Н. А. МАШКИН

ИСТОРИЯ
НА
ДРЕВНИЯ РИМ

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО „НАУКА И ИЗКУСТВО“

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО
„НАУКА И ИЗКУСТВО“

Н. А. МАШКИН

ИСТОРИЯ НА ДРЕВНИЯ РИМ

Превел: Х. Левенсон
Редактор: Проф. Хр. М. Данов
Коректор: Ст. Пулева
Тираж: 5,000
Печатница „9 Септември“

София № 125 1949

УВОД

Историята на древния Рим, с която завършва историята на древността, е един от важните етапи на всемирната история. Изучаването на римската история е важно и интересно в това отношение, че по нея може да се проследи зараждането, разцветът и загиването на робовладелското общество и държава в най-развитите им класически форми.

Началото на римската история спада към онази епоха, в която много държави от древния Изток наброявали вече хилядолетия от изникването си, а в Гърция имало вече градове, които впоследствие изиграли извънредно важна роля в историята на световната култура. В ранните степени на своето развитие Рим не бил свързан със световните събития на онова време, но постепенно неговата политическа мощ нараства. В III в. пр. н. е. Рим подчинява под своята власт цяла Италия, а към края на следното столетие господствува вече почти над всички страни от средиземноморския свят.

Образуването на Римската империя способствувало за широкото разпространение на онова културно наследство, което оставили другите народи на древността и преди всичко гърците. В някои области на културата обаче и самите римляни създали ненадминати образци.

Остатъците от римските монументални сгради са се запазили до ден днешен. Множество термини, създадени от римляните, са влезли в употреба във всички съвременни европейски езици. Изучаването на латинския език, на римските поети и прозаици било дълго време основа на училищното образование, а догмите на римското право са изиграли необикновено голяма роля в историята на законодателството на съвременните европейски държави.

В епохата, когато римското могъщество било в своя разцвет, робовладелският начин на производство достигнал найвисоката степен на своето развитие. Борбата между роби и свободни, между бедни и богати продължавала в течение на много векове, а политическите конфликти неведнъж довеждали до граждански войни. Загиването на Римската империя било предизвикано от кризата в робовладелския начин на производство. Нейното разпадане било ускорено от класовата борба. „Революцията на робите ликвидирала робовладелците и отменила робовладелската форма на експлоатация на трудещите се[1]". В недрата на робовладелското общество вече се зарежда новият начин на производство.

---

[1] Сталин, Вопросы ленинизма, изд. 11-е, стр. 412.

ОТДЕЛ I

ИЗВОРОЗНАНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ НА ДРЕВНИЯ РИМ

ГЛАВА I

ИЗВОРИ ЗА РИМСКАТА ИСТОРИЯ

Литературните паметници от римската епоха, които в по-голямата си част са стигнали до нас в средновековни ръкописи, са главните извори за историята на древния Рим. В ново и най-ново време бе обърнато особено внимание върху изследването на археологическите данни, както и на изследването на надписите, монетите и папирусите. Римското изворознание, което ни дава класификацията на изворите за римската история и си поставя за цел систематизацията на методите за тяхното тълкуване, е особена дисциплина, без познаването на която е невъзможно научното изучаване на историята на древния Рим.

За нас имат особено значение произведенията на античните историци, които ни дават свързано изложение на събитията на цялата римска история. Не всички нейни периоди обаче са осветени еднакво пълно в изворите и не всички сведения на античните историци заслужават доверие. Най-големи трудности представя изследването и изучаването на най-ранния период от римската история. Изворите за тази епоха са почти напълно загубени. От произведенията, които ни разказват за далечните времена на римската история, са стигнали до нас само ония, които се отнасят до I век пр. н. е. Авторите на тези произведения не са изучавали първоизворите, а позовавайки се на трудовете на своите предшественици, излагат създалата се дълго време преди това римска историческа традиция.

---

[1] Тоя отдел на учебника, посветен на изворознанието и на историографията, макар и да предшествува изложението на римската история, предполага поне елементарното й познаване. Препоръчваме на учащите се да се запознаят отначало с основното съдържание на историята на древния Рим, а след това да се върнат към тия встъпителни глави.

Въпросът, как се е създала тази традиция, е един от най-сложните въпроси в съвременната историография.

Първоначалните римски летописи

Първите исторически трудове, които ни разказват за далечното минало на Рим, са писани не от римляни, а от гърци. Между гърците се оформили и преданията, които свързвали основаването на Римската държава с легендарните събития от гръцката история и преди всичко с Троянската война. В самия Рим интересът към отечествената история се пробудил сравнително по-късно. Към IV в. пр. н. е. спадат само началките на римската историография, а първият труд по римска история се явил на бял свят едва през 30-те години на III в. пр. н. е. Един от най-ранните извори, използвани впоследствие от римските историци, били годишните списъци на имената на висшите длъжностни лица в Рим — тъй наречените магистрати. Тези списъци се наричали в Рим фасти. Особено важни били консулските фасти. Според имената на консулите се водело леточислението, а без споменаване имената на консулите не могъл да мине нито един документ. Този ред съществувал още от началото на републиката, но официалните списъци се явили едва през втората половина на IV век. От това време те започнали да се водят редовно и систематично. Що се отнася пък до предишните години, списъците били съставени въз основа на частни документи и наред с официалните сведения съдържали изопачавания, които се обясняват с желанието на знатните римляни да прославят дедите и прадедите си. За съставителите на римската история консулските фасти били един вид историческа канава: мнимите и действителните събития от ранните времена били нагласени към времето, когато управлявали тези или онези консули.

Както у много други народи, тъй и у римляните най-ранният жанр на историческото изложение били летописите (Annales). Те се водели в жреческата колегия на понтифексите и първоначално били бележки към съставяните всяка година списъци на магистратите и към календара. Впоследствие, към края на всяка година, великият понтифекс нанасял имената на консулите и записвал под тях най-важните събития, които ставали през годината на тяхното управление. В началото на III в. пр. н. е., както изглежда, след като плебеите били допуснати в колегията на понтифексите, годишните списъци започнали да се излагат в дома на едного от висшите римски жреци, великия понтифекс, и по този начин станали достъпни за всички (това са тъй наречените tabulae pontificum). Въз основа на данните, с които разполагаме, можем да заключим, че в тези списъци се отбелязвали преди всичко най-значителните събития, имащи връзка с култа, като например разни чудеса и поличби, както и някои по-големи празненства. В летописите се нанасяли и онези събития, с които били свързани обредите и поличбите, като войните, епидемиите, поскъпването на житото и т. н. Бележките на понтифексите не оставали неизменни, а често били допълвани и преработвани. Били съставени също така и документи, отнасящи се до по-отдалечено време. През II в. пр. н. е. великият понтифекс Публий Муций Сцевола издал тези преработени и допълнени годишни летописи в 80 книги под надслов „Велики летописи“ (Annales Maximi). Според Цицерон те започвали от времето на основаването на Рим.

Освен летописите на понтифексите имало разни семейни документи и предания, които се предавали от поколение на поколение. Още през ранната епоха на римската история се явили тъй наречените елогии (elogia), кратки славословия, съставяни в чест на известни хора след смъртта им. Най-ранният надпис, съдържащ такава елогия, се е запазил върху паметника в чест на Луций Корнелий Сципион Брадатия, който бил пълководец през времето на третата Самнитска война, а в 298 г. бил консул.

При погребения били произнасяни похвални речи за починалите (laudationes); те също се записвали и запазвали.

Поетите от III в. и по-старите аналисти

Всички тези данни били използвани от римските писатели, които насочвали вниманието си върху изучаването на историческото минало на Рим. Пръв Гней Невий, роден в Кампания (274—206 г. пр. н. е.), описал в стихове първата Пуническа война, в която сам участвувал. В началото на съчинението си Невий давал кратки сведения върху възникването на Рим. Известно време след него писал поетът Квинт Ений (239—169 г. пр. н. е.), който изложил в хекзаметри миналото на Рим. „Летописът“ на Ений започвал с легендата за Ений и завършвал с времето на поета. Пропити от патриотичен дух, „Аналите“ („Летописите“) на Ений били високо ценени от римляните. Поемите на Невий и Ений не са стигнали до нас. Оцелели са само откъслеци, и то от по-късни автори.

Първият прозаичен труд, посветен на римското минало, бил писан на гръцки език от знатния римлянин, консулар и понтифекс Квинт Фабий Пиктор (края на III в. пр. н. е.). Неговият труд се наричал „Летописи“, тъй като и в него било възприето излагането на събитията по години.

Повествованието на Фабий Пиктор започвало с разказа за появата на Ений в Италия и завършвало с изложение на събитията през втората Пуническа война. Фабий Пиктор бил добре запознат с гръцките извори, но обръщал голямо внимание и на латинските извори. От фастите той взел годините, през които управлявали отделните консули, и по тях излагал събитията. Но той заимствувал много нещо и от още необнародваните летописи на понтифексите. Фабий Пиктор използвал без съмнение и устните предания, запазени в римските семейства, както и в частните архиви. Той поставил началото на римската аналистика. Самият той, а и най-близките продължители на неговото дело се наричат обикновено по-стари аналисти. Техните произведения разчитали на тесния читателски кръг от елини, които се интересували от римското минало, и на римските общественици и политици, които владеели гръцкия език.

Произведенията на по-старите аналисти почивали върху изучаването на първоизворите и се отличавали с достоверност по отношение на близките до тях по време събития. При описанието на далечното минало обаче те внасяли онзи легендарен материал, който черпили от произведенията на гръцките автори и от устните разкази. Измежду последните играели важна роля тъй наречените етиологически митове, които се създавали, за да се обяснят непонятните стари названия, обичаи и сгради (така напр. легендите за Ромул са възникнали, очевидно, за да се обясни името на града Рим). Гръцките исторически произведения оказали влияние при обработването на едни или други исторически известия, а някои събития от римската история се излагали по аналогия на известни епизоди от гръцката история (напълно възможно е например разказът за десетгодишната борба с етруския град Вейи да е построен по аналогия с десетгодишната обсада на Троя).

По-старите аналисти последователно прокарвали римското гледище. Успехите на римляните били преувеличавани, а неуспехите омаловажавани. На Рим се приписвало едва ли не от самото му възникване онова политическо значение, което той имал в III в. пр. н. е. По този начин поетите и по-старите аналисти систематизирали и записали разни данни, отнасящи се до римското минало. В разказите им, наред с истинските известия, имало множество легенди и измислици. От техните произведения са стигнали до нас само незначителни откъслеци.

Един от последните писатели от по-старите аналисти бил Марк Порций Катон Старият (234—149 г. пр. н. е.). Той пръв изложил римската история в латинска проза (преди него аналистите пишели на гръцки). В Катоновия „Произход“ (Origines) била описана историята на Рим от неговото основаване. За разлика от предшествениците си Катон разказвал не само за Рим, но и за други италийски градове. Историческият труд на Катон не се е запазил. До нас е стигнал напълно запазен неговият трактат „за селското стопанство“, който има голямо значение за изучаване историята на римското земеделие.

Полибий

През II в. пр. н. е. било създадено на гръцки език едно бележито историческо произведение, което имало извънредно голямо значение и за елинистическата, и за римската история. Неговият автор Полибий се родил в Аркадия към 200 г. пр. н. е. Той вземал участие в политическия живот на Гърция и бил един от ръководителите на Ахейския съюз. След третата Македонска война Полибий бил отведен в Рим като заложник. Запознаването с Рим и сближаването му с представителите на римската аристокрация повлияло върху политическите му убеждения: от противник на римляните Полибий се превърнал в поборник за тяхното господство в Гърция. През 168 г. пр. н. е., след един престой от шестнадесет години в Рим, Полибий получил правото да се върне в отечеството си. Но той не останал дълго в Гърция, а тръгнал да пътува и на няколко пъти се връщал в Рим. Заедно със Сципион Емилиан той бил в Африка, когато римляните разрушили Картаген. След разрушаването на Коринт (146 г. пр. н. е.), Полибий успял да измоли от римляните-победители известни отстъпки в полза на победените, поради което името му се славело из много гръцки градове. Полибий умрял около 126 г. пр. н. е.

„Всеобщата история“ на Полибий обхващала периода от 264 г. до 146 г. пр. н. е. и била първата световна история. Полибий смята, че от известно време насам „събитията в Италия и Либия се преплитат с азиатските и елинските и всички те се свеждат към един и същ край“.[1] А под този край се разбира подчиняването под римска власт на всички народи от басейна на Средиземно море. Това е главната идея на труда на Полибий, с който той искал да покаже, че успехите на римляните са неизбежни и същевременно благотворни за другите народи.

В центъра на вниманието у Полибий стои политическата история (въпросите от областта на социалния и икономическия живот се засягат между другото). Той отдава голямо значение на политическото устройство на разните страни. Полибий предпочита такова управление, в което са разумно съчетани разни политически форми. Към такава идеална форма на управление се приближавал, според него, римският държавен строй, в който били разумно обединени монархическите, аристократическите и демократическите начала. В това именно, според Полибий, се е коренел залогът за успехите на римляните.

Полибий може да се сметне за един от първите застъпници на тъй наречената теория за органическото развитие на обществото. Всяка държава, според него, се развива съгласно „природния ред“, формите на управлението се изменят, прераждат се и се връщат към вечното си начало. Това може да става както вследствие на външни въздействия, тъй и на „вътрешна развала“.

---

[1] Polybius, Historiae, I, 3, 4.

Полибий не крие аристократическите си убеждения. Те се проявяват особено ясно при характеристиката на демокрацията, която според него може да премине в беззаконна анархия и тирания. Вътрешното разложение на гръцките градове било една от причините за успехите на римляните в Гърция. Полибий смята техните победи не само за неизбежни, но и за „най-прекрасни и най-благотворни деяния на съдбата“[1].

Като различава причините от поводите за събитията, Полибий се стреми да разглежда историческите събития във взаимната им връзка. Той се отнася критично към разните извори, като се мъчи да обоснове изложението си с документални сведения. Той не всякога се доверява и на очевидците, като казва, че „на очите си трябва да се доверяваме повече, отколкото на ушите си“[2]. Полибий отдава най-голямо значение на собствения си опит, като изтъква, че към историка трябва да се предявяват големи искания. Той е длъжен да познава хората, предмета, за който пише, да бъде опитен във военното дело и в политиката и да пътува из разните страни. С известна уговорка Полибий признава ролята на Съдбата, но смята, че историкът е длъжен да вниква в истинските причини на явленията, а не да ги обяснява с волята на боговете. Полибий отдава голямо значение и на ролята на личността в историята. Сципион Старият, Ханибал, Фламиний, Персей и др. определяли, според него, хода на политическите събития. Когато римляните превземали Сиракуза, те се надявали да овладеят бързо града, тъй като разполагали с многобройна работна ръка. „Но при това те изпуснали изпредвид изкуството на Архимед и не се досетили, че понякога дарбата на един човек е в състояние да извърши повече, отколкото грамадно множество ръце“.[3] Върху историческото развитие на народа и неговия бит влияят, според Полибий, и природните условия. Историята, според него, служи на практически цели: тя трябва да поучава хората, да обогатява техния опит и да им помага въз основа на опита от миналото да предвиждат бъдещето. Полибий пръв въвел понятието „прагматична история“, като искал да наблегне с това, че излага деянията на гръцки praxeis (на народите и на монарсите, предназначавайки книгите си главно за държавниците).

Събитията се излагат у Полибий в хронологически ред, но тъй като засяга историята на разни страни и области, понякога му се случва да се връща към една или друга изходна дата.

---

[1] Polyb. I, 4, 4.
[2] Пак там, XII, 27, 1,
[3] Polyb. VIII, 3, 3 (Мищенко, VIII, 5, 3.)

Изложението му не е свободно от риторически украси, но той решително порицава онези историци, които се стремели да дадат само занимателно изложение.

Една особеност на античната историография е свободното съчиняване на речите на историческите лица. Подобно композиране на речите намираме и у Полибий, но той злоупотребявал с този похват по-малко от другите антични историци.

Трудът на Полибий ни дава достоверни сведения за събитията в римската история от края на III и първата половина на II в. пр. н. е.

За съжаление съчинението на Полибий изцяло не е стигнало до наши дни. Напълно са се запазили само първите пет книги, в които се разказва главно за Пуническите войни и се свършва с битката при Кана. От останалите книги от труда на Полибий са се запазили само откъслеци.

Посидоний

Между другите гръцки историци от елинистическата епоха най-голямо значение имал Посидоний (135—45 г. пр. н. е.), автор на големия труд „Истории“, който не е оцелял до наши дни, но който до известна степен бил продължение на „Всеобщата история“ на Полибий. Както и в труда на Полибий, римската история у Посидоний била свързана с историята на елинистическите държави. Той възхвалявал простотата на старите римски нрави и виждал началото на упадъка в разпространението на разкоша. Посидоний се стремял да свърже бита и културата на народите с тяхната история.

Трудът на Посидоний бил добре известен в Гърция и Рим и широко използван от по-късните писатели.

По-младите анализти

От 130—120 г. пр. н. е. в Рим започва периодът на по-новата аналистика. Тъй като представителите на тази насока полагали по-големи грижи от предшествениците си да направят изложението си по-занимателно, те се стремели да драматизират разказа и да вмъкнат в него по възможност повече подробности. Продължавайки и развивайки патриотичната традиция на своите предшественици, по-младите аналисти пренасяли в ония отдалечени времена съвременните тем политически и социални мотиви от края на II и I в. пр. н. е. — епоха на широки социални реформи и на граждански войни. Много от онези пълни с драматизъм разкази из историята на борбата между патрициите и плебеите, каквито се срещат в стигналите до наши дни съчинения на античните писатели, са измислени от по-младите аналисти, които влагали в устатата на легендарните и полулегендарни дейци идеите, вълнуващи самите тях. Така например Сервий Тулий (VI в. пр. н. е.) в едно от произведенията от тази епоха произнася реч, която напълно отговаря на програмата на Гракхите, а патрицият Апий Клавдий (от средата на V в. пр. н. е.) си служи със същите аргументи, които били в ход всред консерваторите от края на II и началото на I в. пр. н. е. Произведенията на по-младите аналисти не са се запазили. Тяхното съдържание е известно само по онова, което се споменава за тях у по-късните писатели.

Цицерон и Цезар

Голямо значение за историята на I в. пр. н. е. имат творбите на Марк Тулий Цицерон (106—43 г. пр. н. е.). Цицерон не сполучил да напише исторически труд, но в многобройните си творби той привежда доста много исторически данни. За времето на самия Цицерон неговите творби имат извънредно голямо значение. Цицерон бил голяма политическа фигура, бележит оратор и един от най-образованите хора на своето време. Неговите творби се разпределят обикновено на три групи: 1) речи, 2) писма, 3) трактати. Особено голям материал по политическата, социална и битова история съдържат писмата и речите му. Значението на Цицероновите писма се състои и в това, че те ни позволяват да датираме точно някои събития. Все пак трябва да се държи сметка за субективния характер на съжденията на автора, който е вземал участие в най-важните политически събития, като често е правил преоценка на своята роля и неведнъж е променял политическата си ориентация. Многобройните трактати на Цицерон са важни за изучаването на културната история. В тях той засяга най-разнообразни идеологични въпроси (въпроси на философията, религията, правото, етиката и политиката).

От мемоарната литература, добила разпространение към края на Републиката, са се запазили произведенията на Гай Юлий Цезар (100—44 г. пр. н. е.). От него са „Записките за Галската война“ и „Записките за гражданската война“. В първите Цезар си поставя за цел да оправдае своите действия в Галия, а именно нападението върху галите и подчиняването им на Рим. В „Записките за гражданската война“ той доказва, че разривът му с Помпей станал по вина на противниците му, които предизвикали войната, но се оказали неспособни да я водят.

Трудовете на Цезар били продължени от приближения до него военачалник Авъл Хирций, който написал последната (осмата) книга за Галската война и особена творба за войната в Александрия. Един неизвестен нам участник в походите на Цезар описал африканската война и войната в Испания.

Салустий

Към края на републиканския период са писани историческите творби на Гай Салустий Крисп (86—34 г. пр. н. е.). Роден в италийския град Амитерн, Салустий бил народен трибун и държал речи против сенатската олигархия. В 50 г. той бил заличен от списъка на сенаторите, но Цезар го въвел отново в сената. Сетне Салустий взел участие в гражданските войни, като се сражавал на страната на Цезар, който в 46 г. го назначил за проконсул на Нумидия. Тук чрез изнудвания Салустий натрупал грамадно

състояние, което му дало възможност да се прослави с изграждането на великолепни градини в Рим. След смъртта на Цезар, Салустий се оттеглил от политическия живот и се занимавал само с литература. Подражавайки на Тукидид и Полибий, Салустий избрал за предмет на занятията си историята. До наши дни са се запазили изцяло две от неговите произведения: „Заговорът на Катилина“ и „Югуртинската война“. Третият труд на Салустий бил под надслов „История“ и обхващал периода от 78 до 67 г. От него са оцелели само откъслеци. В предговора към творбата си за Катилина, Салустий пише, че си поставил за цел „да описва в отделни очерки . . . делата на римския народ“, доколкото духът му бил „свободен от надеждите и опасностите на политическите партии“.[1] При все това тези декларации на Салустий не отговарят на действителността, защото макар и да се отделил от политиката, Салустий оставал привърженик на Цезар. Неговият труд за Катилина трябвало да докаже, че Гай Юлий Цезар не е участвувал в движението на Катилина и неговите съмишленици. Според Салустий, всички беди за римската държава произтичали от това, че знатната класа в Рим била развратена и негодна за управление. Той дава ярки, но субективни характеристики на действуващите лица. В духа на популярните политически учения на своята епоха Салустий пише за щастливия живот на римляните в ония далечни времена и за мъдрото управление на първите царе . . . В същия дух са и неговите разкази за африканските племена, които не били запознати с културата. Салустий се позовава на достоверни източници. Той широко използвал мемоарната литература, както и трудовете на Посидоний.

Теренций Варон и Корнелий Непот

За развитието на римската историография имала известно значение многообразната литературна дейност на Марк Теренций Варон (116—27 г. пр. н. е.), един от най-плодовитите писатели на античния свят. За историята имало особено значение неговото съчинение, носещо надслова „Древности на човешките и божествените дела“ (Antiquitates rerum humanarum et divinarum). Тоя негов труд не се е запазил, но често се споменава от други писатели. Той бил компилация, която въпреки това съдържала доста много важни и интересни сведения. Варон се опитал да изследва няколко частни въпроса. Той отдавал особено значение на разработването на хронологията. Варон отнесъл основаването на Рим към третата година от шестата олимпиада (754—753 г. пр. н. е.) и тази дата добила след това широко разпространение. Той пръв въвел в литературата биографическия жанр, като скицирал сам около 700 биографии на видни римляни и гърци. От многобройните трудове на Варон се е запазило изцяло неговото произведение „За селското стопанство“ (De re rustica) и няколко книги от неговия трактат „За латинския език“ (De lingua Latina).

След Варон Корнелий Непот (I в. пр. н. е.) писал биографии на знаменити хора, от които особено значение имат биографиите на Катон и Атик.

---

[1] Sallustius, De coniuratione Catilinae IV, 2.

Краят на републиканския период се характеризира с развитието на художествената литература, отразяваща бурните събития от последните десетилетия на републиканската епоха.

Тит Ливий

От историците, работили в началото на Империята, бил особено популярен Тит Ливий (59 г. пр. н. е. — 17 г. н. е.). Той се родил в италийския град Патавий (дн. Падуа). Тит Ливий получил образование на ретор. За разлика от мнозина свои предшественици той не вземал участие нито в политическия живот, нито във военните действия, а през целия си живот останал ретор и литератор. Малко време след установяването на принципата, Тит Ливий започнал да пише своята история. В предговора той определя по следния начин задачите на своя труд: да опише бита и нравите на древните римляни, които са способствували за създаването на римското величие, да разкаже с какви средства и начини римляните създали своето могъщество. Тит Ливий също говори за упадъка на нравите, но за разлика от Салустий той смята, че много по-дълго от всички народи на древността римляните тачели бедността и въздържанието; алчността и разкошът проникнали всред тях по-късно, отколкото всред другите народи Тит Ливий смята, че изучаването на историята може да помогне за поправяне на нравите. Той възхвалява легендарните герои на Римската република, пожертвували живота си за родината и високо цени последните републиканци Брут и Касий.

Политическите симпатии на Тит Ливий се намират не в настоящето, а в миналото.

И все пак няма основание да се говори за някаква опозиционност на Тит Ливий спрямо новия политически режим. Възхваляването на древността и на великите дела на предците било официален лозунг и на Августовото правителство.

Бидейки оратор и писател, Тит Ливий не изследва римската история, а я излага. Той изцяло зависи от предшествениците си, защото заема от тях сведенията си, без да ги проверява. Ливий обикновено излага известен период или пък определен кръг събития според един извор. В отделни случаи той привлича и дори съпоставя данните на различни автори, без да изследва сам въпроса и без да стига сам до първоизточниците, дори и когато те са му достъпни. В ония случаи, когато е възможно да се установят използваните от Ливий извори, можем да се убедим, като го сравним например с Полибий, че той само излага заимствуваните сведения.

Тит Ливий държи преди всичко за стройността и занимателността на изложението. За красотата на някоя легенда понякога той жертвува историческата истина. Той едва ли е вярвал във всички предания, които преразказва, но те го привличали и пленявали като художник. Ливий отделя повече внимание на поучителното и занимателното, отколкото на исторически важното и затова фантастичните разкази за подвизите на прочути римляни, за чудеса и поличби заемат у него повече място, отколкото излагането на съдържанието на онези закони, които били важни за политическия и социален строй на римляните. Героите на Тит Ливий често произнасят речи, построени по всички правила на риторическото изкуство. Авторът не се опитва да ги индивидуализира в зависимост от лицата, които държат тези речи и от поводите на тяхното произнасяне. В моменти на опасност Ливиевите герои държат най-дълги речи, като че ли забравят за онова, което става. Тит Ливий често дава и характеристика на историческите дейци. Стилистично те са написани бляскаво, но подобно на неговите речи са слабо индивидуални.

Тит Ливий бил един от най-популярните историци на древността. Политическата му насока — умерено републиканство и лоялност спрямо Августа, спокойният тон на неговия разказ, бляскаво и занимателно изложение отговаряли повече от всякога на вкусовете на съвременниците му и на техните потомци. Ливий бил четен, нему му подражавали и след него не се решавали да пишат наново римска история на латински език, като се ограничавали само да преразказват неговия огромен труд. Цялото дело на Ливий се състояло от 142 книги. Той довел изложението на събитията до смъртта на Друз — заварения син на Август (9 г. пр. н. е.). Впоследствие било прието тоя труд да се дели на декади, по десет книги във всяка. До нас са стигнали 35 книги, а именно: запазени са изцяло първата декада (от най-стари времена до 293 г.), третата, четвъртата и половината от петата декада (кн. 21—45), в които се говори за събитията от 218—168 год. Съдържанието на другите книги е известно от кратките изложения на по-късни автори, от извлеченията и от кратките прегледи на съдържанието на отделните глави. Такива, тъй наречени епитоми (epitomae), има към всичките 142 книги с изключение на 136 и 137 книга.

Николай Дамаски и Помпей Трог

По произход сириец, Николай Дамаски, който живял при двора на Август, написал „Световна история“ в 144 книги, в която била включена и римската история. Освен това от него имало и една биография на Август, написана в апологетичен тон. И от едното, и от другото произведение са се запазили само откъслеци.

През времето на Август се появила и първата латинска световна история. Нейн автор бил Помпей Трог, по произход гал. Тя започвала от времето на асирийския цар Нин и достигала до времето, в което живеел авторът. Събитията от римската история той излагал от онзи момент, в който римляните тръгнали по пътя на задморски завоевания, но в края на произведението си давал и най-старата римска история. Тоя труд не е стигнал до нас и ние съдим за него по съкращенията и извлеченията в хрониката на Юстин (II в. н. е.)

Гръцките историци от времето на Август

В епохата на Август се явили няколко исторически творби на гръцки език. Диодор Сицилийски, роден в Сицилия (около 80—29 г. пр. н. е.), написал световна история, която давала преглед на събитията от първобитните времена до 60 г. пр. н. е. Тя се наричала „Историческа библиотека“ и подобно на историята на Полибий се състояла от 40 книги. В оцелелите до наши дни от XI—XX книга се излага историята на републиката от 486—301 г. От останалите книги са се запазили само откъслеци. Особено значение имат данните, отнасящи се до Сицилия. Откъслеците от творбите на Диодор ни служат като главен извор за историята на въстанията на сицилийските роби. Произведенито на Диодор било типична компилация. Ценността на сведенията зависи от изворите, които той използвал. Диодор събирал материал от разни гръцки автори и по-специално от Полибий и Посидоний. Той се ползва и от съчиненията на по-старите аналисти, които са писали на гръцки. В това отношение данните на Диодор имат понякога по-голямо значение, отколкото известията на Ливий, който се позовава предимно на разказите на по-младите аналисти.

В 7 г. пр. н. е. излязла „Римската археология“ на Дионисий Халикарнаски. Авторът се стремял да докаже родството между римляните и гърците, както и да изтъкне мъдростта на римските закони и доблестта на римляните. Всичко това трябвало да помири гърците с римското господство. Дионисий бил ретор по образование и държал преди всичко за занимателността на изложението, както и на стиловите въпроси. От тази гледна точка той оценявал и другите писатели. Дионисий се отнасял без особена критика към своите извори, като използвал главно трудовете на по-младите аналисти. Той нямал ясна представа за старото римско право и смесвал понякога по-късни институции с по-стари, но съпоставянето на неговите данни със сведенията от трудовете на Тит Ливий и с откъслеците от „Историческата библиотека“ на Диодор ни дава материал, за да съдим и за най-стария период от историята на Рим.

Целият труд на Дионисий бил разделен на 20 книги. Запазили са се изцяло първите 9 книги, а от двете следващи книги са стигнали до нас значителни откъслеци. В тях римската история е изложена до 443 г. пр. н. е. От останалите книги са се запазили само извлечения.

Гъркът Страбон (роден в Понт около 65 г. пр. н. е. — умрял около 25 г. от н. е.) написал в 17 книги „География“, в която дал наред с географските и много исторически сведения, поради което с пълно право може да се нарече баща на историческата география. Историческото съчинение на Страбон, което било продължение на „Историята“ на Полибий, не се е запазило до наши дни.

Римската историография през първия век на Империята

Вниманието на римските историци от императорската епоха било насочено главно към изучаването на последните години от Републиката и първите десетилетия от Империята. В това време се създават основите на политическия мироглед на сенаторското съсловие от императорската епоха и този мироглед намира главния си израз в историческата литература. Недоволни от това, че се лишили от политическото си влияние, представителите на сенатската аристокрация не могли открито да дадат израз на своето недоволство от съществуващия ред в държавата. Оставала им само възможността да възхваляват миналото и да величаят последните герои на аристократическата Република. Съвсем не всички историци обаче били тъй предпазливи в политическо отношение като Тит Ливий. Мнозина от тях отивали много по-далече в израза на своите политически симпатии и предпочитания. Историческите произведения от първите десетилетия на принципата не са се запазили и за тях можем да съдим само по творбите на по-късните писатели.

Велей Патеркул и Валерий Максим

Наред с опозиционната историческа литература се явявали и произведения на лица, близки до императорите. Официозната литература не била популярна, поради което се е запазила изцяло само римската история на Велей Патеркул, написана по времето на Тиберий. Велей Патеркул бил роден в Капуа и дълго време бил на военна служба, а след това станал сенатор и стигнал до чин претор. Той излага цялата римска история до 30 г. от н. е., при което последният период, особено от времето на Август, е написан в апологетичен тон и много по-подробно от предходния период.

Във времето на Тиберий излязъл сборникът на Валерий Максим под надслов „За забележителните дела и изречения“. Той бил съставен главно като помагало за реторите и съдържал разни исторически примери, които те могли да използват, когато съставяли речите си. Между разните разкази за римското минало намираме факти, които не се споменават от други автори.

Прозаически произведения в I в. от н. е.

От прозаичните творби от I в. от н. е., които имат пряко отношение към историята, трябва да отбележим философските съчинения на Луций Аней Сенека, ръководството по ораторско изкуство на Квинтилиан, агрономическия труд на Колумела и книгата по естествена история на Плиний Стария.

От произведенията на художествената проза от I в. на н. е. трябва да обърнем особено внимание върху авантюристичния роман на Петроний, известен под названието „Сатирикон“. Той ни дава представа за разните кръгове на италийското общество в началото на императорската епоха.

При изучаването началото на Империята особена роля се пада на поетичните произведения, тъй като и те запознават читателите с политическите настроения на известни кръгове от населението на Рим и Италия.

Корнелий Тацит

Книжовната дейност на Корнелий Тацит, един от най-добрите представители на римската историография, спада към края на I и началото на II в. на н. е. Тацит е роден в конническо семейство към 55 г. от н. е., и то в един италийски град в Умбрия. Благодарение на ораторската си дарба той успял да се издигне и станал квестор, през 97 г. бил консул, а в 111—112 г. — проконсул на Азия. Тацит умрял към 120 г.

Най-ранното от известните ни литературни произведения на Тацит е неговият „Разговор за ораторите“. След него той написал биографията на своя тъст, прочутия пълководец Агрикола, а след това и етнографския трактат „Германия“. През последния период на литературната си дейност Тацит написал „История“ и „Анали“ — две исторически произведения, които ни разказват за събитията от времената на ранната Империя, а именно от смъртта на Август до края на управлението на Домициан. Тъкмо тези творби обезсмъртили името на Тацит. По-ранният му труд „Историите“ (в 14 книги) разказвали за събитията от 69 г. до смъртта на Домициана (96 г.), а в по-късния — „Аналите“ (в 16 книги) — се излага римската история от смъртта на Август до края на Юлиево-Клавдиевата династия. От „Историите“ са се запазили 4 книги и началото на петата, а от „Аналите“ липсват изцяло 4 книги (7—10), в непълен вид е стигнала до наши дни и петата книга, а липсва и краят на 16-та книга.

Енгелс нарича Тацит последен представител на староримския патрициански начин на мислене.[1] По произход Тацит не бил аристократ, но той по-добре от всички писатели сполучил да отрази в произведенията си мирогледа на угасващата римска аристокрация. Тацитовите идеали лежат в миналото. Според него хората били щастливи само в оная далечна епоха, защото тогава живеели без пороци и злодеяния и всред тях царувало равенството. Законите на Дванадесетте плочи са за него израз на справедливото право. Той смята, че почти всички постановления, създадени по-късно, били резултат от разногласията между съсловията, прилагали са се със сила и преследвали несправедливи цели; държавата отивала към упадък и избухвали граждански войни. „Така са се явили — пише Тацит[2] — Гракхите и Сатурнините, подстрекатели и смутители на плебса.“ Само Август сполучил да установи мир, но този мир бил даден на римляните с цената на загубата на свободата. Тацит не се надявал, че свободата ще бъде напълно възстановена. Той бил доволен и от това, че Нерва и Траян сполучили да съчетаят принципата със свободата. Тацит завиждал на ония, които разказвали за републиканското минало: за войните, за разприте на консулите, за аграрните и житните закони. Историкът на Империята бил принуден, според него, да пише за мир, твърде рядко прекъсван от войни, за жестоки разпоредби, за гибелта на невинните и за вероломството на приятелите — „Все обстоятелства, които си приличат едно на друго и са досадни“.[3]

Тацит си поставил за цел да пише без гняв и пристрастие (sine ira et studio). Но мъчно ще се намери друго произ-

---

[1] Энгельс, Бруно Бауер и раннее христианство, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XV, стр. 606.

[2] Tacitus, Ab excessu divi Augusti libri (Annales), III, 27.

[3] Tacit., Annales, IV, 33.

ведение на древността, в което да личи по-ясно пристрастието на историка. Дидактизмът[1] е изразен у Тацит по-силно, отколкото у Полибий и у Ливий. Целта на историята, според него, е „да не се премълчават добродетелите, а и лошите думи и дела да се боят от потомството и от позор . . .“[2] Добродетелта (virtus) стои у Тацит на първо място. Ходът на историята зависи преди всичко от хората и от постъпките им. На мотивите, от които се ръководят хората, той отдава голямо значение. Главно внимание се отделя на ония лица, които са стояли начело на държавата. Затова именно императорът и императорският двор се намират в центъра на вниманието у Тацит. Той се интересува от отношението на принцепсите към висшето съсловие, следи и как, и по какви причини загивали „истинските“ представители на римската аристокрация. Съчувствувайки на последните републиканци, Тацит осъжда онези, които гъделичкали ниските страсти на властителите, ставали така силни на деня и се домогвали до богатства и почести. Римският плебс, италийските градове и провинциите се споменават у Тацит по един или друг повод, но той слабо се интересува за техния живот.

Въз основа на неговия труд за германците може да се мисли, че Тацит отдавал значение на природните условия и на стопанския живот на народите, но в историческите му произведения това не се проявява.

Тацит допуска историческата обусловеност на такива явления, като например преходът от република към империя, но главната роля в хода на историческите събития той приписва на волята на хората и на моралните им качества. Наред с това обаче Тацит допуска случайността в историята и въздействието на Съдбата. „Аз не съм в състояние да реша — казва той на едно място — дали човешките дела се движат според закона на Съдбата и на необходимостта или са подчинени на случая.[3]

Тацит спазва традиционната форма на летописното изложение (по години). У него се срещат речи на исторически лица, но той не злоупотребява с тях, а често си служи с тях, за да даде преценка на дадено събитие или лице. Понякога речта характеризира създалото се положение и подготвя развръзката, понякога излагането на различните мнения изразява колебанието на историка. Някои речи Тацит съставял по оригиналните документи. В 11 книга на „Аналите“ например е дадена речта, произнесена от император Клавдий в 48 г. в сената. Откъслеци от оригиналния текст на тая реч са се запазили във вид на надпис. Сравнението на тези два извора показва, че Тацит е предал вярно съдържанието на речта, но я съкратил чувствително и изменил композицията ѝ. Тацит не привежда почти нито един израз на самия оратор.

---

[1] Т. е. желанието да поучава. — Б. пр.

[2] Tacit., Annales, III, 65

[3] Tacit., Annales, VI, 22.

Ние не знаем точно от какви извори се е ползвал Тацит. От някои негови бегли забележки би могло да се съди, че се е ползвал от сенатските актове, от всекидневните известия, излизащи в Рим, от мемоарите на исторически дейци, от разказите на свои по-стари съвременници, но най-често той споменава историците. Тацит предпочитал да използва свързаните исторически изложения, сравнявал стигналите до негово време мнения и се мъчел да избере от тях онова, което било общо у мнозина историци. Често пъти той заимствувал и характеристиките от своите предшественици и това е дало повод на Момзен да каже, че Тацит понякога „е намирал ярки бои върху чужда палитра“.[1]

На преден план у Тацит, както и у неговите римски предшественици, стояло не изследването, а излагането на събитията. Реториката упражнила силно влияние върху всички негови трудове, но фактите, които той привежда, с изключение на известни неточности, се отличават с достоверност. Възгледите на Тацит върху Римската империя оказали несъмнено влияние върху историографията на XVIII и XIX век. Някои негови общи изводи, като например схващанията му за изключителната роля на войската като „тайна на властта“, имат голямо значение и за съвременния историк.

Светоний Транквил

Гай Светоний Транквил бил по-млад съвременник на Тацит (около 70—160 г.). За неговия живот се знае малко. Баща му принадлежал към конническото съсловие и бил военен трибун. В началото на своето поприще Светоний бил адвокат и се занимавал с литература. През времето на Адриан той станал частен секретар на императора, а след като бил освободен от тази длъжност, се отдал изключително на литературни занятия. Светоний е автор на много произведения, но до наши дни са стигнали само „Биографиите на дванадесетте цезари“, в непълен вид са се запазили „Биографиите на прочути ретори и граматици“, а останалите му произведения, които ни са известни само по заглавия, са стигнали до нас само във вид на отделни откъслеци.

Биографията като особен литературен жанр се явила през елинистическата епоха. Особено развитие тоя жанр добил в Александрия; в Рим той води началото си от Варон. Биографиите на императорите са изложени у Светоний по един и същ образец: отначало той засяга родословието на императора, след това говори за времето и мястото на раждането му, както и за детските му години, а след това разказва за неговото идване на власт, сетне идва описание на външността на императора, а после се дава неговата характеристика, почиваща върху примери от живота му. Биографията завършва с описание на смъртта на императора. Занимателността на изложението стои у Светоний на пръв план. Самите характеристики са повърхностни, а понякога и противоречиви.

Светоний имал достъп до императорския архив. Той използвал мемоарите и записвал сведенията на своите съвременници. Следователно много от сведенията, които той ни дава, се основават върху достоверни данни. Но той преди всичко е компилатор, използвал е некритично изворите и затова не всичко, което разказва, заслужава доверие.

Светоний бил близък до висшите сенаторски кръгове, но не споделял възгледите на Тацит върху императорската епоха. Той бил привърженик на монархията, но делял императорите на добри и лоши. Благодарение на живостта и занимателността на изложението, благодарение на хубавия език и простотата на композицията, произведенията на Светоний били популярни. Той служел за образец не само в древността, но и в Средновековието. Неговите биографии са издавани и в съкратен вид.

Исторически компилации и прозаически произведения от I в.

От другите исторически произведения през епохата на Империята трябва да отбележим „Историята“ на Л. Аней Флор, в която се излага накратко цялата военна история на Рим, като се завършва с Август; също компилицията на Авъл Гелий „Атически нощи“, дето са събрани най-разнообразни сведения по историята на древността и са преведени откъси от такива произведения, които не са оцелели до наше време, както и съкратеното изложение на световната история на Помпей Трог, съставено от Юстин. От произведенията в проза от II в., като исторически извор, има значение кореспонденцията на Плиний Младия. Той бил виден сенатор, приближен до двора на Траян и управлявал по едно време провинцията Витиния. По-малко значение има кореспонденцията на Фронтон, която е от времето на Антонин Пий и Марк Аврелий.

Гръцката историография от I — II в. от н. е. Йосиф Флавий

Въпросите на римската история след смъртта на Августа се засягат в разни произведения на гръцката историческа литература от тази епоха.

През втората половина на I в. еврейският писател Йосиф Флавий, който отначало взел участие в юдейското въстание, но след това минал на страната на римляните, написал на гръцки език най-напред „История на юдейската война“, а сетне „Юдейска археология“. Значителна част от тези трудове е посветена на историята на Юдея през римско време.

Плутарх

Към края на I и началото на II в. от н. е. спада книжовната дейност на Плутарх (около 46—126 г.), роден в беотийския град Херонея. Плутарх получил образованието си в Атина. На няколко пъти ходил в Рим, дето имал познати всред висшите слоеве на римското общество и дори получил титлата консулар. През времето на Адриан той бил прокуратор на управлението на императорските имоти в Ахея. Плутарх написал голям брой произведения. От него има трактати по най-различни въпроси (етика, религия и пр.). Особено значение за изучаването на римската история имат неговите „Успоредни биографии“ (в тях се съпоставят видни гръцки и римски дейци). Признаването изключителната роля на великите хора в историята и индивидуализма са характерни за възгледите на Плутарх, както и на някои други писатели от императорската епоха.

---

[1] Mommsen, Cornelius Tacitus und Cluvius Rufus, gesammelte Schriften, Bd. VII, 1909, S. 224 ff.

Според Плутарх целта на съставителя на биографии е различна от целта на историка. Биографът е длъжен да разкрива пороците и добродетелите, а за тая цел трябва да взема под внимание не само бляскавите подвизи: „Често пъти някоя незначителна постъпка, дума или шега по-добре разкриват характера на човека, отколкото битката, завършила с десетки хиляди трупове.“[1]

Характеристиките имат у Плутарх в повечето случаи апологетичен характер. На пръв план стоят моралистичните задачи, които у него са подчертани по-силно, отколкото у римските историци. За Плутарх историческата достоверност не е първостепенна задача и той дори изказва съмнение за възможността да се установи обективната истина.

Чрез съпоставяне на римляните с гърците Плутарх иска да подчертае духовното родство между тези народи. Той не е последователен привърженик на някаква политическа доктрина. Движел се в римските аристократически кръгове и се намирал под тяхно влияние, но идеологията му била повлияна и от елинистическите политически теории, които отдавали предпочитание на монархията. Той цени истинските римски републикански добродетели, но същевременно признава необходимостта от монархията Преценката на личността, според Плутарх, се обуславя от характера на човека, а не от неговата политическа роля. Той например цени високо водача на въстаналите роби Спартак. В това се проявява хуманизмът, свойствен на някои представители на елинизираната интелигенция през римската епоха. Плутарх споделя нейните убеждения и предразсъдъци. Религията играе у него голяма роля. Той никога не пропуска случая да разкаже за всевъзможните поличби, свързани с едни или други исторически събития. „Успоредните биографии“ на Плутарх, въпреки субективността си, имат голямо значение за историописеца на Рим.

Плутарх притежавал огромна ерудиция. Той използвал трудовете на много гръцки и римски автори. При излагане на събитията гледал да бъде точен, но истинността на неговите даини не била еднаква, тъй като той не навсякъде използвал сигурни извори. В случаите, когато се срещали противоречиви данни, Плутарх не изследвал материала, а избирал онова съобщение, което отговаряло на неговите тенденции.

Апиан

През втората половина на II в. се явил един важен обобщителен труд по римска история, написан на гръцки език. Неговият автор, гъркът Апиан, се родил в Александрия. Той заемал редица почетни длъжности в родния си град, но по време на народното въстание избягал оттам. В Рим той получил права на римски гражданин и бил отначало адвокат на фиска, а след това прокуратор. По тип трудът на Апиан се приближава до световните истории на Полибий и Диодор, но все пак в основата му е сложен не хронологическият, а териториалният принцип при разпределяне на материята. Апиан дава историята на отделните области на Римската империя от началото на борбата им до окончателното им завладяване от Рим. До нас е стигнала историята на испанските войни, на войните с Ханибал, и на войните в Африка (Картаген и Нумидия), както и историята на сирийските войни. От другите книги (за царския период, за Самнитските войни и пр.) са се запазили само фрагменти. Във всички свои трудове Апиан прокарва напълно определена проримска тенденция. В началото на своето произведение той казва, че към работата го потикнало удивлението пред величието на римската история. В подчинението на другите народи на Рим той вижда повелята на Съдбата.

Апиан е привърженик на монархическите порядки. Той смята убийството на Цезар за греховно и злодейско дело, а отмъщението за него му се струва справедливо, но все пак той цени високо и някои от републиканските дейци. Ценността на Апиановия труд се състои в това, че при обясняването на историческите събития у него се забелязват много по-малко моралистически тенденции, отколкото у предшествениците му. За разлика от другите историографи на Рим той обръща по-голямо внимание върху ролята на класовата борба в Рим. Това личи особено в изложението на гражданските войни. Маркс в писмото си до Енгелс от 27 февруари 1861 г. пише: „. . . вечерно време, за почивка, се увличах от „Гражданските войни в Рим“ от Апиан в гръцкия оригинал. Твърде ценна книга. Авторът е родом от Египет. Шлосер казва, че той „няма душа“, вероятно затова, защото се мъчи да се добере до материалната подкладка на тези граждански войни.“[1] Енгелс също ценял високо Апиан: „От древните историци, които описват борбата, водена в недрата на Римската република, единствен Апиан ни казва ясно за какво се е водела тя: за владението на земята.“[2]

За своите трудове Апиан използвал обилен материал. За историята на войните през републиканската епоха той широко си служел с произведенията на Полибий и Тит Ливий, а за историята на гражданските войни, наред с известните ни извори, черпил материал и от трудове, които не са стигнали до нас (като напр. автобиографията на Август, труда на Азиний Полион и др.). Апиан обаче не си служел особено грижливо със своите из-

---

[1] Plutarchus, Alexander, I.

---

[1] Маркс и Энгельс, Соч., т. XXIII, стр. 15.

[2] Пак там, т. XIV, стр. 673.

вори. В изложението на отделните събития, в датите и в имената у него има голяма бъркотия. Не всякога може да се проследи отчетливо и ясно и последователността на събитията. Има неточности и в географските му данни. Апиан не винаги е последователен и в съжденията си. „В историята на гражданските войни“ са отразени различни тенденции. Така напр. той оправдава Цезар и едновременно с това високо цени Брут, а в други случаи се застъпва за Октавиан, но едновременно с това възхвалява Антоний. Влиянието на реториката в книгите на Апиан се чувствува в постройката на речите, с които изобилствува главно третата книга от „Историята на гражданските войни“.

Дион Касий

С голяма популярност в древността се ползвала „Римската история на Дион Касий (155—235 г. на н. е.).

Дион Касий Кокцейан принадлежал към онзи слой от сенаторската аристокрация, който възникнал по времето на Антонините, когато в състава на сената започнали да се приемат твърде често, произхождащи от градовете на елинизирания Изток, лица.

Дион Касий бил роден в Никея и получил образование на ретор. Той бил на два пъти консул и управлявал разни провинции. „Римската история“ в 80 книги била работена в продължение на 22 години. Тя започвала със сказанията за Еней и продължавала до 229 г. от н. е. Авторът приключил работата си над тая история малко време преди смъртта си. До нас са стигнали изцяло от 36—60 книга (краят на Републиката и първите десетилетия от Империята). От първите книги са запазени само откъслеци, а от книгите 61—80 — съкращенията на византийския монах Ксифилин (XI в. и извлеченията на Зонара XII в.).

В начина на изложение Дион Касий подражава на Полибий и Тукидид, но това подражание остава в много случаи само външно. Дион Касий няма обмислена философия на историята и за него историческият процес остава ирационален. Човешкият ум не може да го обясни и събитията могат да зависят от Съдбата и от свръхестествени сили. Чудното и свръхестественото играят голяма роля у Дион Касий дори и в ония части, които са писани въз основа на собствените му спомени. Според думите на самия автор, той се заловил за исторически трудове, защото тъй му заповядала Съдбата, която му се явила насън и предвещала безсмъртие на неговите произведения.

Въпреки гръцкия си произход и възпитание, Дион Касий споделял възгледите на римската аристокрация, макар да бил повлиян от гръцката политическа публицистика от II в. на н. е. Дион Касий възхвалявал времената на Републиката (особено на ранната Република), но смятал прехода към монархията за неизбежен. Размишленията му по въпроса, коя форма на управление трябва да се смята за най-добра, са намерили отражение в речите, с които Агрипа и Меценат се обръщат към Август. Първият го съветва да възстанови републиката, вторият да учреди монархически режим. В речта на Меценат са отразени политическите възгледи на самия Дион Касий, мечтаещ за един император, избиран от сената, който да запази в Империята почетното положение на висш ръководен орган.

Реториката играе у Дион Касий голяма роля. За да постигне нужния ефект, той понякога украсява събитията и до известна степен дори ги преиначава. Речите на историческите лица у Д. Касий са твърде дълги.

Въпросът за изворите на Дион Касий е много сложен. Няма съмнение, че той е използвал обширен материал, който не се изчерпва със запазените до наши дни исторически произведения. За ранните периоди от историята на Рим той се ползвал от произведенията на по-старите аналисти, а в някои отдели (особено последните векове на Републиката) следва Ливий, но прибягва и до други автори, особено в ония книги, които са посветени на гражданските войни. Като извори за историята на Империята на Дион Касий служат главно исторически произведения; той имал на разположение особено обширен материал върху историята на Август.

Начало на християнската историография Евсевий

Християнската историография изникнала през IV век. Евсевий, епископът на палестинския град Кесария и близък на император Константин, написал „Църковна история“ в 10 книги. Трудът на Евсевий е важен преди всичко за историята на църквата. За политическата история на Римската империя имат значение споменаванията за императорите от втората половина на III в. От Евсевий е и биографията на император Константин, която има характер на апология. Освен това Евсевий съставил и „Хроника“ — кратък преглед на събитията на световната история, изложени синхронистично. И „Църковната история“, и „Хрониката“ на Евсевий намерили своите продължители. Те били преведени на латински език.[1]

Римската историография през IV в.

Особено място между изворите за историята на Римската империя заема редицата от императорски биографии, събрани в сборника, който носи надслов „Scriptores historiae Augustae“ (Писатели на историята на Августите). В този сборник са дадени биографиите на императорите, като се започне от Адриан и се свърши с Нумериан. Тяхното съставяне се приписва на шестима историци (Елий Спартиан, Вулкаций Галикан, Елий Лампридий, Юлий Капитолин, Требелий Полион и Флавий Вописк), за които не се знае нищо освен имената им. Едни от тези биографии са посветени на император Диоклециан, а други на Константин. Изказвано е предположението, че те са късна фалшификация, която няма нищо общо с действителната история. По-убедително обаче е едно друго мнение. Тези непретенциозни произведения, предназначени да дадат на читателя занимателно четиво, били съставени въз основа на ограничени извори от различно качество, с догадки и просто измислици. Този сборник бил преработван и както изглежда е стигнал до нас в една редакция от края на IV в. Биографиите на императорите са несигурен извор, но за съжаление за отделни периоди остават нашият единствен извор.

---

[1] Събитията от смъртта на Марк Аврелий до 238 год. били изложени самостоятелно от гърка Херодиан. Последен самостоятелен гръцки историк бил Дексип, от чиито произведения — „Хроника“ (от най-старите времена до Аврелиан) и „История на войните с варварите“ (Scythica) са стигнали до нас само отделни откъслеци.

Характерна черта на историческата литература от IV в. било появяването на всевъзможни съкратени издания. Към 360 г. Секст Аврелий Виктор, роден в Африка, съставил кратки биографии на римските императори (De Caesaribus). Голяма известност добила компилацията на Евтропий, написана към 367 г. по поръчка на император Валент. Неголямото произведение на Евтропий „Breviarium historiae Romanae“ в 10 книги обхващало цялата римска история от основаването на града Рим до времето на император Валент (364—378 г.). В течение на много столетия то било общоприетият учебник по римска история.

Макар че християнството се разпространило през IV в. всред широки кръгове на населението на Римската империя, всред аристокрацията и интелигенцията имало още много привърженици на традиционната религия. В течение на целия IV в. се води ожесточена полемика между привържениците на новата религия и на старата.

Общата историография през IV в. остава все още езическа. В това време добиват известно значение латинските съчинения.

Амиан Марцелин

Последният голям представител нари мската и на целокупната антична историография бил Амиан Марцелин (около 330—400 г.). Той бил роден в Антиохия в знатно гръцко семейство. Като младеж постъпил на военна служба и взел участие в похода на Юлиан Отстъпник против персите. След връщането си от Персия Амиан се уволнил и живеел отначало в Антиохия, а сетне в Рим, като използвал свободното си време за работа над историческото си произведение, познато под заглавието „Деяния“ (Rerum gestarum libri XXXI). В него била изложена римската история от времето на Нерва до смъртта на Валент (96—378 г.). До нас са стигнали последните книги (14—31), които обхващат епохата от 353 до 378 г. За образец на Амиан Марцелин служил Тацит. Амиан започнал своето изложение там, дето спирали „Историите“ на Тацит. В методата на излагане, групирането на материала и в характеристиките на историческите лица Амиан следва Тацит, но това не е просто подражаване. Амиан е самостоятелен историк, който се отнася сериозно към своите задачи. Той протестира против онези критици, които били свикнали да виждат в историята само обикновен сборник от анекдоти Човешката памет не е в състояние да пази цялото множество от отделни факти и затова историкът е длъжен да описва важните събития, без да се впуска в дребулии. Истината е главната цел на историка, но той не бива да я изопачава. „Историкът, който съзнателно премълчава някои събития, извършва не по-малка измама от оногова, който съчинява небивалици.“[1]

Амиан изисква от историка обективност и безпристрастие. Завършвайки своите „Деяния“, той казва: „Аз обещах да дам в

---

[1] Ammianus Marcellinus, Res Gestae, XXIX, 1, 15.

труда си истината и мисля, че никъде не съм се отклонил от това си обещание чрез премълчаване или лъжа.“[1] Стигналите до нас книги засягат съвременните нему събития. Те, както може да се заключи от известни споменавания и загатвания, са писани въз основа на показанията на свидетели-очевидци и на лица, участвували в събитията. Авторът високо цени документалните данни, но, според него, дори и онези държавни актове, които се пазят в държавните архиви, не винаги могат да бъдат достоверни.

Амиан бил военен и това се е отразило върху труда му. Той отделя сериозно внимание на военната история. Речите на императорите и пълководците, които Амиан привежда, са държани главно пред войниците. Той подробно описва походите и сраженията и в известно отношение стои по-високо от своя образец — Тацит. Към края на произведението си Амиан заявява: „Ето какво аз, бивш войник и грък по произход, изложих според силите си, като започнах от царуването на император Нерва и доведох разказа си до загиването на Валент.“[2] Амиан отделя голямо внимание на придворния живот, който познавал добре. За живота на широките слоеве на населението той не дава систематични сведения и неговите данни се свеждат до отделни бележки.

Влиянието на Тацит се е проявило във вниманието на Амиан към човешката личност. Пред нас се ниже цяла галерия от най-разнообразни човешки типове, при което Амиан в едни случаи дава само отделни ярки щрихи, а в други подробна характеристика. С най-голяма пълнота се отличават характеристиките на императорите. Те са нагласени към съобщенията за тяхната смърт и дават моралния облик на покойния, като резюмират резултатите от неговата дейност. Според Амиан, императорите носят отговорността за много нещастия на римската държава. Негов идеал е Юлиан Отстъпник (361—363 г.), у когото Амиан цени доблестта, високия интелект, стремежа да запази и възстанови старите обичаи, но заедно с това той порицава религиозната нетърпимост на Юлиан, която стигала до неоправдана жестокост.

Амиан поставя високо Рим и неговото минало. Рим за него е urbs aeterna — вечният град, който се е издигнал благодарение на храбростта и щастието на хората, които живеят обикновено в несъгласие. Рим бил преживял своята младост и мъжество, сега се намирал в периода на старостта и всички народи го тачели като властелин и цар.

От погледа на Амиан не могли да се изплъзнат и известни черти на упадък, които се проявявали ясно през негово време. Той обяснява тези прояви с пороците на малцина хора, с тяхната извратеност, тщеславие и разкош. Неведнъж осъжда онези придворни, които за изгоди влияели пагубно на императорите.

Амиан бил добре запознат с философията и литературата, но споделял предразсъдъците на своето време. Както повечето антични историци и той признава влиянието на Съдбата върху човешкия живот и върху хода на историята. Неизменните повели на орисията могат да бъдат разкрити от Темида, която седи на трона на Юпитер и на която са подчинени демоните. Тези демони могат да бъдат омилостивявани и тогава те обаждат заклинателните думи. Амиан вярва във всевъзможни гадания и поличби (но не злоупотребива с това в своето произведение). Суеверието, теснотата на кръгозора и реториката не пречат на Амиан да бъде голям историк.

---

[1] Ammianus Marcellinus, Res Gestae, XXIX, 16, 9.

[2] Пак там.

Историографията през V и VI век

В историографията на V век е отразена религиозната борба, водена сред висшите кръгове на римското общество. Главен повод за тази борба било разрушаването на Рим от Аларих. Езичниците обвинявали християните и настоявали да се възстанови почитането на старите богове. В защита на християнството се явил епископът на североафриканския град Хипон, Августин, който написал един изобличителен трактат „За божия град“. Целокупната римска история той разглежда като непрекъснат низ от войни и междуособици, започнали в деня, в който Ромул убил Рем. Тази Августинова теза била развита и обоснована от испанския свещеник Орозий, който в 417 г. написал книга под надслов „История против езичниците“ (Historia adversus paganos).

Тая книга е по типа си световна история. Тя започва с кратко описание на земята и с разказ за сътворението на света и завършва с времето, в което живее авторът. Орозий опровергава мнението на онези, които мислят, че причината за всички нещастия било отстъпничеството от старите богове. Цялата римска история била изпълнена със злини и страдания. Ако едни тържествуват, други са нещастни. Последните печални събития са само разплата за предишни престъпления. Фактите, посочвани от Орозий, са заимствувани от различни съкратени пособия (Флор и други кратки исторически изложения). Книгата на Орозий е интересна по своята концепция, противоположна на онази, която възникнала още по времето на по-старите аналисти. Благодарение на тази концепция Орозиевата компилация имала голям успех чак до епохата на Ренесанса. Историкът Зосим, който към втората половина на V век написал на гръцки език „Нова история“, третирал по друг начин материята. В тази история се изброяват събитията от Август до 410 година. Пропадането на езичеството, според Зосим, било главната причина за отслабването на римското могъщество

Сенаторът Касидор (VI в.) съставил на латински език една хроника, в която се давали списъци на консулите. Неговата „История на готите“, която не е стигнала до нас, била използвана от готския историк Йордан. През тази епоха продължавали да се съставят хроники и на гръцки език. Нека отбележим тук компилациите на монаха Ксифилин от XI в. и на монаха Зонара от XII в. В тях се е запазило изложението на онези книги на Дион Касий, които не са оцелели до наши дни. Цариградският патриарх Фотий съставил едно списание на 280 произведения, снабдено с извадки от оригиналите.

От времето на късната Римска империя са се запазили и много други произведения, които могат да бъдат използвани като исторически извори (поетични произведения, панегирици за императорите, църковна литература и др.).

Една особена категория извори са юридическите паметници от императорската епоха. Юридическата литература от императорската епоха била обширна, но до нас са стигнали изцяло само малко сборници и произведения. Те са важни не само за изучаването на римското право. Данните на юридическите паметници ни позволяват да възстановим картината на социалните отношения и на политическия строй през епохата на късната Империя.

Основни черти на античната историография

Главният извор за римската история са историческите съчинения. Те ни запознават с хода на събитията на римската история, позволяват ни да ги датираме повече или по-малко точно и ни дават необходимите сведения, засягащи различните страни на историческия процес.

Съвременната историческа наука е наследница на античната история. Можем да отбележим онези черти, които са били присъщи на античната история и са развити от съвременната наука. Античната история си поставяла за цел да познае миналото. Известна ѝ е била идеята за развитието на човечеството. Най-добрите представители на античната историография се стремели да разглеждат историческите събития в тяхната взаимна връзка. Това е намерило израз и в идеята за световна история, обоснована още от Полибий. Античните историци си поставяли и въпроса за историческата причинност. Те формулирали мисълта за достоверността на историческите известия и по този начин били положени основите на историческата критика. Тясно свързан с това бил и стремежът към обективност на изложението, макар този стремеж по цял ред причини да оставал само идеално пожелание.

Античната история имала свои особености, за които не бива да забравяме, когато използваме нейните данни. При излагането на много исторически явления историците внасяли ирационален момент: те апелирали към Съдбата, чиито решения смятали за необясними и неизменни. Тази идея е остатък от религиозния начин на мислене. Своеобразието на обществения живот на античния свят е отразено и в това, че историците поставяли на пръв план политическия живот; социалните явления оставали у тях почти в сянка, а въпросите на икономиката почти не се засягали. На отделните личности се приписвала в историята изключителна роля. Прегледът на римската историография показва, че кръгът на интересите на античните писатели изобщо бил твърде ограничен. През републиканската епоха цялата римска история се свеждала собствено до политическа история на града Рим (historia Romana), а през време на Империята — тя е предимно historia Augusta, т. е. история на императорите. Това положение малко се изменяло и в онези случаи, когато римската история се поставяла и разглеждала в рамките на световната история.

Не бива да се забравя и класовата обусловеност на римската историография. Публицистичните мотиви играели в нея голяма роля, и то особено през епохата на нейния разцвет. В началото на своето развитие римската историография била предимно аристократическа. Демократичните идеи намерили достъп в нея едва във времето на по-младата аналистика. Освен политическата тенденциозност имало и други моменти, които пречели на историците от републиканско време да обрисуват обективно историческото минало, а именно желанието да възвеличат своя род, римската държава и нейното минало.

През императорската епоха с история се занимават главно представителите на опозиционната сенатска аристокрация. Възхваляването на миналите времена (laudatio temporis acti) е основната тенденция на повечето историци от тази епоха. Писателите, приближени до двореца и настроени апологетично спрямо императора, не оказвали съществено влияние върху развитието на историографията. Те пишели по шаблоните, изработени от сенаторската историография.

Съществената отлика на античната историография от съвременната се състои и в това, че в древността историята не се смятала за наука в строгия смисъл на тази дума: тя заемала междинно място между науката и изкуството. Историците се грижели не толкова да изследват миналото и да установят определени исторически закономерности, колкото да дадат ярки образи на миналото, като внасяли по тоя начин в историята ония методи, които са характерни за работата над художествените произведения. Освен това историците си поставяли практически задачи: изучаването на историята трябвало да помогне на пълководците и държавните дейци да преценяват правилно съвременността, както и да даде на простосмъртните образци за доблест и порочност. Всичко това не могло да не се отрази върху избора на материала и върху преценката на историческите явления.

За представителите на античната историография формата имала понякога по-голямо значение, отколкото съдържанието. Авторите се стремели да дадат драматично и нагледно изложение и не всякога се грижели за точността и достоверността на описваните събития. Те прибягвали до контрасти и преувеличения, измисляли подробности и поставяли в устата на своите герои речи, съставени по правилата на реториката. Не всички историци имали художествените дарби на Ливий и Тацит. На това се дължи господството на шаблоните особено при описанията на битките, при характеристиките на действуващите лица и пр.

Увлечението от формата отклонявало историците от изследователските задачи. Малцина следвали примера на гръцките историци Тукидид и Полибий и изследователската техника оставала на ниско ниво. Често пъти едни исторически сведения и даже едни и същи цитати минавали от ръце в ръце, авторите ги заимствували от всевъзможни христоматии, които съдържали исторически примери за ораторите. В древността не е съществувало понятието за литературна собственост и затова дословното предаване на извора, без да се споменава той, не се смятало за престъпление, а когато се превеждали текстове с указване на автора, често се изопачавали. Един от главните недостатъци на античните историци бил подценяването на числените данни. Историците като че ли се боели от тях и когато ги превеждали, вършели го без каквато и да била критическа проверка. Всичко това прави данните на античните историци понякога твърде несигурни и техните съждения не могат да бъдат приети без предварителна критика.

Документални извори. Археологически данни.

Много страни от миналото на Рим могат да бъдат изучени въз основа на археологическите данни и документалните извори. Съвременните сведения за доисторическа Италия, за каменната и бронзовата епоха почиват почти изключително върху археологически материали. Малко литературни сведения са се запазили и за древноиталийския народ, етруските, но затова пък разкопките са ни дали много материал, с помощта на който се запознаваме с етруския бит и култура. Голямо значение имат разкопките в района на самия Рим. Данните на писменото предание добиват в светлината на археологическите разкопки съвсем друго значение. Необикновено важни са и ония археологически паметници, които са били открити на разни места в Италия, например в пристанището на Рим — Остия — и на мястото на градовете, загинали в 79 г. при изригването на Везувий, а именно Помпей, Херкуланум и Стабий.

Само археологическите и епиграфските документи са ни дали възможност да изучим живота на някои провинции на Римската империя. От някогашните западни области на Римската империя особено богата с археологически находки е северна Африка. Запазили са се дори развалините на цял един град (Тамугади), затрупан някога от пясъците. Разкопките на местата на източните градове Палмира (в Сирия) и Дура-Европос (на десния бряг на Ефрат) ни дават представа за керванските градове на източните покрайнини на Римската империя.

Надписи

Друг вид документални материали представят епиграфските паметници, т. е. надписите.

За най-стар латински надпис се смята тъй нареченият „lapis niger“ (черният камък), намерен в Рим на мястото на древния Форум. Този надпис спада към VI век пр. н. е. към царския период, но е лошо запазен и четенето му е твърде мъчно.

От републиканската епоха и особено от най-ранния ѝ период са се запазили сравнително малко надписи, и то най-ранният, от III в. пр. н. е. Затова пък от императорската епоха до нас са стигнали грамадно количество латински надписи (броят им надхвърля значително 100,000).

Между надписите различаваме: посветителни, отправени към боговете, почетни надписи в чест на видни и прочути дейци (през време на Империята имало извънредно много надписи, посветени на самите императори), монументални надписи по сградите и други строежи, надгробни надписи, които в едни случаи съдържат само името на покойния, в други разказват неговия жизнен път, а понякога са в стихотворна форма (епитафии).

Особена група съставят документалните надписи. Това са закони, постановления на сената, документи, които изхождат от римските императори или от магистратите, постановления на градските съвети, на колегиите, на религиозните сдружения и т. н. От републиканско време са се запазили няколко важни закона (например аграрния закон от 111 г. пр. н. е.). От надписите от императорската епоха нека отбележим „Деянията на божествения Август“ („Res gestae divi Augusti“). От времето на Флавиите е стигнало до нас постановлението на сената за властта на Веспасиан, между надписите от епохата на Антонините има важни документи, които се отнасят до развитието на колоната. Към началото на късната Империя се отнася едиктът за цените на император Диоклециан, който е важен за стопанската и икономическа история на възникващия доминат. Последна категория представят надписите върху различни предмети, съдържащи имената на майсторите, които са ги изработили, времето, през което е извършен ремонтът на някоя постройка, обращения към боговете, заклинания и пр.

До въпроси от областта на римската история се отнасят не само латински, но и гръцки надписи.

Папируси

От края на XIX и началото на XX век съвременните изследователи на древността започнали да изучават гръко-римските папируси. Тези документи са намерени почти изключително в Египет (няколко свитъци са били намерени и в Херкуланум). Те запознават съвременните изследователи с живота в Египет през разните периоди на Империята. Запазени са частни писма, разписки, договори, сметки, данъчни списъци и други документи, интересни за историята на частния живот на Египет в римско време и на аграрните отношения, както и за историята на римските провинциални учреждения. Наред с това са се запазили папируси, които съдържат документи, имащи значение за политическата история не само на Египет, но и на цялата Римска империя (напр. писмото на император Клавдий до александрийците или папирусът с едикта на Каракала от 212 г., с който се дава правото на римско гражданство на провинциалите).

Монети

Последна категория документални извори представят монетите. Тяхното изучаване е важно за стопанската история.

Местонахождението на римските монети и количеството им, намерено на различни места, говорят за търговските връзки на тази или онази област с римските средища. Необикновено важни са изображенията върху монетите. Върху ранните римски монети се изобразявали римски божества, символи, отнасящи се към култа или към традиционното минало на Рим (например вълчицата, която кърми децата). От края на Републиката по монетите се явяват и изображенията на политически дейци, имащи портретна прилика. Монетите от императорската епоха дават иконографията на императорите. Отделни думи или изрази (тъй наречените легенди), издълбани върху монетите, често пъти са политическите лозунги на тоя или оня период. Благодарение на всичко казано по-горе изследването на монетите по периоди, върху които не може да се хвърли достатъчно светлина чрез литературни паметници (напр. III в. от н. е.), добива изключително научно значение.

По тоя начин данните на помощните дисциплини, допълвайки литературния материал, ни запознават с важни страни на обществения и частния живот, а понякога са единственият извор на сведения върху отделни периоди от римската история.

ГЛАВА II

ИСТОРИОГРАФИЯТА НА ДРЕВНИЯ РИМ

Изучаването на римската история до началото на XVIII век

Интересът към древния Рим, както и към цялата антична история, се явява в Европа в епохата на Ренесанса. Представителите на новото културно движение, хуманистите, се стремели да намерят в древността опора за своята борба против религиозните предразсъдъци на Средновековието за едно хармонично развитие на човешката личност. Заслугата на хуманистите се състояла главно в това, че те съумели да запазят от унищожаване, да съберат и дори да напечатат голям брой латински и гръцки ръкописи. Съществените произведения на античните автори били изследвани и събрани главно през времето от XIV—XVI в. Пламенното преклонение на хуманистите пред античността не им позволявало да се съмняват в истинността на античната историческа традиция.

От трудовете, които се явили през XVI в., запазва научно значение и до днес произведението на Карл Сигоний, излязло в Базел и съдържащо списъците (по години) на римските консули със споменаване на най-важните събития, станали през една или друга година.[1] Този труд сложил началото на съвременното научно разбиране на хронологията на римската история.

---

[1] Carolus Sigonius Mutinensis, Fasti consulares ac triumphales ac triumphi acti a Romulo rege usque ad Caesarem, 1559.

Към края на XVII в. спада дейността на френския учен абат Тилемон, който издал в 16 тома история на християнската църква[1] и в 6 тома история на Римската империя[2].

Тилемон притежавал необикновено голяма ерудиция. Той познавал до съвършенство творбите на римските и гръцките автори, както и произведенията на църковните отци. Неговата „История“ е проникната от християнската идея. При преценката на императорите той се ръководи от тяхното отношение към църквата. Тилемон ни дава почти изключително политическа история. Значението на неговите трудове се състои в систематичната му работа над изворите: той пръв съпоставил у разните автори версиите, отнасящи се до известни факти. Благодарение на това книгите на Тилемон запазили значението си за дълго време.

Още през XVI в. Лоренцо Вала изказал съмнение за достоверността на някои данни на Тит Ливий, а през XVII в. филологът Перизоний[3] посочил разни грешки и неточности в труда на Ливий.

Историографията през XVIII век

Дълбоките мисли, изказани в началото на XVIII в. от италианския философ Джанбатиста Вико[4], изпреварили онези тезиси на историческата наука, които били формулирани едва през XIX век. Голямо значение имал трудът на Луи де Бофор[5], който започнал с общи забележки, но впоследствие преминал към систематичен разбор на изворите за ранната римска история и дошъл до заключението, че ранната римска историческа традиция не почива върху достоверен материал: тя била плод на тщеславието на римските родове, които се стремели да прославят своите прадеди. Бофор не е дал градивна работа върху ранната римска история, но напълно ясно и определено формулирал въпроса за недостоверността на римската история през първите пет века.

Първия сериозен опит да осмисли хода на римската история и да установи известни закономерности в нейното развитие е направил известният деец и мислител от епохата на френското просвещение Монтескьо (1689—1755 г.), който написал „Разсъждения върху причините за величието и упадъка на римляните“[6].

Сравнителното изучаване на историята и на правните норми на разните народи дало възможност на Монтескьо да установи някои общи положения, с които, според него, се обясняват различните явления на римската история. Еднаквото разпределение на имуществата, простотата на нравите и разумните закони обуславяли онези граждански добродетели, които поставили римляните по-високо от съседите им и им дали преимущество в началото на борбата им с италийските народи, а след това и по време на задморските войни. Завоеванията предизвикали обаче имуществено неравенство и породили борбата между партиите, което, в края на краищата, довело до унищожаването на свободата. Монтескьо смята цялата императорска епоха за епоха на напредващ политически и морален упадък. Само благодарение на военното си изкуство римляните успявали в течение на няколко века да задържат напора на варварите, но когато нравствената развала проникнала и в армията, Рим паднал под напора на варварските племена.

На преден план у Монтескьо продължава да стои политическата история и той поставя различните етапи на нейното развитие в зависимост от правните норми на народите, учрежденията и законите. Монтескьо установява взаимната връзка между външната и вътрешната политика.

„Историята на Империята“ от Тилемон и „Разсъжденията“ на Монтескьо съдействували за появата на труда на Гибон (1737—1794 г.) под надслов „История на упадъка и загиването на Римската империя“[1]. Авторът започва от епохата на Антонините и стига до падането на Цариград в 1453 г. Историята на Византия за него е продължение на историята на Римската империя.

Подобно на Монтескьо, Гибон признава и цени честността и добродетелите на древноримските граждани. Но императорската епоха, според Гибон, не била време на безпросветен упадък. Той нарича епохата на Антонините един от най-щастливите периоди от историята на човечеството. Едва от времето на Комод започва упадъкът. Деспотизмът на римските императори ослабва у народа духа на предприемчивост. Честолюбието и малодушието на императорите подкопават устоите на дисциплината, армията не може да защищава държавата и земите на западната половина на Империята били завладени от варварите. Според Гибон, християнството изиграло отрицателна роля в живота на Империята, защото ослабвало патриотичния дух у хората и ги отклонявало от гражданските им задължения.

Гибон отделя най-голямо внимание на политическата история, но се интересува и от другите страни на живота: той дава общи сведения за живота на римските провинции, засяга историята на финансите и на учрежденията. Особено важни са ония глави от неговия труд, които са посветени на християнството. Гибон пръв се е опитал да даде светска, неконфесио-

---

[1] Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles, 1693—1712.

[2] Tillemont, Histoire des empereurs et des autres princes, qui ont régné durant les six premiers siècles de l'Eglise, 1680—1738.

[3] Perizonius, Animadversiones historicae, 1685.

[4] G. Vico, Principi di una scienza nuova intorno alla commune natura delle nazioni, 1727 (Дж. Вико, Основания новой науки об общей природе наций, 1940).

[5] L. de Beaufort, Dissertation sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire Romaine, 1738.

[6] Montesquieu, Considération sur les causes de la grandeur des Romains et leur décadence, 1734 (Монтескьё, Рассуждения о величии и упадке римлян, 1883).

---

[1] Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman Empire, 1776—1788 (Гиббон, История упадка и разрушения Римской империи, I—VII, 1883—1886).

нална история на християнската църква която той излага в тясна връзка с общия ход на събитията, и пръв поставя въпроса за причините на разпространението на християнството.

Трудът на Гибон е писан въз основа на обилен материал. Авторът изказва по отделни проблеми на историята на Римската империя цял ред важни критични бележки, развити по-късно в XIX в. Появата на „Историята на упадъка“ е доказателство за успеха на буржоазната историография; въпреки консервативните политически възгледи на автора (Гибон бил един от противниците на френската буржоазна революция), в неговия труд са отразени идеите на просветителната философия на XVIII в. Гибон е един от инициаторите за изучаването на историята на Византия. Неговият труд остава чак до средата на XIX в. най-добрата работа върху императорската епоха. В известни свои части този труд запазва значението си и днес.

Френската буржоазна революция улеснила популяризирането на римската история. „В класически строгите предания на Римската република борците за буржоазното общество намерили идеали и изкуствени форми, илюзии, които им били необходими, за да скрият от себе си ограниченото буржоазно съдържание на своята борба и за да запазят въодушевлението си на висотата на велика историческа трагедия.“[1] „Героите, както и партиите, а и масата в старата френска революция, осъществили в римски костюми и с римски фрази делото на своето време. Те освободили от феодалните вериги и издигнали сградата на съвременното буржоазно общество.“[2]

Трудовете на френските изследователи на римската история популяризирали мислите, изказани през епохата на Просвещението. Новите насоки в изучаването на римската история спадат в началото на XIX в, към края на Наполеоновите войни. Историците от това време се обявяват против рационалистическите обществени теории от XVIII в. Това е епохата на романтизма — идеологическо течение, което е намерило израз главно в литературата, но заедно с това е оказало влияние и върху развитието на историята. Романтиците се интересуват преди всичко от самия народ, от неговите самобитни черти, изразени в преданията и бита му. Държавата и правото, според романтиците, били продукт на историческо развитие. Романтизмът оказва влияние и върху развитието на римската история.

Нибур и критическата насока

Основател на новото течение в изучаването на ранното римско минало бил Бартолд-Георг Нибур (1776—1831 г.). Син на пътешественик-ориенталист, Нибур се родил в Копенхаген и прекарал детинството си в Холщайн. Той не бил професионален учен, а практически деец. В Дания заемал службата секретар на министъра на финансите и директор на народната банка. През периода на Наполеоновите войни бил поканен в Берлин, дето получил назначение в Министерството на финансите и едновременно с това четял лекции в открития малко време преди това Берлински университет. След победата над Наполеон, Нибур бил пълномощен министър в Рим, а от 1825 г. живеел в Бон и преподавал в университета.

Животът в Холщайн запознал Нибур със сложната система на аграрните отношения в тази област. Практическата дейност съдействувала за разширяването на политическия му хоризонт. Главно произведение на Нибур била неговата „Римска история“[1]. Тя започнала да излиза още през 1811 г., но последният й (трети) том се явил на бял свят едва след смъртта на автора. Този труд останал незавършен. Изложението на римската история в него е доведено до края на Първата пуническа война.

Нибур е създател на критичния метод в изучаването на историята. Той смята за недостоверни известията за ранния период на римската история. За разлика обаче от скептиците на XVII и XVIII в. той не се задоволява само с това признание. Нибур смята, че историкът е длъжен да установи по какъв начин е изникнала традицията и въз основа на тия издирвания да възсъздаде истинския ход на събитията. В духа на романтиката Нибур говори за съществуването на римски епос, който се създавал и запазвал предимно в знатните родове. В началото на републиканската епоха в Рим се явили частни летописи, а след опожаряването на града от галите жреците започнали да водят „Великите летописи“, които послужили като основа за трудовете на аналистите. По тоя начин, въпреки недостоверността на традицията, тя съдържала една историческа ядка, която може да се възстанови. Нибур отдава голямо значение на оная етнографска почва, върху която израснал Рим. Той предлага своя теория за изникването на града от сливането на разноплеменните общини, обосновава теорията за изникването на плебса като резултат от завладяването на латинските селища от римските царе. Нибур приписва голямо значение на етруското влияние. Той смята първите двама царе за легендарни, а що се отнася до разказите за последните царе, макар и в тях да има много нещо недостоверно, те все пак се отнасят до действителни събития. Нибур анализира едно след друго известията, отнасящи се до републиканската епоха, като съпоставя разните версии и се стреми да отлъчи достоверното от недостоверното. В построенията на Нибур играе голяма роля аналогията. Той широко привлича и данните на европейската история, както и сведенията за живота на изостаналите назад народи, като смята, че задачите на историка не се изчерпват само с установяването на фактите, но че той трябва да изучава бита на народа. Нибур пръв обърнал внимание на това, че в древността в Рим, както и у другите народи, съществувал родовият строй. Родът, според Нибур, бил изкуствена организация (група семейства). В тази дефиниция имало доста нещо погрешно, но „първият историк, който имал макар

---

[1] Маркс и Энгельс, Соч., т. VIII, стр. 324.

[2] Пак там, стр. 323—324.

---

[1] B. G. Niebuhr, Römische Geschichte, I, II, III, в няколко издания след 1811 г.

и приблизителна представа за същината на рода, бил Нибур. Той дължал това на обстоятелството, че бил запознат с дитмаршенските родови общини, но направо оттам също били почерпани и неговите грешки“[1].

Трябва да се отбележи, че синтетичните построения се отдавали на Нибур по-малко от критичната анализа на изворите, възстановяването на отделните факти и характеристиката на отделните страни на социалната история. Той не е дал ново обяснение за целия ход на римската история, но е създател на критичния метод в историята и по тоя начин е повлиял върху разработването не само на римската история, но изобщо на всички области от историческото знание.

Нибур не е създал школа в строгия смисъл на думата, по неговите идеи и метод били възприети от представителите на ръководната историческа мисъл. Проблемите на ранния период на римската история стават едни от най-актуалните в европейската историография.

Най-близо до Нибур стои Алберт Швеглер (1819—1857 г.)[2]. В критичната анализа на римската традиция Швеглер придава особено значение на етиологическите митове (това понятие било въведено за пръв път в науката от него), които обяснявали известни обичаи или собствени имена, чието истинско значение било забравено.

Начало на изучаването на римската история в Русия

Възгледите на Нибур повлияли и върху развитието на римската историография в Русия. Интересът към римската история в Русия се събужда още през XVIII в. Академията на науките издава ред преводи на произведения на антични автори и нови трудове по римска история. Много произведения се превеждат и в началото на XIX в. Латинските автори били добре познати на руските поети от началото на XIX в. и оказали влияние върху творчеството им. Влиянието на Нибур се проявило най-напред не върху историците на Рим, а върху руските историци (Каченовски, Полевой и др.). Т. Н. Грановски (1813—1855 г.), създателят на руската школа на общата история, запознал руската аудитория с възгледите на Нибур и с другите напредничави идеи на европейската историческа мисъл. Лекциите на Грановски били проникнати от вяра в прогреса, макар че, според неговите възгледи, историята понякога може да избира лъкатушни пътища. Древността, според Грановски, не бива да се отделя от съвременността, тъй като и в ново време изникват същите въпроси, които са вълнували и древността.

Грановски дава ред забележителни образи на римското минало[3]. От него започва самостоятелното разработване на всеобщата и частно на римската история в Русия. Ученикът

---

[1] Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XVI, ч. I, стр. 145.

[2] A. Schwegler, Römische Geschichte bis zu den licinischen Gesetzen, I—III, 1853—1858.

[3] Т. Н. Грановский, Соч., т. I—II, 1897.

на Грановски П. Н. Кудрявцев (1816—1865 г.) посветил специална работа на историята на Италия. Той написал голяма статия, която запознава руските читатели с възгледите на Швеглер върху римската история. От него има цял ред очерки, особено популярни от които били „Римски жени. Сцени според Тацит“[1]. След Кудрявцев неговото място в Московския университет било заето от С. В. Ешевски (1829—1865 г.). Дисертацията на Ешевски „Аполинарий Сидоний“[2] била посветена на края на античния свят. Ешевски е един от малцината автори, които обърнали внимание върху социалните движения в края на Римската империя. Лекциите му „Центърът на римския свят и неговите провинции“ давали интересни очерки на римския провинциален живот. Изучаването на римските провинции в Западна Европа тогава едва започвало. Ешевски излага изводите на западноевропейските изследователи, но изказва и свое мнение за връзката на Рим (центъра) с отделните провинции. Той дава заключение за разпространението на романизацията и за ролята ѝ в историята на западноевропейската култура.

Западноевропейската историография към средата на XIX в.

През 40-те и 50-те години интересът към изучаването на римската история се засилил. Като тласък в тази насока послужили събитията във Франция. Привържениците на Бонапарт обърнали внимание върху историята на Цезар, когото Наполеон I смятал за свой първообраз. Той написал дори един малък труд за войните на Цезар в Галия[3], а неговият племенник Наполеон III издал обширна биография на Юлий Цезар[4], в която прочутият римски пълководец се характеризира като един от най-изтъкнатите хора на световната история, каквито само Провидението изпраща на земята. Увлечението от Цезаровата епоха е характерно не само за Франция. То намира почва и в германските страни. Унищожението на остатъците от феодализма и новото обединяване на Германия били тогава най-актуалните въпроси на германския политически живот. Всред известни групи на германските буржоазни дейци се разпространява убеждението, че задачата за обединяването на Германия може да бъде разрешена само от една демократична монархия[5].

Тази идея е прокарана и в широко разпространената „Римска история“ на Момзен.

---

[1] П. Н. Кудрявцев, Соч., 1887—1889.

[2] С. В. Ешевский, К. С. Аполлинарий Сидоний, эпизод из литературной и политической истории Галлии V в., 1855, Соч., т. III, 1870.

[3] Наполеон I, История Юлия Цезаря (его войны) перев. с франц., 1865.

[4] Наполеон III, История Юлия Цезаря, перев. М. М. Стасюлевича, 1865—1867.

[5] Идеализиране на Цезаря намираме в обширния труд на Друман. Druman-Groebe, Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung, I—VI, 1899—1929 г.

Теодор Момзен

Теодор Момзен (1817—1903 г.) бил син на силезийски пастор. Той завършил юридическия факултет на университета в Кил и бил командирован в Италия, дето се занимавал с изучаването на надписите. Революцията от 1848 г. го заварила в Шлезвиг, дето той редактирал вестника на временното правителство. След революцията Момзен получил катедрата по римско право в Лайпциг, но засилването на реакцията го принудило да напусне Германия и в продължение на 2 години да преподава в Цюрих. Към средата на 50-те години Т. Момзен се върнал от изгнание, а в 1858 г. за него била създадена катедра по римска история в Берлинския университет. Наскоро след това той станал член на Пруската академия на науките. През целия си останал живот Момзен вземал активно участие в политическия живот. Много години наред той бил депутат в Райхстага, дето неведнъж се изказвал като деен член на либералната партия. По външнополитическите въпроси Момзен прокарвал реакционни и шовинистически възгледи. През 1870—1871 г. той излязъл с цяла серия от остри статии срещу Франция. През 1897 г., когато в Австрия се изострил славянският въпрос, Момзен обнародвал едно писмо, в което казвал: „Ако чешкият череп не е достъпен за логиката, той е напълно достъпен за удари.“

От произведенията на Момзен особено известна била неговата „Римска история“[1]. В течение на три години (1854—1856 г.) излезли първите й три тома. Изложението на събитията стига в тях до битката при Тапс (46 г. пр. н. е.). Тези три тома са написани като популярна работа. Момзен не посочва изворите си и в редки случаи дава израз на своето отношение към другите историци. Той хвърля светлина върху всички страни на римския живот, но отделя главно място на политическата (външната и вътрешната) история. В края на отделите са дадени прегледи на състоянието на религията, правото, нравите, стопанството, литературата и изкуството. Тия прегледи са свързани само външно с политическата история.

Основната идея на „Римската история“ се намира в тясна връзка с идеологическата насоченост на немската историография от средата на XIX век. Момзен третира завладяването на Италия „като обединяване в една държава на цялото италийско племе“, с други думи, като национално обединяване. Той приравнява управляващите аристократически групировки към пруското юнкерство, като ги порицава и унижава. Но в същото време той се отнася неодобрително и към плебса, като го нарича често пъти пренебрежително „сган“ (Menge).

Момзен смята, че Републиката към края на съществуването си се оказала негодна да изпълнява поставените пред Рим задачи. Спасител на Рим, според Момзен, бил Цезар, който си поставил за цел да издигне римската нация, както и падналата твърде ниско елинска нация. В третия том на труда си Момзен скъсва с всякакъв обективизъм. Единадесетата глава е панегирик за Цезар и за всичко, извършено от него. Въздига се в идеал дори и това, че „той бил лишен от каквато и да било идеология“, т. е. действувал безпринципно.

В концепцията на римското развитие националното обединение играе у Момзен голяма роля. Неговият национализъм му пречел да вижда в нациите категория от известен исторически период. Според него нациите съществуват от памтивека, при което всяка от тях притежава определени, присъщи ней черти. При установяването на тези черти Момзен допуска произволни съждения, почиващи върху неговите националистически симпатии и антипатии. Той цени у римляните любовта им към реда и подчинението, но смята, че италийската нация никога не е била способна за изкуство и за духовно творчество, които били присъщи само на гърците и на немците. Неговите възгледи върху галите се определят от отношението на немската националистическа буржоазия от 50-те и 60-те години към французите. Макар че признава храбростта и другите високи качества на галите, Момзен твърди, че тям било чуждо вдълбоченото нравствено съзнание и че те били неспособни за политика.

Момзен въздига субективизма в принцип. Неговите характеристики са необикновено живи. Той одобрява и порицава постъпките на действуващите в историята лица и групи, като сравнява Цезар с Кромвел, а Атал Пергамски с Лоренцо Медичи. Момзен нарича Сула — Дон-Жуан, а Катон Младия — Дон Кихот. Картаген за него е Лондон на древния свят, а сенаторската олигархия — юнкерството и т. н. В своя стремеж да доближи римското минало към съвременността Момзен пренася черти от собственото си време в миналото. Това се отнася не само до политиката, не само до характеристиките на групите и лицата, но и до икономическите отношения. Момзен говори за съществуването на капиталисти още в V век пр. н. е. По тоя начин сравнително-историческият метод става *модернизация* на историческите явления на античния свят. Характеризирайки картината на икономическите отношения, създадена от Момзен, Маркс пише: „В своята Римска история“ г-н Момзен употребява думите „капиталист“ съвсем не в смисъла на съвременната икономия и на съвременното общество, а в духа на популярната представа, която все още се запазва не в Англия или в Америка, а на континента като старинен остатък от изчезнали отношения.“[1]

---

[1] Mommsen, Römische Geschichte, I—III, 1854—1856.

[1] Маркс, Капитал, т. III, ч. 2, заб. 45, 1938, стр. 693.

„Римската история“ поставя по нов начин цял ред въпроси. В много отношения Момзен се отличава от Нибур. Той отрича каквато и да била лостоверност на разказите за царския период. Историята на ранната република у Момзен се излага близо до писменото предание, но той смята напълно достоверна римската история едва от времето на войната с Пир. Момзен подчертава значението на робския труд и посочва процеса на пролетаризипотнто на селячеството във връзка с променените стопански условия. Той разъква, че политическата и военната мощ на Рим не е била еднаква през из ните периоди на историята. Необходимо е да се отбележи, че някои части рамнеговия труд са остарели. Това важи особено за първите глави на първия от . Той отрича например влиянието на етруските и не държи сметка за археологическите данни при разрешаването на въпроса за възникването на Рим.

Четвъртият том от „Римската история“ не излязъл на бял свят. Това било предизвикано отчасти от случайни обстоятелства, но отчасти и от това, че Момзен очевидно се разочаровал от силното правителство на единната Германска империя, за което сам той ратувал. В 1885 г. излязъл отведнъж петият том, който по метода се отличавал от първите три. В него Момзен разглежда всички римски провинции; дава история на управлението на отделните провинции и засяга техния културен живот. Той отделя голямо внимание на външната политика на Рим във връзка с историята на отделните римски области и с тяхното романизиране. Този том е голям обобщителен труд върху историята на римските провинции, почиващ главно върху епиграфски материал. Като недостатък на петия том може да се посочи това, че изложението за развитието на отделните провинции се дава изолирано и затова читателят получава представа за стопанския и културен живот на Империята изобщо. И все пак Момзен показва, че историята на Римската империя не бива да се свежда до историята на живота на императорите и на града Рим.

От другите големи трудове на Момзен трябва да се отбележи неговото „Римско държавно право“, състоящо се от 3 тома (в 5 части)[1]. В него се дава систематичен преглед на римските държавни учреждения (магистратурите, комициите, сената, муниципалните съвети и пр.). Вместо откъслечни сведения и наблюдения, отнасящи се до политическия строй на Рим, Момзен за пръв път се опитва да възстанови цялата система на римското държавно право.

Към края на живота си Момзен издал обемистото „Римско наказателно право“ (1899 г).[2] Отделни статии и изследвания на Момзен обхващат най-разнообразни страни на римската история и засягат всички нейни периоди. Той неведнъж се връща към ония въпроси, до които се докосва в своята „Римска история“.

---

[1] Mommsen, Römisches Staatsrecht, I—II, 1887, III, 1888.

[2] Mommsen, Römisches Strafrecht, 1899,

Голямо значение има и дейността на Момзен за издаване на антични текстове. Важно начинание е издаването на латинските надписи (Corpus inscriptionum latinarum), към което Момзен пристъпил през 1858 г. Той отново прегледал издадените дотогава надписи и към много от тях дал важни коментарии, някои от които са нови самостоятелни изследвания. Още в 1863 г. излязъл първият том, който съдържал старинните републикански надписи и консулските фасти. Оттогава томовете на Corpus inscriptionum latinarum започнали да излизат редовно. Под редакцията на Момзен излезли „Теодосиевият кодекс“ (Codex Theodosianus), „Дигестите“[1] (Digestae) и други издания.

„Римската история“ на Момзен била подложена на критика наскоро след излизането ѝ. Един от критиците на Момзен бил Карл Нич (Nitsch), който може да се нарече един от главните представители на Нибуровата школа, макар да не е негов непосредствен ученик. Нич издал изследване за Гракхите, труд за римската аналистика, а след смъртта му била издадена и неговата „История на Римската република“[2].

Нич е също предимно политически историк, но отделя голямо внимание и на икономическата история, която излага в тясна връзка със социалната история. В центъра на вниманието на Нич стои историята на селячеството. Според него от положението на селячеството зависела силата на римската държава. Докато за Момзен най-голям интерес представя историята на Цезар, Нич насочва главното си внимание върху Гракхите. Мероприятията на Гракхите, насочени към възстановяване на селското земевладение, трябвало да заздравят държавата. Поражението, претърпяно от политиката на Гракхите, довело до засилването на борбата между „упорития“ нобилитет и „безразсъдните“ комиции. По много въпроси Нич се различава от Момзен, и особено в преценката на Цезар, като отрича организационното и градивно значение на неговата дейност.

Френската историография по времето на Втората империя

Във Франция през време на Втората империя се отделяло голямо внимание на историята. Министърът на народната просвета на Наполеон III — Дюрюи, още в 1844 г. издал първите два тома от своята „Римска история“[3]. Без да бъде изследовател, Дюрюи познавал добре изворите, а изложението му се отличава с живост. Последните части от неговия труд, които излезли през 80-години и били посветени на Римската империя, запазили значението си за дълго време.

В 1864 г. излязла книгата на Фюстел де Куланж „Античната държава-град“[4]. По своите философски възгледи Фюстел де Куланж е позитивист и неговият труд трябвало да покаже зависимостта на обществения строй от човешкото мислене. Основа на гражданския живот в Гърция и Рим, според

---

[1] „Дигестите“ били сборници от извадки от съчиненията на римските юристи.

[2] K W. Nitzsch, Die römische Annalistik von ihren ersten Anfängen bis auf Valerius Antias, 1873; Die Gracchen und ihre nächsten Vorgänger, 1847; К. В. Нич, История римской республики, 1908 г.

[3] V. Duruy, Histoire des Romains depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'invasion des Barbares, I—VII, 1870—1875.

[4] Fustel de Coulanges, La cité antique (Фюстел де Куанж, Гражданская община античного мира, 1867; Древная гражданская щина, 1903 и др.

Фюстел де Куланж, била религията. Култът към дедите, чието средище било домашното огнище, бил главното съдържание на тази религия. Всички обществени институти — семейството, правото, съдът, собствеността — произтичат от религията. Религията обяснява затвореността на родовите съюзи, тяхната обособеност и борбата помежду им. За античния човек патриотизмът бил равнозначен с благочестието, а изгнание означавало отделянето от огнището, т. е. от средището на семейната религия. Въпреки това, успоредно с култа към дедите се развиват и други религиозни системи. Римската империя и християнството разрушили античната община.

Няма нужда да изтъкваме идеализма на Фюстел де Куланж и едностранчивостта на неговата система, но трябва да отбележим, че той е един от първите, които вземат становище против модернизма. В противовес на разпространените отъждествявания на явленията от античния живот със съвременния живот, Фюстел де Куланж твърди, че „в новите времена няма нищо подобно на Гърция и Рим и че нищо подобно не може да има и в бъдеще“. Строят на мислите на античния човек е различен от нашия. Фюстел де Куланж се опитва да характеризира специфичното на античната държава-град, а римската религия той се стреми да свърже с разните явления на социалния живот. В първите томове на многотомния си труд „История на френските институции“ [1] Фюстел де Куланж дава историята на римска Галия.

Това е първият опит за систематичен преглед на историята на една провинция във връзка с общите въпроси из историята на Римската империя.

От френския историк Гастон Боасие има цял ред трудове по историята на римската култура. На първо място трябва да се спомене неговото изследване „Римската религия от Август до Антонините“[2]. Най-ценното в този труд е опитът да се характеризира религиозната идеология през императорската епоха. В много други свои книги Боасие също засяга историята на империята и се стреми да докаже, че императорският режим бил траен и здрав, а опозицията срещу него малко ефикасна.

Въпроси из римската история в трудовете на Маркс и Енгелс

През същия период (втората половина на XIX в.) се появили трудовете на Маркс и Енгелс, които сложили основите на истинско научното разбиране на историята.

„Маркс — пише Ленин — туря край на гледището, че обществото е механически агрегат от индивиди, който допуска всякакви изменения по волята на началството (или, все едно, по волята на обществото и на правителството), който изниква и се изменя случайно, и пръв поставя социологията на научна почва, като установява понятието за обществено-икономическата формация като съвкупност от дадени производствени отношения и като установява, че развитието на такива формации е естествено-исторически процес [1]. В трудовете си Маркс и Енгелс неведнъж засягат въпроси из областта на античната и специално римската история.[2]

---

[1] Fustel de Coulanges, Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, i-ère édition, 1875. (Фюстель де Куланж, История общественного строя древней Франции, т. I, 1901.)

[2] G. Boissier. La religion romaine d'Auguste aux Antonins, Paris, 1884. Г. Буассье, Римская религия от Августа до Антонинов, 1915).

В „Произход на семейството, частната собственост и държавата“ Енгелс сочи характера на родовия строй на Рим и условията за революционен преход към класово общество. Маркс и Енгелс неведнъж подчертават ролята на робството в античното общество. Енгелс определя по следния начин закономерността на развитието на робовладелското общество: „Без робството не би имало гръцка държава, гръцко изкуство и наука; без робството не би имало и Рим. А без основите, положени от Гърция и Рим, не би имало и съвременна Европа. Не бива да забравяме, че цялото ни икономическо, политическо и умствено развитие води началото си от такова предварително състояние, при което робството е било толкова необходимо, колкото и общопризнато. В този смисъл имаме право да кажем, че без античното робство не би съществувал и съвременният социализъм.“[3] В „Капитала“ Маркс посочва в какво се състои същината на експлоатацията на робите и по какво тя се различава от другите видове експлоатация на чуждия труд. Маркс определя ролята на парите в древността, значението на търговския и на лихварския капитал, определя в какъв смисъл може да се говори за античното стопанство като за стопанство, което в основата си е било натурално. В „Немската идеология“ и в обнародвания неотдавна ръкопис „Форми, предшествуващи капиталистическото производство“[4] се разглежда въпросът за характера на античната собственост и за ранното утвърждаване на частната собственост в Рим.

Маркс и Енгелс обръщат особено внимание на поземлените отношения, към които според Маркс може да се сведе цялата вътрешна римска история до Август. Характерът на обществените отношения през императорската епоха е изложен от Енгелс в трудовете му: „Бруно Бауер и ранното християнство“ и „Към историята на първоначалното християнство.“ Енгелс характеризира разните социални групи и изследва причините за изникването и разпространението на християнството. Маркс и Енгелс отдават голямо внимание и на условията, при които става преходът от античното общество към феодалното. Вътрешното развитие на робовладелското общество, противоречията на робовладелския строй — ето къде трябва да се търсят причините за падането на античния свят. По тоя начин Маркс и Енгелс хвърлят светлина върху редица основни въпроси на римската история.

---

[1] Ленин, Соч., т. I., стр 62—63.

[2] Тук не привеждаме всички тези на Маркс и Енгелс, които засягат въпроси от римската история. Тия тези ще бъдат дадени при систематичното изложение на събитията от историята на древния Рим.

[3] Маркс и Энгельс, Соч., т. XIV, стр. 183.

[4] Маркс, Формы, предшествующие капиталистическому производству, „Пролетарская революция“ № 3, 1939, стр. 150—186.

В техните произведения се засягат и някои частни проблеми на историята на Рим и римската историография. Маркс и Енгелс изтъкват ролята на Апиан за обясняването на събитията от римската история.[1] От новите историци Маркс и Енгелс поставят високо Нибур. Енгелс приема неговата история за произхода на плебса, неговата характеристика на античното писмено предание, но критикува неправилното му разбиране на родовите отношения. Маркс изтъква, че Момзен погрешно схваща понятието „капитализъм“. Но въпреки това и Маркс, и Енгелс придават голямо значение на Момзеновите изследвания по отделни въпроси.

Западната историография към края на XIX век

Идеите на Маркс и Енгелс оказват голямо влияние върху развитието на обществените науки, и специално върху развитието на римската история, въпреки острите нападки на отделни буржоазни учени срещу теорията на Маркс и Енгелс. Осемдесетте и деветдесетте години на XIX век са епоха на разцвет на буржоазната историография върху древния Рим и същевременно началото на нейния упадък. В трудовете на изследователите се засягат нови въпроси, дават се обобщавания и се усъвършенствуват методите на изследването. Новите археологически паметници, надписите и папирусите дават възможност да се хвърли светлина и върху такива страни на римския живот, които изглеждали завинаги скрити за съвременността. Не бива да се забравя обаче, че епохата от 1871 до 1918 година е „период на започващия упадък на капитализма, на първия удар върху капитализма от страна на Парижката комуна, на прерастване на стария „свободен“ капитализъм в империализъм и на сваляне на капитализма в СССР от силите на Октомврийската революция, която откри нова ера в историята на човечеството“[2].

Нарастването и засилването на буржоазната реакция намира отражения и в римската историография. Правят се опити с примери от историята на древността да се докаже вечността на капиталистическите порядки и се създават ред идеалистически концепции по въпроса за развитието и гибелта на Рим. У някои историци научно-прогресивните представи чудновато се смесват с реакционни и антинаучни построения. Тези противоречия трябва да се имат предвид при характеристиката на буржоазната историография от края на XIX в.

---

[1] Вж. по горе, стр. 23

[2] И. Сталин, С. Киров и А. Жданов, Замечания о конспекте учебника новой истории. Сборник „К изучению истории“, Москва, Госполитиздат, 1938, стр. 26.

Един от важните въпроси, по които се разисква в историческата литература, е общият въпрос за характера на античното и по-специално на римското стопанство. Немският икономист Родбертус (1805—1875 г.) доказва, че античното стопанство било ойкосно (домашно), тъй като задоволявало само нуждите на собственика на къщата и на неговото семейство.[1]

Възгледите на Родбертус са развити от немския икономист Карл Бюхер (1847—1930 г.). В своя труд „Възникването на народното стопанство“[2] той установява три стадии в развитието на стопанството: 1. Стадий на затворено домашно стопанство, когато предметите се консумират в същото стопанство, в което са произведени. 2. Стадий на градско стопанство, когато се извършва непосредствена размяна между стопанството, което произвежда, и стопанството, което консумира. 3. Стадий на народно стопанство, при който предметите преди да стигнат до потребителя минават през цял ред посредствуващи звена. В течение на всички периоди на античния свят и през епохата на ранното Средновековие, според Бюхер, господствува домашното или натурално стопанство. Размяната е случайно явление. Купуват се само луксозни предмети. Парите не са всеобщ еквивалент, а служат само като средство за запазване на съкровищата.

Срещу Бюхер излезе един от видните историци на древния свят, Едуард Майер (1855—1930 г.). В брошурата си „Икономическото развитие на древния свят“[3] той твърди, че древният свят е преживял същите стадии на развитие, както и европейското общество, и че античният свят има свои средни векове, своя епоха на разцвет на капитализма и най-после време на упадък, което съвпада с настъпването на новото Средновековие. Едуард Майер смята ранната Римска империя за епоха на капитализъм, а във времето на късната Империя става връщане към натуралното стопанство, „културата пресъхва“ и античният свят загива „С това се приключва цикълът на античното развитие.“[4] Така, Едуард Майер е привърженик на цикличността в историята. В статията си „Робството в древността“ той направо доказва, че нямало принципиална разлика между роба и свободния работник и че те се различавали само по юридическото си положение. В трудовете на Майер модернизацията на историята се въздига в принцип. Тя служи на реакционни цели, за да се докаже, че капитализмът бил най-висшата степен на човешкото развитие и че загиването на капитализма означавало в същото време и упадък на културата. От Едуард Майер има ред важни трудове, посветени на общи и частни проблеми из областта на римската история (за произхода на плебса, за Гракхите, за Помпей и Цезар и др.).

---

[1] Родбертус, Исследования в области национальной экономики классической древности, Ярославль. 1880.

[2] Карл Бюхер, Возникновение народного хозяйства, изд. 3-е, 1918.

[3]. Эд. Мейер, экономическое развитие древнего мира, 1910.

[4]. Эд. Мейер, экономическое развитие древнего мира, 1910, стр 93

Модернизмът от осемдесетте и деветдесетте години добива широко разпространение особено в немската историография. Това е най-характерно за Роберт Пьолман (1852—1914 г.). През 1893—1901 г. излиза неговата „История на античния социализъм и комунизъм“[1]. Пьолман твърди, че частната собственост съществувала от край време. Развитието на икономическите и социалните отношения в Гърция и Рим довело до установяване на капитализма, заедно с който се явили в античния свят социализмът и комунизмът. Класовата борба довежда античната държава до упадък. Само стоящата над класите „социална монархия“ могла да спре гибелта на обществото. Християнството съдържало комунистически мотиви и някои секти си поставили чисто революционни цели. Революционните сътресения погубили в края на краищата Римската империя и предизвикали падането на античния свят. Капитализмът, според Пьолман, бил висшият стадий на развитие и гибелта на капитализма означавала гибел на културата. Национализмът и консерватизмът се проявяват у Пьолман още по-силно, отколкото у Майер. Обаче неговият труд несъмнено имал значение за изучаването на римската история. Той е един от първите, които дават систематично изследване на идеологията на борещите се социални групи към края на Римската република.

Особено явни стават симптомите на кризата на буржоазната историография в края на деветдесетте години на XIX век и самото начало на XX в. Една от характерните черти на тази криза е скептицизмът, водещ към хиперкритицизъм. Това явление се наблюдава най-ясно в трудовете на италианския учен Еторе Пайс.[2]

Неговата „Критическа история на първите пет века от римската история“ започнала да излиза в 1898 г. В нея той се връща към въпросите повдигнати на времето от де Бофор и Нибур. Пайс отрича каквато и да била достоверност на писменото предание. Римляните според него не познавали исторически предания. Нищо не доказвало и съществуването на частни римски летописи и даже онова, което ни е известно за римските институции, било почерпано главно от извори от I век пр. н. е, които не можели да ни дадат пълна представа за древния политически строй. За ранната традиция Пайс твърди, че в много отношения тя била повлияна от гръцките исторически разкази, но че върху нея оказала въздействие и римската драма. Напр. известието за загиването на 300-те Фабиевци пред Вейи не било

---

[1] R. Pöhlmann, Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus, I, 1893, II, 1901; в последно издание: Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, 1925 (Пёльман Р., История античного социализма и коммунизма, 1940).

[2] Новото издание: E. Pais, Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli, 1913—1920 Storia di Roma dalle origine all' inizio delle Guerre puniche, I — V, 1926—1928; Histoire romaine à l'achèvement de la conquête (Glotz, Histoire générale), 1926.

нищо друго, освен видоизменение на Херодотовото съобщение за смъртта на 300-те спартанци при Термопилите. Пайс смята, че дубликацията е (повторението) е характерен похват на античните историци. Тя се изразявала в това, че едно и също съобщение се повтаряло с известни вариации за разни години. Това ставало, защото античните автори пренасяли близкото до тях събитие в далечното минало. Така напр. по образеца на съдебните формули, публикувани от Гней Флавий (краят на IV век пр. н. е.), били измислени законите на Дванадесетте плочи. Пайс обръща внимание и на етиологическите тълкования на разни имена и названия[1]. Онези имена, които се срещат в ранната римска история, имали малко общо с истинската история. Това били в повечето случаи божества, митовете за които се смесили с реалната история. Тарквиний бил божеството на Тарпейската скала; разказът за Кориолан — вариантът на мита за бога Марс и пр. Едва от времето на Пир можело да се говори за истинска римска история. Някои критични бележки на Пайс запазват значението си, но неговият скептицизъм и хиперкритицизъм, взети като цяло, отразяват липсата на вяра във възможността да се разрешат главните въпроси на ранната римска история по пътя на систематичното и истински научното изучаване на материала.

Симптоматичен за края на XIX в. е трудът на Г. Фереро „Величието и упадъкът на Рим“. Тази книга, издадена в началото на XX в., излязла на много европейски езици [2]. Авторът обръща главно внимание върху края на Римската република. Фереро е донякъде повлиян от марксизма. Той говори за растежа на едрото земевладение, за пролетаризирането на населението, за деградирането на висшето съсловие във връзка с разпространението на неумерения разкош. Диалектическият метод обаче остава чужд за Фереро. Историята е за него стихиен процес. Събитията в нея са свързани помежду си, но се развиват независимо от волята на участвуващите в тях. Едно малко събитие може да доведе до големи промени, при което участвуващите в събитията са безсилни да изменят хода им.

Своеобразният фатализъм на Фереро е съчетан с преклонение пред стихийността. Фереро рисува много ярки сцени и живи характеристики, но в тях има много нещо субективно и недокументирано. Модернизацията при изобразяването на римското минало се проявява у него много по-силно, отколкото у много други историци. В книгата „Величието и упадъкът на Рим“ са отразени колебанията на дребната буржоазия през епохата на засилването на империализма и на пролетарското движение.

Когато правим преценка на буржоазната историография от втората половина на XIX и началото на XX век, необходимо е да отбележим в нея ред противоречиви тенденции. Наред с прогресивни моменти, обусловени от прякото или косвено влияние на марксистката теория, от обогатяване с нови материали и от по-съвършените методи на изследване, се наблюдават и доста реакционни мотиви. Голям брой буржоазни историци открито протестират против прогреса и демокрацията, като се стремят да обосноват идеята за вечността на капиталистическите порядки; срещат се и песимистични мотиви; те намират израз в хиперкритиката и в скептицизма, в модернизацията на явленията на античния свят и в заместването на строгото научно изследване с импресионистично изложение.

---

[1] Гледай по-горе, стр. 38

[2] Ferrero G., Grandezza e Decadenza di Roma, том I, излязъл на италиански език в 1904 г. Г Фереро, Величие и падение Рима, I — V, 1914 — 1925).

Руската историография от края на XIX и началото на XX в.

Руската историческа наука отбелязва във втората половина на XIX и началото на XX в. значителни успехи. Университетското преподаване през 60-те години на XIX век не се свежда вече до четене на лекции и популяризиране на изводите на западните учени. Голямо внимание се обръща на практическите знания, на работата върху изворите, което улеснява появата на руски трудове по обща (в това число и по римска) история. В това отношение трябва да се отбележи дейността на московския професор В. И. Герье (1837 — 1919 г.), от когото има няколко книги по история на древния Рим, като „Лекции по римска история“, статия за Август и книга за блажения Августин. Но главната заслуга на В. И. Герье се състои в ръководените от него университетски занятия, почиващи върху изучаването на изворите. Измежду неговите ученици има такива изследователи, като П. Г. Виноградов и Р. Ю. Випер.

Голямо значение за разработването на въпросите из областта на римската история има дейността на професорите от Петербургския университет Ф. Ф. Соколов (1841 — 1909 г.) и И. В. Помяловски (1845 — 1905 г.). Ф. Ф. Соколов бил майстор на анализата на историческите документи. Той сам се наричал „фактопоклонник“ и изхождал от предпоставката, че в науката няма безусловно голямо и безусловно малко, че няма нищожна „или съвсем негодна истина“. Трудовете на Ф. Ф. Соколов са посветени главно на историята на елинизма[1], но той е създател на цяла школа от руски историци на древността, чиито трудове, почиващи върху грижливото и методично изследване на изворите, имат голямо значение при изучаване историята на древния Рим.

И. В. Помяловски бил един от най-добрите познавачи на латинската епиграфика, която той въвел като учебен предмет при преподаванията си в университета.

Във връзка с общите условия на руския живот, вниманието на руските историци било особено насочено към изучаването на аграрния въпрос в римската история. Още в 1861 г. професорът от Московския университет П. М. Леонтьев по време на годишния акт произнесъл реч върху съдбата на земеделските класи в Рим.

От големите изследвания по аграрна история, които не са загубили значението си и до днес, трябва да се отбележи трудът на И. М. Гревс (1860 — 1941 г.) „Очерки по истории римского землевладения преимущественно в эпоху Империи“. В тази книга авторът дава характеристика на разработката на въпроса и си поставя за цел да даде историята на аграрните отношения във вид на отделни „стопанско-психологически очерки“. Авторът подробно изследва данните за стопанството на Хораций, като образец на средно имение от Августовата епоха, и сведенията за стопанството на Помпоний Атик, един от най-едрите земевладелци към края на Републиката.

Голямо внимание е посветено на аграрната история и в трудовете на бившия професор от Петербургския университет М. И. Ростовцев, който по-късно емигрира от Съветска Русия. Той засяга аграрните отношения в своята дисертация „История на държавния наем в Римската империя“ („История государственного откупа в Римской империи“). Много негови статии са посветени на римския колонат, който авторът изследва подробно в специална монография, излязла на немски език.

Възникването на Рим и далечното минало на Италия също привлича вниманието на руските учени. Широка известност добил „Увод в римската история“ („Введение в римскую историю“) на В. И. Модестов (1839—1907 г.)[1]. Като историк на римската литература, Модестов посвещава много сили на изучаване и превеждане на Тацит, а през последния период на живота си се увлича от ранната история на Италия. Той започва с описване на паметниците от палеолитната епоха, намерени на италийска почва, и си поставя за цел да даде систематична история на първобитна Италия, като възнамерява да я доведе до началото на римската история, за да „влезе в града на Ромул не с празни ръце и не с митични и легендарни разкази, предадени или отчасти измислени от древните историци и тълкувани по всевъзможни начини от новите историци, а като има на ръка факти от развиващия се последователно културен живот“[2]. Археологическото изучаване, според Модестов, „е едничкото напълно научно и едничкото напълно плодотворно изследване в днешно време. Само това направление е в състояние да сложи предел на онзи безграничен произвол, с който епигоните на критическата школа, започната тъй славно от Нибур и имаща огромни заслуги за историческата наука, след като изгубиха всяка реална почва под краката си, превърнаха първите столетия от римската история в арена за проявяване

---

[1] От трудовете на Ф. Ф. Соколов, посветени на римската история, вж. забележителното му изследване, което засяга римската хронология „В области древней истории. Хронология событий римской истории IV в. до н. е.“, „Журнал Министерства народного просвещения“ № 7, 1904 г.

---

[1] В. И. Модестов, Введение в римскую историю, ч. I, 1902, ч. II, 1904 г.

[2] Пак там, ч. I, стр. X, XI.

на най-необуздан субективизъм, като го наричат, сякаш за присмех, „научна критика“.[1] Трудът на Модестов е преведен на френски език и намерил съчувствени отзиви в чуждата литература.[2] Неговото значение се състои в систематичното обработване на материала и в обобщаването на специалните изследвания. Авторът не е успял да доведе своето изследване до началото на римската история. Втората част от труда си той посветил на разбор на сведенията за етруските и месапите и в няколко статии е засегнал въпроса за разселването на разните народи из Италия.

Откритията в областта на археологията, епиграфиката и папирулогията били широко използвани от руските учени. С. А. Жебельов (1867—1941 г.) написал две книги, посветени на късната история на Гърция. Първата от тях, „Из историята на Атина“ („Из истории Афин, 229 – 31 г. до н. е.“), разглежда въпроси, засягащи както елинистичната, тъй и римската история. Авторът анализира всестранно причините за упадъка на Атина. Това изследване на С А. Жебельов има голямо значение за изучаване на провинциалния живот през републиканската епоха. В другия труд, „Ахака“ (В области древностей провинции Ахайи, 1903), се изследват разни въпроси, засягащи историята на Гърция през епохата на Римската империя. Въпросът за времето на превръщането на Гърция в провинция Ахайа, въпросите, отнасящи се до провинциалното управление и дейността на градските учреждения, тук са изяснени въз основа на строго и методично изучаване на паметниците и главно на надписите, които, според Жебельов, са днес крайъгълните камъни на целокупната наука за класическата древност. От другите трудове на С. А. Жебельов, засягащи Римската империя, трябва да отбележим неговата статия върху македонските войни. Изводите на С. А. Жебельов почиват върху грижливо и всестранно изследване на материала и почти всички са приети в науката като неоспорими истини. С. А. Жебельов внася доста много поправки и във възприетите преди това положения. Той установява и посочва ред неточности в изследванията на Момзен.

Папирулогическият материал е използуван от М. М. Хвостов, който е дал два труда, важни за икономическата история на Римската империя. Неговата „История восточной торговли греко-римского Египта“ („История на източната търговия на Египет през гръко-римската епоха“, 1907) е всестранно изучаване на историята на търговията във връзка с политическия, социалния и икономическия живот на отделните източни страни. А „Текстильная промышленность в греко-римском Египте“ („Текстилната промишленост в Египет през гръко-римската

---

[1] В. И. Модестов, Введение в римскую историю, ч. I, 1902, стр. XI.

[2] Modestov, Introduction à l'histoire romaine, 1907.

епоха“, 1914) засяга организацията на текстилното производство. М. М. Хвостов за пръв път описва живота и работата на египетския тъкач-занаятчия, характеризира неговото стопанство, изследва договорите, отнасящи се до тъкачите-чираци и т. н.

От специалните трудове, описани от руски учени върху историята на Римската империя, нека обърнем внимание върху двутомния труд на Е. Д. Грим „Исследования по истории развития римской императорской власти“ („Изследвания върху историята на развитието на римската императорска власт“, т. I. и т. II, 1900 — 1901 г.). Противно на Момзен, който твърди, че принципите на организацията на управлението си остават неизменни през цялото време на Римската империя, Грим излага еволюцията на императорската власт. Най-важни са онези части от втория том от „Изследванията“ на Грим, в които се излага развитието на политическите теории и се говори за зависимостта на римските теоретици на монархическата власт от гръцките им предшественици.

Общите въпроси на римската история са засягани главно във връзка с университетските курсове. Такъв курс е краткото изложение на целокупната римска история в книгата „Обзор римской истории и источниковедения“ („Поглед върху римската история и изворознание“, 1912 г.) от харковския учен И. В. Нетушил, един от големите руски специалисти по ранната история на Рим.[1]

Въпросите на римския живот през последните векове на Републиката и първите десетилетия на Империята са разгледани в „Очерките по историята на Римската империя“ от академик Р. Ю. Виппер (I. изд., 1908 г.; II. изд., 1923 г.) „Под империя, казва авторът, в тази книга се разбира не политическата форма, не императорството, а завоевателното разширяване на Рим и Италия, движението на римския капитал и на римското оръжие.“[2] Този труд дава ярко изображение на икономическия живот и на класовата борба; авторът му се намира под впечатлението на революцията от 1905 г. и на настъпилата след нея реакция. На много места в книгата си той протестира срещу реакционната демагогия и се очертава като убеден привърженик на демократическите принципи. Той решително възразява срещу разпространения главно под влиянието Момзен възглед, че императорската власт в Рим била демократична монархия. Не можем да се съгласим само с начина, по който авторът употребява някои понятия. Р. Ю. Виппер говори за капитал, за римски капиталисти и борса, като употребява тези термини в съвременен смисъл.

---

[1] И. В. Нетушил е дал върху ранната римска история редица ценни изследвания, отпечатани във „Филологическое обозрение“ и „Журнал Министерства народного просвещения“; от него е и известният „Очерк римских государственных древностей“, II изд., 1907, в който е даден систематичен преглед на римските институции.

[2] Р. Ю. Виппер, Очерки истории римской империи, 1908, стр. 3.

Въпросите на социалната и икономическата история на Римската империя са разгледани и изяснени в „Очерки от историята на средновековното общество и държава“ на академика Д. М. Петрушевски (I изд., 1907 г.; V изд. 1922 г.) В книгата е даден систематичен преглед на икономическата и социалната история по време на империята. След една всестранна характеристика на социалните отношения от епохата на разцвета на империята в I и II в. на н. е. Д. М. Петрушевски разглежда онези причини, които довели до закрепостяването на съсловията, сетне до отслабването на Римската държава и най-сетне — до падането ѝ. Това е един от първите опити да се даде синтетично построяване на социално-икономическата история на императорската епоха.

Разработването на римската история в Русия през втората половина на XIX и първата половина на XX в. (до Великата Октомврийска революция) се намира под влиянието на западноевропейската историография, но руските учени дават напълно самостоятелни изследвания върху частните и общите въпроси на римската история. Руската историческа наука в началото на 90-те години на миналия век е изпитала върху себе си по-силно от западноевропейската буржоазна историография влиянието на марксистката теория.

Като характерна особеност на руската историография може да се изтъкне широкото поставяне на въпросите, както и опитът да се разрешат най-актуалните проблеми на римската история.

Западната историография през XX век

Като характерна черта на буржоазната историография от края на първото и второто десетилетие на XX в. може да се изтъкне липсата на оригинални построения. Като положително явление може да се посочи критиката на модернизма. В труда на М. Вебер „Аграрна история на стария свят“ и в първото издание на книгата на Салвиоли „Капитализмът в античния свят“[1] се изтъква, че няма основания да виждаме в античното стопанство всички ония черти, които са присъщи на капитализма на най-новото време. Против хиперкритичните твърдения на Пайс, отнасящи се до римското предание, се обявява преди всичко де Санктис[2], който твърди, че въпреки всички фалшивикации, римските фасти в основната си част са достоверни. Пожарът, предизвикан от галите в 387 г. пр. н. е., не е могъл да унищожи всички документи, а и римските анали съдържали голям брой верни сведения. Като отрича почти напълно истинността на разказите за римските царе, де Санктис признава, че много факти от ранната римска история заслужават внимание. На хиперкритицизма на Пайс той противопоставя методичното изследване на данните на римската традиция. По актуалните въпроси на римската история излизат монографични изследвания, които хвърлят светлина върху някои страни на римския живот.

Реакционните тенденции, особено след победата на Великата Октомврийска социалистическа революция, все повече и повече проникват в буржоазната историография. „Социално-икономическата история на Римската империя“[1] от професор М. И. Ростовцев, издадена на английски език през 1926 г., намира широко разпространение. Тази книга е преведена и на немски, и на италиански език. Ростовцев се опитва да даде систематична история на стопанството и на социалните отношения през императорската епоха, главно през II и III в. Той смята, че императорският режим имал определена социална база, която постепенно се разширявала. Отначало императорите се опирали на „победилата италийска буржоазия“, а по-късно ги поддържала „буржоазията на многобройните провинциални градове“. Но господствуващият слой винаги оставал незначителен, а в градовете се водела борба между бедни и богати. Това довело през III век до военната анархия, която, според Ростовцев, била революция, тъй като в това време въоръжените долни слоеве на населението („пролетариите и селяните“) се обявили срещу градската буржоазия и ѝ нанесли поражение. Деспотичното управление от източен тип, установено от Диоклециан и Константин, не могло да предотврати гибелта на Империята и на целия античен свят. Императорската епоха се характеризира с широко разпространение на културата, поради което културата губела „своята интензивност“ и това ускорило гибелта на античния свят. Ростовцев приема много от реакционните схващания на историографията от края на XIX и началото на XX в., мнението на Пьолман за разрушителното действие на революцията в античния свят, на Ед. Майер за неизбежната гибел на културата, както и мнението на крайно реакционния изследовател О. Зеек, че римската култура загубила интензивността си. Ростовцев е принципиален привърженик на модернизирането на икономиката на античния свят. Градската аристокрация у него се нарича навред буржоазия и др. под. Неговият реакционен модернизъм се проявява особено ясно при излагането на кризата от III в. Но тъй като трудът му се базира на голям фактически материал, той съдържа и ред важни изводи. Макар Ростовцев и да е противник на марк-

---

[1] Във второто издание (Salvioli ile capitalismo antico, 1929) авторът отстъпва предишните си позиции и клони към схващанията, поддържани от Ед. Майер и Пьолман.

[2] G. de Sanctis, Storia di Roma, I — IV, 1907.

---

[1] M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Roman Empire, 1926.

сизма, при построенията си той в много случаи неволно изхожда от марксистки позиции. Така например той за пръв път поставя въпроса за промяната на социалната основа на императорския режим.

Тритомната „Социална и икономическа история на елинистическия свят“ на Ростовцев, излязла през 1941 г., е посветена на социалния и икономически живот на елинистическия свят[1]. Без да засяга специално Рим, авторът говори за ролята на римските завоевания на Изток. В този труд се прокарва мисълта, че разлагането на елинистичния свят е било резултат от ред твърде сложни вътрешни причини. Завоеванията на римляните само ускорили този процес.

Трудовете на Ростовцев са едни от малкото опити да се дадат обобщителни изложения върху римската история, в които авторът провежда определено гледище. Останалите изследвания на буржоазните учени са в по-голямата се част компилации без голяма научна стойност. От 20-те години на XX в. насам започват да излизат колективни издания, които си поставят за цел да дадат цялата история на човечеството.

Такова е френското издание „Еволюцията на човечеството“ (L' évolution de l'humanité), състоящо се от редица книги, които съдържат очерки по определени области на културата. От трудовете, посветени на Рим, трябва да отбележим книгата на Грение „Римският гений“ (преглед на римската култура от най-ранни времена до времето на Август), очерка на политическото устройство на Рим от Омо и труда на Ло, посветен на края на Римската империя. В тях са дадени сполучливи обобщавания на новите данни, но читателят напразно би търсил нови и оригинални гледища.

Римската история е представена доста пълно във „Всеобщата история“ на Глоц. Основната насока на „Всеобщата история“ на Глоц е позитивистко-либерална. От значение са отделни изводи и обобщения, а не и цялата сбирка.

По-голямо значение от „Всеобщата история“ на Глоц има английската „Кембриджска стара история“. Изложението на римската история започва от седмия том, дето тя е дадена заедно с историята на елинистическите държави. Изцяло на Рим са посветени томовете девети, десети, единадесети и дванадесети. И в това издание читателят не ще намери едно единно гледище, но много отдели са написани от най-добрите специалисти и почиват на нов материал. Особено изпъкват статиите на Ласт, засягащи ранната римска история. По въпроса за истинността на римската традиция Ласт, който държи сметка и за критическите изследвания, и за археологическите открития, застава решително против схващането на Пайс и смята, че е възможно дори да се говори за истинността на имената на последните римски царе. Сполучливи са главите, написани от френския учен Оло върху външната политика на Рим през III и II век пр. н. е., както и статиите на Едкок за Цезар и най-сетне и скиците на провинциалния живот в последните два тома.

Колективното издание An economic survey of Ancient Rome, Baltimore — Ofxord, 1933 — 1940, излязло под редакцията на Франк, е подбор на документи, както и сбирка от изследвания по въпроси на икономическата история на Рим, главно от времето на Империята.

В Германия след идването на власт на фашистите литературата бе наводнена от разни книги по стара история, в които историята на древния Рим е фалшифицирана. Няма основания да се говори за някаква единна концепция на фашистката историография, която да се опира на изворите и да дава научно обосноваване на едни или други проблеми. Историята на стария свят бе поставена от фашистките главатари в служба на нацистката пропаганда и бе длъжна да обосновава техните реакционни и агресивни планове. Особено внимание се обръщаше на расата и на расовия въпрос. Развитието на италийската култура се разглежда като резултат от това, че в пределите на Италия се явила „висшата“ арийска раса. Особена роля се приписва на римляните, социално-икономическите въпроси се смятат за второстепенни, а някои фашистки „историци“ отричат дори и наличността на социални мотиви в борбата между патрициите и плебеите, като я свеждат до политическа и племенна борба. Смесването с другите народи, според фашистките автори, довело до загубването на „расовата чистота“ и съдействувало за завладяването на Рим от германците. Това завоевание е, според фашистките автори, обновяване на западна Европа чрез „чистокръвните германци“. Историята на войните се отделя от социалната история и се разглежда като „победоносно шествие на народа-завоевател“. Историята на римската външна политика, въпреки съвременните изследвания, се смятат за планомерно осъществяване на идеята за световно господство. Издигането за отделни дейци се поставя в зависимост не от политическата и социална обстановка, а от расовия им тип.

Фашистките автори превъзнасят римската дисциплинираност и любов към чинопочитанието, но отричат способността на римляните за самостоятелно творчество в областта на културата. Синтезата на едните с другите качества била дадена само на германските племена. Това шовинистично гледище е застъпвано още от Момзен, но във фашистката литература то бе пресилено до крайност.

Цялото внимание на фашистките „историци“ е насочено следователно не към познаване на историята, а към нейното фалшифициране.

---

[1] M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Hellenistic World, v. I — III, Oxford, 1941.

Римската история се фалшифицира и от италианските фашисти, които разглеждат историята на Италия от ново и найново време като продължение на историята на древния Рим. Италианските фашисти оправдаваха империалистическите си попълзновения с примери от историята на Римската империя.

Най-добрите немски и италиански учени напуснаха Германия и Италия. Така постъпи например най-големият изследовател на религиозната история на античния свят, Едуард Норден, който напоследък даде научни изследвания върху римската религия.[1] Г. Фереро умря като емигрант.

Изобличаването на фашистката лъженаука по въпросите на старата история остава една от задачите на съветската историография.

Съветската историография

Великата Октомврийска социалистическа революция създаде всички условия за плодотворно развитие на научните знания. За историографията имат особено значение изводите и указанията, които намираме в трудовете на Ленин и Сталин. Историкът на античния свят черпи много ценни сведения в труда на Ленин „За държавата“. В него се дава общо определение на държавата и се говори за нейната роля в робовладелското общество. Ленин дава характеристика на класовата борба в робовладелското общество и се спира подробно върху значението и ролята на въстанието на робите. И. В. Сталин в своя труд „За диалектическия и историческия материализъм“ определя по следния начин характера на социалното развитие в условията на робовладелското общество: „При робовладелския строй основа на производствените отношения е собствеността на робовладелеца върху средствата за производство, както и върху работника на производството — роба, когото робовладелецът може да продаде, да купи или да убие като добитък. Такива производствени отношения в основата си отговарят на състоянието на производствените сили през този период. Вместо каменните сечива, хората разполагали сега с метални сечива, вместо просешкото и примитивно ловно стопанство, непознаващо нито скотовъдство, нито земеделие, се появили скотовъдството, земеделието, занаятите, разпределението на труда между тези клонове на производството, явила се възможността за размяна на продуктите между отделни лица и общества, възможността да се натрупват богатства в ръцете на малцина, действителното натрупване на средства за производство в ръцете на малцинството, възможността да бъде подчинено мнозинството на малцинството и членовете на мнозинството да се превърнат в роби. Тук няма вече общ и свободен труд на всички членове на обществото в процеса на производството — тук господствува принудителният труд на робите, експлоатирани от робовладелците, които не се трудят. Поради това няма и обща собственост върху средствата на производството, както и върху продуктите на производството. Тя е заместена от частната собственост. Тук робовладелецът е пръв и основен пълноценен собственик.[1]

---

[1] Ед. Норден умря като емигрант. — Б. пр.

В отчетния доклад пред XVIII конгрес на партията върху работата на ЦК на ВКП (б) другарят Сталин развива тезисите на Маркс, Енгелс и Ленин за държавата и посочва двете основни функции, характеризиращи дейността на държавата: „ . . . вътрешната (главната) — да държи експлоатираното мнозинство в юзда и външната (неглавната) — да разширява територията на своята господствуваща класа за сметка на територията на другите държави или да защищава територията на своята държава от нападения на други държави. Така е било при робовладелския строй и при феодализма. Така е при капитализма.“[2]

В трудовете на другаря Сталин ние намираме указания за причините и за характера на прехода от античната формация към феодалната.

Указания на класиците на марксизма-ленинизма дава на съветските историци истинска програма за изследователската им работа. Съветските историци обърнаха особено внимание върху оня въпрос, който буржоазната историография почти съвсем не бе засегнала — въпроса за въстанията на робите, техните причини и тяхната роля. Истинско откритие в това отношение е изследването на академика С. А. Жебельов „Последният Перисад и скитското въстание на Боспор“[3]. Въз основа на епиграфски и нумизматически данни С. А. Жебельов установява, че през римската епоха към края на II в. на н. е. в днешната територия на СССР, в Боспорското царство, избухнало въстание на робите под ръководството на Савмак, което въстание било потушено с участието на понтийския цар Митридат VI Евпатор. От С. А. Жебельов е и изследването на изворите за историята на първите въстания на робите. Този труд е писан съвместно със С. И. Ковальов, от когото е отделът, засягащ въстанията на робите в Сицилия и значението им в римската история.[4] Професор А. В. Мишулин посвети на Спартаковото въстание една монография, в която дава самостоятелно разрешение на редица въпроси, отнасящи се до хронологията на движението, неговия ход и причините за поражението на спартаковците. А. В. Мишулин разглежда Спартаковото въстание в тясна връзка с другите въстания на робите[1]. Върху историята на италийското селско стопанство от края на Републиката и началото на Империята във връзка с последиците от движението на робите хвърлят светлина изследванията на М. Е. Сергеенко[2]. С. И. Протасова[3] изучава идеологията на освободителните движения по време на Гракхите, а Н. А. Машкин излага хода на североафриканското движение на агонистиците[4].

---

[1] **Сталин**, Вопросы ленинизма, изд. 11-е, стр. 555.

[2] Пак там, стр. 604.

[3] „Известия ГАИМК“ 1933 г.; „Вестник древней истории“ № 3 (4), 1938, стр. 49 — 71.

[4] Из „Истории античного общества“. Сборник ГАИМК, 1934.

В списание „Вестник древней истории“ (излиза от 1937 г.) са печатани ред изследвания върху старата история на Рим. Освен това в няколко броя на списанието са обнародвани съобщения за резултатите от разкопките в разни части от територията на някогашната Римска империя. Напоследък съветските историци обърнаха особено внимание върху международните отношения в стария свят. Извънредно голямо значение има първият том от „Историята на дипломацията“, който излезе под редакцията на академика В. П. Потьомкин (1941 г.). Първите глави от този труд, писани от професор В. С. Сергеев, засягат външно-политическите връзки в стария свят. Авторът определя похватите и методите на римската дипломация и подчертава, че дипломацията е изиграла голяма роля при създаването на Римската държава. Ред специални изследвания засягат въпроси на римската външна политика във връзка с историята на нашата родина. Така, академикът Я. А. Манандян издаде отначало на арменски, а след това и на руски език монографията „Тигран Велики“ (1943). В нея са разгледани онези отношения, които се създали в Армения и в съседните с нея области в началото на I в. пр. н. е., изследвана е историята на издигането на Армения и на борбата ѝ с римския империализъм. На взаимните отношения между Рим и Боспорското царство са посветени изследванията на Д. П. Калистов.[5] Професор В. Н. Дьяков дава специално изследване, отнасящо се до затвърдяването на римляните в пределите на Таврика.[6] А. И. Болтунова (Амиранашвили) посвещава своите изследвания на изучаването на кавказките и отвъдкавказките области през римската епоха.[7]

---

[1] А. В. Мишулин, Спартаковское восстание, Москва, 1936.

[2] М. Е. Сергеенко, Два типа сельских хозяйств в Италии в 1 в. н. е. („Изв. Ак. Наук СССР“), 1935.

[3] С. И. Протасова, Борьба общественных идеалов в Риме в эпоху Гракхов. „Из далекого и прошлого“. Сборник в чест Н. И. Кареева, 1923.

[4] М. А. Машкин, Движение агонистиков, „Историк-марксист“ № 1, 1935, стр. 28 — 52.

[5] Д. П. Каллистов, Этюды из истории Боспора римского времени, „Вестник древней истории“ № 4 (5), 1938, стр. 175—183. От същия автор: „Политика Августа в Северном Причерноморье“, „Вестник древней истории“ № 2 (II), 1940.

[6] В. Н. Дьяков, Таврика в эпоху римской оккупации, 1942.

[7] Амиранашвили, Иберия и римская экспансия в Азии, „Вестник древней истории“ № 4 (5). 1938, стр. 161—175.

Върху въпросите за взаимните отношения между Източната римска империя и славяните, както и върху други общи и частни проблеми на външната политика на Рим се хвърля светлина в изследванията на А. В. Мишулин.

След Октомврийската революция излязоха от печат доста много книги, посветени на ранното християнство. Още през 1918 г. Р. Ю. Виппер издаде книгата си „Возникновение христианства“ („Възникването на християнството“), в която въпросите от християнската история се разглеждат в тясна връзка със социалната история на Рим. В списанието „Вестник древней истории“ Р. Ю. Виппер помества статии, които задълбочават изработените от него тезиси за произхода на християнството и характера му в ранната епоха. В 1941 г. излезе от печат трудът на А. Б. Ранович „Очерк истории раннехристианской церкви“, в който се набелязват нови пътища за разрешаване на въпросите на историята на християнството във връзка със социалните отношения през епохата на Римската империя.

След Октомврийската революция се явиха нови преводи на класическите автори (Плавт, Теренций, Вергилий, Хораций, Апулей, Петрониевият „Сатирикон“, Лукиан и др.). Академикът М. М. Покровски издаде оригинален труд, посветен на преглед на историята на римската литература.

От общите трудове трябва да отбележим книгата на академика С. А. Жебельов „Древний Рим“ (в две части), излязла в серията „Введение в науку“.[1] Краткото изложение на събитията е съпроводено от бележки, които въвеждат читателя в основните въпроси на римското изворознание и римската историография. Професор С. И. Ковальов издаде в две части „История античного общества“. Историята на Рим е изложена от него във втората част на този труд. Академикът А. И. Тюменев посвети на историята на Гърция и Рим един общ очерк под надслов „История античных рабовладельческих обществ“, дето главното внимание е обърнато върху икономическите въпроси.

Особено значение за съветската историография има излизането на „Очерки по истории древнего Рима“ от В. С. Сергеев[2]. Този труд се отличава с живото си и картинно изложение. Авторът дава майсторски характеристики на историческите дейци и умело рисува разните социални типове. Най-оригиналното в първия том е начинът, по който се разглеждат условията на прехода от република към монархия. В. С. Сергеев обръща особено внимание върху тъй наречените „предимператори“, към които той отнася вече и Сципион Стария и които облягайки се върху определени социални кръгове, проправяли пътя на монархията. Особено значение има втората част на „Очерките“, посветена на Римската империя. Авторът обосновава твърдението, че преходът към империята бил неизбежен и в известни отношения прогресивно явление, което съдействувало за растежа на стопанството и за развитието на провинциалния живот. В. С. Сергеев показва, че по времето на Империята в недрата на робовладелското общество се зараждат елементи на феодалното общество. В. С. Сергеев посвещава голямо внимание на историята на късната Империя. Позовавайки се на изказванията на другаря Сталин, той дава подробен очерк на историята на революцията на робите.

---

[1] С. А. Жебелев, Древний Рим, ч. 1, 1922 г.; ч. II, 1923 г.

[2] В. С. Сергеев, Очерки по истории древнего Рима, ч. I (Республика) и ч. II (Империя), 1938 г.

Теорията на марксизма-ленинизма и онези условия, при които се намира историческата наука в Съветския съюз, осигуряват плодотворното развитие на римската историография и критичното изследване на онова огромно наследство, което е оставил на съвременността античният свят във вид на многообразни паметници и извори.

ОТДЕЛ ВТОРИ

ПРЕДРИМСКА ИТАЛИЯ И НАЙ-СТАРИЯТ ПЕРИОД ОТ ИСТОРИЯТА НА РИМ

ГЛАВА III

ПРИРОДНИТЕ УСЛОВИЯ НА ДРЕВНА ИТАЛИЯ

Апенинският полуостров, който от най-старо време се нарича Италия, заема централно място в северозападната част на Средиземно море. На запад той се мие от Тиренско, а на изток—от Адриатическо море. И едното, и другото съставят части от Средиземно море, което често се нарича от античните автори „вътрешно“ и даже „наше“ море. Бреговата линия на Апенинския полуостров е по-малко изрязана от южното крайбрежие на Балканския полуостров; Италия не е имала голям брой удобни пристанища и крайбрежни острови, които улеснявали развитието на корабоплаването в най-ранните времена от историческия живот на Гърция.

Най-удобните врязвания на Тиренското море са в Неаполитанския залив, дето в историческо време се намирали важните пристанища Неапол и Путеоли, както и в устието на Тибър, дето още в ранно-римската епоха изникнало пристанището Остия. Що се отнася до южната част на Тиренско море, то заливите и врязванията в сушата, образувани от него, са удобни за приютяване само на малки кораби, с които се извършвали къси рейсове. Имало няколко пристанища и по брега на Адриатическо мере. На значително протежение по тоя бряг се точи наносен пояс, който на места преминава в плитчини, поради които корабите могли да хвърлят котва само на няколко километра от брега. Плитките места затруднявали достъпа на корабите дори и до отличното естествено пристанище, дето бил разположен важният в римско време пристанищен град Брундизий. Известно време преди Брундизий добил значение Тарент, който се намирал на провлака между един обширен залив и една пространна лагуна. На юг от Тарент морето образува няколко малки пристанища, около които изникнали гръцки градове-колонии. Южният край на Италия е отделен от остров Сицилия само с тесния Силицийски или Месински проток. Всъщност в геологическо отношение островът е продължение на материка. Когато италийските народи били още слабо заинтересовани във връзките си със задморските страни, етруските и гърците лесно обсебили най-добрите пристанища на полуострова. Но това положение се променяло с нарастването и развитието на производствените сили. В VI—IV в. пр. н. е. между разните народи, населяващи Италия, се води вече борба за излаз на море и за морските пътища. В крайбрежните местности се развиват ред занаяти, които имали важно значение за живота на италийските племена. Така например в устието на Тибър отдавна имало солници. В много места съществували занаяти, възникнали във връзка с риболова, а на някои пунктове по брега, например в Тарент, ловели миди, от които се добивал пурпур, служещ за боядисване на вълнените тъкани.

Откъм север Апенинският полуостров е отделен от другите европейски страни с високите и труднопроходими Алпи. Апенинските планини са разклонение на Алпите. Те се простират по целия полуостров, като се разпадат на няколко хребета. Продължение от тях са Сицилийските планини и Атласките в северна Африка. Апенините се състоят главно от невисоки планински вериги и само някои техни върхове се издигат повисоко от 2500 метра над морското равнище. Планинските вериги не били пречка за общуването на отделните области на полуострова и в това отношение Италия имала значителни предимства пред Гърция.

В разните геологически промени на полуострова значителна роля изиграли вулканите. На много места почвата на Италия е от вулканичен произход. От вулканите особено са известни Етна на остров Сицилия и Везувий на южното крайбрежие на Италия. В древността последният бил дълго време смятан за окончателно угаснал, но през август 79 г. на н. е. неочаквано станало неговото ужасно изригване и оттогава до ден днешен Везувий остава непрекъснато действуващ вулкан.

На много места реките на Италия се пресичат от различни по големина реки. Най-голяма от тях е реката По (в древността — Падус). В средна Италия била плавателна само реката Тибър. Останалите реки на Апенинския полуостров не играли някаква чувствителна роля в стопанския живот на населението.

Италия се отличава с мекия климат, характерен за много средиземноморски области. Зимите са сравнително студени в северната част на страната, дето студовете достигат понякога до 10 и дори до 12 градуса под нулата. В тази област през цялата година падат изобилни валежи, най-вече през есента и зимата. Лятото също не е бедно откъм дъждове.

Средната юлска температура се движи между 23 и 25^0. Напротив, на юг от Апенинските планини, в средна Италия, зимата е значително по-топла, сняг вали много рядко, лятото е по-горещо и по-бедно откъм валежи, отколкото в северната част на полуострова, а дъждове валят само през пролетта и есента. Най-сетне климатът на южна Италия и Сицилия се смята за субтропичен: тук има горещо лято, когато почти не валят дъждове, а зимата е топла и мека.

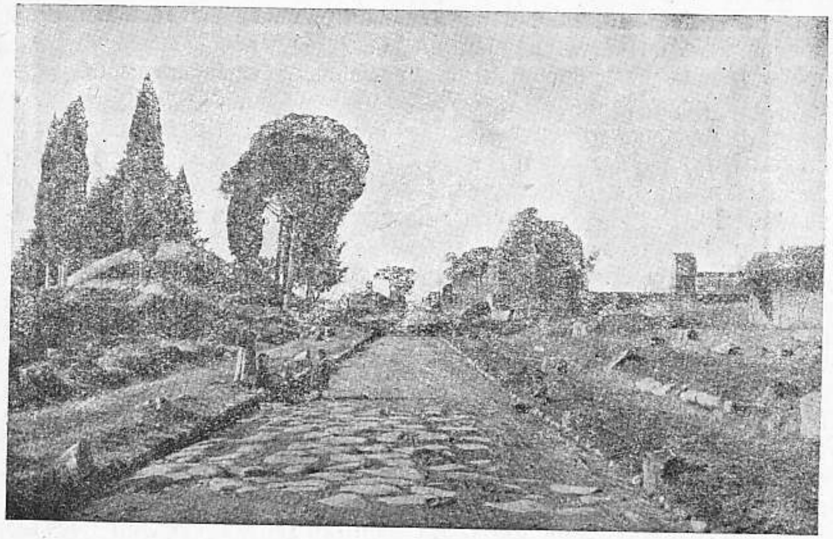

Фиг. 1. Апиевият път, свързващ Лаций и Кампания.

Флората на Италия е богата и разнообразна. Наред с широколистните и иглолистните дървета, присъщи на страните с умерен климат (дъб, топола и елха), растат и нарове, вечнозелени храсти, лаври и мирти, а на юг могат да виреят и финиковите палми, пренесени от тропическите страни.

Климатичните и почвените условия съдействували за широкото разпространение на разните културни растения. В Италия отрано започнали да отглеждат житни растения. Отглеждането на лозата води началото си още от предисторическо време. Под влиянието на гърците лозата и маслиновото дърво започнали да се насаждат почти по целия полуостров. Пак тогава се появили и кипарисът, и пинията, едно от най-характерните дървета за съвременна Италия. През римско време били посадени кестени, праскови и кайсиеви дървета, а през средните векове — черничеви, портокалови и лимонови дървета. От XVI в. в Италия започнали да отглеждат сладки портокали, а от XIX в. — мандарини. Фауната на Апенинския полуостров не се отличавала от фауната на страните на средна Европа. В древността в Апенините се въдели газели, диви кози и козли, а в горите, които покривали склоновете на планините, се въдели мечки и вълци.

Селското стопанство било главно занятие на жителите на древна Италия. Най-плодородна област била долината на реката По, присъединена към Рим по-късно от останалите части на Италия. От областите на средна Италия особено се славела със своето плодородие страната на полетата — Кампания. Към средна Италия спада и Лаций, който заема областта на долното течение на Тибър и е отделен от съседните области чрез ниски планини, от които особено значение в историята добили Албанските планини. В югозападната част на Лаций почвата била леко заблатена и затова тук населението могло да се занимава със земеделие само ако се извърши отводнителна работа. На север от Лаций била разположена хълмистата област Етрурия.

Планинските области на средна и източна Италия били пригодни главно за скотовъдство. Източната част на Апенинския полуостров е по-малко плодородна от западната. Въпреки това, Апулия и съседните с нея области на южна Италия (Калабрия, Лукания, Брутий) цъфтели в VIII — V в. пр. н. е., в периода на могъществото на гръцките градове. През римско време тук се забелязва упадък, а през императорската епоха тези райони били слабо населени и в тях преобладавало едрото скотовъдство.

По отношение на природните си богатства Италия отстъпвала на останалите страни от Средиземноморския басейн (например на Пиринейския и Балканския полуостров). Само в Етрурия се добивали мед и олово, а на остров Илва (Елба) — желязо. Това обстоятелство карало жителите на Апенинския полуостров да внасят още от най-ранни времена метали от други страни.

Почти всички автори на античния свят са съгласни, че Италия е страна, благоприятна за живота на човека. Те говорят за естествените укрепления, за плодородието на почвата, за богатата растителност и за прекрасния климат на тази страна. Но италийската природа изисква много труд. Почвата трябва не само да се обработва, но понякога е необходимо и изкуственото ѝ напояване. А на места се налага дренажна работа, без което почвата се заблатява и става непригодна за земеделие. В някои блатисти местности на Италия, както в древността, тъй в ново време, лесно се разпространявала маларията.

ГЛАВА IV

НАЙ-СТАРОТО НАСЕЛЕНИЕ НА ИТАЛИЯ

1. Първобитната археология на Италия

Палеолит и неолит

В разни части на съвременна Италия и Сицилия са запазени най-стари паметници на човешката култура. От обитателите на старокаменната епоха (палеолита), които живеели в пещери, занимавали се с лов и със събиране на плодове, са се запазили каменни брадви, кремъчни стъргала и върхове на стрели, украшения от кости и раковини. Археологическите разкопки показват, че през късния период на палеолита умрелите били погребвани в плитки трапове, труповете се боядисвали с червена боя, а в гробовете се поставяли оръжия и сечива.

В края на палеолитната епоха на Апенинския полуостров настъпили значителни геологични и климатични промени и постепенно се създали ония природни условия, които са характерни за Италия от историческо време.

Към следващата — неолитната епоха, спадат кръглите и овални колиби, които се групирали в села. В това време се появява земеделието, опитомяват се животни и хората започват да изработват глинени съдове, украсени със зигзагообразни орнаменти. Труповете се погребвали в ровове или в пещери.

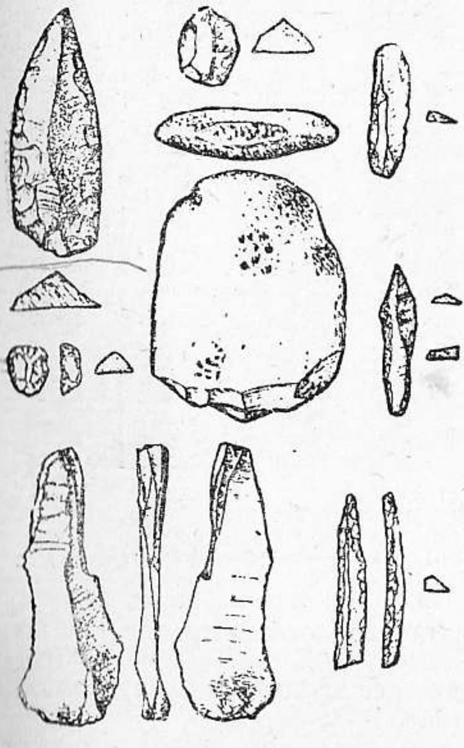

Фиг. 2. Сечива от палеолитичната епоха, намерени в пещерата Романели в южна Италия.

Фиг. 3. Боядисан съд от епохата на италийския неолит.

Носителите на тая неолитна култура в Италия били свързани, както изглежда, със средищата на егейската култура. Това е особено характерно за Сицилия и за южноиталийските области. Противно на тях, останалите области на Италия, както и Корсика, се намирали във връзка с културата на древна Испания и на отвъдалпийските страни.

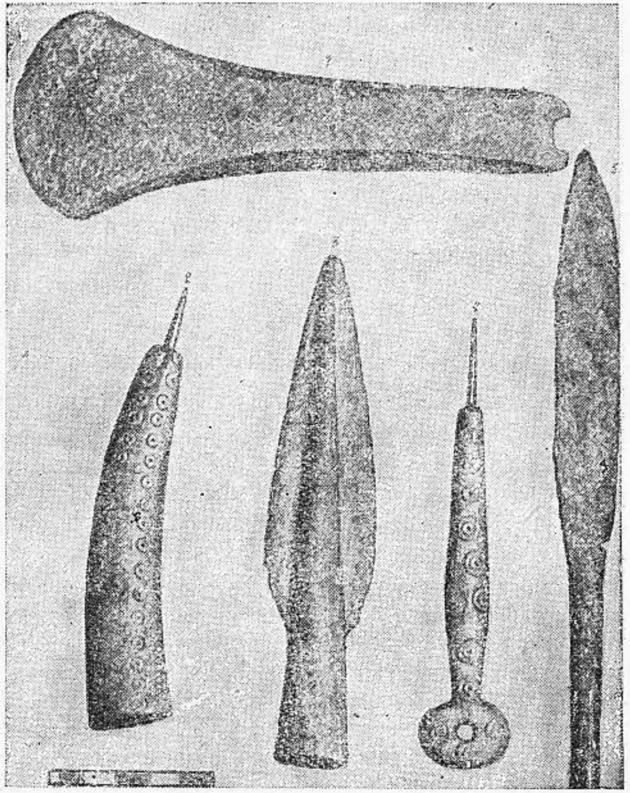

Фиг. 4. Бронзови сечива от терамарската епоха: 1 — бронзова брадва; 2 и 4 — две медни шила с костени върхове; 3 — връх на копие; 5 — бронзово длето.

Археологическите открития на последните десетилетия свидетелствуват, че в някои части на Апенинския полуостров и на близките до него острови се създавали културни средища, които си влияели взаимно.

Това ни дава основание да говорим за определени линии в общоиталийското развитие, което води началото си от найстари времена.

Преходът към бронза. Терамарската култура

От втората половина на третото хилядолетие преди нашата ера започва преходът към енеолитния (халколитния) период. Откъм Крит, както и откъм средна Европа, в Италия проникват златото и медта, но последната продължава да бъде луксозен предмет.

Средища на халколитната култура се намирали и в средна Италия и по островите. Особено забележителни са остатъците от грандиозните съоръжения на остров Малта, също спадащи към това време.

Преходът към бронза също може да се проследи в разни области на Италия. В Апулия този процес се извършва под влиянието на Сицилия, която имала връзка с центровете на критско-микенската култура. А в северните области на Италия особено значение в това отношение имала появата на нови поселници към 1800 г. пр. н. е. Те издигали своите постройки на колове (палафити, palafites) и се заселвали първоначално само по реките и езерата, а по-късно наколни селища се явяват и на сушата.

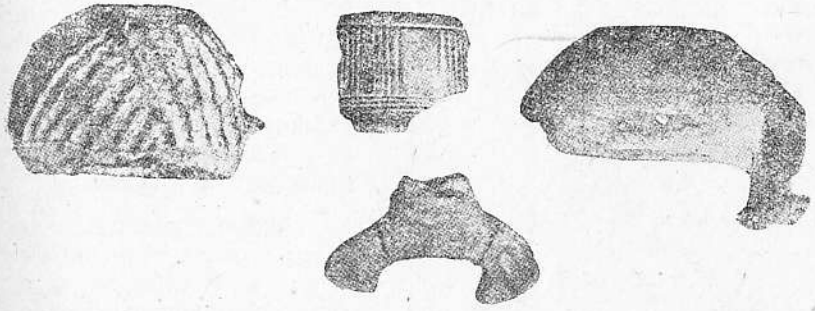

Фиг. 5. Осуарии (съдове с пепелта на мъртъвците) от терамарски селища.

Съвременните италианци наричат остатъците от тези селища тера мара (terra mara — тлъста земя). Оттам и цялата култура се нарича терамарска или култура на терамарите.

На мястото на терамарските селища са намерени различни изделия от бронз: оръжия, домакински сечива и инструменти, както и украшения. Срещат се и предмети, изработени от рога и кост. Към това време и керамичното производство постигнало значителни успехи. Жителите на терамарите се намирали на твърде високо културно равнище. Те се занимавали със скотовъдство, развъждали рогат добитък и свине. По това време в Италия се явил конят и за пръв път започнала да се употребява талигата с две колела. Наред със скотовъдството играло голяма роля и земеделието. Сеели се главно пшеницата и бобовите растения. Към това време спадат вече и първите насаждания на лозата и на плодните дървета.

Жителите на терамарите изгаряли труповете и запазвали праха на мъртъвците в особени съдове. Терамарската култура се развивала предимно в северна Италия, но упражнила влияние и върху други области, по-специално върху Лаций.

Виланoвска култура

Към края на второто хилядолетие една нова вълна от преселници донесла в Италия нова култура, която се нарича по мястото на археологическите находки в село Виланова близо до града Болоня в северна Италия *вилановска култура* или *култура на Виланова*. Основна черта на тази култура била употребата на *желязото* наред с бронза. Глинените и бронзови съдове са украсени със сложни геометрични орнаменти. За носителите на тази култура също е характерно изгарянето на труповете. Те събирали пепелта в особени двойноконични съдове и я погребвали в гробове, наречени шахтови.

Културата на Виланова съществувала приблизително между 1000 и 800 г. пр. н. е. Археологически паметници, които напомнят находките от Виланова, са открити и на други места и главно в долината на Дунав. Тези находки се свързват с тъй наречената „халщатска култура“. Твърде е възможно носителите на халщатската култура да са се преселили в Италия от бреговете на Дунав.

Фиг. 6. Осуари от епохата на Виланова.

Приблизително по това време в областите на Венеция и Апулия се заселили илирийците, което предизвикало смешение на разните етнически групи, и по тоя начин се създали разните клонове на италийските племена. Найсетне пак през тази епоха в Италия се явили и укрепени селища, оградени със стени „градове“ в старинния смисъл на тази дума (oppida). Употребата на желязото и постройката на тези градове е характерна за висшия стадий на варварството.

2. Етруските

Произход на етруските

Към VIII в. пр. н. е. в историята на Италия започва етруският период. Нашите сведения за етруските почиват главно върху археологическите паметници, открити в средна Италия и преди всичко в самата Етрурия.

Въпросите за произхода на етруските, за етруския език и за социалния строй и ролята на етруските в културното развитие на Италия са едни от най сложните и заплетени въпроси в цялата наука за древността.

До днес изследователите отстояват по въпроса за произхода на етруските три различни теории, които в края на краищата се намират във връзка с мненията, изказани от античните автори. Най-разпространена може да се смята теорията за 1 източния произход на етруските. Нейните привърженици смятат, че етруските дошли по море в Италия и се установили на брега на Тиренско море. 2 Втората теория твърди, че етруските дошли в Италия иззад Алпите. 3 Според третата теория етруските били коренни жители на Италия (автохтони).

По въпроса за произхода на етруските още в древността нямало единно мнение. Херодот разказва, че те дошли от Мала Азия и по точно от Лидия още през XIII в. пр. н. е. Еднакво с Херодот разрешавали този въпрос Страбон, Плиний Старият и Тацит. Гръцкият писател Хеланик от Митилена смятал, че етруските са пелазги, които дошли от Гърция и се установили в областта на устието на реката По. Дионисий Халикарнаски смятал етруските за коренни жители на Италия (автохтони), защото, казвал той, нито в древността, нито в негово време нямало нито един народ, чийто език или обичаи да приличат на етруските.[1]

В ново време един от първите, който развил възгледа на Херодот за източния произход на етруските, бил Демпстер (1579—1625 г.), когото можем да смятаме за родоначалник на етрускологията. Същото мнение поддържали и етрусколозите от XVIII в. През XIX в. тази теория намерила поддръжници и в средите на ориенталистите. В подкрепа на Херодотовото мнение се привеждало известието за нападението на морските народи върху Египет. Измежду нападателите се споменава и народът турша. Руже и Масперо отъждествяват турша с турсените или туските, т. е. с етруските. Тая теория била поддържана и от археолозите. Един от убедените ѝ привърженици бил големият руски учен В. И. Модестов, чийто труд „Въведение в римската история“ добил широка известност. Напоследък възгледът за малоазийския произход на етруските се отстоява от много археолози и историци. За да обосноват тази теория, те се позовават на двуезичния надпис, намерен на остров Лемнос, както и на хетските документи. Привърженици на тази теория са изследователите Омо, Пиганиол и Дукати, последният от които дава преглед на мненията по този въпрос и се отказва от някои крайни становища, като напр. от стремежа да сравнява етруските погребения с малоазийските, тъй като последните са от много по-късен произход.

Втора теория била развита за пръв път от Фререт, който изтъква близостта между названията „Расенна“ и „рети“. Нибур смята Алпите за люлка на етруските; че етруските дошли от областите отвъд Алпите е теория, поддържана от Швеглер и Момзен. От археолозите я поддържа Хелбиг, който смята, че етруските са дошли от Ретийските Алпи и заместили носителите на Вилановската култура. От по-новите историци подобни възгледи застъпват Едуард Майер и Гаетано де Санктис. Последният смятал за протоетруски жителите на терамарите. След откриването на хетитските паметници Ногара изказва предположението, че хетитите и етруските са сродни народи. Според него етруските са се преселили в Италия от черноморските степи през долините на Дунав, Сава и Драва.

---

[1] Dionysius, Antiquitates Romanāe, I, 29, 30.

Теорията за автохтонността на етруските, която почива на мнението на Дионисий Халикарнаски, се явява по-късно от другите две теории. Един от първите, които са я обосновали, е Микали (1769—1844 г.). От учените от най-ново време я отстояват Белох и Ласт, автор на статията в „Кембриджската стара история", и други. От езиковедите за тази теория се изказват италианецът Тромбет и видният съветски езиковед академик Н. Я. Мар, който се стреми да я обоснове с изводите от развитото от него ново учение за езика.

Начало на проучването на етруския език било сложено през епохата на Ренесанса, когато били намерени бронзовите плочи с етруски надписи. През XVI в. излезли първите трудове, които си поставили за цел да изтълкуват етруската писменост.

Мъчно е да се установи към кое езиково семейство спада етруският език. До днес е било възможно да се разгадае значението на няколко десетки думи, но тези резултати не позволяват още да се правят определени заключения. Някои изследователи са на мнение, че ключът за разрешаването на въпроса за характера на етруския език трябва да се търси на Изток.

Академик Мар изказва предположението, че етруският език е определен стадий в развитието на оня език, който е предхождал появата на тъй наречените индоевропейски езици. Но това положение не може още да бъде доказателство за автохтонния произход на етруските, за който твърди Н. Я. Мар.

Въпросите за произхода на етруските и етруския език остават открити. Хипотезата за автохтонния произход на етруските има известни основания. Възможно е някакъв клон от най-старите обитатели на полуострова да е образувал основното ядро на населението, към което са могли да се присъединят преселници от други страни, специално от Мала Азия. Смешението на разните племена довело до образуването на етруските.

Социалният строй на етруските

Ранните археологически паметници вече свидетелствуват за високото равнище на икономическото и социалното развитие на етруските. Градищата от Вилановската епоха представят остатъци от родови селища, а в Етрурия се появяват градове, близки по тип до градовете на античния свят. Тези градове били разположени обикновено на защитени от природата места и обиколени със стени. Те били правилно планирани и в значителната си част се състояли от каменни постройки.

В течение на цялата етруска история се запазили известни отживелици от родовите отношения. Твърде е възможно и названията на някои етруски градове да водят началото си от имената на влиятелни родове. Градът Тарквиний може да се свърже например с рода на Тарквиниите — на етруски Тархна. Разделението на труда, развитието на размяната, завоеванията, всичко това съдействувало за разлагането на родовия строй и за изпъкване на господствуващи семейства. Въз основа на оскъдните литературни извори и археологически паметници, с които разполагаме, социалният строй на етруските се очертава като строго аристократичен. Военно-жреческата аристокрация (лукумоните) съставяли привилегированата част на обществото, в подчинение на която се намирали останалите слоеве на населението.

Фиг. 7. Етруски воин. Надгробна стела от VI в. пр. н. е.

Като особеност на социалния строй на етруските трябва да се смята свободното положение на жената, която се ползувала от известни привилегии. Както предполагат някои изследователи, разрешаването на въпроси от домашния живот зависи от майката, а не от бащата на семейството. Както изглежда, робството се явява в Етрурия рано. Едно от доказателствата за неговото съществуване могат да бъдат гладиаторските борби, уреждани в дворците на етруските аристократи. Тези борби възникнали още в онази епоха, когато пленените неприятели били карани да се сражават на гроба на загиналите в боя пълководци, а след това запазили значение на зрелища и от Етрурия преминали и у други италийски народи.

С дружините си, образувани от роби и зависими хора, лукумоните нападали съседните области и се занимавали с пиратство. Начинът на погребването на етруските лукумони и надгробните изображения ни дават известна представа за техния широк начин на живот, за разкоша и изнежеността им.

Етруските се управлявали първоначално от царе. Въз основа на косвени данни може да се заключи, че царската власт в Етрурия била изборна и в хода на историческото развитие била отслабена от аристокрацията, поради което в някои градове царете били сменени от изборни магистрати. Символите на царската власт — снопове от пръчки, с вмъкнати в тях брадви, били носени от слуги, които вървели пред царя; тогата, подръбена с пурпур (toga praetexta), и курулното кресло преминали в Рим от етруските. От етруските римляните заели, както изглежда, и самото понятие за върховната власт (imperium).

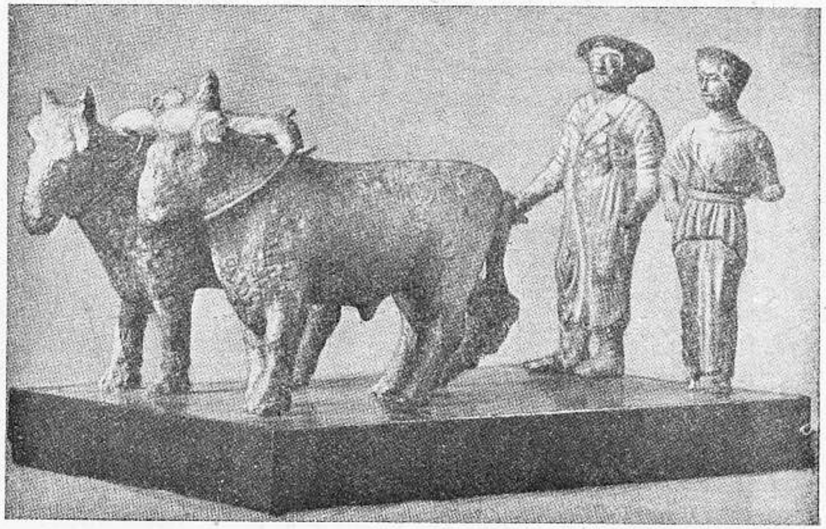

Фиг. 8. Етруски селяни на оран. Бронзова статуйка от VI в. пр. н. е.

Етруските градове били самостоятелни градове — държави; дванадесет града образували свободна федерация, която прокарвала обща външна политика.

Земеделието играло главна роля в стопанския живот на етруските. Почвата на Етрурия, състояща се главно от туф, който лежи на каменисти скали, лесно се заблатява и затова селското стопанство е възможно само при изкуствено пресушаване на блатата. Етруските били първият народ в Италия, който приложил в широк размер системата на дренажа, което било възможно само при масово използуване на работната сила и при съответното ѝ организиране. Това именно обусловило създаването на други грандиозни съоръжения, чиито остатъци са се запазили до наши дни. В това отношение етруските имат много неща, общи с египтяните и вавилонците: „Действието на простата кооперация се проявява в колосален размер в онези гигантски съоръжения, които били издигнати от древните азиатски народи, от египтяните, етруските и т. н.“ [1]

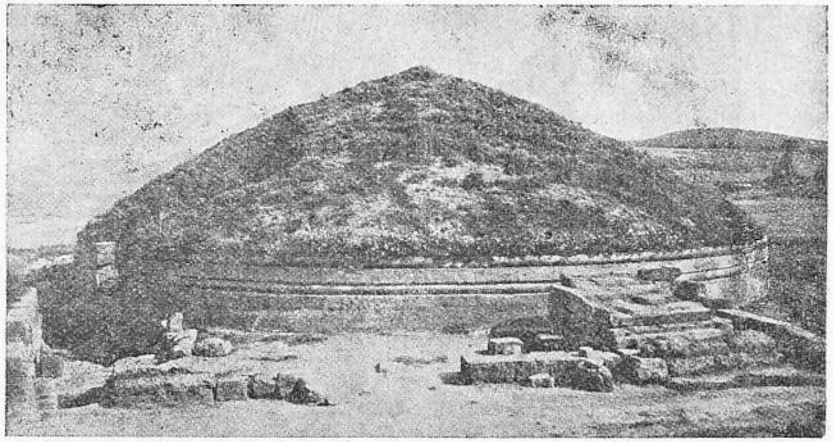

Фиг. 9. Голяма етруска надгробна могила.

Етрурия била първата страна в Италия с едро земевладение. В Етрурия се появил рано и градският живот и се развили занаятите и търговията. Етруските изиграли голяма роля в посредническата търговия. Металните изделия, изработени в Картаген, керамиката и произведенията на селското стопанство се превозвали от етруските от гръцките градове в разните страни в басейна на Средиземно море. Етруските кораби се явявали не само в Картаген, но и във Финикия. В Гърция етруските търговци били познати още през VI в. В това време в Етрурия била в обращение йонийската монета. Впоследствие етруските градове сами секат монети по гръцки образец.

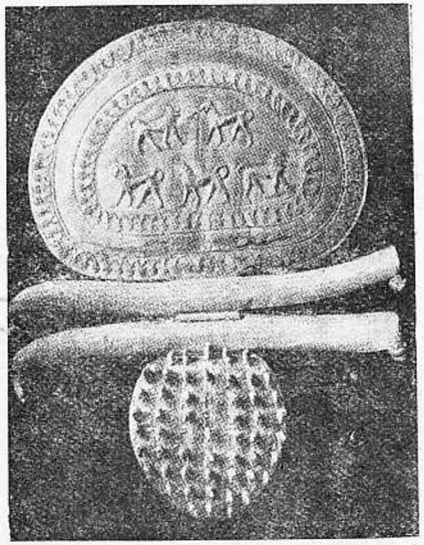

Фиг. 10. Етруска златна фибула. (големина 32 см).

С течение на времето в Етрурия, главно в западните ѝ градове, се развивало и собствено производство. Етруските се славели с високата техника на обработката на металите, която те довели в известно отношение до съвършенство. В самата Етрурия се добивала мед, а на съседния остров Елба — желязо. Високо била развита и етруската керамика.

---

[1] Маркс, Капитал, т. I, 1937, стр. 316.

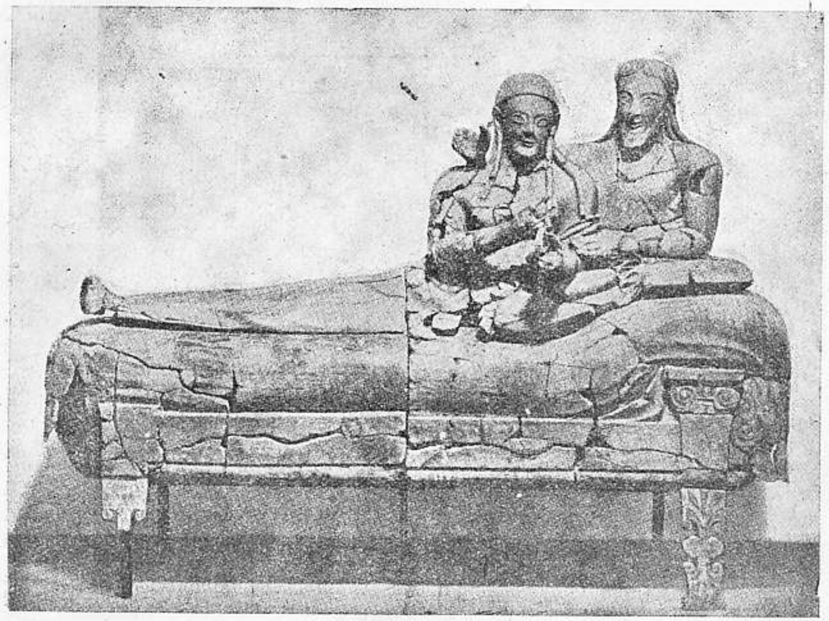

Фиг. 11. Изображение на етруска съпружеска двойка върху капака на саркофаг от VI в. пр. н. е.

Културата на етруските

За високото равнище на етруското изкуство свидетелствуват запазените до днес саркофази със скулптурни изображения, статуите, фреските и остатъците от етруската архитектура.

Въпросът за произхода на етруското изкуство е сложен, особено когато става дума за изворите му. Не ще съмнение, в етруското изкуство са се запазили черти, характерни за ранноиталийските култури. Едновременно с това етруските изпитвали въздействието на източните (особено на малоазийските) области на Средиземноморието, а сетне на картагенците и на гърците. От VI в. нататък гръцкото изкуство оказвало огромно влияние върху етруските, но не задушило самобитните етруски черти, възлизащи може би към времето на терамарите и на Виланова. Сюжетите от гръцката митология намерили в Етрурия свое изпълнение и свое тълкуване. Характерна черта на етруското изкуство бил реализмът. Надгробните изображения на етруските аристократи са лишени от всяка идеализация. Така напр. на един от паметниците е представен един дебел етруск (фиг. 14). При това пълнотата му е толкова подчертана, че цялото изображение прилича на гротеска. В третирането на религиозните сюжети етруските художници показват повече човечност, отколкото гръцките им образци. Този реализъм и дори натурализъм са характерни в изображението на прочутата римска вълчица, която подава напред муцуната си и като че ли се вслушва (фиг. 15). Въпреки условността на композицията, ще намерим чертите на същия жанр и в етруската химера, която е от много по-късен период (фиг. 16).

Фиг. 12. Детайл от изображението на фиг. 11.

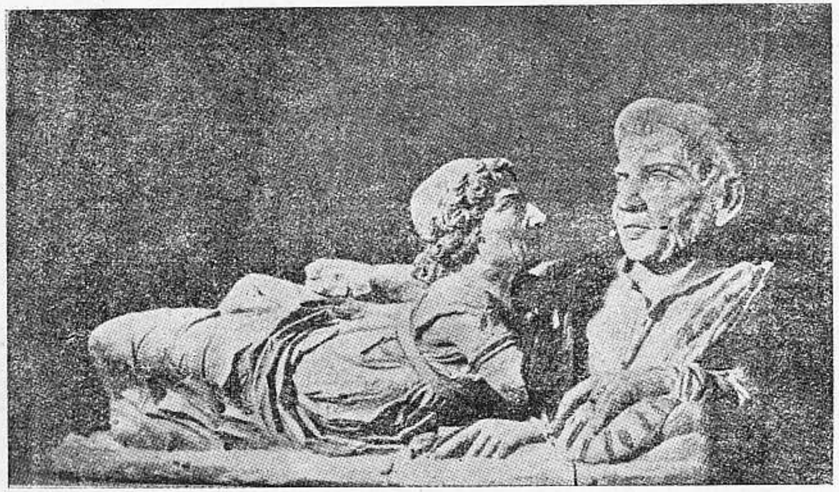

Фиг. 13. Етруска съпружеска двойка, изобразена върху капака на погребална урна от II в. пр. н. е.

Характерни за етруската живопис са елементите на тъй наречените „непрекъснати изображения“, когато сюжетът на една рисунка служи за продължение на друг сюжет. Това е началото на „последователно-разказвателния“ стил в живописта, който впоследствие бил развит от римските художници (фиг. 17).

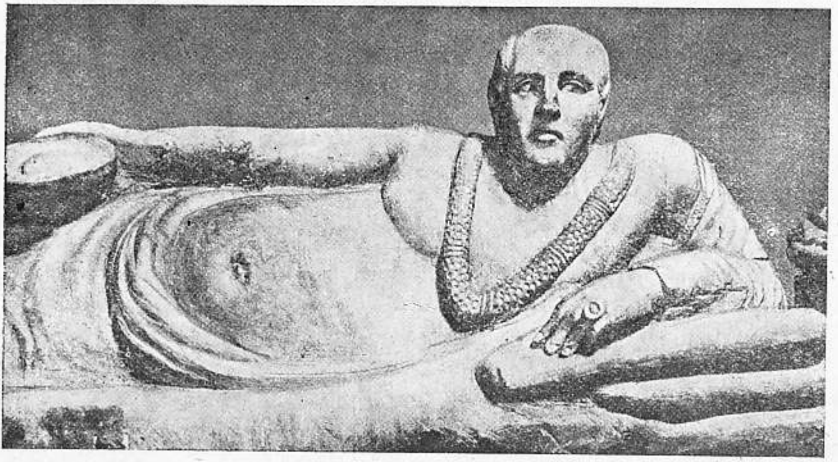

Фиг. 14. Дебел етруск. Скулптурно изображение от II в. пр. н. е.

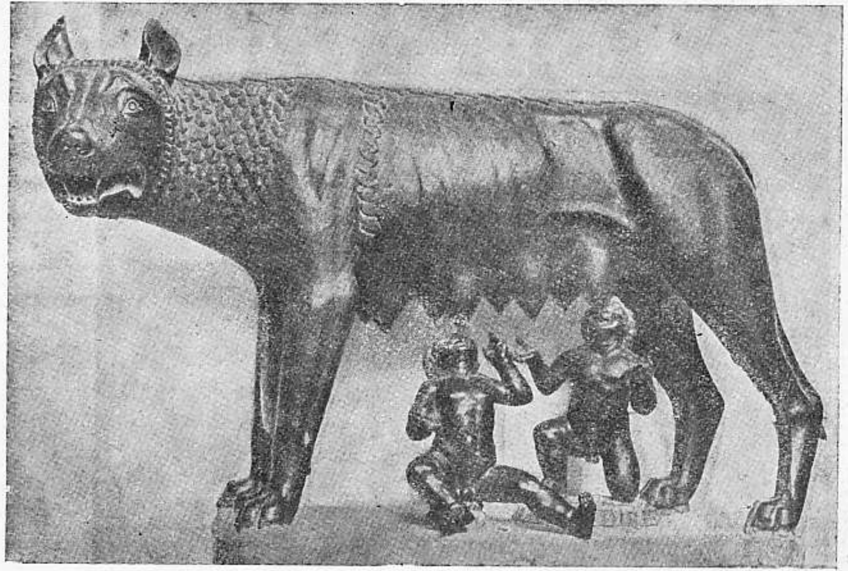

Фиг. 15. Римската вълчица. Бронз от V в. пр. н. е. (скулптурата на близнаците е от XVI в.)

Етруската архитектура също се намирала под влиянието на гръцката но при планирането на етруските градове и на отделните сгради оставало нещо самобитно и оригинално. У гърците например храмовете се създавали по подобие на човешките жилища, тъй като храмът се смятал за жилище на божеството; а в етруския храм имал голямо значение откритият от всички страни портик, който служел като място, отгдето се наблюдавяло небето.

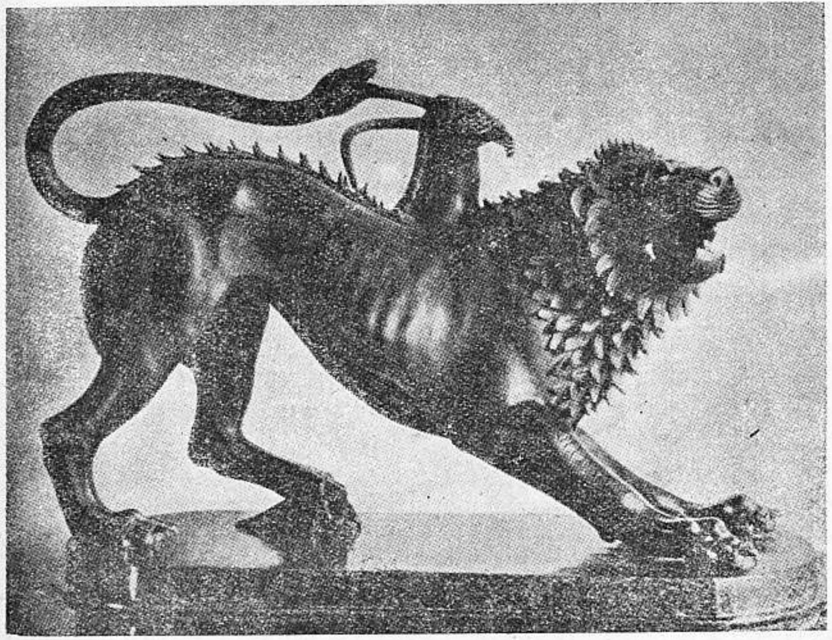

Фиг. 16. Етруска химера. Бронз от III в. пр. н. е.

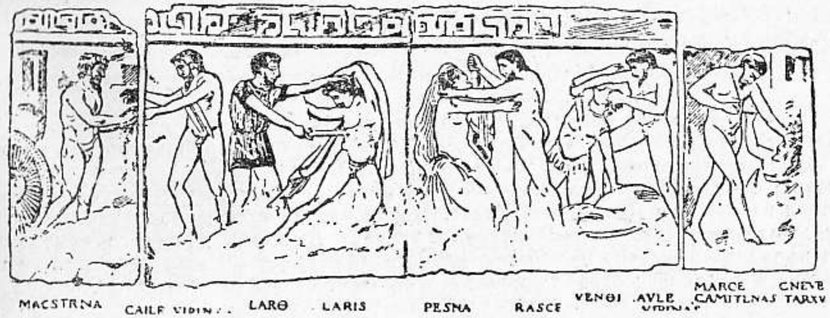

Фиг. 17. Тарквиний и Мастарна. Етруска живопис.

Изкуството на етруските оказало влияние върху съседните на тях племена и спомогнало за развитието на разните клонове на италийското изкуство, от които особено значение имало отначало кампанското, а сетне и римското.

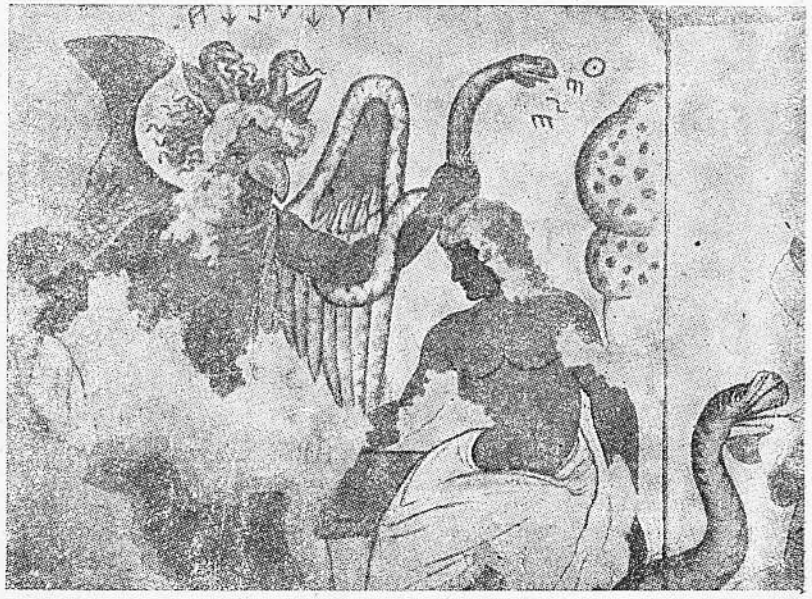

Фиг. 18. Злият демон Тухулка. Етруска живопис от IV в. пр. н. е.

За характера на етруската религия можем да съдим отчасти по някои римски обреди, заимствувани от етруските, а главно по споменатите вече паметници на изобразителното изкуство. В областта на религията гърците също оказали силно влияние върху етруските, но за разлика от гръцката, религията на етруските е оцветена в мрачни тонове. Мисълта за задгробния живот, за възмездието и за страшния съд е играела у етруските значително по-голяма роля, отколкото у гърците.

От етруските божества се ползували с особена известност две троици. Към първата принадлежали Тиния, Уни и Минерва, които по късно се превърнали в капитолийската троица (Юпитер, Юнона и Минерва). Втората троица се състояла от божествата на подземното царство (Мант, който отговарял на гръцкия Дионис или Хадес, Мания или Персефона и най-после божеството на земята, отговарящо на гръцката Деметра). Тиния се смятал за върховно божество на небето. При него имало съвет от дванадесет висши богове и други божества от по-нисък ранг. Небето, според учението на етруските, било разделено на 16 области, във всяка от които обитавало отделно божество. Етруските почитали и божеството на морето, както и божествата на други природни стихии. Демонологията била развита у тях много по-силно, отколкото у останалите италийски народи. Етруските аристократи, които се занимавали с морско разбойничество и обитавали непристъпни замъци, населили природата с мрачни същества, изискващи омилостивяване.

Фиг. 19. Аполон от Вейи. Част от теракотова група от I в. пр. н. е. Образец на архаичен етруски реалистичен стил (движенията и фигурата на вървящия напред младеж изразяват устрем и страст.

Етруският религиозен култ бил една сложна и развита система, която упражнила влияние и върху съседните народи. Наред със сложната система от наблюдения над околните природни явления, по които, според вярванията на етруските, можело да се предугажда бъдещето и да се узнае волята на боговете, в култа на етруските се запазвали черти от първобитните обреди, дори и човешки жертвоприношения.

Особено известно било изкуството на етруските да тълкуват волята на боговете. На етруските прорицатели, тъй наречените харуспици, се приписвало умението да определят бъдещето по вътрешностите на жертвените животни, по попаденията на мълнията и по останалите природни явления. Така се създало особено учение (disciplina etrusca), което било кодифицирано през II в. пр. н. е.

Политическа история на етруските

Политическото засилване на Етрурия спада към втората половина на VII и началото на VI в. пр. н. е.

В VI в. пр. н. е., през епохата на етруското могъщество, владенията на етруските стигали на север до Алпите, а на юг включвали Лаций и Кампания. В самия Рим през VI в. се затвърдила династията на Тарквиниите, а в Кампания средище на етруското влияние станал градът Капуа. Етруският град Адрия дал име на цялото море, което мие източния бряг на полуострова.

Началото на разпадането на „етруската държава“ спада към края на VI в. пр. н. е. Отслабването на нейната мощ било предизвикано както от вътрешни, тъй от външни причини. Етруската федерация никога не била трайна и стабилна. Между отделните градове имало постоянно съперничество. Не могъл да съществува вътрешен мир и в отделните етруски центрове, чието благосъстояние почивало върху прекомерната експлоатация на долните слоеве на населението.

С течение на времето се променило и външното положение на етруската държава. Отношенията между гърците и етруските никога не били приятелски и с придвижването на етруските на юг, в Кампания, се изостряли все повече и повече. Етруските били в съюз с картагенците, вечните съперници на гърците. Но краят на VI и началото на V в. се характеризира със засилване на политическата дейност на гърците в цялото Средиземноморие. Едновременно с това се води и борбата на италийските градове за освобождаване от етруска хегемония. На север етруските трябвало да водят тежка борба с раздвижилите се келтски племена. Територията на етруската държава намалявала, отслабвала и вътрешната връзка между градовете, влизащи в етруската федерация. Въпреки всичко това, етруските продължавали да играят господствуваща роля в културното развитие на Италия до началото на IV в.; едва от това време насам те отстъпват мястото си на съседните племена, особено на римляните, чието могъщество и културна роля се засилвали. В средата на I в. пр. н. е. етруската народност загубила всяко значение, а скоро след това бил забравен и етруският език.

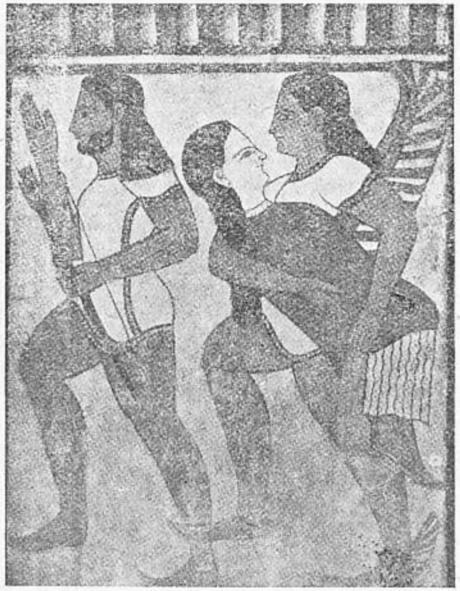

Фиг. 20. Демонът на смъртта отнася душата. Етруска живопис от VI в. пр. н. е.

3. Гръцките градове в Италия и Сицилия

Гръцките колонии изиграли голяма роля в развитието на италийската култура. Гръцката колонизация започва през VIII и завършва през VI в. пр. н. е.

Периодът на гръцкото надмощие в южна Италия спада в първата половина на V в. пр. н. е. В 480 г. при Химера гърците спечелили победа над картагенците — своите постоянни противници и конкуренти, а няколко години след това (474 г.) в морската битка при Куме те сразили съюзниците на картагенците — етруските.

От втората половина на V в. обаче започва отслабването на гръцките градове. Причината за това се корени в социалните отношения, в класовата борба вътре в самите полиси, която понякога води до жестоки и кръвопролитни стълкновения между градовете. В много гръцки градове в Италия били взели връх аристократическите групировки. Още в края на VI в. аристократите от града Кротон разрушили богатия гръцки град Сибарис, който имал демократично управление. Наред с вътрешните борби и с взаимните вражди, за отслаб-

Фиг. 21. Монета (статер) от Сибарис от VI в. пр. н. е.

Фиг. 22. Монета (статер) от Метапонт с изображение на клас, символа на плодородието.

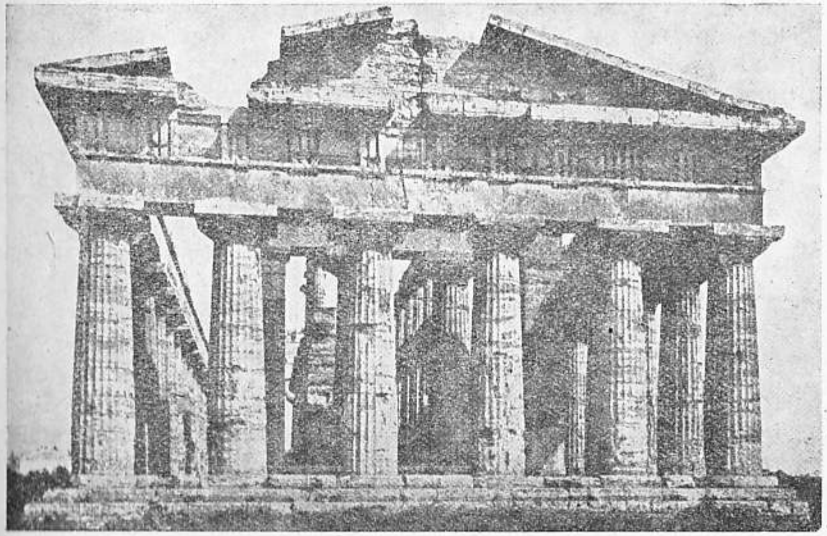

Фиг. 23. Храмът на Посейдон в Пестум.

ването на гърците голяма роля изиграло засилването на местните италийски племена: самнити, луканци и брутийци.

Към 421 г. самнитите надделели над гърците и от това време насам градове като Тарент, Турий и Регий се оказвали често пъти безсилни да се противопоставят на техните нахлувания. По-късно, в началото на III в. пр. н. е., гръцките градове трябвало да се сблъскат с Рим и след това стълкновение загубили своята самостоятелност. В Сицилия гърците трябвало да водят борба с Картаген, който разширил владенията си за сметка на гръцките градове.

Гръцките градове в Италия и Сицилия били предимно земеделски центрове. Селскостопанските продукти се изнасяли в Гърция, отдето пристигали промишлени изделия. Италийските гърци спомогнали за разпространенеието на по-високи форми на селското стопанство на Апенинския полуостров. Италийците усвоили от тях начините за обработване на лозата и на маслината. Благодарение на южноиталийските градове в Италия прониквали гръцки стоки и се развивало занаятчийското производство.

Гръцките градове в Италия и Сицилия изиграли голяма роля в историята на гръцката култура. На запад се развили различни философски системи. В Сицилия отрано изникнала реториката, която играела голяма роля в гръцкото образование. Прекрасно изсечените монети, остатъците от величествените строежи в Сицилия и южна Италия свидетелствуват за високото равнище на западногръцката култура. Социалните и политически институции на гърците, тяхната религия и митология, както и тяхното изкуство и литература, оказали грамадно влияние върху културата на италийците. Особено важна роля играел градът Куме в Кампания. Оттам етруските заели своята азбука, както и много гръцки обичаи и вярвания.

За жителите на Кампания гръцкото влияние имало извънредно голямо значение. Под въздействието на гърците тук се създала особена кампанска култура, чиито особености се запазили и след като Кампания била завладяна от Рим.

4. Италийски племена

В етническо отношение населението на Италия се отличавало с необикновена пъстрота. Племената, които обитавали Апенинския полуостров през историческата епоха, се появили на полуострова в разни времена: едни от тях запазили чертите на италийския енеолит, други били непосредствени приемници на поселниците от културата Виланова. По-късно станало смешение между разните племенни групи, а то предизвикало образуването и разпространението на италийските езици, които изместили архаичните наречия. Към средата на първото хилядолетие пр. н. е. италийците съставяли мнозинството от туземното население на Италия. Особено значение измежду тях имали сабелските племена, умбрите, оските и латините. Едновременно с това на крайния север и в югоизточния кът на Италия се запазили и народите от илирийски, балкански и друг произход (венети, япиги и др.), които не изиграли съществена роля в историята на древна Италия.

В най-ранната епоха всяко племе водело свой обособен живот. В течение на дълго време италийците запазвали чертите на първобитно-общинния строй. Племената се делели на родове. За разлика от етруските, чертите на родовия строй, които са се запазили у италийците, свидетелствуват за патриархално устройство на живота.

Естественият прираст на населението при ниското равнище на развитието на производителните сили водел до пренаселване и карал отделните племена да дирят нови места. В течение на дълго време у някои италийски племена се запазвал обичаят „свещена пролет“ (ver sacrum). Той се състоял в това, че през пролетта група млади хора от дадено племе тръгвала заедно с домашните си животни да дири място за нови заселища. Племената запазвали още отживелиците от тотемизма и това е отразено в разказите за преселването на пиценците, които били заведени на новите им места от кълвача (picus). Бикът водел самнитите, вълкът — хирпините и т. н.

Умбрите населявали горното течение на реката Тибър. Те живеели в укрепени села и се занимавали със скотовъдство. Всяко от тези села живеело обособено; нямало още племенно обединение. Археологическите находки показват, че може би още по времето на селищата от типа Виланова умбрите имали обичая да изгарят труповете.

От сабелската племенна група най-многобройни били самнитите. Една част от тях покорила оските, които населя-

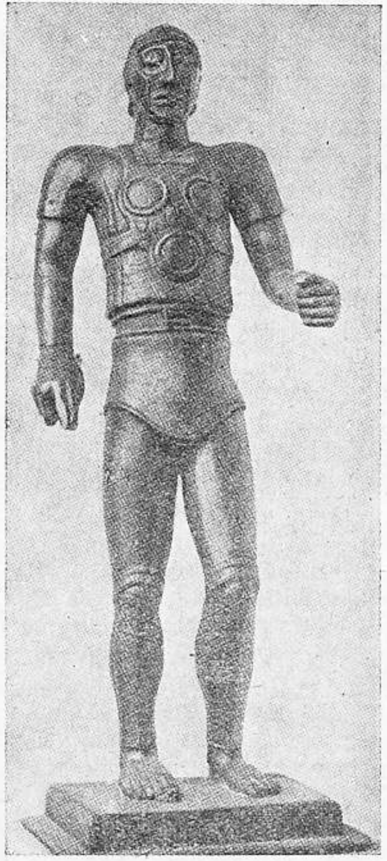

Фиг. 24. Самнитски воин. Бронзова статуя от V в. пр н. е.

вали Кампания, и като резултат от смешението на оските и самнитите произлезли кампанците, които, както казахме вече по-горе, под гръцко влияние създали кампанската култура. Въпреки това обаче, мнозинството от самнитите запазвало чертите на първобитно-общинния строй, занимавало се в средната част на Апенинските планини със скотовъдство и спадало към най-войнствените италийски племена. За разлика от умбрите, у сабелските племена съществувал обичаят да се погребват труповете. Това наблюдение на археолозите има голямо значение за определяне на оная територия, която заемали тия или ония клонове на италийските народи.

В историческо време се създава самнитската федерация, която включила разните сабелски племена и оказала упорита съпротива на римляните.

В историята на Италия добил особено значение латинският клон на италийските племена.

За разлика от другите области, районът, южно от долното течение на реката Тибър — Лаций, почнал да се заселва сравнително късно. Най-ранните археологически паметници, намерени в Албанските планини и на мястото на бъдещия град Рим, спадат, според археолозите, към началото на първото хилядолетие и се намират несъмнено във връзка с ранните представители на вилановската култура, но стилът на украшенията, както и обичаят на изгарянето на труповете и запазването на праха на покойниците в съдове, които имат вид на колиби, говори за влиянието на значително по-ранната култура на терамарите.

Латините се занимавали от ранни времена със селско стопанство. Те рано се научили на дренажни работи, без които земеделието в Лаций било невъзможно. Главна култура на селското стопанство била полбата (особен вид пшеница); сравнително рано започнала да се отглежда и лозата. Голяма роля играело скотовъдството. По склоновете на планините на Лаций пасли стада от крави, овци и свини. Конете се появили по-късно от другите домашни животни. И у латините, както и у умбро-сабелските племена, се запазили черти от първобитно-общинния строй. Те живеели в укрепени селища (oppida) — „градове“ от староруския тип. В писменото предание се изброяват тридесет такива селища, начело с Алба Лонга. Федерацията на латинските градове се създала сравнително рано. Тя имала общи светилища: храмът на Юпитер Лациарски, корийката около Ферентинския извор, храмът на Юнона в Лавиний и светилището на Диана на брега на Немейското езеро.

Латините не били едничките обитатели на Лаций. Археологическите находки показват, че в тази епоха, наред с изгарянето на труповете, се среща и тяхното заравяне, практикувано от

племената от сабелски произход. Изследователите смятат, че това са били сабиняни, за които често съобщават изворите. В планинските области на Лаций живеели еквите, херниките и волските, по всяка вероятност сродни с латините.

ГЛАВА V

РИМ ПРЕЗ ЦАРСКАТА ЕПОХА

1. Наченките на града Рим

Измежду градовете в Лаций градът Рим добил особено значение. За неговия произход не са се запазили никакви достоверни сведения. Между итало-сицилийските гърци били разпространени от най-ранни времена разкази, които свързвали италийското минало с легендарната гръцка история. Създава се легенда за пребиваването на Одисей в Италия. Особено популярно става преданието за пътуването в Италия на троянеца Еней. Споменаването на това събитие се среща за пръв път в V век пр. н. е., а впоследствие същата версия се разработва от гърците и се възприема след това от римските писатели.

Легендата разказва следното за основаването на Рим. Един от потомците на Еней, Нумитор, бил свален от престола от своя брат Амулий. Амулий лишил сина на Нумитор от живот, а дъщеря му Рея Силвия направил весталка, тъй като се боел, че от нея може да се роди законен престолонаследник, а весталките били задължени да дават обет за безбрачие. Но Силвия родила от самия бог Марс два сина-близнака — Ромул и Рем. За да се отърве от тях, жестокият Амулий заповядал да ги хвърлят в Тибър. Братята близнаци били спасени по един чуден начин: вълните ги изхвърлили на брега и те не загинали от глад, тъй като ги откърмила една вълчица. Децата били възпитани от царския пастир, при когото живели до своето пълнолетие. В края на краищата, по едно щастливо стечение на обстоятелствата, Ромул и Рем узнали за своя произход, наказали Амулий и възстановили правата на дядо си. Самите те основали нов град, който бил наречен в чест на по-стария брат — Рим (Roma). Но между братята избухнала свада, през време на която Ромул убил Рем.

За времето на основаването на града в древността нямали единно мнение. Предложени били няколко дати, от които най-често била възприемана датата, посочвана от Варон, който поставя основаването на Рим около 754 — 753 г. пр. н. е.

Легендарните сведения, доколкото почиват на по-късни догадки, ни дават много малко материал за истинската история на града Рим. По-голямо значение имат археологическите данни, които, макар и да не ни дават възможност да възстановим ранната история на Рим, все пак позволяват да се изкажат ред повече или по-малко вероятни съображения за неговия произход.

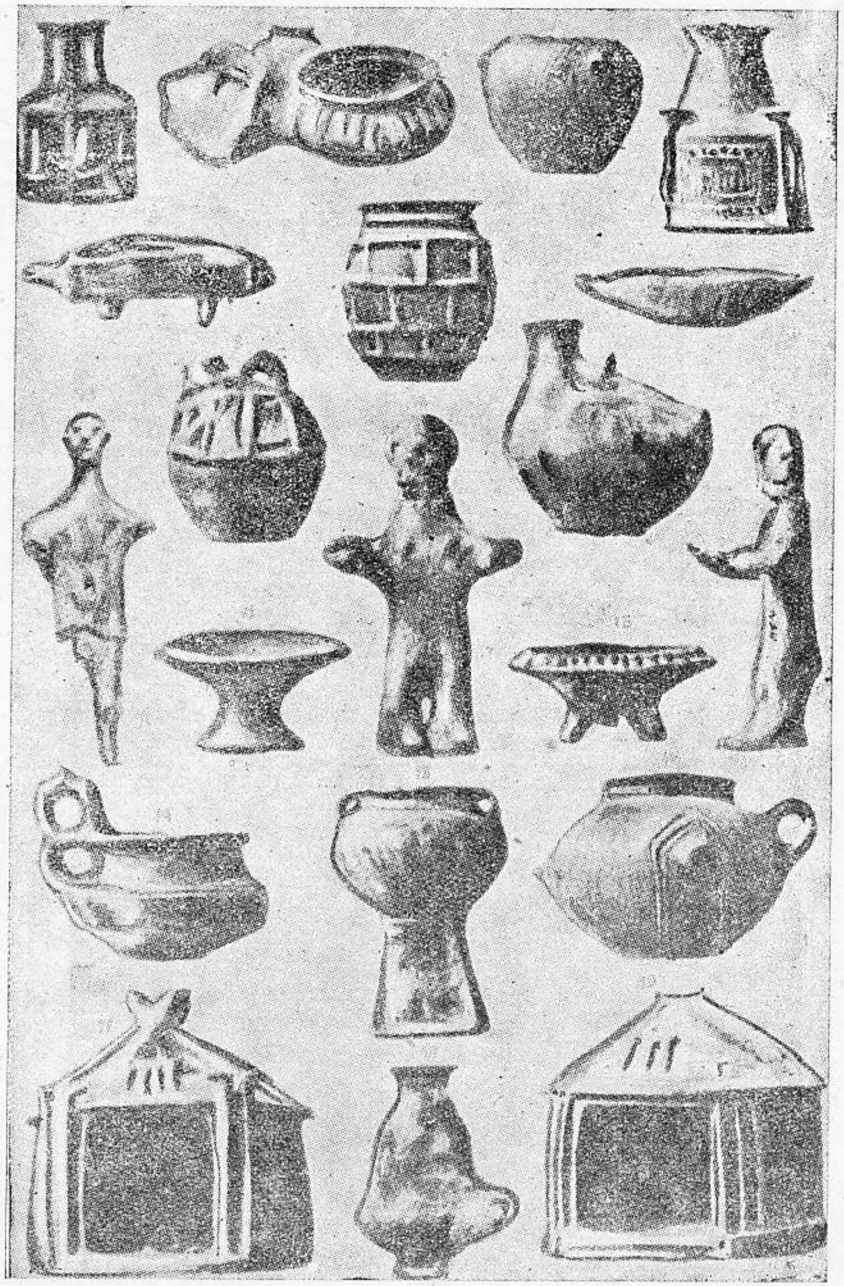

Фиг. 25. Предмети, намерени в гробовете по Албанските хълмове.

Древният Рим бил разположен на левия бряг на Тибър, приблизително 25 километра от неговото устие. През императорската епоха той бил разхвърлен на седем хълма (Капитолий, Авентин, Палатин, Квиринал, Виминал, Есквилин и Целий) и включвал част от хълма Яникул, разположен на десния бряг на р. Тибър. Остатъците от първите селища на територията

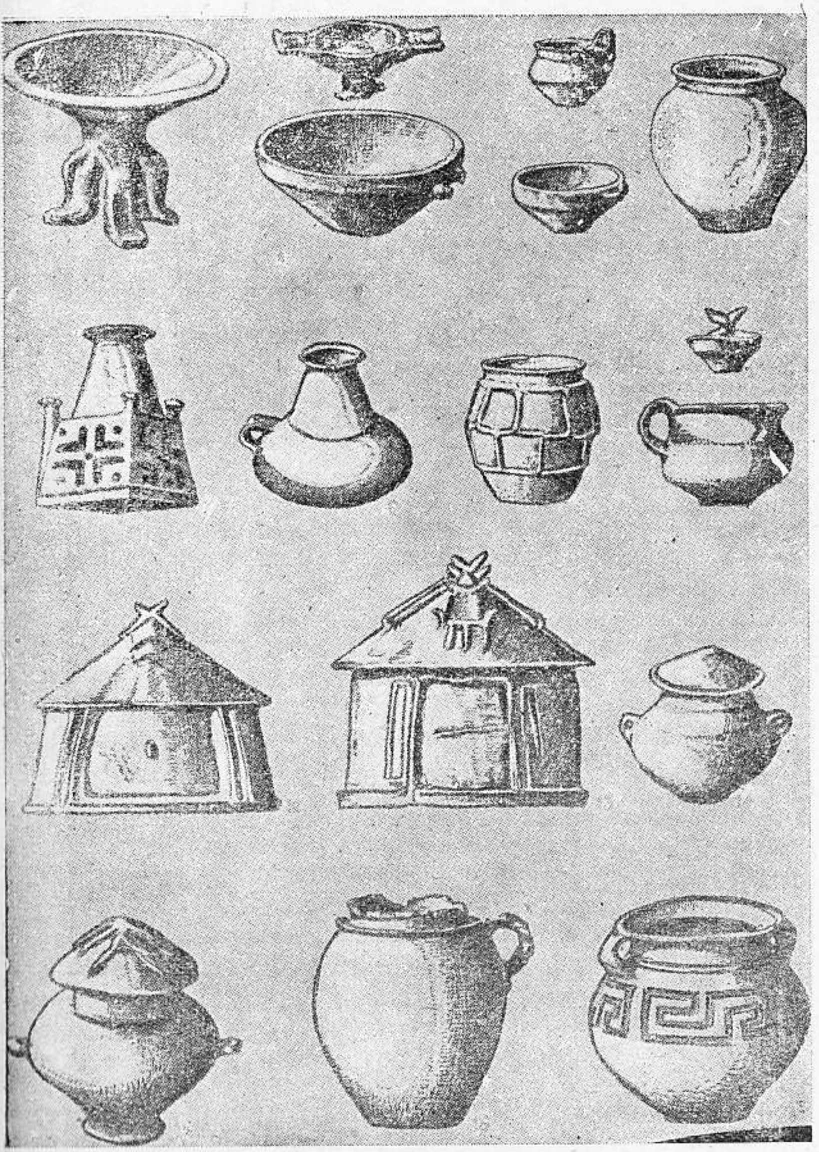

Фиг. 26. Предмети, намерени в гробовете на Форума.

на бъдещия град Рим се отнасят към началото на първото хилядолетие пр. н. е. Най-удобен за заселване бил Палатинският хълм, който от три страни бил обкръжен от отвесни скали и по тоя начин самата природа го пазела от нападения.

Към 1000 г. пр. н. е. на Палатин се появили първите поселници, които изгаряли труповете на умрелите и погребвали пепелта им в особени съдове. Начинът на заравянето у палатинските поселници има много общо с албанските погребения, въз основа на което се прави заключението, че на Палатин се установили латини, които се били изселили от Алба. По-късно Квириналът и Капитолий били заети от други заселници, които заравят умрелите в земята. Съвременните изследователи смятат, че тези поселници са сабиняните, които често се споменават в разказите за ранния период на римската история. Както изглежда, през VIII в. пр. н. е. става обединение на селата, разположени по хълмовете, и този съюз носи името Septimontium (Седмохълмие).

Археолозите отнасят същинското основаване на града към VII в. пр. н. е. Това бил тъй нареченият „квадратен Рим“ (Roma quadrata), който се споменава в някои извори. В историческо време тъй се наричало заградeното и почитано като свещено място на Палатинския хълм. Името Roma (Рим) първоначално се отнасяло вероятно към града, разположен върху Палатин. Постепенно Рим включил в своите предели и останалите хълмове, с изключение на Авентинския хълм, който бил включен едва през IV в. Заблатеният по-рано Форум се пресушава и градът се обкръжава със стени. Границата му се наричала Pomerium. Самата дума Рим (Roma) е от етруски произход. Някои изследователи я свързват с родовото етруско име Ruma. Следователно Рим изникнал от сливането на латински общини със сабински. Заедно с това от ранни времена в живота на града вземат участие и етруските, които разпространили върху Рим отначало културното, а сетне и политическото си влияние.

Така ни се представя историята на изникването на Рим въз основа на археологическите данни и на някои общи съображения, изказани въз основа на критиката на писменото предание.

2. Седемте римски царе

Нашите литературни извори съдържат подробно изложение на римската история в първия ѝ период, който се нарича още царски. Това изложение съдържа легендарен материал, който само в отделни моменти отразява обективната действителност.

Преданието разказва за седем римски царе. На първия цар, Ромул, се приписва учредяването на вековните римски институции: той разделил гражданите на патриции и плебеи, създал куриите, учредил Сената и организирал войската.

В разказите за Ромул често се споменават сабиняните. Наскоро след основаването на града, според преданието, римляните, които нямали жени, поканили на зрелище своите съседи — сабиняните. През време на празненството те отвлекли дъщерите им. Възмутените сабиняни потеглили на война срещу римляните, но отвлечените дъщери ги помирили с мъжете си. След това двете държави — римската и сабинската, се сливат в една и Ромул управлява заедно със сабинския цар Тит Таций до смъртта на последния. Ромул води сполучливи войни със съседните градове. Неговата смърт има две версии: според едната той бил взет жив на небето, а според другата — бил убит от патрициите.

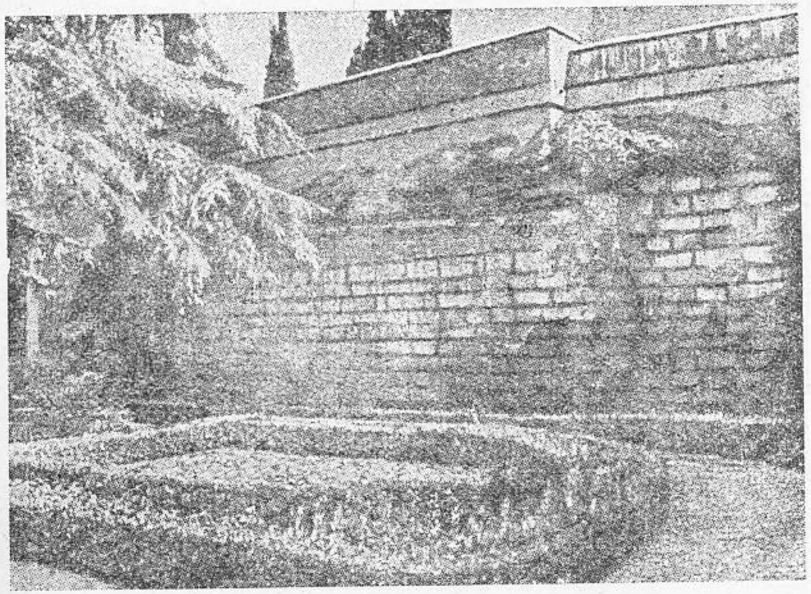

Фиг. 27. Остатъци от стената на стария Капитолийски храм в чест на Юпитер Максимус.

Приемникът на Ромул, сабинецът Нума Помпилий, според данните на преданието, водел миролюбива политика. Нему се приписва учредяването на разните култове, създаването на жреческите колегии, както и създаването на занаятчийските сдружения. Третият римски цар, Тул Хостилий, присъединил към Рим Алба Лонга, а жителите на този град получили римско гражданство. С борбата срещу Алба Лонга е свързана легендата за Горациите и Куриациите. Хорациите били братя близнаци — римляни, а Куриациите също такива братя — албани. Вождът на албаните и Тул Хостилий се споразумели, че двубоят между отделните бойци ще реши изхода на борбата. От страна на римляните сами предложили да се сражават Хорациите, а от страна на албаните — Куриациите. Двама римляни ранили трима Куриации, но самите те били убити. Третият Хораций успял да надвие всички свои противници. Тържествуващ, той крачел начело на войската и носел доспехите на убитите си противници. Сестра му обаче, която била сгодена за едного от Куриациите, разплела в знак на скръб косите си и призовавала годеника си. Разгневеният Хораций я убил. За това той бил даден под съд и го очаквало смъртно наказание, но бащата на Хораций се обърнал към народа и народът го освободил.

След Тул Хостилий управлявал Анк Марций, който нанесъл поражение на латините, построил моста на река Тибър и основал на устието на Тибър пристанището Остия. След него станал цар Тарквиний Древният, който се преселил в Рим от Етрурия. Той издигнал цирка, в негово време били сложени основите на Капитолийския храм и била прокарана Клоаката. Принуден бил да воюва с латините и етруските. Тарквиний Древният бил наследен от своя възпитаник, син на робиня, Сервий Тулий, с чието име е свързана реформата на правото на гражданство, победата над града Вейи, построяването на храма на Диана. Той бил убит от зетя си, Тарквиний Горди, женен за дъщерята на Тулий.

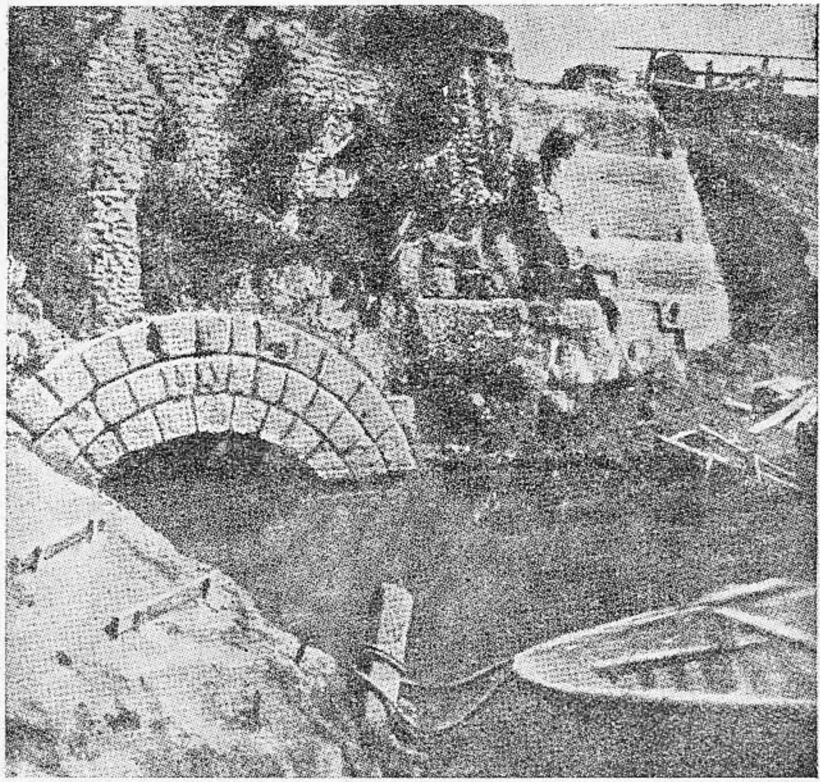

Фиг. 28. Остатъци от голямата клоака (cloaca maxima) в Рим.

Тарквиний Горди се смята за последен римски цар. Преданието го рисува като тиранин, който се държал жестоко със своите поданици и с това предизвикал всеобщо недоволство. Неговият син обезчестил Лукреция, жената на сродника си Тарквиний Колатин. Тя разказала за това на мъжа си и се самоубила. Безчинствата на Тарквиниите и смъртта на Лукреция предизвикали въстание, което завършило с изгонването на Тарквиниите и с премахването на царската власт в Рим.

Има повече или по-малко правдоподобни обяснения на разните моменти на римското предание за царския период. Почти всички имена на царете имат етиологичен характер. Ромул бил епоним на града Рим (етруското Ruma, латинското Roma, откъдето е и Romulus). Първоначалното име на епонима на града било Ром (Rhomos). След това наред с него се явява и Ромул (Romulus). От тези две имена се създава легендата за двамата братя Ромул и Рем. Името на Нума Помпили се свързва с термина numen (божество) и с плебейския род на Помпилиите. Името на Тул Хостилий могло да изникне като обяснение за името на едно здание — Хостилиевата курия. Това име е свързано с плебейския род на Хостилиите, тъй както и името на Анк Марций се намирало във връзка със знатния плебейски род на Марциите. Името на Сервий Тулий се свързва с патрицианския род на Сервилиите. Все пак трябва да се отбележи, че ред легенди отразяват историческата действителност.

Разказите за отвличането на сабинянките, за Тит Таций били отзвук от синойкизма на римляните със сабиняните. Разказите за Тарквиниите отразяват периода на етруското господство в Рим, спадащ към VI в. пр. н. е. Самото име на Тарквиний може да се смята за историческо. В етруския град Цера през историческо време съществувал родът на Тарквиниите. В един етруски надпис се споменава Cneve Tarchu Rumach, което значи „Гней Тарквиний Римски“ (вж. фиг. 17). Възможно е той да е бил един от потомците на династията на Тарквиниите, изгонена от Рим.

Голям брой от легендите възниквали в патрицианските родове и водели началото си от отдалечени исторически събития. Към тях трябва да се отнесе преданието за Хорациите и Куриациите. За Тит Ливий било неясно кои от тях са били римляни и кои албани. И двата рода претендирали за правото да се смятат за главни участници във важното събитие — разрушаването на града Алба Лонга. Епизодът със съденето на Хораций обяснява старинното право на римляните да обжалват пред Народното събрание решението на магистратите (ius provocationis). Легендата била нагодена към рода на Хорациите, защото само представителите на този род принасяли всяка година на 1 октомври жертва на Янус и на Юнона на специално място, наречено Tigillum sororium (сестрина греда); произходът на това име си останал неясен в историческото време, при което са правени опити да го свържат с това, че Хораций убил сестра си.

Редом с етиологичните митове за оформяване на римското предание влияели и гръцките исторически разкази. Някои легенди отразяват различните политически тенденции на римските политически партии през II и I в. пр. н. е. (така, според аристократическата версия, Ромул бил взет жив на небето, а според демократическата — той бил убит от патрициите).

Трябва да се отбележи, че напоследък вместо скептицизма по отношение на цялата традиция на царската епоха виждаме признаване на някои нейни моменти за достоверни. Така в „Кембриджската стара история“ Ласт смята за достоверни имената на всички царе, освен Ромул. Според него царете били повече от седем, но до нас стигнали само имената на последните от тях.

Отделни разкази за царете отразяват историческа действителност, но взета изцяло, запазената до наши дни история на царската епоха е легендарна и не може да служи за основа на изучаването на ранния период на римската история.

3. Общественият строй на царския период

При установяване на основните черти на обществения строй през царския период имат голямо значение разните преживелици от най-старите институти, които се запазвали в римския строй и през следващата епоха. Самият царски институт продължавал да съществува в лицето на едного от висшите жреци, който се наричал rex sacrorum.

Родът и семейството

Царската епоха представлява преход от първобитно-общинния строй към класово общество. Основна обществена единица бил бащиният екзогамен род. Преживелици от родовите отношения се запазвали и през историческата епоха. Членовете на рода били свързани с взаимно право на наследяване. Те имали общи религиозни празнества и общо гробище. През ранната епоха родът имал обща поземлена собственост. Членовете на един и същ род били длъжни да се защищават взаимно. Черти от родовия строй се запазвали в римските имена. Имената на римляните се състояли от две, по късно от три. а понякога и от повече съставни части. Първата част била личното име (praenomen), втората част — родовото име (nomen), а появилата се по-късно трета част, прякорът (cognomen), означавала клона от рода или се отнасяла само до дадено лице. Например: Публий (личното име), Корнелий (родовото име), Сципион (прякорът, отнасящ се до клона от рода), Африкански (индивидуалният почетен прякор), Старият (за разлика от Младия). През царската и раннорепубликанска епоха имало само лично и родово име

Отделните семейства могли да приемат в рода и хора, чужди нему, и последните ставали негови членове. Старейшините на родовете (principes), както изглежда, се избирали.

Родовете се делели на семейства. След разлагането на първобитно-общинния строй известни елементи от родовата организация се запазили. Макар връзките между членовете на рода да са отслабнали значително и много институции на родовия строй да са изчезнали, все пак черти от него се запазвали във вид на преживелици. Родовете се превърнали в затворени корпорации.

Колкото повече отслабвали родовите връзки, толкова повече се засилвало римското семейство (familia), което в течение на векове оставало основна стопанска и обществена единица. Начело стоял бащата на семейството (pater familias). Властта му над личността на жената и на децата била неограничена. Той имал над тях правото на живот и смърт (ius vitae ac necis). Всички лица, които се намирали под бащинска власт, се наричали агнати. Към тях спадали не само ония, които имали кръвна връзка с бащата на семейството, но и осиновените от него, както и жените, омъжени за неговите деца и внуци. Редом с понятието агнатство, в римското семейно право съществувало и понятието когнатство. Когнати се наричали лицата, свързани с кръвно родство По този начин дъщерята, която се омъжвала, запазвала когнатските си връзки със своите роднини, но преминавала към агнатите на другото семейство.

През царската епоха изниква и робството, но ние не разполагаме с никакви данни нито за броя на робите, нито за тяхното положение. Можем да кажем само, че робите били сравнително малко на брой и робството имало патриархален характер. Робите били най-нискостоящите членове на семейството и се набавяли главно чрез войни. Тогава изникнала и оная особена форма на отношения, която се запазила в продължение на цялата римска история, като променяла социалната си същност: някои членове на родовете ставали патрони, т. е. вземали под своя закрила отделни лица, които от своя страна се задължавали да бъдат верни и послушни (клиенти, clientes). Тази връзка била лична и почивала върху верността (fides) на клиента и патрона. Старинният ѝ произход се доказва с това, че в законите на Дванадесетте таблици нарушението на верността от страна на патрона се смятало за престъпление спрямо религията.

Курии и триби

Броят на членовете на рода не бил еднакъв. За рода на фабиите се разказва например, че в началото на републиката се състоял от 300 члена. Родът на Клавдиите заедно с клиентите наброявал в същото време 5,000 души. По подобие на Гърция, дето родовете се групирали във фратрии, а фратриите във фили, в Рим десет рода образували курия, а десет курии — триба (племе). Три триби: Тиции, Рамни и Луцери, образували римския народ (populus Romanus). „Племената носят отпечатъка на изкуствено образуване, но главно от сродни елементи, и то по образеца на старото, израсло естествено, а не изкуствено създадено племе. При това не е изключена възможността за основно ядро на всяко от трите племена да е служило някое истинско старо племе.“[1] Напълно е възможно трибата Тиции да е от сабински произход и в разказа за Тит Таций да има зрънце историческа истина.

Комиции

Ранният Рим запазва още чертите на военна демокрация. За разрешаването на най-важните въпроси римският народ се събирал по курии и тези събрания се наричали куриатни комиции (comitia curiata). Някои учени сравняват римските комиции с „мъжките домове“, които се срещат у някои съвременни народи, намиращи се още на ниско културно равнище. В куриите участвували всички възрастни мъже. Куриатните комиции ръководели работите във връзка с културата, със семейните отношения и живота на цялата община. По всяка вероятност в комициите ставал изборът на царя и се вземали решения за обявяване на война. Комициите могли да съдят гражданите, провинени в тежки престъпления. В комициите се излагали завещания, извършвали се осиновявания и се приемали в състава на общините нови родове. Народът се събирал на комиции по курии и всяка курия имала един глас.

---

[1] Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XVI, ч. I, стр. 99.

Властта на царя

Начело на цялата община стоял царят (rex), който бил „... военачалник, върховен жрец и председател в някои съдилища.“[1] Външните отличителни знаци на царя били пурпурна мантия, златна диадема, скиптър с орел и кресло от слонова кост (sella curulis). Пред царя вървели 12 ликтори със снопове пръчки, в които били мушнати брадви. Почти всички тези инсигнии, т. е. отличителни знаци на върховната власт, били заимствувани от етруските. От тях произлиза вероятно и висшата власт (imperium), с която се ползувал царят. Всички данни говорят, че царят се избирал от комициите и властта му била ограничена. Според Енгелс, той „не бил цар-самодържец, какъвто го рисува Момзен“[2], а племенен вожд.

Сенатът

Редом с царя стои сенатът. Според преданието, той се състоял първоначално от 100 души. След това броят им се увеличил на 300. Думата „сенат“ (senatus) произлиза от senex — старец. По всяка вероятност през ранната епоха сенатът се състоял от родовите старейшини. Той бил съвет на старците, какъвто се среща в ранния стадий на развитие на много народи. Всички решения на куриатните комиции трябвало да получат одобрението на сената (auctoritas patrum), който бил пазител на традициите на дедите (mos maiorum) и съветник на царя по важни въпроси. Членовете на сената се наричали бащи (patres).

Към края на царската епоха се явили длъжностни лица, които се назначавали от царя. Така, за времето на своето отсъствие царят назначавал градски префект (praefectus urbis), комуто се възлагало управлението на Рим.

Такива са наченките на политическите институции в този преходен период от първобитно-общинния (преддържавния) към класовия (държавния) строй. Енгелс дефинира този строй като военна демокрация.

Патриции и блебеи

Пълноправните членове на римската община, обединени в родове, се превърнали постепенно в привилегирована част от обществото. Те се наричали патриции (patricii, т. е. онези, които имали бащи или чиито бащи били известни) и първоначално само те образували римския народ (populus Romanus). Патрициите се противопоставят на плебеите. Предполага се, че самата дума plebs произлиза от pleo — пълня, напълвам, и с нея се обозначава масата, множеството.

Има различни теории за произхода на плебеите. Първият опит да се обясни научно произходът на плебеите е направен от Нибур, който твърди, че римският плебс се е образувал от жителите на най-близките до Рим селища, които били покорени най-рано от царете и инкорпорирани в Рим. Те били свободни, но нямали никакви права и не могли да встъпват в брак

с патриции. От времето на Анк Марций плебеите образували едно многобройно свободно население, което нямало своя организация чак до реформите на Сервий Тулий. Руският учен Д. Л. Крюков смята, че от най-ранни времена имало разлика между религията на патрициите и на плебеите. Първата била символична, а втората се отличавала със своя антропоморфизъм, който се развил под влиянието на етруските[1]. Теорията на Нибур се оспорвала от Ине (Ihne)[2], който виждa в лицето на плебеите някогашни клиенти, принадлежащи към местното население. След като били подчинени, те се намирали в крепостна зависимост от патрициите, а след това били освободени. Към теорията на Ине се присъединява и Момзен[3]. Според него плебсът се създал от клиенти и преселили се в Рим чужденци. Първоначално клиентите получавали защита само от патроните си, но със закрепването и развитието на държавата царят поел непосредствената защита на клиентите. Границата между гражданите и негражданите постепенно се заличавала. Plebs'ът, т. е. масата, множеството, се противопоставял на пълноправните граждани чак до времето на тъй наречените реформи на Сервий Тулий, с които завършил процесът на сливането на двата слоя на населението. Фюстел дьо Куланж[4], който смята култа към дедите за главна особеност на античния грал, мисли, че по онова време, когато общината се състояла от фамилии, чиято основа бил домашният култ, по разни причини се явил нов обществен строй, който нямал култ и огнище. Това чуждо на основната ядка население, каквото се среща не само в Рим, но и в други антични градове, образувало плебса, който в края на краищата бил включен в римската община.

Малко настрана стои теорията на Едуард Майер, според която делението на римските граждани на патриции и плебеи било резултат от икономическата диференциация на населението[5], наблюдаваща се във всички антични градове. Въпросът за произхода на плебеите е засяган неведнъж и в специалната историческа литература, излязла в края на XIX и през XX век. Изказвани са и предположения в смисъл, че патрициите и плебеите спадали към различни етнически групи. Цьолер вижда в патрициите сабински завоеватели, а в плебеите — първоначалното латинско население[6]. Куно смята, че Рим бил също такъв етруски град, каквито били Вейи и Фидени. Патрицианските родове били потомци на етруските завоеватели, а плебеите — подчинените латински жители, които постепенно сполучили да се освободят.[7] Оберцинер[8] също виждал в плебеите местно население, което се намирало на ниско културно стъпало. То се занимавало с лов и живеело в пещери; завоеватели били италийците, които познавали земеделието. Според Биндер местните жители — латинците, били плебеи, а патрициите били завоеватели, които заели господствуващо положение[9].

---

[1] Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XVI, ч. I, стр. 105 – 106.

[2] Энгельс, пак там, стр. 105.

---

[1] Крюков издал труда си на немски под псевдоним Pellegrino, Andeutungen über den ursprünglichen Religionsunterschied der römischen Patrizier und Plebeier, Lpz. 1842. На руски език изследването на Крюков излязло след смъртта му, вж. „Мысли о первоначальном различии римских патрициев и плебеев в религиозном отношении“, „Пропилеи“, т. IV, 1854, стр. 1—80.

[2] Ihne, Forschungen auf dem Gebiete der römischen Verfassungsgeschichte, 1847.

[3] Моммзен, История Рима, Москва, 1936, стр. 81 и сл.

[4] Фюстел де Куланж, Гражданская община древнего мира, 1906.

[5] Напоследък Розе е изказал възгледи, близки до възгледите на Ед. Майер. S. H. Rose, Patricians and plebeians of Rome, Journal of Roman Studies, XII, 1922.

[6] M. Zoeller, Latium und Rom, 1878.

[7] G. J. Cuno. Vorgeschichte Roms, I 1878, II, 1888. Същото мнение се опитва да обоснове и Шулце, който смята почти всички латински имена за етруски.

[8] Oberziner, L'origine della plebe romana 1901.

[9] Binder, Die plebs, 1909.

Когато разглеждаме разните теории за произхода на плебса, трябва преди всичко да кажем, че при създаването на плебса завоеванието е изиграло несъмнено голяма роля. Стопанският строй на Рим не бил развит още дотолкова, че образуването на плебса да бъде резултат от икономическо разслояване (както смята Едуард Майер); в преданието не са се запазили никакви следи от това, че плебеите били потомци на крепостни клиенти (както смятат Ине и Момзен).

Енгелс подкрепя възгледа на Нибур. „Между това — казва той — населението на града Рим и римската област, разширена благодарение на завоеванията, нараснало; това нарастване станало отчасти за сметка на новите поселници, а отчасти за сметка на населението на покорените, предимно латински области. Всички тези нови граждани. . . стояли вън от старите родове, курии и племена и следователно не съставяли част от populus romanus, същинския римски народ“[1]. Отделни плебеи търсили покровителството на най-силните патриции и ставали техни клиенти.

Икономиката

Икономическа основа на римската община било селското стопанство. Според преданието, когато основал града, Ромул разделил земята между гражданите и всеки от тях получил по 2 югера (югерът се равнявал на 1/4 хектар), с условие тоя къс земя да се предава по наследство (heredium, от думата heres — наследник). В случая по всяка вероятност става дума за селския двор и принадлежащата към него земя. Значителна част от земята се използувала колективно и образувала ager publicus. Основа на могъществото на патрициите било главно скотовъдството (не напразно думата pecunia — пари, произхожда от pecus — добитък). Плебеите се занимавали предимно със земеделие; у тях собствеността върху земята се създавала вероятно по-рано, отколкото у патрициите. Търговията и занаятите започнали да се развиват през етруския период, когато Рим станал значителен търговски център, но оръжието и различните сечива се правели още от мед, а чак до VI век желязото се употребявало малко. Занаятите и търговията се намирали в ръцете на плебеите и на чужденците. Все пак трябва да отбележим, че имуществените различия в това време още били незначителни, начинът на живот на патрициите се отличавал с простота и Рим продължавал да запазва основните черти на селски град.

4. Завоеванието на етруските и реформата на Сервий Тулий

От VII в. преди н. е. започва засилването на етруските градове, които разпространили влиянието си по долината на реката По, както и в областите Пицен, Лаций и Кампания. Съвременните изследователи смятат, че разказът за династията на Тарквиниите свидетелствува за господството на етруските в Рим, което все пак не могло да възпре самостоятелното политическо развитие на града.

---

[1] Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XVI, ч. I, стр. 106.

На Сервий Тулий, който наследил Тарквиний Стария (според преданието през VI в.), се приписва оная реформа на обществения строй, която Енгелс нарича политическа революция. „Невъзможно е — пише Енгелс — да се каже нещо определено нито за времето, нито за хода, нито за причините на революцията, която турила край на стария родов строй. Несъмнено е само едно, че нейната причина се крие в борбата между плебса и populus'а“ [1]. Численото превъзходство на плебса, неговото нарастващо икономическо значение и най-сетне това, че плебеите се привличали към военна служба наред с патрициите и подобно на тях се въоръжавали за своя сметка, всичко това довело дотам, че плебеите били включени в populus Romanus и всички, годни да носят оръжие, били разделени на 5 класи в зависимост от имотния си ценз. Всяка класа изкарвала определен брой войскови единици (центурии). На всяка класа се полагало определено въоръжение. Първата класа трябвало да има пълно тежко въоръжение: шлем, кръгъл щит, наколенници, броня (всичко от бронз), меч и копие. От останалите класи се изисквало по-малко; гражданите от петата класа били въоръжени само с прашки и имали запас от камъни за мятане. От лицата, които имали същия ценз като гражданите от първата класа, се комплектували 18 центурии конници. По тоя начин, според данните на преданието, е било установено следното деление на гражданите:

Конници	— ценз 100,000 аса	— дават	18 центурии	всичко 98
Първа класа	„	дава	80 центурии	
Втора класа	75,000 аса	„	22 центурии	всичко 95
Трета класа	— 50,000 аса	„	20 центурии	
Четвърта класа	— 25,000 аса	„	22 центурии	
Пета класа	— 11,000 аса	„	30 центурии	
Пролетарии	„	дават	1 центурия	

Всичко: 193

Онези, които нямали ценз, влизали в разреда на пролетариите. Занаятчиите и музикантите давали 4 центурии, които гласували заедно с другите класи, а пролетариите — една. Центуриите били не само войскови, но и политически единици. Когато се събирали на събрания, гражданите се разделяли по центурии и всяка класа получавала толкова гласа, колкото центурии давала. Предимството се падало на първата класа, която заедно с конниците имала 98 от всички 193 центурии. Обикновено гласуването не достигало не само до последните, но и до средните класи.

Освен разделянето на гражданите на класи, на Сервий Тулий се приписва и разделянето на Рим на териториални триби. При новото устройство добили особено значение центуриатните комиции (comitia centuriata), в които главната роля играело имотното състояние, а не произходът, докато събранията по курии (comitia curiata) загубили предишното си значение. Все пак трябва да се отбележи, че родовата аристокрация не загубила влиянието си.

---

[1] Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XII, ч. I, стр. 107.

Реформата на Сервий Тулий била истинска политическа революция, с която се завършил преходът към държавата. Тя свидетелствува „че родовата организация западнала и старото деление на обществото не могло повече да се запази". „Имуществените класи, които включили цялата маса на населението, послужили на полезната цел — унищожаването на родовете, които били станали затворени корпорации[1]." Засилването на Рим вследствие на Сервиевата реформа му осигурило ръководната роля в Лаций. Все пак наскоро след това, по всяка вероятност във връзка със засилването на латинските еламенти, етруската династия била прогонена от Рим.

Въпросът за достоверността на Сервиевата реформа се решава от историците различно. Мнозина учени (Пайс, Белох и др.) смятат, че делението на гражданите на класи станало не по-рано от края на IV и дори началото на III в., тъй като първото сечене на асове се извършва именно през IV в. Съвременният английски изследовател Ласт, в съгласие с преданието, отнася реформата към VI в. пр. н. е. По-правилно е да се смята, че делението на класи се отнася към ранния период, но че първоначално съществувал не паричен, а поземлен ценз.

5. Ранната римска религия

На ранното стъпало на развитие, при прехода от първобитнообщинния строй към класовото общество, религията играела извънредно голяма роля в частния и в обществения живот на римляните. Римската религия никога не е имала завършена система. Остатъците от старинните вярвания се помирявали в нея с религиозните представи на народи, намиращи се на по-високо стъпало на културно развитие.

Отживелици от тотемизма

В римската религия, както и в другите италийски култове, са се запазили преживелици от тотемизма. В полза на това говорят легендите за вълчицата, която откърмила основателите на Рим. А с вълка (на латински вълкът се казва lupus) били свързани очевидно празненствата луперкалии и особеното светилище Луперкал, посветено на Фавън, жреческата колегия на луперките и др. Другите божества също имали посветени на тях животни. Кълвачът, вълкът и бикът били животни, посветени на Марс, гъските—на Юнона и т. н. Трябва все пак да се отбележи, че черти на тотемистични култове, предполагащи отъждествяване на животното с прародителя на рода, не са наблюдавани в Рим през историческата епоха. Този стадий на духовно развитие бил вече преминат от италийските племена

---

[1] Маркс, Конспект книги Льюиса Г. Моргана „Древнее общество" „Архив Маркса и Энгельса", т. IX, 1941 г., стр. 177, 180.

Родовите култове и семейната религия

Значителна роля в римската религия играели родовите култове. Отделни божества, покровители на родовете, добили общоримско значение и станали олицетворение на разните природни сили.

В процеса на историческото развитие семейството станало в Рим първична социална ядка. Този процес намерил отражение в религията. Всяко семейство имало свои светини, свои богове — покровители, свой култ. Средище на този култ било домашното огнище, пред което pater familias изпълнявал всички обреди, съпровождащи всяко важно начинание. Например пред огнището бащата обявявал новороденото за свое дете. За пазители на дома се смятали пенатите, които се грижели за благополучието и благосъстоянието на семейството. Тези добри духове обитавали дома. Вън от дома за семейството и неговото имущество се грижели ларите, чиито олтари били поставени на границите на поземлените участъци. Всеки член на семейството имал свой „гений", който се смятал за израз на силата на даден човек, на неговата енергия и способности, израз на цялата му същност и в същото време за негов пазител. Геният на бащата на семейството се почитал от всички членове на семейството. Това бил тъй нареченият genius familiae или genius domus. Майката на семейството също имала свой гений, който се наричал Юнона. Богинята Юнона въвеждала младата съпруга в дома и тя облекчавала родилните мъки на майката. Всеки дом имал много други божества, които го пазели. Особено значение добил богът на вратите Янус, който пазел и охранявал входа в дома.

Семейството се грижело за умрелите прадеди. Представите за задгробния живот не били развити у римляните. След смъртта човешкият дух, според вярванията на римляните, продължавал да живее в онзи гроб, в който роднините полагали праха на умрелия и на който те носели храна. Тези приношения отначало били твърде скромни: теменужки, баничка, потопена във вино, кривача боб и пр. Мъртвите прадеди, за които се грижели техните потомци, били добри божества — мани. Когато за покойниците не се полагали грижи, те ставали зли и отмъстителни сили — лемури. Геният на прадедите се въплощавал в бащата на семейството, чиято власт (potestas) получавала по тоя начин религиозно оправдание.

Анимизъм

Онзи кръг от вярвания, които се отнасят до семейната и родовата религия, както и представите за задгробния живот, характеризират римската религия като религия, в основата си анимистична. Характерна особеност на римския анимизъм е неговата абстрактност и безличност. Геният на дома, пенатите и ларите, както и маните и лемурите, са безлични сили, духове, от които зависи благополучието на семейството и на които може да се въздействува с молитви и жертвоприношения.

Земеделският бит на римляните е намерил отражението си в поклонението на природните сили. Първичната римска религия обаче била далеч от антропоморфизма и не ѝ било свойствено олицетворяването на природата във вид на божества, надарени с човешки качества, така че в това отношение тя представяла пълна противоположност на гръцката религия. Особено характерни за римския анимизъм били представите за отделните мистични сили, присъщи на природните явления; тъкмо тези сили били божествата (numina), които можели да принасят полза и вреда на човека. Процесите, които се извършват в природата, като например кълненето на семената или узряването на плода, се представяли на римляните във вид на особени божества. С развитието на обществения и политическия живот станало обичайно да се обожествяват и отвлечени понятия, като надеждата, честта, съгласието и др. Следователно римските божества са отвлечени и безлични.

От множеството богове изпъкнали такива, които добили значение за цялата община. Римляните се намирали в постоянно взаимодействие с други народи. От тях те заимствували някои религиозни представи, но и самите те от своя страна упражнили въздействие върху религията на своите съседи.

Римският пантеон

Един от старите римски богове бил Янус. От божество на вратите, от бдителен вратар, той се превърнал в божество на всяко начало, предшественик на Юпитер. Изобразяван бил с две лица, а по-късно свързали с него началото на света.

Сравнително рано се явила троицата Юпитер, Марс и Квирин. Юпитер бил почитан като божество на небето от почти всички италийци. Пак с Юпитер се свързвала представата за върховно божество, бащата на боговете. Към името му се прибавя по-късно епитетът pater (баща), а под етруско влияние той се превръща във висше божество. Неговото име се придружава от епитетите „най-добър“ и „най-велик“ (Optimus, Maximus). През класическата епоха Марс бил божество на войната, покровител на римската мощ и неин извор, но в далечното минало и той бил аграрно божество — гений на пролетната растителност. Квирин бил негов двойник.

Култът на Веста, пазителка и защитница на домашното огнище, бил един от най-почитаните в Рим.

Заемките от цикъла на религиозните представи на съседните племена започват доста отрано. Една от първите, която римляните започнали да почитат, била латинската богиня Диана, покровителка на жените, богиня на луната, както и на раждащата се всяка година растителност. Храмът на Диана на Авентин бил построен, според преданието, през времето на Сервий Тулий. Сравнително по-късно започнали да почитат и друга латинска богиня — Венера — покровителка на овощните и зеленчукови градини и същевременно божество на изобилието и на процъфтяването на природата.

Голямо събитие в историята на римската религия било построяването на Капитолий на храма, посветен на троицата Юпитер, Юнона и Минерва. Преданието приписва постройката на храма, създаден по етруски образец, на Тарквиниите, а осветяването му отнася към първата година на Републиката. От това време нататък у римляните се явяват изображения на боговете.

Юнона отначало също била прастара италийска богиня. Тя се смятала за гений-пазител на жената, била приета в Етрурия под името Уни, а когато се върнала в Рим, станала една от най-почитаните богини. Минерва също била италийска богиня, заимствувана от етруските. В Рим тя станала покровителка на занаятите.

Наред с капитолийската троица римляните заели от етруските и други божества. Някои от тях били първоначално покровители на отделни етруски родове, а след това добили общонародно значение. Така например Сатурн първоначало бил почитан в етруския род на Сатриите, а след това получил общо признание. Римляните го почитали като божество на посевите и неговото име било свързано с латинската дума Sator — сеяч[1]. Той пръв дал на хората храна и отначало управлявал света; неговото време било златен век за хората. На празника Сатурналии всички ставали равни: нямало ни господари, ни слуги, ни роби. Създадената по-късно легенда била, както изглежда, осмисляне на празника Сатурналии.

Вулкан бил почитан в началото в етруския род Velchvolca. В Рим той бил божество на огъня, а след това покровител на ковачите.

От етруските римляните заели и ритуала и оная своеобразна система от суеверия и гадания, която е известна под названието disciplina etrusca[2]. Но още през ранната епоха върху римляните оказали въздействие и религиозните представи на гърците. Те ги заели от гръцките градове в Кампания. Гръцките представи за тези или онези божества се съединявали с латинските имена.

Церера (Ceres — храна, плодове) се съединила с гръцката Деметра и се превърнала в богиня на растителното царство, както и в богиня на мъртвите. Гръцкият бог на лозарството, виното и веселието Дионис започнал да се нарича Либер, а гръцката Кора, дъщерята на Деметра, се превърнала в Либера. Троицата Церера, Либер и Либера били почитани по гръцки образец и били плебейски божества, докато храмовете на капитолийската троица и на Веста били патрициански религиозни средища. От гърците преминало в Рим и почитането на Аполон, Хермес (в Рим той става Меркурий) и на други божества.

Римският пантеон не останал затворен. Римляните не отказвали да приемат в него и други богове. Така, във време на война те неведнъж са се мъчили да узнаят на кои божества се молят техните противници, та да могат да привлекат тези богове на своя страна.

Много празници се намирали във връзка със семейния и обществения живот, с поменуването на умрелите и със селскостопанския календар. След това се явяват специални военни празници и най-после празниците на занаятчиите, търговците и мореплавателите.

Едновременно с построяването на капитолийския храм, или наскоро след това, в Рим започнали да се уреждат по етруски образец игри (Ludi), които първоначало се състояли в надбягвания с колесници, както и в атлетически състезания.

Римският култ

В римските религиозни обреди и обичаи са отразени най-ранните стадии на религиозното развитие. Редица религиозни запрещения водят началото си от най-старите табу. Така по-време на богусложението в чест на Силван (божеството на горите) не могли да присъстват жени, на празненството на добрата богиня (bona dea), обратно, не се допускали мъже. Някои жречески длъжности били свързани с най-разнообразни запрещения: фламинът на Юпитер не трябвало да гледа въоръжена войска, да носи пръстен и пояс; нарушаването на някои запрещения, например на обета за безбрачие от страна на девиците-весталки, се наказвало със смърт.

---

[1] Според други обяснения италианците заели Сатурн от първите жители на страната; той бил сикулско божество.

[2] Вж. по-горе стр. 81 и сл.

В римския ку́лт играели голяма роля всевъзможни магически действия и заклинания. Култът на римляните се състоял от жертвоприношения на животни и плодове, молитви и особени ритуални действия. Молитвата била за римлянина средство за магическо въздействие върху божеството или върху някое явление. На бога се предлагала определена жертва, а той бил длъжен да изпълни онова, за което го молели. Молитвите били многословни, тъй като искали да предвидят всички случаи и да не дадат възможност на боговете да поискат повече от обещаното.

Ако не се кажело „приеми в дар това вино, което ти поднасям“, богът можел да помисли, че му се обещава всичкото вино, което се намирало в избата.

Една стара легенда разказва как Нума Помпилий се пазарял с Юпитер: „Ти ще ми принесеш в жертва глава“—рекъл Юпитер. — „Отлично — отговорил царят, — ти ще получиш главичка чесън, която ей сега ще изтръгна от зеленчуковата си градина.“—„Не, аз подразбирам нещо човешко.“— „Добре, ще получиш човешки коси.“ — „Съвсем не, иска ми се нещо живо.“ — „Е, добре, към всичко това ще прибавим и една малка рибка.“ Юпитер започнал да се смее и се съгласил на всичко.

В римските молитви липсвал екстазът и възхищението. За римляните това било суеверие (superstitio). Спрямо боговете, както и спрямо членовете на своето семейство, а също и спрямо цялата община, трябвало да се спазва вярност и благочестие, изразявано с думата pietas. В римската религия нямало определени етични норми. Съществено било строгото изпълнение на обредите и спазването на всички забрани. По-късно, през I в. пр. н. е. и сетне, римските писатели извеждали ду́мата religio от глагола religare, т. е. свързвам, привързвам.

Изникването на жреческите организации

В Рим, както и в Гърция, не се развило професионално жречество, затворено в особено съсловие. Религията в Рим не се отделяла от държавата, а се сливала с нея. Жреците били също такива длъжностни лица, които изпълнявали определени функции. Те били обединени в особени братства, които се попълвали главно чрез кооптиране. Едно от най-старите жречески сдружения била колегията на Арвалските братя (братята-орачи), които уреждали своя празник в чест на богинята на плодородието. До наши дни са се запазили протоколите на това празнество. В един от тях се привежда ритуалната песен, в която се е запазил старинният латински език. След падането на царската власт добили особено значение понтифексите, в чиито ръце постепенно преминал надзорът над целия религиозен бит, над общественото и частното богослужение.

Под влияние на етруските в Рим станали популярни всевъзможните гадания. В особено важни случаи пълководците на война и старейшините в самия Рим се обръщали към харуспиците, които гадаели по вътрешностите на жертвените животни и тълкували небесните поличби, но в повечето случаи прибягвали до съветите на особени сведущи хора — авгури, отгадаващи волята на боговете по летенето на птиците и по това, как кълват зърната свещените кокошки. Според преданието, през времето на Тарквиний Горди, а в същност в началото на Републиката, в Рим се явили тъй наречените сибилински книги, съставянето на които се приписвало на пророчицата Сибила от Куме. Тези книги съдържали разни гръцки оракули. Към сибилинските книги прибягвали в изключителни случаи. Пазенето им било поверено на жреци и тълкуватели.

Към особеностите на римската религия спада и делението на дните на такива, в които е позволено да се състоят събрания, да се правят сделки (dies fasti), и на такива, в които всичко това е непозволено (dies nefasti). От друга страна, дните се делели на празнични и на делнични; имало и нещастни дни и пр. Така се създал специален релегиозен календар, воден от понтифексите.

През царския период били положени основите на римското право. През тази епоха се явило делението на правото на fas и на ius. Във fas се обхващат божеските предписания, а в ius — предписанията на властите, както и съдът. През ранната епоха fas обгръща една обширна област: международните отношения, углавните престъпления, бракосъчетанията, осиновяванията, разните договори, установяването на синурите — всичко това било свързано с религията. Извор на създаването на правото бил обичаят, а пазител на законите била жреческата колегия на понтифексите.

ОТДЕЛ III

ЕПОХА НА РАННАТА РЕПУБЛИКА

ГЛАВА VI

УСТАНОВЯВАНЕ НА РЕПУБЛИКАТА И БОРБАТА НА СЪСЛОВИЯТА ПРЕЗ VI В. ПР. Н. Е.

След падането на царската власт (според преданието, в 509 г. пр. н. е.) в Рим била учредена Република. Начело на държавата стояли двама изборни консули, които се сменявали всяка година. Запазили се народните събрания (comitia) и съветът на старейшините (сенатът) функционирал както по-преди. Родовата аристокрация в това време се засилва отново и следният период се характеризира като време на ожесточена класова борба, борба между патрициите и плебеите. В основата на тази борба лежи борбата за земя. „Вътрешната история — казва Маркс — може изцяло да се сведе до борбата на дребната поземлена собственост с едрата, разбира се, с онези изменения, които се обуславят от съществуването на робството.“[1] Още в ранните етапи ставало съсредоточаване на земята в ръцете на патрициите и обезземяване на плебеите. Естествена последица от дребната поземлена собственост е и увеличаването на дълговете на плебеите. Историята на този период разказва за приети под натиска на плебса аграрни закони, както и за закони, ограничаващи лихварството. Едновременно с това върви борбата за разширяване на политическите права на плебеите. Плебеите се ползували с права на римски граждани: те служели във войската, участвували в народното събрание, но не могли да бъдат избирани за консули и да бъдат членове на сената. Ходът на борбата на плебеите за изравняване в права с патрициите е замъглен от по-късни догадки, отнасящи се до II и I в. пр. н. е. и пренасящи в дълбоката древност ония отношения, които били характерни за последните векове от Републиката. Нашите извори сочат следните етапи на тази борба.

---

[1] **Маркс**, Письмо к Энгельсу от 8 марта 1855 г., Сочинения Маркса и Энгельса, т. XXII, стр. 89.

Първа сецесия и учредяване на трибуната

Едно от първите големи сблъсквания между патриции и плебеи станало в 494 г. (според други сведения в 471 г). Тит Ливий разказва, че плебеите, които били недоволни от потисничеството на патрициите и главно от решението на въпроса за дълговете, отказали да участвуват в похода против еквите и се оттеглили на Свещената планина.

Патрициите изпратили на Свещената планина Менений Агрипа, който се ползувал с уважение между плебеите. Той сравнил бунта на плебеите с отказа на отделните части на човешкото тяло да доставят храна на стомаха, поради това отделните членове отслабнали до крайност. С този пример Менений, според Тит Ливий, променил настроението, в резултат на което се постигнало помирение.

Патрициите били принудени да направят отстъпки и се съгласили плебеите да избират всяка година свои представители, народни трибуни, които трябвало да защищават интересите на плебеите против произвола на патрицианските магистрати.

Преданието отнася към 486 г. аграрния законопроект на големия пълководец Спурий Касий, който предлагал завладените земи да се разпределят между плебеите. Спурий Касий бил обвинен в стремеж към тирания и осъден на смърт.

Според известни сведения на преданието, през 50-те години на V век бил приет законът на народния трибун Ицилий за разделяне на земята на Авентин между най-бедните граждани и законът на Тарпей и Атерний, който ограничавал правото на консулите да налагат глоби.

Законите от Дванадесетте плочи

В борбата си против патрициите плебеите постигнали към средата на V век известни успехи. В 451 г., както съобщава преданието, под натиска на плебса била избрана една десетчлена комисия, която да запише законите (decemviri legibus scribundis). Тя се състояла от видни патриции и била облечена в широки пълномощия. Децемвирите се ползували с извънредна власт. За тази година не били избирани нито консули, нито народни трибуни. В течение на първата година кодификационната работа не била завършена и за втората година била избрана втора комисия, която също се състояла от десет члена, но петима от тях били плебеи. Вторите децемвири са представени от преданието като узурпатори, които действували не само против плебеите, но дори против патрициите. Това довело до второто оттегляне (сецесия) на плебеите от Рим. Преданието смята като непосредствен повод за това опита на децемвира Апий Клавдий да лиши незаконно от свобода Виргиния, която била дъщеря на плебей.

Само намесата на видни граждани предотвратила избухването на междуособна война. В 449 г. бил сключен тържествено мир между враждуващите съсловия. Били възстановени съществуващите по-рано магистратури и били потвърдени правата на плебеите и преди всичко законът за провокацията (ius provocationis), по силата на който всеки гражданин имал правото да обжалва пред народното събрание несправедливото решение на магистрата (т. е. висшето длъжностно лице). Записаните от децемвирите закони били обнародвани за сведение на всички. Тези закони са известни в историята под името закони на Дванадесетте плочи. Те са записване на обичайното право. Според думите на Тит Ливий, Дванадесетте таблици били главният извор както за римското публично, тъй и за римското частно право (Fons omnis publici privatique iuris). Те установяват задължителността на съдебните разисквания.

Призованият е длъжен да се яви пред съда. Законите на Дванадесетте плочи започвали с думите: „Ако бъде повикан на съд, да отиде“ (Si in ius vocat, ito). Властите обаче не вземат мерки за призоваване на ответника: ищецът е длъжен сам да го доведе. Съдът е преди всичко състезание, държавните органи регулират съдебния процес и се явяват в ролята на арбитри. Все пак законите от Двавадесетте плочи предполагат задължително изпълнение на решенията, изнесени от съдебната власт. Законите на Дванадесетте плочи свидетелствуват за успеха на светското право (ius), но едновременно с това съдебните разисквания били свързани с ред формули и обреди, чието неспазване могло да доведе до загубване на иска.

Законите на Дванадесетте плочи отразяват в своите постановления развитието на размяната. Те познават един от основните начини на придобиването на собствеността — манципацията.

Тя била особен обред, който предполагал задължителното присъствие на купувача на вещта и на предишния собственик (отчуждателя). Освен това трябвало да присъствуват като свидетели петима пълнолетни граждани и един шести, който държел медни везни. Купувачът, докосвайки се с ръка до предавания предмет, удрял везните с късче мед (символизиращо заплащането на вещта), предавал медта на отчуждателя и произнасял определена формула.

В законите на Дванадесетте плочи е известно разделението на всички вещи на две категории: вещи, отчуждаеми чрез манципация (res mancipi) и вещи, които не бивало да се продават чрез манципация (res nec mancipi). Определението на тези понятия ни е известно от трудовете на юристите от императорската епоха. Те отнасят към първата категория (res mancipi) недвижимите имущества (земите и сградите) в пределите на Италия, робите и четириногите животни, служещи за превоз на тежести (коне, волове, магарета и мулета), и селските сервитути (правото за преминаване — да се пасе добитъкът и да се прокарва вола през съседния поземлен участък). Останалите вещи спадали към res nec mancipi; те не могли да се предават чрез манципация. Всичко това свидетелствува за развитието на частната собственост на първо място върху вещите от селския бит.

През тази епоха се заражда понятието за неограничена квиритска собственост[1] (dominium ex iure Quiritium), която, както учили юристите от по-късната епоха, могла да бъде само на римляните и която се закриляла от ранните римски закони. Онзи, който тъпчел с добитък или жънел нощно време чужда нива, обработена с плуг, се осъждал в жертва на подземните богове и бил наказван със смърт. Смъртно наказание заплашвало подпалвачите и онези, които извършвали кражба нощно време. За кражба, извършена през деня, за самоволно изсичане на гора и други престъпления от подобен род се налагали високи глоби.

Законите на Дванадесетте плочи признават свободата на завещаване. Все пак принципът на колективната собственост още продължавал да съществува. Ако римският гражданин умирал, без да остави завещение, наследявали го „неговите наследници“ (sui heredes); под тях се разбирали лицата, които се намирали под непосредствената бащинска власт на умрелия. Ако нямало наследници, имотът минавал върху най-близките агнати, а в случай че нямало и агнати — върху сродниците (gentiles). Законите на Дванадесетте плочи не споменавали за колективна държавна поземлена собственост (ager publicus).

Законите на Дванадесетте плочи обръщали значително внимание на облигационното право.

Най-старата форма на облигационно обвързване бил тъй нареченият nexum (заробване или самозалагане). По силата на това обвързване длъжникът (nexus), в случай че не изплати дълга си, попадал под властта на кредитора, който встъпвал във владение на имуществото на децата и на длъжника. Формално nexus'ът се отличавал от роба по това, че получавал свободата си, щом изплати дълга си.

Въпреки суровостта на облигационното право, законите на Дванадесетте плочи ограничават максималната годишна лихва до $8^1/_3\%$.

Законите на Дванадесетте плочи засягат и семейните отношения. Бащата на семейството (pater familias) се ползувал с неограничена власт. Той можел да продава децата си в робство, но сина си можел да продава само три пъти. Ако след това синът получи свобода, той излиза от властта на баща си.

Законите на Дванадесетте плочи ни запознават със системата от наказания за разните постъпки. Редом със стариннния талион (talio — възмездие) се споменават и глоби. Тези глоби се събирали в асове, които по онова време били медни късчета (aes rude). В законите на Дванадесетте плочи е отразена имуществената диференциация на римското общество. Те говорят за богати (assidui) и бедни (proletarii).

Законите на Дванадесетте плочи не засягат основите на държавния строй, но установяват цял ред мероприятия от полицейско естество (забраната да се извършат погребения в града, установяване широчината на пътищата и т. н.)

Текстът на законите на Дванадесетте плочи не е стигнал до нас. Съдържанието им се възстановява въз основа на цитати от тях у разни римски писатели и юристи. Някои изследователи отнасят Дванадесетте таблици към по-късен период (Пайс — към началото на III в., а Ламберг — дори към началото на II в.), но архаичният език на стигналите до нас цитати от Дванадесетте таблици, както и примитивните форми на отношенията между хората (например принципът на талиона) показват, че те наистина могат да бъдат отнесени към ранния период. Все пак не е изключена възможността върху римските правни отношения да е влияло по-развитото законодателство на гръцките градове в южна Италия.

---

[1] Квирити е старото название на римските граждани.

Законите на Дванадесетте таблици отразяват социалните отношения на римското общество в момента на неговото преминаване към робовладение. Робството взело вече широки размери. То може да засегне граждани, дори и членове на семейството. Едновременно с това то запазва още патриархалния си характер. Развива се частната собственост, но вкореняването ѝ в гражданския живот се забавя от съществуването на колективната, родовата собственост.

Законите на Канулей Законите на Дванадесетте плочи потвърждавали старинната забрана на браковете между патриции и плебеи. Според преданието, едва в 445 г. със закона, предложен от трибуна Канулей, това запрещение било премахнато и браковете, сключени между патриции и плебеи, се признавали за законни.

Втори законопроект на Канулей предвиждал избирането на консули измежду плебеите. Този законопроект не можал да бъде прокаран, но от 444 г. насам започнали да се избират вместо консули военни трибуни с консулска власт.

Тази длъжност била достъпна за плебеите. Отначало военните трибуни се избирали не всяка година, а избирането им се редувало с изборите на консулите, но в началото на IV в. пр. н. е. военните трибуни заместили консулите за доста дълго време.

Със закона на Канулей се завършва първият период от борбата между патриции и плебеи.

Успехите на плебеите са обусловени преди всичко от нарасналата им икономическа мощ и от ролята им в армията, но отчасти успехите на плебса били улеснени и от това, че между патрицианските родове нямало съгласие. Отделни родове водят дори самостоятелна външна политика. Така, в 477 г. в борбата с Вейи загинали 306 Фабии, които, както изглежда, се опитвали да основат колония независимо от държавата. Според изследванията на Момзен, от началото на Републиката до средата на V в. изчезнали не по-малко от 20 патрициански рода. Това се обяснява главно с борбата между отделните патрициански родове. След закона на Канулей настъпва известно консолидиране на патрициата в борбата с плебса, благодарение на което разприте и стълкновенията между родовете се смекчават.

ГЛАВА VII

ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА РИМ ОТ НАЧАЛОТО НА РЕПУЛИКАНСКАТА ЕПОХА ДО 60-ТЕ ГОДИНИ НА III ВЕК ПР. Н. Е.

1. Отношенията на Рим със съседните племена и нахлуването на галите

Борбата с етруските Античните автори рисуват римската община след изгонването на Тарквиний като мощна държава. Едва ли обаче техните описания могат да се смятат за достоверни. Изгонването на етруските и водената след това упорита борба с тях предизвикали отслабването на Рим и засилването на съседните с него латински градове. Въз основа на преданието може да се съди, че за Рим била особено тежка борбата с Порсена, цар на етруския град Клузий. Порсена обсадил Рим, разрушил укрепленията му и сключил мир на неизгодни за Рим условия. Но етруските не сполучили да се затвърдят отново на левия бряг на Тибър, тъй като

Фиг. 29. Латински воини. Изображение в Пренесте от IV—III в. пр. н. е. Бронз.

срещнали отпор от страна на латините, на които помагали гърците от Куме.

С тази война римляните свързвали ред легенди, рисуващи мъжеството и патриотизма на техните прадеди. Когато римляните не устояли на натиска на етруските и почнали да бягат по моста, Хораций Коклес, който прикривал отстъплението, заедно с двама храбри римляни се сражавал с множество врагове. Младежът Муций Сцевола решил да убие Порсена. Той проникнал в неприятелския лагер, но вместо царя убил седналия до него писар. Порсена предлагал на Муций да издаде съучастниците си, като го заплашвал с жестоки мъчения, но той сам сложил дясната си ръка в огъня и не издал нито звук докато ръката му тлеела. Това накарало Порсена да сключи с римляните почтен мир. Знатната девойка Клелия била дадена на Порсена като заложница. След като измамила стражата, тя заедно с други римлянки преплувала Тибър и се върнала в Рим. Сенатът обаче се опасявал, че Порсена ще сметне договора за нарушен, и върнал Клелия обратно. Но Порсена отдал почит на нейната доблест и позволил да се завърне в родината си заедно с другите непълнолетни заложнички, а римляните издигнали на Клелия конна статуя.

Тези легенди се пазели в патрицианските родове и имали етиологичен характер. Легендата за Муций трябвало да обясни произхода на прякора Scaevola — „Левак“, а легендата за Клелия — изображението на една девойка на кон, което се намирало на горния край на Свещената улица.

Рим и латинските градове

Според преданието, римляните победили латинците при Регилското езеро в 496 г. Това сведение едва ли е достоверно, тъй като победата е могла да бъде само частична. Наскоро след това (в 493 г.) консулът Спурий Касий сключил съюз с федерацията на латинските градове. По това време Рим не изпъквал от остананалите градове на латинската федерация; заедно с жителите на другите латински градове римляните се сражавали във федеративните войски под командата на латински диктатори.

Борбата с еквите и волските

Общи врагове на римляните и латините били еквите и волските. Римските извори се спират подробно на борбата с тях, но в тези разкази има много нещо недостоверно.

С тези войни са свързани ред популярни римски легенди. Особено много спорове всред историците е предизвикала легендата за Кориолан. Марций Кориолан, който се отличавал с храбростта си и получил прякора си поради успешния щурм на града на волските Кориол, бил убеден аристократ и противник на плебеите и на техните защитници — народните трибуни. В Рим имало глад и трябвало да се купува жито от съседите. Наскоро след това обаче се получило жито от сицилийския тиранин и тогава започнали, да обсъждат въпроса, на каква цена да го продават на плебеите. Кориолан предложил да го продават на старите цени, освен ако плебеите се съгласят да премахнат длъжността на народните трибуни. Това предложение предизвикало възмущението на плебса и Кориолан бил принуден да бяга от Рим. Той преминал на страната на волските и наскоро след това ги повел против родния си град. Римляните не могли да се съпротивляват и трябвало да започнат преговори, но Кориолан поставил такива условия, че било невъзможно да ги приемат. Тогава при Кориолан отишли знатни римски жени, между които били майка му и жена му. Изменникът не могъл да устои на молбите им и заповядал на войските си да се оттеглят. От благодарност римляните издигнали в чест на матроните храма на Женското щастие (Fortuna muliebris).

Нибур пръв посочил ред анахронизми в разказа за Кориолан и го отнася към онези сказания, които отразяват събития, станали значително по-късно от времето, с което са свързани. Момзен отбелязва ред несъобразности в разказа и изказва предположението, че мотив за неговото съставяне било желанието на плебейските родове Ветурии и Волумнии, от които произхождали майката и жената на Кориолан, да изтъкнат своята старинност. Заедно с това, като разпространявали и украсявали тази легенда, плебеите подчертавали силата си. Момзен отнася изникването на разказа към III в. нр. н. е. Други изследователи сочат етиологичния характер на легендата за Кориолан (за обяснение на посвещаването на храма на Женското щастие).

С борбата против волските и еквите е свързана легендата за Луций Квинкций Цинцинат. След като заместил падналия в боя консул, той победил волските, а след това се явил в качеството на помирител между патрициите и плебеите, след което се уединил на село, дето със собствените си ръце обработвал един къс земя, състоящ се от всичко 4 югера (около 1 хектар). Когато еквите заедно със сабиняните отново се приближили до стените на Рим, решено било да се избере за диктатор Цинцинат. Сенатската делегация заварила Цинцинат на работа: той копаел улей (или орал земята). След като облякъл тогата си, Цинцинат изслушал приветствията на пратеничеството, приел командуването над войските и спечелил победа над противника. Предназначението на тази легенда било да подчертае суровите нрави и обичаи на римските прадеди, които положили основите на римската мощ в Италия.

Борбата с Вейи

В течение на дълго време се водят войни с етруския град Вейи и със съюзения с него град Фидени. Последната война с Вейи продължила десет години (406—396 г.), диктаторът Марк Фурий Камил успял да я завърши, като превзел с пристъп града Вейи.

По този начин римляните се затвърдили трайно на десния бряг на Тибър и разширили територията си за сметка на етруските владения. С това се турило началото на нахлуването на римляните в областта на етруските.

Нашествието на галите

Наскоро след победата на римляните над Вейи средна Италия била нападната от галите (келтите). През последните десетилетия на V в. пр. н. е. келтските племена прехвърлили Алпите и се заселили по долината на реката По. В 387 г. (според друга версия в 390 г.) келтските преселници, вероятно племето сенони пресекли Апенините, нахлули в средна Италия и обсадили етруския град Клузий. Неговите жители се обърнали за помощ към Рим. Верни на традицията си, римляните изпратили представители, които трябвало да поискат от галите да не нападат хора, които не са им причинили никакво зло. Пратениците обаче не се ограничили само с преговори, а влезли и в сражение, което дало на галите повод за похода им срещу Рим. Край рекичката Алия, приток на Тибър, римляните претърпели поражение и пътят за Рим бил открит. Градът бил превзет и разграбен от галите. Оцелял само Капитолий, чийто защитници според преданието били събудени през нощта от гъските на Юнона, в момента на неочакваното нападение на галите. Римляните били принудени да платят откуп, а келтите се оттеглили от Рим вероятно затова, защото техните собствени селища били заплашени от Алпийските племена. Преданието все обаче свързва това с действията на Камил, завоевателя на Вейи, който бил назначен за диктатор. Под ръководството на Камил след войната с галите Рим бил изграден и наново укрепен.

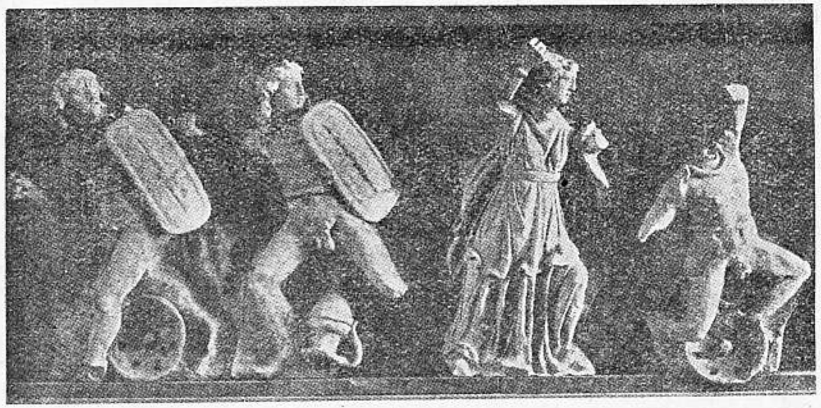

Фиг. 30. Келтски воини. Теракотова група, изобразяваща келти от IV в. пр. н. е.

Фиг. 31. Келтски воини. Детайл от фиг. 30.

Последица от галското нахлуване било отслабването на римското влияние в Лаций и временното скъсване с федерацията на латинските градове, която по това време се засилва и затвърдява. Рим бил заобиколен с крепостни стени, остатъци от които са се запазили до ден днешен. През следните години римляните трябвало да водят борба с еквите, волските и

етруските и сполучили да излязат победители от тези борби. Опасността от ново нахлуване на галите допринесла за заздравяването на латинския съюз, към който се присъединил и Рим с еднакви права. Към средата на IV в. Рим е вече мощен град-държава в Лаций. През 354 г. Рим сключва съюз със самнитите, а през 348 г. — договор с Картаген. През същата година римляните успели да победят отново галите, с които няколко години след това бил сключен мирен договор (332 г.).

2. Подчиняването на Италия от Рим и борбата с Пир

Присъединяването на Кампания

Съюзът на Рим със самнитите не бил траен. Самнитската федерация обгръщала по-обширна територия от латинската и самнитските бойци се отличавали с храброст. Но преимуществото на латинската федерация, начело на която стоял Рим, било в нейната по-голяма централизация, а икономически римляните и техните съюзници стояли по-високо от самнитите, у които били запазени още чертите на първобитно-общинния строй. От най-стари времена самнитите притеснявали жителите на Кампания, а когато и римляните започнали да предявяват претенции върху тази плодородна област, избухнал конфликт. Според римското предание притесняваните от самнитите кампанци се подчинили на властта на Рим, което именно довело до Първата Самнитска война; тя продължила от 343 до 341 г. и завършила с победата на Рим.

Разказът на писателите върху Първата Самнитска война е предизвикал ред критически бележки от страна на изследователите. За нея не се споменава в най-старото предание, запазено у Диодор. Нибур и Момзен отричат самия факт на Първата Самнитска война и смятат, че римляните и самнитите действували общо против латинците. Все пак някои съвременни изследователи (например Едкок в „Кембриджската стара история“, Пиганиол и др.), макар и да не признават за достоверни подробностите в разказите за Първата Самнитска война, не могат да отрекат самия факт на стълкновението между римляните и самнитите през този период.

Латинската война

През 340 г. въстанали подчинените на Рим латини, които претендирали за еднакви права с римляните в рамките на латинската федерация. Към тях се присъединили кампанците. През 338 г. обаче тази тъй наречена Латинска война завършила с победата на Рим. Латинският съюз престанал да съществува. По-близките до Рим градове, влезли в състава на самия Рим, станали части от него, а жителите на останалите латински общини били приравнени по граждански права с римляните. Те получили ius commercii, т. е. правото да водят търговия и да добиват собственост, а някои — и ius connubii, т. е. правото да сключват бракове с римски граждани, но не им било дадено правото на глас в Народното събрание. Само два града (Тибур и Пренесте) се смятали като римски съюзници. Така се сложило началото на латинското гражданство.

Самнитските войни

В 327 г. започнала Втората Самнитска война (327—304 г.). Като повод за нея послужило завземането на гръцкия град Неапол в Кампания от римляните.

Началото на войната, когато римляните действували против самнитските гарнизони в кампанските градове, било успешно за Рим. На страната на римляните преминали луканците и апулците. Те трябвало да нахлуят в Самний откъм изток, докато Рим водел операции на запад. За римляните било обаче необикновено тежко да воюват с федерацията на сабелските племена в планинска местност, с която те не били свикнали, и първите им успехи били последвани от тежко поражение. През 321 г. римската войска, затворена в Кавдинската теснина, била принудена да се предаде безусловно на победителя. Римските войници трябвало да минат под ярем, което се смятало за голям позор. Поради това поражение римляните трябвало да опразнят завзетите градове и до утвърждаването на договора да оставят 600 заложници. Прелом във военните действия настъпил едва през 316 г. Римляните променили тактиката си и реорганизирали армията си, като създали малки подвижни отреди, въоръжени с копия и с къси мечове. Поради тези нововъведения римските войски удържали над самнитите и техните съюзници ред победи. По договора за мир, сключен в 304 г., римляните получили ред територии, в които могли да основат свои колонии

но самнитската федерация се запазила и Рим отново сключил с нея договор. Към края на Втората Самнитска война били окончателно подчинени на Рим херниките и еквите.

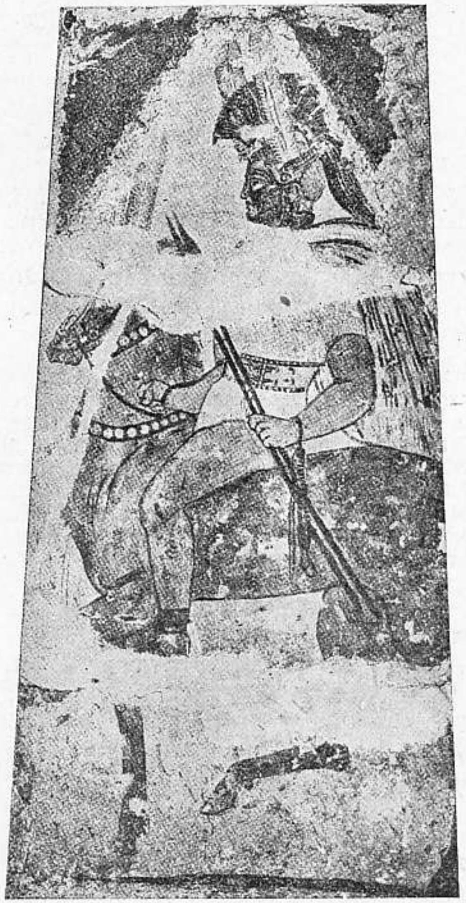

Фиг. 32. Воин на кон. Образец на кампанска живопис.

В 299 г., след дълго прекъсване, галите в съюз с етруските стигнали чак до територията на римляните. От затрудненото положение на римляните се възползували самнитите и отново затвърдили влиянието си в Лукания, която по-рано била съюзена с Рим. Това дало повод за Третата Самнитска война (298—290 г.). Военните действия се развивали в разни области на Италия. Особено опасно било положението на римляните на север, в Умбрия, дето самнитската войска, подкрепена от галски отреди, трябвало да се съедини с етруските. След като римляните нахлули в Етрурия, етруските напуснали келтите, а в битката при Сентин (296 г.) римляните спечелили решителна победа над самнитите и галите, която всъщност решила и съдбата на Италия. С Етрурия бил сключен мир, а войната със самнитите завършила с победите на римския пълководец Маний Курий Дентат.

Самний бил принуден да сключи съюз с Рим. Сабелската федерация била дотолкова отслабнала от войната, че римляните напълно подчинили сабиняните. Голяма част от земите им преминала в ръцете на победителите, а градовете, които се запазили, влезли в състава на Римската държава като civitates sine suffragio, т. е. като градски общини, които нямали право да гласуват. Тогава капитулирали и жителите на Пицен. В тяхната област на брега на Адриатическо море, била основана латинската колония Адрия, която сложила началото на римската мощ по източното крайбрежие на Италия. Сега римляните имали господството над средна Италия. След бляскавата победа на римляните в битката при Вадимонското езеро (288 г.) галските племена били отблъснати на север, а етруските градове били принудени да сключат съюз с Рим.

Фиг. 33. Богинята на Тарент (Персефона). Мраморна статуя.

Героят на Третата Самнитска война Маний Курий Дентат бил „нов човек“ (homo novus), който стигнал до високо положение благодарение на личните си качества и на подкрепата от страна на плебса, а не на родови връзки.

Неговата биография станала в течение на следващите векове образец на римска простота и умереност в личния живот. Изворите разказват, че след като превзел Самний, той си взел такъв къс земя, какъвто владеел най-бедният гражданин и го обработвал с личен труд. Един от видните пълководци, които действували в началото на войната, бил Луций Корнелий Сципион Брадатия, за когото разказва Тит Ливий и надгробният му паметник, оцелял до наши дни. Това е най-ранният римски надпис, който споменава името на исторически деец[1].

Рим и Тарент

След победата си над самнитите римляните влезли в непосредствен допир с гръцките градове в южна Италия. Най-значителният гръцки град в Италия към началото на III в. пр. н. е. бил Тарент, който се славел със своето богатство и пазел ревниво независимостта си. Политическото устройство на града било първоначално чисто аристократическо, но сетне в Тарент се установил и затвърдил демократически строй, макар че властта се намирала в ръцете на богатите търговци и корабопритежатели. Тарент нямал своя войска и се ползувал от услугите на гръцки наемници.

Върху гръцките градове напирали луканците. Градът Турии се обърнал за помощ към Рим. Римляните му изпратили войска, която спечелила победа над луканците, след което в Турии останал римски гарнизон. Малко време след това римски кораби, които плували в посока към Адриатическо море, хвърлили котва в пристанището на Тарент. Тарентийците съзрели в това нарушение на сключения по-рано договор с римляните, нападнали римските кораби и потопили част от тях. Сетне тарентийците завладели Турии и принудили римския гарнизон да напусне града. Тогава римляните изпратили свои представители в Тарент, но те били подложени на оскърбления, което послужило като повод за обявяване на война.

Фиг. 34. Тарентски монети (статери).

---

[1] Трябва да се отбележи, че данните за походите, в които участвувал Сципион и които намираме в този надпис, не съвпадат с онова, което разказва за тях Тит Ливий.

Войната с Пир

За борбата с Рим Тарент повикал епирския цар Пир, един от големите пълководци на онова време, който мечтаел да създаде силна западна държава и с готовност приел предложението на тарентийците. В 280 г. той направил десант в Италия с армия, съставена от 22,000 добре обучени пехотинци, 3,000 конници и 20 бойни слона, чиято употреба била нещо ново във военната техника на онази епоха.

Първото сражение между римляните и Пир, което завършило с победата на последния, станало същата година близо до Хераклея. Голяма роля изиграли при това бойните слонове, срещу които римляните още не знаели да се борят.

След тази победа на страната на Пир преминали луканците и самнитите. Под негова власт били почти всички гръцки градове в южна Италия. След като преминал през Самний и Кампания Пир нахлул в пределите на Лаций, но не намерил подкрепа от страна на латините. Римляните обаче съсредоточили значителни военни сили и Пир бил принуден да се върне с войските си в Тарент.

Фиг. 35. Луканска бронзова монета от времето на Пир.

През следната 279 г. Пир спечелил нова победа над римляните при Аускул в Апулия, но тя му струвала толкова големи жертви (оттам и изразът „пирова победа“), че той изпратил пратеници в Рим с предложение да сключат мир, но римляните отхвърлили това предложение. По това време Рим влязъл в преговори с Картаген и сключил с него мир, по който двете страни се задължавали да си помагат взаимно и да не сключват мир с гърците без взаимно съгласие по този въпрос.

Наскоро след това Пир се скарал с тарентийците, напуснал Италия и тръгнал да дири щастието си в Сицилия, където го повикали жителите на гръцките градове. Отначало той успял да заграби почти всички картагенски владения в Сицилия и възнамерявал начело на голяма флота да нападне про-

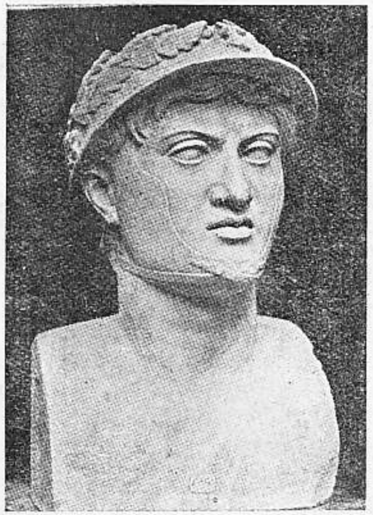
Фиг. 36. Пир. Мраморен бюст.

тивниците си в самата Африка, като им нанесе там решителния удар, но това изисквало грамадни жертви от страна на гръцките градове в Сицилия, тъй като Пир започнал да се разпорежда там така, както елинистическите царе се разпореждали в подвластните им страни. Поради това недоволните от Пир сицилийски гърци влезли във връзки с картагенците, чиято войска отново се явила в Сицилия, а Пир наскоро след това се върнал в Италия. В негово отсъствие римляните водели с променлив успех борба с тарентийците, положението на които било тежко. Появата на Пир в Италия отначало принудила римляните да отстъпят, но през 275 г. при **Беневент** станало решително сблъскване между войските на Епирския цар и войските на римляните, командувани от героя на Третата Самнитска война **Маний Курий Дентат**; римските стрелци сполучили да подплашат слоновете, да ги върнат назад и да разстроят редовете на Пировата войска. Римляните спечелили решителна победа и заловили грамадна плячка. Пир бил принуден да се върне в Епир и наскоро след това загинал в борбата с македонците в Пелопонеския Аргос (272 г.).

През 272 г. гарнизонът, оставен от Пир в Тарент, предал града на римляните. Тарентийците се принудили да предадат на римляните корабите си и да разрушат градските стени.

В същата година на Рим се подчинили самнитите, луканците и брутите, които воювали на страната на Пир. В 270 г. бил превзет Регий, гдето се бил укрепил един разбунтувал се кампански гарнизон. През 265 г. римляните превзели етруския град Волсинии и с това било завършено завладяването на Италия.

По тоя начин завладяването на Италия от Рим, започнато с подчиняването на Лаций, траяло повече от 200 години. Не може да става дума за непрекъснато победоносно настъпление на римляните, тъй като Рим неведнъж търпял поражения. От една страна, Рим трябвало да се сблъска с такива противници, които по обществено развитие стояли по-ниско от римляните: у повечето италийски племена още се запазвал родовият строй. От друга страна обаче, римляните се борели с народи, които стояли по-високо от тях в културно отношение, а именно с етруските и с италийските гърци, но на тези народи липсвало политическо единство и тяхната армия се състояла предимно от наемници. Ето защо и тези народи били принудени да се подчинят на Рим. При успехите на Рим изиграла голяма роля дипломацията: принципът — divide et impera (разделяй и владей), бил ръководно начало в неговата външна политика. Почти във всяка война Рим влиза в съюз с някои племена и градове. Той често разстройвал съюзите на своите противници и това му осигурява победата. Резултатите от римските победи не трябва да се смятат за национално обединение на Италия (както смята Момзен). Те били завоевание, чиято последица било образуването на федерацията от подчинени на Рим племена и градове.

ГЛАВА VIII

ДЕМОКРАТИЗИРАНЕТО НА ПОЛИТИЧЕСКОТО УСТРОЙСТВО НА РИМСКАТА РЕПУБЛИКА ПРЕЗ IV И В НАЧАЛОТО НА III ВЕК

1. Завършек на борбата между патриции и плебеи

Външната политика от V—III в. отначало била борба за хегемония в латинския съюз, за подчиняване на Лаций и отслабване мощта на съседните градове-държави и най-после за политическото господство на Рим в целия Апенински полуостров. Но едновременно с това тая политика била и борба за разширяване на поземления фонд на римските граждани, тъй наречената „обществена земя“ (ager publicus). Наскоро след разрушаването на Вейи, на мястото на този град били създадени четири селски триби. Към 357 г. преданието отнася основаването на две селски триби на територията на волските. С разширяването на територията си Рим започва да основава колонии в области, които не се намират в непосредствен допир с римските владения. Най-сетне част от завоюваните земи оставала неразпределена и на римските граждани се предоставяло правото да окупират (т. е. правото на свободното разпарцелиране на обществената земя.

Основната маса на римската войска, която се въоръжавала със свои средства, се състояла от плебеи Сецесиите (излизането на плебеите от Рим) през 494 и 450 г. се рисуват от изворите като военни стачки. След 445 г. аристокрацията се засилва особено за сметка на старите латински родове и на родовата аристокрация на някои кампански градове.

Изворите разказват за начина, по който патрициатът премахвал популярните всред плебеите политически дейци.

Преданието съобщава, че в 439 г. бил обвинен в стремежи към тирания и убит Спурий Мелий, който във време на глада раздавал хляб на безимотните. Същата участ сполетяла през 384 г. и Марк Манлий, за гдето подпомагал длъжниците. Също както разказът за Спурий Касий, така и известията за домогване на Мелий и Манлий към тирания биха могли да се отнасят към късната епоха и да бъдат украсени от римските аналисти, но няма съмнение, че в разказа за Манлий Капитолийски е отразено засилването на класовата борба след галската катастрофа.

Законите на Лициний и Секстий

Ролята на плебса се засилвала по време на почти непрекъснатите войни през 70-те и 60-те години на IV в. и патрициатът трябвало да прави нови отстъпки. През 367 г. били приети законите на Лициний и Секстий. Според първия от тях властта на консулите, вместо които се избирали военни трибуни с консулска власт, се възстановявала, при което един от консулите без друго трябвало да бъде избиран измежду плебеите. Вторият закон разрешавал на всеки гражданин да завзема не повече от 500 югера обществена земя. Трети закон бил прокаран в полза на длъжниците: лихвите на заема се прихващали за сметка на дълга, при което оставащата част от дълга могла да бъде изплатена в продължение на три години.

Изворите съобщават, че Лициний и Секстий сполучили да прокарат утвърждаването на своите законопроекти едва след десетгодишна борба. Секстий бил първият консул, избран из средата на плебеите. Наскоро след 367 г. Лициний бил осъден по обвинение, че нарушил аграрния закон, приет по негова инициатива. Законът за консулата не буди съмнение, тъй като след 367 г. в консулските фасти се срещат плебейски имена. Съмнения предизвиква достоверността на втория закон; някои изследователи (Низе, Белох и др.) отбелязват, че през IV в. още не могло да става дума за парцели от по 500 югера. Низе, де Санктис и други изследователи отнасят този закон към по-късен период (към края на III и дори към II в.). Преданието обаче свързва напълно определено установяването на максималния размер на завземаната в пределите на обществената мерà земя със законите на Лициний и Секстий. Съвременните изследователи, например Тени Франк и Ласт, не виждат основания да се съмняват в достоверността на аграрния закон на Лициний и Секстий. Франк изтъква обстоятелството, че развитието на екстензивното скотовъдско стопанство довело до по-широко завземане на обществените земи от отделни лица. Трябва да се отбележи, че дълго време преди полемиката за достоверността на закона на Лициний и Секстий, Маркс изтъква, че лициниевият закон е доказателство за концентрацията (съсредоточаването) на частната поземлена собственост в Рим още през ранната епоха на неговото развитие. „. . . Ние имаме" — пише той, — концентриране на частната собственост, която в Рим е започнала много рано (доказателство за това е поземленият закон на Лициний) . . ."[1]

Законът на Петелий

През време на Втората Самнитска война бил приет законът на Петелий (326 г.), по който длъжникът отговарял пред кредитора с имуществото, а не с личността си. По този начин в Рим се унищожавало робството за дългове и *nexum*'ът губел практическо значение.

Цензорството на Апий Клавдий

Голяма роля изиграла дейността на Апий Клавдий, който бил цензор през 312 г. Той прокарал първия път (via Appia), който свързал Рим с Капуа и имал голямо значение в борбата със самнитите. Пак той построил първия водопровод, който снабдявал Рим с вода за пиене.

Апий Клавдий бил във враждебни отношения с Фабиите, които играели тогава голяма роля в политическия живот на Рим. Той не бил в добри отношения и с някои представители на плебса, напр. с прочутия пълководец Маний Курий Дентат. Апий Клавдий покровителствувал освободените роби и градските плебеи и, както изглежда, защищавал интересите на търговско-лихварските кръгове. В противовес на старата аристокрация Апий Клавдий в качеството си на цензор включил в сената лица, чиито родители били освободени роби. Освен това той позволил на безимотните граждани да бъдат вписвани не само в градските, но и в селските триби.

---

[1] Архив Маркса и Энгельса, книга первая, Москва, 1930, стр. 255.

С това се създавали благоприятни условия за освободените роби, които, без да имат поземлена собственост, могли да бъдат записвани във всяка триба и по този начин добивали възможност да влияят на решенията на народните събрания[1]. Въз основа на това може да се каже, че паричният ценз фактически се изравнявал с поземления. Твърде е възможно, към това време да спада и окончателната редакция на тъй наречената Сервиева конституция.

На Апий Клавдий се приписват и ред други мероприятия. Той усъвършенствувал латинската азбука, превърнал култа на Херкулес от частен в общоримски и бил един от основателите на юриспруденцията. Когато Пир изпратил свой пратеиик в Рим с цел да склони сената към мир, престарелият и загубил зрението си Апий Клавдий произнесъл реч, след която сенатът отхвърлил мирните предложения на епирския цар. Тази реч на Клавдий била известна още на Цицерон и била един от най-ранните образци на римското политическо красноречие.

В 304 г. едилът Гней Флавий, син на освободен роб, който се намирал под покровителството на Клавдий, публикувал съдебните формули (leges actiones) и обнародвал календара. Тази мярка била насочена срещу жреческата колегия на понтифексите, които се смятали за единствени познавачи и тълкуватели на правото. Те водели и календара със сложната система от присъствени и неприсъствени дни. В началото на IV в. всички длъжности станали достъпни за плебеите, а в 300 г. бил приет законът на братята Огулнии, по който плебеите се допускали в колегията на понтифексите и на авгурите.

Законът на Хортензий

В 287 г. политическата борба в Рим се изострила отново. Въстаналите плебеи се изселили на Яникул (хълм на десния бряг на Тибър). Избраният за диктатор Квинт Хортензий прокарал закон, по който решенията на плебса по триби получавали сила на закони и не се нуждаели от одобрение (auctoritas) в сената.

2. Държавният строй на Рим в началото на III в.

Политическата история на V—IV в. се характеризира с укрепването на републиканския строй и с борбата на плебеите за неговото демократизиране. Въпреки успехите на плебса държавният строй продължавал да бъде аристократически.

---

[1] В 304 г. освободените роби били вписани отново само в четирите градски триби.

Комициите

Римската община имала три вида народни събрания. Куриатните комиции загубили значението си още в началото на Републиката. В тяхна компетенция било да разрешават само някои въпроси на семейното право, а именно: осиновяването, заверяването на завещанията и свеждащият се до обикновена формалност обред на обличането на магистратите във висша власт (imperium). В края на републиката трима авгури заместват членовете на куриатните комиции, като към авгурите се придават тридесет ликтори, които по всяка вероятност представлявали куриите.

Центуриатните комиции, които се свиквали от висшите магистрати (консулите, диктаторите и преторите), продължавали да се събират по центурии, както било установено от реформата на Сервий Тулий. През ранната епоха военната организация се покривала с политическата. По-късно това положение се запазило като отживелица. Събранията по центурии се свиквали вън от чертите на града, на Марсово поле. Гражданите се събирали на разсъмване. Отначало те всички били въоръжени. Гласуването се извършвало по центурии, при което всяка центурия имала един глас. Решенията на центуриатните комиции се смятали за закон (Lex), който влизал в сила само след формалното му одобряване от сената (auctoritas patrum). След издаването на закона на Хортензий законодателната дейност преминава постепено върху трибутните комиции и само въпросите за война и мир се разглеждали винаги от центуриатните комиции. Решаващо значение в този комиции според сервиевото устройство имали гражданите, притежаващи висок имуществен ценз.

От средата на V в. добили значение събранията по триби — трибутните комиции (comitia tributa). Отначало в тях участвували само плебеите, които се събирали по триби, за да изберат плебейските магистрати. Сетне наред с плебейските събрания (concilia plebis) се свиквали по триби събранията на всички граждани.

В древността трибутните комиции избирали само нисши магистрати, но с течение на времето ролята им в законодателната дейност на Републиката пораснала. След ред закони, последният от които бил прокаран от Хортензий през 287 г.,[1] било установено, че решенията на плебса по триби имат силата на закон, т. е. се приравняват по значение с постановленията на центуриатните комиции. Трибутните комиции се събирали на разни места: на форума, на капитолий, а понякога и вън от града. Към края на Републиката за избирането на магистратите те ставали на Марсово поле. Свиквали ги и ги председателствували курулните магистрати (консулът, диктаторът, преторът, курулният едил) или пък плебейските магистрати (народният трибун, плебейският едил). В първия случай събранията се наричали comitia tributa, а във втория — concilia plebis. Гласуването ставало по триби. Вземал се под внимание гласът на отделната триба. Ако за предложението се изкажело мнозинството от трибите, то ставало закон. Отначало решението се наричало plebiscitum, сетне lex plebeive scitum или просто lex.

В народните събрания ставали изборите на магистратите и се разрешавали само най-важните въпроси. Редът, по който били водени заседанията, правел невъзможно всестранното обсъждане на въпросите. Сферата на компетенциите на разните видове народни събрания не била точно разграничена. Вследствие на това непосредственото влияние на народа върху политическия живот било ограничено. Римските граждани всъщност били лишени от политическа инициатива, тъй като в народните събрания се решавали само въпросите, повдигани от свикалите ги магистрати. Въпросите на текущия политически живот се разрешавали от магистратите и от сената.

Магистратурите

Магистратурите се делели на редовни (обикновени) и на извънредни (екстраординарни). Магистратът, както показва самото му име (magister — началник), стои над народа, но заедно с народа той е носител на държавното „величие“. Оскърбление към него се отъждествява с оскърбяването на величието на римския народ. През времето, когато заема длъжността си, магистратът не може да бъде подведен под отговорност и не може да бъде уволнен. Изпълнението длъжността на магистрат не е служба, а honor — чест, почит. Всички магистратури са безвъзмездни, изборни, срочни (освен цензора всички редовни магистрати се избирали за една година) и освен диктатурата всички били колегиални. Общото понятие за власт се обозначавало с термина potestas; а висшата власт, която обхващала върховното командуване на войската, висшата гражданска власт, както и известни религиозни функции (правото на ауспиции), се наричала imperium.

Редовните магистратури

Първоначално двамата консули (които се наричали и praetores, iudices) били еднички магистрати, на които принадлежала цялата власт. След създаването на други изборни длъжности консулите остават висши магистрати. Тям принадлежи imperium maius, т. е. висшата гражданска власт, а във време на война те командуват войската. Според законите на Лициний и Секстий (367 г.) единият консул започнал да се избира измежду плебеите. Консулите се избирали от центуриатните комиции. В знак на висша власт пред консула вървели 12 ликтори със снопове пръчки (fasces), в които извън чертата на града се слагали брадви. Вън от Рим консулът имал неограничени пълномощия във всяко отношение, включително и въпросите за живота и смъртта на римските граждани, докато в чертите на града правата на консулите били ограничени от определени норми.

---

[1] Вж. по-горе стр. . . .

От 366 г. насам патрициите постигнали центуриатните комиции да избират от тяхна среда един претор, който имал imperium minus и бил младши колега на консулите (collega minor) и техен заместник. Главната длъжност на преторите била custodia urbis, т. е. запазването на реда в града, а оттук произтичала углавната и гражданската юрисдикция, която впоследствие станала главна компетенция на претора. Длъжността на претора станала достъпна за плебеите от 337 г. Пред претора вървели обикновено 6 ликтори. В случаите, когато той съдел в Рим, при него се намирали двама ликтори.

От 443 г. насам центуриатните комиции започнали да избират двама цензори първоначално само измежду патрициите. Те се избирали един път на пет години за срок от година и половина. В тяхна компетентност влизало произвеждането на ценза и разпределението на гражданите по триби и центурии, а според закона на Овиний (около 312 г.) те започнали да съставят списъците на сенаторите. Във връзка с тези задължения се развива новата функция на цензорите — надзорът върху нравите (cura morum). Най-после цензорите участвували и във финансовото управление на Републиката (определяне размера на данъците, митата и т. н.). Цензорската длъжност станала достъпна за плебеите от 351 г. насам, а законът на Публилий Филон от 339 г. постановил, че един от цензорите трябва непременно да бъде плебей. Решенията на цензорите не могли да бъдат оспорвани от народните трибуни. Тяхната власт се обозначавала като potestas, не им се давал imperium като на консулите и преторите, т. е. те нямали правото да командуват войската, но за тази длъжност се избирали проявили се граждани, често пъти дори от числото на онези, заемащи по-рано консулска длъжност, тъй че с течение на времето цензорството добило по-голямо значение в политическия живот на Рим. Особено значение имал трибунатът.

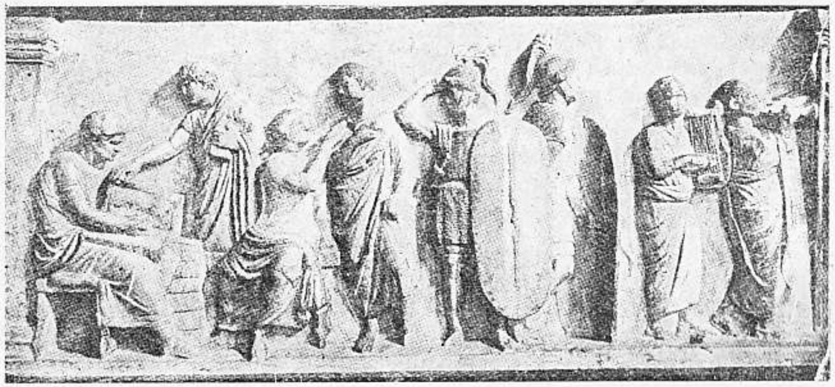

Фиг. 37. Произвеждане на ценза. Римски барелиеф от I в. пр. н. е.

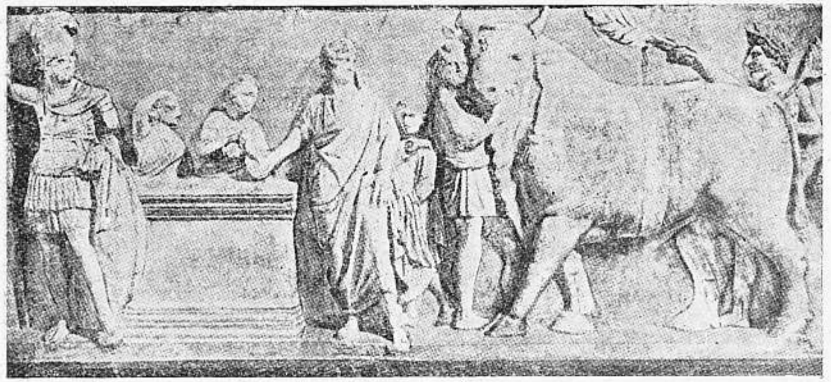

Фиг. 38. Жертвоприношение в чест на Марс. Римски барелиеф от I в. пр. н. е. Отляво изображение на Марс, вдясно (в тога) — цензорът.

Въпросът за произхода на трибуната се разрешава различно. Едуард Майер смята трибуната за старинна плебейска длъжност, създадена дълго време преди сецесиите на плебеите. Старинността на тоя институт личи от това, че трибунът се смятал за sacrosanctus, т. е. неприкосновен, и действията против трибуна се разглеждали като нарушения на религиозните запрещения. Първоначално четирмата трибуни представлявали четирмата триби. След сецесиите на плебеите трибунатът бил признат за общодържавна длъжност.

Повечето съвременни изследователи (Белох, Стюарт Джонс и др.) свързват народния трибунат с военния трибунат. Военните трибуни били командири на плебса. Те изиграли голяма роля при стачките на плебеите. Новосъздадената длъжност получила популярното име. Това обяснение заслужава внимание.

Народните трибуни се избирали от плебейските събрания по триби. Тази длъжност била достъпна само за плебса. Първоначално се избирали двама трибуни (а според друга версия — четирма). Впоследствие се избирали десет трибуни. Личността на трибуна се смятала за неприкосновена. Главната функция на народните трибуни била защитата на интересите на плебеите (ius auxilii). Оттам произтича и правото им да се намесват в действията на всички магистрати (ius intercessionis) освен действията на диктатора и на цензора. Veto (запрещавам) на народния трибун отменяло разпореждането на магистрата, както и постановлението на Народното събрание на Сената. Народният трибун имал правото да арестува магистрата (ius prensionis). Жилището на трибуна било място, което служело за убежище на всеки плебей. То трябвало да бъде отворено денонощно. Вън от чертите на града обаче трибуните губели своята власт. Трибуните имали право да свикват плебейски събрания („право да действуват с плебса“ — ius agendi cum plebe). Те могли да оспорват решенията на Сената, но първоначално нямали право да говорят в Сената, а им било позволено само да се намират пред вратите на онова помещение, в което ставало сенатското заседание. Впоследствие трибуните получили правото да влизат в Сената, да участвуват в разискванията и даже да свикват сенаторите на заседание (ius agendi cum patribus). Към средата на IV в. трибуните се ползували вече от това право. Трибуните не били магистрати в строгия смисъл на тази дума.

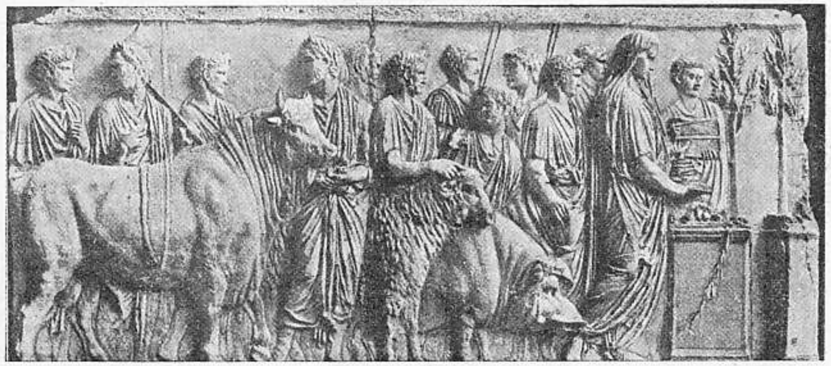

Фиг. 39. Lustrum (очистително жертвоприношение след произвеждане на ценза. Римски барелиеф от I в. пр. н. е.

Заедно с трибуните била създадена и длъжността на плебейските едили, които отначало били помощници на народните трибуни. Първоначално едилите били пазители на храма на богинята Церера. От 366 г. насам освен двамата плебейски едили започнали да се избират и двама курулни едили първоначално само измежду патрициите, но твърде скоро те образували една обща колегия с плебейските едили. Главните длъжности на едилите били: cura urbis, т. е. надзорът над реда в града; cura annonae — грижата за продоволствието на града и надзорът върху пазарите; cura ludorum — грижата за уреждане на обществени игри. Едилите се избирали от трибутните комиции.

Квесторите

Първоначално се назначавали от консулите и били техни помощници. От 447 г. трибутните комиции започнали да избират четиримата квестори. От 409 г. насам тази длъжност станала достъпна за плебса. Квесторите стопанисвали държавната хазна, водели приходо-разходните книги, били пазители на държавната архива, придружавали консулите във време на поход, завеждали касата на армията, както и разпределението и продажбата на военната плячка.

Диктаторът

От извънредните магистратури трябва да упоменем диктатора. Времето, по което тази длъжност била учредена, е неизвестно. По всяка вероятност тя спада към латинските магистратури. Формално диктаторът се назначавал от консула, но фактически той се избирал от сената. Диктаторът бил назначаван при изключителни обстоятелства (война, вътрешни вълнения и т. н.). Властта на диктатора била ограничена със срок (не повече от шест месеца). Всички магистрати били подчинени нему. Ветото на народните трибуни било недействително по отношение на неговите разпореждания. Той имал пълна върховна власт (summum imperium). Първоначално диктаторите се назначавали измежду патрициите. Първият диктатор от плебеите бил назначен в 356 г. Диктаторът се наричал още и magister populi. В знак на изключителната му власт пред него вървели 24 ликтори със снопове пръчки, в които били мушнати брадви. Диктаторът си назначавал обикновено за помощник началника на конницата (magister equitum).

Сенатът

Сенатът имал особено значение в живота на Римската държава. В състава му влизали главно бивши магистрати. Отначало консулът съставял списъка на сенаторите, а по-сетне това право преминало върху цензорите. Списъкът носел названието album и в него сенаторите били записани в строг ред в зависимост от своя ранг. Най-напред се вписвали имената на бившите консули (consulares), след това бившите претори (praetorii) и т. н. Сенаторът, който бил на първо място в списъка, се наричал princeps senatus. Висшите магистрати, а именно диктаторът, консулът, преторът, могли да свикват сената. По-късно това право добили и народните трибуни. След доклада на магистрата, който бил свикал сената, ставало обсъждане на тоя доклад. Всеки от сенаторите в зависимост от мястото си в списъка изказвал мнението си, след което ставало гласуване и се вземало решение (senatus consultum, decretum).

Формално сенатът бил съвещателно учреждение при магистратите, но фактически той се превърнал в най-висше учреждение на Републиката. Той уреждал въпросите из областта на религията и култа, държавните финанси и въпросите относно вътрешната безопасност. Той ръководел и външната политика. Народното събрание само формално решавало въпроса за война и мир. От самото начало на Републиката сенатът бил опора на аристокрацията.

Жреческите длъжности

В Рим религиозните въпроси не били отделени от политическия живот. Всички висши магистрати изпълнявали едни или други религиозни функции. В Рим нямало жречество като съсловие. Жреческите колегии били един вид магистратури, само че религиозни.

Особено значение добила колегията на понтифексите, която се състояла отначало от трима, а след това от шест души и особено нейния глава — великият понтифекс (pontifex maximus).

Правата на великия понтифекс били разнообразни. В религиозно отношение той бил един вид pater familias на римската държата. Той извършвал разни религиозни церемонии, присъствувал при религиозните обреди, извършвани от разните магистрати, давал съвети на магистратите по въпроси за култа, водел календара и годишните летописи и т. н. По всички въпроси той се съветвал с колегията на понтифексите. Великият Понтифекс живеел в дома, който според преданието бил дворец на Нума (Regia). Понтифексите се назначавали чрез кооптиране, а от края на III в. пр. н. е. великият понтифекс се избирал в особени комиции. Понтификатът бил тясно свързан с аристокрацията и отстоявал нейните интереси, но вследствие дейността на Гней Флавий правата на понтифексите били ограничени до известна степен; а в 300 г. по закона на Огулниите понтификатът станал достъпен за плебеите[1]. Все пак трябва да се отбележи, че първият понтифекс измежду плебеите бил назначен едва в 252 г.

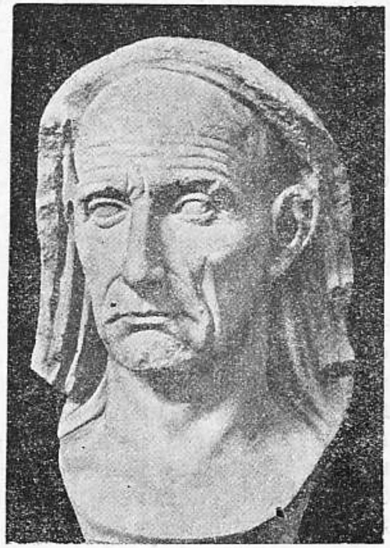
Фиг. 40. Велик понтифекс. Мраморен бюст от I в. пр. н. е.

Преживелица от царската власт се запазвала в титлата rex sacrorum, който бил преди всичко жрец на Янус, но все пак имал и други функции. Rex sacrorum бил подчинен на великия понтифекс. Неговата длъжност винаги оставала патрицианска.

Жреците на разните храмове се наричали фламини. Особено значение имал всред тях фламинът Юпитер (flamen Dialis), фламинът на Марс (flamen Martialis) и фламинът на Квирин (flamen Quirinalis).

В историята на международните връзки играела голяма роля колегията фециалите. Тя възникнала през царската епоха и главната ѝ длъжност било спазването и осъществяването на фециалното право (ius fetiale), под което се разбирала съвкупността от обреди и обичаи, отнасящи се до международните отношения. Колегии от фециалии имало не само в Рим, но и в други средноиталийски градове; обичаите и обредите на фециалното право били еднакви у римляните и у другите италийци. Фециалиите действували като посланици, те извършвали обредите, с които се съпровождало обявяването на война и сключването на мир. И само при условие че тези обреди били строго изпълнявани, войната се смятала за справедлива (bellum iustum), а договорът — действителен.

Фиг. 41. Весталка. Мраморна статуя (около II в. пр. н. е.).

На голяма почит у римляните били жриците на богинята Веста (virgines vestalae). Особена жреческа колегия, която се състояла от двама, а от IV век насам от десет души, водела сирилинските книги. Освентова имало колегия на авгурите—жреците-предсказатели. Авгурите оказвали известно влияние върху политическия живот, тъй като техните тълкования на разните гадания и поличби служели за ръководство при насрочване на събранията и тръгване на поход. Дълго време авгурите се избирали от средите на патрициите и само по закона на Огулниите плебеите получили достъп в колегията на авгурите.

3. Римското общество в началото на III в.

Достъпът на плебеите до всички магистратури, освен до някои жречески длъжности, които нямали политическо значение, не означавал още пълно демократизиране на римския обществен строй. Безвъзмездността на магистратурите била гаранция, че фактически тези длъжности не могли да бъдат достъпни за малоимотните плебеи. За тях се избирали само богатите плебеи. Към края на IV в. запазилите се патрициански родове заедно с горния слой на плебеите образували една привилегирована социална групировка — нобилитет[1], от средата на която обикновено се избирали магистратите.

---

[1] Вж. по-горе стр. 123.

---

[1] Терминът „нобилитет“ (nobilitas) има различни значения в латинския език. Понякога той има значение на аристокрация, изобщо, а понякога по-тясно значение. Някои изследователи (напр. Герье, Гьолцер, Мюнцер, Сайм и др.) изтъкват, че nobiles се наричали не всички представители на сенаторското съсловие, но най-видните от тях, онези, които произхождали от хора, заемали някога консулска длъжност. Това наблюдение има известни основания. Но ние употребяваме думата нобилитет, за да обозначим всички знатни в Рим, сенатската аристокрация. В тоя смисъл този термин се среща у Момзен, Вилямс, Белох, Випер, Сергеев и др.

Нобилитет

Патрициатът не загубил своето политическо значение. Неговото влияние почивало върху крупната поземлена собственост, развитите клиентски връзки и взаимната поддръжка на представителите на различните родове помежду им. На някои родове била присъща определена политическа линия. Така например фабиите действуват като непримирими привърженици на политиката на аристократите. А за Емилиите е характерна политиката на компромис с плебеите и пр. Видни дейци от влиятелните родове твърде често настаняват на висши длъжности свои роднини, сватове и лица, намиращи се в клиентски връзки с тях. Заедно със засилването на плебса редом с патрицианските се явяват и видни плебейски родове, чиято политика малко се отличава от политиката на патрицианските родове. През IV в. с особено влияние се ползуват родовете на Лициниите, Ливиите и Генуциите. Случаите, когато се издигали хора като Маний Курий Дентат, несвързани с патрицианската или плебейска аристокрация, са изключение.

Римският нобилитет бил тясно свързан с аристократическите родове на латинските и на някои италийски народи. През ранната епоха латински и сабински родове влезли в състава на патрициата. Но родът на Клавдиите бил, както изглежда, последен удостоен с тази чест. От средата на V в. латинските, а след това и различните италийски родове, се причислявали към римския плебс. Все пак някои от тях влезли в състава на римския нобилитет (Огулниите и Перперниите произлизали от Етрурия, Фулвиите и Мамилиите — от Тускул, Атилиите — от Кампания, и т. н., а с други родове римският нобилитет се намирал в роднински и делови връзки. Едни или други родове били свързани с договор за „гостоприемство“ (hospitium).

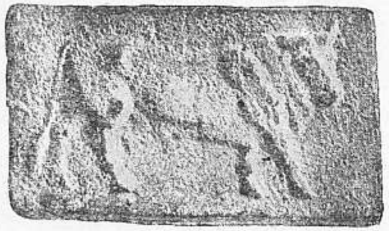

Фиг. 42. Меден римски ас със изображение на бик (aes signatum). Намалено изображение.

Икономиката

С италийските градове, които влезли в състава на римската държава, се поддържали оживени търговски връзки, а началото на III век се характеризира с развитието на търговския и лихварски капитал. Във връзка с развитието на паричното стопанство в Рим се явява сечената монета, отначало медна, а после сребърна. Дълго време у римляните били в обращение кюлчета необработена мед (aes rude). Редовното сечене на медните асове се отнася до втората половина на IV в. През време на войната със самнитите и с Пир в Рим били в обращение сребърни драхми от Кампания и от Велика Гърция. След победата над Пир, в 268 год., римляните преминали към сечене на сребърни монети. Било установено съотношението на среброто към бронза като 1 : 120. Като парична единица на римската система бил установен денарият, отговарящ на атическата драхма и равен на десет бронзови аса. Дребна сребърна монета бил сестерцият, равен на $^{1}/_{4}$ денарий (денарият се равнява приблизително на 40 златни копейки).

В сравнение с гръцките градове Рим късно започнал да сече монети, а това показва, че в Рим, въпреки развитието на търговията и широкото разпространение на лихварските операции, все още преобладавали натурално-стопанските отношения. Робовладението се вкоренявало широко в стопанството. Броят на робите бил още незначителен, но войните увеличавали притока им и установеният през 357 г. данък при освобождаването на робите е указание за развитието на търговията с роби.

Основа на стопанството било земеделието. За IV в. характерно е съществуването на държавно-общинна собственост и развитието на частната собственост. „Общинната собственост — в качество на държавна собственост, ager publicus — тук е отделена от частната собственост. Собствеността на отделния човек сама непосредствено не е общинна собственост . . .“[1] Целта на ранното, както и на по-късното римско аграрно законодателство, е преди всичко да осигури по възможност по-голям брой граждани с наследствена земя.

Развитието на робовладението и на лихварството води към концентриране на поземлената собственост и към опити за нейното фактическо разширяване за сметка на държавния поземлен фонд (ager publicus). Но водачите на плебса се обявяват против тези опити, като защищават интересите на селячеството. Завоеванията, придружавани от конфискация на земите на покореното население, само забавяли този процес, но не могли да го спрат, тъй като най-добрите земи се завземали от представители на нобилитета, всред които често се срещали дори и ония, които заставали на страната на плебеите. Можем да посочим Лициний, осъден загдето нарушил приетия по негова инициатива закон за максималното поземлено владение. Развитието на робовладението и на разменното стопанство води към засилване на лихварския капитал. Плебеите успели да отменят робството за дългове, но многократно повтарящите се закони против лихварството не могли да спрат засилването на неговия гнет.

Борбата на патрициите и плебеите довела до изравняването на политическите права на нисшето съсловие. От това спечелил преди всичко горният слой на плебса, който се обединил със запазилите се патрициански родове. Плебейската маса се домогнала до признаване правата на личността, но нейното икономическо положение не се подобрило. Изход от това положение плебеите търсели в завоеванията. В някои случаи плебсът бил настроен по-агресивно, отколкото сенаторското съсловие.

---

[1] Маркс, Формы, предшествующие капиталистическому производству, „Пролетарская революция“, № 3, 1939, стр. 153.

Римските граждани и латините

Населението на Рим и завоюваните от него области се деляло на няколко групи с различна правоспособност. Пълна правоспособност имали римските граждани (cives). Пълната правоспособност се характеризирала със следните черти: а) ius connubii — право на брак, т. е. правото да се встъпва в квиритски брак, който се придружавал от определени юридически последици (бащинска власт, право на децата върху наследство на бащата на семейството и пр.); б) ius commercii — пълна имуществена правоспособност заедно с правото на обръщане към римски съд за защита на материалните интереси; в) ius suffragii — правото на гласуване, т. е. правото на участие в народното събрание; г) ius honorum — правото на гражданина да поставя кандидатурата си за заемане на магистратури. Към началото на III в. патрициите не се различавали от плебеите по правоспособност. И едните, и другите били пълноправни граждани (cives optimo iure). Категория от непълноправни граждани (cives non optimo iure) съставяли освободените роби (libertini), които нямали правото на брак (ius connubii), не могли да бъдат магистрати (нямали ius honorum) и били ограничени и в правото на гласуване (ius suffragii). Те участвували само в трибутните комиции, и то само в четирите градски триби.

Понятието „латини“ (latini) се отнасяло първоначално до жителите на свободните латински градове. По силата на договорите с Рим те имали ius commercii (имуществена правоспособност), а на някои било дадено и ius connubii (правото на брак).

След Латинската война (340—338 г.) някои жители на градовете на Лаций получили правото на римско гражданство, а другите продължавали да се наричат латини. Те имали наравно с римляните правото на брак и имуществена правоспособност, но не вземали никакво участие в римския политически живот. Така се образувала категорията на латинско гражданство, която се разпространява върху различни категории население.

Робите не се ползували от никаква защита от страна на държавата. Те били изключени от гражданския живот. От гледна точка на римските робовладелци между робите и животните нямало никаква разлика. Господарят разполагал с живота и смъртта на своите роби. За разлика от гръцките държави в Рим робът никъде не могъл да намери убежище и никой не можел да го защити.

Италия след римското завоевание

Покоряването на италийските племена и градове от Рим не означавало още създаване на строго централизирана държава. Градовете и племената продължавали да водят самостоятелен обособен живот. Рим си оставал, както и по-преди, град-държава, с която подчинените градове и области се намирали в договорни отношения. Този договор (foedus) бил принудителен. Разните племена и градове влезли в тази федерация на нееднакви основания. На едни от тях било даденото право на римско гражданство. Такива градове се наричали муниципии. Муниципиите запазвали автономия при разрешаването на въпроси от вътрешния си живот. Някои от тях се ползували с пълни права, други нямали политически права — техните граждани не могли да вземат участие в римските комиции — те били градове без право на гласуване (cives sine suffragio). По-долу от градовете, които получили римско гражданство, стояли градовете, имащи латинско гражданско право. Трета категория образували съюзниците (socii). Към тях принадлежали повечето градове. Условията на съюзните договори също така не били еднакви. Общо било, че всички съюзни градове се лишавали от правото да водят самостоятелна външна политика и били задължени да дават войска, която образувала особени спомагателни отреди.

Особена категория градове били колониите. Първите колонии били основани от латинския съюз. Заселниците в тези колонии могли да бъдат и латини, и римляни. По-късно и самите римляни основавали колонии, които се наричали латински. Това били военно-земеделски селища, основани в новозавоюваните области. Колониите притежавали автономия, включително и правото да секат монети, и имали градско устройство, напомнящо римското. Лицата, които изпълнявали в латинските колонии годишните магистратури, получавали право на римско гражданство. В латинските колонии били настанявани от 2 до към 6 хиляди души. Всеки заселник владеел къс земя от 30 до 50 югера и бил длъжен да носи гарнизонна служба.

От по-висок ранг били колониите от римски граждани. През епохата на ранната Република те представяли военни постове по бреговете на моретата. Такива били Остия, Анти, Сена Галска и др. Отначало те, по всяка вероятност, не са имали свое управление, а сетне започнали да се управляват от дуумвири, подобни на римските консули, и от съвет на декурионите, отговарящ на римския сенат.

Главната цел при основаването на колониите в онази епоха била стратегическа. Разпръснати на разни точки из завладените земи, те трябвало да защищават интересите на Рим и да спират населението от действия против римската власт, а в случай на въстания — да ги потушават.

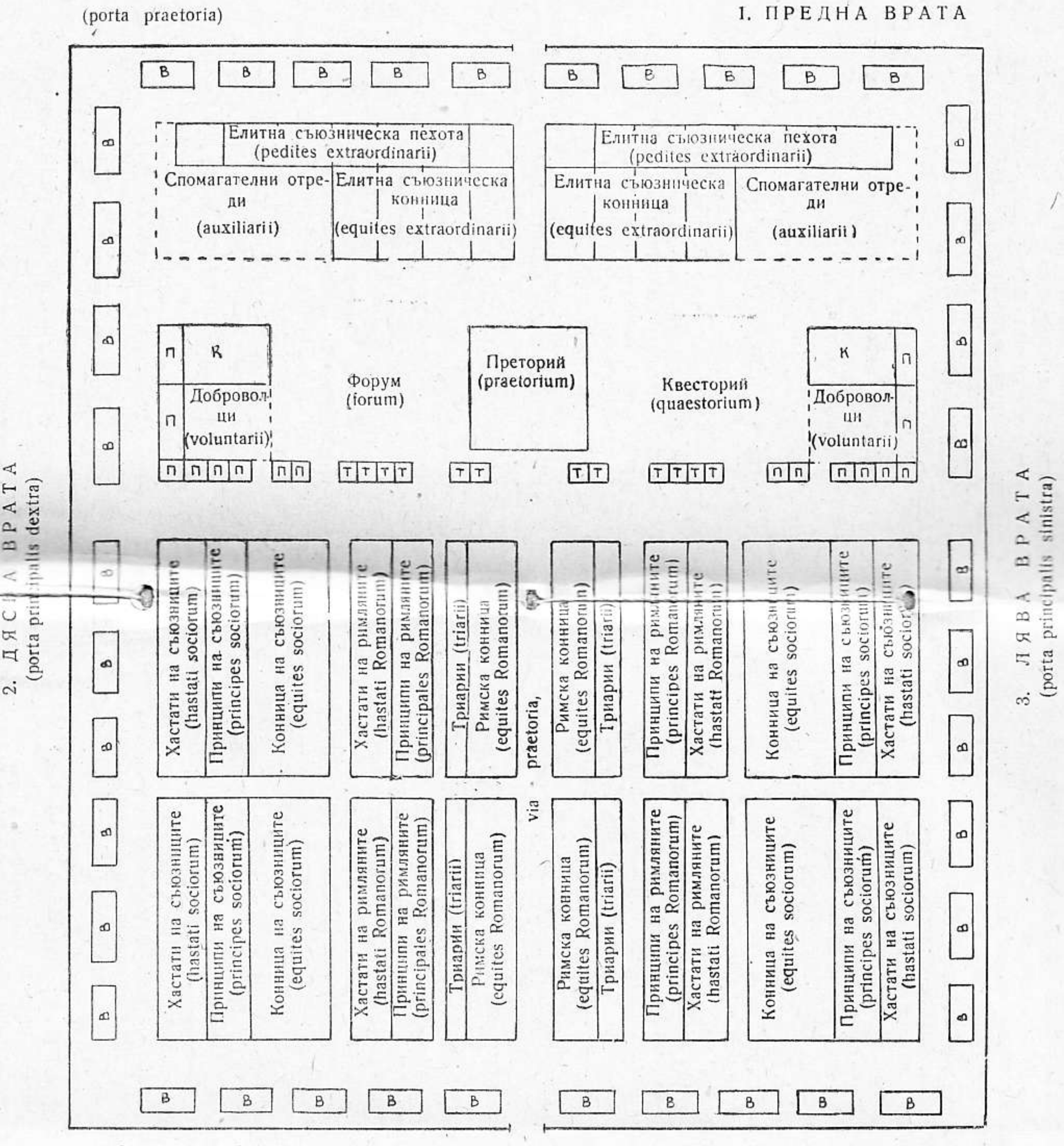
(porta praetoria)
I. ПРЕДНА ВРАТА
В
Елитна съюзническа пехота (pedites extraordinarii)
Спомагателни отреди (auxiliarii)
Елитна съюзническа конница (equites extraordinarii)
П
К
Доброволци (voluntarii)
Форум (forum)
Преторий (praetorium)
Квесторий (quaestorium)
Т
2. ДЯСНА ВРАТА (porta principalis dextra)
3. ЛЯВА ВРАТА (porta principalis sinistra)
Хастати на съюзниците (hastati sociorum)
Принципи на съюзниците (principes sociorum)
Конница на съюзниците (equites sociorum)
Хастати на римляните (hastati Romanorum)
Принципи на римляните (principales Romanorum)
Принципи на римляните (principes Romanorum)
Триарии (triarii)
Римска конница (equites Romanorum)
via praetoria
4. ЗАДНА ВРАТА
(porta decumana)

Т — Трибуни
П — Префекти
В — Велити
К — Елитна конница на съюзниците (delecti equites)
П — Елитна пехота на съюзниците (delecti pedites)

ПЛАН НА РИМСКИЯ ЛАГЕР СПОРЕД ПОЛИБИЙ

Римската армия в началото на III в.

Рим в много отношения дължал издигането си на своята силна и дисциплинирана войска. През най-старата епоха римската войска, която се деляла на родове и племена, се състояла от годните да носят оръжие членове на един род. С течение на историческото развитие се явява гражданското опълчение, което се състояло предимно от селяни. В него се свиквало цялото свободно население. Това опълчение се деляло според имуществения ценз. Преданието приписва това деление на класи на Сервий Тулий, но то било резултат на едно продължително историческо развитие. През ранния период на Републиката наред с имущественото деление се явява и делението по възраст. Всички граждани на възраст от 17 до 46 години били длъжни да участвуват във всички походи, колкото и често да се предприемали те. Наборът за войската се извършвал от консулите, които попълвали армията въз основа на цензорските списъци. Основната бойна единица на римската войска бил легионът, който обикновено се състоял от 4,500 души. От тях 3,000 били тежковъоръжени пехотинци, 300 конника и 1,200 лековъоръжени. Тежковъоръжените се делели на три групи: младите бойци, които се наричали хастати (hastati от hasta — копие), хората на средна възраст — принципи (principes) и най-старите триарии (triarii). Във всеки легион имало по 1,200 хастати и принципи и по 600 триарии. Отначало легионът се делял само на центурии, а към края на изучавания период (по всяка вероятност през време на Самнитските войни) легионът се състоял от 30 манипули, а всеки манипул — от две центурии. Центурията се командувала от центурион-стотник, при което единият центурион командувал дясното, а другият — лявото крило на манипула. Понякога обаче един центурион могъл да командува целия манипул. Придаваната към всеки легион конница била разделена на десет турми — по 30 души във всяка.

Старши началници във войската били военните трибуни, които отначало се назначавали от консулите, а след това започнали да се избират от народното събрание. До епохата на Пуническите войни ядката на въоръжените сили на римляните се състояла от четири легиона, но наред с римската войска започнала да придобива все по-голямо значение войската на съюзниците, които били длъжни да дават определени контингенти.

Боят започвал от лековъоръжените пехотинци (velites), които хвърляли копия върху неприятеля и се оттегляли по фланговете, гдето била разположена конницата. След това влизали в боя хастатите, подир тях — принципите, а триариите участвували в сраженията само в изключителни случаи. Като оръжие служели мечовете, копията и метателните копия, а за да се запазят от враговете, римските бойци си слагали щитове, брони и шлемове.

Важна роля играели римските укрепени лагери, създавани по определен план. Те служели за нощуване или за убежище в случай на отстъпление, а освен това били опорен пункт при всички военни операции.

Особено голямо значение имала в армията дисципливата. Тя не се подкопавала от политическата и социалната борба, която кипяла в Рим. Във време на поход войникът бил изцяло подчинен на своя началник. Дисциплината се поддържала чрез сурови наказания. Командуващият армията, бил той консул или претор, а още повече диктаторът, могъл по свое усмотрение да предаде виновния на смъртно наказание (извън пределите на града Рим правото за обжалване пред народното събрание не съществувало, както не действувала и властта на трибуните). Центурионите могли да наказват по свое усмотрение войниците за всякакви простъпки; във войската широко се прилагали телесните наказания. Но дисциплината не се поддържала само с наказания. Римската войска се състояла от свободни хора, заинтересувани от победата над врага, тъй като ставало въпрос за защита на родния град (както било по времето на галското нашествие или на войната с Пир), или пък за завземане на нови земи, удобни за обработване и паша. Войниците рано започват да получават заплата (stipendium). Според преданието в момента на войната с Вейи, вече през Третата самнитска война, когато завладявали земите на сабините, римляните, по думите на Фабий Пиктор, предавани от Страбон, за пръв път „вкусили от богатството.“[1]

Наред с наказанията в римската войска имало и награди. Пълководецът, който имал imperium и спечелвал войната срещу външните врагове, обявена по определени правила, получавал правото на триумф. Така се наричало тържественото шествие, в което пълководецът влизал в Рим на колесница, с лавров венец, пурпурна, украсена със злато тога и придружаван от победоносната войска. Шествието завършвало на Капитолий, дето се извършвало тържествено жертвоприношение. Малкият триумф се наричал овация. В такъв случай пълководецът влизал в Рим на кон или пеша, на главата си имал миртов венец и бил облечен в обикновена тога.

Отличилите се войници и офицери могли да получат разни награди за спасяване на римски гражданин: на главата им слагали венец от дъбови листа (corona civica). Със златен венец се награждавал оня, който пръв се покатервал върху стената на неприятелския град (corona muralis), и т. н.

Поради честите войни военният живот станал всекидневно явление и войниците не отвиквали от военната служба, а се калявали и добивали военна опитност. За римляните от висшето съсловие само службата във войската могла да създаде възможност за политическа кариера. През III век военното дело още не било професия, армията запазвала предишния си селски характер и след привършването на походите повечето войници се стремели да се завърнат в родните си огнища.

4. Развитието на римското право

От явленията на културния живот през тази епоха има особено значение развитието на римското право. Главен извор на правото оставали законите на Дванадесетте плочи, към тях се прибавяли законите (leges), приети от центуриатните и трибутните комиции. Тълкуването на законите и разрешаването на разните въпроси, засягащи правото, все още оставали в ръцете на понтифексите. Рано развилите се отношения на собственост[1] са се отразили в правните норми. Правото на собственост се обозначавало обикновено чрез споменаване името на владетеля в родителен падеж и с думите „по квиритското право“: „това е робът на Семпроний по квиритското право“ (hic homo Sempronii ex iure Quiritium). По-късно за обозначаване на собствеността започнало да се употребява думата dominium. Главен начин за добиване на собствеността през този период оставала манципацията[2].

---

[1] Strabo, Geographica, V, 3, 1.

Явили се обаче и други видове прехвърляния на собственост. Един от тях бил мнимият съдебен спор (така наречената in iure cessio). Отчуждителят и купувачът отивали при магистрата и онзи, който искал да купи вещта заявявал, че тази вещ му принадлежи. Магистратът запитвал предишния владетел няма ли да възрази. Последният мълчал или отговарял отрицателно. По този начин могли да се придобиват както res mancipi, така и res nec mancipi; а res nec mancipi преминавали в собственост и чрез просто предаване (traditio), ако за такова предаване имало законно основание (покупка, даване като зестра и т. н.). Най-сетне вещите могли да стават собственост и чрез давностно владение (usucapio).

Най-стара форма на задължение бил, както видяхме вече, nexum'ът, който загубил значението си след закона на Петелий. Имущественото обращение станало по-подвижно поради появата на монетите и вещите започнали да преминават по-често от ръка в ръка. Новите облигационни отношения се обличат в по-малко тържествени форми, но за тях са характерни формализмът и обредността. Един от важните новоизникнали договори от облигационното право била тъй наречената стипулация (stipulatio). Тя се състояла в определен въпрос на кредитора и определен отговор на длъжника. Първият запитвал: „Обещаваш ли да ми върнеш сто?“ Вторият отговарял: „Обещавам да ти върна сто“ („Spondesne mihi centum dare?“ — „Spondeo tibi centum dare“). Въпросът и отговорът трябвало да се изразят непременно устно, и то с определени думи, защото в противен случай сделката се смятала за недействителна. Постепенно възникват и други форми на задължения, при които обредността играе по-малка роля.

В семейното право през епохата на ранната Република стават сравнително малко промени. Властта на бащата (patria potestas) остава непоклатима. Някои изменения се наблюдават в юридическите отношения между съпрузите. Най-стара форма на брака била всъщност религиозният обред, в който участвували великият понтифекс, фламинът на Юпитер и десет свидетели. Годеникът и годеницата принасяли на боговете жертва пшеничен хляб (far), поради което и целият обред се нарича confarreatio. По всяка вероятност такъв брак могли да сключват само патрициите.

Редом с тази религиозна имало и светска форма на брака, която се състояла в мнима продажба на годеницата на годеника (coëmptio).

Извършвал се обредът на манципацията и годеницата минавала под властта на мъжа. Бракът можел да се извърши и без всякакви обреди; жената, която е живяла една година в дома на мъжа, минавала под негова власт. Тази власт един вид се добивала чрез давностно владение. С течение на времето започнали да се сключват и бракове, при които жената не попадала под властта на мъжа (matrimonium sine manu mariti). Още в законите на Дванадесетте плочи се постановявало, че жена, която не иска да попадне под властта на мъжа си, трябвало да се отлъчва от дома си всяка година за три нощи и по тоя начин да прекъсва давностното владение. Браковете без властта на мъжа са характерни особено за следващите периоди от римската история.

Развитието на отношенията на собствеността е отразено и в наследственото право. Собственикът могъл в особено завещание (testamentum) да

---

[1] Вж. по-горе, стр. 107 — 110.

[2] Вж. по-горе, стр. 108.

посочи върху кого трябва да премине имуществото след смъртта му. Той можел да завещае на едни или други лица отделни части от имуществото си или отделни права (такива завети се наричали legata). Ако ли пък собственикът умирал без завещание, встъпвало в сила правилото от законите на Дванадесетте плочи: на първо място се признавали правата на най-близките наследници, след това на агнатите и най-сетне на членовете на същия род.

Съдопроизводството през тази епоха се отличава със същия формализъм и обредност, както и всички делови отношения. Всеки иск трябвало да бъде основан върху закон и да бъде изразен с думите на закона. Понтифексите съставили искови формули за разните случаи и при водене на делата хората трябвало да си служат само с тях. Тези искови формули те наричали legis actiones. Произнасянето на формулите се съпровождало с определени жестове, също така неизменни и задължителни.

Разглеждането на делата ставало на два етапа. Отначало делото се разглеждало от магистрата, а след това от съдиите. В първата половина на съда пред магистрата се произнасяла исковата формула. Формите и на процеса пред магистрата били строго определени и се наричали също така legis actiones. Една от тези форми бил съдебният процес чрез залог (legis actio sacramento). Това бил процес — бас. Съдещите се страни се явявали пред магистрата, определяли залог и всеки заявявал за своята правота с думите на установената от обичая формула, съпровождани от определени действия. Магистратът не разглеждал делото и не издавал решение. Той произнасял установените думи и заедно със страните назначавал съдия или съдии измежду частни лица, които издавали решение за това, кой губи залога. И някакси между другото се потвърдявала правотата на тази или онази страна. Също такъв формализъм бил характерен и за другите legis actiones.

Дейността на Гней Флавий, който обнародвал legis actiones, облекчила процеса, но старият формализъм все още продължавал да съществува. Така през епохата на ранната Република били формулирани основните понятия на римското „квиритско“ право. Те имали предвид само римляните и защищавали само римската квиритска собственост. В римското право от IV и III век се запазвали още много отживелици на родовия строй, но в него са вложени онези принципи, които ще позволят по-късно да се разработи „. . . правото на частна собственост, абстрактното право, частното право, правото на абстрактната личност“[1].

---

[1] Маркс и Энгельс, Соч., т. 1, стр. 613.

ОТДЕЛ IV

ПРЕВРЪЩАНЕТО НА РИМ В НАЙ-СИЛНА ДЪРЖАВА В БАСЕЙНА НА СРЕДИЗЕМНО МОРЕ

ГЛАВА IX

ПУНИЧЕСКИТЕ ВОЙНИ

1. Общественият строй на Картаген

След завладяването на Италия и победата над Пир, Рим станал една от силните държави в западната половина на Средиземно море. Не напразно през 273 г. пр. н. е. Египет установява дипломатически отношения с Рим. Нарастването на римската мощ довело до сблъскването на Рим с най-силната по онова време държава на запад — Картаген.

Северозападният бряг на Африка бил заселен от ранни времена с финикийски колонисти и тук наред с другите градове изникнал и Картаген, колония на финикийския град Тир, разположена на брега на удобно пристанище на днешния Туниски залив. Неговото основаване се отнася обикновено към 814 г. Но издигането на Картаген започва от VI в. Утика, най-старата финикийска колония в Африка, загубила предишното си значение и попаднала под властта на Картаген, на който се подчинили и други финикийски градове по крайбрежието на Северна Африка. Картаген разпространил постепенно своето влияние и над други области на западното Средиземноморие; подвластни нему градове имало в Испания и Сицилия, нему принадлежали най-важните острови в западната част на Средиземно море. Към края на IV и началото на III в. пр. н. е. Картаген станал най-силна държава на западния свят. Икономическа основа на неговата мощ била посредническата търговия. Картагенските търговци докарвали в западните и източните пристанища на Средиземно море калай от Британия, злато и слонова кост — от по-южните области на Африка, метали — от Сардиния и Испания, кехлибар — от северните страни, роби — от разни области, и други най-разнообразни стоки.

Голяма роля в икономиката на Картаген играело и селското стопанство. Самият Картаген, както и много други финикийски градове по северния бряг на Африка, бил разположен в плодородна местност. Местното берберско население, което първоначално владеело тия плодородни земи, било превърнато в зависими стопани. Значителна част от земята на картагенската аристокрация се обработвала от роби. Картагенците за пръв път приложили в голям мащаб труда на робите в селското стопанство и разработили методите на рационалното използуване на робския труд.

У тях се явила специална литература, посветена на въпросите на земеделието. Особено известен бил трудът на Магон, преведен на гръцки, а след това и на латински език.

Фиг. 43. Жрица на богинята Тайит. Статуйка от цветен мрамор, намерена в развалините на Картаген.

Политическият строй на Картаген бил олигархически. Начело на държавата стояли двама суфети, които се избирали от Народното събрание и по имената на които се наричала и годината, през която те управлявали, но върховната власт била съсредоточена в ръцете на един аристократически Съвет, който се състоял от 30 души. Имало и други учреждения, особено значение от които имал контролният орган — съветът на сто и четиримата, напомнящ спартанските ефори.

Народното събрание, което избирало длъжностните лица, нямало политическо значение. Цялата политика, както външната, така и вътрешната, се ръководела от плутокрацията. Аристотел, който дава кратко описание на Картагенския строй, изтъква, че в Картаген богатството се цени по-високо от добродетелта[1].

Картагенската армия била наемна и се състояла от най-разнообразни елементи: в нея служели либийци, келти, италийци и гърци. Понякога войските се командували от видни картагенци, а пък понякога от наемни командири. Случвало се картагенските пълководци да действуват независимо от управляващата олигархия и да влизат в конфликт с нея.

Масата на свободното население била безправна в политическо отношение. Освен селското стопанство, почиващо на рационални начала, Картаген не внесъл много ново в античната култура.

---

[1] Aristoteles, Politica, II, 8, 5.

В картагенската религия, която продължавала традициите на древните финикийци, се запазвали много архаични елементи, дори и човешки жертвоприношения в чест на бога на войната Молох. Главни божества били богът на небето, Ваал, и богинята на луната, Танит. Техни жреци и жрици ставали членове на видни картагенски семейства. В областта на изкуството и архитектурата картагенците не създали нещо самостоятелно. За тях е характерно еклектичното смесване на гръцките и източните образци.

2. Първата пуническа война

Владенията на картагенците се простирали по цялата западна част на Средиземно море. В Испания Картаген владеел Гадес, Малака и Абдера. Голямо значение за Картаген имали владенията му в Сицилия. Картагенците се затвърдили в западната половина на остров Сицилия и неведнъж се опитвали да разпрострат властта си и върху източната му част. В IV в. сиракузките тирани спирали настъплението на картагенците, но към края на 80-те години от III в. пр. н. е. значителна част от Сицилия попаднала под влиянието на Картаген. От средата на 60-те години на III век в Сиракуза управлявал тиранинът Хиерон II, който се нарекъл цар и си поставил за цел да възстанови могъществото на гърците в Сицилия. В предходния период, дълго време преди да стане силна италийската държава, Рим встъпил в търговски връзки с Картаген.

Ранните договори между Рим и Картаген

Според Полибий, първият договор на Рим с Картаген бил сключен в VI в., и то в първата година на Републиката, но напълно възможно е той да е от по-късна епоха. Вторият договор бил сключен в 348 година, а третият — в 279 година, във време на войната с Пир.

Ранните договори уреждали въпросите, свързани главно с търговията и мореплаването. А договорът от 279 година бил насочен срещу Пир.

Римско-картагенските противоречия

Отношенията между Рим и Картаген се променили рязко от момента, в който Рим застанал начело на федерацията на италийските земи и на Велика Гърция, която открай време враждувала с Картаген. Обаче с падането на Тарент и с отслабването на Сиракуза в западната част на Средиземно море господствувал безспорно Картаген. Управляващите кръгове в Рим не могли да допуснат тази част от Средиземно море да бъде за тях затворено Картагенско море. Такива били онези основни противоречия, които довели до Първата пуническа война (264—241 г. пр. н. е.). Интересите на двете държави се сблъскали в Сицилия и борбата за господствуване над острова продължила повече от двадесет години.

Мамертинците

Поводът за войната бил следният. Кампански наемници, които сами се наричали синове на Марс или мамертинци, завладели през 80-те години на III век града Месана и ограбили съседните градове. Хиерон II, който се укрепил в Сиракуза, потеглил срещу мамертинците и обсадил Месана.

Едни от мамертинците се обърнали към Картаген с молба за покровителство, а друга група мамертинци, позовавайки се на кръвното родство, подирила помощ от Рим. Картагенците завзели месанските градски укрепления. Завземането на Месана от картагенците било, не ще съмнение, опасно за римската държава, тъй като могло да доведе след себе си завземането на Сиракуза и следователно и преминаването на цяла Сицилия на страната на картагенците. Ако картагенците биха задържали Месана, само един тесен проток би отделял римските владения от един силен и опасен съперник. Римският сенат се колебаел и не вземал окончателно решение. Народното събрание обаче, след като признало мамертинците за съплеменници на римляните, решило да им окаже помощ. Върху решението на народното събрание повлияли, не ще съмнение, представителите на сенатските семейства, свързани със сабелските племена, близки с мамертинците, както и с търговските гръцки градове (например Атилиите, произхождащи от Кампания, а и Отацилиите — от сабелските племена).

Начало на военните действия

В 264 г. римските войски се прехвърлили в Сицилия, завладели Месана, разбили отначало картагенците, а след това и сиракузците, и пристъпили към обсадата на Сиракуза. Много гръцки градове преминали на страната на римляните и Хиерон бил принуден да сключи с Рим мирен договор, по който той трябвало да върне пленниците и да плати сто таланта сребро (около сто и петдесет хиляди златни рубли). Мирът и съюзът с Хиерон улеснили по-нататъшното водене на войната, тъй като сега римляните получавали продоволствие за легионите си на самото място.

Превземането на Агригент

В 262 г. след шестмесечна обсада римляните превзели града Агригент, един от крупните центрове в Сицилия. В ръцете на римляните паднала голяма плячка, а двадесет и пет хиляди пленници били продадени в робство. Но успехите в Сицилия били парализирани от действията на картагенската флота, която господствувала по море и могла безпрепятствено да напада бреговете на Италия. Римляните, а особено техните съюзници, имали малко кораби и затова те започнали да строят военна флота. Новата римска флота се състояла от големи кораби, снабдени с особени абордажни мостчета. Във време на сражение корабът се приближавал до неприятелския кораб и прехвърлял върху него моста, по който легионерите се втурвали на неприятелския кораб и започвали бой като на суша.

Битката при Миле

Първата морска битка при Липарските острови била несполучлива за римляните, но наскоро след това в битката при Миле, близо до тези острови, консулът Гай Дуилий спечелил победа над картагенската флота (260 г.).

Във време на сражението изиграло решителна роля споменатото техническо нововъведение на римските кораби (абордажните мостчета). Дуилий отпразнувал триумф. В чест на победата била издигната колона, украсена с части от носовете на унищожените кораби (columna rostrata). Военното превъзходство по море се оказало на страната на римляните и било взето решение да се нападнат картагенците в самата Африка.

Експедицията на Регул

През 256 г. там била изпратена голяма експедиция, начело с консула Марк Атилий Регул. При нос Екном станало едно от най-големите морски сражения в древността, при което картагенската флота била разбита, а след това римляните направили десант на африканския бряг. Отначало римската войска действувала успешно и Регул успял да накара да се отцепят от картагенците местните племена, които дотогава се намирали под тяхна власт. Картагенците започнали преговори за мир, но Регул поставил такива условия, че те решили да продължат войната. Били наети на служба нови отреди гръцки войници, а начело на войската бил поставен лакедемонецът Ксантип. При срещата си с тази нова картагенска армия римляните били разбити напълно. От цялата им голяма войска се спасили с бягство само 2,000 души. Сам Регул паднал в плен, дето намерил и смъртта си. Като връх на всичко това, на връщане от Африка за Италия римската флота била почти изцяло унищожена от бури.

Последният период от войната

Театър на бойните действия станала отново Сицилия. Римската флота на няколко пъти загивала от бури и римляните трябвало отново да строят кораби. Но картагенците не сполучили да използуват своето превъзходство по море. Затова благодарение на отличните качества на пехотата си, римляните изтикали картагенците в северозападната част на Сицилия, тъй че им оставали само две по-значителни пристанища, а именно Лилибей и Дрепан. По-сполучливо тръгнали работите на картагенците от 247 г., когато в Сицилия дошъл младият и енергичен пълководец Хамилкар Барка, който реорганизирал картагенската войска. Той не само оказал енергична съпротива на римляните, но и сам преминал към настъпление. След като завзел крепостта Ерик, Хамилкар не давал мира на враговете си. Но с цената на извънредно напрежение на частните и държавни средства римляните построили нова флота, начело на която в 242 г. застанал консулът Гай Лутаций Катул. Благодарение на това същата година римляните превзели градовете Лилибей и Дрепан, а през следната, 241 г., Гай Лутаций Катул нанесъл решително поражение на картагенската флота в битката при Егатските острови.

Наскоро след това Хамилкар и Лутаций сключили договор за мир. Сетне в Сицилия била изпратена комисия, която дала окончателна формулировка на условията за мир. Картаген трябвало да плати в 10 години една контрибуция от 3,200 таланта, да опразни Сицилия, да отстъпи на Рим островите, намиращи се между Италия и Сицилия, и да върне пленниците.

Въстанието в Картаген

Войната струвала на Картаген грамадни средства. Държавната хазна била изпразнена и нямало откъде да се плати на войската. Това довело до въстание на наемниците, към които се присъединили робите и зависимите от Картаген либийци. Начело на въстанието стоял либиецът Матон и робът кампанец Спендий. Финикийските градове, в това число и Утика, комуто тежала хегемонията на Картаген, подкрепили въстаниците. Въстанието, което започнало през зимата на 241 г., продължило повече от 3 години. Потушаването на това въстание Картагенската република дължала на Хамилкар Барка.

През време на въстанието Рим запазил неутралитет, но когато то било потушено, римляните използували слабостта на Картаген и завзели Сардиния и Корсика.

Организиране на първите провинции

Отвъдморските територии били организирани на различни начала от организацията на италийските области, за които бил последователно прокаран принципът на принудителното федериране. Сицилийските владения, Сардиния и Корсика, започнали да се наричат римски провинции. Отначало терминът „провинция“ (provincia) означавал поръчение (обикновено военно), което се давало на някой висш магистрат. Сега тази дума започнала да се прилага и по отношение на завладените територии. На първо време Рим не установил каквато и да било определена система на провинциално управление. Завладяната област се намирала под ръководството на римски магистрат, който се разпореждал в нея пълновластно. Подчинените градове (с някои изключения) били длъжни да плащат големи данъци, а част от завоюваната територия се обявявала за държавна земя (ager publicus). В отношенията си към жителите на провинциите римляните взели много нещо и от картагенците и от сиракузката държава, които от своя страна заимствували от изток елинистическата система на управляване на покорените народи с характерното за нея делене на завоюваната област на привилегировани градове и лишено от права селско население.

3. Вътрешната и външна политика на Рим в периода между Първата и Втората пуническа война (241—218 г.)

След Първата пуническа война Рим заел едно видно място всред държавите от средиземноморския свят. Докъм двадесетте години на III в. римляните се държели настрана от онези необикновено сложни външно-политически отношения, които са характерни за елинистическите държави от тази епоха. Първият досег на Рим с работите в Гърция спада към 229 г., когато започнала Първата илирийска война

Илирийските войни

По онова време по североизточния бряг на Адриатическо море се засилила илирийската държава, която била федерация от разни племена. Илирийците се занимавали с пиратство и ограбвали корабите, плуващи в Адриатическо море. От морските набези на илирийците страдали и италийските търговци. Римският сенат се застъпил за техните интереси. При царица Тевта, която царувала в Илирия, било пратено посланичство, но тя отхвърлила римските искания, даже един от пратениците бил убит. Това послужило като повод за Илирийската война.

През време на Илирийската война римляните действувлиа съвместно с Ахейския и Етолийския съюз, благодарение на което през следната, 228 г, илирийците били победени и бил сключен мир, по който Тевта загубила значителна част от територията си, а илирийците били лишени от правото на свободно корабоплаване и били задължени да плащат данък. Остров Коркира, Епидамн и други градове по брега на Адриатическо море още през 229 г. влезли в състава на Римския съюз. Без още да се намесва във вътрешните работи на гръцките градове, Рим влязъл в редовни дипломатически отношения с тях.

В Коринт и Атина били изпратени римски посланици, които били посрещнати с небивали почести: на посланиците разрешили да участвуват в Истмийските игри и в Елевсинските таинства; по тоя начин римляните били признати за елини.

През 219 г. римляните водели тъй наречената Втора илирийска война, в която нанесли поражение на въстаналия срещу тях Деметрий Фароски, който по-рано бил техен съюзник.

Успехите на римляните по илирийското крайбрежие засягали интересите на най-силната балканска държава — Македония, и неизбежно трябвало да доведат по-късно до сблъскване.

Реформата на комициите

Едновременно с външното засилване на Рим се извършват и ред промени във вътршния му живот.

Периодът след първата Пуническа война се характеризира с известно засилване на ролята на плебса. Между 241 и 222 г. била извършена реформата на центуриатните комиции.

Вместо старото Сервиево деление всяка от тридесетте и пет триби трябвало да дава по две центурии от всяка класа. По такъв начин всички класи получили еднакво число центурии, а следователно и еднакво число гласове в народното събрание. Общият брой на центуриите се равнявал на 373 (35 × 10 + 18 центурии конници + 4 центурии занаятчии и музиканти + 1 центурия пролетарии).

Според Сервиевата конституция решението на въпросите в комициите могло да става само с гласовете на центуриите от първата класа и конниците. При новия ред се изисквало мнозинство от 187 центурии. По този начин тази реформа давала известно предимство на гражданите от втора и трета класа, а що се отнася до икономически слабите граждани, те, както и по-рано, били лишени от политическо влияние и римската конституция продължавала да бъде аристократическа.

По това време станали и някои други промени в римската конституция. От 242 г. насам се избира и втори претор, който води съдебните дела, възникващи между чужденци или между чужденци и римляни (praetor qui inter peregrinos ius dicit). От 227 г. насам се избират още двама претори за управлението на провинциите: един за Сицилия, а друг за Сардиния и Корсика.

Гай Фламиний

Демократическото движение от това време е свързано с дейността на Гай Фламиний. В качеството си на народен трибун (232 г) Фламиний прокарал закона, по който били поделени между гражданите галските земи, завладени през 285 г. (ager gallicus). Фламиний трябвало да води борба със сплотената и енергична опозиция на сенаторите, на чиято страна бил дори и баща му, който заплашвал да приложи към него бащинската си власт. Подялбата на земите предизвикала война с галите (225—222 г.), която започнала с нахлуването на галите в Етрурия. В началото на войната римляните претърпели поражение, но още в 224 г. галите били победени. В 223 г. Гай Фламиний, в качеството си на консул, тръгнал в поход и разбил галите, а на следната година след ред успешни сражения войната била завършена. След победата на галите в новопокореналата област били основани колонии (Плаценция и Кремона) и с това се слага началото на романизацията на долината на реката По, прочута с плодородието си.

В 220 г. Фламиний бил избран за цензор. С негова подкрепа бил приет законът на народния трибун Клавдий, по който на сенаторските семейства се забранявало да притежават кораби с вместимост по голяма от 300 амфори (около 90 хектолитра). С това нобилитетът се отклонявал от морската търговия, която минавала главно в ръцете на конниците. Под конници се разбирали римските граждани, записани в 18-те коннически центурии. По правило те принадлежали към найобезпечените плебеи, неслужили в магистратурите и невключени в списъка на сенаторите. От времето на Фламиний и Клавдий в ръцете на конничеството постепенно преминали търговско-лихварските операции, а икономическа опора на нобилитета остава едрото земевладение.

4. Втората пуническа война

Хамилкар и неговите приемници в Испания

Наскоро след потушаването на въстанието на наемниците и робите Хамилкар Барка пренесъл дейността си в Испания, дето се надявал да разшири и заздрави картагенските владения, като смятал, че експлоатацията на природните богатства на Пиринейския полуостров ще му даде възможност да засили войската за бъдещата война с Рим. Пиринейският полуостров отдавна се славел като находище на благородни метали и с плодородната си почва. Основна маса на населението му съставяли иберийските племена, намиращи се на различно равнище на културно развитие. В северните области проникнали келтите, които отчасти се смесили с иберийците. Някои племена, особено южните, били носители на една своеобразна иберийска култура, която въпреки чуждите влияния запазвала самобитността си. Племената, обитаващи Пиринейския полуостров, се отличавали с войнственост и някои от тях успявали в течение на няколко века да отстояват своята независимост. Финикийските селища се появили на Пиринейския полуостров твърде рано, но до загубата на Сицилия, Картаген не им обръщал голямо внимание. Хамилкар започнал успешно да привежда в изпълнение своя план, като потушавал съпротивата на местните племена, но в 229 г. той загинал и войската избрала за свой военачалник зет му Хаздрубал. Последният продължил делото на своя предшественик и основал града Нов Картаген, който бил не само значителна военна крепост, но и важно търговско пристанище.

Фиг. 44. Тъй наречената „Дама от Елче“ — паметник на иберийската култура.

Римляните били обезпокоени от разширяването на картагенците в северна Испания. В Испания била пратена римска делегация и в 226 г. с Хаздрубал бил сключен договор, по който картагенците се задължавали да не преминават реката Ибер (Ебро) с военни цели. Този договор бил несъмнено изгоден за Картаген, тъй като по него му се признавали права над по-голямата част от Испания.

Вътрешните събития в Рим, както и войната с галите, не позволявали на римляните да противодействуват сериозно на засилването на картагенците в Испания.

В 221 г. Хаздрубал бил убит. На негово място бил избран синът на Хамилкар — Ханибал, който тогава бил само на 25 години. Въпреки своята младост Ханибал бил вече зрял пълководец, възпитан в омраза към Рим. Когато командуването преминало в негови ръце, той сметнал, че картагенската войска е готова за борба с Рим. Готвели се за войната и римляните. Те нямали непосредствени интереси в Испания, но засилването на картагенците било опасно за тях. Освен това към война ги подбуждали жителите на гръцкия град Масилия, отдавнашни съперници на картагенците, които сега нахлули в сферата на тяхното търговско влияние.

Фиг. 45. Монети на град Сагунт.

Повод за войната

От крайбрежните градове на Испания, разположени южно от Ебро, само Сагунт, елинизиран иберийски град, не се подчинявал на властта на картагенците и сключил съюз с Рим. Под предлог че Сагунт нападнал едно от подвластните на Картаген племена, Ханибал започнал да обсажда града. Жителите на Сагунт се оказали устойчиви и в продължение на осем месеца отстоявали независимостта си. Обаче когато Сагунт бил превзет, римляните изпратили делегация в Картаген и поискали да им бъде предаден Ханибал. Разискванията между римските пратеници и членовете на картагенския сенат не довели до нищо. Картагенците отказали да изпълнят исканията на римляните и с това приели предложената им война.

Ханибал в Италия

Стратегическият план на римляните бил изработен от по-рано. Те смятали да воюват на противникова територия и за тази цел една римска армия трябвало да бъде стоварена в Африка, а друга в Испания. Но Ханибал изпреварил римляните. Той смятал за най-целесъобразно да срази Рим в самата Италия. Той завързал връзки с неотдавна покорените от Рим гали и те му обещали подкрепата си. Освен това Ханибал се надявал, че след първите му победи италийските съюзници ще отпаднат от Рим и ще минат на негова страна. За да осъществи този план, той трябвало да извърши нечувания дотогава преход по сухо от Пиренейския полуостров в Италия, през Пиринеите и Алпите, и Ханибал се решил на този опасен поход.

През пролетта на 218 г. Ханибал потеглил с голяма войска от Новия Картаген, преминал през Пиринеите и тръгнал по населения с келтски племена морски бряг. С някои местни племена той можал да постигне споразумение, а с други му се наложило да воюва. Галските племена не могли да попречат на прехвърлянето на Ханибаловата войска през реката Рона. Особено тежко било преминаването през Алпите. Гениалният картагенски пълководец обаче успял, макар и с цената на големи жертви, да превъзмогне всички пречки, които поставяли на пътя му суровата алпийска природа и враждебно настроените към него келтски племена. От другата страна на Алпите Ханибал получил обещаните от по-рано подкрепления от галите, които били недоволни от владичеството на римляните. Това му позволило да даде почивка на войските си, броят на които бил значително намалял: от голямата войска останали всичко 20,000 пехотинци и 6,000 конници. Прехвърлянето на Ханибаловите войски през Алпите било пълна изненада за римляните.

Сраженията при Тицин и Требия

Консулът за 218 г., Публий Корнелий Сципион, се насочвал вече към Испания да се бие срещу Ханибал, но му се наложило да се забави в северна Италия, дето въстанали галите. Известието за движението на Ханибал го заварило в Масилия и го принудило да се откаже от похода за Испания. Той твърде късно се упътил към Рона и затова не могъл да възспре прехвърлянето на Ханибал през реката. След като изпратил брата си Гней в Испания, Сципион се върнал в Италия, за да стигне до Алпийските проходи преди Ханибал. Другият консул, Тиберий Семпроний Лонг, бил извикан от Сицилия. По този начин африканската експедиция била отменена. В сражението при реката Тицин войските на Сципион били разбити от Ханибал. Тогава консулските армии се съединили и нападнали Ханибал близо до реката Требия, но и тук претърпели поражение.

Известието за несполуките на двете консулски армии било пълна изненада за римляните и предизвикало в Рим борба между разните политически групировки. Надделели демократическите групи, които избрали за 217 г. за консул популярния общественик Гай Фламиний.

Битката при Тразименското езеро

След поражението на римляните при Требия започнало общо въстание на келтските племена в северна Италия. Планът на Ханибал да вдигне недоволните от Рим гали бил осъществен и келтските въстаници увеличили повече от два пъти броя на неговата армия. През пролетта на 217 г. Ханибал напуснал зимните си квартири, за да продължи настъплението си срещу Италия. Римските войски, съсредоточени в Аримин и Ареций, трябвало да отбраняват проходите на Апенинските планини, но Ханибал минал през блатистата низина на реката Арно. Картагенската войска вървяла четири дни и три нощи до кръста и до гърди във вода и войниците могли да си почиват само върху труповете на падналите коне. Този преход струвал твърде скъпо на Ханибал: загинали много войници, умрели много коне и останал само един слон. Самият Ханибал загубил едното си око. Но благодарение на страшния преход армията на Ханибал обходила укрепените позиции на римляните.

След като отминал армията на Фламиний, Ханибал тръгнал по-нататък на юг, към Рим, като опустошавал околните местности. Фламиний решил да догони неприятеля. Без да дочака свой колега, който му идел на помощ, той се надявал да спечели успех със собствените си сили и да оправдае назначението си. Впуснал се да преследва противника, без да вземе достатъчно предпазителни мерки, и затова неговите действия станали известни на Ханибал, който имал добре организирано разузнаване.

Пътят на Фламиний минавал през тясна долина, разположена между планините и Тразименското езеро. През нощта Ханибал минал по тази долина, заел височините и разположил войските си зад хълмовете, обграждащи низината. Било мрачно утро, когато без да подозират нещо, римляните излезли на крайбрежния път; неочаквано те били нападнати от всички страни от войските на Ханибал. Фламиний бил убит още в самото начало на боя. Част от римската войска била съсечена, а останалата — натъпкана от конницата в езерото. Само един отряд от 6,000 души заел хълма, но обкръжен от неприятеля, той капитулирал при условие на свободно отстъпление. Задържайки римляните в плен, Ханибал освободил съюзниците и по този начин подчертал, че е дошъл да воюва не с италийците, а с римляните — за освобождението на италийците. В това сражение загинали 15,000 римляни.

След победата при Тразименското езеро Ханибал се упътил към брега на Адриатическо море, за да възстанови прекъснатата дотогава връзка с Картаген. Като минал през Умбрия и Пицен, които опустошил, Ханибал се установил в Апулия, дето дал почивка на войските си и реорганизирал пехотата си по римски образец.

Фабий Максим и неговата тактика

Известието за катастрофата при Тразименското езеро предизвикало, според Полибий, всеобщо униние в Рим. Няколко дни сенатът се съвещавал върху положението. Поражението на Фламиний улеснило засилването на аристократическата партия. Сенатът решил да назначи за диктатор Квинт Фабий Максим, който се отличавал с консервативни възгледи.

Фабий изработил нов военен план, който разчитал на изтощаването на противника, намиращ се в чужда страна. Според Полибий, Фабий имал предвид, че картагенците са изоставили след себе си всичко и че едничко средство за спасение им остава победата. Положението на римската войска било съвсем друго. Затова Фабий предвиждал, че в решителната битка неизбежно ще бъде разбит и не могъл да се реши на нея. Разбирайки в какво се състоят неговите изгоди в сравнение с положението на неприятеля, той разчитал само на тях и съобразно с тях водел военните действия. А предимствата на римляните се състояли в неизчерпаемостта на запасите им и в численото надмощие на войските им.[1] Фабий отбягвал решителните сблъсквания. Той безпокоил неприятеля с малки схватки и преди всичко нападал картагенските обози. Но тази тактика на Фабий, за която той получил прозвището Кунктатор (бавен), не намирала съчувствие в римските демократически среди, които били крайно недоволни от загубата на Паданската низина, тъй като след реформата на Фламиний и последната галска война тя била населена с римски колонисти. Освен това селячеството в Рим и Италия негодувало, задето Ханибал, когото не допускали в големите градове, разорявал селските имоти. Противник на тактиката на Фабий бил най-близкият му помощник, началникът на конницата Марк Минуций, който в отсъствието на Фабий сполучил в една случайна схватка да нанесе поражение на картагенците. В Рим това направило толкова силно впечатление, че противно на всички обичаи Минуций бил избран за втори диктатор. Но наскоро след това Минуций бил разбит от Ханибал и само помощта на Фабий спасила войската му от гибел. Това показало колко правилна била тактиката на партизанската война, прилагана от Фабий Максим. Негова заслуга било и това, че той задържал съюзниците на Рим и Ханибал не можал да ги привлече на своя страна.

Една от най-важните задачи на Ханибал била да се сдобие със запаси. От Апулия той тръгнал за Самний, а оттам преминал

---

[1] Polyb, III, 89, 6—9.

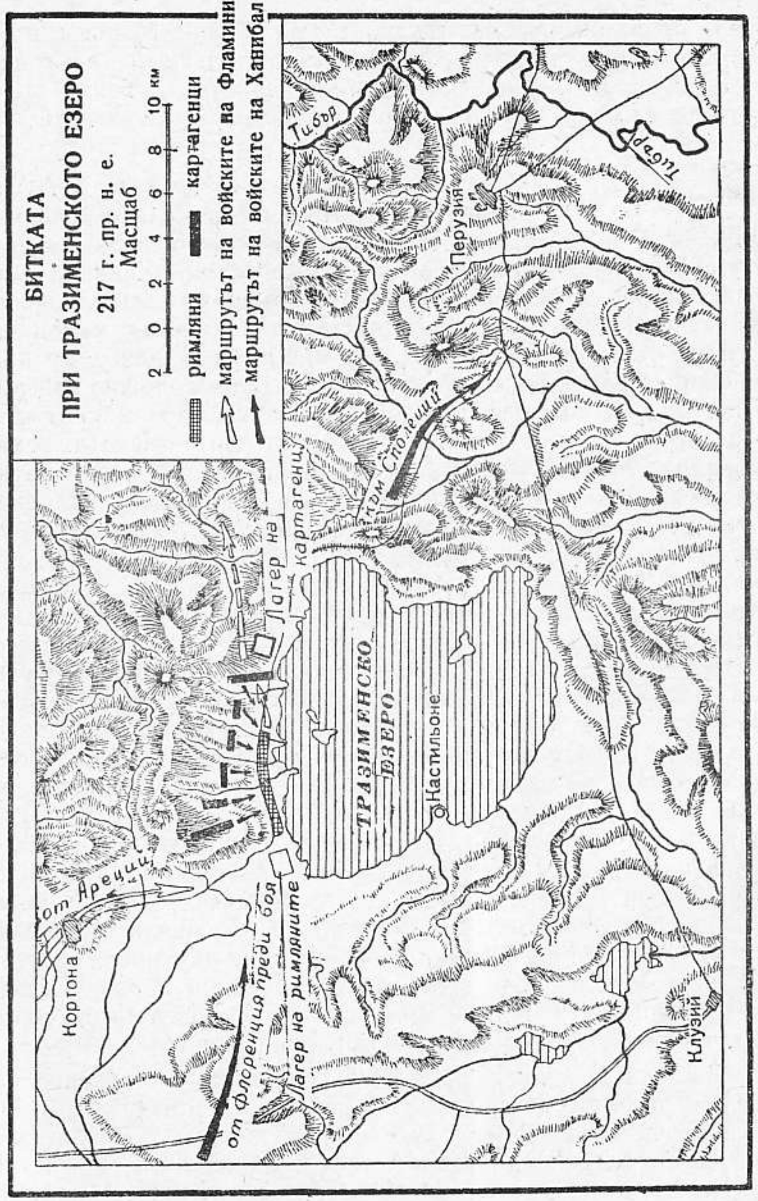

Битката при Тразименското езеро.

в Кампания. Фабий не успял да пресече пътя му на връщане от Кампания. Войската на Ханибал, след като събрала запаси, се върнала в Апулия, дето Ханибал прекарал зимата на 217—216 г. За консули за 216 г. били избрани Луций Емилий

Павел, привърженик на тактиката на Фабий Максим и Гай Теренций Варон, протежиран от демократическите кръгове и привърженик на решителните военни действия. Тактиката на Варон довела до една от най-решителните битки в историята на древността.

Битката на Кана

През лятото на 216 г. на реката Ауфид, при Кана (в Апулия), римските войски се срещнали с войските на Ханибал. Римските войски били по брой по-големи от картагенската армия, но Ханибал имал силна конница. Освен това римската армия нямала единно командуване. Начело на тая армия стояли двама командири, които си съперничили и на които предстояло да се срещнат с гениалния картагенски стратег. Ханибал разположил войските си във вид на полумесец. В центъра се намирали келтите, а по фланговете — отбраните отреди на картагенската пехота и конница. Малобройната римска конница била притисната и отхвърлена още от самото начало на боя. При нападението келтите се огънали назад, а когато римските легионери започнали да ги притискат, Ханибал пратил срещу фланговете на римляните своята отбрана африканска пехота. В същото време картагенската конница, след като спряла преследването на римската конница, се върнала на бойното поле и ударила римската пехота в тил. Римляните били обкръжени. Отначало те образували кръг и се опитали да се отбраняват, но след това не издържали и се объркали. Започнало се поголовно изтребване на римската войска. Загубите на римляните били грамадни. От тяхната армия, която наброявала повече от 50,000 души, се спасили, както съобщават някои извори, само 14,000. Били убити много военни трибуни и сенатори, които се намирали в армията. Между загиналите бил и консулът Луций Емилий Павел. Значителна част от римската армия паднала на бойното поле, множество бойци били пленени и само малка част от войските се спасила с бягство. Между ония, които се спасили с бягство, бил и консулът Теренций Варон. Остатъците от бягащата войска били спрени и доведени в ред от младия военен трибун Публий Корнелий Сципион.

Лишени от армия, римляните очаквали, че Ханибал ще тръгне към Рим и сторили всичко, за да създадат боеспособни отреди. На военна служба били повикани всички останали в Рим граждани от седемнадесетгодишна възраст нагоре. Сенатът прибягнал до едно крайно средство: били образувани два легиона, съставени от роби, които държавата закупила.

Но Ханибал, също тъй изтощен от понесените загуби, използувал поражението на римляните преди всичко за дипломатически цели. Отначало той се опитал да започне с Рим преговори за мир, но тъй като сенатът отказал да преговаря с него, той постигнал най-после онова, на което разчитал,

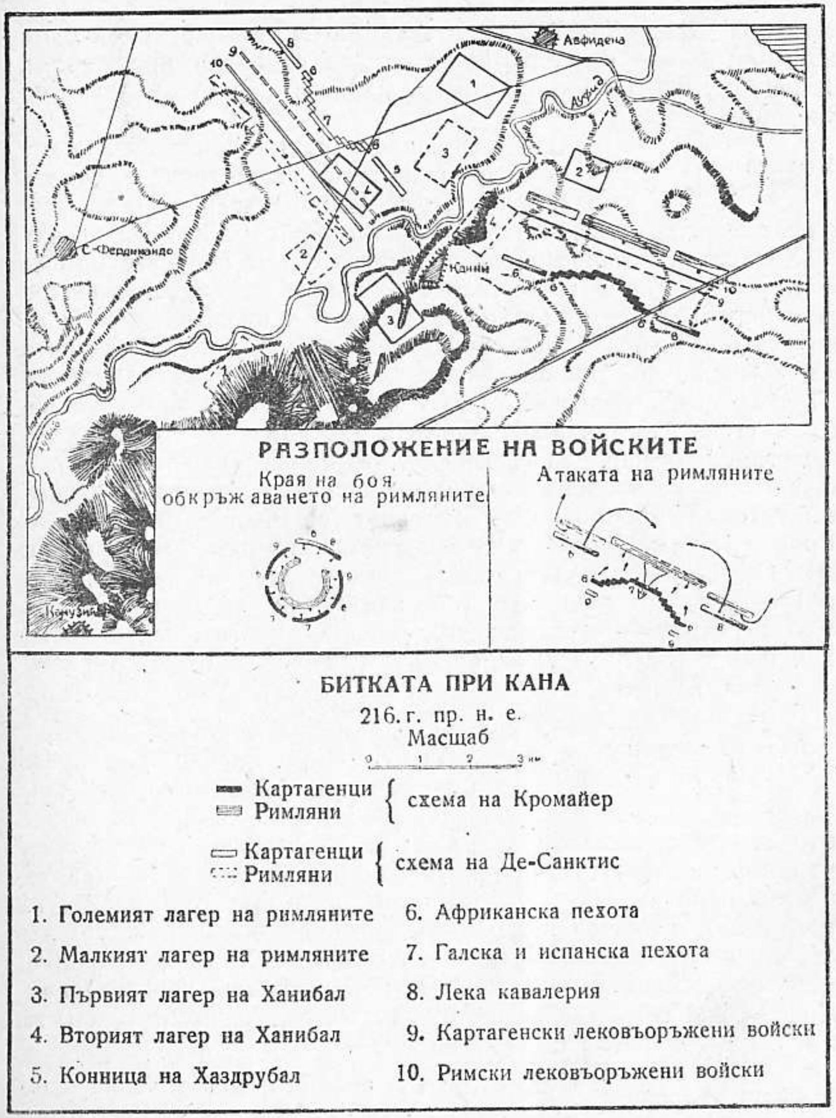
Авфидена
Ауфид
С-Фердинандо
Канни
РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА ВОЙСКИТЕ
Края на боя
обкръжаването на римляните
Атаката на римляните
БИТКАТА ПРИ КАНА
216. г. пр. н. е.
Масщаб
0 1 2 3 км
Картагенци
Римляни
схема на Кромайер
Картагенци
Римляни
схема на Де-Санктис
1. Големият лагер на римляните
2. Малкият лагер на римляните
3. Първият лагер на Ханибал
4. Вторият лагер на Ханибал
5. Конница на Хаздрубал
6. Африканска пехота
7. Галска и испанска пехота
8. Лека кавалерия
9. Картагенски лековъоръжени войски
10. Римски лековъоръжени войски

Битката при Кана.

когато организирал похода срещу Рим: много племена и градове от средна и южна Италия или преминали на негова страна, или пък се разколебали; навсякъде вземали връх антиримските групи. В Кампания към Ханибал се присъединила Капуа, но Куме, Неапол и Нола останали верни на Рим. По едно време (209 г.) дори и дванадесетте латински колонии отказали да дадат войски против Ханибал. Наскоро след битката при Кана Ханибал сключил съюзен договор с македонския цар Филип V, който трябвало да се обяви против Рим. В Сицилия против Рим се обявил младият сиракузки владетел Хиероним.

Първата македонска война

След сражението при Кана римляните отбягвали решителни сражения в самата Италия. Те се задоволявали само да подкрепят ония градове, които били на тяхна страна, и да пречат на Ханибал да събира припаси и фураж и да получава помощ от Картаген. Главното внимание и всички сили на римляните били погълнати от воденето на война вън от Италия. В Илирия против Рим започнал война Филип V (215 г.). Римляните обаче успели по дипломатически път да въвлекат в борбата с Македония Етолийския съюз и някои други гръцки градове, а след това към антимакедонската коалиция се присъединил и пергамският цар, Атал I. В 205 г. тази война, наречена Първа македонска война, завършила и бил сключен мир, по който римляните били принудени да отстъпят на Филип някои територии в Илирия. Главната цел на римската дипломация обаче била постигната: войната била водена главно на територията на Гърция, и то предимно от съюзниците на Рим, и което било главното — римляните успели да осуетят нападението на Филип V върху Италия и да му попречат да окаже активна помощ на Ханибал.

Завоюването на Сицилия от Рим

В Сицилия бил изпратен Марк Клавдий Марцел, който в 213 г. обсадил Сиракуза. Но да превземе града било много мъчно, тъй като Сиракуза имал всичко необходимо, а при създаването на отбранителните съоръжения взел дейно участие прочутият физик и математик на древността Архимед. Римляните сполучили да вземат Сиракуза едва през пролетта на 211 г. Градът бил даден на разграбване от войниците и между многото други граждани загинал и Архимед. От Сиракуза била изнесена огромна военна плячка и многобройни произведения на гръцкото изкуство. След падането на Агригент в 210 г. римляните завладели цяла Сицилия.

Борбата в Испания

Още от 218 г. военните действия не спирали и в Испания. Там бил пратен Гней Корнелий Сципион, а след това (през 217 г.) при него отишъл с подкрепления брат му Публий (разбитият от Ханибал през 218 г. консул). Отначало римляните сполучили да проведат настъпление; превзели Сагунт и спечелили съюзници сред местните племена. Но в 214 г. положението се променило; двамата Сципиони били разбити от братята на Ханибал и загинали в боя. Римляните смятали за необходимо да вземат от картагенците Испания, отдето противниците им получавали сребро и могли да попълват войските си. Затова през 210 г. в Испания била изпратена нова

експедиция. Начело бил назначен Публий Корнелий Сципион, синът на консула от 218 г., който въпреки младостта си, се проявил в боевете при Тицин и Кана и имал голям авторитет. С особено постановление на народното събрание на Сципион бил даден imperium и права на проконсул. За първи път в римската история imperium'ът се давал на частно лице, а не на магистрат. Сципион действувал сполучливо. В 209 г. той завладял главната картагенска база в Испания — Нов Картаген, крепостта била непристъпна откъм сушата. Сципион използувал отлива и римляните нахлули в оная част на крепостта, която гледала към морето. Някои от местните племена, недоволни от картагенското господство, действували като съюзници на Рим. Сципион не могъл да попречи на Ханибаловия брат Хаздрубал да заведе войската си в Италия, но в 206 г. принудил картагенците да спрат съпротивата си в Испания и римляните завладели южната част на Пиренейския полуостров.

Hannibal ante portas

В самата Италия също постепенно настъпвал прелом. След като сполучили да постигнат известни успехи и да изтръгнат от Ханибал отделни градове, през 211 г. римляните започнали да обсаждат Капуа. Градът не се предавал, защото се надявал на помощ от Ханибал. През пролетта на 211 г. картагенският пълководец се явил пред града, но въпреки това римляните не вдигнали обсадата. Тогава, за да отвлече вниманието им, Ханибал се насочил към Рим. Това предизвикало паника сред населението на града. Думите: „Ханибал пред градските порти“ (Hannibal ante portas) станали оттогава като поговорка. Но както изглежда, обсадата на Рим не влизала в сметките на Ханибал, защото след като се приближил до града, той се задоволил да опустоши нивите и околните вили, престоял известно време край Рим и се оттеглил от града в Кампания, а след това се упътил към южна Италия. Градът Капуа бил принуден наскоро след това да капитулира и бил наказан жестоко. Падането на Капуа разклатило авторитета на Ханибал сред неговите италийски съюзници. През 209 г. осемдесетгодишният Фабиий Максим превзел Тарент. Планът на Ханибал бил да се съедини с брат си Хаздрубал, който водел подкрепления от Испания. Обаче в 207 г. Хаздрубал претърпял поражение при реката Метавър и бил убит. От този момент положението на Ханибал, който не получавал необходимата подкрепа от картагенската олигархия, тъй като тя се плашела от засилването на видния пълководец, станало тежко.

Битката при Зама

След победите в Испания авторитетът на Сципион нараснал и за 205 г. той бил избран за консул. През 204 г. Сципион извършил десант в Африка, близо до Утика, с войска от 30.000 души, между които имало 7.000 доброволци-ветерани. Картагенският сенат отзовал Ханибал от Италия. Последното сражение, което решило окончателно изхода от войната, станало при града Зама в 202 г. Голяма помощ оказал на римляните съседът на Картаген, нумидийският цар Масиниса. Той им дал отлична конница. В битката при Зама Ханибал претърпял първото и последно поражение в живота си. Картаген не можел да се съпротивлява повече.

Сключването на мира

В 201 г. бил сключен мир, според който Картаген запазвал само владенията си в Африка. Той нямал право да воюва в други страни, а в Африка можел да воюва само с позволение на Рим. Картагенците трябвало да платят в течение на 10 години контрибуция от 10,000 таланта. Те се лишавали от цялата си флота (с изключение на 10 стражеви кораба) и дали на Рим заложници. Значителни предимства добил Масиниса, чието царство се засилило за сметка както на свободните, тъй и на зависимите от Рим нумидийски племена. Мощта на Картаген била сломена.

Резултатите от Втората пуническа война

След сключването на мира Ханибал съсредоточил цялото си внимание върху държавното устройство на отечеството си. Под негово влияние били прокарани демократически реформи, а редовният контрол над финансите позволявал да се плаща на римляните контрибуция, без гражданите да се обременяват с извънредни данъци. Все пак дейността му предизвикала недоволството на олигархическата партия в Картаген и засилила подозрителността на римляните. В 195 г. Ханибал бил принуден да избяга от Картаген и до края на живота си не се отказвал от мисълта да отмъсти на Рим.

Африканската експедиция на Сципион нанесла окончателен удар на картагенския пълководец, но съдбата му била предрешена още в Италия. Въпреки успехите на картагенците в началото на кампанията, те не могли да сломят съпротивата на римляните, които защищавали своята територия. Полибий с право изтъква, че „предимствата на римляните се състояли в неизчерпаемите им запаси и в численото превъзходство на войската им“ [1].

Римляните се сражавали на своя територия и защищавали своя земя, а войската им се състояла от свободни граждани. А пък Ханибал действувал на чужда територия, като разполагал главно с наемници. Тази войска показала всички недостатъци на системата на разноплеменните наемни армии. Очакванията на Ханибал, че Рим ще бъде изоставен от съюзниците си, се оправдали само отчасти, и то за кратко време. Щом римляните започнали да побеждават, веднага на тяхна страна отново преминали италийските съюзници, които по всяка

---

[1] Polyb., III, 89, 8.

вероятност не вярвали, че завоеванието на Италия от чужденци ще подобри тяхното положение. Най-сетне картагенската олигархия не оказала необходимата помощ на Ханибал.

Римляните не се задоволили само със защита на територията си. Втората пуническа война, особено във втория си стадий, била завоевателна война. През време на тази война за пръв път се набелязвали ония политически тенденции, които по-късно изиграли голяма роля в съдбата на Рим. Римската конституция се оказала непригодена за изключителните условия на военновременната обстановка. Назначаването на Сципион в Испания, неговата експедиция в Африка и подкрепата, която му дали плебсът и верните нему ветерани — всичко това противоречело на римските политически традиции. В сената все още играела голяма роля консервативната група на Фабий Максим Кунктатор, принцепс на сената, признат за спасител на отечеството. Все пак след неговата смърт нобилитетът трябвало да признае авторитета на Сципион, който за своите победи получил прякора Африкански (Africanus).

С Втората пуническа война Рим разширил своите отвъдморски владения. Към Рим била присъединена южна Испания и след 210 г. в негови ръце се намирала цяла Сицилия. Рим станал най-силната държава в западната половина на Средиземно море.

Пуническите войни се отличавали от по-ранните войни по това, че в тях борбата се водела не за обединението на италийските племена около Рим, а за завладяване на нови територии, за добиване на роби и за нова подялба на земите в западното Средиземноморие. В това отношение войните през III в. могат да се нарекат империалистически. Ленин казва: „Империалистически войни ставали и на почвата на робството (войната на Рим с Картаген била и от едната, и от другата страна империалистическа война).“[1]

Пуническите войни отбелязват по този начин нов етап в историята на Рим. Те турили началото на редица завоевателни войни, които римляните водили през следващата епоха. Втората пуническа война довела до промяна не само на външното положение на Рим, но и до значителни вътрешни промени. Военните действия често пъти водели до запустяване на някои области. Изневерилите на Рим градове и области се подлагали на екзекуции, придружавани от конфискация на земите. От времето на Втората пуническа война се засилва контролът на сената над италийските съюзници. Ако дотогава римските власти държали сметка за автономията на италийските градове, то от началото на II в. римският сенат внимателно наблюдавал онова, което ставало в италийските области. Наказателните екзекуции потушавали опитите за въстание, както и робските вълнения в разните области на Италия. Правата на съюзниците (особено в армията) се ограничавали. Римляните започват да се отнасят към тях като към свои поданици. Впрочем отделни мероприятия на римляните намират подкрепата на муниципалната аристокрация, която вижда в римския сенат опора против спокойните демократични елементи.

---

[1] Ленин, Соч., т. XXI, стр. 305.

Тези промени в римската икономика и в социалния строй през време на Втората пуническа война и след нея се очертали особено ясно в средата на втория век.

ГЛАВА X

РИМ И ЕЛИНИСТИЧЕСКИТЕ ДЪРЖАВИ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА II В. ПР. Н. Е.

1. Рим и Изтокът към края на III и началото на II в. пр. н. е.

През време на Илирийската война, а още повече през време на първата война с Македония, водена едновременно с Втората пуническа война, Рим[1] трябвало да се намеси в ония необикновено сложни външнополитически отношения, които се създали в елинистическите държави. Отношенията между Рим и елинистическите страни стават ядката на римската външнополитическа история след победата на Рим над Ханибал.

Общото положение в елинистическите страни към края на III в. се характеризира обикновено като равновесие на силите. Тази до известна степен неясна характеристика не е напълно лишена от основание. Главни елинистически държави продължавали да бъдат египетското царство на Птолемеите (Лагидите), Сирийското царство — на Селевкидите и Македонското царство, управлявано от потомците на Антигон Тонаг — Антигонидите.

Египетското царство

Царството на Лагидите било централизирано политическо обединение, разполагащо с грамадни ресурси. Птолемей I Сотер (305—283 г.) бил един от първите владетели, които се отказали от претенциите си за световно господство, съсредоточил вниманието си върху консолидирането и укрепването на своята държава, но и той самият, а и преките му приемници, опирайки се на голямата си наемническа армия, водели агресивна външна политика в източната част на басейна на Средиземно море. Под тяхна власт се намирала Киренайка, голяма част от сирийското крайбрежие на Средиземно море, остров Кипър, както и ред крайбрежни градове на Егейско море. През последните години на III в. обаче външнополитическото значение на Египет започва да отслабва, а през царуването на Птолемей IV Филопатер, главно под влиянието на вътрешните неуредици, Египет, въпреки победата си над Антиох III Сирийски, загубил предишното си влияние.

Царството на Селевкидите

Най-обширно било царството на Селевкидите, което отначало се простирало от Средиземно море до границите на Индия, но то се състояло от различни в стопанско, културно и етническо отношение области, в които били силни центробежните тенденции.

Селевкидите не могли да задържат в ръцете си цялата територия, която им се паднала след смъртта на основателя на династията. Източните покрайнини на това царство били засегнати съвсем слабо от елинизацията. Властта на приемниците на Александър Македонски тук никога не била трайна. Към средата на III в. в североизточните области изниква Партското царство, чиито основатели принадлежали към получергарските народи, населяващи степната ивица на изток от Каспийско море, в оазисите на днешния Туркменистан. Племето парти напуска родните си степи и от средата на III в. постепенно изтръгва от ръцете на Селевкидите ред източни сатрапии. Така били сложени основите на Партското царство, образуването на което било резултат от реакцията против елинизма.

Външното отслабване и вътрешните борби в царството на Селевкидите били използувани от дребните малоазийски династии. Особено голямо значение добило Пергамското царство. Неговата столица, градът Пергам, станал едно от важните културни средища на елинистическия Изток. Дипломацията на пергамските царе се стремяла да запази равновесие в системата на елинистическите държави в Мала Азия, като Понт, Витиния, Кападокия, Галатия и търговската република Родос запазили своята самостоятелност. Независимо от големите елинистически държави останало и Боспорското царство, което се намирало под властта на царе от династията на Спартокидите. Негово средище бил Пантикапей (днешният Керч), а в пределите му влизали Керченският и Таманският полуостров, както и областите по долното течение на реката Кубан. Вътрешната борба (както изглежда главно династическа) и борбата с варварите (скитите и сарматите) не подровили още през III в. икономическото благосъстояние на Боспорската държава. В това отношение тя била улеснена от оживените търговски връзки, които поддържала с градовете на същинска Гърция, Мала Азия, Родос и други елинистически държави. Въпреки конкуренцията на Египет, черноморските градове оставали доставчици на храни, но освен това изнасяли риба, скотовъдни продукти, роби, скъпоценни метали и скъпи кожи.

---

[1] Вж. по горе, стр. 157

Македонското царство и Гърция

Македонското царство закрепнало, след като Антигон Гонат се затвърдил на престола (276 г.). По територия и по материални ресурси Македонското царство отстъпвало на другите две големи монархии. Македонските царе продължавали традициите на Филип II и Александър, като се опирали на местната аристокрация и на дисциплинирана войска, свързана с народните маси, противно на елинистическите държави Сирия и Египет, дето народните маси оставали чужди на интересите на централната власт.

Македонските царе водели с други държави продължителна борба за хегемония над гръцките градове и над островите в Егейско море. След като загубила своята независимост, Гърция преживявала упадък. Краткото съживяване на гръцката промишленост и търговия, което настъпило във връзка с походите на Александър Македонски, не траяло много. Във връзка с развитието на новите икономически центрове на Изток, както и с нарастването на гръцките градове по периферията, старите гръцки градове губят предишното си икономическо значение, но в международната политика на елинистическите държави гръцките градове играят голяма роля. Атина, която от 229 г. нататък имала политическа свобода, запазвала значението си на културен център, но не играела роля във външната политика. Два гръцки съюза — Ахейският и Етолският, се стремели да затвърдят положението си, като използуват външнополитическите противоречия. В течение на дълго време Птолемеите поддържали тези съюзи, с цел да ослабят Македония, но за борбата със спартанския цар-реформатор Клеомен III Ахейският съюз променил традиционната си политика и сключил съюз с Македония, тъй като се опасявал от засилване на революционно-демократическите течения на Балканския полуостров; той се борел на страната на Македония през време на Първата македонска война (215—205 г. пр. н. е.). Благодарение на съюза си с ахейците Филип упражнявал влияние върху развитието на работите в Гърция. Борбата на гръцките градове за свобода била подкрепяна от Пергам и Родос, които се опасявали, че Македония ще монополизира в ръцете си търговията в пределите на Хелеспонт и на Евксинския Понт, и се стремели да я отслабят и да запазят съществуващите отношения.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Фиг. 46. Монета (тетрадрахма) на Филип V Македонски.

Съюзът на Филип V и Антиох III

Действителна опасност от нарушаване на установената система на равновесие настъпила към края на III в. Антиох III Сирийски след успешни походи на Изток затвърдил положението на царството си и се стремял да разшири границите му на Запад. Когато умрял Птолемей IV и наследник на престола останал четиригодишният му син Птолемей V Епифан, Антиох III Сирийски и Филип V Македонски сключили съюз, чиято главна цел била да си поделят извънегипетските владения на Птолемеите и да нападнат малките независими държави. Антиох нахлул в южна Сирия, а Филип обсебвал владенията на Птолемеите по северния бряг на Егейско море.

Римската дипломация в началото на III в.

Малките източни държави (Пергам, Родос, Атина), както и отслабналият по това време във военно отношение Египет се обърнали за помощ към Рим. Засилването на едната или на двете агресивни велики сили за сметка на малките им съседи, т. е. нарушаването на традиционната система на равновесие, не било изгодно за Рим, който имал вече случая да изпита през време на Втората пуническа война заплахата от нападение на Македония върху Италия.

Следователно от началото на III в. Рим води широка външна политика. Външнополитическите ходове се ръководят от сената. Народното събрание запазва по принцип върховните права — обявяване на война и сключване на мир, но за неговото утвърдяване му се поднасят готови вече решения. Във връзка с новата обстановка се изработват и усъвършенствуват и похватите на римската дипломация.

Дипломацията изиграла голяма роля и в епохата на борбата на Рим за хегемония в Италия, както и през време на Пуническите войни. През III в. римляните възприели доста нещо от установената дипломатическа практика на елинистическите страни (лозунгът за борба за свобода на гръцките градове, системата на протекторати и подялбата на сфери на влияние). Както и другите страни на античния свят, Рим нямал постоянни дипломатически представители по подобие на днешните посланици и консули. В дипломатическия живот играели голяма роля пратеничествата (делегациите). Отначало длъжността на посланиците се изпълнява от жреците-фециали,[1] но с течение на времето фециалите запазват само извършването на традиционните религиозни обреди, с които се придружават разните външнополитически актове, а преговорите и другите дипломатически мисии се възлагат на особени пратеничества (legationes), назначавани и ръководени от сената и съставени от негови членове. Пратеничествата се ползували с особени привилегии и личността на пратеника се смятала за свещена. Убийството или оскърбяването на пратеника неведнъж ставало повод за война. В това време в Рим се изработва церемониалът на приемането на пратениците.

2. Втората македонска война
(200—197 г.)

Акцията на Рим срещу Македония спада към 200 г. и слага началото на римската агресия на Изток. Намесата на сената в работите на Изтока срещнала отначало опозиция в народното събрание. Преди военните действия в Македония били водени сложни дипломатически преговори. В Рим пристигали делегации на елинистическите царства и градове. Римските пратеничества трябвало да установят становището на отделните държави в предстоящата война. На Филип бил връчен ултиматум, в който му се предлагало да върне на египетския цар земите, които му отнел, да спре военните действия срещу гърците и да предостави на арбитражен съд въпроса между македонския цар, Пергам и Родос. Отказът на Филип да изпълни тия искания станал повод за война.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 130 и 131

Коалицията срещу Македония

Срещу Филип била образувана значителна коалиция. Особено дейна роля в нея играели Пергам и Родос. Пергамският цар Атал I се стремял да превърне царството си в малоазийска държава, която да не отстъпва по значение на Македония, а Родос бранел преобладаващата си роля в търговията в басейна на Егейско море. В течение на войната към коалицията се присъединили етолците, а след това на страната на римляните преминал и Ахейският съюз. Голям успех за римската дипломация било сключеното споразумение с Антиох III, по което Рим de facto се съгласявал Антиох да заграби сирийските владения на египетския цар, макар и той да бил приятел на римляните, а Антиох от своя страна се задължавал да не води война в Европа, т. е. да не помага на Филип във време на войната му с Рим.

Битката при Киноскефале

В 199 г. римляните започнали настъпление през Илирия. Отначало военните действия били нерешителни. По море срещу градовете по крайбрежието на Македония действувала съюзническата флота. Разширяването на коалицията и присъединяването на Етолския и Ахейския съюз към нея заздравило позициите на римляните и в 197 г. в битката при Киноскефале (в Тесалия) римските войски, командувани от Тит Квиникций Фламинин, нанесли решително поражение на Филип V. Етолците настоявали да се продължи войната до пълното унищожаване на Македония, но Фламинин сключил примирие с Филип, а след това Филип бил принуден да приеме такива условия за мир, каквито му били предложени. Рим не добивал никакви нови територии, но Филип се отказвал от всички свои завоевания, плащал на Рим 1000 таланта като обезщетение за разноските по войната, предавал на римляните флотата си, с изключение на шест кораба, и се задължавал да намали сухопътната си войска до 5,000 души. Но най-главната точка в условията на мира било признаването на свободата на гръцките градове.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Фиг. 47. Монета на Филип V Македонски.

Римската политика в Гърция

В 196 г. на Истмийските игри Фламинин обявил гръцките градове за свободни. Неговият едикт бил посрещнат с необикновен ентусиазъм. Глашатаят трябвало да го повтаря два пъти и след второто му прочитане, разказва Полибий, „избухнали такива бурни ръкопляскания, че днешният читател мъчно може да си състави представа за тях“.[1]

Окупацията на разните райони в Гърция през време на Втората македонска война довела до истинско опустошаване на гръцките селища. И въпреки това Фламинин бил твърде популярен в Гърция. В един град той дори бил обожествен и по този начин бил първият римлянин, комуто се отдавали почести като на бог. Във вътрешните работи на Гърция Фламинин поддържал аристократическите партии. От името на всички гърци била обявена война на спартанския тиранин Набис, чиято дейност заплашвала аристократическите кръгове на гръцките градове, тъй като Набис, според думите на Полибий, „изгонвал гражданите, освобождавал робите... и отворил във владенията си един вид свещено убежище за всеки, който бил прокуден от родната си земя“.[2]

В 195 г. Набис бил разбит и трябвало да приеме условията, наложени от Фламинин.

На следната година римските войски опразнили територията на Гърция. В отношенията си към гръцките градове римляните използували политиката на елинистическите държави, които обявявали гръцките градове за свободни, за да отслабят своя могъщ съперник. Римляните приложили тази политика в широки размери.

3. Сирийската война

Дипломатическите стълкновения на Антиох III с римляните

Договорът с Рим не попречил на Антиох да осъществи агресивните си намерения. Докато на Балканския полуостров се водела Втората македонска война, той завзел владенията на Птолемеите отначало в Сирия, после в Мала Азия, а след това преминал Хелеспонт и на европейския бряг започнал да превзема градовете, завладени от Филип и сетне обявени за самостоятелни. Това довело до първия дипломатически конфликт на Антиох с римляните. През октомври 196 г. в Лизимахия римски пратеници се срещнали с Антиох. Срещата имала отначало приятелски характер, но в хода на преговорите отношенията се изострили. Римляните настоявали да се върнат на египетския цар завоюваните градове, които му били отнети, и като защитници на свободата на гърците искали от Антиох освобождаването на гръцките градове в Мала Азия и Европа. Антиох отричал правото на римляните да се месят в гръцките работи, а когато на конференцията се явили представители на азиатските градове, той отказал да отговаря на техните укори и прекъснал преговорите. Сенатът отхвърлил предложението на Антиох да сключи с него договор. Двете страни смятали конфликта за неизбежен.

---

[1] Polyb., XVIII, 4—6, 9.
[2] Polyb., XVI, 13, 1—2.

Антиох дал убежище на стария и убеден противник на римляните Ханибал, който в 195 г. избягал от Картаген. Ханибал предложил на Антиох обширен план за създаване на коалиция против римляните и за нахлуване на съюзните войски в Италия. Според този план, Картаген също трябвало да вземе участие във войната против римляните. Но Антиох, макар и да оказал внимание на своя гост, все пак не се съгласил да осъществи неговия план. Той намерил за по-целесъобразно да започне военни действия в Гърция, дето по това време настъпило разочарование от освободителната политика на Рим.

Фиг. 48. Антиох III Велики. Изображение върху монета.

Особено недоволни от римляните били етолците, които смятали, че са недостатъчно възнаградени за участието си във Втората македонска война.

Като защитници на свободата на елините етолците повикали Антиох, който в 192 г. се прехвърлил в Гърция. Към него се присъединили обаче само второстепенни градове. Ахейците стояли на страната на римляните. С цената на обещания Рим накарал Филип да изпълнява лоялно предишните договори и дори да помага на римляните. Родос и Пергам също помагали на Рим. Под напора на римските войски Антиох трябвало да опразни Гърция. Наскоро след това съюзената с римляните гръцка флота спечелила победа по море и войната била пренесена в Мала Азия. В 190 г. там бил изпратен Луций Корнелий Сципион, когото придружавал като легат брат му Публий, прочутият участник във Втората пуническа война и сега фактически главен ръководител на военните действия и дипломатическите преговори.

Битката при Магнезия и мирът с Антиох

В битката при Магнезия (190 г.) Антиох бил напълно разбит. Малоазийските градове го напуснали и той бил принуден да моли за мир. Условията на мирния договор били изработени от Публий Сципион и изпратени в Рим, за да бъдат утвърдени от сената. Мирът бил сключен окончателно в Апамея през 188 г.

Антиох трябвало да се отдръпне зад Тавр и в продължение на 12 години да изплати 15.000 таланта. Той се задължавал да има всичко десет кораба и да не държи бойни слонове. Римляните нямали никакви териториални придобивки от Сирийската война, но Пергамският цар Евмен II значително разширил своята територия, а родосците получили земи в Мала Азия. Някои малоазийски градове били обявени за свободни, а малоазийските съюзници на Антиох (галатите, кападокийците и др.) били унизени и отслабени. Така например още преди сключването на мира в Галатия била пратена експедиция, която разграбила страната и заграбила голяма плячка. По мирния договор Антиох се задължавал да предаде Ханибал на римляните. Последният избягал във Витиния и живял там няколко години, но когато узнал, че витинският цар го е предал и че къщата му е обкръжена от убийци (183 г.), той погълнал отровата, която постоянно носел със себе си. Същата година умрял и неговият победител Сципион Африкански.

Резултатите от Сирийската война

След Сирийската война монархията на Селевкидите изгубила предишното си значение. Една от последиците от поражението на Антиох била антиелинистическата реакция. Селевкидите изгубили властта си над Армения и над другите области, които станали самостоятелни царства. Антиох III се опитал да възстанови властта си в Иран, но умрял в Елимайда, когато ограбвал храма на Бел. Откъсването на източните области продължило и при приемниците на Антиох Велики. През царуването на енергичния цар Митридат I (около 160—138 г.), който бил истински създател на царската мощ, започнало решителното настъпление на партите върху източните провинции на Селевкидското царство. Митридат разширил значително границите на своите владения. Партия ставала една от най-силните държави на Изток. Независимо един от друг, Рим и Партия нанасяли удари на селевкидската монархия, която постепенно губела всяко политическо значение.

Антиелинистическата реакция засегнала и вътрешните области от монархията на Селевкидите. Израз на тази реакция била освободителната война в Юдея (166—164) под ръководството на Макавеите, която завършила с победата на въстаниците и с възстановяването на самостоятелното юдейско царство. Неговата самостоятелност била призната от Рим, който със специално послание до източните династии потвърдявал, че юдейските управници са приятели на Рим. Без намесата на римската дипломация сега не се случвало нито едно що-годе важно събитие в елинистическите държави

4. Третата македонска война

Персей и неговите съюзници

Силата на Македония не била сломена след поражението при Киноскефале. Филип полагал всички усилия, за да възстанови някогашното си могъщество. Той сполучил да заобиколи условията на мирния договор, който ограничавал числеността на македонската армия на 5.000 бойци. Всяка година Филип разпускал по домовете им 4.000 бойци и набирал нови. Римляните, които знаели това, се стремели от своя страна да попречат на македонското възраждане. Те поддържали Филиповия син Деметрий, настроен в полза на римляните. Но Персей, другият Филипов син, който бил противник на римляните, сполучил да отстрани брата си и след смъртта на баща си станал македонски цар. Персей започнал да събира сили за борба с Рим. Той сключвал съюзи и започвал преговори с недоволните от Рим. Много съчувственици Персей намерил в Гърция.

Закрилата на елините, обявена от Фламинин, се превърнала в сурова опека и в систематична намеса на Рим във вътрешните работи на гръцките градове. Римляните почти навсякъде поддържали олигархическите групи. Затова демократите били настроени антиримски и с готовност подкрепяли Персей. Така се образувала една сериозна антиримска коалиция, която заплашвала не само Рим, но и неговите съюзници и специално Пергамския цар Евмен II. Той посетил Рим и взел участие в изработването на плана за борба с Персей. Последният бил обвинен в нападение срещу римски съюзници. Но Рим още не бил готов да започне военни действия.

Дипломатическата подготовка на войната с Персей

Римляните се стремели преди всичко да забавят по дипломатически път войната. Една римска делегация склонила Персей да започне нови преговори със сената, а в същото време римската делегация положила всички възможни усилия да разложи федерацията на беотийските градове, която била в съюзни отношения с Персей. Мирните предложения на Персей били отхвърлени и започнала Третата македонска война (171—167 г.). Началото на войната било благоприятно за Персей. Римската армия не била достатъчно дисциплинирана, молбите на Персей към разни държави за помощ се посрещали със съчувствие. Тогава римляните изпратили в Македония подкрепления под командата на Луций Емилий Павел, син на консула от 216 г., загинал при Кане.

Битката при Пидна и установяване на римски протекторат над Македония

В битката при Пидна (168 г.) войските на Персей били разбити, той самият сполучил отначало да избяга, но след това бил принуден да се предаде на римляните. Победата на римляните над Персей била по-нататъшна стъпка към затвърдяването на хегемонията им в Гърция. Условията на мирния договор не само лишавали Македония от самостоятелност, но и жестоко наказвали онези, които помагали на Персей и дори само му съчувствували. Македония била разделена на четири градски окръга. Всеки окръг бил обявен за самостоятелен, имал своя монета и нямал право да се сношава с останалите македонски окръзи. Фактически Македония била превърната във васална държава и била задължена да плаща данък на Рим.

Съюзените с Персей епирски градове били разгромени и 150.000 души от населението им продадени в робство. Хиляда най-видни граждани от Ахейския съюз живели в Рим и Италия като заложници. Загдето неговите представители открито изразили недоволството си от войната, Родос изгубил владенията си на материка, които му носели голям доход. Освен това остров Делос бил обявен за свободно пристанище (porto franco); по тоя начин бил нанесен непоправим удар на Родос, който дотогава получавал огромни пристанищни мита. Пергамският цар Евмен, заподозрян в тайни връзки с Персей, не бил възнаграден и изгубил предишното си влияние.

Римската дипломация след Третата македонска война

След Третата македонска война външната политика на гръцките и източните държави се намерила в пълна зависимост от римския сенат. След тези победи Рим станал единствената мощна държава в средиземноморския свят.

По това време се проявил явният разрив между официалните лозунги и истинските цели на римската дипломация. Върху идеологическото оформяване на официалната римска външнополитическа програма несъмнено упражнила влияние стоическата философия, която била на мода през II век. Libertas (свобода), humanitas (човечност), justitia (справедливост), fides (вярност) това са ония принципи, от които се ръководи официално римската дипломация. В действителност обаче римската политика била егоистична и държала сметка само за римските интереси. Обявявайки, че са привърженици на свободата на гърците, римляните организират и засилват вътре в отделните градове романофилските партии; тъй като обикновено се опират на аристокрацията и олигархията, те организират във вътрешността на чуждите държави въстания и поддържат сепаратистичните тенденции в тях. Римските дипломати негласно вземат участие в династическите разпри, като се мъчат или да поставят на престола свое протеже, или да отслабят държавата чрез придворни смутове.

Заедно със засилването на влиянието на Рим римските дипломати започват да говорят все по-решително с независимите de iure царе. В 169 г. Антиох IV Епифан нападнал Египет. Тогавашният египетски цар се обърнал към римския сенат и в Египет била изпратена делегация, която трябвало да поиска от Антиох да изведе незабавно войските си от Египет. Полибий разказва, че когато научил за пристигането на делегацията, Антиох излязъл да я посрещне и протегнал ръка на главния посланик Попилий, но последният, вместо да отговори на поздрава му, предал на царя искането на сената и очертал около него един кръг като казал, че царят няма да излезе от този кръг, докато не даде отговор. Смутеният цар трябвало да приеме римските искания.

Докато в началото на II в. пр. н. е. римляните гледали да запазят на Изток status quo'то, системата на равновесието, в средата на същото столетие положението се променя. Заедно с римските политици и с римските войски на Изток проникват и римските, и италийските търговци, и ролята на римско-италийския лихварски капитал започва да се чувствува в живота на елинистическите държави. Това намира отражение в римската политика. След войната с Персей Рим изоставя политиката на засилване на слабите държави за сметка на мощните им съседи и започва да подготвя анексията на отслабените държави.

ГЛАВА XI

ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА РИМ НА ЗАПАД В ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА II В. ПР. Н. Е.

Завладяването на Македония и Гърция

Окончателното завоюване на северна Италия и на островите Сардиния и Корсика

През Втората пуническа война значителна част от галските племена от долината на река По се сражавали на страната на Ханибал. През време на войната римските селища пострадали чувствително. Войните в северна Италия се подновили в годината, в която бил сключен мирът с Картаген (201 г.), след това избухнало ново въстание, към което се присъединили дори и лигурците. Борбата продължила до 191 г. и завършила с жестоко потушаване на въстанието. Келтски окръзи останали само на север от р. По. Те трябвало да служат за опора против трансалпийските келти. Но и в тези области романизацията вземала широки размери. Полибий, който посетил тези места през шестдесетте години на II в. пр. н. е., пише, че само малко села

запазвали своя келтски характер. В долината на По се основават колонии, от които особено известни станали Бонония, Парма и Мутина.

Войните в Лигурия, в Корсика и Сардиния засилили римската власт по тези области. Тези войни се отличавали с необикновена жестокост. Тиберий Семпроний Гракх, бащата на бъдещите трибуни, избил или заловил в плен около 80,000 сардинци. Превърнати в роби, те се продавали на такава цена, че се създала поговорката: „Евтин като сардинец."

Войните в Испания

Римляните се затвърдили в Испания още през 206 г., но влиянието им там се ограничавало главно в крайбрежния пояс. Опорни пунктове на римското господство били градовете Таракон, Нов Картаген и Сагунт. За да засилят властта си, римляните почнали да основават тук военни селища. В 197 г. от римските владения в Испания били организирани две провинции и за тяхното администриране започнали да се избират двама претори (т. е. общият брой на преторите се увеличил на шест).

Когато във време на Втората Пуническа война римляните се сражавали с картагенците на Пиринейския полуостров, някои местни племена ги подкрепяли. Това не значело обаче, че те се отказвали от своята независимост. Римляните трябвало да се сблъскат с храбри племена, които упорито държели на своята независимост, и да се борят срещу тях при тежки и необикновени условия. Водачите на тези племена прилагали в борбата със завоевателите методите на партизанската война. Римляните били принудени да завладяват област след област. Особено тежка била борбата в планинските райони и северозападният кът на полуострова бил подчинен едва в началото на Империята.

В 197 г. в Испания започнало въстание. В 195 г. за борба с него била пратена армия под началството на консула Марк Порций Катон, който с мъка потушил въстанието и жестоко се разправил с въстаниците. Катон взел мерки, за да се тури ред в системата на провинциалното управление. Той обложил с данък сребърните и железни мини. От 194 — 189 г. била водена война с лузитанците, а в 181 г. избухнало въстанието на келтиберите, окончателно потушено в 179 г. от същия Тиберий Семпроний Гракх, който се отличавал с дипломатически дарби. Гракх умеел да се погажда с местните князе, вземал ги на римска служба и в същото време укрепявал границите на римските владения в Испания, но това положение не траяло дълго. В 154 г. избухнало ново въстание на лузитанците, към което се присъединили келтиберите и други племена. Бездарността на римските пълководци и вероломството им спрямо приятелските към Рим племена, както и немотивираното с нищо нарушаване на договорите с туземците, довели дотам, че войната в Лузитания поставила под удар господството на римляните в тази област. В 150 г. преторът Сервий Сулпиций Галба проникнал в земята на лузитанците, сключил с тях мир, но след като те сложили оръжие, значителна част от тях били избити или продадени в робство. Тогава всред въстаналите отново лузитанци се явил водач на име Вириат, който преди това бил прост пастир. Вириат се проявил като даровит пълководец и отличен организатор. Цели девет години той оставал непобедим. В 141 г. проконсулът Фабий Максим Сервилиан бил принуден да признае Вириат за цар. Този договор бил потвърден в Рим, но след това нарушен: в Лузитания отново били изпратени значителни военни сили. Но само предателството отървало римляните от опасния им противник. Приближени на Вириат, които били подкупени от римляните, го убили в палатката му, когато спял (139 г.).

Продължителните войни в Испания били последици от упоритата съпротива на местните племена, както и от вътрешното състояние на Римската държава и преди всичко на армията.

Редът на попълването на армията оставал същият. Легионите се състояли от селяни, чието разоряване вземало масов характер. Войникът не мислел за войни и завоевания, а за връщане у дома си, поради което дисциплината започнала да отслабва; при това, господството на нобилитета било свързано с известен ред при заемането на магистратурите и при назначаването за командни длъжности. Твърде често най-талантливите пълководци и политици били измествани на заден план, за да сторят място на влиятелни бездарници.

След победата на Вириат средище на въстанието станал градът Нуманция. През 137 г. римската армия, която обсаждала града, въпреки численото си превъзходство, била обкръжена от нумантийците. Консулът Манцин бил принуден да капитулира и изпратил квестора Тиберий Гракх (бъдещия трибун) да води преговори в Нуманция. Гракх сполучил да сключи мир, по който на римската войска се гарантирало свободно отстъпление, но цялото лагерно имущество минавало в ръцете на нумантийците.

Този договор не бил признат от сената, който по стар обичай решил да предаде консула Манцин на неприятеля, но Манцин не бил приет от нумантийците. В Испания бил изпратен прочутият по онова време Публий Корнелий Сципион Емилиан, който в 133 г. покорил Нуманция.

Причините за Третата пуническа война

След Втората пуническа война картагенците били принудени да се откажат от външна експанзия. В политическо отношение Картаген станал второстепенна държава, но не било лесно да се смаже икономическата му мощ. След загубването на колониите и след намаляването на търговския оборот придобило значение лозарството и маслинарството. По тоя начин Картаген постепенно се освободил от вноса на вино и дървено масло от остров Родос и от Сицилия.

Картаген започнал да изнася голямо количество вино и дървено масло и станал опасен конкурент на римските земевладелци, които отглеждали лозата и маслината. С независимото съществуване на Картаген не могли да се помирят и търговските кръгове на Рим.

Големи успехи направило през тоя период нумидийското царство, което спечелило във всяко отношение от поражението на Картаген. През царуването на Масиниса тук нарастват старите градове и се явяват нови градове и се засилва редовната армия. Нумидия се засилвала и в икономическо отношение. Масиниса изпращал кораби, натоварени с жито чак в Егейско море, на остров Делос.

Между Картаген и Нумидия ставали постоянно конфликти, при които Рим винаги вземал страната на нумидийския цар.

Умерената външнополитическа програма на Сципион, който държал на създаването на система от зависими и полузависими държави, намирала все по-малко привърженици и след победата над Персей завоевателната политика спрямо Картаген печели все повече и повече съчувственици всред разните групи от господствуващата класа на римското общество. Изразител на тези настроения бил Марк Порций Катон (Старият), който бил известно време в Картаген и се убедил в неговото богатство. Цветущото състояние на картагенското селско стопанство не давало мира на Катон: той държал за пълното подчиняване на Картаген и речите му в сената завършвали неизменно с думите: „Ceterum censeo Carthaginem delendam esse“ (И все пак мисля, че Картаген трябва да бъде разрушен).

Постоянните нападения на Масиниса спомогнали да се засили в Картаген партията на патриотите, която възлагала надеждите си на поражението на римляните в Испания. Едно такова нападение на Масиниса се натъкнало на отпор от страна на Картаген. Римляните сметнали това за нарушение на условията на договора, сключен през 201 г.[1], и макар че картагенците, които претърпели поражение в сблъскването с Масиниса, решили да капитулират, римляните им обявили война. По това време в Картаген била на власт миролюбивата партия, която била готова да приеме всякакви условия. Все пак, когато римските консули, които пристигнали в Утика, наред с другите искания предложили на картагенците да опразнят града и да се заселят на разстояние не по-малко от 15 км от морето, картагенците отхвърлили с негодуване това искане и решили да бранят своя град докрай.

---

[1] Вж. по горе, стр. 159

Обсадата на Картаген

Било направено всичко за защитата на града. Римляните смятали да превземат Картаген с пристъп, но опитите им останали безрезултатни. Трябвало да започнат продължителна обсада. Тук, както и в испанските походи, римските войски били далеч не тъй боеспособни, както по-рано. Картаген се оказал непристъпна крепост, а с вилазките си обсадените принуждавали отделни римски отреди да отстъпват.

Това продължило до 147 г., когато в Африка бил изпратен Публий Корнелий Сципион Емилиан. Син на Емилий Павел, победителя на Персей, Сципион Емилиан се падал осиновен внук на Сципион Африкански. Поклоник на елинистическата култура Сципион Емилиан бил един от енергичните пълководци на онова време.

След като пристигнал в Африка, Сципион преди всичко възстановил и заздравил дисциплината между войските и след това взел всички мерки да отреже Картаген от всякакъв подвоз. Обсадените били откъснати от външния свят и подвозът на продукти престанал. Оная картагенска армия, която се намирала вън от града била разбита. Ръководителят на отбраната на Картаген, знатният военачалник Хаздрубал, започнал да моли за мир, но Сципион не се съгласил и през пролетта на 146 г. започнало щурмуването на града.

Падането на Картаген

Шест дни сраженията се водели из улиците на града. Едва на седмия ден римляните успели да превземат Бирса — акропола на Картаген. Хаздрубал със семейството си и с римските дезертьори се скрил в храма на Ескулап и се готвел да се самоизгори. Но в решителния момент картагенският военачалник не издържал. Той изкочил от храма и коленопреклонно започнал да моли Сципион да пощади живота му. Жената на Хаздрубал, като видяла това, пожелала подигравателно на своя съпруг да си спаси живота, блъснала в огъня децата си и след тях сама скочила в пламъците.

Сципион искал да запази града, но по искане на сената Картаген бил подложен на пълно разрушение. Градът бил изгорен и след това изравнен със земята; територията му била обречена на проклятие и заселването на нея било забранено за вечни времена. Жителите на града били продадени в робство. Сенатската комисия постановила, че значителна част от владенията на Картаген става римска провинция Африка. Голяма част от земята била обявена за държавна (ager publicus), а жителите трябвало да плащат данък (stipendium). Само някои градове (Утика, Хадрумет и др.), които помагали на Рим, запазили свободата си и дори получили част от картагенските земи. Била увеличена територията на нумидийското царство, управлявано от синовете на Масиниса. Последният умрял на преклонна възраст през време на Третата пуническа война.

Покоряването на Македония и Гърция

Положението, създадено в Македония след победата над Персей, се оказало нетрайно. Между четирите окръга избухвали раздори, които имали за последица намесата на римския сенат. Недоволството на населението било използувано от някой си Андриск, който се представил за Филип, син на Персей. В Тракия той бил признат и намерил помощ. След това Лъжефилип навлязъл в Македония, дето бил посрещнат с възторг от по-голямата част на населението. Римският легион, изпратен против него, бил разбит (149 г.). Римляните трябвало да изпратят войски в Македония. Те успели да разбият войските на Лъжефилип с помощта на пергамския цар Атал II. Македония била присъединена към Рим и обявена за римска провинция (148 г.). Новопокореката област имала важно стратегическо значение за римляните, защото бранела Гърция от нахлуванията на варварите. Оттук римляните често започвали своите експедиции на североизток, поради което прокарали от Дирахий до Тесалоника път, който съединявал Адриатическо море с Егейско.

В това време в градовете на Гърция кипи ожесточена класова борба, а отделни градове враждуват и помежду си. Навсякъде имало привърженици и противници на римляните. В 149 г. Спарта се отделила от Ахейския съюз и това послужило като повод за война. Римляните застанали на страната на Спарта и тогава Ахейският съюз, главно под влиянието на демократическите елементи, обявил война на Рим. В решителния момент стратегът на Ахейския съюз Дией се обърнал към сиромашията и поканил да постъпват в редовете на войската всички, годни да носят оръжие, като включил в състава на войската 12,000 роби, родени в Гърция. Богатите били обложени с извънреден данък.

Решителното сражение станало на Истма. Ахейците били разбити и Гърция била присъединена към Рим. По изрично нареждане на сената Коринт бил разрушен в 146 г., а жителите му продадени в робство. Гръцките градове официално запазили свободата си, но все пак били поставени под контролата на македонския наместник, а на някои от тях били наложени данъци. Само Спарта и Атина били обявени за самостоятелни градове.

Присъединяването на Пергамското царство

Подир Македония и Гърция същата участ сполетяла и Пергамското царство. От времето на войната с Персей, Евмен II бил компрометиран в очите на Рим. При приемниците на Евмен II, Пергам постепенно губи значението на морска държава във водите на Средиземноморския басейн, а в същото време влиянието на римляните се засилва и разпространява все повече. При Атал III (138—133 г.) римските лихвари вече хазяйничат в Пергам. През 138 г. Атал III, който очевидно смята за неизбежно, че ще бъде подчинен на римляните, завещал царството си на Рим. В завещанието се осигурявала свободата на някои градове и преди всичко на Пергам. Мотивите на тези отстъпки не са ни достатъчно ясни. Напълно възможно е в случая да е играло роля движението на нисшите слоеве на населението. Римската окупация трябвало да подпомогне робовладелците в борбата им с недоволните елементи. Все пак римляните не успели да встъпят веднага във владение на новата област. В Пергам избухнало въстание на робите под ръководството на Аристоник[1], който изявил претенции за престола. Само след упорити борби римляните затвърдили господството си в Пергам. Предишното Пергамско царство станало провинция Азия.

Римските провинции

В средата на II в. Рим бил обширна държава; всички владения вън от Италия се смятали за негови провинции.

Отначало римляните нямали някакви правила за управлението на провинциите. Онзи, комуто било възложено воденето на войната, се разпореждал и във завоюваната страна. По-късно се създават четири нови длъжности на провинциални претори, на които се възлага управлението на известни провинции (от 227 г. насам се избират двама претори за управлението на Сицилия и Сардиния, а от 197 г. — двама претори за испанските провинции).

Провинциалните претори, както и другите магистрати, се избирали за една година, но срокът на управлението на провинцията могъл да се продължава с особено сенатско постановление (prorogatio imperii). В провинциите се изпращали понякога бивши магистрати, както и лица, неполучили още висши магистратури. Наместникът, който управлявал провинцията след изтичането на срока на магистратските си пълномощия или до получаването на магистратура, се смятал за промагистрат. Той получавал титлата проконсул (pro consule) или пропретор (pro praetore). В пределите на управляваните от тях провинции провинциалните наместници имали същата власт (imperium), с каквато разполагали и висшите магистрати, но извън пределите на своите области те били частни лица. Заедно с магистрата в провинцията се изпращал квесторът, който водел финансовите и стопанските работи. Освен това при провинциалния магистрат обикновено имало сенатори в качеството на легати.

Провинциалната система на управление се оформявала постепенно. Нямало никакви общи законодателни постановления, уреждащи управлението и положението на всички провинции. Имало определени положения за тези или онези провинции (leges provinciae), които били създавани или от сената, или от управителите на провинциите. Встъпвайки в длъжност, магистратът обикновено издавал едикт (edictum provinciale), като изтъквал в него принципите, от които ще се ръководи при управлението на провинцията.

Положението на градовете, влизащи в състава на провинцията, било различно. Голяма част от тях принадлежала към категорията на зависимите градове (civitates stipendiariae), които плащали данък (stipendium tributum), подчинявали се на управителя на провинцията и запазвали автономията си само при решаването на местни въпроси. Наред с тях имало свободни градове (civitates liberae), които от своя страна се делели на няколко категории. Правата на града, неговата свобода (libertas) могли да бъдат установени с особен съюзен договор (foedus) и тогава градовете се смятали за съюзни (civitates foederatae). Те се ползували от пълна автономия и не плащали данъци, но във време на война били длъжни да дават войска или кораби. В отделни случаи свободата на градовете била гарантирана само от сената Такива градове се ползували от автономия, запазвали своето съдопроизводство, но едни от тях се освобождавали от данъци (civitates liberae et immunes), други били длъжни да събират известни вноски. Като организирали провинциите, по този начин римляните действували по принципа: „divide et impera“ (разделяй и владей). За римляните провинциите били „достояние“, „чифлици на римския народ“ (praedia populi Romani) и преди всичко доходно негово перо.

Известна част от земите (напр. териториите на Картаген и Коринт, испанските мини и др.) били превърнати в „обществена мера“ (ager publicus) и се отдавали от преторите под наем. Подчинените градове били длъжни да плащат пряк данък (tributum, stipendium), който понякога се събирал в натура (vectigalia) във вид на десетък (в Сицилия). Освен това градовете се облагали с косвени данъци, които се състояли главно от митнически сборове. Издръжката на провинциалния управител била за сметка на местното население, върху раменете на което лежало и продоволствуването на войските, квартируващи в провинциите, както и всички разходи за местни нужди. В много случаи римляните запазвали старата данъчна система.

Данъчното бреме се увеличавало поради методите, прилагани от римляните при събиране на данъците. Те въвели т. н. откупна система, която се практикувала в елинистическите държави и която римляните заели по всяка вероятност от Сицилия. В Рим се образували откупни дружества (societates publicanorum), които предварително внасяли на държавата определената сума, а след това я изкарвали с големи излишъци от местното население. Какви могли да бъдат резултатите от дейността на публиканите се вижда от думите на Тит Ливий: „Там дето се явяват публиканите, там публичното право или става празна приказка, или у съюзниците не остава нито помен от свобода".[1] Управителите на провинциите, произхождащи от сената, прибягвали до всевъзможни изнудвания, за да се обогатят за сметка на провинциите. Провинциалите не могли да се оплакват от своя магистрат, докато той бил на власт. Те могли да обжалват решенията на управителя само след като той сложел мандата си. В 149 г. по закона на Калпурний били учредени особени съдилища, т. н. постоянни съдебни комисии, за разглеждане делата за изнудване (quaestiones perpetuae de rebus repetundis), но в тези комисии заседавали сенатори, които въпреки явните улики често произнасяли оправдателни присъди за представителите на своето съсловие.

---

[1] Вж. по-долу, стр. 220—221

Вследствие на завоеванията и на експлоатацията на провинциалното население променило се положението на римската държава и на разните слоеве на нейното население. Войните се придружавали от залавяне на голяма плячка и пленници, превръщани в роби. В описанията на триумфите, организирани от римските пълководци, се говори за грамадни количества злато, сребро, скъпоценни съдове, носени пред триумфатора като плячка. От провинциите всяка година в държавната хазна се стичали обикновено чрез откупните дружества вноските на местните жители за държавните мери, всевъзможните данъци и други доходи.

Увеличението на държавния доход било тъй значително, че след битката при Пидна (168 г. пр. н. е.) римляните престанали да плащат пряк данък (tributum), който до това време се събирал за военни нужди.

ГЛАВА XII

РИМСКОТО ОБЩЕСТВО В СРЕДАТА НА II В. ПР. Н. Е.

1. Нобилитетът и конничеството

Полибий за римския политически строй

Превръщането на Рим в световна държава предизвикало учудване у съвременниците. В началото на своята история Полибий пише: „Де може да има толкова лекомислен и небрежен човек, който не би пожелал да разбере по какъв начин и при какви обществени институции почти целият известен свят, попаднал в течение на непълни петдесет и три години под единствената власт на римляните?"[2] (От края на Втората пуническа война до победата над Македония.) Сам Полибий е наклонен да обясни издигането на Рим със съвършенството на политическото му устройство. Той намира, че в римския държавен строй били съчетани трите форми на управление: монархията, аристокрацията и демокрацията. Това съчетание на разните форми, според Полибий, било залог за успеха на римляните във външната и вътрешна политика. Такъв е отговорът на теоретика, който се стремял да обясни явленията на обществения живот въз основа на разпространените през елинистическата епоха политически теории. Въз основа на изложението на конкретната история, дадено от същия Полибий, може да се заключи, че за описваната от него епоха е характерно господството на нобилитета.

Римската аристокрация в началото на II в.

Народното събрание все още оставало висша институция в държавата. В отделни случаи то отхвърляло решенията на сената, понякога избирало за висши длъжности неугодни на нобилитета лица; но тия случаи били по-скоро изключение, отколкото правило. Наистина висшите магистрати официално притежавали почти неограничена власт, но срокът на службата им бил ограничен, а избирането им зависело от мнозинството в сената. Гай Фламиний бил един от последните големи политически дейци, които се издигнали от средата на плебеите. Немного преди Втората пуническа война и в нейния първи период демократическото движение се засилило и демократическите групировки упражнявали известно влияние върху хода на събитията, но поради ред обстоятелства по време на нахлуването на Ханибал ролята на сената станала по-значителна, а през следната епоха влиянието му се засилило още повече. Той ръководел цялата външна и вътрешна политика. Сенатът бил опората на нобилитета. Господствуващо положение всред нобилите продължавали да заемат старите патрициански родове — Емилии, Корнелии, Клавдии, Валерии. Някои патрициански родове изгубват значението си и постепенно слизат от сцената. Отделни плебейски родове добиват по това време голямо значение. От тях изпъквали особено Ливиите, Цецилиите, Метелите, Семпрониите и др. В предходната епоха сенаторската аристокрация се попълвала не само с плебеи, но и с представители на латински и дори на кампански градове. От края на III в. положението се променило. Достъпът до сената за нови членове бил затруднен. Онези, които не принадлежали към сенаторската аристокрация, могли да стигнат до висшите длъжности само в изключителни случаи. Това били „нови хора" (homines novi).

Представителите на нобилитета се делели на разни групировки, „партии", които се различавали помежду си понякога по въпросите на външната политика, но по-често се конкурирали в борбата за домогване до висшите магистратури, важните жречески длъжности и т. н. Отделни семейства и родове образували коалиции, закрепявали политическите си съюзи с династически бракове, оказвали си взаимна подкрепа, когато някои от членовете на дадена политическа групировка бивал даван под съд.

---

[1] Livius, XLV, 18, 4.
[2] Polyb., I, 1, 5.

Предишната простота отстъпила място на разкоша. Знатните семейства полагали големи грижи за своя престиж. За общественото мнение имали голямо значение старинността на рода и наличността на знаменити прадеди. Често пъти семейните хроники се подправяли, броят на прочутите сродници се увеличавал, появявали се прадеди, на които се приписвали фантастични подвизи.

За устойчивостта на семейните традиции способствувало правото да се държат восъчни изображения на прадедите (ius imaginum). Те се пазели в главната част на дома, в атриума, и се изнасяли при тържествените погребални процеси.

Сенаторите носели туника с широка пурпурна ивица, обувки с четири ремъка и златен пръстен. В домовете им се трупали клиентите, които навсякъде придружавали своя патрон. Богатите аристократически домове имали голям брой клиенти от градовете и селата. Клиенти ставали всички освободени роби. В изборите те гласували за своя патрон и агитирали за него. От своя страна патронът се явявал вместо своя клиент в съда и му помагал с подаръци.

Икономическата основа на мощта на нобилитета било едрото земевладение. Привилегированото положение на нобилитета увеличавало източниците за доходите на неговите представители. Честите походи в далечни страни обогатявали командирите от сенаторското съсловие. Грамадни доходи носело управлението на провинциите, което се намирало в ръцете на сенаторското съсловие. Поради закона на Клавдий от 220 г. пр. н. е., който ограничавал търговските операции на нобилитета, доходите на нобилитета от войните и от ограбването на провинциите се влагали в поземлена собственост.

Сципион Старият и Катон

В първата половина на II в. е характерна борбата вътре в нобилитета. През време на Втората пуническа война особено влияние всред сенаторите имал Квинт Фабий Максим, който получил прякора Кунктатор. Като принцепс на сената той имал голямо влияние над нобилитета. След смъртта на Фабий с необикновено голям авторитет се ползувал Публий Корнелий Сципион Африкански Старият. От 199 до 184 г. той бил принцепс на сената и под негово влияние се водела външната и вътрешна политика. Във външната политика той бил против създаването на нови провинции и държал за укрепването на римското могъщество чрез създаване на система от зависими от Рим васални държави. Във вътрешната политика Сципион бил привърженик на сенатската система на управление, но същевременно си поставил за цел да облекчи военната служба и да намали преките данъци. Сципион бил популярен всред бившите войници, които заедно с него участвували в много походи, както и всред плебса, гдето имал многобройна и разклонена клиентела. Сципион водел определена династическа политика. Представителите на рода на Корнелиите неведнъж заемат висши длъжности. С много други родове (напр. Емилиите) Корнелиите се намирали в приятелски и роднински връзки. Но въпреки всичко сред сенаторската олигархия имало и силна опозиция против Сципион. Спрямо него били настроени враждебно Фабиите и онези семейства, които били свързани с тях. Противник на Сципион бил дълго време Тиберий Семпроний Гракх, бащата на бъдещите трибуни. Победителят на Филип V, Тит Квинкций Фламинин, бил избран за консул през 198 г. въпреки желанието на Сципион, който поддържал други кандидати. В Сирийската война Публий Сципион участвувал като легат при брат си Луций. След тази война влиянието му отслабва.

През 187 г. от Лиций Сципион била поискана сметка за изразходване на сумите от сирийската плячка. Публий намерил това искане за унизително и демонстративно унищожил сметките. Но нападките скоро се подновили и в 184 г. комициите осъдили Луций да заплати голяма сума, а когато той отказал да стори това, искали да го отведат в затвора. Намесил се Публий, поддържан от народния трибун Тиберий Гракх, който бил във враждебни отношения със Сципионите, но смятал решението на Комициите за несправедливо. Той наложил veto на решението за арестуването на Луций. Разказът за процеса на Сципионите не е напълно достоверен, но до известна степен отразява отслабването на политическото влияние на Сципионите.

Един от най-последователните противници на Сципион бил Марк Порций Катон Старият. По произход той не принадлежал към аристокрацията (семейството му произхождало от Тускул), но стигнал веднъж до сенаторски длъжности, той се обявил за ревностен привърженик на старото и защитник на привилегиите на аристокрацията. В същото време Катон се обявявал против отделни представители на нобилитета, говорел с тях рязко и злъчно изваждал на показ техните недостатъци. Консерватизмът на Катон не му попречел обаче да изразява интересите на бързо развиващото се робовладелско стопанство и на лихварския капитал. Той настоявал за разрушаването на Картаген. В Испания той прокарвал политика, противна на Сципионовата. Областите на въстаналите племена, смятани за съюзници на Рим, били присъединени към провинциите. Докато Сципионите били привърженици на приобщаването на Рим към елинистическата култура, Катон бил защитник на старите римски обичаи. Той бил възмутен, че по повод на конфликта между Атина и Ороп (155 г.) в Рим пристигнала атинска делегация от представители на трите философски школи, начело с академика Карнеад. Катон се опасявал, че новите учения, които предизвикали грамаден интерес в римското общество, ще нарушат чистотата на нравите. В продължение на много години Катон се борил против разкоша. През 184 г. той бил избран за цензор. Цензорството на Катон добило особено значение. Той въвел данък върху разкоша, а при съставянето на новия сенаторски списък някои сенатори, чието поведение Катон смятал за недостойно за това високо звание, не били включени в него. Бил намален и броят на конниците. Строгостта на Катон като цензор станала приказна. Срещу него се обединили разни групи на нобилитета.

Цензорите, избрани за следващия срок, отменили много от онова, което било въведено от Катон. Катон Старият доживял до осемдесетгодишна възраст и умрял в годината, когато започнала последната война с Картаген, за която той дълго ратувал.

Законът на Вилий

Падането на Сципион, както и отменяването на мерките на Катон свидетелствуват за още по-голямото засилване на сенаторската олигархия, което е отразено в законодателството от първата половина на II в. Законът на Вилий (180 г.) установил реда за преминаването през разните магистратури. Висшите магистратури (консулството и претурата) могли да бъдат заемани само от ония, които заемали преди това нисшите изборни длъжности (квестурата и едилството). Който претендирал за първа магистратура, трябвало да бъде не по-млад от 28 години. Изборните длъжности трябвало да се предхождат от военна служба. По тоя начин претор могъл да стане онзи, който бил не по-млад от 40 години, а консул — не по-млад от 43 години. Този закон трябвало да помогне на олигархията в борбата ѝ против хора, популярни всред плебса. При заемането на магистратурите играел голяма роля последователният ред, установен от господствуващата олигархия. На висшите длъжности по правило се изреждали знатни посредствености. Енергичните хора, като Тиберий Семпроний Гракх, били изключение.

Ролята на конничеството

Ограничаването на достъпа до висшето съсловие довело до засилването на незнатния горен слой на плебса — конничеството.

В ръцете на конниците били откупите на провинциалните данъци. Участници в откупните дружества (socitates publicanorum) могли да бъдат и средно заможни хора, които внасяли своя дял и съразмерно на това получавали доходи, но главна роля в тези дружества играели конниците. Като събирали данъците в провинциите, освен всевъзможните злоупотреби, те прибягвали и до лихварство: те изисквали незабавното изплащане на данъка, а когато данъкоплатците нямали средства и не били в състояние да платят веднага данъка си, конниците им

давали в заем нужната сума срещу висока лихва и след изтичането на срока прибирали парите си с най-жестоки средства.

Както лихварските операции, тъй и външната търговия в Рим минават в ръцете на конниците. Благодарение на откупите и на изключителното положение на римския търговски и лихварски капитал, богатството на конниците в провинциите се увеличавало. Конниците постепенно се отделяли от плебейската маса и се оформявали като особено съсловие.

Подобно на нобилитета и конничеството спадало към висшия тънък слой на робовладелското общество. И конниците, и нобилите експлоатирали провинциите. Чрез поставени лица нобилите участвували във всевъзможни лихварски операции и търговски сделки, а конницата от своя страна владеела земята в Италия и в провинциите. При все това обаче първите били главно земеделска, а вторите парична аристокрация.

Въпреки общите им интереси, между сенаторското съсловие и конничеството имало много противоречия, които карали конниците да участвуват в противосенаторски коалиции, каквито започнали да се създават едновременно със задълбочаването на класовите противоречия и засилването на класовата борба във втората половина на II в.

2. Италийското селско стопанство в средата на II в. пр. н. е.

Въпреки завоеванията и развитието на търговско-лихварския капитал, селското стопанство продължавало да бъде главният клон на икономиката в Италия.

Трактатът на Катон „За земеделието“

Един от главните извори, които ни дават представа за италийското селско стопанство през II в. пр. н. е., е трактатът на стария Катон „За земеделието“. Засягайки разните занятия, Катон дава предпочитание на земеделието. „Когато нашите предци — казва той — хвалеха добрия мъж, те го хвалеха като добър земеделец.“[1] „От средата на земеделците излизат най-храбрите мъже и най-предприемчивите воини, а земеделието е най-благочестивото и устойчиво занятие и на хората, които се отдават на него, е най-малко присъщ лошият начин на мислене.“[2] Търговията е, според Катон, рисковано, а лихварството — непристойно за гражданина занятие.

Обявявайки се защитник на стария Рим, чиято социална опора били дребните и средни собственици, Катон влага обаче в понятието „добър земеделец“ (agricola bonus) съвсем друго съдържание. От неговите изказвания по този въпрос може да се извади заключението, че под „добър земеделец“ той разбира не селянина от старо време, а земевладелеца, който прилага робски труд и е свързан с пазара. В трактата на Катон са се отразили онези значителни промени, които станали в италийското селско стопанство през този период.

---

[1] Cato, De agricultura, 2.

[2] Пак там, 4.

Катон е привърженик на интензивното селско стопанство. При това той не смята всички видове култури за еднакво изгодни. Говорейки за доходността на разните участъци от дадено имение, той поставя на първо място отглеждането на лозата (vinea), на второ място—зеленчуковата градина (hortum), на трето — върбовите насаждения (salictum), на четвърто—маслинените плантации (olivetum), на пето — ливадите (prata), и чак на шесто място у него стои нивата (campus frumentarius). Терминът villa у Катон се употребява за обозначаване на средното селско стопанство. Със същото значение обаче в останалите извори се употребява думата fundus, от която е произлязло понятието латифундия (latifundium)[1], обозначаващо едрото земевладение. Катон говори за два типа вили: вила от 240 югера (около 60 хектара), засята с маслинени дръвчета, и от 100 югера (около 25 хектара), засята с лози. Напълно е възможно двете вили да се намират близо една до друга или дори да са част от един и същ чифлик. Катоновите съвети засягат най-разнообразни въпроси из областта на селското стопанство: той говори за грижите за маслинените дървета и лозята, за земеделието и скотовъдството. Добрият стопанин е длъжен да се грижи преди всичко за доброто обработване на земята. „Що значи да се обработва добре земята? — Да се оре добре. — А сетне? — Да се оре. — А после? — Да се тори.“[2]

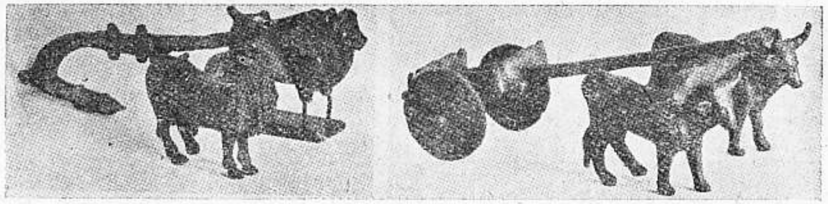

Фиг. 49. Римски плуг със запрегнати в него волове. Изображение от бронз от средна Италия.

Катон дава ред съвети кога и как трябва да се тори земята. Торят се не само посевите; за да се осигури добра коситба, трябва да се торят и ливадите и да се чистят от плевели. Правилата на сеенето, плевенето, прибирането на реколтата, овършаването ѝ, избирането и устройството на хармана, всичко това е предвидено от внимателния стопанин. Отглежда-

---

[1] Употребявало се множествено число — latifundia.

[2] Cato, De agricultura, LI, 1.

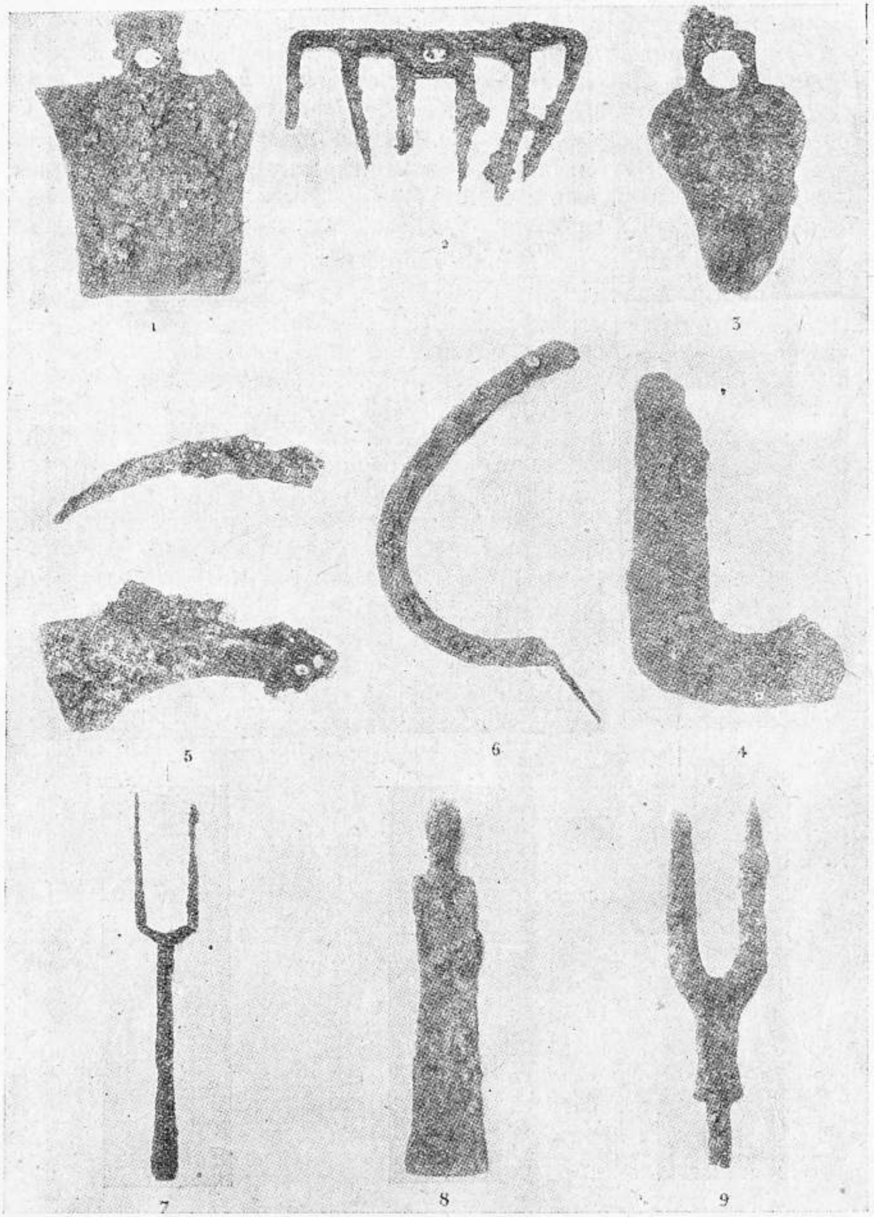

Фиг. 50. Селскостопански сечива, намерени близо до Помпей: 1 — лопата; 2 — гребло; 3 — сърп; 4 — вила.

нето на лозята и маслинените градини, приготовляването на виното и на дървенето масло, тяхното пазене и най-сетне продажбата им, всичко това е предмет на особени грижи на Катон. Той дава рецепти как италийският стопанин да приготви вино, което да не бъде по-лошо от виното на остров Кос. Той посочва и как да се пласира по-изгодно реколтата на маслинените дървета. Катон дава съвети за отглеждане на плодни дръвчета. Той внушава да се полагат особени грижи за добитъка и разказва как да се правят оборите, как да се гледа и храни добитъкът.

Творбите на Катон дават равносметката на селскостопанския опит не само на италийските земевладелци. Макар и противник на всичко чуждо, авторът се ползувал от съветите на елинистическите агрономи и от трудове на своите конкуренти — картагенските агрономи. Трудът на Катон съдържа не само рационални съвети по селското стопанство. Той учи собственика на имението и как да се моли на боговете, как да извършва всевъзможни сделки. Тази книга е сборник от практически съвети, чието изпълнение осигурява успеха на селския стопанин. Катон отделя много внимание на въпроса, как да се построи вилата, как да се управлява имението и как да се организира работата. Голямо внимание се отделя също и на въпроса за работната сила. Добрият селски стопанин е робовладелецът, който трябва да използува максимално силата на своите роби, които са главният контингент от работна сила. Броят на робите сравнително не е голям: на маслинената плантация — 13, на лозето — 16. Но трябва да се има предвид, че Катон рисува „идеални вили“, защото фактически броят на робите бил много по-голям. Робовладелецът трябвало да извлече от робите максималния добавъчен продукт, а когато робът остарявал и заболявал, не трябвало да го държи повече, а да го продаде, както би продал някоя стара каруца, стари сечива или нещо друго, излишно в стопанството. Робите не бивало да стоят без работа; в дъждовно време трябвало да ги карат да мият бъчвите, да изнасят тор, да чистят семена, да плетат въжета и да кърпят всякакви вехтории. За робите нямало празници: в дните на селските празненства, когато било забранено да се работи на нивата, робите трябвало да оправят пътищата, да прекопават зеленчуковите градини и да почистват помещенията. Някои роби, очевидно ненадеждни, работели по картагенски образец, оковани във вериги. Разходите за издръжката на робите се свеждат до минимум. Те получавали сравнително много хляб — до 5 фунта (римският фунт бил равен на 327·5 грама) на ден във време на усилена работа, но не им се давало почти нищо готвено. Давало им се вкиснало вино и най-долнокачествено дървено масло. Като облекло на роба се полагало годишно само една туника и едно наметало. Самият стопанин не

всякога живеел във вилата. С всичко се разпореждал управителят-вилик, назначаван измежду робите.

Като изброява длъжностите на вилика, Катон набляга, че той трябва да следи за настроението на робите. От отделни бележки на Катон можем да установим, че бягството на робите било обикновено явление, а за да държи робите в покорност, Катон, според думите на Плутарх, „винаги нареждал работите тъй, че между робите да има раздори и неприязън, тъй като смятал, че съгласието между тях е опасно и се боял от него“ [1].

Селскостопанската работа е сезонна и би било неизгодно да се издържат робите през цялата година, за да се използува трудът им само за кратко време. Затова Катон предвижда използуването и на свободна работна сила. Когато говори за избора на имението, Катон предвижда, че в даденото място има свободни работници. Ние узнаваме, че прибирането на маслинената реколта се възлагало на дошли отвън задруги от свободни работници. Понякога прибирането на реколтата на житните растения се предоставяло на свободни работници, вероятно на живущи в съседство малоимотни селяни, срещу известна, обикновено незначителна част от реколтата.

Разпространяване на интензивното селско стопанство

Книгата на Катон ни дава право да направим заключението, че в Италия през II в. пр. н. е. били разпространени интензивните форми на селското стопанство. Когато става дума за избор на място за имение, Катон съветва да се обърне внимание, дали има наблизо „по-голям град, плавателна река и добър оживен път“ [2]. С други думи, той има преди всичко предвид стопанството в предградията. От отделни негови бележки може да се заключи, че вилата, която имал предвид, се намирала близо до Рим, в Лаций или Кампания В по-отдалечените райони запазвали значението си земеделието и скотовъдството. Разсъжденията на Катон по въпроса, кое стопанство е изгодно, и разни негови съвети показват, че поради притока на евтино жито от отвъдморските области земеделието ставало малко изгодно, и това имало голямо значение за римската социална история на следващия период. Наред със средните интензивни селски стопанства от типа на Катоновите вили в началото на II в. се появяват едри екстензивни стопанства. Това било една от последиците на Втората пуническа война. Държавният поземлен фонд (ager publicus) нараснал и за сметка на изоставените през време на войната ниви, и за сметка на конфискуваните земи на непокорните съюзници. Голяма част от този фонд попаднала в ръцете на едри земевладелци. Това било особено характерно за южна Италия, обезлюдена и пострадала повече от останалите части на полуострова през време на войната с Ханибал.

---

[1] Plut. M., Cato maior, 21.

[2] Cato, De agricultura, I, 3.

3. Промишленост и търговия

Новите икономически отношения упражнили влияние върху развитието на италийската промишленост. В Рим и в разните италийски градове имало работилници (както изглежда дребни), които работели за нуждите на селските стопани.

Отделни градове се специализирали в производството на едни или други предмети, необходими за нуждите на селското стопанство. Катон казва, че туниките, наметките и обувките за робите се купували в Рим. От Капуа и Нола (в Кампания) могли да се намерят ведра, урни за дървено масло и за вино и разни медни съдове.

Кампания и Етрурия били области, гдето занаятчийското производство било по-развито от другаде.

В Етрурия по това време се наблюдава упадък на керамичната промишленост, но затова пък продължава да се развива техниката на обработката на металите, изработват се бронзови и железни предмети за домакински нужди и оръдия на труда. Занаятчийските работилници задоволявали главно нуждите на местните селски стопанства и на жителите на околните градове. Луксозните предмети идвали в Италия от Гърция и от други страни на елинистическия Изток, а западните страни доставяли селскостопански продукти. Вносът бил значително по-голям от износа. Но промените, настъпили в селското стопанство, оказали влияние върху италийската търговия: италийското вино се явявало в разни области на Егейско море, като се наложило на пазарите и изместило гръцките вина. Това се вижда от надписите от Делос и от големия брой чирепи от амфори за вино с италийски печати.

Търговските средища на Изток

Главните търговски центрове се намирали на Изток. Извънредно голяма роля играе през III и II в. Родос. След 167 г. добил голямо значение Делос, дето се срещали търговци от разни страни и дето имало разнообразни професионални и религиозни сдружения на италийците. Падането на Картаген и на Коринт спомогнало, за да порасне още повече значението на Делос. Римските завоевания открили широко поле за действие главно на гърците в южна Италия и на кампанските търговци. Разни слоеве на населението в Рим били вмъкнати във всевъзможни сделки. Първо място заемали, разбира се, конниците. Но в тия сделки вземали участие и нобилите, които действували преди всичко чрез своите клиенти. Дори и Катон, ревностният проповедник на селското стопанство, както се вижда от биографията му, писана от Плутарх, се занимавал с доходни търговски сделки. Той закупувал и препродавал рибни езера, места, удобни за тепавици, давал в заем пари срещу залог на кораби и др. Тъй като превозът по море не всякога бил сигурен, Катон образувал дружества и всяко от тях поддържало кораби, които превозвали стоките. Неговите средства били разпределени в много дружества. По тоя начин рискът от загубата на парите в случай на загиване на корабите намалявал, а вероятността за печалби се увеличавала.

Променило се и финансовото положение на Римската държава. Чак до 200 г. Рим чувствувал известен недостиг от сребърни монети, но след завоеванията, особено след присъединяването на Испания с нейните богати сребърни мини, Римската държава се сдобила с възможността да осигури сребърната основа на паричната си система. Бронзовият ас през време на войната с Ханибал бил сведен от две унции на една, а сега теглото му стигнало до половин унция (унция = 21.29 грама). Асът започнал да играе ролята на разменна монета.

Развитието на лихварството

Напливът от злато и сребро съдействувал за развитието на лихварството. Хората с пари отваряли разменни дюкяни, отговарящи на банкерските кантори от края на средните векове и началото на новото време. Собствениците на тези дюкяни (argentarii — сарафи) били главно освободени роби или чужденци, най-вече гърци. Те всякога разполагали с пари в брой, следели за състоянието на паричния пазар, вършели размяна на монетите, определяли качествата им, пазели и превеждали парични суми от сметката на един вложител на сметката на друг и давали пари под лихва. Не трябва обаче да се преувеличава значението на аргентариите: кредит в истинския смисъл на думата в Рим нямало и всички парични операции имали предимно лихварски характер.

4. Робовладението в Рим в средата на II в. пр. н. е.

Източници на робството

Робовладението съществувало в Рим от най-ранни времена, но робството добило класическата си форма във време на Пуническите войни. При всяко завоевание били отвеждани в плен и продавани в робство десетки хиляди роби (в 167 г. били поробени 150,000 епироти, а по време на усмиряването на Сардиния — повече от 80,000 сарди и т. н.)

Пленените минавали във ведомството на квестора, който се намирал при войската, и той ги продавал на публичен търг. Те били купувани от прекупвачи, които ги изкарвали на пазара. Център на търговията с роби бил Делос. Там били закарвани не само пленените. Важна роля при попълването пазара на робите играели пиратите. И във времето на класическа Гърция, както и през елинистическата епоха, корабите на пиратите пречели на нормалните съобщения по море. Залавянето и продажбата на робите било едно от доходните пера в занаята на пиратите. Във всеки случай на Делос се събирали понякога до 10.000 роби на ден и до вечерта обикновено бивали продадени.

Децата, родени от робиня, се смятали за собственост на оногова, комуто принадлежала майката. Това било също един от източниците на робството. Трябва все пак да се отбележи, че през II в. пр. н. е. да отглеждаш роб у дома си струвало повече, отколкото да го купуваш на пазара.

Римското право от онова време допускало превръщането на свободния в роб. Бащата можел да продава децата си в робство, свободният можел да стане роб по силата на съдебна присъда за известни углавни престъпления (крадецът, заловен на местопрестъплението, подпалвачът, дезертьорът). Случаите на превръщане на свободни в роби били малко, и този източник на робството нямал стопанско значение.

Юридическото положение на роба

Юридически робът се смятал за собственост на своя господар. Той спадал към res mancipi, т. е. могъл да бъде продаден чрез манципация, да бъде подарен, завещан и пр. Едновременно с това той се намирал под властта на бащата на семейството (pater familias). Робът влизал в семейството като негов най-безправен член. Господарят имал над него правото на живот и смърт (ius vitae ac necis). Докато това право обикновено не се прилагало по отношение на останалите членове на семейството, жестоките наказания, и дори смъртно наказание на роба, били обикновено явление.

В зависимост от това, къде се прилагал трудът на робите, те се делели на две групи: едни работели на полето, това били селските роби (familia rustica), а други — в града, те били градските роби (familia urbana). Положението на първите ни рисува трактатът на Катон. Що се отнася до градските роби, една част от тях работела в дома на господаря си като прислуга, а друга част била заета в занаятите. Една до известна степен привилегирована група измежду домашните роби били учителите, лекарите, музикантите, както и всевъзможните домоуправители. Робите-занаятчии могли да работят в дома, да обслужват нуждите му, но голяма част от тях била заета в работилниците. По този начин робите били главната производителна класа в римското робовладелско общество.

Робите могли да имат потомство. Според римските закони връзката между роб и робиня или връзката на роб и свободен се смятала не за брак, а за съжителство (contubernium) и нямала никакво юридическо значение.

Робите възпитавали и обучавали децата; робите били лекари, художници и др. Имало и държавни роби, които изпълнявали длъжността на писари, архивари и т. н. Решаващото в случая е, че робството било основа на цялото производство, противоречието между робите и робовладелците — основно противоречие на римското робовладелско общество.

Особеностите на робовладелския начин на производство

Особеностите на робовладелския начин на производство и коренните му различия от другите начини на производство са изяснени от Маркс. Една от главните особености на робовладелския начин на производство бил натуралният начин на присвояване на работната сила. „Самият пазар на роби — казва Маркс — се попълва постоянно със стоката — работна сила чрез война, морско разбойничество и т. н. и това разбойничество на свой ред се справя без посредничеството на процеса на обръщането, представяйки натурално присвояване на чужда работна сила чрез пряка физическа принуда."[1]

Робът се отличава от пролетария по това, че последният продава работната си сила, а „робът е продаден един път завинаги"[2]. Той е юридически безправен и е вещ на своя господар. Той „работи при помощта на чужди условия на производството и несамостоятелно"[3]. Купуването на роб се различава принципиално от наемането на работна сила. „При системата на робството паричният капитал, изразходван за покупка на работна сила, играе ролята на парична форма на основния капитал, който се обезщетява постепенно, докато изтича дейният период от живота на роба."[4] Но капиталът, платен при купуването на роба, не влиза в състава на оня капитал, чрез който от роба се извлича печалбата, добавъчният труд. Поради това по органическия си състав робовладелското производство неизбежно оставало на ниско равнище. Главните средства се изразходвали за покупка на роби, а не за обзавеждането на предприятието. На развитието на робовладелското производство пречело и отношението на роба към труда и към оръдията на производство. Робът не бил заинтересован в повишаването на производителността на труда. Но не само това. „Работникът, според сполучливия израз на древните, се отличава в случая по това, че е instrumentum vocale (надарено със слово сечиво), за разлика от животното, което било instrumentum semivocale (надарено с глас сечиво), и от неодушевеното оръдие на труда instrumentum mutum (нямо сечиво). Но самият работник дава на животното и на оръдието на труда да почувствуват, че не прилича на тях, че е човек. Като се отнася лошо с тях и ги похабява con amore (със сладострастие), той стига до съзнанието, че се различава от тях. Затова икономическият принцип на този начин на производство е да се прилагат само най-груби, най-неодялани оръдия на труда, които тъкмо поради грубостта и неодялаността си се развалят помъчно."[1] По тоя начин оръдията на труда не се развивали, оставали на ниско равнище и това се отразявало върху производителността на труда. Съветите на Катон, отнасящи се до рационализирането на селското стопанство, имат предвид торенето на почвата, подготовката на семената, събирането и запазването на добива, а оръдията на труда остават първобитни, груби; и това се обяснява, не ще съмнение, с робовладелския характер на производството.

---

[1] Маркс, Капитал, т. II, Москва, 1938 г., стр. 416.
[2] Маркс и Энгельс, Соч., т. I, стр. 467.
[3] Маркс, Капитал, т. III, Москва, 1938 г., стр. 696.
[4] Маркс, Капитал, т. II, Москва, 1938 г., стр. 416.

Античните предприятия познавали разделението на труда само в най-елементарните му форми. Трудът на робите се прилагал в масов мащаб само там, дето се допускало, тъй да се каже, обикновено сътрудничество (кооперация). Към този тип би трябвало да се причисли едрото плантационно стопанство в римските латифундии, които започнали да се развиват към края на II и началото на I в.

Въпреки това обаче робовладелското общество не било еднообразно и неподвижно. Маркс подчертава неговата динамичност. Той изтъква, че то „преминава през цял ред степени от патриархалната система, която разчита предимно на своята собствена консумация, до плантаторската система в същинския смисъл на думата, която работи за световния пазар"[2].

Към средата на II в. робовладението в Рим добило класическа форма. Войната и господствуващото политическо положение съдействували за притока на роби и за сравнителната им евтиния. Най-целесъобразно било използуването им в селското стопанство, тъй като селскостопанските работи не изисквали особена квалификация (робите работели обикновено с прости оръдия на труда), робският труд могъл да се прилага масово. Освен това, произвеждайки определени селскостопански продукти, римляните могли да ги изнасят вън от Италия, а в областта на промишлеността запазвали господствуващото си положение развитите промишлени центрове на Изток

Политическото положение на Рим имало за последица и съсредоточаването на паричните средства, постъпващи във вид на военна плячка, данъци, лихви от дадения под лихва капитал и т. н. Част от тези средства се влагали в селското стопанство. Те се изразходвали за придобиване на земи, за покупка на роби за селското стопанство и за обзавеждане на стопанството. Значителна част от средствата се давала обаче под лихва и се влагала във всевъзможни спекулативни предприятия.

---

[1] Маркс, Капитал, т. I, Москва, 1937 г., стр. 187, заб. 17.
[2] Маркс, Капитал, т. III, Москва, 1938 г., стр. 708.

Развитието на едрото, почиващо върху робски труд селско стопанство и нарастването на търговско-лихварския капитал са основните характерни черти на стопанския живот през II и I в. пр. н. е. Занаятчийското производство обслужва предимно местния пазар. В това отношение Италия се различава от развитите елинистически страни, които изнасяли изделия на занаятчийското производство.

Разоряването на селяните

Едновременно с развитието на едрото земевладение се наблюдавал упадъкът на дребното селско стопанство. За това обстоятелство съдействували цял ред причини.

Втората пуническа война била придружена от разоряването на онези области, през които минал Ханибал и в които се водели военните действия. Продължителните войни обогатявали господствуващите класи, но се отразявали крайно неблагоприятно върху селското стопанство.

Втората пуническа война била придружена от разоряване на онези области, през които минал Ханибал и в които се водели военните действия. Продължителните войни обогатявали господствуващите класи, но се отразявали крайно неблагоприятно върху селското стопанство, тъй като главните работници били принудени да прекарват времето си в похода. Неблагоприятно влияние върху дребното селско стопанство имал и вносът на евтини зърнени храни в Италия. Към това се прибавяла и насилствената незаконна експроприация на дребните селски собственици. Макар че всички римски граждани имали право на парцел в пределите на държавните земи (ager publicus), по-голямата част се владеела от едри земевладелци. По всички тези причини броят на свободните граждани, притежаващи съответен поземлен ценз, намалявал. Цензът през 164 г. давал броя на пълноправните граждани — 337, 452 души; 159 г. — 328,316; 147 г. — 322,000; 136 г. — 317,933.

Процесът на разоряването на селячеството е отбелязан от древните историци. Апиан го описва по следния начин:

„Богатите хора, след като завзели голяма част от тази неподелена земя и надявайки се поради давността на заемането, че тя не ще им бъде отнета, започнали да присъединяват към владенията си съседните парцели на бедните, при което отчасти ги откупували с пари, а отчасти ги отнемали със сила, така че в края на краищата в техни ръце вместо малките парцели се оказали цели латифундии. За обработването на нивите и пазенето на стадата те започнали да купуват роби, защото военната служба откъсвала от земеделието свободните работници. Освен това самото робовладение носело не малък приход, тъй като свободните от военна служба роби се плодили много. По тоя начин силните хора забогатявали извънредно много, а страната се пълнела с роби. Броят на италийците, напротив, намалявал, тъй като те се изтощавали от бедност, данъци и военни походи, но и тогава, когато тези тежести ставали малко по-леки, италийците все пак оставали без работа, тъй като земята принадлежала на богатите, които я обработвали не с помощта на свободни, а с ръцете на робите.“[1]

Преобладаващата маса на разорените селяни не се превръщала в свободни работници (робският труд бил по-евтин), а отивала да търси щастието си в Рим, дето живеела от случайна работа, от подаяние на богатите или пък от помощта на държавата. Лумпен-пролетариатът образувал значителна част от населението на големите градове на античния свят. Съответно с разоряването на селячеството нараствали и лумпен-пролетарските слоеве в Рим, а това от своя страна имало значителни социални последици. Характеризирайки особения начин на живот на тоя слой от населението, Маркс цитира Сисмонди: „Римският пролетариат живеел за сметка на обществото, докато съвременното общество живее за сметка на пролетариата.“[2]

ИГВ

В това се състои и главната разлика между античния пролетариат и пролетариата на капиталистическите държави. В едно свое писмо Маркс характеризира по следния начин резултатите от разоряването на римското селячество:

„На разни места в „Капитала“ аз споменах за съдбата, която сполетяла плебеите на древния Рим. Първоначално те били свободни селяни, които обработвали всеки за себе си собствените си дребни късове земя. В хода на римската история те били експроприирани. Същото онова движение, което ги отделило от техните средства за производство и съществуване, имало за последица не само създаването на едра поземлена собственост, но и образуването на едри парични капитали. По тоя начин една прекрасна сутрин на една страна се оказали налице свободни хора, лишени от всичко, освен от (личната си) работна сила, а на другата страна за експлоатация на техния труд — владелците на всички придобити богатства. Какво станало всъщност? Римските пролетарии станали не наемни работници, а просто тунеядци, по-презрени от тъй наречените „poor whites“ (белите бедняци) от недавнашното минало в южната част на Съединените щати, а заедно с това се развил не капиталистическият, а робовладелският начин на производство. По тоя начин събитията, които са поразително аналогични, но стават в различна историческа среда, довеждат до съвсем различни резултати.[3]

---

[1] Appianus, De bellis civilibus, I, 7.

[2] Маркс, Предисловие ко второму изданию „Восемнадцатого брюмера Луи Бонапарта“, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XIII, ч. I, стр. 313.

[3] Маркс, Письмо в редакцию журнала „Отечественные записки“, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XV, стр. 377—378.

5. Римската държава в началото на втората половина на II в. и реформистката партия на Сципион Емилиан

Разоряването на италийските селяни, което ставало главно в централните, а отчасти в южните области на Италия, продължавало в течение на много години. На север, а както и в планинските области на средна Италия, селячеството също изпитвало затруднения поради новите икономически условия. Обедняването на селячеството се отразявало неблагоприятно върху положението на римската държава и преди всичко върху бойната мощ на Рим. В първата половина на II в. се създали предпоставките за въстание на робите и за широко движение на свободната сиромашия. Вследствие на това мисълта за реформи се поражда дори всред някои представители на нобилитета, специално у Сципион Емилиан и у близки нему лица. Представителите на Сципионовата насока не прокарали обаче никакви реформи, но все пак техните възгледи оказали влияние върху развитието на демократическото движение.

Както след Втората пуническа война с особено политическо влияние в Рим се ползувал Сципион Африкански Старият, тъй и след Третата пуническа война голяма роля в политическия живот на Рим играе разрушителят на Картаген Публий Корнелий Сципион Емилиан Африкански Младият[1], който съчетавал традициите на два патрициански рода — Корнелиите и Емилиите. Още като шестнадесетгодишен момък Корнелий Емилиан се отличил в битката при Пидна, след това воювал успешно в Испания и най-сетне се прославил през Третата пуническа война, имал голям авторитет и бил влиятелен всред плебеите; едновременно с това той имал големи връзки в аристократическите кръгове и много привърженици всред сенаторската аристокрация. Емилиан бил ревностен поклонник на елинистическата култура и философия. Между близките нему хора били историкът Полибий, философът Панеций, драматургът Теренций и цял ред други културни и политически римски дейци от оная епоха. Сципион Емилиан се намирал под влиянието на стоиците, но същевременно бил привърженик на староримските идеали. Той високо ценял Катон, макар че последният имал отрицателно становище към елинистическата култура. В кръга на Сципионовите единомишленици се създал идеалният образ на суровия римлянин от доброто старо време, който се отличавал с храброст, простота и справедливост в решенията си.

Сципион бил популярен всред своите войници, добре познавал техния бит и съзнавал какво значение за сигурността на Рим има селячеството. Всред неговите близки се породила мисълта за необходимостта от реформи, за възстановяването на ония отношения, които господствували през времето на ранната Република. Обаче Сципион бил дотолкова тясно свързан с нобилитета, бил такъв безусловен привърженик на властта на сената, че не могъл да пристъпи към решителни мерки. Неговото цензорство се отличавало със строгост, но борбата му против разкоша нямала чувствителни резултати. Приближеният до него Гай Лелий съставил законопроект за уреждане на аграрния въпрос, но не го внесъл в Комициите и затова получил прякор Мъдър (Sapiens).

---

[1] Вж. по-горе, стр. 176 — 177

ГЛАВА XIII

РИМСКАТА КУЛТУРА В СРЕДАТА НА II В. ПР. Н. Е.

Влиянието на елинизма

Социално-икономическото развитие през III и II в. създало в Рим предпоставките за развитието на културата. Благодарение на допира с елинистическите страни в Рим се засилило влиянието на елинистическата култура и техника. Епохата на борбата на Рим за надмощие в Средиземно море била време на възникването и развитието на разните жанрове на римската литература и изкуство. Тази епоха оставила дълбоки следи в мирогледа на римляните. Тя е отбелязана с борбата на староримските традиции с новите течения. В римската култура от онова време има много нещо пренесено и неоригинално и доста много нещо противоречиво и непреработено, но предишните италийски традиции не били забравени, те способствували за превъзмогването на чуждите за Рим културни тенденции. Рим се движел по пътя на създаването на оригинални културни форми, които отпосле разпространил в подчинените нему страни, намиращи се още на ниска степен на развитие.

Началото на гръцкото влияние върху Рим спада към отдалечените времена на римската история, а въздействието на елинистическата култура се проявява с особена сила от времето, от което Рим подчинил гръцките градове в Италия и започнал да взема непосредствено участие в политическия живот на разните елинистически държави.

Промяна в бита

Новите условия на социалния и икономически живот променили самите основни корени на римския бит. Рим губел чертите на селски град и ставал световен център. Римската простота изчезвала. Строгите мерки на цензорите не могли да възпрат разпространението на разкоша. Разкошът в облеклото (особено в женското), разкошът по пиршествата и в домашната обстановка станали неделима част на бита на господствуващите класи. Къщите започнали да се строят според елинистически образци.

През ранната епоха бащата бил едничкият наставник на децата си. Той ги обучавал на четене, писане и смятане, давал им прости упътвания по агрономия, карал ги да заучават наизуст законите на Дванадесетте плочи, давал им наставления в духа на обичаите на предците. От II в. насам образованието става по-сложно. Появяват се учители-гърци, които твърде често били роби. От началото на 60-те години в Рим се отварят гръцки училища. В тях се четат и тълкуват гръцките поети, изучава се граматика, обръща се внимание на усвояването на разните реторически похвати, запознават се учащите се с основите на разните философски системи. С развитието на римската литература в училищата се водят занятия и по латинските образци. Протестите на римските консерватори, особено влиятелен, от които бил Катон Старият, не могли да спрат разпространяването на елинистическата образованост.

Влиянието на елинизма върху римската религия

Елинизмът упражнил въздействие и върху разните форми на римската идеология. В областта на религията процесът на елинизацията се извършвал бавно. Римляните въвеждали гръцките богове, като запазвали имената им или пък като ги отъждествявали с известни римски божества. Гръцкият олимпийски пантеон в края на краищата бил официално признат.[1]

Наред с олимпийските божества в Рим се въвеждат и други гръцки култове.

Така култът на Херакъл прониква в Рим и към края на IV в. добива общодържавно значение. Законът на Огулниите (300 г.), който допуснал плебеите към важни жречески длъжности, спомогнал за официалното признание на гръцките божества, особено на ония, които били почитани в южна Италия. Това се обяснява най-вероятно с обстоятелството, че видните плебеи, които влизали сега в жреческите колегии, били делови хора, имащи често допир с гръцките градове в южна Италия. В III век се въвежда култът на бога-лечител Асклепий, въвеждат се жертвоприношения и игри по тарентийски образец в чест на Юпитер-бащата и на Прозерпина. По този начин получавали признание гръцките представи за задгробния свят. Религиозните нововъведения обикновено се установявали от сената въз основа на Сибилинските книги.

От особено значение за историята на римската религия била Втората пуническа война. Демонстративното пренебрежение, което се забелязвало у някои плебейски магистрати по отношение на старинните религиозни обичаи, било използувано от консервативните елементи като обяснение за причините на нещастията, изпитвани от римския народ. Фабий Максим, когото избрали за диктатор, когато в Рим узнали за катастрофата при Тразименското езеро, се погрижили преди всичко за уреждането на религиозните въпроси. Той заявил, че консулът Гай Фламиний бил виновен повече „в пренебрежение към церемониите и ауспициите, отколкото в безразсъдство и невежество“[2].

Римляните си спомнили почти забравения вече италийски религиозен обичай — обета за свещена война (ver sacrum), който бил даден от Фабий въз основа на указанията на Сибилинските книги.

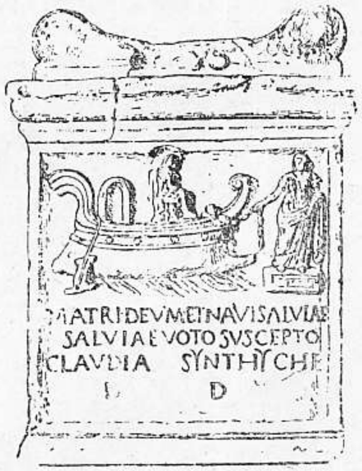

Фиг. 51. Пристигането на великата майка в Рим. Весталка, невинно заподозряна в нарушение на своя, обет води кораба на богинята, който дотогава никой не могъл да помръдне от мястото. Релефно изображение върху един паметник, посветен на богинята.

---

[1] Дванадесетте олимпийски богове били: Юпитер (Зевс), Юнона (Хера), Нептун (Посейдон), Минерва (Атина), Марс (Арес), Венера (Афродита), Диана (Артемида), Вулкан (Хефест), Веста (Хестия), Меркурий (Хермес), Церера (Деметра) и Аполон, който бил почитан под същото име.

[2] Liv, XXII, 9,7.

Характерно е, че въз основа на същите тези Сибилински книги се въвежда и гръцкият религиозен церемониал: на дванадесетте богове се уреждат особени тържествени „угощения“, които се състояли в това, че статуите на боговете се поставяли на особени възглавници, а пред тях слагали маси с гозби.

Храмовете, посветени на гръцките богове, се строят в чертата на града. Още през време на ранната Република в Рим се явяват изображения на боговете, взети от етруските и гърците. След завладяването на гръцките градове в Рим се докарват статуи на боговете и се поставят в разни храмове. Гръцките изображения спомогнали за разпространяването на антропоморфизма, който бил чужд на ранната римска религия. Заедно с гръцкия култ и с изображенията на боговете се разпространява и гръцката митология. Тя се популяризира от поетите. Когато превеждат от гръцки, те намират въз основа на всевъзможни асоциации еквиваленти на гръцките божества (Муза — Камена; Пан — Силван и т. п.).

В Рим, както и в Гърция, нямало жреческа каста и религиозни догми; елинизацията на римската религия не означавала преминаване към друга вяра. То било нагаждане на традиционните римски понятия към новите условия на живот и към новия мироглед. Официалните празници се запазват, запазват се и много старинни обреди, които стават все по-непонятни за самите римляни. Най-дълго време се запазва и най-малко промени претърпява семейният култ, макар че всред пенатите и ларите се почитат понякога и нови божества, чужди за старите религиозни понятия на римляните.

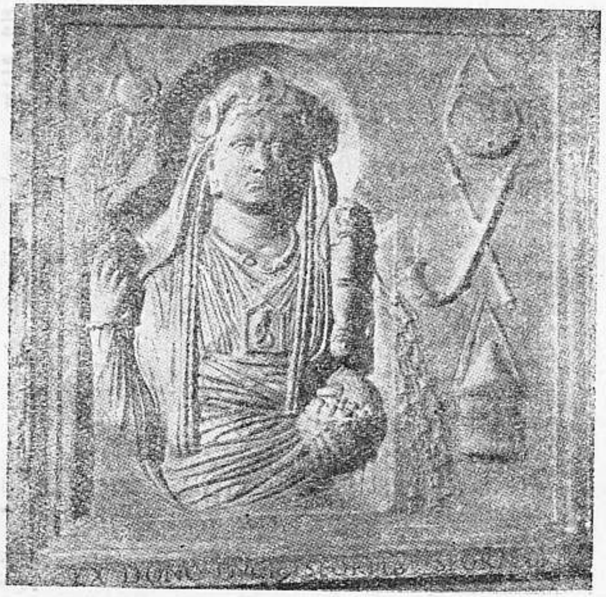

Фиг. 52. Гал. Жрец на Великата майка.
Мраморен релеф от средна Италия.

Към края на Втората пуническа война въз основа на същите Сибилински книги било решено да се въведе в Рим почитането на Великата майка на боговете. За нейно въплощение се смятал метеоритът, който по-рано се намирал в малоазийския град Песинунт и след това бил пренесен в Рим. Майката на боговете била посрещната тържествено, камъкът бил

поставен в храма на Виктория (на Палатин); в нейна чест били уредени игри, които ставали всяка година по гръцки образец.

Великата майка била почитана още в Крит, а в историческо време — в Мала Азия, под името Реа или Кибела. Тя се смятала за майка на боговете за начало на всякакъв живот, бил той божески или човешки. Почитателите на нейния култ смятали, че от нея зависи животът на животните и растенията, че тя властвува на земята и в подземния свят. Нейният възлюбен Атис всяка година умира, а след това се връща към живот. Нейният култ спада към тъй наречените оргиастични култове. През време на богослужението жреците изпадали в екстаз. Те пророчествували и изпълнявали свещени танци, съпроводени със самоизтезавания. Това бил един от най-грубите култове, които съществували на Изток. Той бил пренесен и в Рим, но тъй като подобни обреди противоречели на римските религиозни обичаи, сенатът забранил на римските граждани да стават жреци на Великата майка.

Учредяването на тоя култ ознаменувало разпространяването на източните елинистически култове в Рим и Италия.

Още дълго време преди Втората пуническа война в гръцките градове на Италия се явили източните елинистически култове. В Рим те започнали да проникват заедно с жителите на тези градове, но главно заедно с родените на Изток роби, които оставали привързани към своите религиозни вярвания и обичаи. Робите ги разпространявали в онези домове, в които живеели, а често присаждали своите обичаи и у онези малолетни свободни, с чието наглеждане и възпитание били натоварени.

Източните култове намерили привърженици главно в демократическите кръгове, незадоволени от официалната римска религия.

В 186 г. сенатът забранил култа на Дионис както в Рим, тъй и в Италия. Неговите привърженици били наказани жестоко, а мнозина били предадени на смърт. Суровият отзив на Тит Ливий за почитателите на Дионис показва, че това постановление на сената било израз на религиозната реакция, възглавявана, както изглежда, от понтифексите. С традиционната религия се свързвала политическата устойчивост и непоклатимост на римската държава, на всичките ѝ робовладелски порядки. Ония култове, между чиито привърженици имало хора от нисшите класи, се смятали за подозрителни. Екстазът и изстъпленията, характерни за тези култове, били за представителите на официалната религия израз на суеверие (superstitio).

Всред висшите слоеве на римското общество се разпространяват разни възгледи на гръцки философи върху религията. На латински било преведено произведението на Евхемер, който смятал, че всички богове били хора, които живеели някога. Близкият до Сципион Емилиан философ Панеций бил скептик по въпросите на религията. Сципион, макар може би да споделял тези възгледи, изпълнявал всички предписания на официалната религия, тъй като я смятал за основа на държавния живот. За хората от неговия кръжец било ясно значението на религията. Поетът Луцилий, ученик на Панеций, казвал: „За да властвуваме над тълпата, по неволя трябваше да се обърнем към ужасите на неизвестното и към измислиците на разните сплашващи фикции.“[1] Но така се говорело само в тесен кръг. Когато се повдигнал въпросът да се даде на народа правото да избира жреците, близкият до Сципион Емилиан Лелий произнесъл пламенна реч, в която възхвалил старите култове. Според Цицерон, той „говорел със златни уста“ в защита на онова, което било установено от предците.[2]

Така елинистическите влияния не само променили религиозните представи на римляните, но и съдействували за кризата в римската религия; тя намерила израз както в разпространението на оргиастичните култове, тъй че в скептическото отнасяне към традиционната религия.

---

[1] Г. Буассье, Римская религия от Августа до Антонинов, 1914 г., стр. 57.

[2] Cicero, De natura deorum, III, 17, 43.

Възникване на римската поезия и драма

Първите стъпки на римската художествена литература били също свързани с разпространението на гръцката образованост в Рим. Ранните римски писатели подражавали на класическите образци на гръцката литература, макар да използували римски сюжети и някои римски форми. Няма основание да се отрича съществуването на устна римска поезия, възникнала още в отдалечени времена. Най-ранните форми на поетичното творчество са свързани несъмнено с култа.

Така възникнал религиозният химн, свещената песен (carmen), образец на която е стигналата до нас песен на Салиите. Тя е съставена в сатурнически стихове и е най-старият паметник на свободния италийски стихотворен размер, аналогии на който намираме в устната поезия на другите народи.

В патрицианските родове се съчинявали песни и сказания, прославящи прочутите прадеди. Един от видовете на това творчество били елогиите, съставени в чест на умрели представители на знатните семейства. Най-ранен пример на елогий може да бъде сметната епитафията, посветена на Луций Корнелий Сципион Брадатия, която дава образец и на сатурническия размер. От останалите видове на римското устно творчество могат да се споменат погребалните песни, изпълнявани от особени оплаквачки, всевъзможните баяния и заклинания, съставяни също тъй в стихове. По тоя начин още дълго преди появяването на римска художествена литература в истинския смисъл на думата у римляните се създал стихотворен размер, сатурническият стих, който бил използуван от първите поети.

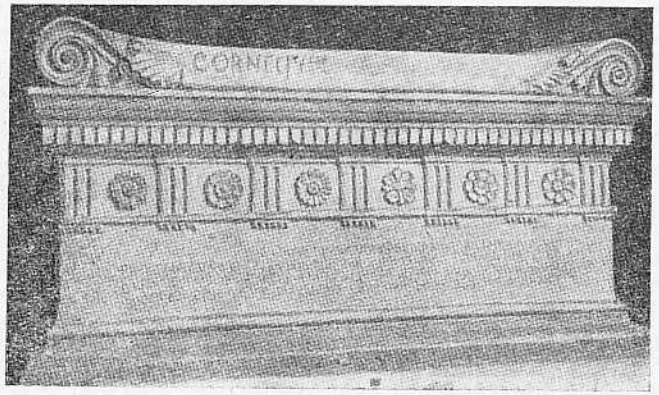

Фиг. 53. Надгробният паметник (саркофаг) на Л. Корнелий Сципион Брадатия. Мрамор.

Наченките на римската народна драма трябва да се дирят в разните селски празненства, но развитието ѝ е свързано с влиянието на съседните народи.

Основен вид драматически представления били тъй наречените ателани. Те се появили в Етрурия и били свързани с култови действия; но тази форма била развита от оските и самото название „ателан“ води началото си от кампанския град Атела. Ателаните били весели пиеси, чието съдържание се вземало из селския живот и из живота на малките градове. Главни роли в ателаните играели едни и същи типове в образа на характерни маски (лакомник, самохвален заплес, глупав старец, гърбав хитрец и т. н.). Отначало ателаните били импровизации. По-късно, в I в. пр. н. е., тази импровизационна форма била използувана от римските драматурзи като особен комедиен жанр.

Ранните форми на римската проза

И началото на римската проза спада към твърде ранни времена. През ранната епоха се явяват писани закони, договори, богослужебни книги. Условията на обществения живот спомагали за развитието на красноречието. Някои от произнесените речи били записани.

Така напр. Цицерон знаел речта, произнесена в сената от Апий Клавдий Цек по повод предложението на Пир да се сключи мир с него. Ние намираме указания и за това, че още през ранната епоха в Рим се появяват надгробните речи (laudationes funebres).

Първите римски поети

Римската литература възниква като подражателна литература. Първият римски поет бил Ливий Андроник, който превел на латински „Одисеята“.

По произход Ливий бил грък от Тарент. В 272 г. бил докаран в Рим като пленник, а след това освободен и се занимавал с обучение на децата на своя патрон и на други аристократи. Преводът на „Одисеята“ бил направен в сатурнийски стихове. Езикът му не бил особено изящен и в него се срещали дори словообразувания, несвойствени на латински език. Това било първото поетично произведение, написано на латински. В римските училища в течение на много години се учели по превода на „Одисеята“, направен от Андроник.

Ливий Андроник написал няколко комедии и трагедии, които били преводи или преработки на гръцки произведения.

Още докато бил жив Ливий започнала поетичната дейност на Гней Невий (около 274 — 204 г.), роден в Кампания; той е автор на едно епично произведение за Първата пуническа война с кратко изложение на римската история преди тая война. Освен това Невий написал няколко трагедии, между които имало и такива, за сюжет на които послужили римски сказания,

Тъй като в трагедиите на Невий на сцената се явявали римляни, облечени в тържествен костюм — тога с пурпурна ивица по ръба (toga praetexta) — тези произведения се наричат fabulae praetextae. Невий писал и комедии, в които не криел демократичните си убеждения. В една своя комедия той се изказал иронично за всесилния тогава Сципион Стария, а по адрес на Метелите казал: „По силата на зла съдба Метелите са консули в Рим“ (Fato Metelli Romae fiunt consules).[1] За своите стихове Невий бил хвърлен в затвора и освободен оттам само благодарение на застъпничеството на народните трибуни. Все пак той трябвало да напусне Рим и умрял в картагенския град Утика през време на обсадата му от римляните.

---

[1] Ps. Asconius, Ad Ciceronis act. in Verr. 1,10.

След Втората пуническа война излезли произведенията на поета Ений (239—169).

Той бил родом от Брутий. Ений участвувал във Втората пуническа война. След нея служил като центурион в о. Сардиния. Тук той се срещнал с Катон Стария, който го взел със себе си в Рим. От този момент Ений живеел в Рим и се занимавал с преподаване и литературна дейност. Той получил права на римски гражданин и се движел в знатните римски кръгове, особено близък бил с кръга на Сципионите.

Фиг. 54. Така нареченият Ений. Мраморен бюст от III в. пр. н. е.

Главно произведение на Ений били „Летописите“ (Annales), но освен това подобно на своите предшественици, той писал трагедии и комедии. Ений пръв въвел в латинската литература хекзаметра. По тоя начин гръцките стихотворни размери, почиващи върху известни редувания на дълги и кратки звукове, могли да се използуват и за латинската поезия. Ений бил прославен още приживе, а след смъртта си бил тачен като един от найдобрите поети.

От съчиненията на тримата изброени поети, Ливий Андроник, Невий и Ений, до наши дни са се запазили само откъслеци.

Плавт

По-добре е представена римската комедия. В продължение на много векове се смятали за образцови комедиите на Тит Макций Плавт (около 254 — 184).

Плавт се родил в Умбрия. Когато дошъл в Рим, той постъпил като прислужник в една трупа от актьори, след това се занимавал с търговия, но без успех, а в свободното си време пишел комедии, които успявал да продаде. По-сетнешната съдба на Плавт ни е неизвестна. Знаем само, че умрял през 184 г. На Плавт се случвало да пътува много и да се среща с хора от най-различни слоеве на населението на Италия.

По сюжет, композиция и характер на типовете Плавтовите комедии са подражания. Те са създадени под влиянието на новоатическата комедия, която, за разлика от политическата комедия от класическата епоха, била битова. Героите на Плавт носят гръцки имена, действието на комедиите му става в гръцки градове. В комедиите на Плавт, както и в новоатическата комедия, фигурират условни типове. В пиесите играят голяма роля робите. Почти навсякъде в комедиите фигурират хрантутникът (паразитът) и сводникът; женските роли са малко еднообразни и превзети, на сцената те се изпълнявали от мъже. В основата на комедията обикновено лежи любовната интрига. Всички Плавтови комедии завършват щастливо за главните герои.

Комедиите на Плавт се издават обикновено по азбучен ред. Първата се нарича „Амфитрион“. Сюжетът ѝ е следният. Тиванецът Амфитрион потегля на война. При жена му идват Юпитер, в образа на самия Амфитрион и Меркурий, във вид на Амфитрионовия слуга. След известно време се връща истинският слуга, за да уведоми жената за пристигането на господаря си, но тя го изгонва от къщи. Същата съдба постига и самия Амфитрион. Жена му не го признава и уверява, че мъжът ѝ отдавна се е върнал. Най-после боговете решават да си отидат. Юпитер открива цялата тайна на Амфитрион и отлетява заедно с Меркурий на небето. Амфитрион е щастлив, че сам Юпитер е слязъл при жена му.

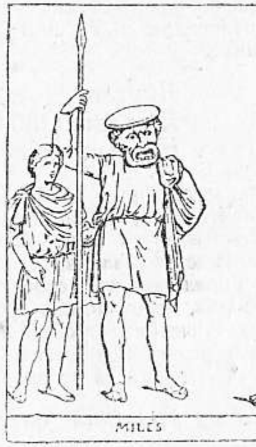

Фиг. 55. Войникът-самохвалко. Изображение върху ваза.

Много популярна била комедията „Войникът-самохвалко“ („Miles gloriosus“). Действието става в Ефес. Главното действуващо лице—Пиргополиник—е войник на служба при Селевк. Той сполучил да отвлече от Атина една девойка. В Ефес пристига един атински младеж, неин възлюбен, който полага усилия да освободи момичето. Главно участие в това вземат робът Палестрон и един добър старец, съсед на войника. Една клиентка на стареца се преструва на влюбена във войника и му определя среща, а той, в желанието си да се отърве от атинската девойка, я изпраща с богати подаръци. В последното действие интригата се разкрива при всеобщ смях; войникът-самохвалко бива набит от робите на мъдрия старец. Макар че действието на Плавтовите комедии се разиграва в гръцки градове — и героите им носят гръцки имена, в тях има много живи отзвуци от римската действителност.

Плавт нямал патрони-аристократи. Той зависел преди всичко от масовия зрител и в неговите комедии са отразени до известна степен интересите и възгледите на широките народни маси на градския плебс. В тия комедии намираме протест против лихварството, против надменността на аристократите. Комедията „Войникът-самохвалко“ е била насочена вероятно против наемните войски и напомняла на зрителите за победите над Ханибал.

Сюжетите на Плавт не са оригинални; в неговите комедии фигурират условни типове, но в тях има неподражаеми комични положения. Те се запомняли лесно и се харесвали на зрителите. За това можем да съдим от обстоятелството, че в живописта върху италийските вази намираме сцени от Плавтовите комедии. Плавт бил подражаван в течение на много векове. Комедията на новото време несъмнено му дължи някои свои сюжети и мотиви.

Плавт е създал езика на комедията, който се отличава със свежест и разнообразие. Използувайки изкусно играта с думи, той създавал нови образни изрази, сполучливо въвеждал в езика неологизми, пародирал известни изрази, приети в официалния език и в съда. Той черпел много от разговорния език, от езика на нисшите класи. В езика на Плавт се срещат доста много груби изрази, но все пак той се смятал за образцов.

Теренций

Към кръга на Сципион Емилиан принадлежал и друг автор на комедии, Публий Теренций Африканецът (около 190—159 г.).

Той бил роден в Картаген и още в ранна възраст попаднал в Рим като роб. Неговият господар му дал образование и го пуснал на свобода. Теренций се движел във висшите кръгове на римското общество и комедиите му били предназначени за образовани зрители. Той също подражавал на гръцките писатели и най-вече на Менандър, прочутия автор на новоатическата комедия. Всички произведения на Теренций се отличавали с изящен език. В това отношение те се смятали за образцови и често се коментирали от граматиците.

Сатирите на Луцилий

Друг представител на Сципионовия кръг, Луцилий (180—102 г.), известен със своите сатири, в които е отразен общественият живот на епохата.

Луцилий нападал пороците на съвременното му общество: той осъждал клетвопрестъпничеството, алчността и разкоша, но едновременно с това засягал и литературни и други теми. Думата Satura означавала първоначално гозба, състояща се от различни плодове, и преди Луцилий имала разни значения. Луцилий я приложил към своите произведения, за да посочи смесената литературна форма, но от негово време насам това понятие се отнася обикновено към дидактическите произведения, които си поставят за цел да обсъждат пороците и да оправят нравите на съвременното на поета общество. От сатирите на Луцилий са се запазили само откъслеци.

От времето на Луцилий сатирата станала чисто римски литературен жанр, който се развил през по-късната епоха.

В периода от края на III до средата на II в. пр. н. е. римската литература, отначало подражателна, постепенно добива оригинални черти и се развива самостоятелно. Литературата запознавала римското общество с новите идеи и съдействувала за създаването на онзи латински език, който сетне се изучавал в течение на много векове.

Циркът и амфитеатърът

Трагедията и комедията не изместили онези зрелища, които възникнали още в предходния период и били във връзка с разни римски празници. Към най-старите зрелища спадат всевъзможните състезания. Те ставали в долината между Авентинския и Палатинския хълм. (Circus maximus), гдето, според преданието, римляните някога грабнали сабинянките. Тук още през ранната епоха започнали да уреждат места за зрителите. Това били дървени подиуми, които се вдигали след свършването на игрите. Социалните условия на римския живот (притокът на богатства и стремежът на представителите на знатното съсловие да привлекат на своя страна римската тълпа, увеличаването на градския плебс) съдействували, щото зрелищата да станат по-продължителни, по-пищни и по-разнообразни. Цирковите представления се състояли от разни състезания: имало борби, надбягвания с колесници, отделни граждани се състезавали в бягане, а млади римляни представяли пред зрителите показни сражения.

Наред с цирковете се появяват и други зрелища, които по-късно били давани в римския амфитеатър. В Етрурия още във времето на разцвета на етруските градове били популярни гладиаторските игри, свързани първоначално със заупокойния култ.[1] Пленници и войници били карани да

се сражават до смърт над гробовете на умрели аристократи. По-късно тези кървави зрелища започнали да се дават като представления в амфитеатрите. Изворите показват, че гладиаторски игри били уредени за пръв път в 264 г. В тях участвували три двойки гладиатори. Към средата на II в. уреждането на тези игри става обикновено явление и те се давали обикновено от частни лица само след погребение на знатни римляни. Броят на гладиаторите, които участвуват в сраженията, нараства, а за уреждане на зрелищата се изразходват значителни парични суми. Гладиаторите се набирали измежду осъдени престъпници, измежду военнопленници или провинили се роби. Особени надзорници ги учели да се сражават. По късно се явила професията на учители по гладиаторско изкуство и почнали да се откриват гладиаторски школи.

Гладиаторските игри и през следващите периоди имали в Рим и въобще в Италия такъв успех, с какъвто никога не се ползували драматическите представления. Това показва, че елинистическите влияния не прониквали дълбоко в римското общество и обхващали само ограничени кръгове, докато местните обичаи, свързани с далечната старина, запазвали предишното си значение и се разпространявали повече, отколкото преди.

Архитектурата и изобразителните изкуства

III и II век пр. н. е. са ознаменувани с развитието на римското изобразително изкуство и на архитектурата. Някои монументални постройки се отнасят към най-ранните периоди на римската история.

Едно от най-старите здания бил кръглият храм на богинята Веста, който в архитектурно отношение имал общи черти с етруските надгробни паметници и напомнял овалните колиби от неолитно време. През ранната епоха бил построен по етруски образци и правоъгълният храм на Юпитер на Капитолий (около 3,300 кв. м). В римската архитектура рано започнало да се проявява и гръцкото влияние. Храмът на Авентинския хълм, посветен на плебейската троица — Церера, Либер и Либера, — по своя план бил етруско-италийски, но украсата му била гръцки стил.

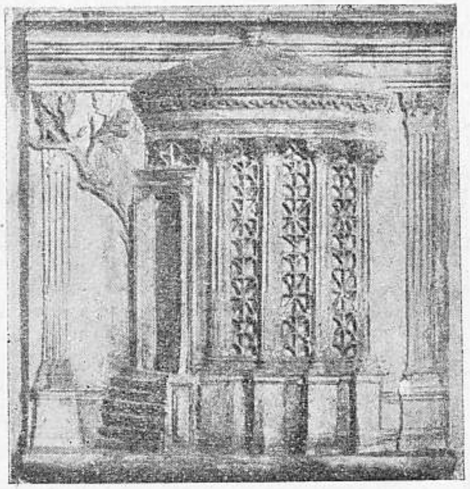

Фиг. 56. Храмът на Веста. Барелиеф от III — II в. пр. н. е.

Още от ранни времена в Рим започнали да се издигат съоръжения, които имали практическо значение. Наскоро след нашествието на галите Рим бил заобиколен с каменна стена, чиито краища се спущали към Тибър. Още по-рано, може би през епохата на царете, бил прокаран един отточен ров, постлана с камъни клоака, по която се оттичали нечистотиите. По-късно били прокарани водопроводи, мостове и пътища. Отличителна черта на римските постройки била тяхната необикновена трайност. Римляните усъвършенствували разните начини на зидане, които били заимствувани главно от Етрурия, но особено голямо умение те постигнали при построяване на сводове. Последните се използували при постройката на мостове, водопроводи и разни здания.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 73

По външния си вид Рим, както изглежда, дълго време оставал „селски“ град със скромни дървени къщи. Старата римска къща била едноетажна. В средата ѝ имало голяма стая — атриум, в който се намирали семейните светини и горяло домашното огнище. Близо до него имало малък басейн, който се пълнел с водата, стичаща се от покрива. В атриума минавал целият живот на обитателите на дома. В съседство с него били спалните. Други помещения в къщата нямало.

Обаче политическите и икономически промени, настъпили през II в. пр. н. е., се отразили върху вътрешното устройство на отделните жилища и върху външния вид на града.

Планът на къщата в основата си оставал същият, но къщите се строели на два и три етажа. Атриумът, украсен с колони, се превръщал в приемна. Зад атриума се намирали гостната, трапезарията, спалните, банята, затворени дворчета и градинки, заобиколени с колони и украсени със статуи. От края на III в. започват да се строят многоетажни доходни къщи, тъй наречените insulae (острови).

Постепенно целият град се преустроявал. Форумът губел предишния си вид на селски пазар, заобиколен от обори за добитъка, и ставал централен площад на голям град, украсен с храмове и с обществени здания.

В Рим се явяват невиждани дотогава строежи. В края на III в. бил построен циркът на Фламиний, а в началото на II в. се появяват базиликите (обществени здания с особен архитектурен план), които по-късно играели голяма роля в римския обществен живот: в тях ставали съдебните заседания, извършвали се всевъзможни сделки и се свиквали политически събрания. В тях, най-сетне, хората се криели от дъжд и слънчев пек. От началото на II в. победителите украсяват града с триумфални арки, които са декоративно използуване на сводестата конструкция за украса.

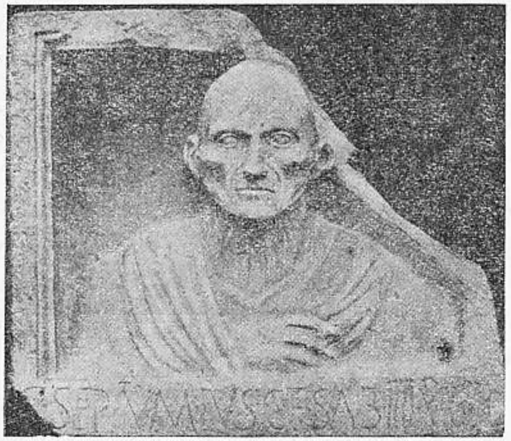

Фиг. 57. Надгробен паметник, възпроизвеждащ маската на умрелия. Изображение върху камък от 80—70 г. пр. н. е.

Елинистическите постройки оказали грамадно влияние върху римската архитектура през епохата на завоеванията. Планът на зданията запазва предишните си етруско-италийски черти, но все пак под влияние на елинистическата практика се усъвършенствува начинът на градеж и особено се проявяват нови влияния в облицовката и в украсата на зданията.

Трите гръцки архитектурни стила, дорийският, йонийският и коринтският, се използуват от римските архитекти, но предпочитане се дава на коринтския стил като най-декоративен. Съчетаването на етруско-италийския и римския начин на зидане с елинистическите украшения може да се проследи нагледно в римските храмове, издигнати през тази епоха. Те били построени на разни места в Рим, по размери не били много големи, като отстъпвали в това отношение на стариния Капитолийски храм, и били изкусно декорирани в елинистически дух. За успехите на римската архитектура може да се съди по това, че в 174 г. Антиох IV повикал римския архитект Косутий да завърши в Атина преустройството на Олимпейона.

Сравнително рано в Рим се явили и скулптурни изображения.

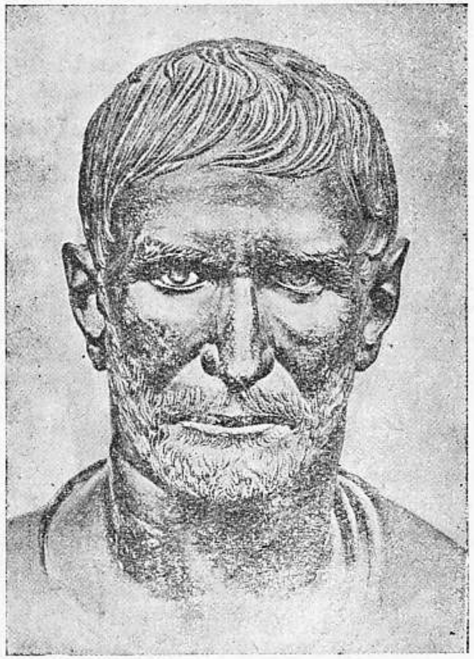

Фиг. 58. Тъй нареченият Брут. Бронзов бюст от IV и III в. пр. н. е.

Наистина старите римски божества са безлични и древната римска религия е далеч от ярко изразения антропоморфизъм, свойствен например на гръцките религиозни представи, но и тук се проявявали влиянията на по-развитите народи. В Капитолийския храм се намирала боядисаната цветно теракотова статуя на Юпитер и във всички построени по-късно храмове се поставят изображения на божества и герои, създадени по етруски или гръцки образци.

В III и II в. пр. н. е. от завладените гръцки градове в Рим се внасят прекрасни скулптурни изображения, излезли от длетото на прочути майстори. Между римските пълководци имало такива “поклонници“ на гръцкото изкуство, които в буквалния смисъл на думата ограбвали гръцките градове. Първокласни статуи украсяват римските храмове, обществени здания и частни къщи. Но нито в III, нито във II век римляните не създали оригинални статуи на божества и герои: те не отиват по-далече от копирането и подражаването на гръцките образци. Заслугата на римляните се състояла в усъвършенствуването и развитието на два типа скулптурни изображения: на закритата статуя и на реалистичния портрет.

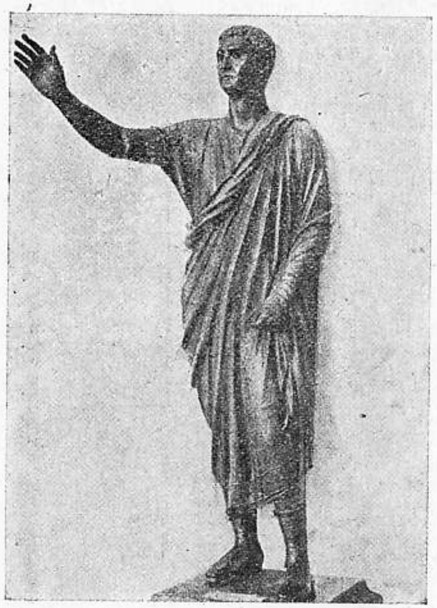

Фиг. 59. Тъй нареченият „Оратор“. Римско-етруска статуя от II в. пр. н. е.

И в това отношение римляните подражават етруско-италийската традиция. Портретното изкуство се намира в тясна връзка с култа към прадедите, с представата, че отвъдният живот на починалия зависи от вярното му изобразяване от страна на живите му роднини. Още ранните етруски изображения се отличават с реализъм и дори с натурализъм. Известно значение в развитието на римския индивидуален портрет имали восъчните отливки от лицата на мъртвите (imagines). В атриумите на знатните римски семейства се пазели маските на умрелите прадеди, които се изнасяли от дома само във време на тържествени погребения. Обичаят да се изнасят маските на прадедите бил един от най-старите, макар че римляните се научили да правят същински пластически отливки едва в III в. пр. н. е. под влиянието на елинистическата пластика. Все пак още преди това посмъртните маски оказали влияние върху развитието на реалистичния портрет. Под влиянието на маските се подчертавали по-рязко индивидуалните черти и до нас са стигнали образци от портретни скулптури (наистина сравнително късни), в основата на които лежи използването на споменатите восъчни отливки. Няма основание обаче да търсим началото на римския портрет в маските. Той е продължение на етруската традиция и по принципите си може дори да се противопостави на паметниците на гръцката скулптура от класическата епоха. Гръцките статуи идеализират човека — римският портрет дава реалистичното му изображение. Като един от ранните образци на римския портрет може да се посочи бронзовият портрет от IV в., известен под названието Луций Юний Брут (фиг. 58). Чертите на неговото лице са индивидуализирани. Той има много общо с етруските портрети; но художникът е изпитал и гръцко влияние, запознат е вече с примерите на обобщаване, на изразяване на някоя основна идея на изобразяваното лице: пред нас стои суров римлянин, строг и съсредоточен човек с твърда воля. В III и II в. под елинистическо влияние тази обобщеност в индивидуалните изображения била засилена, но римският портрет не изменя основната си насока: той запазва своята реалистичност, която се постига преди всичко чрез изобразяване на индивидуалните черти.

Противно на гръцките голи изображения, римляните създават „закритата статуя“ във връзка с представата за величието и достойнството на римския магистрат, който се явява пред народа облечен в тога. Паметник на римската култура през II в. е статуята, изобразяваща римлянин, облечен в тога (фиг. 59). Вдигнатата ръка сочи оратора, който говори на слушателите си. Грижливо изработената тога придава на статуята живост и конкретност. В това произведение се проявява едновременно етруският и елинистическият похват на изобразяване наред с чисто римските похвати.

В отдалечената епоха на римската история изникнала и живописта, която била у римляните на особена почит.

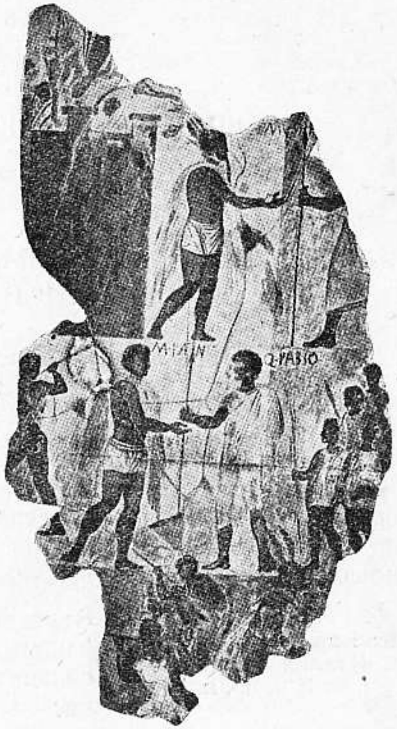

Фиг. 60. Военни сцени. Фрагмент от картина от Есквилинския хълм от III в. пр. н. е.

Представа за характера на староримската живопис ни дава фресковата живопис от края на III в., намерена в едно погребение на Есквилинския хълм. Тя представя всъщност развитието „на последователно разказващия“ стил, чиито образци се срещат в етруските гробници. Оцелелият до наши дни фрагмент от картината, намерена в погребението на Есквилинския хълм, се състои от три изображения (фиг. 60). На най-долното са представени войници, които се сражават, на средното е представена срещата на пълководците, а на горното — пълководците около крепостната стена. Картината „разказва“ за събитията и проследява развитието на различните му етапи. Тя дава пример на условна перспектива: по-отдалечените фигури са представени в малък мащаб и минават в редици над предните. Въз основа на тази и други картини може да се каже, че на римската живопис е присъщ същият реализъм, който е характерен и за римската скулптура.

Римската живопис продължава традицията на етруските и оско-самнитските художници. Във II век пр. н. е. в Рим се явяват релефните изображения. Те били отначало подражание на елинистическите произведения, но по-късно римският релеф добива самобитни черти.

Римските художници използували релефа за „историческия разказ“. Те прилагали към релефа системата на непрекъснати изображения, а живописният жанр в последния век на Републиката се използува преди всичко за декоративни цели. В Рим и в италийските градове се развива стенната живопис, чийто разцвет спада към първия век на императорската епоха.

И така, във всички области на културното творчество римляните заимствували много от своите съседи — етруските и гърците, но не се задоволили само да подражават на образците на своите по-издигнати в културно отношение съседи, а ги преработвали, като запазвали и развивали и свои самобитни черти. Така било в областта на религията и култа, архитектурата, скулптурата, поезията и прозата, комедията и трагедията през този период.

ОТДЕЛ V

ЕПОХА НА ГРАЖДАНСКИТЕ ВОЙНИ

ГЛАВА XIV

КЛАСОВАТА БОРБА В РИМ ПРЕЗ 30-ТЕ И 20-ТЕ ГОДИНИ ОТ II В. ПР. Н. Е.

1. Първото въстание на робите в Сицилия

През 30-те години от II век пр. н. е. класовата борба в Рим навлязла в нова фаза. Противоречията на обществения строй се изразили в открити въстания на робите и предизвикали движение на свободната сиромашия. Социалните конфликти намерили израз в гражданските войни, които в края на краищата довели до загиването на Републиката и до установяването на монархическия начин на управление.

Въстанията на робите в Италия в началото на II в. пр. н. е.

Въстания на робите избухвали още през ранната епоха, но преди II век те били сравнително слаби и не оказвали влияние върху политическия и обществен живот в Рим. Още в самото начало на II в. обаче избухнали робски вълнения, които наложили въоръжената намеса на римското правителство. В 199 г. в града Сетия, близо до Рим, картагенските заложници влезли във връзка с местните роби и започнали агитация всред несвободното население на другите градове. Но двама изменници издали съзаклятниците. В Сетия бил пратен един претор, който арестувал заговорниците и осуетил възможността за въстание. Наскоро след това избухнало въстание на робите в Пренесте. Неговото потушаване било съпроводено със смъртното наказание на 500 роби. В 196 г. въстанали робите в Етрурия, но въстаниците били разбити, а организаторите разпънати на кръстове.

Особено разпространено било робовладението в южна Италия и Сицилия. В тези области преобладавали едрите чифлици, в които работели голям брой роби. Заговорите и въстанията се повтаряли често от началото на II в. насам. В 80-те години въстанали робите-пастири в Апулия. Движението било бързо потушено. За участие в него били осъдени на смърт около 7.000 души. Някои сполучили да се спасят с бягство, а други били разпънати на кръстове.

Положението на робите в Сицилия

Първото общо и особено продължително въстание на робите избухнало в Сицилия. Едрите сицилийски земевладелци, наемателите на държавните земи, главна роля между които играели римските конници, се стремели да получат по възможност повече доходи от земята, както и от стадата си. Диодор Сицилийски съобщава следното за начина, по който те се отнасяли към робите: „Сицилийците закупували множество роби. Като ги извеждали на тълпи от лагерите, те незабавно слагали по телата им дъмги и знаци. Те употребявали младите роби за пастири, а останалите — там, дето се явела нужда от тях. Господарите ги отрупвали с работа и много малко се грижели за тяхната прехрана и облекло.“[1]

Римската администрация се опасявала от сицилийските робовладелци и не могла да стори нищо против робите, принудени да се занимават с грабеж.

Ожесточението на робите против господарите намерило отдушник във въстанието, началото на което спада към 138 г.[2] Инициаторите му били роби на богатия сицилийски робовладелец Дамофил, който се отнасял особено жестоко към робите си.

Начало на въстанието на робите в Сицилия

Сам Дамофил, както и жена му били убити, а вилата им била изгорена. Това дало сигнал за въстанието на робите в цяла Сицилия. За разпространяването на въстанието спомогнало и обстоятелството, че мнозинството от сицилийските роби било от една и съща народност: те били главно сирийци.

Ръководител на въстанието бил робът Евън, чиято слава на изкусен магесник и пророк, който се намирал под особената закрила на великата сирийска богиня (Атаргатида), се носела навред. Евън бил провъзгласен за цар и се нарекъл с името на сирийските царе — Антиох.

Главен център на въстанието бил градът Ена. Едновременно с движението на Евън в югозападната част въстанали робите под предводителството на киликиеца Клеон, за когото Диодор казва, че в родината си бил пастир и разбойник.

Въстанието се разпространило бързо из острова, а надеждата на робовладелците, че между двамата водачи на въстанието ще настъпят раздори и борби, не се оправдали. Евън и Клеон съединили силите си. Главен ръководител на въстанието останал Евън, а Клеон минал в негово подчинение. Обединената войска на въстаниците унищожила няколко римски отреда и заела ред важни градове в Сицилия. Втори важен център на въстанието станал градът Тавромений, който бил укрепен и превърнат в крепост.

---

[1] Diodorus, Bibliotheca historica, XXXIV

[2] В историческата литература началото на първото въстание на робите се датира различно. Повечето от историците приемат като начална дата 136 г. Все пак проф. А. П. Дяконов доказа, че въстанието започнало в 138 г. Вж. неговата статия „К вопросу о начале перваго восстания рабов в Сицилии“, „Вестник древней истории“ № 3. 1940.

Въстанието на робите намерило съчувствие и от страна на някои слоеве от свободното население. Най-близко до робите стояли дребните земевладелци, които вземали земята под наем на дребни участъци. Робите, според думите на Диодор, „не изгаряли дребните чифлици, не унищожавали в тях нито имуществото, нито запасите от плодове и не закачали ония, които продължавали да се занимават със земеделие, но тълпата от завист, под маската на роби, се пръснала из селата и не само плячкосвала имуществата, но и опожарявала чифлиците“.[1]

Новосирийското царство и неговата организация

Сицилийското въстание от 30-те години е интересно като пръв опит на въсталите роби да създадат своя държава. Ръководителите на въстанието се стремели да използуват готови политически форми. Въсталите признали за цар Евън, който си присвоил популярното в Сирия име Антиох. Споменът за Селевкидската монархия се запазвал както в името на царя, така и в наименованието на неговите поданици, въсталите сирийски роби. Освен царя имало съвет, в който се избирали „хора, значителни по ум“. Особено се отличавал между тях гъркът Ахей, необикновено енергичен човек.

По тоя начин в новосирийското царство били съчетани елементи от елинистическата монархия и елинистическите градове. Ново било това, че то било държава на угнетените и експлоатираните. Но все пак трябва да се отбележи, че робството като институция не се унищожавало. Получавали свобода само ония, които се присъединявали към движението.

Отначало римските армии търпели поражение след поражение. В Сицилия трябвало да бъдат изпратени цели консулски армии и едва през 132 год. след дълга обсада консулът Рупилий превзел отначало Тавромений, а след това Ена.

Въстаниците се отбранявали храбро и били победени не толкова от силата на оръжието, колкото от продължителния глад. Клеон бил убит по време на един излаз, а Евън бил заловен и умрял в затвора.

Значението на въстанието

Въстанието на робите в Сицилия послужило като сигнал за избухването на цял ред въстания в пределите на Средиземноморието. В края на II в. пр. н. е. избухвали въстания в Италия, на островите Делос и Хиос, и в Лаврийските мини в Атика. Сицилийските роби сполучили да завземат властта, но организирайки я, те не създали принципиално нищо ново.

---

[1] Diod., XXXIV — XXXV 2, 48.

Запазило се дори робовладението като специална институция. Като характеризира въстанието на робите в древността, Ленин казва следното:

„Робите, както знаем, въставали, правели бунтове, започвали граждански войни, но никога не могли да създадат съзнателно мнозинство, ръководещи борбата партии, не могли да разберат ясно към каква цел вървят и дори в най-революционните моменти на историята всякога ставали пионки в ръцете на господствуващите класи.“[1]

При все това въстанията на робите разтърсвали робовладелския строй, задълбочавали кризата на робовладелското общество и ускорявали процеса на неговото разлагане.

2. Трибунатът на Тиберий Гракх

Въстанието на робите в Сицилия във II в. пр. н. е. било симптом за назряването на най-острото противоречие в римското общество, но господството на нобилитета предизвиквало недоволството и на по-широки демократически групи.

Опозицията срещу сената се засилила през 40-те години на II в. Още в 145 г. народните трибуни започнали да говорят, като заставали с лице към народа, а в 139 г. чрез закона на Габиний било въведено тайно гласуване в избирателните комиции. Но това били само отделни епизоди. Като начало на мощното демократическо движение трябва да се смята избирането на Тиберий Семпроний Гракх за народен трибун в 134 г. Той бил инициатор и решителен привърженик на аграрните реформи.

Тиберий Гракх и неговата кариера преди 134 г.

Гракхите, както казахме и по-горе, принадлежали към знатния плебейски род на Семпрониите. Бащата на бъдещите трибуни, Тиберий Семпроний Гракх, бил известен пълководец, дипломат и политически деец. Майка им, Корнелия, дъщеря на Сципион Стария, се отличавала с ум и образованост, а след смъртта на мъжа си посветила всичките си сили на възпитанието на децата си.

Гракхите били близки до кръга на Сципион Емилиан. Двамата братя получили бляскаво образование. Както и останалите членове на Сципионовия кръг, те се намирали под влиянието на елинистическата философия. Учителите на Тиберий — реторът Диофан от Митилена и философът-епикуреец Блосий от Куме, въвели Тиберий в кръга на социално-политическите идеи на гръцкия свят. Като младеж Тиберий се сражавал заедно със Сципион при стените на Картаген.

Като квестор Тиберий бил заедно с Манцин при Нуманция. Жителите на този град помнели баща му и само за

---

[1] Ленин, О государстве, Соч., т. XXIV, стр. 375.

Тиберий се съгласили на сносни за римляните условия. Но представителите на сенатските кръгове били недоволни, и по инициативата на Сципион Емилиан договорът, сключен от Тиберий, бил отхвърлен. Това, както изглежда, станало причина за скъсването на Тиберий със Сципион и за сближението му с кръговете, враждебни на Сципион.

Изборът за трибун и агитацията му за аграрния закон

През декември 134 г. Тиберий бил избран за народен трибун. Политическото положение в Рим било натегнато. У мнозина политически дейци се зараждала мисълта за аграрен закон. Много хора, петимни за земя, изразявали желанията си в надписи, надраскани по стените на храмовете и на обществените сгради. Тиберий агитирал за поземлена реформа Според Плутарх, той говорел: „Дивите зверове, които живеят в Италия, дори и те имат пещери и дупки, а хората, които умират, сражавайки се за Италия, нямат нищо друго, освен въздух и светлина. Останали без кръв и лишени от постоянно местожителство, те бродят с жените и децата си. Пълководците мамят войниците, като ги увещават да се сражават с врага за гробовете на предците и храмовете в същото време, когато преобладаващата маса римляни няма нито олтари, нито знае гробовете на своите деца. Наричат ги господари на вселената, а те нямат нито педя собствена земя.“[1]

Аграрният закон имал за цел възраждането на свободното селячество. Той трябвало да засили боеспособността на римската войска и същевременно да предотврати въстанията на робите, подобни на онова, което избухнало тогава в Сицилия. Апиан изтъква, че „Гракх говорил с негодувание за робската маса, непригодна за военна служба и всякога невярна към господарите си. Той напомнил също, че малко време преди това господарите в Сицилия пострадали от робите. Броят на последните нараснал извънредно много поради нуждата от работна ръка за земеделската работа. Той напомнил и за войната на римляните против тях, която война не била нито лека, нито кратка, а се затегнала дълго и имала своеобразни и опасни перипетии“.[2]

NB

Законопроектът на Тиберий Гракх

Облягайки се на стария закон на Лициний и Секстий, Тиберий предложил да се ограничи размерът на окупацията на ager publicus. Главата на семейството можел да притежава най-много 500 югера земя за себе си и по 250 югера за възрастните си синове, но така, че всяко семейство да владее не повече от 1000 югера земя. Излишъците се изземвали срещу специално обезщетение. Те се разделяли на парцели от по 30 югера и се раздавали на селяните в наследствено ползуване, но без право на отчуждаване и при задължение да се плащат особени вноски. За прилагането на този закон всяка година трябвало да се избира комисия от три лица.

---

[1] Plut., Tib. Gracch., IX.

[2] App., De bell. civ., I, 9.

Ходът на реформата

По тоя начин Тиберий отначало се проявил като реформатор, който се опирал на стария закон. Той действувал в съгласие с определена група нобили, враждебно настроени към Сципион Емилиан. Цицерон сочи Публий Муций Сцевола и брат му Лициний Муциан като непосредствени автори на законопроекта на Тиберий Гракх. За реформата бил и принцепсът на сената Апий Клавдий, за чиято дъщеря бил женен Тиберий.

Следователно и съдържанието на законопроекта, и кръгът от лицата, които били за прокарването му, свидетелствуват за умерените планове на Тиберий в началото на неговия трибунат. Стремежът му да ограничи земеползуването не противоречел на интересите на онези земевладелци, които били привърженици на интензивното водене на стопанството. Макар и предложените от Гракх норми за заемането на обществена мера (до 1000 югера) да били напълно достатъчни за стопанство от типа на Катоновото, все пак реформата не могла да бъде прокарана по мирен начин. Мнозинството от сенаторската аристокрация било против законопроекта. Предложението на Тиберий предизвикало рязък отпор от страна на господствуващата група и в същото време пълно съчувствие всред селяните.

„И стичаха се в Рим — казва Диодор — тълпи от селата, също като реки в морето, което поглъща всичко.“[1] Борбата за аграрната реформа се превръщала в масово движение. Противодействието на сената накарало Тиберий да прибегне до своеобразна обструкция. Той затворил храма на Сатурн и наложил veto на всички разпореждания, излизащи както от сената, тъй и от магистратите.

Когато законопроектът бил сложен на разглеждане в трибутните комиции, народният трибун Марк Октавий, един от едрите собственици (possessores), наложил veto върху законопроекта на Гракх, в отговор на което Тиберий прибягнал до нечуваната дотогава мярка: той сложил на гласуване въпроса: „Може ли да бъде народен трибун оня, който върви против интересите на народа.“[2] Мнозинството от трибите застанало на страната на Тиберий и Октавий бил отстранен от длъжност. Това било същински революционен акт. Народният трибун, който имал правото да спира разпорежданията на магистратите и решенията на народното събрание, бил уволчен от длъжност. С апела си към народното събрание Тиберий поставил суверенитета му по-високо от конституционните традиции. Законопроектът на Тиберий бил приет и била избрана тричленна комисия за разпределение на земята (tres viri agris indicandis adsignandis), която имала най-широки права. В състава на комисията влезли сам Тиберий, брат му Гай и тъстът му Апий Клавдий.

---

[1] Diod., XXXIV—XXXV, 6,1.

[2] Appianus, De bell. civ., I, 12.

Комисията започнала да работи, но още в началото срещнала ред мъчнотии. В някои случаи било почти невъзможно да се установят границите на ager publicus. Много мъчнотии имало при установяване правата на владение. Най-сетне при разграничаването често пъти се засягали правата на съюзниците.

По това време (133 г.) умрял пергамският цар Атал III, който завещал царството си на Рим. По предложение на Тиберий с хазната на царя трябвало да се разпорежда не сенатът, а народното събрание, и парите завещани на Рим, трябвало да се изразходват за подпомагане на селяните, снабдени с нова земя. Това било нов удар върху сената, който дотогава се разпореждал безконтролно с всички работи във връзка с финансите и държавното стопанство.

Тържеството на реакцията. Гибелта на Тиберий Гракх

Работата на комисията не се свършвала и Тиберий поставил кандидатурата си за следната година. Изворите сочат, че той включил в програмата си ред демократични реформи (съдебна реформа, намаляване на срока на военната служба и т. н.) Несигурността на позицията му се състояла в това, че повторното избиране на народния трибун противоречело на римските конституционни обичаи. Освен това изборите ставали през юли по време на жътвата и много селяни, главно привърженици на Тиберий, не могли да присъстват на изборите. Все пак първите триби гласували за Гракх. Тогава противниците сполучили да разтурят събранието и да насрочат изборите за следния ден. Апиан разказва, че в навечерието на втория, т. е. решителния ден на изборите, Тиберий в траурно облекло се явил заедно с малолетния си син на форума и обръщайки се към отделни лица, им поверявал сина си, тъй като не се надявал да остане жив.

На втория ден на изборите страстите се разгорещили дотолкова, че работата стигнала до въоръжено сблъскване. В сената обвинили Гракх в стремеж към тирания и към царска власт. Група сенатори поискали от консула да вземе решителни мерки, а когато той отказал, част от сенаторите, начело с великия понтифекс Сципион Назика, организирали нападение върху Тиберий, през време на което той бил убит. Едновременно с него загинали около 300 негови привърженици. Труповете на загиналите били хвърлени в Тибър.

След смъртта на Тиберий Гракх разпределението на земята продължило. Тази мярка била от жизнено значение и дори консулът Попилий, който изгонил от Рим привържениците на Гракх, в един запазен до наши дни надпис казва за себе си, че „пръв направил така, че на държавната мера пастирите отстъпили място на орачите“[1]. Следователно и най-дейните противници на Тиберий не могли да възпрат прокарването на неговия закон. Гибелта на Тиберий се обяснява не с утопичността на неговия проект, а с това, че самият метод на прокарване на закона подкопавал силата на сената. Той засягал преди всичко цялата политическа мощ на сената и престижа на сенаторите като висше съсловие в държавата, нарушавал всички традиции, установени в консервативните аристократични кръгове на Рим; при това селяните, които участвували в демократичното движение, не били още достатъчно обединени. Опора на Тиберий Гракх било селячеството. Изходът от борбата показва, че градският плебс, известна част от който се намирала в клиентски връзки с нобилитета, не подкрепил достатъчно Тиберий. Що се отнася до конничеството, то, както изглежда, оказвало известна подкрепа при утвърждаването на законопроекта, защото той подкопавал мощта на сената, но практическото прилагане на закона засегнало интересите на конниците—лихвари и земевладелци, и те се отделили от движението.

1/B

1/B

3. Политическата борба след смъртта на Тиберий Гракх

Оптимати и популари

Със смъртта на Тиберий политическата борба не престанала. Очертали се две главни римски политически групировки: опитимати (optimates, от optimus — най-добър) и популари (populares, от populus — народ). Оптиматите изразявали интересите на нобилитета, а популарите — интересите на селския и градски плебс.

В 30-те и 20-те години от II в. пр. н. е. популарите имали подкрепата на конниците, но тя не всякога била сигурна.

Тези политически групировки не били напълно оформени политически партии в съвременния смисъл на думата. Ръководителите на популарите, като правило, излизали не от долните слоеве на народа, а от нобилитета. Често пъти политическата борба се засилвала поради интригите между разните групи на нобилитета, съчетавала се с традиционните връзки или разпри между отделните родове и семейства, но *в центъра на борбата между популарите и оптиматите стоял аграрният въпрос и въпросът за демократизирането на римската държава*. Тези въпроси занимават римското общество от края на II и началото на I в. пр. н. е.

---

[1] Dessau, Jnscriptiones lat. selectae, 23.

Работата на аграрната комисия не спряла след смъртта на Тиберий Гракх. Вместо него и Апий Клавдий, който умрял наскоро след загиването на зета си, за членове на комисията били избрани Марк Фулвий Флак и Гай Папирий Карбон, видни дейци от партията на популарите. В своята дейност комисията, както и когато Тиберий бил жив, се натъквала на непреодолими мъчнотии.

Комисията действувала решително и прокарвала конфискацията на земите в голям мащаб. Особено недоволни от прокарването на аграрния закон били италийците, на които също се отнемали земи. Недоволните намерили защитник в лицето на Сципион Емилиан.

Сципион Емилиан и движението на Тиберий Гракх

В 133 г. Сципион превзел Нуманция. Той се намирал в Испания, когато до него стигнала вестта за смъртта на Тиберий Гракх. Разказва се, че когато узнал за смъртта на своя шурей, Сципион цитирал познатия стих от „Одисеята“: „Така да загине всеки друг, който би дръзнал да направи нещо подобно.“[1]

След като се върнал в Рим Сципион почнал да получава оплаквания от италийците, много от които служели във войската му. Сципион ги взел под своя защита и се обявил на страната на противниците на Гракх. В 129 г., по предложение на Сципион, правото на аграрната комисия да решава по съдебен ред делата, свързани с разграничаването, било отнето и предадено на цензорите и консулите. Това решение обричало аграрната комисия на бездействие. Плебсът бил недоволен от Сципион. Носели се слухове, че той се готвел да премахне съвсем закона на Гракх. През това тревожно време една сутрин Сципион бил намерен мъртъв в дома си, без да има по тялото си рани (129 г.).

Въстанието на Аристоник

Наскоро след смъртта на Тиберий Гракх в Мала Азия, в Пергамското царство, завещано от Атал III на Рим, избухнало въстание на робите (132). То се възглавявало от Аристоник, извънбрачен син на Евмен II. Той обявил робите за свободни и призовал към въстание сиромашията. Аристоник нарекъл своите привърженици хелиополити, т. е. граждани на „слънчевата държава“[2]. Името „хелиополити“ било заето от утопичния роман на Ямбул, излязъл през елинистическата епоха. В романа се говори за държавата на „слънчевия остров“, дето хората живеели щастливо и между тях царувало съгласие. През елинистическата епоха имало проекти за социално преустройство. Отзвуци от тези утопични настроения намираме, както изглежда, и в програмата на Аристоник.

---

[1] Hom., Od., I, 47.

[2] Strabo, XIV, I, 38.

Войските на Аристоник се състояли главно от роби и освободени роби. В продължение на две години (132 — 130 г.) римляните не могли да се справят с въстанието на Аристоник, макар че им помагали малоазийските гръцки градове и някои от царете (витинският, пафлагонският и кападокийският), които се опасявали, че въстанието ще се прехвърли и на тяхна територия. Аристоник се защищавал отчаяно и в 130 г. дори разбил консула Публий Лициний Крас, който обсаждал града Левке. Сам консулът загинал във време на сражението. Но силите на Аристоник били изчерпани и приемникът на Крас разбил въстаниците при Стратоникея (129 г.). Аристоник бил хванат в плен и изпратен в Рим, дето бил удушен в затвора.

Само след като потушили това въстание, римляните могли да организират новата провинция, която получила името Азия.

Реформите от 131—125 г. Въстанието в Аскул и Фрегеле

В самия Рим, въпреки тържеството на консервативните елементи, демократическото движение още не било окончателно задушено. В 131 г. един от народните трибуни (Гай Папирий Карбон) сполучил да прокара закон, по който в законодателните комисии се въвеждало тайно гласуване. Наскоро след това било позволено повторното избиране за трибунска длъжност.

Консулът от 125 г. пр. н. е. Фулвий Флак, близък на Гракхите, възнамерявал да внесе законопроект за даване право на римско гражданство на италийските съюзници. Изпратен обаче от сената да потуши въстанието в Галия, той не успял да внесе своя законопроект за утвърдяване.

Отрицателното становище на сената към законопроекта на Фулвий Флак предизвикало бунта на италийците в Аскул и Фрегеле. Последният град трябвало да бъде покорен с оръжие. Той бил разрушен от римляните, а територията му отчасти преминала към съседите, отчасти била използувана за създаване на римска колония.

4. Реформите на Гай Гракх

Характеристика на Гай Гракх

Началото на новия етап на демократическото движение е свързано с трибунството на Гай Семпроний Гракх. Изворите го рисуват като убеден, енергичен и устойчив човек. Като го сравнява с брат му Тиберий, Плутарх подчертава, че той бил решителен и избухлив човек и че в сравнение с него Тиберий бил кротък и отстъпчив. Подобно на брат си Гай се отличавал с голямата си образованост и подобно на него бил виден оратор.

След смъртта на Тиберий, Гай продължавал да изпълнява длъжността триумвир по разпределяне на земите. След това бил изпратен като квестор в Сардиния, а след като се върнал, той бил даден под съд като виновник за метежа във Фрегеле, но плебсът бил на негова страна и Гракх бил оправдан.

В 124 г. Гай поставил кандидатурата си и бил избран за народен трибун за 123 г. Той бил избран и за следната 122 г., макар и да не поставил кандидатурата си. „Гай бил избран за втори път за народен трибун... поради любовта на народа към него“, казва Плутарх.[1]

2 г. нар. трибун

Началото на законодателната дейност на Гай Гракх

В политическата си дейност Гай вървял по стъпките на брата си. Той бил продължител на делото му и отмъстител за неговото убийство. Лични и общополитически мотиви се преплитали още в първите му речи. Отношението му към убийството на брат му е ярко изразено в един от първообразните откъслеци от неговите речи. „Къде да диря аз, нещастният, убежище? — казва той. — Накъде да се обърна? Към Капитолий ли? — та той е още мокър открьвта на брат ми. Към дома ли? — за да видя майка си, потънала в скръб и отчаяние?“[2]. Той смятал за свой дълг да отмъсти за брат си и още с първия закон, прокаран по негова инициатива, били привлечени към съдебна отговорност всички онèя, които без съд пращали в изгнание римски граждани. Този закон бил насочен срещу Попилий Ленат, който като консул прогонил от Рим привържениците на Тиберий Гракх. Попилий бил принуден да напусне Италия.

Разширение на правото на провокация

Този закон, който закрилял личността на римския гражданин от произволите на магистрата, бил по-нататъшно логическо развитие на старинното право на обжалване пред народното събрание (ius provocationis). След Гракхите то започнало да се прилага и във войската, дето преди това не било позволено да се обжалва решението на командира. В същата връзка стоят и останалите военни закони на Гай Гракх: на военна служба не бивало да се приемат хора, по-млади от седемнадесет години, прекратявали се удръжките от възнаграждението на войниците за снаряжение и обмундировка и др.

По молба на майка си Корнелия Гай оттеглил законопроекта, насочен срещу Марк Октавий. Непосредствено след тези мерки, затвърдяващи политическото му положение, Гай Гракх развил многостранна социална дейност, която имала за цел да обедини всички свободни елементи, настроени против сенаторското съсловие, на първо място плебса от села и градове, както и конниците.

Житният закон

Един от първите прокарани закони бил житният закон (lex frumentaria), по който всеки плебей могъл лично да купува жито на ниски цени: един модий се давал по $6^1/_3$ аса (т. е. $8^3/_4$ литра стрували 13 златни копейки).

Основната идея на тоя закон не била нова. И по-рано в Рим имало случаи, когато хлябът се продавал на евтини цени. А що се отнася до големите елинистически градове, грижата за снабдяването на гражданите се смятала там за една от главните задачи на управлението. Отвреме-навреме там се раздавало жито на малоимотните граждани. Елинистическата практика оказала несъмнено влияние върху Гракх, но особеното в този закон било, че материалната помощ за малоимотните граждани се признавала за задължение на държавата. Гай Гракх преследвал и определени политически цели: законът се прокарвал в интерес на малоимотните градски плебеи, които по тоя начин трябвало да застанат на страната на реформатора.

В интерес на селския плебс бил възстановен в пълния си вид аграрният закон на Тиберий Гракх.

Lex de provincia Asia

Борбата против нобилитета изисквала да бъдат привлечени и конниците на страната на демокрацията. Икономическата сила на това съсловие нараствала непрекъснато. Заедно с това обаче конниците предявили и определени политически искания. Гай Гракх прокарал закона за провинцията Азия (lex de provincia Asia), по който в земите на бившето Пергамско царство се въвеждал десятъкът. Събирането на този данък се предоставяло на откупните дружества, а отдаването на откуп ставало на публично наддаване, уреждано от цензорите в Рим. Този закон бил прокаран в интерес на конниците, тъй като щом наддаванията се извършвали в Рим, а не в самата провинция (както било например в Сицилия), местните финансисти се лишавали от възможността да конкурират. Конниците добивали по този начин неограничени права на икономическа експлоатация на богатата източна провинция. Надписите от остров Делос показват, че от това време се засилва ролята на римските лихвари във финансовия живот на източните области.

Съдебният закон

От голямо значение за конничеството бил и съдебният закон (lex iudiciaria), по който в постоянните съдебни комиции за разглеждане делата за злоупотребите в провинциите (quaestiones perpetuae de repetundis) трябвало да заседават конници. Това нанасяло тежък удар на нобилитета. Според Апиан, след като законът бил приет, Гай казал, че „унищожил с един удар се-

---

[1] Plut., C. Gracch., 8.

[2] Cicero, De oratore, III, 56.

ната“[1]. Конниците трябвало да разглеждат делата на сенаторите, които били наместници в провинциите и срещу които имало обвинения от страна на провинциалите, а подобни случаи били обикновено явление. А злоупотребите на публиканите останали ненаказани, тъй като не били съдружници на римските съдии.

Строежите на пътища

За да съживи икономическия живот на Италия, Гай започнал да строи пътища. По тоя начин се създавала работа за малоимотното население, конниците получавали поръчки за доставки, а удобните съобщения били голямо удобство и улеснение за селското население.

Основаване на колонии

Гракх отдавал първостепенно значение на основаването на нови колонии. Гай Гракх възнамерявал да основе колонии преди всичко на мястото на Капуа и Тарент. С особен закон, предложен от народния трибун Рубрий, било решено да се основе колонията Юнония на мястото на предишния Картаген. С това Гай Гракх пренебрегвал религиозното проклятие, което тежело над тази територия. Там трябвало да се заселят 6.000 души, при което всеки получавал парцел от 200 югера. Както изглежда, със закона се целяло създаването и укрепването на средните земевладелци, които обработвали земята не само за задоволяване на нуждите си, но и за да продават селскостопанските си произведения.

15b

Новите колонии, които се основавали на местата на стари търговски центрове, не приличали следователно на предишните военно-земеделски селища. Тяхното основаване трябвало да заинтересува не само ония, които разчитали да получат земя, но да привлече и вниманието на търговците и занаятчиите.

Гракх се ползувал с необикновено голям авторитет всред демократичните и делови кръгове на римското население. В своята дейност той излязъл вън от рамките, в които трябвало да се движи като народен трибун. Той ръководел работата на аграрната комисия, намесвал се във външно-политическите въпроси, ръководел прокарването на пътища и основаването на колонии. Сенатът бил безсилен да му се противопостави и приемал неговите предложения. Според старите обичаи народният трибун нямал право да напуска Рим, но Гай Гракх ходил в Африка, за да ръководи лично основаването на Юнония.

Едновременно със засилването на влиянието на Гай се засилвала и опозицията. Новите колонии се основавали за сметка на земите, които се наемали по-рано от едрите земевладелци. Основаването на колония на мястото на Картаген противоречело на политическите традиции, тъй като никога не се основавали колонии вън от пределите на Италия, но то нарушавало и религиозните традиции, тъй като мястото на Картаген се смятало за прокълнато.

---

[1] App., De bell. civ., I, 22.

Законопроектът за съюзниците

Особено остра опозиция предизвикал законопроектът на Гай Гракх за даване права на римски граждани на съюзниците, които се сражавали във всички войни заедно с римляните, но въпреки това, за разлика от последните, продължавали да плащат пряк военен данък (tributum). Съюзниците не участвували в разпределянето на земите, тяхната личност не била закриляна от правото на провокация, а злоупотребите на римските магистрати надхвърляли всяка граница. Произволът стигал дотам, че свободните жители на италийските градове се подлагали без всякакъв повод на физически наказания. Даването право на гражданство увеличавало многократно броя на пълноправните в политическо отношение граждани и по тоя начин се засилвали позициите на римската демокрация.

Този законопроект, който засягал интересите на разни слоеве на римските граждани, се натъкнал на опозицията не само на сенаторите, но и на плебса, който не желаел да се откаже в полза на съюзниците от своите привилегии.

Предложението на стария Ливий Друз

Престоят на Гай в Африка съдействувал, както изглежда, за сплотяването на опозицията. Измежду народните трибуни от 122 г. противник на Гай Гракх бил Марк Ливий Друз. С одобрението на сената той внесъл законопроект за нов аграрен закон, който изглеждал по-радикален от предложения от Гай законопроект. Друз предложил да се основат в пределите на Италия 12 нови колонии с по 3.000 парцела във всяка. В новите колонии трябвало да се преселят най-бедните граждани, при което те се освобождавали от всякакви плащания за земята. Законът имал явно демагогски характер. Той целял да повдигне авторитета на сената и да накара главните привърженици на Гракх да го напуснат.

Потушаване на движението на Гракхите и смъртта на Гай Гракх

Предложението на Ливий Друз било прието и законопроектът на Гай Гракх за съюзниците бил отхвърлен. Неприятелите на Гай Гракх започнали да действуват по-смело. Тяхната агитация имала успех и в 121 г. Гай Гракх не бил избран за народен трибун. Оптиматите почнали да нападат онези закони, които били прокарани с участието на Гракх. В 121 г. бил повдигнат въпросът за колонията Юнония. Оптиматите използували слуховете за неблагоприятните поличби при основаването на колонията. Разказвало се, че вълци подкопали през нощта пограничните камъни, поставени през деня на границата на бъдещата колония. Това било изтълкувано от авгурите като израз на гнева на боговете, загдето колонията била основана на прокълнато място. Консулът Луций Опимий, един от главните противници на Гракх, свикал народното събрание, за да отмени закона на Рубрий за колонията Юнония.

Настроението в Рим било възбудено, двете страни се готвели трескаво за предстоящите комиции. За място на народното събрание бил определен Капитолий, дето двете враждуващи партии се явили още от ранна сутрин, като се приготвили за решителна борба. В същото време, когато Опимий извършвал обичайното жертвоприношение преди откриването на народното събрание, неговият ликтор Антилий обидил популарите и бил убит на мястото от привърженик на Гракх.

Убийството на ликтора дало повод на Опимий да свика сената, за да прокара сенатско постановление, с което държавата се обявявала в опасност и на консула се давали изключителни права във формата на тъй нареченото senatus consultum ultimum, което гласяло: „Videant consules ne quid detrimenti res publica capiat" (Консулите да се погрижат, държавата да не претърпи какъвто и да било ущърб). Това било първият случай на прилагане на такова изключително сенатско постановление.

По заповед на Опимий сенаторите и част от конниците се явили на Капитолий въоръжени. За да се справят с демократите, бил използуван един отряд гръцки наемници. Гай Гракх и Фулвий Флак (консул в 125 г.) заели със своите привърженици Авентинския хълм.

В последния момент Гракх и Фулвий прибягнали до помощта на робите, като им обещали свобода, но гласът им не бил чут: било вече късно. Консулът Опимий изпратил срещу популарите наемни критски стрелци, които ги обсипали с облак от стрели. Около 3.000 привърженици на Гракх били избити, труповете им хвърлени в Тибър, имуществото на загиналите конфискувано, а на близките им било забранено да носят траур по тях.

Фулвий бил убит в работилницата на един свой клиент, в която искал да се укрие. Гай Гракх сполучил да избяга на другия бряг на Тибър. В горичката на Фурина били намерени труповете на Гракх и на неговия предан роб. Тъй като не искал да падне в ръцете на противниците си, Гай Гракх заповядал да бъде убит, а робът не искал да преживее смъртта на своя господар.

В това решително сблъскване с римската демокрация победили оптиматите. Опимий извършил тържественото очищение на града и издигнал храма на Съгласието (Concordia).

Въпреки победата на оптиматите, паметта на Гракхите високо се тачела от римските плебеи.

Римският народ, пише Плутарх, „в скоро време показал колко много обича Гракхите и колко скърби за тях. Той издигнал изображенията им на видно място и осветил местата, дето те били убити, отивал там и пренасял в жертва каквото се раждало в разните годишни времена, а мнозина им пренасяли всекидневно жертва и се покланяли пред тях, като че ли идвали в храмове на боговете"[1].

Резултатите от законодателството на Гракхите

Реформите на Гракхите засегнали най-жизнените интереси на римското общество. Те са последица от онези значителни промени, които се извършили в социалния живот на древния Рим. Обявявайки се за привърженици на римския плебс, Гракхите влели нова струя в римския политически живот. Те се опитали да осъществят ония демократически идеи, които се оформили в Гърция още през класическата епоха и за които се водела борба в гръцките градове в елинистическата епоха. И Тиберий, и Гай паднали жертва на реакцията, но и на римската олигархия бил нанесен удар. От времето на Гракхите в Рим започнал нов период на напрегната политическа борба, която продължила повече от едно столетие. Въпреки трагичната гибел на братята-реформатори, тяхната дейност трябва да се смята за един от големите успехи на римската демокрация. Положението на отделните социални групировки се променило.

Политиката на Гракхите дала най големи изгоди на конничеството, което от времето на Гай Гракх добива значението на особено съсловие (ordo equester). То получило известни политически и икономически предимства и могло успешно да конкурира сенаторите както в Рим, тъй и в провинциите. Всички искания на тази група били задоволени.

А радикалните социални реформи — политиката на основаване на колонии вън от границите на Италия, даването право на римски граждани на съюзниците, — противоречили на интересите на конниците и в решителния момент те се озовали в лагера на противниците на Гай Гракх.

В областта на аграрната политика Гракхите успели също така да отбележат чувствителни успехи.

Благодарение на реформите на Гракхите броят на дребните селски стопанства се увеличил. В 136 г. той бил 317.933, а в 125 г. — 394.736. Между това в предходния период броят им не се увеличавал, а напротив намалявал. Приръстът на гражданите се обяснява с това, че се увеличил броят на лицата, имащи ценз. По тоя начин, след реформата около 80.000 граждани получили поземлени парцели. Но успехът на аграрните закони бил само частичен. Гракхите не премахнали причините, на обезземляването на селячеството, тънкият слой на новите дребни земевладелци бил незначителен, а да се възстанови предишната селска армия било невъзможно.

---

[1] Plut., C. Gracch, 18.

Въпреки непоследователността на Гракхите и социалната ограниченост на техните реформи, не бива да се намалява значението на тези изтъкнати дейци от римската история.

Аграрното законодателство след смъртта на Гай Гракх

Аграрното законодателство продължавало да се намира в центъра на политическия живот на Рим и след смъртта на Гай Гракх. Предложението на Ливий Друз останало неосъществено (била основана само малката колония Скилаций). Законите, гласувани след 121 г., постепенно отменили онова, което било установено от Гракхите. Последен в това отношение бил законът от 111 г., издаден по всяка вероятност от народния трибун Спурий Торий. Един надпис, намерен още през XVI век, съдържа значителни откъслеци от този закон.

Според този закон, разните категории окупирани земи, преминавали в частна собственост. Това се отнасяло и до старите владения от времето преди Гракхите (vetus possessio) и до парцелите, получени по законите на Гракхите.

Владелците ставали неограничени собственици на своите парцели и според текста на закона могли „да ги ползуват, да ги имат и да ги владеят“ (uti, frui, habere, possidere) — това са все изрази за обозначаване на квиритската собственост върху земята. Владелците се освобождавали от всякакви вноски и могли да продават сградите, намиращи се в техните парцели, както и самите парцели. За в бъдеще неразделените още държавни земи не бивало да се заемат от частни лица. Те трябвало да се дават под наем или да се превръщат в обществени пасбища. Установен бил максималният брой на едрия и дребен добитък, който могъл да се изкарва на обществените пасбища.

Законът засяга не само италийските, но и провинциалните държавни земи. В него се говори най-много за земите в Африка. Известно е, че в тази провинция имало три главни категории земи: земи на едрите частни владелци — римляни (ager privatus vectigalsque), владения на местната аристокрация (ager stipendiarius) и особен поземлен фонд, който римските цензори давали под наем на граждани, латини и перегрини, на малки парцели. Размерът на наема бил определен от закона на Гай Семпроний Гракх.

Законът от 111 година запазва демократическата фразеология, признава закона на Семпроний в сила, но отваря простор за мобилизиране на поземлената собственост както в Италия, тъй и в провинциите. Съдбата на гракханските владелци е неизвестна. По всяка вероятност някои от тях се разорявали, а други ставали плантатори. Трябва все пак да се отбележи, че средното и дребното стопанство не били окончателно изместени нито по времето на Гракхите, нито след тях. Селското земевладение останало най-трайно в северна и в някои части на средна Италия, дето се запазили повече черти от натуралното стопанство, а робовладението не играело такава решителна роля както в латифундиите на южна Италия.

ГЛАВА XV

ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА РИМ НА ЗАПАД В КРАЯ НА II В. ПР. Н. Е.

1. Югуртинската война 111 — 105 г.

През двадесетте и следните години на II в. пр. н. е. когато в самия Рим се водела борбата между популари и оптимати, почти по всички граници на римската държава имало войни със съседните народи. В повечето случаи това били незначителни сблъсквания, но понякога те се превръщали в сериозни и продължителни войни. Основна задача на Рим във външната му политика на север бил стремежът да си осигури по сухо и по море връзката с Испания. Това било важно и от стратегическо гледище, както и от гледище на търговските интереси. Настъплението срещу подалпийските племена имало и други цели. Римляните гледали да завладеят земите на алпийското крайбрежие, за да могат да основат там колонии. Що се отнася до североизточната част на Италия, тук римляните се грижели не толкова за завоевания, колкото да запазят границите си от нахлувания и да поддържат престижа на римската държава.

Войната в северна Италия

Още през 154 г. жителите на Масилия, заплашени от лигурите, се обърнали за помощ към Рим. След упорита борба лигурите били победени. В 125 г. по молба на масалиотите римляните потеглили срещу келтите. Консулът за тази година, Фулвий Флак, един от водачите на популарите, пръв от римляните преминал Алпите. Войната продължила и през следните години. Римляните срещнали мощната коалиция на келтските племена, всред които имали най-голямо значение арверните. Последните сполучили да подчинят по-голямата част от келтските племена и да разпрострат властта си върху земите от Пиринеите до Рейн. С едуйците, враждуващи с арверните, римляните сключили съюз. Благодарение на похода на Фулвий Флак отделни племена били покорени и се задължили да плащат данък на Масилия. В 122 г. била основана крепостта Акве Секстиеви, а през 118 г. на мястото на стария келтски град Нарбон била основана римска колония. Между Алпите и Пиринеите била образувана нова провинция, наречена Нарбонска Галия. В новодобитата област се настанили римски търговци и преселници. Пътят по сухо между Италия и Испания се намирал сега в ръцете на римляните. Завземането на Балеарските острови, които били база на пиратите, осигурявало морските връзки с Пиринейския полуостров. Обаче войните в Източните Алпи в Илирия и на Дунав не всякога били успешни за римляните.

Реформата на Гракхите не упражнила съществено влияние върху римската войска. От господствуващата група на нобилитета в редки случаи излизали способни и даровити командири. Това проличавало неведнъж по време на войната на север, а особено ярко в тъй наречената Югуртинска война.

Положението в Нумидия

Между потомците на нумидийския цар Масиниса се водела борба за нумидийския престол. Внукът на Масиниса, Югурта, отнел владенията на своите братовчеди. Единият от тях — Хиемпсал, бил убит, а другият — Адхербал, успял да избяга в Рим, дето молил за помощ. Югурта бил даровит пълководец и дипломат, но крайно властолюбив и за властта бил в състояние да извърши всяко престъпление. Той бил популярен и се ползувал с авторитет всред местните племена, а познавал добре и римляните. На времето си Югурта се сражавал под командата на Сципион Емилиан при стените на Нуманция и бил близък с много римски аристократи. Поради това че познавал нравите на римляните, Югурта бил убеден, че в Рим с подкуп било възможно да се постигне всичко и да се заглади всяка простъпка.

Римският сенат и положението в Нумидия

След като Адхербал отишъл в Рим, Югурта чрез свои пратеници, без да жали златото за подкуп на влиятелни лица, започнал да търси подкрепата на видни сенатори. Сенатът изпратил специална комисия в Африка, но Югурта можал да подкупи римските легати и делото се решило в негова полза: под негова власт минал и западната плодородна част на Нумидия, а Адхербал получил източната слабонаселена област с главния град на Нумидия — Цирта.

Войната с Югурта

Установеният в Нумидия режим се оказал обаче нетраен. Наскоро след споменатото разграничаване Югурта нападнал Цирта и я обсадил. В Рим узнали за това, но вместо да изпратят реална помощ на Адхербал, изпратили в Африка пратеничества, които се връщали в Рим без каквито и да било резултати. Цирта била принудена да капитулира, а Югурта, въпреки обещанията си, екзекутирал Адхербал. Освен това по негова заповед били избити

всички мъже, които се намирали в града. Между загиналите имало и римски граждани, и италийци, които се занимавали с търговия в Нумидия. Вестта за тези събития предизвикала възмущение в Рим. Особено негодували конниците. Въпреки съпротивата на някои сенатори на Югурта била обявена война (111 г.). Римските войски вече навлезли в Нумидия, но Югурта отново сполучил да подкупи римските командири и те се съгласили на мир, позорен за Рим. Този договор предизвикал в Рим нова вълна от възмущение. Енергичният народен трибун Гай Мемий дори настоял Югурта да бъде повикан на съд в Рим. Югурта се явил пред народното събрание, но щом Мемий започнал да му задава въпроси, другият народен трибун, когото Югурта успял вече да подкупи, му забранил да отговаря на тях. Работата обаче не свършила с това. Югурта, който бил повикан в Рим като обвиняем, не само подкупвал сенатори, но дори изпратил и убиец на едного от претендентите за нумидийския престол, който се намирал по това време в Рим. Само това явно пренебрегване на всяко право принудило сената да денонсира мирния договор и да изгони Югурта от Рим. Разказват, че когато напускал Рим, Югурта извикал: „О продажен град, ти ще престанеш да съществуваш, щом се намери подходящ купувач!“[1]

След това отново се почнала войната с Югурта, но тя се водела крайно неизкусно. Наскоро след започването на бойните действия Югурта нападнал неочаквано римския лагер и принудил римляните да капитулират. Подкупеният командир на римляните сключил договор, който признавал Югурта за съюзник на римския народ. Този успех дотолкова повдигнал престижа на нумидийския цар, че под неговото знаме започнали да се стичат свободните и полусвободните племена. В Рим общественото мнение било възмутено от подкупната, бездарна и неспособна за активна външна политика сенаторска олигархия. Започнали се съдебни процеси, и ред видни сенатори, между които и Опимий, организаторът на убийството на Гай Гракх, били изгонени от Рим.

Квинт Цецилий Метел

Едва сега започнали решителните военни действия. В 109 г. в Африка бил изпратен Квинт Цецилий Метел, убеден и непримирим аристократ, опитен пълководец, суров и неподкупен човек. Когато пристигнал на мястото на бойните действия, Метел преди всичко взел най-енергични мерки, за да засили дисциплината в разложилата се армия. Той турил край на мародерството, изгонил от лагера лавкаджиите и жените и заповядал да се докара войската в подходящ вид. Разбирайки, че поражението му е неизбежно, Югурта започнал да моли за мир, като бил съгласен на всички условия, но Метел смятал за необходимо пълното унищожаване на противника, повел римската войска към вътрешността на Нумидия и в сражението при реката Мутула (109 г.) нанесъл на противника си решително поражение. Нумидийската армия била разбита, но войната не била завършена и Югурта продължавал да оказва съпротива. Той водел партизанска война при енергичната поддръжка на африканските племена.

---

[1] Sall, De bello Jugurth., XXXV, 10.

Метел смятал за необходимо да залови самия Югурта и затова войната се затегнала.

Гай Марий

В това време неочаквано за Метела командуването било поверено на избрания наскоро консул Гай Марий, който участвувал в Нумидийската война като подчинен на Метел в качеството на негов легат.

Гай Марий, който сменил Метел, бил "нов човек" (homo novus). Той произлизал от латинско семейство, което живеело на село, близо до града Арпин. Родителите му не му дали образование. От ранна възраст Гай Марий служел в армията и се отличил с храброст още във време на Нумантийската война, когато привлякъл вниманието на Сципион Емилиан. В 119 г. Марий бил народен трибун и прокарал няколко закона в полза на плебса. За да завърже връзка с аристокрацията, Марий се оженил за Юлия, която била от стария патрициански род на Юлиите. Наскоро след това Марий сполучил да достигне до курулна магистратура. Той бил избран за претор, а след това управлявал Испания. През време на Югуртинската война той бил легат на Метел, с когото го свързвали стари клиентски връзки. Марий можал да се наложи като опитен военачалник. Той се ползувал с голям авторитет всред войниците, защото като „нов човек“ бил близък до тях по манталитет и по характер. В 108 г. въпреки волята на Метел, Марий поставил кандидатурата си за консул. За него гласували конниците и публиканите; подкрепяли го и плебеите.

Завършването на войната и триумфът на Марий

С особено решение на народното събрание на Марий било възложено да продължи войната срещу Югурта. Той поел командуването и нанесъл на Югурта ред поражения. Мавританският цар Бокх, тъст на Югурта, преминал на страната на римляните и предал своя зет. Квесторът Луций Корнелий Сула, който се намирал в армията на Марий, отишъл заедно с Бокх в лагера на нумидийците и заловил Югурта (105 г). Войната с нумидийския цар била завършена.

На 1 януари 104 г. Марий празнувал триумф. В триумфалното шествие вървял Югурта в окови и в царски одежди. Наскоро след триумфа по заповед на Марий, Югурта бил екзекутиран. Част от нумидийското царство била придадена към територията на мавританския цар Бокх, а останалата част — предоставена на един болнав и слабоумен роднина на Югурта.

2. Военната реформа на Марий

Реформите на Гракх не разрешили въпроса за реда на попълването на римската армия. Старата наборна система срещала все повече мъчнотии. За сетнешните, не само външнополитически, но и вътрешни събития, било от значение нововъведението на Гай Марий. Той пръв започнал да приема във войската пролетарии, т. е. граждани, които нямали ценз. Тъй като в Рим имало голям брой безимотни хора, не било мъчно да се намерят желаещи да постъпят във войската. Но с това се променял принципът на попълването на войската. По тоя начин гражданското опълчение започнало да се заменства с доброволно набраната армия от наемници. Войниците получавали определена заплата и пълно снаряжение; срокът на службата във войската, независимо от това дали имало мир или война, бил 16 години. След това войниците били уволнявани и обикновено получавали земя.

NB

Оттогава легионът започнал да се дели на 10 кохорти, всяка от които се състояла от две манипули, а във всяка манипула имало по две центурии. Всяка кохорта брояла 500 — — 600 човека и числеността на легиона стигнала по тоя начин до 5,000 — 6,000 души. Тактическа единица станала сега не манипулата, а центурията. С тази реформа се постигало голямо съсредоточаване на командуването (не 30, а само 10 тактически единици). Предишният боен строй се състоял от леко въоръжени хастати, принципи и триарии,[1] при което войниците се причислявали към отделните категории в зависимост от ценза си. Строят от три линии се запазил и при Марий, но във всяка кохорта имало сега манипула на триарии, манипула на принципи и манипула на хастати. И въоръжението, и мястото в строя се определяли от командирите, цензът нямал вече никакво влияние. Били въведени и дребни промени. Например вместо старите отличителни знаци били въведени нови. Всеки легион получил свой сребърен орел.

Освен това била значително подобрена дисциплината. Войниците били длъжни да правят постоянно учения, да работят в лагера, да прокарват пътища, да издигат укрепления и т. н. Поради реформите на Марий римската армия се променила и нейната боеспособност пораснала; реформата имала и известни политически последици. Предишните войници гледали да завършат колкото е възможно по-скоро войната и да се завърнат в отечеството си, дето ги чакало тяхното стопанство. Мариевите войници ставали бойци — професионалисти. Те се стремели към нови походи, които им обещавали плячка и забогатяване. Променили се и отношенията между пълководеца и войниците. Последните особено ценели онези командири, които ги водели в успешни походи. Войниците били готови да служат вярно на такива военачалници не само във външните войни. В случай на нужда те подкрепяли с оръжие в ръка политическите им искания. Преходът към системата на доброволческата армия доста съдействувал за възникването на гражданските войни на сетнешния период и наложил определен отпечатък върху целия ход на вътрешната борба в края на Републиката.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 135—136.

3. Войната с кимврите и с тевтоните

Едновременно с Югуртинската война римляните трябвало да водят война и на север с келтските и германски пълчища на кимврите и тевтоните.

Първото сблъскване на римляните с кимврите станало в 113 г. недалеч от Аквилея и завършило с поражението на римляните. Към кимврите се присъединили и някои келтски племена, населяващи земите отвъд Алпите, и няколко години наред римляните търпели поражения. Особено големи били загубите им в сражението при Аравзион в 105 г., когато били разбити две техни армии и загинали около 80.000 войника. Галия и Италия били спасени от пълен разгром поради това, че кимврите тръгнали не към Италия, а към Испания.

В 104 г. с борбата против кимврите и тевтоните бил натоварен Марий, който, въпреки съществуващите обичаи, бил задочно преизбран за консул. Предстояла тежка военна кампания, но резултатите от реформите във войската не закъснели да се проявят. 104 и 103 г. минали в подготовка на войската, а след това, когато варварските пълчища се насочили към Италия, Марий им дал решително сражение.

Битките при Акве Секстиеви и Верцеле

В 102 г. в битката при Акве Секстиеви Марий разбил тевтоните, а на следната, 101 г. победил и кимврите при Верцеле в северна Италия.

Битката завършила с почти пълното унищожаване на кимврите.

Въпреки действуващите закони, Марий се избирал пет пъти под ред за консул (в 107 г. и от 104 — 101 г.) и се ползувал с необикновено влияние в държавата. Избраните по обикновения ред консули се оказвали безсилни в опасната борба край северните граници. Демократическите групировки, които допуснали в борбата против външната опасност организирането на армията на принципи, чужди дотогава на Рим, нарушили конституцията. Това била една от първите стъпки към закрепването на военната диктатура. След победата над кимврите Марий отпразнувал триумф и през 100 г. бил избран за шести път за консул. Този път обаче изборът на Марий не бил предизвикан от външна опасност, а бил резултат на съюза му с популарите.

ГЛАВА XVI

СОЦИАЛНАТА БОРБА В КРАЯ НА II И В НАЧАЛОТО НА I В. ПР. Н. Е.

1. Второто въстание на робите в Сицилия

Напрегнатата обстановка, създадена от външните затруднения, се усложнила в края на II в. от вътрешни събития. Тия години били ознаменувани с нова вълна от въстания на роби. В 104 г. избухнало въстанието на робите около Капуа, в Кампания. То било ръководено от разорилия се римски конник Минуций, който въоръжил 3.500 роби. Но това въстание било само епизод от историята на борбата на робите с робовладелците. Много по-опасно за Рим било второто въстание на робите в Сицилия, което започнало през същата, 104 г.

Поводът за въстанието

То избухнало по следния повод. През време на войната с кимврите сенатът дал на Марий правото да иска помощ от съюзните царе. Когато Марий се обърнал с молба за подкрепа към царя на Витиния, последният отговорил, че мнозинството от поданиците му било отвлечено от римски публикани и се измъчвало в робство в разни провинции. Тогава сенатът издал постановление, според което незаконно лишените от свобода поданици на съюзени държави трябвало да бъдат освободени от робство. Римският претор Публий Лициний Нерва, който управлявал Сицилия, започнал да изпълнява сенатското решение и в късо време освободил 800 роби. Но сицилийските робовладелци с подкупи и заплахи принудили Нерва да спре по-нататъшното освобождаване на хората, незаконно обърнати в робство. Тъкмо това послужило като повод за въстанието, което започнало в разни места. С една група от въстаналите римският претор сполучил да се справи, но друга част от въстаниците нападнала римския отряд, избила го и се въоръжила с плячкосаното оръжие. Това спомогнало на въстанието да обхване значителна територия.

Водачите на въстанието

Както и през време на първото сицилийско въстание, въстаналите избрали цар и създали съвет при него. За цар бил провъзгласен сириецът Салвий, който минавал за опитен гадател по вътрешностите на животните. Той взел името Трифон (тъй се наричал един от сирийските царе-узурпатори, по произход роб) и направил своя столица града Триокала. Със значителна армия Трифон започнал обсадата на града Моргантина. Той обявил на робите, намиращи се в обсадения град, че ще им бъде дадена свобода, ако преминат на страната на въстаналите. Тогава моргантинските робовладелци от своя страна обещали на робите свобода, ако помогнат да се удържи града, и робите предпочели да получат свобода от господарите си, а не от въстаналите роби. Събраният набързо римски отряд, който се опътил в помощ на обсадените, бил разбит от Трифон. Но с помощта на робите си моргантинците сполучили да удържат града. Обаче робите, които очаквали свободата си, останали разочаровани: преторът сметнал обещанието на робовладелците за недействително, тъй като то било изнудено и незаконно.

Едновременно с армията на Трифон на запад действувала друга армия, начело на която бил киликиецът Атинион, който имал славата на предсказвач по звездите. Атинион също се провъзгласил за цар и след като си създал значителна армия, започнал обсадата на Лилибей, която впрочем завършила с несполука. Двете въстанически армии се обединили в Триокала. Атинион признал властта на Трифон и му се подчинил във всичко. Силно укрепеният град Триокала станал столица на втората Сицилийска държава на робите. Там се намирал царският дворец, пред който се събирало народното събрание, за да решава въпросите, които предварително били обсъдени в съвета. Трифон, а след него Атинион се явявали пред народа с диадема на главата, с широк хитон и пурпурна тога, а пред тях вървели ликтори. По тоя начин те съединявали елинистичните и римските белези на властта.

Въстанието на робите довело до разбунтуване на свободната сиромашия, която заграбвала стадата и имуществата на богатите.

Потушаването на въстанието

Опитите на римляните да покорят въстаналите завършили в 103 и 102 г. с несполука. Едва в 101 г. Маний Аквилий, приятел на Марий и негов колега по консулство, сполучил да потуши въстанието. По това време Трифон умрял и мястото му било заето от Атинион, който, по думите на Диодор, бил убит от Аквилий в геройски двубой. Наскоро след това било завзето последното укрепено убежище на робите. И тогава завършила съпротивата на въстаналите. Занапред на робите било забранено да носят оръжие.

Второто сицилийско въстание на робите подобно на първото намерило отзвук в други части на римската държава: на остров Делос и в Атика.

2. Акцията на Апулей Сатурнин

През последните години на II в. пр. н. е. политическата борба в Рим се изостря. Отново се засилва партията на популарите. За това свидетелствува обстоятелството, че Гай Марий, кандидат на популарите, бил избран повторно за консул. Успехите на Марий съдействували за по-нататъшното затвърдяване на политическата позиция на популарите и за обединяването на разните групи, недоволни от сената. Енергични ръководители на опозиционните групи били Луций Апулей Сатурнин и Гай Сервилий Главция.

100г.

Сатурнин и Главция

В 103 г. Сатурнин бил за пръв път народен трибун. Той спечелил популярност с това, че открито говорел на Форума за продажността на управляващата аристокрация, а сетне предложил аграрен закон, по който ветераните на Марий получавали земя. Речите на Сатурнин срещнали опозицията на оптиматите. Решителен негов противник бил Метел Нумидийски (консул през 109 г.) В 102 г. като цензор той искал да изключи Сатурнин от състава на сената. През следната, 101 г., популарите спечелили в изборите решителни успехи; въпреки съпротивата на сената, за 100 г., Марий бил избран за консул за шести път, Сатурнин за трибун и Главция — за претор. До какви крайности стигали политическите страсти показва самият факт, че през време на изборната борба съперникът на Сатурнин бил убит от тълпата.

Законите на Сатурнин

В 100 г. Сатурнин предложил закони, по които ветераните на Марий трябвало да получат земя в Африка по 100 югера на човек; на подялба подлежали и галските земи, които римляните завоювали от кимврите (обстоятелството, че тия области принадлежали на съюзници на римския народ, не се вземало под внимание). Тия земи ветераните на Марий получавали в частно владение, без да плащат вноски за тях. Освен това предполагало се да се организират колонии в разни провинции. В интереса на градския плебс цената на един модий жито се намалявала до пет шести от аса. Прокарването на всички тия мероприятия се възлагало на Марий.

Около законите на Сатурнин се разпалила ожесточена борба. Оптиматите се мъчели с всички средства да попречат на прилагането им, дори и с опит да разтурят със сила народното събрание; но и Сатурнин не подбирал средства. В края на краищата с участието на войниците на Марий народното събрание могло да бъде доведено докрай, предложенията на Сатурнин (освен проекта за намаляване цената на житото) добили силата на закон. Гаранция за тяхното осъществяване трябвало да бъде клетвата на сенаторите за вярност към новите закони. Никой от сенаторите не посмял да се възпротиви на това искане освен Метел Нумидийски: той отказал да положи клетвата и бил принуден да напусне Италия.

Въстанието на Сатурнин и на Главция. Тяхната гибел

Марий и Сатурнин сполучили по тоя начин да се отърват от един влиятелен противник, който се отличавал с твърдите си политически убеждения. Законите били приети, но борбата продължавала. Почнали се изборите за магистрати за следната година. Апулей сполучил да бъде отново избран за народен трибун. А Главция искал консулство. Негов конкурент бил Гай Мемий, който като трибун принадлежал към популарите и настоял да бъде извикан Югурта в Рим за обяснения,[1] но после преминал на страната на оптиматите. Привържениците на Главция организирали нападение срещу Мемий; той бил убит с тояги през време на предизборната борба. Убийството на Мемий още повече изострило борбата. Сенатът използувал създаденото положение, за да обяви държавата в опасност. Потушаването на вълненията било възложено на консула Марий. Марий отначало се колебаел, а сетне се присъединил към оптиматите и използувал дадените му права. Той обсадил Капитолий, гдето се затворили предишните му съюзници, Сатурнин и Главция. Капитолий бил превзет, а Сатурнин и Главция — затворени в курията. Изворите разказват, че Марий искал да им запази живота, но привържениците на оптиматите разтурили покрива и хвърляли керемиди, докато трибунът и преторът били убити в пълно магистратско одеяние, както подчертава изворът.

Акцията на Сатурнин означава нов етап на класовата борба. Сега се проявява още по-силно разликата в интересите на градския и селския плебс. Между градския плебс били силни клиентските връзки с оптиматите. Освен това той не бил заинтересован в разрешаването на аграрния въпрос, и затова в решителния момент известна част от него се обявила дори против водачите на популарите. Законите на Сатурнин означават нов етап на аграрното законодателство: те целели преди всичко да се даде земя на ветераните; те били една от последиците на ония промени, които станали в състава на армията. Земя се дава не на малоимотните или обезземени селяни, а на отбили службата си войници. Колебанията на Марий свидетелствуват не само за политическата му безпринципност; те са характерни, както изглежда, за оная група, която винаги го е изтъквала и подкрепяла — конничеството. Новото разпределяне на провинциалните земи противоречело на интересите на конниците и те подкрепили сената в борбата му със Сатурнин и Главция. Предишните конституционни методи на борбата се оказали несъстоятелни. Борещите се групи прибягнали към най-разнообразни средства, дори и към разтуряне на събранията и убийство на нежелателните кандидати. В 100-тата година политическата борба преминала в гражданска война. Тая година военният водач, издигнат благодарение на подкрепата на плебса, потушава с въоръжена сила демократичното движение; това явление може да се сметне като един от първите симптоми на падането на Републиката и на установяването на военна диктатура във формата на монархия.

NB

Обаче след убийството на Сатурнин и на Главция, Марий бил компрометиран в очите на популарите. А въпреки оказаните от него услуги, оптиматите продължавали да го смятат за нов човек. Държейки сметка за неопределеността на положението си, Марий заминал от Рим на Изток, под предлог да изпълни даден обет и да се поклони на Майката на боговете. В 99 г. се върнал Метел и законите на Сатурнин били отменени. Против привържениците на Сатурнин били започнати съдебни преследвания.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 230 и сл.

3. Ливий Друз Младият и съюзническата война

Съгласието между нобилитета и конниците, което възникнало през време на борбата срещу Сатурнин и Главция, било нетрайно. Всесилието на конническите съдилища, които отстранявали нежелателните за лихварите провинциални управители, независимо от произхода им, положението в обществото и поведението им в провинцията, предизвиквало остър протест от страна на оптиматите.

Произволът на конническите съдилища стигнал дотам, че по обвинение за изнудвания в провинцията Азия бил осъден Публий Рутилий Руф, познат с неподкупната си честност и с борбата си срещу произвола на конническите закупвачи на данъци. След осъждането си Публий се оттеглил в същата провинция, в която бил легат, бил посрещнат с почести от местните жители и до края на живота си останал между населението, което помнело справедливото му управление.

Законопроектите на Ливий Друз

Новото пламване на борбата ставало неизбежно. За народен трибун за 91 г. бил избран Марк Ливий Друз, син на едноименния противник на Гай Гракх.

По характер Друз приличал на Гракхите, макар по възгледи да бил близък на оптиматите. Човек, решителен и прямолинеен, Друз за разлика от много свои съвременници поставял на пръв план интересите на държавата. Той бил в добри отношения с видни сенатори — оратора Крас, принцепса на сената Емилий Скавър. Неговите законопроекти трябвало да привлекат плебеите на страната на ония оптимати, които били за обновяването на държавата. Друз бил противник на управляващата сенаторска олигархия и на горния слой на конничеството, който се разпореждал в съдебните комисии. Друз предлагал преди всичко да се реформират съдилищата, да се заместят в тях конниците със сенатори, но и самият сенат трябвало да бъде реформиран; според проекта на Друз, съставът му трябвало да се попълни с 300 нови члена измежду видните и достойни конници (по тоя начин броят на сенаторите ставал шестстотин); едновременно с това чрез особени финансови мероприятия се разширявала евтината продажба на жито и се проектирало създаването на колонии в пределите на Кампания и Сицилия. Друз искал да даде за колонии неподелената част от италийския поземлен фонд. С това бъдещите реформатори-демагози се лишавали от възможността да внасят законопроекти за подялба на италийските земи. Нему се приписват думите, че за в бъдеще щяло да бъде възможно да се делят само калта и въздухът.

Съюзническият въпрос

След тия мероприятия Ливий Друз искал да предложи закон, с който да се дадат права на гражданството на римските съюзници. Тоя въпрос бил повдиган още от Фулвий Флак и от Гай Гракх. Съюзниците продължавали да служат в армията и броят на призоваваните постоянно растял. Докато всеки римски гражданин, дори и най простият войник, имал правото на провокация, италийските съюзници били безправни, и дори офицерите били осъждани на смърт. Контролът над италийските градове се засилил, а произволът на римски магистрати понякога преминавал всякакви граници. Още Гай Гракх разправял за следната случка: един селянин се произнесъл иронично за носилките, в които бил носен някакъв римски аристократ, който дори не заемал официална длъжност. Виновният бил подложен на телесно наказание и бит до смърт.

Въпросът за даване на права на гражданство на съюзниците бил свързан и с икономически искания: съюзническият въпрос бил израз на борбата между едрите и дребните земевладелци. Съюзниците участвували заедно с римляните в походите, но не и в поделбите на земята, извършвани от Гракхите и след тях. Освен това увеличението на едрото римско земевладение ставало причина да се окупират територии, открай време използувани от италийските племена. Така например едри скотовъдни стопанства на римските магнати се явили в Апулия, гдето отдавна свикнали да прехвърлят добитъка си италийските племена, обитаващи планинските области на средна Италия. Права на гражданство искали и представителите на италийските градове, чиито интереси били свързани с римските провинции, гдето им се случвало да конкурират, които се ползували от разни привилегии.

Съюзниците, които искали права, търсели покровителството на римски общественици. С участието на Ливий Друз била създадена тайна организация, членовете на която били свързани помежду си с тържествена клетва. Даването на права на съюзниците трябвало, според Друз, да затвърди положението на римската държава.

Народното събрание, в което се обсъждали тия закони, било необикновено многолюдно. Консулът за оная година, Луций

Марций Филип, един от най-видните и най-упоритите противници на Друз, излязъл с остра критика на законопроектите. Тогава Друз, използувайки своите права на трибун, заповядал да го арестуват и изпратят в затвора. Законите минали в народното събрание. Отначало те срещнали одобрение и в сената, но разкритите тайни връзки на Друз със съюзниците помогнали на Марций Филип да настои за отменяването им по формални причини.

Наскоро след това, когато една вечер Друз се сбогувал с тълпата, която го изпращала, някой му нанесъл смъртна рана с нож, от която той умрял след няколко часа.

Началото на войната

Пропадането на съюзническата реформа на Друз и неговата смърт предизвикали въстанието на съюзниците, познато в историята под името Съюзническа война (90 — 88 г.).

Тайната организация на съюзниците засилила дейността си след смъртта на Друз. Между отделните градове ставала размяна на заложници. Това било забелязано от намиращия се в град Аскул римски претор, който държал пред събралата се в театъра тълпа заплашителна реч, но бил убит заедно със своя легат и придружаващата го стража. Портите на града били заключени, всички намиращи се в Аскул римляни избити, а имуществото им разграбено. Събитията в Аскул послужили като сигнал за въстание. Най-активни участници на въстанието се оказали марсите (поради което тая война се нарича понякога Марсийска), към тях се присъединили дребните сабелски народности и самнитите, примерът на които бил последван от други племена на средна и южна Италия. Верни на Рим останали етруските и умбрите, защото между тях играели голяма роля едрите земевладелци. Другаде на страната на Рим били само отделни градове, като Нола и Нуцелия в Кампания. Най-после опора на римляните били колониите, основани в периода на покоряването на Италия в разни части на полуострова.

Фиг. 61. Монета на въстаналите италийци. Италия, увенчана с лаври; на опъкото-воини сключват съюз.

Квинт Помпедий Силон от племето марси и самнитът Гай Папий Мутил били главните организатори и водачи на коалицията на италийските племена, въстанали срещу Рим.

Предложението на въстаналите да сложат оръжие, ако на италийците бъдат дадени права на гражданство, били отхвърлени от римляните и срещу италийците се обединили всички групировки на римското общество. Съдилищата временно спрели дейността си, раздаването на жито било намалено.

Начело на римската войска застанали консулите за 90 г., Луций Юлий Цезар и Публий Рутилий Луп, но като легати командували старите, опитни римски пълководци — завърналият се от Изток Гай Марий и Луций Корнелий Сула.

Държавната организация на съюзниците

Съюзниците създали своя държавна организация, която съединявала принципите на римската конституция, на елинските федеративни организации и на старинните италийски учреждения. Център на новата съюзническа организация станал градът Кортиний, който получил името „Италия“. Там заседавал избраният от италийците сенат от 500 души, управлявали 2 консула, 12 претора. Пуснати били особени монети със съответните символични изображения, например върху една от тия монети бил изобразен италийският бик, който тъпчел римската вълчица.

Първата година от войната

Войната се водела с небивало ожесточение и на разни места. Въстаналите не съсредоточавали никъде силите си и римляните също били принудени да раздробят армиите си. Римската армия, която действувала на юг, се стремяла, облягайки се върху останалите верни градове, да задържи Кампания и да започне настъпление срещу непокорните племена. Но римляните имали успех само в отделни сражения, превесът се оказал на страната на съюзниците и консулът Луций Юлий Цезар бил принуден да отсъпи. Почти цяла Кампания преминала в ръцете на съюзниците, в това число и града Нола, който станал сега опора на италийците в Кампания. На север резултатите от военните действия били по-малко определени. В борбата с марсите загинал консулът Рутилий Луп. Само Марий, който започнал да командува след него тая армия, можал да спечели известни успехи. С променлив успех се водела войната и в Пицена.

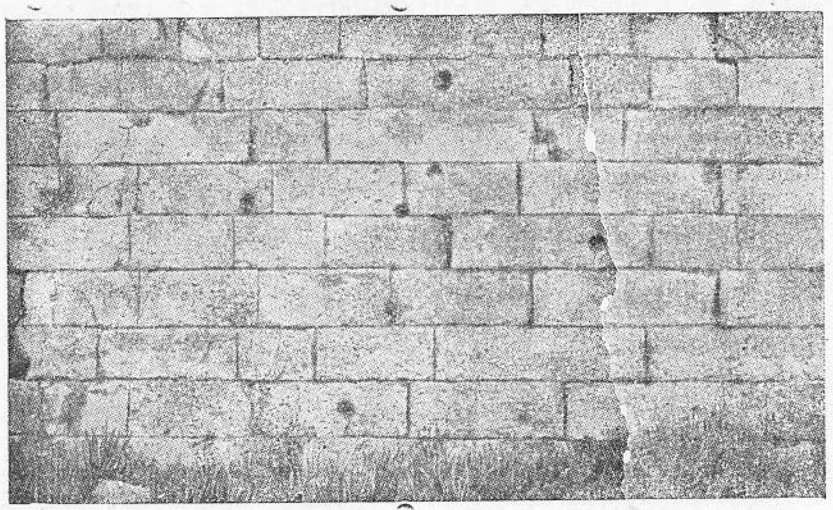

Фиг. 62. Стена в Помпей със следи от обстрелване с метателни снаряди през 89 г. пр. н. е.

Победите на съюзниците станали причина да се разколебаят умбрите и етруските. Тежките загуби и опасността от отделяне на нови племена принудили римляните да направят отстъпки.

Законът на Юлий и законът на Плавций-Папирий

Консулът Юлий Цезар прокарал в края на 90 г. закон (lex Iulia), с който на съюзниците, запазили дотогава вярност към Рим, се давали права на римско гражданство. По закона на народните трибуни Марк Плавций Силван и Гай Папирий Карбон (lex Plautia Papiria) добивали в 89 г. права на римско гражданство всички ония, които в срок от два месеца биха сложили оръжието. Тия закони внесли разногласия в лагера на въстаналите. С отделен закон от 89 г. се давали права на латинско гражданство на жителите на северна Италия — Цизалпийска Галия. Умбрите и етруските запазили вярност към Рим, другите племена и общини също почнали да минават на негова страна. Все пак борбата продължавала, като запазвала в отделни области ожесточения си характер. Особено упорито се борели марсите.

Краят на Съюзническата война

В 88 г. след редица поражения съюзниците се обърнали с молба за помощ към понтийския цар Митридат. Митридат не им оказал подкрепа. Същата година паднал в сражение найдаровитият вожд на съюзниците, марсът Помпедий Силон. Римляните завземали област след област. Организацията на съюзна Италия против Рим се оказала ефимерна. Съюзниците били принудени да сложат оръжие. Само тук-таме въстаналите продължавали още безнадеждната си борба срещу Рим, в това число и градът Нола в Кампания, когато в самия Рим избухнала гражданска война. Все пак по това време Рим постигнал главната си цел — разлагането на италийската федерация. Тоя успех бил постигнат не само със силата на оръжието, но в значителна степен и с политиката на отстъпки; съюзниците настояли да бъдат изпълнени ония минимални искания, които те предявявали на Рим в началото на борбата. Почти цялото свободно население на Италия добило права на римско гражданство. Наистина, за да се парализира политическото влияние на новите граждани, те били записани не във всичките 35, а само в 8 триби, но гражданските им права от това не се намалявали. В италийските градове се запазвало местното самоуправление; сега се смятало, че те са населени с римски граждани, които имат правото да участвуват в римския политически и обществен живот. Най-много спечелили от това представители на висшето градско съсловие. След Съюзническата война започва уголемяването на много италийски градове, което въпреки бурните сътресения през епохата на гражданските войни траело до средата на I в. на н. е. Романизацията правела големи успехи и само някои планински райони запазвали своята самобитност.

ГЛАВА XVII

БОРБАТА НА МАРИЙ И СУЛА

1. Първата война с Митридат и превратът на Сула

Митридат VI Евпатор

Едновременно със Съюзническата война в Мала Азия започнала войната с понтийския цар Митридат VI, който заплашвал римското господство в източните провинции.

Митридат VI Евпатор (120—63 г.) водел родословието си по баща от Ахеменидите, а по майка — от Селевкидите. Той бил енергичен и способен човек, който притежавал огромна физическа сила. Митридат нямал систематично образование, но все пак знаел 22 езика, познавал се с найдобрите представители на елинистичната култура на своето време и сам написал трудове по естествена история, като минавал за покровител на науките и изкуствата. Но наред с това той се отличавал със суеверие, коварство и жестокост. Той бил типичен азиатски деспот.

Фиг. 63. Митридат VI Евпатор (изображение върху монета)

Тайните убийства — в това число и на хора, близки на Митридат — били обикновено явление в двора на понтийския цар. След като наследил от баща си едно малко княжество, Митридат със заграбване на земи създал голяма държава. Той завоювал и превърнал в понтийска сатрапия Колхида, разположена на източния бряг на Черно море. Към средата на II в. в Крим се образувало силно скитско царство, което се стремяло да излезе на море. В борбата си със скитите Херсонес поискал помощ от Митридат. Примерът му бил последван и от боспорския цар, последен представител на династията на Спартокидите, който се отказал от властта в полза на Митридат. Пълководецът на Митридат сполучил да отблъсне от Херсонес скитите. В това време в Боспорското царство избухнало въстание на робите под ръководството на Савмак, който можал да задържи властта в продължение на година. Движението на робите било потушено от войските на Митридат, към когото преминала сега властта над владенията на спартокидите. Митридат сключил съюз със скитите, бастарните и тракийците. Гръцките градове и Боспорското царство давали на Митридат храни и парични средства, а североизточните варвари попълвали армията му.

Митридат сключил съюз с арменския цар Тигран и му помогнал в борбата с царете на Кападокия и Сирия. Разширяването на властта на Митридат върху централните и западни малоазиатски области срещнало обаче съпротивата на римляните. Луций Корнелий Сула, който управлявал в 92 г. Киликия, възстановил самостоятелността на Кападокийското царство. Но наскоро след заминаването на Сула Митридат изгонил царете на Кападокия и на Витиния и възкачил на техни места свои хора. По нареждане на римския сенат консуларът Маний Аквилий, който навремето си потушил въстанието на робите в Сицилия, възстановил предишното положението във Витиния и Кападокия, на което Митридат не можал да се противопостави, тъй като в дадения момент не искал война с Рим. Но Аквилий отишъл по-нататък. По негова инициатива витинският цар започнал война с Митридат.

Началото на военните действия

Съпротивата на Митридат била сметната като повод за римска намеса и Аквилий започнал военните действия. Така започнала първата война с Митридат (89—84 г.). Митридат имал силна и добре подготвена армия. Витинските войски веднага били разбити, пълно поражение претърпели и римските отреди и Митридат навлязал в провинцията Азия. Аквилий сполучил да избяга, но жителите на Лесбос го предали на Митридат.

Митридат в Азия и Гърция

През време на полувековното си господство римляните сполучили да събудят омраза към себе си всред населението на някогашното Пергамско царство, поради което, навлизайки в Азия, Митридат взел ролята на освободител. В гръцките градове го посрещали с ликуване, а в Ефес се явила делегация, облечена в празнични одежди, и го поздравила като нов Дионис, баща и спасител на Азия. Първите мероприятия на Митридат били насочени към изкореняването на римското влияние. В Ефес той издал заповед, с която предписвал на началниците на всички градове в определен ден да умъртвят всички намиращи се в малоазиатските градове римляни и италийци, без разлика на пол и възраст. Тая заповед била изпълнена и според данните на античните историци били избити до 80 хиляди души.

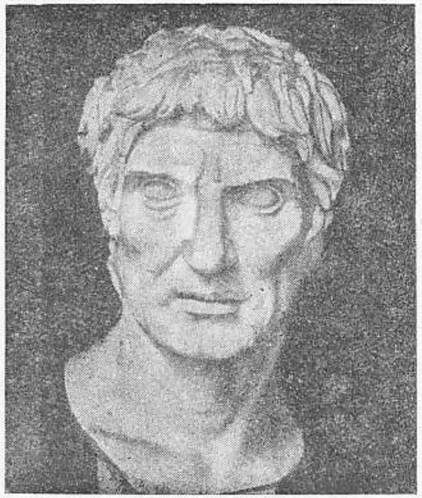

Фиг. 64. Луций Корнелий Сула. Мраморен бюст от I в. пр. н. е.

Завоюваната територия Митридат разделил на сатрапии; колкото за гръцките градове, те били признати за свободни и освободени за пет години от всякакви данъци.

От Мала Азия Митридат насочил войските си за Гърция. В Атина с негова подкрепа завзел властта преподавателят по епикурейска философия Аристион, който, облягайки се на сиромашията, прокарвал реална демократична програма и с това принудил повечето имотни граждани да напуснат града. По тоя начин през същата 88 г., когато римляните сполучили да постигнат известни успехи в борбата с италийците, те загубили властта над важни източни области.

Изострянето на социалната борба в Рим

Сенатът възложил управлението на Азия и воденето на войната с Митридат на видния оптимат Луций Корнелий Сула, който се проявил през време на Съюзническата война. Това назначение срещнало ожесточената съпротива на демократичните слоеве в Рим. През време на Съюзническата война социалните отношения в самия град Рим се изострили. По-голяма острота отпреди добил въпросът за дълговете. Преторът Азелион, който застанал на страната на длъжниците бил убит от кредитори-конници, които го нападнали през време на жертвоприношение.

В 88 г. срещу сената отново се обединили популарите и конниците, които все не могли да се помирят с това, че в богатата провинция ще се разпореждат оптиматите. Възползуван от тия настроения, Гай Марий изявил претенции за длъжността командуващ и влязъл в споразумение с познатия популар, народния трибун Публий Сулпиций Руф. Последният внесъл законопроекти, задоволяващи интересите на антисенаторски групи.

Законите на Сулпиций Руф

Сулпиций Руф предложил да бъдат върнати всички изгонени през 100-ната г. във връзка с делото на Апулей Сатурнин. От сената се изключвали всички, които имали повече от 2 хиляди денарии (коло 440 рубли златни) дълг. Тая мярка трябвало да отслаби сената, тъй като в състава му имало доста много хора, дълговете на които надминавали приходите. По трети закон новите граждани (измежду италийците) се записвали не в 8, а във всичките 35 триби. Въпреки съпротивата на мнозинството в сената, законите на Сулпиций били приети. С особено постановление на комициите Марий получавал проконсулска власт и бил назначен за командуващ във войната с Митридат.

Походът на Сула срещу Рим

Двамата народни трибуни отишли в Нола за да съобщат на Сула за решението на народното събрание. Обаче Сула не се подчинил на това решение. Той събрал войниците си и им съобщил за решенията на комициите. Армията очаквала поход за Изток, който ѝ обещал богата плячка, и се опасявала, че другият пълководец ще набере други войници. Войниците искали Сула да ги поведе срещу Рим. Явилите се в лагера народни трибуни били разкъсани от тълпата. Висшите командири отказали да участвуват в гражданската война, но това не попречило на Сула да тръгне с войските си срещу Рим, който той, по думите му, искал да спаси от тираните.

По тоя начин борбата с тиранията била официалният му лозунг. Марий и Сулпиций се опитали да окажат съпротива. Те поискали помощ от господствуващите групи на населението. В последния момент те призовали към борба дори и робите, като им обещали свобода. Но всички тия мерки се оказали безполезни. Рим бил превзет от войските на Сула, който станал неограничен господар на града. От видните марианци Сулпиций бил убит, а сам Марий избягал в Африка.

Законодателството на Сула

По нареждане на Сула били отменени законите на Сулпиций и прокарани нови закони, отговарящи на интересите на партията на оптиматите. Сула провъзгласил, че се връща към законите на Сервий Тулий, въз основа на това центуриатните комиции били засилени за сметка на трибутните комиции, при което Сула възстановил въведения от Сервий ред на гласуване на центуриите. Властта на сената се разширявала и същевременно се намалявала властта на главните плебейски магистрати — народните трибуни. Всяко предложение на народния трибун трябвало да бъде предварително обсъдено в сената; броят на членовете на сената трябвало да бъде увеличен с 300 души. В интереса на ветераните се създавали нови колонии.

2. Господството на марианците (87—82 г.)

За 87 г. били избрани за консули Луций Корнелий Цина (марианец) и Гней Октавий (суланец-оптимат). Консулите положили пред Сула клетва за вярност на установения от него държавен строй и той заминал на Изток.

Акцията на Цина

Наскоро след заминаването на Сула, Цина предложил в народното събрание закони, по които новите граждани (съюзниците) се разпределяли по всички триби, а освен това в Рим се връщали всички изгонени след суланския преврат. Борбата била дотолкова ожесточена, че събранието преминало в истинска битка, която завършила с победа на привържениците на Сула. Цина и другите водачи на популарите трябвало да бягат от Рим. В негово отсъствие Цина бил лишен от консулството. Обаче той не бил наклонен да отстъпи на противниците си.

Връщането на Марий и тържеството на марианците

На страната на Цина преминала римската армия, разположена край Нола; оказали му подкрепа италиците. Начело на голяма войска, Цина тръгнал срещу Рим. На Марий и на други изгнаници била пратена покана да се върнат в Италия и в скоро време Марий слязал в Етрурия. От бивши роби, които получили свобода, от стекли се към него италийци и върнали се изгнаници, Марий, както и Цина сполучили да образуват значителна армия. Марианците обградили Рим. В града започнал глад, а след това почнала да върлува чума.

Цина обявил свобода на всички роби, които избягат от Рим при него. Почнало се масово бягство на несвободните елементи. Войници, служещи във войските на оптиматите, също минавали на страната на мирианците. В края на краищата сенатът бил принуден да се подчини на Цина и Рим бил предаден. Почнала се жестока разплата със суланците. Марианците продължавали избиването на политическите си противници пет дни. Между първите бил убит консулът Октавий, загинал и Марк Антони, един от видните оратори и юристи на онова време. С особена жестокост се отличавал самият Марий и това предизвикало протест дори между неговите привърженици. За 86 г. били избрани за консули Марий и Цина. Но седмото консулство на Марий траяло само няколко дни: на 13 януари той умрял. В града се установил ред. Със съгласието на Цина, Серторий събрал робите, на които марианците обещали свобода, обкръжил ги със свои войници и заповядал да ги избият.

Сула бил лишен от права на командуващ и за борба срещу Митридат бил изпратен Луций Валерий Флак, който станал консул след смъртта на Марий. Всички закони на Сула били отменени, новите граждани били разпределени по всичките 35 триби, прокарано било дори частично отменяване на дълговете, започната била организацията на колонии в Капуа, обещани на плебса още от Гай Гракх. Марианското правителство заменило неугодната за употреба монета с пълноценна. От тая реформа спечелили преди всичко конниците и публиканите, които били главната опора на марианците.

Тъй като между сенаторите имало суланци и хора колебливи, готови да се спогодят със Сула, почнали се преговори за връщането на Сула в Италия. Без да държи сметка за тях, Цина отишъл в армията, за да я качи на кораби и да я насочи срещу Сула, но в Анкона паднал жертва на войнишки бунт. Преговорите със Сула не довели до нищо.

3. Борбата на Сула с Митридат

Сула в Гърция. Превземането на Атина

В 87 г. Сула дебаркирал в Епир, отгдето бързо преминал в Беотия; там той нанесъл поражение на Митридатовия пълководец Архелай, сетне се упътил за Атика и започнал обсадата на Атина; тая обсада траяла няколко месеца. Прочутите горички на Лицея и на Академията били изсечени, тъй като Сула имал нужда от материал за обсадни съоръжения. На 1 март 86 г. градът бил превзет с пристъп и даден на войниците за разграбване. Убийствата и грабежите продължавали, докато Сула дал заповед за спирането им. Аристон бил убит, а Архелай, който се укрепил в Пирея, бил принуден да опразни това пристанище. Старинните съоръжения в Пирея били разрушени по заповед на Сула.

Битките при Херония и Орхомен

Но Сула нямал нито флота, нито средства. В Гърция трябвало да се яви с армията си Валерий Флак. Войските на Митридат завзели Македония и навлезли наново в Гърция. В Беотия те сполучили да се съединят с остатъците от армията на Архелай. Въпреки съветите на последния понтийските войски нападнали римляните. Генералното сражение станало в Беотия при Херония (86 г.) и завършило с победа на Сула. След втора, успешна за римляните битка при Орхомена оцелелите остатъци от войските на Митридат опразнили Гърция.

Поражението на Митридат и Дарданският мир

Положението на Митридат в завоюваните области било нетрайно. Дори в гръцките малоазиатски градове, гдето той неотдавна бил посрещнат като избавител, имало вече мнозина недоволни. Между аристокрацията и в лихварските кръгове имало доста много привърженици на римляните. Наборът на войниците за водене на войната в Гърция предизвикал недоволството на масите.

В 86 г. в Ефес избухнало въстание, подготвено от проримската партия. Движението в Ефес, както изглежда, намерило отзвук в други градове и Митридат прибягнал към крайни мерки. На всички малоазиатски градове била дадена свобода, обявено било отменяване на дълговете, робите били пуснати на свобода, а метеките получили права на гражданство. По тоя начин Митридат използувал демократичните лозунги, които имали многовековна давност.

Но да върне загубената си мощ той не можал. В 86 г. в Гърция дебаркирал Валерий Флак. Неговите войници почнали да минават към Сула. Тъй като не се надявал на верността на войските си, Флак избягвал стълкновение със суланците и се упътил за Македония, за да проникне оттам в Азия. Из пътя във войските му избухнал бунт. Флак избягал, но бил догонен и убит от войниците, а начело на армията застанал Гай Флавий Фимбрия. При Пропонтида войските на Митридат били разбити. Тогава Фимбрия тръгнал на юг и принудил Митридат да опразни Пергам.

Положението на Митридат, който претърпял поражение и в Гърция, и в Мала Азия, се усложнявало и от това, че квесторът на Сула, Луций Лициний Лукул, организирал флота и очистил Егейските острови. Жителите на островните и на малоазиатските градове, гдето добили надмощие аристократическите групировки, преминавали на страната на римляните. Митридат бил принуден да започне преговори и при личната му среща със Сула в град Дардан бил сключен мир (есента на 85 г.). Сула получил контрибуция от 3 хиляди таланта и част от флотата на понтийския цар, който трябвало да опразни завзетите области. Не ще съмнение, за Рим тоя мир бил компромисен. Нямали никакви гаранции, че Митридат ще се откаже от агресивните си намерения. Но Сула бързал да тури край на източната война, за да започне борба с политическите си противници.

След като сключил договора с Митридат, Сула тръгнал срещу Фимбрия. Войските на последния отказали да се сражават, Фимбрия се самоубил, а войниците му преминали към Сула. Края на 85 г. и част от 84 г. Сула прекарал в Азия. Противниците на римляните и участниците в избиването на италийците през 88 г. били жестоко наказани. Освобождаването на робите и отменяването на дълговете били премахнати. Разквартируването на войските и огромната контрибуция от 20 хиляди таланта подравяли благосъстоянието на Азия. Само малкото градове, които останали верни на Рим и пострадали от Митридат, били възнаградени и получили ред привилегии. Втората половина от 84 г. Сула прекарал в Гърция. Гръцките градове също така силно пострадали от войната, много от тях били опустошени, съкровищниците на храмовете им разграбени. Сула възстановил навсякъде старите отношения. Властта на римляните, както в гръцките градове, така и в Македония, била затвърдена и след подготовката за похода срещу марианците Сула отплувал за Италия.

4. Диктатурата на Сула

Войната в Италия

През пролетта на 83 г. Сула дебаркирал с 40-хилядна армия в Брундизий. Един от първите при него се явил младият Гней Помпей (син на Помпей Страбон, участник в Съюзническата война), който довел два легиона, съставени от негови клиенти и наематели на земите му. При Сула избягали също така някои видни оптимати. Той обявил, че запазва за италийските жители всички добити от тях права. При все това някои племена, особено самнитите, му оказвали упорита съпротива и до края на войната оставали непримирими. Не се подчинила на Сула и Етрурия.

Марианците имали събрана голяма войска, но нямали единен план за борба. Обаче в отделни случаи те оказвали упорита съпротива, но Сула и преминалите на негова страна пълководци-оптимати сполучили да разбият армиите на враговете си. Последна битка Сула дал на противниците си, които се опитвали да преминат в настъпление, пред самия вход за Рим до Колинските порти. Марианците претърпели пълно поражение и когато след това капитулирала последната им опора, градът Пренесте, Сула могъл да тържествува пълна победа. Само малцина видни марианци успели да избягат. А синът на Марий, консулът за 82 г., Гай Марий, се самоубил.

След това поражение на марианците само малък брой италийски градове оказали съпротива. В западните провинции, в Сицилия и в Африка те се държали до 79 г.

Победата на Сула над марианците се придружавала от жестоко отмъщение както в Италия, така и в Рим. На Марсово поле били избити няколко хиляди пленени самнити. Когато виковете на избиваните стигнали до храма на Белона, гдето заседавал сенатът, Сула хладнокръвно казал, че „там по негова заповед се наказват неколцина злодеи, и помолил сенаторите да запазят спокойствие“.[1] В Самний и Етрурия били пратени наказателни експедиции; при това Самний бил толкова опустошен, че вече не можал да се съвземе както трябва. Наказателните мерки се прилагали чак до 79 г.

Проскрипциите

В самия Рим веднага след влизането на Сула в града започнало разчистване на сметките с противниците му. Съставени били особени списъци, проскрипции, в които се вписвали лицата, смятани от Сула за подозрителни. Те били обявени вън от закона; всеки, който ги убивал или издавал, получавал награда; имуществото им подлежало на конфискация, а робите им ставали свободни.

---

[1] Plut., Sulla, 30.

Главите нау битите били излагани на Форума. Извършени били доста много безнаказани убийства по лични сметки и по користни мотиви. Според някои данни били избити 90 сенатора и 2600 конника. Имуществото на осъдените се продавало на публичен търг; приближените на Сула, между които имало негови освободени роби и ветерани, спечелили огромни състояния.

Диктатурата на Сула

След като завзел властта, Сула се погрижил за юридическото оформяване на положението си. Той се обърнал към сената с послание, в което изтъквал, че смята за необходимо да бъдат дадени на един човек извънредни пълномощия, за да се установи ред в държавата. На власт в Рим, тъй като нямало консули, бил тогава един временен управник, interrex (междуцар). Тоя обичай водел началото си още от най-стари времена. В царската епоха в случай на смърт на царя върховната власт обикновено преминавала към сената, който назначавал „междуцаре“ (interreges), управляващи поред, докато бъде избран нов цар. Във времето на Републиката в случай на смърт на двамата консули преди изтичане на мандата им и преди да встъпят в управление новоизбраните магистрати, сенатът също назначавал един interrex, към който преминавала върховната власт. В края на 82 г. interrex-ът Луций Валерий Флак (Старият) прокарал през комициите закон за върховната власт (lex Valeria de imperio) и назначил Сула за диктатор за неопределено време.

По силата на Валериевия закон Сула добил извънредни права на диктатор. На Сула се давала диктатура за издаване на закони и уреждане на държавата (dictator legibus scribundis et reipublicae constituendae) с най-неограничени пълномощия: във всички области диктаторът се разпореждал по свое усмотрение с живота и имуществото на гражданите; той могъл да дава върховна власт (imperium) на отделни лица, да създава колонии, да води външната политика, да издава закони по който и да било въпрос.

Длъжността диктатор оставала в Рим незаета от времето на Втората пуническа война. Диктатурата на Сула приличала на старовремската само по име. В предишните времена диктаторът имал неограничени права, но се назначавал за някоя определена цел (водене на война, потушаване на въстание). Срокът на някогашната диктатура бил строго определен (не повече от шест месеца). А Сула бил назначен за диктатор за неопределено време.

Сула принадлежал към оптиматите и всичките му нововъведения били проникнати от консервативен дух; те били насочени против демокрацията и се стремели да възстановят оня строй, който съществувал в Рим преди Гракхите или дори преди закона на Хортензий.

Конституцията на Сула

Според издадените от Сула закони, сенатът фактически ставал висш държавен орган. Съставът му бил обновен и увеличен от 300 на 600 души; новите сенатори били главно отличили се сулански военачалници. Благодарение на новите принципи на съставянето на списъците, званието на сенатор фактически станало пожизнено. Съдебните функции на сената били разширени. Броят на постоянните съдебни комисии (quaestiones perpeuae) се увеличили (създадени били комисии за разглеждане на дела за подкуп, за отравяне, за подправка на завещания и т. н.), за съдебни заседатели се назначавали, както и преди Гракх, сенатори, а председателствували в комисиите претори. Уголемен бил броят на магистратурите. Почнали да се избират вместо шест — осем претора, вместо осем — двадесет квестора. Консулите и преторите в течение на една година трябвало да се намират в Рим. При това властта на консулите била ограничена, техният imperium се разпрострирал само върху Рим и Италия. Колкото за преторите, то през годината на службата си те се занимавали само със съдилищата. След изтичането на годината консулите и преторите получавали назначения в провинциите, гдето все още се ползували със значителни права. Установявала се известна последователност в преминаването на магистратурите: квестор можел да стане само оня, който не бил по-млад от 30 години, преторът трябвало да не бъде по-млад от 39, а консулът — не по-млад от 42 години. Между всички длъжности трябвало да има промеждутък поне от две години; преизбирането за една и съща длъжност можело да стане само след десет години.

Цензорите били лишени от главните си функции, цензурата била фактически унищожена. Народните трибуни трябвало по новите закони да станат ходатаи по делата на отделни плебеи, както това било във времето на ранната Република. Наистина те можели да внасят в народното събрание законопроекти, но само такива, които били предварително одобрени от сената. Правото на интерцесия било значително ограничено. Освен това бившите трибуни нямали право да се домогват до други магистратури. С това се премахвала възможността за младите нобили да започнат кариерата си от народния трибунат. Засилването на властта на сената довело до ограничаване на правата на комициите, които били принудени да приемат безрезервно многобройните Корнелиеви закони. Всички тия закони били прокарвани в интереса на нобилитета. Плебсът се лишил от раздаване на жито, което се извършвало редовно от времето на Гракхите насам.

Социалната основа на суланската реакция

Пряка опора на властта на Сула била войската, благодарение на която той дошъл на власт. В полза на войската били конфискувани земите на италийските градове. В Етрурия, както и на територията на някои градове в Лаций и Кампания, били основани колонии, в които били заселени около 100 хиляди сулански ветерани. Разселвайки бившите си войници, Сула изпълнявал преди всичко едно свое обещание; освен това чрез разселването на ветераните в Италия трябвало да се възроди средното и дребното земевладение, а най-после благодарение на това в разпореждане на Сула оставала цяла армия, която той в случай на нужда можел да призове. Не всички сулански колонисти могли да използуват рационално дадените им земи. Много от тях не били способни да водят селско стопанство, затънали в дългове и напускали земята, а други сполучили да се закрепят и ръководели рационално стопанството си.

В самия Рим Сула се облягал на 10 хиляди корнелии. Тъй се наричали надарените с права на гражданство освободени роби на лицата, осъдени и загинали през време на проскрипциите. Чрез тях Сула можел да упражнява натиск върху народните събрания.

Сула бил неограничен господар на Рим, но в 79 г. неочаквано се отказал от диктаторските си пълномощия и останал да живее в имението си като частно лице, като запазвал наистина влияние върху политическия живот. В 78 г. Сула умрял. Тялото му било пренесено от Куме в Рим, придружавано от огромни тълпи народ — ветерани, освободени роби, депутати от италийски градове. В самия Рим в погребалното шествие участвували всички жреци, магистрати и сенатори, аристократическата младеж във военни доспехи и конниците; в процесията били носени две хиляди златни венци от легионите, градовете и приятелите. На Марсово поле тялото на Сула било изгорено и погребано там, редом с гробниците на римските царе. Влиянието на суланците било толкова голямо, че никой не протестирал против това богато погребение, каквото Рим още не бил виждал. По думите на Апиан, Сула „бил страшен дори след смъртта си“.[1]

Характеристиката на Сула

Характеризирайки Сула, античните историци отбелязват в личността му редица противоречия. Голям пълководец, Сула се ползувал от необикновен авторитет между войниците, но самият той бил човек егоистичен и студен. Реставрационните тенденции се съчетавали у него с пренебрежение към римските обичаи. В гръцките градове например той се явявал в гръцко облекло,

нещо, което римските магистрати обикновено не правели. Алчен за пари, смятащ всичкото конфискувано имущество на осъдените за своя плячка, Сула бил същевременно човек разточителен. Прекомерната си жестокост той понякога съединявал със студена ирония. Той турил край на разграбването на Атина, като казал, че „пощадява живите за мъртвите“.[1] Когато през време на проскрипциите един бездарен поет му поднесъл стихотворна възхвала, Сула заповядал да дадат на автора известна сума пари, при условие че няма да пише повече стихове. Сула бил образован човек, добре познавал гръцката литература и философия. Той бил епикуреец и скептик и се отнасял иронично към изискванията на традиционната религия. След като опустошил съкровищниците на гръцките храмове, Сула заявил, че храмовете не трябва да изпитват някаква нужда, защото боговете попълват хазната им. Но в същото време Сула бил суеверен, вярвал във всякакви сънища и поличби, бил убеден фаталист, вярвал в съдбата си и присъединил към името си прякора Felix — щастлив. Той смятал богинята Венера за своя покровителка. Освен това под името на старата римска богиня Белона той почитал кападокийската богиня Ма, култът на която се отличавал с особено жесток фанатизъм.

Отказът на Сула от властта бил неочакван за съвременниците му и необясним за античните историци.

Значението на диктатурата на Сула

Въпросът за причината, по която Сула се отказал от властта, продължава да занимава и новите историци. Момзен смята, че той създал за олигархията независимо положение, осигурил й властта, „а когато работата била завършена, творецът отстъпил място на творението си“.[2] Но в действителност суланският режим не бил траен. Против него нараствала опозицията дори между нобилитета и отказът от диктатурата със запазване на останалите основи на суланската конституция бил едничкият изход. Диктатурата на Сула била важен момент в римската политическа история. Въоръжените сблъсквания на разните политически групи от времето на Гракхите насам станали обикновено явление. През 80-те години тия въоръжени сблъсквания преминали в продължителна и упорита гражданска война, придружавана от жестоко разчистване на сметките с противниците. С помощта на войските, без да държат сметка за старите римски обичаи, Марий и Сула се стремели да стигнат до политическа власт. По-последователен от противниците си, Сула заграбил властта благодарение на гражданската война и станал едноличен господар. Той се стремял да задоволи основните политически искания от оная група, която го изтъквала; но макар че Сула прокарвал реформи, които

---

[1] App., De bello civ., I, 106.

---

[1] Plut., Sulla, 9.

[2] Момзен, История Рима, т. II, 1937, стр. 349.

официално трябвало да възстановят стария римски политически строй, все пак характерът на неговата власт означава нов етап в римските политически отношения. Старата римска конституция била републиканска; тя предполагала върховната власт на народното събрание, авторитета на сената, правата на магистратите, почиващи върху закона и обичая, Сула само формално възстановявал предиграхковия или дори по-стария политически строй. Но по същество той имал неограничена монархическа власт, а създадената от него конституция осигурявала господството на олигархията, не на целия нобилитет, а на определена негова група.

Това бил първият опит за въоръжено заграбване на политическата власт, той бил прецедент, пример, който щял да бъде последван в бъдеще от други римски пълководци-политици.

Диктатурата на Сула не била явление съвсем неочаквано и необикновено за римския живот, но прецедентите ѝ трябва да се търсят не в старинната римска диктатура от времето на Самнитските войни и на борбата на патрициите с плебеите, а в извънредните пълномощия, каквито започнали да се дават от времето на борбата на сената с Гай Гракх. Диктатурата на Сула била определен вид извънредна магистратура. Това политическо явление говори за кризата на римския политически строй, установен няколко столетия по-рано.

Сула стигнал до властта, облягайки се преди всичко върху наемната армия, създадена от Марий. Наемната армия могла да бъде използувана не само в борбата с външните врагове, но тя ставала и оръдие на вътрешната политическа борба. Това било забелязано още от Монтескьо в неговите „Разсъждения за причините на величието и на упадъка на римляните“.

ГЛАВА XVIII

РИМСКАТА ДЪРЖАВА СЛЕД СМЪРТТА НА СУЛА И ВЪСТАНИЕТО НА СПАРТАК

1. Италийското селско стопанство в средата на I в. пр. н. е

Нарастване на робовладението

През петдесетте години, които изминали от времето, когато Тиберий Гракх започнал борбата си, до диктатурата на Сула, в живота на римското общество настъпили значителни промени. Нарастването на робовладението е една от основните черти на римския стопански живот от първата половина на I в. пр. н. е. Войните на Марий и Сула, както и по-късните походи, се съпровождали от залавянето на голям брой пленници, които били превръщани в роби.

Важен източник за попълване на пазара за роби било пиратството, което особено се засилило през време на Съюзническата и на Митридатовата война.

Център на търговията с роби в Егейския басейн продължавал да бъде остров Делос. Какво значение имал той за римския и за италийския живот се вижда от факта, че при завземането му от Митридат били избити 20 хиляди италийци.

В италийското стопанство робовладелският строй придобил още по-голямо значение, отколкото през предходния период. Робският труд продължавал да измества свободния и като резултат от това се засилвал процесът на обедняването на дребните производители.

Развитие на селското стопанство

Главен клон на робовладелската икономика на Италия през средата на I в. пр. н. е. оставало селското стопанство.

За динамиката на неговото развитие можем да добием представа, ако сравним данните на Катон, които се отнасят към средата на II в., с онова, което казва римският писател Марк Теренций Варон в своя труд за селското стопанство. Варон писал своя агрономически трактат през 30-те години на I в. пр. н. е., но много работи от онова, което той казва за селскостопанските отношения, могат да се приложат и към първата половина на I в. Съветите на Катон се отнасят главно до Лациум и Кампания, а Варон има предвид цяла Италия, чието плодородие той високо цени. „Нима съществува нещо полезно в стопанството, което не само да не расте в Италия, но и да не бъде отлично? Кое друго жито може да се сравни с кампанското? Коя пшеница — с апулийската? Кое вино — с фалернското? Кое дървено масло — с венафърското? Не е ли така обилно засадена Италия с дървета, че прилича цялата на градина?“ [1]

Разширяване на едрите стопанства

Именията, за които говори Варон, са по размери значително по-големи, по-обширни от Катоновите. Варон обича да върши всичко трайно и рационално. В статиите си той засяга почти всички клонове на селското стопанство.

Но въпросът, кой от тия клонове е най-изгоден, се решава от Варон не тъй просто, както от предшествениците му. Цитирайки таблицата за сравнителната доходност на разните култури, дадена от Катон, Варон забелязва: „Но не всички са съгласни с това; някои дават първенство на добрите ливади.“ [2] „Някои казват — продължава той, — че разходите за лозята поглъщат дохода.“ [3] Варон отделя голямо място на животновъдското стопанство. По тоя начин увеличението на едрите владения водело към разпространяване на екстензивните форми на експлоатация на имениятa. Варон предпочита

---

[1] Varro, De re rustica, I, 2, 6.
[2] Ibid. I, 7, 10.
[3] Ibid. I, 8, 1.

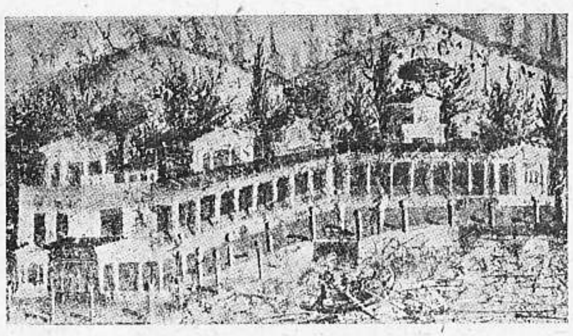

Фиг. 65. Вила в Кампания. Помпейанска фреска от началото на императорската епоха.

имeнията, свързани с пазара. „Известно е — пише той, — че за много стопани е необходим вносът в имeнията, гдето липсват храни, вино или нещо друго; напротив, има доста много такива, за които е необходимо да изнасят известни продукти.“[1] Но тая бележка сочи, че са могли да съществуват и такива имения, които са се задоволявали със собствени средства, водели са затворено стопанство; Варон познава такива латифундии, които имали свои медникари, тепавичари и други занаятчии.

От това можем да заключим, че в пределите на Италия са съществували едри стопанства, които били слабо свързани с пазара, като произвеждали главно за собствена консумация и запазвали основата на натуралното стопанство. За тях Варон само споменава.

Работната ръка в имeнията

Робите са основната работна ръка в имението на Варон. Нему принадлежи прочутата дефиниция на роба като говорещо сечиво. „Средствата на труда—казва той—се делят на три части: говорещи сечива (instrumentum vocale), издаващи нечленоразделни звуци (semivocale) и неми сечива (mutum); към говорещите сечива спадат робите, към издаващите нечленоразделни звуци — воловете, към немите — колите.“[2] Но наред с робите в имeнията се използувал и трудът на свободните. Наемните работници могли да бъдат ангажирани през време на сезонните работи, но те могли да бъдат освен това и арендатори и наематели срещу част от реколтата. „В нездрави места — съветва Варон — е по-изгодно да се обработва земята с наемни работници, отколкото с роби.“[1] Смисълът на тоя съвет е ясен: робът струва пари и следователно за неговото здраве е необходимо да се полагат известни грижи, а свободният работник е за господаря на вилата външен човек, който във всеки момент може да бъде заместен с друг или освободен от работа.

---

[1] Ibid. I, 16, 2.

[2] Varo, De re rust. I, 17, 1.

Авторите на агрономическите трактати давали съвети за държането с робите. Варон казва, че не бива да се купуват роби от една и съща народност, „защото в повечето случаи това става причина за домашни безредици.“[2] Авторът не отрича

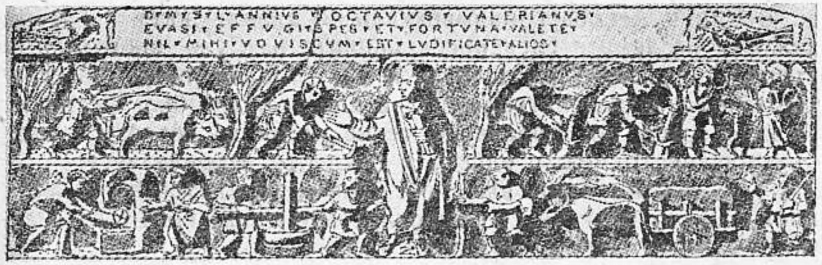
D M YS L ANNIVS OCTAVIVS VALERIANVS
EVASI EFFVGI SPES ET FORTVNA VALETE
NIL MIHI VOVISCVM EST LVDIFICATE ALIOS

Фиг. 66. Вилата на Октавий Валериан. Обработване на земята от роби, превозване на житото, меленето му и печене на хляб. В центра е самият Валериан. Релеф върху саркофаг в Латеран.

ролята на телесните наказания за робите но говори и за убеждаването с добро. „Желанието за труд може да се предизвика с по-свободен режим, по-щедри размери на храната и облеклото, намаление на количеството на работата или с разрешение да изкарват на пасбищата на имението няколко глави собствен добитък, или с нещо друго от същия род.“[3]

Управителите на вилите (вилики), надзирателите на робите се назначават също измежду робите. Но Варон предлага те да бъдат поставени в по-друго положение. На тях се предоставя пекулий, т. е. такова имущество, с което могат да разполагат по свое усмотрение, но което остава собственост на господаря; разрешава им се да имат робини-съжителки, от които могат да имат деца. „Това ги прави по-уравновесени и привързани към имението.“[4] Да се внесат раздори между робите и по тоя начин те да се държат в подчинение — ето основната мисъл на Варон. Но Варон има предвид идеалното имение. Той държи сметка за опита на селските стопани от онова време и от предходната епоха. Неговите съвети отразяват интересите на ония робовладелци, които се стремели да увеличат доходите си чрез максималното рационализиране на своето стопанство.

---

[1] Ibid. I. 17, 2.

[2] Ibid. I, 17, 5.

[3] Ibid. I, 17, 7.

[4] Ibid. I, 17, 5.

Събитията от 70-те години на I в. показали, че робовладелците съвсем не са се отнасяли към робите си толкова меко, както препоръчва Варон; възможно е Варон да е имал предвид опита след голямото въстание на робите в Италия. По времето на Сула и следващите десетилетия пада разцветът на едрото латифундиално стопанство. Владенията на римските магнати заемали огромни територии. Така например владенията на Домиций Аенобарб надминавали 40 хиляди югера. Разпродажбата на земите след проскрипциите на Сула спомагала за съсредоточаването им в ръцете на отделни лица. Известен противовес на тая латифундиална собственост били селищата на ветераните, но, разбира се, те не могли да повлияят върху съотношението между едрото и средното земевладение.

Не всички едри владения били съсредоточени на едно място. Често пъти те се състояли от имения, които се намирали в разни части на Италия.

2. Занаятите и търговията

Занаятите

Трудът на робите намирал приложение и в промишлеността. В мините и каменоломните почти изцяло се прилагал робски труд. В занаятчийските работилници също работели роби. Между тях имало опитни майстори, които се ценели по-скъпо от другите роби и се намирали в по-друго положение от ония, които работели в селското стопанство или в мините.

В италийските градове преобладавало дребното занаятчийско производство. В малките работилници работели по няколко души под надзора на господаря, на негов освободен роб или на роб. Италийските занаяти обслужвали през тоя период не само местните, италийските нужди, но някои работилници почнали да работят и за износ в други страни. Бронзовите и медните изделия на кампанските градове, изделията на североиталийската керамика почнали да се изнасят извън пределите на Италия. Те намирали пазар преди всичко в галските области, в които поримчването отбелязвало явни успехи.

Италийската търговия

Но макар че много италийски градове и области били въвлечени в размяната, италийската търговия все пак остава пасивна. Стойността на италийския износ била значително по-малка от стойността на внасяните в Италия стоки. Главно място във вноса заемали робите и храните. След тия стоки идвали предметите на лукса, спадащи към най-разнообразни

страни на римския бит. Морската търговия носела големи доходи, но тя била свързана с риск, тъй като морският транспорт често страдал и от стихийни бедствия, и от пиратски нападения. Самата търговия се намирала главно в ръцете на италийците (особено на кампанците) и на италийските гърци; римските финансисти предпочитали да участвуват в нея само с капиталите си. Селищата на сирийците и гърците в Путеоли показват, че известни клонове на италийската търговия се намирали в ръцете на перегрини (чужденци).

Пасивният баланс на италийската търговия се компенсирал с това, че поради извъникономическа принуда в Рим се стичали огромни средства от провинциите и от зависимите елинистически държави.

3. Експлоатацията на провинциите и ролята на лихварството

Лихварството съществувало в Рим отдавна, но от времето на Сула то взема най-широки размери. Суланците, които били забогатели от конфискации, влагали средствата си в разни доходни операции. Явяват се финансисти от голям мащаб. За едного от тях Цицерон казва, че той имал множество предприятия, наемал разни доходни пера, имал големи дялове в разни дружества. „Той кредитирал народите и . . . давал заеми на царете.“[1] В експлоатацията на провинциите били заинтересовани и конниците, и нобилите. Конниците се стремели да осигурят господството на търговските дружества на публиканите, а представителите на нобилитета гледали да изсмукват от провинциите пари чрез изнудване. Лихварските операции в провинциите се извършвали в най-голям мащаб, градските общини били принудени да вземат от лихварите пари, за да изплащат онова, което искали публиканите или наместниците в провинциите. Лихвите, събирани по заемите, достигали до 50 процента. „Още от началото на последните времена на Републиката римското господство почивало върху безмилостна експлоатация на завоюваните провинции . . .“[2] Войната с Митридат показала до какви резултати може да доведе тая експлоатация. При все това съдбата на италийските резиденти в Мала Азия след ефеския указ на Митридат все още не послужила за урок на римските завоеватели. Разоряването на провинциите потиква римляните към нови заграбвания. От времето на Сула започва нов период на римския империализъм. В колониалната политика биват заинтересовани разни кръгове на римското и на италийското население.

В новите завоевания били заинтересовани и представителите на нобилитета, и конниците, и средните слоеве на градското население, които влагали средства в дружества за закупуване на данъците, и плебсът, който се надявал на подаяния и зрелища след сполучливи походи. Когато си служим с понятията „империализъм“ и „колониална политика“, трябва да имаме предвид онова, което е специфично за древния Рим.

---

[1] Cic, Pro Rabirio Postumo oratio, 2, 3.

[2] Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XVI, ч. I, стр. 125.

„Колониалната политика и империализмът са съществували и преди най-новия етап на капитализма, и дори преди капитализма. Рим, основан върху робството, водил колониална политика и е осъществявал империализма. Но „общите“ разсъждения за империализма, които забравят или отместват на заден план коренната разлика на общественоикономическите формации, стават неизбежно най-празни баналности или самохвалство, подобно на сравнението на „великия Рим с велика Британия.“ [1]

4. Римското робовладелско общество през първата половина на I в. пр. н. е.

Нобилитетът

Както и през предходния период, нобилитетът заемал господствуващо положение в държавата, но вътре в него става известна диференциация: отделя се една сравнително немного голяма група магнати, облягащи се върху развита клиентела, в която влизат цели провинциални градове.

Материална основа на римското магнатство, както и в предшествуващия период, било едрото земевладение, при което наред с италийските имения богатите римляни придобиват големи владения и в провинциите.

Експлоатация на провинциите

Римският нобилитет експлоатирал провинциите и чрез други методи. Управлението на разните области било в повечето случаи източник за забогатяване.

Особена известност спечелил например преторът Гай Верес, който управлявал Сицилия от 73 до 71 г. Нито един член на сицилийските градски съвети не бивал избиран, без да даде подкуп на Верес. Ония, които получавали големи наследства, му плащали грамадни суми. Жителите на един град, които поискали да се оплачат от високите облагания, трябвало да му платят голямо количество храни и пари. За да закупи продоволствие на града Рим, Верес получил 37 милиона сестерции; тия пари той задържал, а в Рим изпратил заграбени храни. Навсякъде той събирал произведения на изкуството. Прочути статуи, хубави бронзови съдове, златни вещи — всичко това Верес заграбвал в своя полза. Неговото хазайничене в Сицилия имало почти същите последици, както завоюването или епидемиите. Едва ли не половината от орната земя била изоставена. Населението се разбягвало и на някои места оставала не повече от една трета от всички земеделци. Верес се прославил с алчността си и с произволите на своето управление. Той бил, не ще съмнение, изключение, но магистрати, провинени в изнудвания, имало много. „Колко бяха — казва Цицерон, обвинителят на Верес — виновните в Азия, колко в Африка, в Испания, Галия, в Сардиния, колко в самата Сицилия.“[1]

---

[1] Ленин, Империализм как высшая стадия капитализма. Соч., т. XIX, стр. 137.

Провинциалите подавали оплаквания, но в съдебните комисии заседавали от времето на Сула насам пак сенатори. Средствата, получени в провинциите, отивали за подкупване на избирателите в Рим. Но не всички представители на висшето съсловие преуспявали. Значителна част от нобилите се разорявали, защото харчели непроизводително доходите си, при което един от тия разходи бил разходът при избирането им за магистрат. Тъкмо разорените нобили, както и наемните войници, били опората на Сула в неговата борба за диктатура. Между разните представители на нобилитета се водела борба за влияние, за власт, за богатства.

Конниците

В същото време продължавала борбата между нобилитета и конниците. Повечето представители на съсловието на конниците били на страната на противниците на Сула и конниците повече от другите слоеве на населението пострадали през време на суланските проскрипции. Но и след Сула борбата не спряла.

Голяма роля, особено след Съюзническата война, играели в търговията с провинциите жителите на италийските градове, приравнени в правата си с коренните римски граждани.

Селяните

Аграрните реформи не могли да спрат разоряването на селяните. Макар и селячеството да не изчезнало напълно и макар и да оставали още области, гдето се запазило средното и дребното земевладение, политически селяните губели значението си. След 100 и 91 г. пр. н. е. ние вече не чуваме тия или ония закони да са минали благодарение на активното участие на селския плебс. Пред разорените селяни се разкривали два пътя — в армията, за да се сражават през по-голямата част от живота си за пълководеца, който е изпъкнал на пръв план, или към Рим, гдето те попълвали редовете на римския лумпен-пролетариат.

Разоряващите се селяни и лумпен-пролетариите образували резерва за попълване на наемническата армия, която изиграла извънредно важна роля както в борбата на Марий и Сула, така и в гражданските войни през по-късния период. Аграрният въпрос не загубил своята острота. Обезземлените селяни, постъпвайки в армията, се надявали след прослужени години да получат земи, и в аграрните закони на онова време неведнъж срещаме постановления за даване на земи на ветераните. Но тая земя трябвало да се намери и инциаторите на тези закони трябвало да влязат в борба с ония, които вече използували или се канели да използуват за едри имения земите, предназначени за подялба между ветераните. Обсъждането на аграрните законопроекти винаги се отличавало с особена острота.

---

[1] Cic., Actio in Verr., II, lib. II, 65, 158.

Градският плебс

Между градския плебс лумпен-пролетарските елементи играели голяма роля. Държавата харчела огромни средства за раздаване на пари. Със зрелища и раздаване на пари и храни политическите дейци привличали плебеите на своя страна. Значителна част от плебса била клиентела на римските магнати. Средствата, които отивали за подкуп — пряк или косвен — се добивали главно от провинциите; те били оная „свърхпечалба", която господствуващият слой на робовладелското общество споделял с малоимотните римски граждани. Римският лумпен-пролетариат принадлежал към паразитните слоеве на римското общество. Градските жители, които се занимавали с производителен труд (занаятчиите, надничарите, продавачите и т. н.), не били в състояние да се борят с конкуренцията на евтиния робски труд и не играели съществена роля нито в стопанския, нито в политическия живот на столицата.

Господството на лихварския капитал се отразявало върху всички слоеве на населението. От лихварите страдали и градските жители, и селяните, и дори някои представители на нобилитета. Недоволната от съществуващото положение сиромашия подкрепяла ту конниците, ту нобилитета, като се стремяла да получи облекчение на положението си. Не напразно Салустий смята като характерна за плебса черта жаждата за промени (cupiditas rerum novarum).

Освободените роби

Необходимо е да се отбележи нарастващата роля на освободените роби. Социалното им положение било различно. Някои от тях принадлежали към римската плутокрация. В една от речите на Цицерон[1] се говори за освободения роб на Сула, Хризогон, който, използувайки покровителството на своя патрон, закупил на безценица конфискувани имения, спечелил огромно състояние, построил си къща на Палатин, купил си скъпи коринтски съдове и други ценности и се явявал на улицата, придружен от бляскава свита. Но такива освободени роби имало, разбира се, малко. По-голямата част от освободените роби се сливали с коренния свободен плебс. По тоя начин освободените роби станали втор източник за уголемяването на свободното градско население.

Робите, заети във всички клонове на стопанството, в къщите не само на знатни и богати лица, но и на хора от средна ръка, безправни и експлоатирани, били през тая епоха страшна политическа сила. Те образували най-производителната класа на римското общество. Броят им бил голям, особено в Рим и в големите имения.

Ролята на робите в политическата борба

Прекомерната експлоатация и струпването на огромен брой роби в именията и в градовете все по-често довеждали до въстания на робите. Във взаимната си борба робовладелците през тая епоха използуват робите. Срещу подкрепата в борбата против римляните в Азия Митридат им давал свобода, марианците освобождавали робите на своите политически противници; робите на проскрибираните противници на Сула образували десетхиляден отряд на „Корнелиите". Тук робите действували като „пионки в ръцете на господствуващите класи"[1], но все пак това им давало известен опит в борбата против робовладелците.

Рим през тая епоха разширил властта си почти върху цялото Средиземноморие, а между това в политическо отношение той напълно запазил характерните черти на град-държава. Но събитията от края на II и началото на I в. пр. н. е. разколебали тоя строй. За борба с въстаналите роби, за потискане на свободното беднячество, за потушаване на въстанията в провинциите, за успех във външните войни трябвали други методи на господство. Рим отивал от република към военна диктатура.

5. Въстанието на Лепид. Войната със Серторий

Опозиция срещу режима на Сула

Наскоро след смъртта на Сула опозицията вдигнала глава. Развълнували се разни слоеве на населението. Градският плебс бил недоволен от това, че през време на Сула били премахнати раздаванията на храни, и искал да върне властта на народните трибуни, конниците се стремели да вземат в свои ръце съдилищата, роднините на проскрибираните очаквали връщане на земите си и на гражданските си права, длъжниците се надявали на социални реформи, имало доста много нобили, които смятали за необходимо да се възстанови старата конституция, позволяваща на мнозина, а не на ограничена шепа оптимати, да участвуват в политическия живот и да влияят върху държавните работи.

Въстанието на Лепид

Пръв се обявил против суланската конституция консулът през 78 г., Марк Емилий Лепид. На времето си Лепид бил привърженик на Сула и спечелил голямо състояние от проскрипции, но сетне преминал на страната на опозицията и наскоро след смъртта на Сула излязъл с искания, насочени против конституцията на Сула. Лепид сполучил да прокара, щото с известни ограничения да бъде възстановена евтината продажба на храни за римските бедняци. А другите предложения на Лепид, специално неговият проект да бъдат върнати на народните трибуни предишните пълномощия, били отхвърлени. В същото време в Етрурия започнало въстание, повдигнато от лишени от земя местни жители против суланските ветерани. За потушаване на това движение там били пратени двамата консули. Но Лепид използувал престоя си в Етрурия, за да подготви ново въстание. Той се облягал преди всичко върху разорените от Сула земевладелци, ветерани на Марий, и върху населението, недоволно от раздаването на земи на ветераните на Сула.

---

[1] Cic., Pro Roscio, II, 5.

[1] Ленин. Соч., т. XXIV, стр. 375.

След края на мандата на своето консулство Лепид повел срещу Рим армията, която събрал, приближил се до самия град, но бил разбит на Марсово поле. Суланецът Помпей сполучил да спечели в северна Италия победа над съюзника на Лепид, Марк Юний Брут. Брут загинал, а Лепид избягал в Сардиня, гдето скоро умрял. Марк Перперна, един от видните марианци, извел остатъците от войските на Лепид в Испания, за да ги присъедини към армията на Квинт Серторий, която се сражавала там против суланската олигархия.

Квинт Серторий

Квинт Серторий бил един от най-големите водачи на марианската опозиция. Той произлизал от богато семейство, което живеело в земята на сабините. Като млад човек Серторий участвувал във войната с кимврите, а после в Съюзническата война и се проявил като храбър и даровит командир. През време на гражданската война той дейно се борел на страната на марианците, макар и да запазвал независимост спрямо Марий. В 83 г. Серторий получил от марианското правителство провинцията Испания, която управлявал до 81 г., но после под натиска на суланските войски бил принуден да избяга в Африка. За него се почнали години на скитничество, пълно с опасности и приключения. Няколко години по-късно Серторий бил поканен от населението да се върне в Пиринейския полуостров, гдето започнал успешна борба със суланците. Испания станала център на марианската емиграция. Между иберийците Серторий се радвал на голям авторитет. Той бил смятан за избавител от Рим, надарен с особена божествена сила. Разправяло се, че Серторий бил придружаван от сърна, която му обаждала волята на боговете.

Държането на самия Серторий спрямо иберийското население било по-друго, отколкото държането на другите римски наместници. Той си поставил за цел да поримчи иберийската аристокрация. В Оска било създадено училище, в което децата на местните благородници добивали образование

изучавали латински и гръцки език. Иберийците служели в неговите войски, макар че ядрото на армията и командните длъжности се намирали в ръцете на римляни. От римски емигранти бил образуван сенат от 300 души, който по римски образец назначавал длъжностните лица и ръководел управлението на заетите от Серторий области.

От римляните, избягали от Сула, и от иберийци Серторий образувал една значителна армия. Перперна, който довел в Испания остатъка от отредите на Лепид, попълнил тая армия и Серторий в продължение на няколко години оставал неуязвим. Той дори влязъл във връзка с Митридат и с киликийските пирати.

Борбата на Помпей против Серторий

Поради надвесилата се опасност суланският сенат решил да вземе извънредни мерки и за борба със Серторий изпратил в Испания Гней Помпей, който още не бил избиран за магистрат, но сполучил да се отличи във времето на Сула и при потушаването на въстанието на Лепид. Назначаването на Помпей противоречило на традициите, но положението на правителството било безизходно и на Помпей били дадени от самия сенат, без утвърдяване от народното събрание, проконсулски права и главното командуване в далечна Испания. Отначало и Помпей търпял поражения от Серторий. Той имал нужда от пресни сили, за да заздрави позициите си и да премине в настъпление. Но постепенно положението на Серторий ставало все по-тежко. От иберийските си съюзници той бил принуден да иска все по-големи жертви; в лагера на римските емигранти започнали разногласия. Начело на недоволниците бил Перперна, който не искал да отстъпи първенството на Серторий. Срещу Серторий бил образуван заговор и той бил убит през време на едно пиршество (72 г.). Смъртта на тоя даровит пълководец предизвикала разпадането на армията му.

Повечето иберийски отреди се разотишли по домовете си. Перперна, който заместил Серторий, не се радвал на авторитет в редовете на бунтовниците. Наскоро той бил разбит от Помпей, пленен и наказан със смърт. В 72 г. Испания отново била усмирена. В същото време римляните били принудени да водят нова война с Митридат, но главната опасност била в самата Италия.

Серторий бил, не ще съмнение, един от видните римски дейци. Храбър и даровит пълководец, той пръв от римските администратори показал, че ако римляните искат да властвуват над провинциите, трябва да се облягат на местната аристокрация и за тая цел трябва да се грижат за разпространението на римската култура и цивилизация.

6. Въстанието на Спартак

В момента на ожесточена класова борба в самия Рим, на войната със Серторий в Испания и с Митридат в Азия, както и на несполучливата борба с пиратите по море, в самата Италия започнало най-голямото в стария свят въстание на робите.

Гладиаторите

Войните наводнили Италия с роби, между които били представени най-различни етнически групи: гали, германци, траки, елинизирани жители на Азия и на Сирия. Главната маса на робите била заета, както се каза вече по-горе, в селското стопанство и се намирала в крайно тежки условия. От градските роби в особено положение били гладиаторите. В I в. пр. н. е. без гладиаторски представления в Рим не минавало нито едно празненство. Едни от тях се сражавали в брони, други били въоръжени само с тризъбец и нахвърляли върху противника мрежи, за да му нанесат удар, трети имали големи четириъгълни щитове и малки ками, други, наопъки, имали дълги мечове, но малки щитове; имало гладиатори, които се сражавали на кон. Ако в боя някой падал победен, зрителите с викове обаждали дали трябва да се запази животът му или победителят трябва да го доубие.

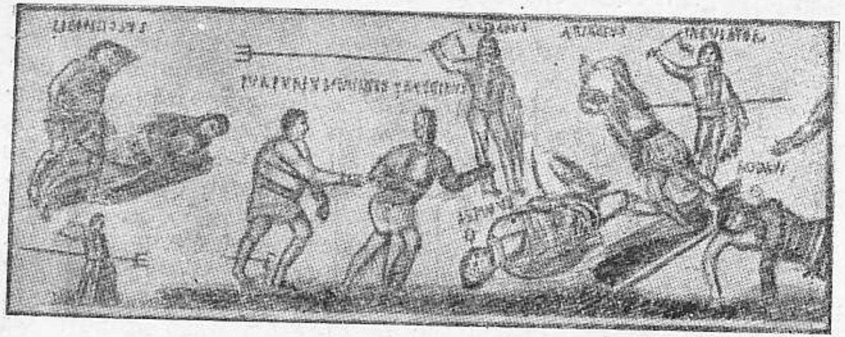

Фиг. 67. **Бой на гладиатори.** Мозайка от времето на Империята.

Заговорът в Капуанската гладиаторска школа

Гладиаторите бивали пускани на арената, обучени и тренирани. Имало особени школи, гдето робите били обучавани на гладиаторско изкуство. Самата професия изисквала от гладиаторите смелост и храброст. В една от тия школи, която принадлежала на някой си Лентул Батиат, в кампанския град Капуа, в 74 г. пр. н. е. между робите възникнал заговор, в който взели участие до 200 души. Заговорът бил разкрит, но повече от 70 роби сполучили да излезат от града и да се скрият на Везувий.

Спартак и другите ръководители на въстанието

Начело на въстаналите застанал Спартак. Според сведенията, които ни дава Плутарх, Спартак бил тракиец по произход, служил в римските войски като наемник, дезертирал, сетне бил заловен в плен и направен гладиатор. По-късно заради физическата си сила и храброст Спартак получил свобода и станал учител по фехтовка в гладиаторската школа на Лентул Батиат. Говорейки за силата му и високите му умствени дарби, Плутарх казва, че той „приличал повече на образован елин, отколкото на варварин.“[1] „Самият той бил голям със своите телесни и душевни сили“[2] — се изказва за него Салустий. Биографически данни за другите водачи не са се запазили. Самите имена — Крикс, Еномай — не казват нищо, тъй като обикновено господарите давали на робите си имена по свое усмотрение.

Първите успехи на Спартак

Въстаналите се укрепили на Везувий и наскоро след това броят им силно пораснал. Към тях се стичали роби от съседните имения, а също и „свободни от нивята“, както казва Апиан. Вероятно това са били разорени селяни, каквито имало доста много в Кампания. Отначало римските власти не обръщали на въстанието особено внимание, защото бягството на робите от господарите им било обикновено явление. Против Спартак били пратени само местни отреди; въстаниците ги разбили и заграбили въоръжението им. Чак след тия несполуки за потушаване на движението бил пратен Гай Клавдий Глабр с един отряд от 3.000 души. Клавдий заел едничкия път, слизащ от планината, и пътят за отстъплението на робите бил като че ли отрязан. Но Спартак намерил изход от положението: от клоните на дивите лози, които изобилно растели по склоновете на планината, той заповядал да се изплетат стълби, по които обсадените се смъкнали долу и излезли в тил на римляните. Поради неочакваното нападение отрядът на Клавдий се обърнал в бягство. След това силите на въстаналите започнали бързо да нарастват. Въстаналите роби масово се стичали при Спартак. Тогава в Кампания бил пратен с войски преторът Публий Вариний. Но Спартак отначало нанесъл поражение на неговите легати, а след това разбил и самия претор. „Сега — пише Плутарх — Спартак станал вече голяма и страшна сила.“[3] Въстанието обхванало не само

---

[1] Plut., Crass., 8.

[2] Sall., Hist., III fragm, 91.

[3] Plut., Crass, 9.

Кампания, но се прехвърлило и в съседните области. Положението на робовладелците станало изнънредно опасно.

Разногласия между ръководителите на въстанието

Армията на Спартак се разраснала и възникнал въпросът за по-нататъшните ѝ действия. Но между ръководителите на въстанието нямало единодушие.

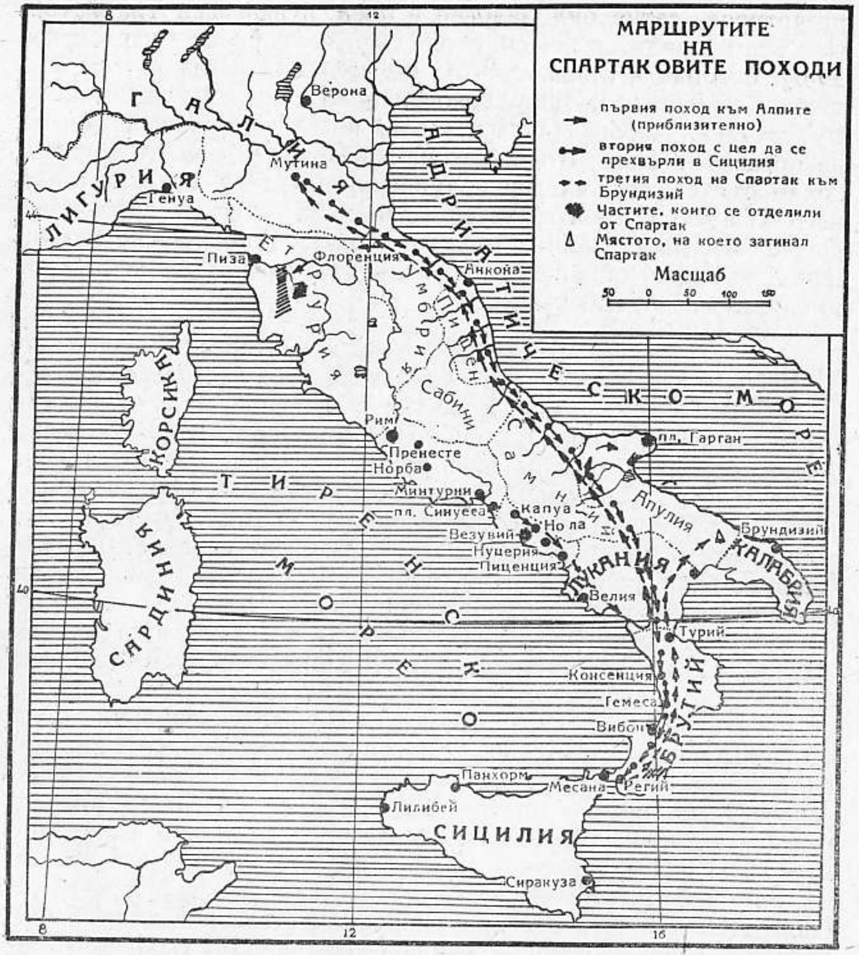
МАРШРУТИТЕ НА СПАРТАКОВИТЕ ПОХОДИ
първия поход към Алпите (приблизително)
втория поход с цел да се прехвърли в Сицилия
третия поход на Спартак към Брундизий
Частите, които се отделили от Спартак
Мястото, на което загинал Спартак
Масщаб
50 0 50 100 150
ГАЛИЯ
ЛИГУРИЯ
ЕТРУРИЯ
АДРИАТИЧЕСКО МОРЕ
ТИРЕНСКО МОРЕ
КОРСИКА
САРДИНИЯ
СИЦИЛИЯ
ЛУКАНИЯ
КАЛАБРИЯ
БРУТИЙ
Верона
Мутина
Генуа
Пиза
Флоренция
Анкона
Пицен
Умбрия
Сабини
Самний
Рим
Пренесте
Норба
Минтурни
пл. Синуеса
Капуа
Нола
Везувий
Нуцерия
Пиценция
Велия
Апулия
пл. Гаргана
Брундизий
Турий
Консенция
Темеса
Вибон
Регий
Месана
Панхорм
Лилибей
Сиракуза
8
12
16

Карта на походите на Спартак.

Спартак смятал да поведе робите към северна Италия, да премине Алпите и да изведе хората в отечеството им — в Тракия и в Галия. А Крикс искал да останат в Италия и да потеглят срещу Рим. Причините за разногласията не са ясни. Салустий сочи, че в армията на Крикс имало гали и германци.[1] От онова, което съобщава Плутарх, може да се направи заключението, че в армията на самия Спартак имало тракийци. Момзен смята, че причина за разногласията били племенните различия.[2] Но известно значение имала и разнородността на социалния състав на въстаналите.[3] Свободните селяни, които се присъединили към движението, нямали интерес да напускат Италия. Поради споровете настъпило разделение на войската — армията на Крикс се отделила от армията на Спартак.

Поражението на римските армии

В 72 г. сенатът пратил срещу робите двама консули. В Апулия, при планината Гаргана, един от тях сполучил да разбие отряда на Крикс, а самият Крикс бил убит в сражение. Но Спартак много наскоро отплатил на римляните за това поражение. След като нанесъл няколко удара на римските войски, той в бърз поход тръгнал към северна Италия и при Мутина спечелил победа над армията на наместника на Цизалпийска Галия. Пътят към Алпите бил отворен, но Спартак неочаквано тръгнал назад. Мъчно може да се каже какво го е накарало да се откаже от първоначалния си план. Напълно възможно е, че в долината на реката По и в подалпийските местности, гдето още във времето на Вергилий било запазено средното земевладение и гдето имало малко роби, Спартак не можел да се надява за подкрепа от страна на местното население. Във всеки случай от Мутина Спартак се насочил към средна Италия и в Пицен разбил армиите на двамата консули. Под командата на Спартак се намирала огромна армия — не по-малка от 60 хиляди души, както сочи Евтропий.[4] А пък Апиан наброява в армията му 120 хиляди души.[5]

Спартак взел всички мерки, за да стегне дисциплината и да засили боеспособността на своята огромна армия. Той не приемал във войската си дезертьори, не позволявал да се продават в армиите му златни и сребърни вещи — купували се само мед и желязо за изработка на оръжия.

Тъй като разполагал с добре организирана и дисциплинирана армия, Спартак се канел да се насочи срещу самия град Рим.

Назначаването на Крас

В столицата изпитвали не по-малък страх, отколкото по времето на войната с Ханибал. Сенатът дал извънредни пълномощия на претора Марк Лициний Крас, който на времето си се бил сражавал под командата на Сула.

---

[1] Sall., Hist., III fragm, 96 d.
[2] Моммзен, История Рима, т. III, стр. 72, 73.
[3] А. В. Мишулин. Спартаковское восстание, 1936, стр. 134 и след.
[4] Eutropius, Breviarium ab urbe conditia, VI, 7, 2.
[5] App., De bell, civ. I, 117.

Първата работа на Крас била да заздрави дисциплината в армията. Цяла една кохорта била подложена на строго наказание — децимация, каквато отдавна не била прилагана в римската армия—всеки десети войник бил наказван със смърт пред очите на цялата войска, като децимацията се съпровождала от мрачни обреди. Но отначало работите на Крас също тръгнали не особено сполучливо. Той дори помолил сената да извика Помпей от Испания и Марк Лициний Лукул от Тракия.

Спартак в южна Италия

След като се отказал от похода срещу Рим, Спартак се движел към южна Италия, като се надявал да се прехвърли в Сицилия и да намери там подкрепа между многобройните роби. Той се споразумял с киликийските пирати да пренесат войската му през Месинския пролив, но те не изпълнили обещанието си. Прехвърлянето със салове излезло несполучливо, а при това сицилийският бряг бил укрепен от тогавашния пропретор на Сицилия, Верес. Като последица от тоя поход армията на Спартак, затворена в Брутия, била отрязана от останалата в Италия от войските на Крас. За да прегради пътя за връщане на въстаналите, Крас заповядал да изкопаят през провлака дълбок ров от едното до другото море. Но в бурна зимна нощ Спартак наредил да затрупат малка част от рова със земя и пръти и по нея превел армията си. Крас се опасявал да не би робите да тръгнат срещу Рим. Но Спартак се насочил към Брундизий, като се канел да натовари армията си на кораби и да я откара в Гърция. Двама видни командири от неговата войска, Граник и Каст, отказали да се подчинят на това решение и се отделили от Спартак. Възползуван от това, Крас нападнал отделилия се отряд и в кръвопролитно сражение го унищожил; тук загинали повече от 12 хиляди роби. Крас искал на всяка цена сам да се справи с робите, преди Помпей и Лукул да се върнат в Италия. Затова той започнал настъпление срещу армията на Спартак.

Гибелта на Спартак

Решителното сражение станало в Апулия (71 г.). Преди боя на Спартак докарали неговия кон, но той извадил меча си и го заклал, като казал, че ако победи, ще намери много добри коне, а ако бъде разбит, няма да има нужда и от своя, и се хвърлил в редовете на враговете си. С меч в ръка Спартак се опитал да си пробие път до самия Крас. Той избил много противници, в това число и двама центуриони, и сам паднал на бойното поле. След смъртта на Спартак армията му се разпаднала. По това време от Испания пристигнал Помпей, който заедно с Крас организирал същински потери срещу избягалите роби. Между Рим и Капуа били разпънати на кръстове до 6 хиляди души. Но отделни отреди на въстаналите останали в Италия още в продължение на десетина години.

Спартак в преценката на класиците на марксизма-ленинизма

Италия била разтърсена от Спартаковото въстание. Впоследствие за Спартак си спомняли с ужас, както за тежките дни на войната с Анибал. Спартак бил гениален ръководител на робите, един от най-добрите пълководци на древността. „Велик генерал . . . благороден характер, същински представител на античния пролетариат“[1] — така го преценява Маркс. Според думите на Ленин, „Спартак бил един от най-видните герои на едно от най-големите въстания на робите преди около две хиляди години“.[2] В действията на Спартак не се вижда онова, което е характерно за другите големи въстания на роби, сицилийските — стремеж към организиране на монархия. Но Спартак не си поставял за цел пълното унищожаване на робовладението. Той искал само да изведе в отечеството им всички избягали от господарите си и присъединили се към него роби и да им върне свободата. Във войските му имало свободни, а бързината, с която той се предвижвал, показва, че селското население на Италия го подкрепяло: маршрутите на Спартак минават по такива места, населени с племена, които водели особено упорита борба срещу Рим през време на Съюзническата война. Все пак не всички участвуващи в движението оказвали на своя вожд необходимата подкрепа. В началото на движението, когато тепърва се образувала силната армия, робите — както казва Плутарх — „силни с броя си и горди с успехите си, не слушали Спартак и се движели из Италия, като опустошавали страната.“[3] При все това Спартак сполучил да възстанови дисциплината и самият той, осъществявайки своя план, гледал да действува по такъв начин, че да възстанови нарушеното единство: той направил тържествено погребение на Крикс, макар Крикс да загинал главно затова, защото се отделил от Спартак.

Не ще съмнение обаче, че разногласията в лагера на въстаналите били само една от причинте за тяхното поражение. Основна причина за поражението било това, че липсвали още предпоставки за победа на революцията на робите. Робовладелският строй бил още достатъчно здрав да окаже съпротива на въстаналите.

Историческото значение на спартаковото въстание

Въстанието на Спартак имало значителни последици за римската история. Справедливо е предположението на някои изследователи[4], че поради изтребването на робите, както и поради опасността от ново въстание, започнали в отделни случаи да раздробяват едрите имения на дребни парцели и да ги дават под наем на колоните. В паметниците на тая епоха срещаме за пръв път думата колон (colonus), употребена тъкмо в това значение.

---

[1] Маркс, Письмо к Энгельсу от 27 февраля 1861 г., Сочинения Маркса и Энгельса, т. XXIII, стр. 15.

[2] Ленин, Соч., т. XXIV, стр. 371.

[3] Plut., Crass., 9.

[4] O. Seeck, „Colonatus“, Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Bd, VII S. 486.

Въстанието на Спартак спомогнало за известно заздравяване на господствуващите групи на римските робовладелци — нобилитета и конниците; не току тъй двамата съперничещи си пълководци, Помпей и Крас, били избрани за 70 г. за консули и макар и двамата да били суланци, те били принудени да прокарат ред мерки за възстановяване на конституцията преди Сула.

ГЛАВА XIX

РИМСКАТА ДЪРЖАВА В 60-те ГОДИНИ НА I В. ПР. Н. Е (ВЪТРЕШНО И ВЪНШНО ПОЛОЖЕНИЕ)

1. Възстановяване на конституцията преди Сула

Крас и Помпей

За победата си над Спартак Крас получил овация и лавров венец. Марк Лициний Крас принадлежал към сенаторската аристокрация и произлизал от стария плебейски род на Лициниите. Той бил привърженик на Сула и през време на проскрипциите чрез закупуване на имения спечелил огромно състояние, което увеличил с всевъзможни спекули. През време на пожарите той закупувал на безценица запалените къщи и съседните с тях сгради, а след това давал под наем или продавал тия земи срещу висока цена; освен това Крас притежавал сребърни мини, земи и голям брой роби. За него се разправяло, че той смятал за богат оня човек, който можел на свои средства да издържа една армия.[1] Крас широко раздавал пари в заем, явявал се в съдилищата и по тоя начин създавал голям брой зависими от него лица. Все пак след смъртта на Сула през време на господството на суланската олигархия той не се ползувал с голямо политическо влияние.

Съперник на Крас бил Помпей, който спечелил военна слава и получил командуването във войната срещу Серторий. Той изпъкнал преди всичко като суланец. Още като млад човек, непреминал през магистратурите, му била възложена борбата с марианците в Сицилия и в Африка, при което войниците го провъзгласили за император, а Сула го наградил с триумф. И едното, и другото било постигано по-рано само от лица, които заемали магистратура. Победата над Юний Брут, привърженик на Лепид, над Серторий, както и над остатъка от

войските на Спартак, заздравила положението на Помпей. Но не само победите над противника били главната му опора Помпей бил един от най-големите магнати, който притежавал земи, както в Италия (в Пицен), така и в провинциите (преди всичко в Испания) имал развита клиентела и освен това се радвал на популярност всред войниците си.

Както и в предгракховия период, сенаторската олигархия пречела на издигането на отделни свои членове; затова след завръщането си от Испания Помпей не намерил подкрепа между управляващите групи своите главни искания, а именно: раздаване на земи за войниците си, а за себе си — консулство и триумф. Тия обстоятелства го накарали да се сближи с водачите на популарите.

Сближението на пълководеца с ръководителите на демокрацията е симптоматично за настъпващия период. Помпей почнал да търси опора в демократическите кръгове, за да постигне нови назначения, да противопостави народното събрание над всесилния сенат. Представителите на популарите от своя страна търсели във войските подкрепа за борба със сената по въпросите от външната и вътрешната политика.

Фиг. 68. Гней Помпей Велики.
Мраморен бюст от I в. пр. н. е.

Не ще съмнение, че революционното движение на робите, току-що потушено от Крас и Помпей, спомогнало за заздравяването на разните групи на робовладелското общество, за спогодбата на Помпей и Крас с ръководителите на популарите и за отстъпчивостта на сената, който в края на краищата се съгласил да даде на Помпей триумф и консулство. Крас уредил грандиозно угощение с 10 хиляди маси и раздал на народа храни за три месеца. Споразумението му с Помпей обаче било нетрайно; в течение на целия период на консулството им между тях продължавали разногласията. И Крас, и Помпей не разпускали войските си. Чак в края на годината те се сдобрили, след което войските били разпуснати.

---

[1] Plut., Crass., 2.

Законите от 70 година

През време на консулството на Крас и на Помпей (70 г.) била изцяло възстановена властта на народните трибуни, длъжността на цензора и според закона на Аврелий (lex Aurelia) били реформирани съдилищата: постоянните съдебни комисии се състояли отсега нататък от представители на трите групи: една трета от тях се попълвала от сенатори, една трета от конници и една трета — от ерарни трибуни.[1]

Процесът на Верес

Съдебната реформа била прокарана във времето, когато започнало делото срещу бившия наместник на Сицилия, Гай Верес, прочут с изнудванията и злоупотребленията си. Произволите на Верес в Сицилия стигнали дотам, че той заповядал да подложат на телесно наказание, а след това да разпънат на кръст един римски гражданин, който искал да се оплаче от него. Умирайки сред мъки, нещастникът повтарял: „Аз съм римски гражданин“, а Верес казал: „Нека погледне . . . отечеството си. Нека умре като гледа законите и свободата“.[2] С обвинението срещу Верес се нагърбил младият адвокат **Марк Тулий Цицерон** (106—43 г.), който още преди това се прославил със смелите си съдебни речи.

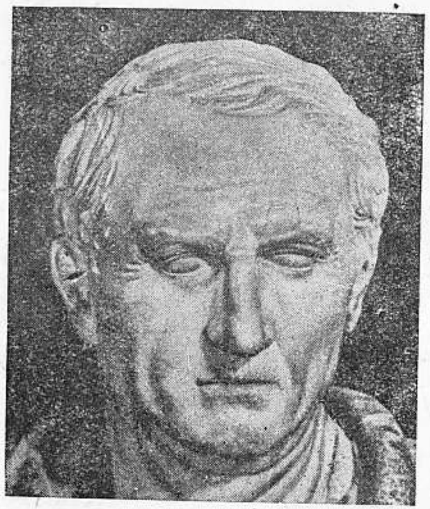

Фиг. 69. Марк Тулий Цицерон. Мраморен бюст от I в. пр. н. е.

Една от първите му речи била в защита на някой си Росций, който по интриги на един всесилен освободен роб — суланец, бил обвинен в отцеубийство. Цицерон не се уплашил да започне борба срещу клеветата, макар че трябвало да има работа с хора, които се радвали на подкрепата на самия Сула (това било в 80 г.). В 75 г. Цицерон бил квестор в Сицилия и спечелил популярност между сицилийците. Затова те се обърнали към него с молба да се нагърби с обвинението срещу Верес. Цицерон отишъл в Сицилия, грижливо събрал материала и го изложил пред съдебната комисия, в която заседавали суланци. Защитник на Верес бил прочутият оратор Хортензий. Делото вече почнало да се гледа публично, но след издаването на закона на Аврелий шансовете явно били на страната на Цицерон. Съзнавайки това, Верес доброволно отишъл в изгнание. Речите против Верес, както произнесените, така и ония, които били само подготвени, били обнародвани по-късно от Цицерон. Тия произведения са образец на политически памфлети от онова време и ни запознават с практиката на провинциалното управление през последния век на Републиката.

2. Борбата на Помпей с пиратите

Засилването на пиратството

След Митридатовата война пиратството в Средиземно море взело огромни размери. Негова опора били крайморските градове на Киликия и на остров Крит. При пиратите намирали подслон избягали роби, престъпници и всевъзможни авантюристи.

С леките си кораби пиратите пребраздявали цялото Средиземно море. Те обсаждали градовете, опустошавали островите, карали жителите на някои градове да им плащат данък. Навсякъде залавяли свободните и ги пускали срещу голям откуп или пък ги продавали в робство. Дързостта им стигала дотам, че нападали дори Остия. Те слизали на брега и вършели грабежи по големите пътища. Веднъж пленили двама претори заедно с всички ликтори, които ги придружавали. Пътуването по море станало опасно, пиратството причинявало огромни загуби на римската търговия, скъпотията в Италия се увеличавала. Господствуващите по море пирати като че ли образували особена държава.

Законите на Габиний

Сенатът пращал срещу тях не една експедиция, но тия експедиции оставали почти без всякакъв резултат. За решителни действия срещу пиратите особено настоявали популарите, свързани с римските търговски кръгове. В 67 г. привърженикът на Помпей, народният трибун Авъл Габиний внесъл закон, който предлагал енергични мерки за борба с пиратите. Въз основа на тоя закон Гней Помпей добил извънредни пълномощия. Като проконсул Помпей получил imperium, което се разпростирало от Херкулесовите стълпове по цялото Средиземноморие на разстояние на 50 мили от морския бряг. Дадено му било правото да назначава по свое усмотрение легати с преторски пълномощия измежду лица със сенаторско звание и двама квестори. Той могъл да се разпорежда с държавната хазна, с приходите на провинциите, както и със средствата на подвластните държави. В негово разпореждане се давала голяма армия и флота от 500 военни кораби.

Борбата на Помпей с пиратите

Помпей взел най-енергични мерки, за да се справи колкото е възможно по-скоро с новата си задача. Морето било разделено на 30 окръга. Начело на всеки бил поставен отделен началник с определен брой военни кораби, които залавяли пиратските кораби или ги пропъждали в специално приготвени засади. След като западната част на Средиземно море била очистена от пирати, Помпей пренесъл дейността си на изток. Пиратите били пропъдени в Киликия, мнозина от тях се предали, а други били избити или заловени в плен; непристъпните крепости в Киликия били съборени. Цялата операция била завършена в три месеца. Сношенията на Рим с всички провинции станали безопасни.

---

[1] Ерарни трибуни (tribuni aerarii) се наричали отначало, както изглежда, плебейските старейшини, които събирали трибут; в I в. те били привилегирован слой от гражданството, който по положението си идвал веднага след конниците.

[2] Cic., Actio in Verr., II, 1. V, 66, 170.

3. Положението на Изток и законът на Манилий

Митридат VI и Тигран Велики

Дарданският мир, сключен от Сула с Митридат, отслабил понтийския цар, но не сломил могъществото му. Под властта на Митридат оставала значителна част от черноморското крайбрежие. Той се мъчел да добие власт над ония области, които лежали между Понтийското и Боспорското царство, да заздрави и реорганизира по римски образец армията си, за което спомагали римските емигранти, избягали в двора на Митридат. Най-после Митридат се стремял да си осигури подкрепата на могъщия си съсед — арменския цар Тигран II Велики. Последният обединил разните части на Арменското царство. Възползуван от смутовете в Партия, Тигран разпрострял границите на владенията си навътре в Азия. Такива царства, като например Мидия Атропатена (Азербейджан), били превърнати от партски васални царства в арменски. Тигран отначало затвърдил властта си в Месопотамия, Кападокия и Киликия, а сетне, по покана на някои гръцки градове, недоволни от разприте и войните на последните Селевкиди, той заел значителна част от Сирия. На границата между Армения и Месопотамия била основана нова столица, Тигранокерта. Сам Тигран, който се смятал за приемник на Дарий и Ксеркс, подражавал на Ахеменидите в обичаите и политиката си. Римляните не се месели в малоазиатските и сирийските работи и не пречели на затвърдяването на могъществото на Тигран. А Митридат, стремейки се да затвърди положението си на Изток, смятал за необходимо да се намира в приятелски отношения с новото мощно царство и за да установи близки династически връзки, встъпил в брак с дъщерята на Тигран.

Втората Митридатова война

Сблъскването на Митридат с Рим станало наскоро след като Сула се оттеглил от Изток. Луций Лициний Мурена, ръководен от желанието да поограби обезсиления си, както мислел той, съсед, под предлог, че Митридат не изпълнява условията на Дарданския мир, нападнал Понтийското царство, но претърпял поражение. Това сблъскване е прието да се нарича Втора Митридатова война (83—82 г.). Митридат се обърнал към Сула и благодарение на намесата на последния Дарданският договор бил напълно възстановен.

Начало на Третата Митридатова война

Укрепявайки позицията си на Евксинския Понт (Черно море), Митридат никога не изоставял мисълта да завоюва наново малоазийските области, които загубил след войната със Сула.

Вътрешното положение на Римската държава в 70-те години на I в. благоприятствувало за акцията на понтийския цар. Предлог за нова война с Митридат или за Третата Митридатова война (74—64 г.) станало състоянието на работите във Витиния. Царят на Витиния, Никомед III Филопатор, умирайки, завещал царството си на Рим. В страната и без това се разпореждали римски търговци и лихвари и римляните веднага завладели районите, граничещи с техните малоазиатски владения. Митридат се явил тогава като защитник на интересите на сина на Никомед и обявил на римляните война. Със Серторий, който воювал по онова време в Испания, Митридат сключил договор; освен това той се възползувал от подкрепата на пиратите, благодарение на които създал значителна флота. Голямата армия на Митридат била разделена на няколко армии, които потеглили в разни посоки, за да преградят пътя на римляните към Понтийското царство.

Сенатът възложил воденето на войната на консулите през 74 г., Луций Луциний Лукул и Марк Аврелий Кота.

Лукул на Изток

В началото на войната надмощието било на страната на Митридат, който разбил във Витиния войската на Кота, навлязъл в провинцията Азия и завзел почти цялото крайбрежие на Хелеспонт. Но Лукул сполучил наскоро след това не само да върне римските територии, но и да завземе Витиния и дори да изтласка Митридат от самото Понтийско царство. Митридат бил принуден да избяга при Тигран (71 г.). Отказът на последния да предаде зетя си послужил на Лукул като повод за поход в Армения. Въпреки сполуките на първите му походи, положението на Лукул било трудно: в провинция Азия той се намесил във финансовите работи на градовете, разорени от публиканите, и с това си навлякъл враждата на римските финансисти; в армията възстановил суровата дисциплина, което предизвикало недоволство всред неговите войници. Лукул бил познат, като оптимат и привърженик на Сула и в Рим го обвинили, че протакал войната. Поради всичко това римският пълководец бил принуден да бездействува, което помогнало на Митридат да се закрепи отново в Понтийското царство.

Законът на Манилий

Такова било положението на работите на Изток, когато в 66 г. народниит трибун Гай Манилий внесъл в комициите предложение да се предаде на Помпей върховното командуване във войната с Митридат.

Като защитник на законопроекта на Манилий се явил Марк Тулий Цицерон, който бил тогава претор.

В речта си Цицерон казва, че войната с Митридат трябвало да бъде възмездие за онова, което понтийският цар извършил в 88 г. На първо място в аргументацията на Цицерон стоят доходите от провинцията Азия, защото по постъпленията, които идвали от нея, тая област заемала първо място между всички римски провинции. Най-после войната заплашвала имуществото на много римски граждани. Загубата на провинция Азия заплашвала преди всичко римските публикани, чието съсипване, според Цицерон, трябвало да се отрази и върху положението на хората от другите съсловия.

Втората част от речта е посветена на мотивировката на твърдението, че върховното командуване в тая война трябвало да бъде възложено на Помпей, който се отличавал с умереност, вярност, достъпност в обноските, ум и човеколюбие. Но особено значение имал авторитетът (auctoritas) на Помпей като пълководец и администратор.

Законът на Манилий минал без затруднения и Помпей, който тогава още не се бил върнал в Рим, бил снабден задочно с извънредни пълномощия.

4. Походите на Помпей

Поражението на Митридат

Когато Помпей поел командуването, найтежката част от кампанията била вече завършена от Лукул. Помпей влязъл във връзка с партите и добил от тях обещанието да нападнат Тигран. Флотата на Помпей завзела почти цялото източно крайбрежие от Финикия до Тракийския Босфор. През лятото на 66 г. римляните отново навлезли в пределите на Понтийското царство. Митридат се надявал да води отбранителна война и избягвал сраженията, но Помпей сполучил да настигне войската му и да му нанесе поражение на реката Евфрат. Тигран, който се опасявал от римляните, отказал да приеме Митридат и последният избягал в Колхида, а оттам в боспорските си владения. Тигран се предал на Помпей, получил от него обратно царството си и бил признат за приятел на римския народ, в резултат на което Армения вече не можела да води самостоятелна политика спрямо другите държави.

Помпей в задкавказката област

В 65 г. войската на Помпей се явява в Задкавказието. Помпей стигнал до Фасис (област в днешния Поти)[1], но бил принуден да се откаже от мисълта да стигне по кавказкото крайбрежие до боспорското царство и да догони там Митридат. Местните племена водели успешна война срещу него. Макар и да сполучил да спечели няколко сражения, Помпей мъчно можел да се справи с партизанската война. Поради това Помпей се задоволил с това, че албанците, иберийците и всички народности, които живеели на южните клонове на Кавказките планини и около тях, официално признали своята зависимост от Рим. Това признание било чисто формално. Помпей не сполучил да прехвърли главната верига. „Кавказ — по думите на Момзен — още веднъж показал цялото си световно-историческо значение; подобно на персийските и гръцките завоевания, римското нашествие намерило тук предела си.“[1] Походът на Помпей в Закавказието бил първото нахлуване на римляните в ония области, които влизат днес в състава на Съветския съюз.

Образуването на нови Провинции

Помпей се върнал в Армения и оттам отново се упътил за територията на Понтийското царство, гдето оставали още непокорени от римляните области. Той привършил завоюването на Понт, значителна част от който била присъединена към римската провинция Витиния и цялата област била превърната в римска провинция Витиния и Понт.

В 64 г. Помпей се упътил за Сирия. След освобождаването ѝ от властта на арменския цар тук се водели спорове между последните представители на династията на Селевкидите, разните дребни княжества и гръцките градове. Тия спорове преминавали в междуособни войни. Смятайки Сирия за владение на римския народ, което той получил от Тигран, Помпей премахнал ред дребни династии и уредил работите на гръцките градове, като им оказвал явна закрила. В Юдея Помпей по молба на партията на фарисеите се намесил в династическия спор между двамата братя, които се борели за царския трон. В 63 г. той се упътил с войските си за Йерусалим. Градът бил предаден от иерусалимските жреци, но храмът бил завзет само след обсада. Протежето на жреците Хиркан, когото покровителствувал Помпей, бил признат за първосвещенник и етнарх (но не цар). Юдея загубила завоюваните в края на II и в началото на I в. пр. н. е. територии, специално гръцките градове, и била сметната за съставна част от наново образуваната провинция Сирия.

Смъртта на Митридат

През време на обсадата на Йерусалим Помпей получил известието за смъртта на стария враг на римляните Митридад VI Евпатор. След несполуките в Понт и Армения Митридат намерил подслон в боспорските си владения и се готвел за нов поход срещу римляните, като се канел да нахлуе в Италия. Блокадата на градовете на Кримското крайбрежие от страна на римляните се отразила неблагоприятно върху положението на гръцките градове, които, както изглежда, били освен това недоволни и от съюза на Митридат със скитските династии. Във Фанагория избухнало въстание, което намерило отзвук в Херсонес, Теодосия и Нимфей. Имало недоволство и във войските. Синът на Митридат, Фарнак, решил да използува създаденото положение и се обявил против баща си. Изоставен от всички в своя пантикапейски дворец, Митридат решил да глътне силната отрова, която постоянно носел със себе си.

---

[1] Маршрутът на Помпей е установен от академика Манандян в статията „Круговой путь Помпея в Закавказье“, „Вестник Древней истории“ № 4 (9), 1939.

[1] Моммзен, История Рима, т. III, стр. 109.

Но както изглежда, поради това, че той постоянно вземал противоотрови, отровата не подействувала и тогава старият понтийски цар заповядал на своя келтски роб да го убие.

Фарнак заявил, че капитулира безусловно. Смъртта на опасния някога противник на римляните била посрещната във войските на Помпей като радостно събитие. На Фарнак били оставени боспорските владения. Той бил признат за приятел и съюзник на римския народ. Фанагория бил обявен за свободен град.

По тоя начин като резултат от походите на Помпей били организирани нови провинции. Освен това Рим влязъл в доста сложни отношения с разните азиатски династии, които били признати при различни условия за приятели и съюзници на римския народ. На изток римската граница се допирала сега непосредствено до владенията на партските царе, които заграбили цяла Месопотамия. В началото на похода на Помпей партите действували в съюз с римляните против Тигран, но признаването на арменския цар за приятел на римския народ променило положението на работите. Римляните неведнъж нарушавали интересите на партския цар в полза на своите васални и съюзни царе, но партите не се решавали да действуват срещу тях, докато Помпей с огромната си армия се намирал близо до Партското царство. В 62 г. Помпей сметнал, че мисията му на Изток е завършена, и се върнал в Италия

Нов стадий на римската провинциална политика

Завоеванията на Помпей са по-нататъшно развитие на оня нов стадий на римската провинциална политика, който се почнал от времето на Марий и Сула. Тия завоевания отваряли пътя за римския лихварски капитал. Те увеличавали доходите на римската държава. Годишните постъпления от трибут се увеличавали почти със 70%. Помпей щедро се разплатил с войниците и внесъл голяма сума в държавната хазна. Ония кръгове на конниците, които по-рано изтъквали Помпей срещу Лукул, безусловно спечелили. Почти всички грандиозни спекули, за които споменава в речите си Цицерон, са свързани с походите на Помпей. Помпей поддържал системата на васални ~~княжества,~~ царства която отдавна била практикувана от Рим. По в много случаи той подчертавал своето покровителство на гръцките градове. Самият той основал редица нови градове, които спомогнали за разпространяването на елинистичната култура на Изток. По тоя начин от времето на Помпей римляните действуват като приемници на елинистическите завоеватели — диадохите и епигоните на Александър Македонски.

NB

5. Политическият живот в началото на 50-те години на I в. пр. н. е.

Избори на магистрати

С реформите от 70-та и следните години на суланската олигархия бил нанесен удар; решенията на народното събрание отново добили голямо значение и могли да се вземат, както показват примерите на двата закона за извънредните пълномощия на Помпей, независимо от волята и желанието на ръководните лица на сенаторската партия. След дванадесетгодишното господство на олигархията, демокрацията отново придобивала сила. Голяма роля в политическия живот на Рим играели по онова време изборите за магистрати, които зависели не само от споразумението между висшите сенаторски кръгове, но и от волята на центуриатните комиции. Установеният от Сула ред, при който консулите и преторите получавали назначения в провинциите, след като отбивали магистратурите в Рим, макар и да не се спазвал винаги строго, все пак продължавал да бъде в сила. По тоя начин едно лице, избрано за магистрат, можело да се надява да бъде назначено в провинциите, а управлението на провинцията било, като правило, извор за забогатяване.

Затова състезаващите се кандидати се стремели с всевъзможни средства да спечелят избирателите на своя страна, поради което изборите за магистрати, а особено за консули, ставали много често в напрегната обстановка.

Запазен е един извор, който съдържа наставления как трябва да се постъпва, за да се получи консулство. Тия съвети били дадени от Квинт Тулий Цицерон на брата му Марк, прочутия оратор, когато последният се стремял да бъде избран за консул. Положението на Марк Цицерон се затруднявало от това, че той бил нов човек (homo novus), нямал предимствата на произхода, нямал знатни прадеди.

Поради това Цицерон за разлика от съперниците си можел да се осланя само на своята слава на виден оратор и адвокат. Но това не стигало. Две обстоятелства, според Квинт, можели да осигурят на кандидата гласовете на избирателите: усърдието на приятелите и разположението на народа. Приятелските връзки трябвало да се заздравят и разширят и кандидатът трябвало с всички възможни средства да привлича на своя страна магистратите, сенаторите и конниците. Не бивало да се пренебрегват и дребните хора — клиентите, освободените роби, гражданите от собствената триба и дори робите; макар последните да не участвували в изборите, доброто име на човека зависело в голяма степен от отзивите на слугите.

Самото появяване на кандидата из улиците трябвало да внушава на избирателите уважение. „Необходимо е да събираш наоколо си всеки ден множество хора с всякакви професии, всички възрасти и обществени положения; самият им брой трябва да дава представа. . . за оня авторитет, на който ще се радваш . . .“[1]

Разположението на народа можело да се добие с разни средства. Кандидатът трябвало да бъде приветлив, да се мъчи да запомни колкото е възможно повече хора, при среща да нарича всекиго по име, като напряга паметта си и като се ползува от услугите на номенклатора роб, който да шепне на ухото му името на срещнатия човек. Ласкателството е порочно във всекидневния живот, но то било необходимо, когато човек искал да бъде избран за консул. Кандидатът трябвало да се покаже пред избирателите щедър и ако нямал достатъчно средства, за да гощава всички, трябвало да се стреми неговите приятели да прославят добротата на бъдещия консул и разположението му към народа.

---

[1] Cic., De pet. cons., IX, 34.

От „инструкцията“ на Квинт Цицерон може да се съди за това, че демократизацията на римския живот се е съчетавала със стария принцип на патронажа и клиентелата. Развитата, почиваща върху йерархически начала (клиентите можели да имат свои клиенти и т. н.), клиентела била опора на римското магнатство. В състава на клиентелата влизали цели градове, които сключвали специални договори за влизане в клиентелата на някой виден римски аристократ. Кандидатите угодничели пред тълпата, но фактически те били далеч от масата дребни хора (tenuiores). На държавните длъжности се избирали главно представители на тесен кръг знатни хора снобили), и само в редки случаи хора от незнатен произход сполучвали да си пробият път.

Квинт Цицерон говори малко предпазливо за щедростта (benignitas) на кандидата към избирателите. В действителност за политическия живот на 60-те години е характерен същинският подкуп на избирателите. Чрез клиентите си кандидатът разпределял по трибите пари между избирателите. Имало дори особени посредници, които се занимавали с раздаване на паричните суми (тъй наречените divisores). Против подкупа били издадени няколко сурови закони. Но това оказвало малко влияние. Практиката на предизборната борба изработила формите на същински сделки — със залози, с поръчители и дори с арбитраж за спорните случаи. Установена била и една своеобразна такса: сумата, която кандидатът харчел за подкуп на избирателите, зависела от важността на магистратурата. Голяма роля играело устройството на всевъзможни зрелища, за които се харчели огромни суми. Общественото мнение не протестирало против подкупа на избирателите‘ ако той не излизал извън определени граници. Самият Марк Тулий Цицерон, който като консул се борел против подкупите, станал защитник на Луций Лициний Мурена, обвинен в това престъпление. Той казал следното: „Стар ред е, че дребните хора (homines tenuiores) получават такива подаръци от своите съграждани по триби“. [1]

Ролята на градския плебс

Основната маса на избирателите се състояла от градския плебс, „жалкото и мършаво простолюдие“ (misera et ieiuna plebecula)[2], както го нарича Цицерон в едно от писмата си. Държавните и частни подаяния градският плебс смятал за едно от основните си права. Не по силата на някакви традиции, на някакви старинни принципи, а в резултат на засилването на ролята на градския плебс и на политическата му борба държавата изразходвала големи средства за снабдяването на малоимотното население на столицата. И от кандидатите за висшите длъжности малоимотното население искало внимание към себе си и известни материални жертви. Тъкмо с това се обяснява политическият успех на видните магнати, които разполагали с огромни средства и се облягали върху широка клиентела. Започналият се упадък на демокрацията се проявява и в това, че принципиалните политически въпроси, макар и да не

слизат от дневния ред, заемат в предизборната агитация второстепенно място. В съветите на Квинт Цицерон „надеждата за бъдеща политическа дейност“ (spes in republica) на кандидата между другите средства да се спечели разположението на народа заема последно място. А и самата политическа платформа, която Квинт препоръчва на брата си се отличава с неопределеност: „Нека имаш увереността, че сенатът те преценява по това, как си живял по-рано и вижда в тебе защитник на неговия авторитет, нека римските конници и богатите хора въз основа на миналия ти живот видят в тебе пазител на реда и спокойствието, а тъй като твоите речи в съдилищата и в събранията (contiones) са те показали популар, нека мнозинството смята, че ще действуваш в негов интерес.“[1]

Съответно на завоевателната външна политика на Рим от онова време военните успехи играели през време на изборите голяма роля. Между избирателите придобивали все по-голямо значение ветераните и намиращите се в отпуск войници: при изборите за консул, казва Цицерон, пред целия римски народ имат авторитет думите на военните хора, служили под командата на кандидата.

Всяка година през време на изборите се състезавали неколцина кандидати. Похватите на борбата били най-разнообразни. Голяма роля играела „инвективата“ — личните нападки срещу противника, неговият род, занятията му, личният му живот. Понякога работата стигала до същинска клевета, но и това не се смятало за осъдително. Хората, които искали да играят политическа роля, държали демократически речи, водели съответни съдебни дела, като привличали към отговорност видни магистрати, давали на народа разни обещания. Така постъпвал до 64 г. Марк Тулий Цицерон; още по-последователно и по-енергично действувал Гай Юлий Цезар (100—44 г.).

Гай Юлий Цезар

От патрицианския род на Юлиите излезли доста много магистрати, но в политическия живот на Рим Юлиите все пак не играели такава роля каквато играели представителите на други патрициански родове. Бащата на Гай бил претор, майка му принадлежала към видния плебейски род на Аврелиите. Вследствие на протекцията на Марий, който бил женен за леля на Цезар, последният още през време на господството на марианците бил избран за жрец на Юпитер (flamen Dialis) и встъпил в първи брак с Корнелия дъщеря на Цина, с която не пожелал да се разведе, когато Сула поискал това от него.

Няколко години Цезар прекарал в Азия и се върнал в Рим чак след смъртта на Сула.

Цезар се обявил против двама видни суланци — аристократи, обвинени в изнудване, но симпатизирайки на популарите, Цезар все пак проявявал известна предпазливост и не вземал участие в политиката през време на Серторианската война. Той харчел грамадни средства, за да спечели популярност всред народа. В 68 г. Цезар бил квестор. Погребението на леля си Юлия и погребението на първата си жена Корнелия, Цезар използувал за своеобразна политическа демонстрация; в погребалните си речи той възхвалявал рода на Юлиите, чийто прародител Юл бил син на Еней и внук на самата богиня Венера. Заедно с това в речта на Цезар се прославяли ръководителите на партията на популарите, Марий и Цина. В погребалните процесии открито били носени изображенията на Марий и Цина, нещо, което никой преди това не би се решил да стори. В 67 и 66 г. Цезар държал речи в защита на законите на Габиний и Манилий. През тия години той действувал като привърженик на сближението на Помпей с популарите, а през време на източните походи на Помпей, Цезар се сближил с неговия противник Крас.

---

[1] Cic., Pro Mur., 34, 72.

[2] Cic., Ad Att., I, 16.

[1] Cic., De pet. cons., 13, 53.

В 65 г. Крас бил цензор, а Цезар, — едил. Едилството си Цезар ознаменувал с разкошни зрелища (той извадил на сцената 320 двойки гладиатори) и постройки. Въпреки волята на оптиматите, по заповед на Цезар, една нощ на Капитолий били възстановени изображенията на Марий, както и паметниците в чест на неговите победи, махнати по заповед на Сула. Това предизвикало негодуванието на някои упорити суланци, но затова пък марианците ръкопляскали на Цезар и казвали, че само той бил достоен да бъде роднина на Марий. По тоя начин Цезар действувал като възстановител на партията на популарите.

В качеството си на цензор Крас предложил да се дадат права на гражданството на жителите на Транспаданска Галия и да се присъедини към Рим Египетското царство, като провинция, за да се намали по тоя начин влиянието на Помпей на Изток. Но и двете тия предложения не били приети от сената. От страна на колегата си по цензура Крас постоянно срещал съпротива, така че цензорите сложили мандатите си, без да прокарат ценза и без дори да ревизират списъка на сенаторите.

Първият заговор на Катилина

Към 66 г. спада първият опит да се заемат висшите длъжности в Републиката чрез заговор, който се изразявал в тайно обединение на определен кръг лица, свързани помежду си с клетва за вярност (coniuratio).

Един от главните инициатори на тоя заговор бил Луций Сергий Катилина (108—62 г.), който произлизал от западналия провинциален род на Сергиите и на времето си бил суланец и вземал дейно участие в проскрипциите, при което между жертвите му имало и близки негови хора. След смъртта на Сула, Катилина се сближил със суланците и с тяхно съдействие станал в 68 г. претор. След претурата той управлявал провинцията Африка и се върнал в 66 г. в Рим, за да се опита да стане консул. Но в това време африканската делегация обвинила Катилина в изнудване и на това основание кандидатурата му била отхвърлена. Изглежда, че това тласнало Катилина към организиране на заговора.

Главни негови участници били разорили се нобили. Те си спечелили привърженици между аристократическата младеж на италийските колонии и муниципиите.

Обстоятелствата на заговора не са ни достатъчно известни. Някои извори споменават между участниците на заговора Крас и Цезар. Заговорът не сполучил, а тъй като в него били замесени видни сенатори, работата останала без последици. Само един от главните участници на заговора, Калпурний Пизон, бил изпратен квестор в Испания.

Гледането на делото, възбудено срещу Катилина от африканците, се проточило така, че той, макар и да бил оправдан, все пак не сполучил да постави кандидатурата си за 64 г., но взел дейно участие в изборната борба при избора на консулите за 63 г. и за тая цел съставил втори заговор, към който, както и година и половина преди това, били привлечени главно млади, обеднели нобили. Заговорът имал строго конспиративен характер и бил закрепен с тържествена клетва. При все това главният съперник на Катилина, Цицерон, узнал чрез шпионите си за съществуването на заговора и го използувал в изборната борба. Сенатът, опасявайки се от агитацията на привържениците на Катилина между плебса, разтурил кварталните колегии, които се състояли от демократически елементи. Ако преди това на страната на Цицерон били главно конниците и популарите, то на самите избори за него гласували и някои сенатори, които се опасявали от безредици в случай на победа на привържениците на Катилина. По броя на подадените за него гласове Цицерон минал пръв; за втори консул бил избран Гай Антоний, един от привържениците на Катилина. Цицерон веднага го привлякъл на своя страна, като се отказал в негова полза от изгодната провинция Македония. Катилина, макар и да получил много гласове, бил трети по ред и пак не бил избран за консул.

Аграрният законопроект на Сервилий Рул

Същата 64 г. народният трибун Публий Сервилий Рул, току-що встъпил в длъжност, внесъл законопроект за раздаване на земя на малоимотното население. Предложението на Рул било подробно разработено, авторите му държали сметка за многовековния опит на римското аграрно законодателство и се стремели да предвидят всички случаи, които биха могли да възникнат при прилагането на закона. Предполагало се създаването на нови колонии изключително в пределите на Италия. За тая цел инициаторите на закона смятали да се пристъпи преди всичко към подялба на останалите непокътнати държавни земи (ager publicus) в Кампания. Но тъй като тия земи били явно недостатъчни, те искали да организират в широк мащаб закупуването на частни италийски земи; земите трябвало да се отчуждават със съгласието на стопаните им, които получавали пълната им стойност. Средства за прокарването на тая реформа трябвало да даде разпродажбата на държавните земи в пределите на всички провинции; освен това проектът предвиждал да се продава на частни лица правото на ползуване от различни приходи в провинциите; трябвало да се използува широко и военната плячка на Гней Помпей. Земя получавали малоимотните граждани преди всичко в селските, а след това и в градските триби. Прокарването на реформата се възлагало на комисия от десет лица, снабдени с най-широки пълномощия. В състава на тая комисия трябвало да влезе и самият инициатор на закона, Сервилий Рул.

Марк Тулий Цицерон още преди да встъпи в консулството се обявил в сената против закона на Рул, а сетне, в 63 г., вече като консул на два пъти държал речи против тоя закон пред сената и пред народа.

Цицерон направил всичко, за да представи пред градския плебс законопроекта в неблагоприятна светлина. Сервилий Рул, не ще съмнение, имал предвид да освободи Рим от известна част от лумпен-пролетарските елементи. Възразявайки на Цицерон в сената, той непредпазливо казал, че „градският плебес има много голямо значение в държавата: той трябва да се изчерпи“ (exhauriendam esse)[1] Възползуван от тоя израз, Цицерон казал на народа: „Както виждате, той употреби такава дума, като че ли говори за яма с помия, а не за най-добрия разред граждани. Чуйте ме, тогава, квирити, дръжте се здраво за щедростите, за свободата, за гласоподаването, за достоинството си, за самия Град и за Форума, за игрите, за празничните дни; гледайте да запазите и всички други изгоди на градския живот; нима ще ви бъде приятно, като оставите всичко това и тоя блясък на републиката, да се заселите начело с Рул в Синоптинската пустиня или в чумавите предели на Салапинските блата.“[2]

Законопроектът на Рул не бил сложен на гласуване. Неговият автор, който, както изглежда, не се надявал на успеха на предложението си, сам го оттеглил. В аргументацията си Цицерон се опитва да отдели градския плебс от селския. От неговите думи може да заключим, че градският плебс бил малко заинтересован в снабдяване със земя. В него били силни лумпен-пролетарските елементи, съблазнявани преди всичко от паразитния живот в Рим.

Поражението на Рул свидетелствува за упадъка на римската демокрация. Вследствие на разоряването на селячеството селският плебс, макар да не изчезнал, загубил политическо влияние. Значителна част от бившите италийски съюзници, които получили право на гражданство след Съюзническата война, фактически не били в състояние да вземат участие в политическия живот.

6. Заговорът на Катилина

В речта си против аграрния закон Цицерон обещал на народа, че в неговото консулство в държавата ще царуват мир, покой и отдих (pax, tranquilitas, otium)[3], а по-късно не

---

[1] Cic., De lege agraria, II 26, 70.

[2] Ibid., II, 26, 71.

[3] Ibid., II, 37, 102.

веднъж казвал, че държавата му дължи нему своето спасение, защитата си от опасен преврат. 63-та година се отличавала с извънредно силно напрежение в политическия живот. През това време се засилило влиянието на Цезар. В 64 и 63 г. той без съмнение участвувал в заговора на Катилина и в същото време продължавал борбата против отживелиците на суланския режим и господството на оптиматите.

Процесите от 64 и 63 г.

В 64 г. Цезар дал под съд двама суланци, които обвинил в убийство на граждани, внесени в проскрипционните списъци, и с това като че ли се отменявала провъзгласената от Сула безнаказаност на убийствата на проскрибирани граждани.

В 63 г. близкият до Цезар народен трибун, Тит Лабиен, обвинил някой си Гай Рабирий, комуто се инкриминирало участието в убийството на Апулей Сатурнин. Защитник на Рабирий станал Цицерон. Той не само се мъчел да докаже невиновността на Рабирий в ония престъпления, които му се вменявали във вина, но и използувал случая да се застъпи за правото на сената да обявява извънредно положение въз основа на senatus consultum ultimum, което, както изглежда, не се признавало от представителите на партията на популарите.

По тоя начин процесите от 64 и 63 г. били насочени против извънредните закони, ограничаващи суверенитета на народното събрание. Те без съмнение имали агитационен характер и свидетелствували за радикалните настроения на римския плебс през тия години.

Въпросът за дълговете

Пролетаризацията на римското свободно население не спирала, тъй като конкуренцията на робския труд не предразполагала плебса към производителна дейност. Вследствие на това въпросът за дълговете, който отдавна играел голяма роля в Римската държава, придобил в 60-те години голяма актуалност. В законодателната намеса в отношенията между длъжниците и кредиторите били заинтересовани представителите на разни социални кръгове.

Програмата на Катилина

Държейки сметка за всичко това, Катилина, който решил да постави кандидатурата си за консул за 62 г., изтъкнал като основен свой политически лозунг tabulae novae, т. е. касацията на дълговете.

В миналото си суланец и привърженик на оптиматите Катилина, в 63 г. се явява защитнк на бедния народ. Цицерон привежда думите, казани от Катилина пред близки нему хора. „Само оня — твърдял Катилина — може да бъде истински приятел на нещастните, който сам е нещастен; не бива да доверяваме на обещанията на хора, които живеят в благоденствие. Вожд и знаменосец на сиромасите (dux et signifer calamitosorum) трябва да бъде оня, който сам не е страхлив и е много беден“.[1]

---

[1] Cic., Pro Murena, 25, 50.

Агитацията на Катилина имала явен успех. Той спечелил съчувствието на нобилите, потънали в дългове. След него вървели ония представители на аристокрацията, които се надявали, облягайки се на него, не само да се освободят от дългове, но и да добият висши длъжности. Катилина имал многобройни привърженици и между долните слоеве на населението, заинтересовани в касацията на дълговете. Привържениците му се намирали не само в Рим, но и в муниципиите. Чрез близки хора той започнал агитация между разорилите се сулански ветерани. В Етрурия центурионът Манлий започнал да образува от тях въоръжени отреди, които в случай на нужда трябвало да почнат военни действия. Цицерон, главен противник на катилинариите, трябвало да бъде премахнат по насилствен път.

Политическата програма на Катилина била неопределена. Тя се свеждала към заграбване на консулската власт чрез избори или по насилствен път. По-нататък се предполагало да се ограничи властта на сената. Катилина изразил това в загадъчни и двусмислени думи, които произнесъл в сената. „В държавата — казал той — съществуват две тела, едното — хилаво, със слаба глава, другото — здраво, но без глава; това последното може да намери главата си в мене, стига да бъда жив.“[1] Под хилаво тяло Катилина подразбирал сената, а под здраво и силно — мнозинството граждани, върху което искал да се облегне. Чрез провокатори Цицерон получавал сведения за онова, което ставало всред привържениците на Катилина и внимателно следял дейността на съзаклятниците. Сам Катилина се държал предизвикателно. На заплашването на Катон Младия, че ще бъде привлечен под съд, Катилина отговорил, че ако подпалят къщата му, той ще гаси пожара не с вода, а с развалини.[2]

Тактиката на Цицерон

На консулските избори Цицерон, който ги прокарвал, се явил в броня под тогата и с охрана от конническа младеж. Тия мерки имали безусловно демонстративен характер, те трябвало да покажат на мирните граждани, че консулът и държавата са в опасност. Намеренията на Катилина били познати, но той имал много знатни покровители, и противниците му не могли да вземат решителни мерки. Чак на 21 октомври, когато Цицерон получил сведения за конспиративното събрание, в което били установени датите на преврата, той сполучил да добие от сената постановление за извънредните пълномощия, каквито се давали на консулите (senatus consultum ultimum).

Демонстрацията на Цицерон и подкупът на избирателите изиграли ролята си: господствуващите кръгове на робовладелското общество се страхували от въстание и Катилина отново пропаднал в изборите. Наскоро след това се узнало, че в Етрурия Манлий вдигнал въстание, а в Рим почнали да се пръскат най-тревожни слухове за избухнали в разни места вълнения. Катилина продължавал да стои в Рим, гдето имал, не ще съмнение, доста много привърженици в сената между обедняващите и жадуващи за власт сенатори, а противниците му мъчно биха могли да действуват без преки улики.

Чак след като през нощта от 6 срещу 7 ноември на тайното събрание на съзаклятниците било решено да се използуват войските на Манлий, да се почне настъпление срещу Рим и, след като се завземе градът, да се разправят жестоко с всички противници и преди всичко с Цицерон, последният, като научил за това, стигнал до заключението, че трябва да се действува решително. На 8 ноември се събрал сенатът, на заседанието на който Цицерон произнесъл реч и обвинил открито Катилина в подготовка на въоръжено въстание. Речта на Цицерон упражнила ефект. Сенаторите открито изразявали своята солидарност с консула.

Бягството на Катилина от Рим

Катилина мълком напуснал сената и същата нощ избягал от Рим в Етрурия при Манлий. Още на другия ден Цицерон произнесъл нова реч пред народа, като разказал за станалото и се помъчил да внесе успокоение.

Със заминаването на Катилина съзаклятниците се лишили от опитен и изкусен ръководител. Той бил заместен от Публий Корнелий Лентул, консул през 71 г., на времето си изключен от сената за неотговарящ на званието на сенатор живот. Лентул бил честолюбив човек, но ленив и лишен от инициатива. Съзаклятниците съставили нов план за преврат, който те искали да извършат в деня на празника на Сатурналиите (17 декември). Те влезли в преговори с пристигналите в Рим пратеници на галското племе алоброги и им предложили да подкрепят въстанието, като им обещавали в случай на сполука щедро възнаграждение.

Арестуването на съзаклятниците в Рим

Алоброгите издали съзаклятниците на Цицерон, което дало на последния основание да арестува главните членове на конспиративната организация. По силата на извънредните пълномощия, получени от Цицерон, делото на съзаклятниците се гледало на 3 декември в сената. Същия ден вечерта Цицерон държал пред народа нова реч за опасността от заговора.

Цицерон обвинявал арестуваните, че искали да вдигнат в Италия робска война, да подпалят от всички страни града и да извършат едва ли не поголовно избиване на гражданите. Заговорът, подчертал Цицерон, бил разкрит навреме и тоя успех бил равен на безкръвна победа. „Вие сте изтръгнати — казал Цицерон — от пропастта на жестока и ужасна гибел;

---

[1] Cic., Pro Murena, 25, 51.

[2] Ibid. 26, 52.

без убийства, без кръв, без войска, без сражение, вие, мирните граждани, победихте начело с мене, ваш водач и пълководец, облечен в мирновременна тога."[1] Още в първата си реч против Катилина, държана в сената, Цицерон се проявил като привърженик на оптиматите и оправдавал избиването на Гракхите и на Сатурнин. В речта, държана на 3 декември пред народа, Цицерон също не скривал убежденията си: той оправдавал Сула и смятал за бунтовници пълководеца Марий, народния трибун Сулпиций Руф, от политическите речи на когото на младини сам се увличал, както и Цина.

Речта на Цицерон упражнила влияние върху настроението на плебса. „Плебсът — казва Салустий, — който отначало поради наклонност към държавни преврати се отнасял към войната твърде съчувствено, след разкриване на заговора променил мнението си."[2] Най-много подействувала, може би, заплахата от пожар, който би могъл да има гибелни последици за бедните хора.

Екзекуцията на катилинарите

На 5 декември сенатът се събрал на заседание, в което бил разгледан въпросът за наказанието на арестуваните. Отначало били изказани мнения да бъдат осъдени на смърт, но когато стигнал ред до Цезар, който, както и Крас, бил замесен в заговора, той, поддържайки обвиненията, предложил вместо смъртно наказание арестуваните да бъдат разпратени из муниципиите, като мотивирал предложението си с това, че смъртното наказание противоречело на действуващите римски закони; някои сенатори се присъединили към неговото мнение, но Цицерон прекъснал гласуването и държал реч, в която доказвал необходимостта от сурово наказание за обвиняемите. За същото се изказал и Марк Порций Катон Младият, който тогава започвал политическата си кариера. Съдбата на съзаклятниците била решена; сенатът ги осъдил на смърт. Още същата вечер петимата арестувани били удушени в Мамертинския затвор. Тълпата, събрана около затвора, приветствувала Цицерон, а в първото сенатско заседание той бил наречен баща на отечеството.

Но съвсем не всички плебеи съчувствували на Цицерон, и когато в последния ден на консулството си той поискал да държи реч, народният трибун Метел Непот (привърженик на Помпей) при одобрението на събралите се наложил своето veto. Тогава към традиционната клетва, произнасяна от консула, който слагал мандата си, Цицерон добавил, че спасил Рим. Това обаче, по думите на Дион Касий, предизвикало недоволство и съвсем не съдействувало за неговата популярност.[3] Затова пък пораснала популярността на Цезар. Неговите връзки със сената не позволили на Цицерон и на привържениците му да споменат него и Крас между привържениците на Катилина. Демократичната агитация на Цезар имала за последица това, че в 63 г. бил избран за претор за 62 г. и в същата 63 г. в изборите за велик понтифекс бил предпочетен пред другите кандидати.

---

[1] Cic. Catt., III, 10, 23.

[2] Sall., De confiur. Cat., XLVIII, 1.

[3] Cassius Dio, Historiae Romanae, XXXVII, 38, 1.

Битката при Пистория и смъртта на Катилана

В началото на следващата година Катилина потеглил начело на значителна войска, съставена от ветерани, но бил разбит в Етрурия край града Пистория. „Когато Катилина — разказва Салустий — видял, че войските му са разбити и че остава само с малка купчинка хора, помнейки за произхода си и за предишното си достойнство, той се хвърлил в тясно сплотения строй на враговете и там, сражавайки се, паднал, пронизан от мечове."[1]

Опитът за въоръжено заграбване на властта излязъл несполучлив. В продължение на известно време Катилина, не ще съмнение, имал подкрепата на широките кръгове на римския плебс, които страдали от господството на нобилитета и на лихварите; той имал привърженици и в разни части на Италия; римските му приятели били готови да призоват към участие в борбата дори и робите. Макар че движението на катилинарите носело масов характер, то не приличало на предишните акции на демокрацията. В програмата на Гракхите, на Сатурнин, Ливий Друз и дори на Сулпиций Руф заемал централно място тоя или оня законопроект. А у Катилина на преден план било завземането на властта и независимо от изборните лозунги той вървял по пътя на Сула. Но и преходът към единовластието не намирал още нужната подкрепа в широките слоеве на римското робовладелско общество. За републиканската форма на управление били мнозина — както оптимати, така и популари. Тъкмо това сполучил да използува Цицерон. Най-после, самата организация на движението носела конспиративен, съзаклятнически характер. В плановете на Катилина били посветени само малцината близки нему приятели, обеднели нобили, отдалечени от народа. Масата въпреки умразата си към оптиматите не одобрявала и насилствените мерки за борба. Но паметта на Каталина се почитала от римските плебеи. Пет години по-късно Цицерон бил изгонен от Рим като виновен за незаконното убийсто на катилинарите. А гробът на самия Катилина се украсявал с цветя и върху него се празнували заупокойни пиршества.[2] Отредите на катилинарите след смъртта на водача си се сражавали заедно с остатъците от войските на Спартак.

---

[1] Sall. Cat., LX, 7.

[2] Cic., Pro Flacco, 38, 95.

ГЛАВА XX

ПЪРВИЯТ ТРИУМВИРАТ И ПОКОРЯВАНЕТО НА ГАЛИЯ

1. Връщането на Помпей

Партията на оптиматите след заговора на Катилина

В периода на борбата с Катилина става ново обединение на нобилитета и конниците. Сенатът възстановил предишното си значение, а суланските методи на управление нямали успех дори и между консерваторите. В последващия период сенатът действува като пазител на устоите на аристократическата република, на традиционната римска libertas (свобода). Идеолог на тая насока бил Цицерон, който скъсал с популарите, но неведнъж сменял политическите си съюзници и по политическите въпроси никога не се отличавал с устойчивост и принципност. Голямо значение в партията на оптиматите добива Марк Порций Катон Младият.

Той бил убеден привърженик на Републиката, горещ защитник на римската старина и същевременно поклонник на стоическата философия. Негов идеал бил прадядо му Катон Старият, комуто той подражавал дори и в маниерите му. Като квестор Катон реформирал управлението на ерария (държавната хазна), проявил се като честен и деен администратор, последователно се борел с всевъзможните злоупотребления. Честността и праволинейността на Катон станали пословични.

В 63 г. енергичната реч на Катон в сената в полза на мнението на Цицерон за смъртното наказание на катилинариите решила съдбата на последните. В началото на 62 г. като народен трибун той се обявил против колегата си Квинт Метел Непот, привърженик на Помпей, който искал да получи за Помпей извънредни пълномощия след връщането му от Изток.

След поражението на Катилина, Крас временно се отстранил от политическа дейност. А Цезар действувал в полза на Помпей. Положението в Рим станало отново напрегнато. Работата стигнала до улични безредици. Сенатът обявил извънредно положение, но благодарение главно на намесата на Катон плановете на Непот и на Цезар не се осъществили.

В Рим се възстановило спокойствието, но мнозина с тревога очаквали връщането на Помпей, като се опасявали, че подобно на Сула той ще заграби властта, облягайки се на армията си. След завършването на претурата си Цезар получил назначение в Испания. Но многобройните му кредитори не искали да го пуснат от Рим, докато не плати извънредно големите си дългове. Той сполучил да напусне града само благодарение на паричната помощ и на поръчителството на Крас.

Положението на Помпей след връщането му в Италия

През декември 62 г. флотата на Помпей спряла в Брундизий. Въпреки всички очаквания Помпей разпуснал войските си и с малка свита се упътил за Рим. Без да влиза в града, той чакал триумфа си, като се надявал, както изглежда, че военната слава ще му осигури господствуващо положение в държавата. Същевременно той по всяка вероятност си давал сметка, че заграбването на властта от негова страна не ще срещне съчувствие между оптиматите, защото те помнели делото на Катилина, който посегнал върху свободата на Републиката. А да се обедини с популарите и да действува против установения ред би могло да се стори на Помпей като нещо рисковано, което би заплашило резултата на предшествуващата му дейност.

Очакванията на Помпей, че военните успехи ще му осигурят влияние в държавата, не се оправдали. В сената, гдето имал голямо влияние Лукул, се отнасяли към Помпей враждебно. Той не срещнал необходимото съчувствие и между популарите. На 28 и 29 септември 61 г. Помпей отпразнувал блестящ триумф, но в политическо отношение се намерил изолиран. Сенатът не му разрешил да се домогва до консулство; отказано му било също да бъдат утвърдени безрезервно всички негови разпореждания на Изток. Лукул настоявал да получат признание и Помпеевите разпореждания в източните области, но сенатът се съгласил само да обсъди параграф по параграф всички изменения, извършени от Помпей в източните страни. Но това съвсем не задоволявало Помпей. Не бил приет и аграрният закон на народния трибун Флавий, който предлагал да се даде земя на ветераните на Помпей.

2. Първият триумвират

Връщането на Цезар от Испания

В 60 г. от Испания се върнал Гай Юлий Цезар. През краткото време на управлението той сполучил да победи лузитаните, да вземе мерки за възстановяване на разстроеното стопанство на провинцията и същевременно да поправи собствените си финансови работи; от Испания той се върнал богат човек. Когато се върнал в Италия, Цезар спрял край Рим, като очаквал триумф и като искал да му се разреши да постави задочно кандидатурата си за консул, но това предизвикало противодействие от страна на сената. Тогава Цезар се отказал от триумфа, влязъл в Рим, лично взел участие в изборите и бил избран за консул за 59 г. Противниците на Цезар сполучили да прокарат за негов колега Марк Калпурний Бибул, краен оптимат, но пасивен и ограничен човек.

Негласното споразумение между Помпей, Цезар и Крас

Огромно значение имало обстоятелството, че Цезар сполучил да използува политическото положение и да сдобри Помпей с Крас. И единият, и другият не намирали подкрепа в сената и същевременно враждували помежду си. Помирението им имало твърде важни политически последици: тримата могъщи в Рим хора — Помпей

Цезар и Крас — образували неофициален съюз и се задължили взаимно да си помагат. Това обединение е познато в историята под името първи триумвират. Най-влиятелен между триумвирите бил Помпей: в негова полза била военната слава, за него били уволнените от него войници. Влиянието му се разпростирало не само върху Рим и Италия, но и върху провинциите. Една от главните цели на съюза било осъществяването на ония предложения на Помпей, които не били приети от сената. Юлий Цезар се радвал на популярност всред плебса, той имал славата на възстановител на партията на Марий. Богатството на Крас било пословично; освен това той имал големи връзки във финансовите кръгове. Всеки от триумвирите имал приятели между нобилите и развита клиентела не само между римския плебс; в клиентски отношения с него се намирали и цели градове както в Италия, така и в провинциите. Триумвиратът бил закрепен с династически бракове: Помпей се оженил за дъщерята на Цезар, Юлия, а сам Цезар встъпил в брак с Калпурния, дъщеря на един от видните привърженици на триумвирите, комуто било обещано консулство за 58 г.

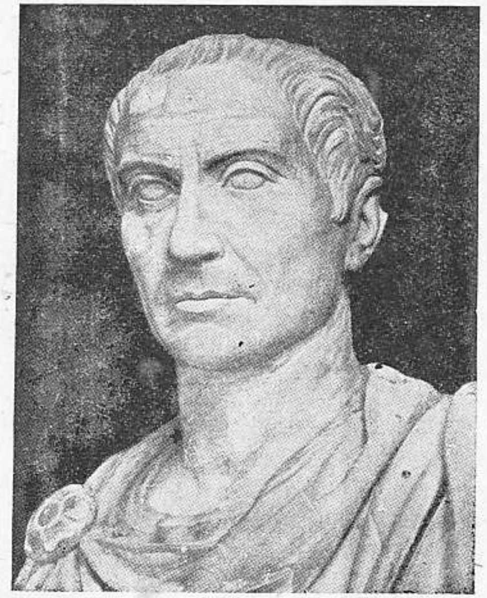

Фиг. 70. Гай Юли Цезар. Мраморна статуя от края на I — началото на II в. от н. е.

Партията на оптиматите и триумвирите

Споразумението на Помпей, Цезар и Крас било посрещнато враждебно от сенаторската партия. Един от нейните привърженици, Марк Теренций Варон, издал против триумвирите сатира, озаглавена „Триглавото чудовище“. Особено дейно се борил против триумвирите Марк Порций Катон, който прибягвал до най-разнообразни средства за защита на републиканските принципи. Когато например Цезар се домогвал до задочното му избиране за консул и някои сенатори били готови да минат на негова страна, Катон държал в сената реч, която

траяла цял ден, и с това попречил да се вземе решение (сенатските заседания могли да продължават само до залез слънце).

Консулството на Цезар

Но сенатът бил безсилен да се бори с триумвирата. В 59 г. в качеството си на консул Цезар прокарал два аграрни закона, които почивали върху същите принципи, както и аграрният законопроект на Сервилий Рул, макар че мащабите им били значително по-малки и по-скромни. За подялба се давали неподелените дотогава италийски земи (кампанските държавни земи се изключвали по първия закон; а вторият закон включил и тях във фонда на земите, подлежащи на подялба). Освен това държавата купувала земя от частни лица по цени, посочени в цензовите списъци; предвидено било да се даде земя на 20 хиляди души, на първо място на ветераните на Помпей, а след това — на малоимотните граждани, които имали не по-малко от три деца; снабдяваните със земя се извеждали в колонии и добивали малки участъци, които оставали неотчуждаеми в продължение на 20 години. В сената предложенията на Цезар срещнали силна опозиция, но въпреки това Цезар ги внесъл в народното събрание. Войниците на Помпей се явили на Форума със скрито под дрехите оръжие. Събранието било извънредно бурно, понякога работата стигала до същинско сбиване. Катон и Бибул се стремели с всички средства да попречат на прокарването на законопроекта. Тогава те били насила отстранени от събранието. На интерцесията на трибуните Цезар просто не обърнал внимание. В резултат основният закон бил приет, а след известно време минало и допълнението към него (за подялбата на Кампанското поле). За прокарването на закона била избрана комисия от 20 лица, в състава на която влезли видни сенатори, в това число и Цицерон. Под страх на сурово наказание сенаторите трябвало да положат клетва за вярност на закона и били принудени да се подчинят; само Катон и още един сенатор упорствували известно време, но сетне и те положили клетва.

Със специален закон били утвърдени разпорежданията на Помпей на Изток. Освен това бил гласуван закон, по който се намалявала откупната сума за данъците в Азия, което задоволявало Крас и неговите приятели от конническото съсловие; прокаран бил законът на Юлий за изнудването (lex Iulia de repetundis), който засилвал наказанието за изнудване в провинциите и определял по-точно компетенцията на провинциалните наместници; въведено било обнародването на сенатските постановления, което напомняло вестниците на новото време и осуетявало фалшификацията на сенатските решения; издадени били и ред други закони, засягащи разни области на управлението.

Съгласно закона на народния трибун Публий Ватиний. Цезар получил управлението на Цизалпийска Галия и Илирия за петгодишен срок с извънредно широки пълномощия и с правото да набира армия в състав до два легиона; и срокът, и пълномощията на Цезар били нещо необикновено, прецедент бил само законът на Манлий, засягащ командуването на Помпей на Изток. Поради смъртта на наместника на Трансалпийска Галия сенатът дал и тая област на Цезар. Провинциалното управление трябвало да достави на Цезар военна слава и богатство, както и предани нему войски.

Трибунатът на Клодий

За 58 г. били избрани за консули привърженици на триумвирите. Между народните трибуни за тия години бил Публий Клодий.

Тъй като патрициите нямали право да се избират за народни трибуни, Клодий се записал плебей.

Той бил от оная знатна младеж, която в обществената си дейност поставяла на пръв план личните си цели, като смятала за оправдани всички възможни средства. Клодий служел в армията на Лукул. Той бил недоволен от началника си и дори се опитал да вдигне въстание против него. Политическата си кариера Клодий започнал като обвинил Катилина в изнудване, макар че поддържал доста лениво това обвинение и може би сам бил покъсно между привържениците на Катилина. През 62 г., по време на празника в чест на Добрата богиня, на който могли да присъствуват само жени, Клодий, преоблечен в женски дрехи, се промъкнал в къщата на върховния понтифекс Юлий Цезар, гдето се празнувал тоя празник, за да се срещне с Цезаревата жена Помпея. Клодий бил обвинен в светотатство, но Цезар отказал да поддържа това обвинение и се ограничил само да прати развод на жена си. Съдебното разглеждане на делото за светотатство се свършило с оправдаването на Клодий. Между ония, които искали осъждането на Клодий, бил Цицерон и това довело до лична вражда между Клодий и Цицерон.

След като встъпил в длъжност, Клодий взел всички мерки, за да заздрави влиянието на Цезар между долните слоеве на градското население. В самото начало на 58 г. той прокарал четири закона: единият от тях отменявал заплащането на хляба, който се раздавал всеки месец на малоимотното градско население; по втория се възстановявали кварталните колегии (collegia compitalia), които били един вид политически клубове и били затворени със сенатско постановление в 64 г. през време на борбата с Катилина [1]; третият закон ограничавал властта на цензорите при съставянето на сенатските списъци, с което Клодий привличал на своя страна ония сенатори, които били заплашени с изключване от сената; най-после, четвъртият закон забранявал на висшите магистрати през дните на комициите да наблюдават небесните поличби, тъй като въпреки упадъка на традиционната религия оптиматите доста често си служели със старовремските правила и под предлог на неблагоприятни небесни поличби се опитвали понякога да обявяват за недействителни приетите закони. Клодий се оградил с отреди, съставени от роби и от долните слоеве на градското население, и комициите послушно приели всички негови предложения. Той бил свързан с Цезар и действувал в негов интерес, но в демагогската си политика отивал много по-далече от своя покровител.

Изгонването на Цицерон

Клодий внесъл законопроект, по който подлежал на изгонване от Рим всеки, който без съд е наказвал със смърт някой римски гражданин. Тоя закон бил насочен против Цицерон, който държал речи против триумвирите и бил личен враг на Клодий. Сенатското решение за смъртното наказание на катилинариите се признавало по тоя начин за незаконно. Цицерон и близките му вземали всички мерки, за да осуетят изгонването. Сенаторите и конниците облекли траурни дрехи, сам Цицерон молил напразно Помпей да му позволи да остане в Рим. Но нищо не помогнало и Цицерон бил принуден доброволно да напусне Рим. Законопроектът бил приет, а след известно време със специално постановление Цицерон бил осъден на изгнание. Къщата му на Палатин била разрушена, а мястото, гдето тя се намирала, било осветено от Клодий за нов храм на богинята на Свободата. Имуществото на Цицерон било конфискувано и доста голяма негова част преминала в ръцете на самия Клодий. Катон Младият също бил отстранен от Рим под благовиден предлог. Той бил пратен на остров Кипър, който по завещанието на египетския цар Александър II (може би фалшиво) преминавал към Рим. Катон трябвало да приеме това наследство.

Час след като Цицерон и Катон напуснали Рим, Цезар заминал от Италия за провинцията си.

3. Войните на Цезар в Галия през 58—56 г.

Към началото на 50-те години на I в. пр. н. е. римляните владеели цяла Цизалпийска Галия (Gallia Cisalpina) и се затвърдили в крайморската ивица на Трансалпийска Галия (Galli Transalpina), но по-голямата част от последната, обемаща

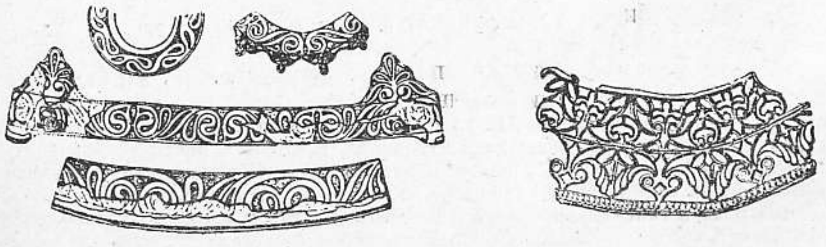

Фиг. 71. Орнаменти и украшения от латенската култура.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 287.

днешна Франция, Белгия, част от Холандия, по-голямата част от Швейцария и простираща се на изток до реката Рейн, оставала свободна. Римляните я наричали „косматa“ Галия (Gallia Comata), за разлика от романизираната Галия, „облечена в тога“ (Gallia Togata).

Келтските племена

Главният етнически елемент в свободна Галия били келтските племена. Те били носители на тъй наречената латенска култура, която заместила културата на ранното желязо, позната под името халщатска. На юг келтското население било смесено с иберите и лигурите, а на сезер то граничело с германските племена. Различавали се три главни групи келтски племена: белгите на север; същинските келти, които били наричани от римляните гали и живеели от Сена до Гарона, и аквитаните, които заселвали териториите от реката Гарона до Пиринейските планини

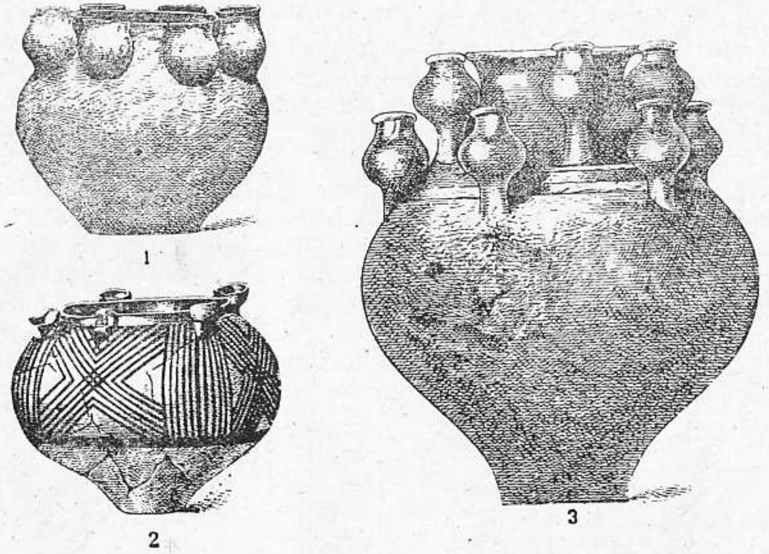

Фиг. 72. Образци от келтска керамика.

Стопанският живот

Голяма роля в стопанския живот на келтските племена играело земеделието. Нивите се засявали със зърнени храни, така че Цезар през време на походите си могъл да си служи с местните продоволствени източници. С време в почти всички келтски области се развива търговията и италийските търговци добре познавали много райони от свободна Галия още дълго време преди походите на Цезар. Голяма роля в галския внос играело виното, което се изнасяло главно чрез Масилия. Търговията вървяла по реките, стоките стигали до северните брегове на Галия и оттам проникнали в южна Британия. В гъсто населените области на Галия, по бреговете на реките и на кръстопътищата възниквали градове, в които се събирали опълченията, уреждали се панаири и се празнували религиозни празници. Градът бил център на племето, там спирали римските и местни търговци и живеели занаятчиите. Археологичните данни свидетелствуват за сравнително високото стъпало за развитието на занаятите. Келтите добре познавали обработката на металите. Те си служели с оръжие от собствена изработка, което запазвало чертите на латенската култура. В изкуството въпреки гръцките и дори източните влияния се запазили черти на самобитност. Боядисани глинени съдове със спираловидни украшения, изящни листа и геометрически рисунки често се срещат при разкопките в разните келтски области. Широко разпространение имали металните изделия, например мечовете; познати били изкусно изпълнени емайлови украшения.

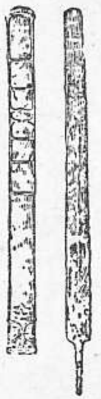

Фиг. 73. Келтски меч.

Социалните отношения

Келтските племена се намирали на разни стъпала на развитие. Докато едни запазвали още чертите на първобитно-общинния строй, други преживявали стадия на разлагане на родовия ред и организирали държава. Начело на племето стояла родовата аристокрация (Цезар я нарича конничество), от която излизали вождовете (principes), надминаващи другите си съплеменници с влияние и богатство.

На голямо влияние се радвала в Галия жреческата каста — друидите, които образували затворена корпорация, в чието ведомство се намирали религиозните работи и които пазели старите предания, предсказвали бъдещето и тълкували обичайното право. Друидите свето пазели от непосветените тайната на своите обреди и учението си. А посвещението се предшествувало от дълги години учение. Само друидите си служели с писмеността, създадена въз основа на гръцката графика, но твърде различна от гръцката азбука. По ония откъслечни сведения, с които разполагаме за друидизма, може да се предполага, че религиозните представи на друидите били обагрени в мрачни тонове; значителна роля в тяхната религиозна система играели вярванията за задгробното възмездие и за преселването на душите. Тия представи трябвало да въздействуват върху масата и да подбуждат келтските воини към храброст и безстрашие. Култът на друидите бил изпълнен с таинственост и запазвал преживелици от отдалечени стадии на човешкото развитие. Друидите не познавали храмове, техните култови събрания ставали в гъсти гори, до най-късни времена те практикували човешки жертвоприношения. Сред населението друидите се радвали на голям авторитет. Те били свободни от всякакви повинности, както и от военна служба, в техни ръце се намирали съдилищата и само те познавали изкуството на лекуването. Друидите възпитавали знатни младежи и някои племенни водачи принадлежали към тяхната корпорация.

Масата на свободното келтско население се намирала, по думите на Цезар, в пълна зависимост от аристокрацията, в състояние близко до робство.

Отношенията между келтските племена

Между отделните галски племена се водели постоянни войни, които пречели на обединението на галите и на създаването на единна държава. Твърде често борбата се водела за земи, удобни за обработка и за пасбища. Не всички племена били окончателно установени на тая или на оная територия. Особено значение за последващата история на Галия имало предвижването на племето хелвети. В края на 70-те години на I в. пр. н. е. те напуснали предишната си територия между Майн и горното течение на Рейн и се заселили в западната част на днешна Швейцария. Преселването на хелветите предизвикало миграцията на германското племе свеви, които проникнали в областта на горния Рейн.

В самата Галия, начело на една от борещите се племенни групировки, били едуите, а главни техни противници—секваните. И едните, и другите имали свои привърженици едва ли не във всяко племенно обединение. В борбата против едуите, секваните призовавали на помощ водача на германското племе свеви, Ариовист, и след дълга борба спечелили победа над едуите (около 60 г. пр. н. е.). Едуите, които се смятали за приятели на римския народ, потърсили подкрепа от римския сенат. Благодарение на намесата на последния Ариовист спрял военните действия против едуите и бил дори признат за приятел на римския народ. Но това компромисно решение не могло да осигури мира, германците се затвърдили в областта на секваните (днешния Елзас) и във всеки момент можели да нахлуят в пределите на съседните галски племена.

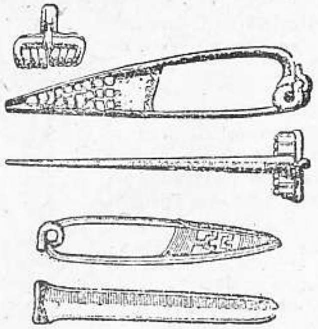

Фиг. 74. Келтски украшения.

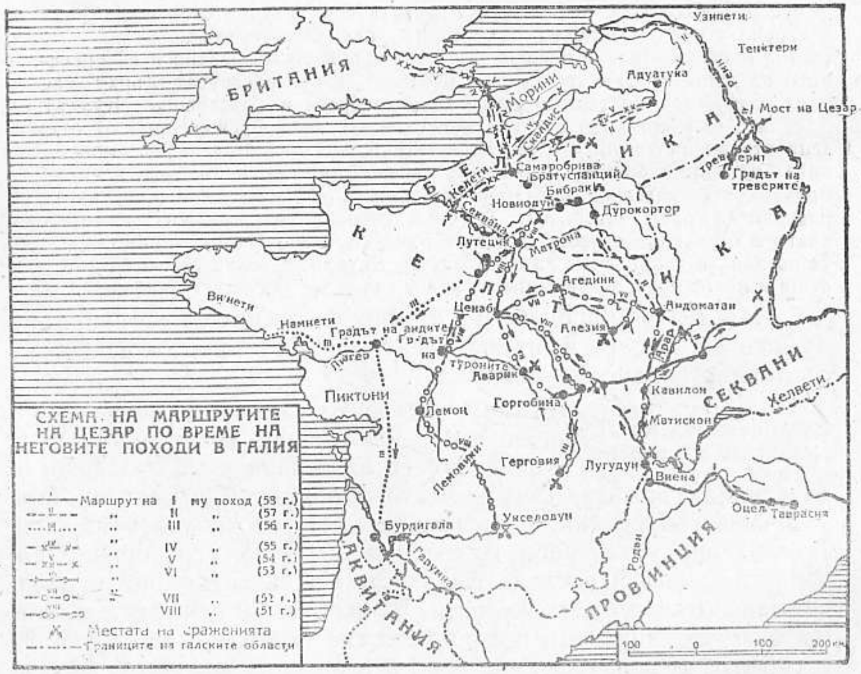
БРИТАНИЯ
Морини
Скалдис
Адуатука
Узипети
Тенктери
Рейн
Мост на Цезар
Б Е Л Г И К А
Келети
Секвана
Самаробрива
Братуспанций
Бибракъ
Новиодун
Дурокортор
тревери
Градът на треверите
Лутеция
Матрона
К Е Л Т И К А
Ви'нети
Намнети
Градът на андите
Лигер
Гр-дът на туроните
Ценаб
Агединк
Алезия
Андоматан
Арар
Аварик
Горгобина
Пиктони
Лемон
Лемовики
Герговия
Лугудун
Кавилон
Матискон
СЕКВАНИ
Хелвети
Виена
Оцел
Таврасия
Бурдигала
Гарунна
Уксселодун
Родан
АКВИТАНИЯ
ПРОВИНЦИЯ
СХЕМА НА МАРШРУТИТЕ НА ЦЕЗАР ПО ВРЕМЕ НА НЕГОВИТЕ ПОХОДИ В ГАЛИЯ
Маршрут на I му поход (58 г.)
" II " (57 г.)
" III " (56 г.)
" IV " (55 г.)
" V " (54 г.)
" VI " (53 г.)
" VII " (52 г.)
" VIII " (51 г.)
Местата на сраженията
Границите на галските области
100 0 100 200 км

Схема на маршрутите на Цезар в Галия.

Голяма опасност създавало за римляните новото придвижване на хелветите, които напуснали мястото си и тръгнали на запад.

Борбата на Цезар с хелветите и свевите

През март 58 г. Цезар пристигнал в провинцията. Той взел всички мерки, за да не могат хелветите да нахлуят в римските владения, а когато хелветите се насочили през земите на секваните и на едуите, Цезар, основавайки се на молбата, която му отправили последните, преминал границите на своята провинция и тръгнал след хелветите. Около града Бибракта станала битка между римляните и хелветите, които въпреки численото си надмощие претърпели поражение и били принудени да сключат с Рим мир и съюз, както и да изпълнят искането на Цезар да се върнат на старото място на заселването си.

След това Цезар се намесил във вътрешните работи на келтските племена и се проявил като покровител на едуите и като техен защитник срещу Ариовист. Той нападнал германците, преди последните да могат да получат подкрепление от местата отвъд Рейн. Въпреки упоритата съпротива на свевите, въпреки тяхното числено надмощие над римляните и изкусната тактика на Ариовист те били разгромени в околностите на днешния град Страсбург.

Победата над Ариовист имала огромно значение. Тя осуетявала нахлуването на нови германски пълчища от местата отвъд Рейн и затвърдявала влиянието на Цезар в Средна Галия, като създавала с това условия за покоряване на останалите части на страната. Края на 58 г. и началото на 57 г. Цезар прекарал в Цизалпийска Галия, като изпълнявал длъжността проконсул.

Покоряването на северните галски племена

Борбата на Цезар със северните келтски племена, белгите, започнала през пролетта на 57 г. Войската на Цезар била значително по-малка от белгийското опълчение, но последното не могло да запази за дълго боеспособността си и се разпаднало. Отделни племена оказвали упорита съпротива и нападението на едно от тях (нервиите) едва не свършило с разгром на римската армия. Но благодарение на изкуството си да се ориентира бързо в най-тежките обстоятелства, Цезар се спасил. Всички белгийски племена били покорени. Под предлог на наказание за вероломното нападение върху римляните били продадени в робство 53 хиляди души от племето адуатуки.

Цезар отишъл в Илирия, а неговите легати продължили покоряването на Галия. От тях особено се отличил Публий Крас, син на триумвира. Той сполучил да подчини африканските племена. Северозападните племена с помощта на британците създали една не много голяма флота, но били разбити от самия Цезар в битката при Лоара. Към края на 56 г. покоряването на Галия може да се смята за привършено. Победата дала на римляните огромна плячка — маса добитък, скъпоценни метали, десетки и дори стотици хиляди роби. Успехите на Цезар предизвикали удивление и възторг в Рим. По постановление на сената били учредени празненства, които траели петнадесет дни.

4. Спогодбата в Лука

Положението в Рим

В Рим след бурната 58 г. отново се затвърдила сенаторската партия. В противовес на Клодий бил изтъкнат народният трибун на 57 г. Тит Аний Милон, който действувал със същите методи, както и Клодий, но бил на страната на сената. Тая година оптиматите сполучили да издействуват връщането на Цицерон. В италийските муниципии и в самия Рим му било уредено тържествено посрещане, отразяващо недоволството от господството на триумвирите. Помпей, който враждувал с Крас, отново се сближил със сената и получил извънредни пълномощия за снабдяване на Рим с продоволствие. Отношенията между Помпей и Крас станали пак обтегнати, в града било неспокойно, уличните сблъсквания между привържениците на Клодий и на Милон станали обикновено явление. В сената се засилили нападките срещу триумвирите. Триумвиратът преживявал криза и Цезар взел всички мерки, за да го възстанови и заздрави.

Срещата в Лука

През пролетта на 56 г. в град Лука станала среща на триумвирите, която минала в необикновено тържествена обстановка. Те се придружавали от видни сенатори, между които имало магистрати и промагистрати, лица с преторски и консулски ранг. В резултат на преговорите политическият съюз на най-видните в Рим лица бил заздравен и правата на триумвирите били разширени; на Цезар бил продължен с още пет години срокът за управляване на Галия, било решено Помпей и Крас да бъдат избрани за консули през 55 г., след което Помпей да получи за петгодишен срок управлението на Испания, а Крас за същия срок — Сирия, която го привличала с богатството си и с възможността да спечели военна слава в борбата с партите.

След връщането си в Рим Помпей и Крас, въпреки известна съпротива на оптиматите, сполучили да наложат осъществяването на плана, набелязан в Лука. Като консули Помпей и Крас прокарали редица постановления в полза на триумвирите. Още преди да се привърши консулството му Крас отишъл в Сирия, а Помпей останал в Италия и управлявал Испания чрез легати.

5. Партия и Рим в средата на I в. пр. н. е.

Политическият строй на Партия

Дипломатическите отношения между Партия и Рим започват в 92 г. пр. н. е., когато пратеници на партския цар се явили в Кападокия при намиращия се там Сула и му предложили договор за съюз против понтийския цар Митридат VI Евпатор. Партия била управлявана тогава от Митридат II. Той бил деятелен цар, така ча при него партската държава се съвзела от нахлуванията на варварските племена от Средна Азия и отново изместила границите си на запад.

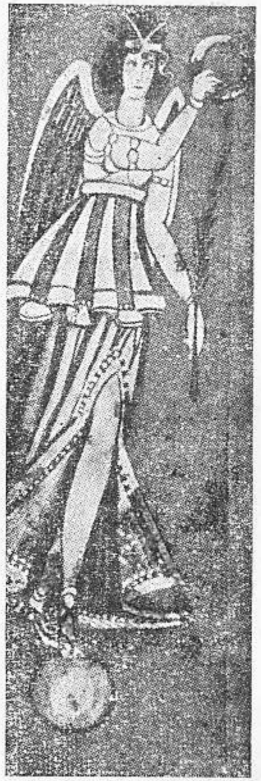

Фиг. 75. Изображение на Виктория в Дура-Еврòпос, характерно за партско-елинистическия стил. Живопис.

Партските царе произлизали от рода на Аршакидите и сами се смятали за приемници на персийските царе от рода на Ахеменидите. Властта им била абсолютна, но изборът на приемник не зависел от царуващия монарх, а от два аристократически съвета, които му избирали приемник измежду близките му роднини.

Смъртта на царя обикновено се придружавала от спорове между претендентите и тия спорове преминавали в междуособни войни. Между придворната аристокрация играели видна роля седем рода, които третендирали че произлизат от водачите на партските завоеватели. Но наред с аристокрацията, в придворния живот и междуособните войни голяма роля играели васалните царе и владетелните князе на разните области на Иран, които влизали в състава на партската монархия. Степента на тяхната зависимост от Партия се определяла от силата на централната власт. Вековните области на персийската монархия (Мидия, Персия) продължавали да се делят на сатрапии.

Партската държава била образувана след въстанието на населението на северен Иран срещу тиранията на елинизираната администрация на монархията на селевкидите. Аршакидите възстановили староперсийските учреждения и обичаи. Между партската бюрокрация имало доста много гърци, но те били търпени само като преводачи, инженери, придворни артисти и търговци, без да им се доверяват когато и да било висши постове, както това ставало в елинистичните монархии. Към края на II в. пр. н. е. в състава на аршакидската монархия влизали някои гръцки градове, които продължавали да се радват на известна автономия.

Подобно на монархиите на Кир и на Александър Партия била конгломерат от разни народи, намиращи се на разни стъпала на общественостопанско развитие. Населението на северните, североизточните и източните гранични области на Иран запазвало чертите на първобитно-общинния строй, а за бита на гръцките градове от долината на Двуречието било характерно развитото робовладение.

Партските аристократи притежавали в северозападните части на Иран извънредно големи имения, обработвани с труда на зависими и полузависими земеделци. Занаятите били развити главно в гръцките градове на Двуречието и не играели съществена роля в живота на страната. Голямо значение имала транзитната търговия. През Партия и Бактрия минавали търговските пътища, свързващи Китай с големите центрове на Средиземноморието. Един от тях бил прочутият „копринен път“, по който скъпите китайски платове се докарвали в Сирия и дори в Египет. За господството над най-важните търговски центрове партите водели борба отначало с гръцко-бактрийското царство и със Селевкидите, а сетне с римляните.

В 130 г. пр. н. е. партите трябвало да издържат тежка борба отначало със селевкидските управници, които направили последен отчаян опит да възстановят господството си над Иран, а след победата над тях да отблъсват нашествието на средноазиатските скитници, саките, които жестоко опустошавали не само Иран, но и част от Месопотамия. Двама партски царе загинали в борбата със саките. Едва през време на царуването на Митридат II (Аршак IX) партската държава отново закрепнала. Пак към това време се отнася и военната реформа, която довела до превъоръжаване на партската войска. Митридат II се отказал от елинистичната система на армия от смесен тип, която в основата си се състояла от наемници. Той почнал да комплектува войската си от зависими хора на самия цар и на васалните владетели. Основна част на партската войска станала конницата, която се състояла от два разреда: тежковъоръжени и лековъоръжени. Тежковъоръжените кавалеристи били облечени в металическа броня (покриваща не само конника, но и коня) и били въоръжени с копия и мечове. Наред с тежката ударна конница добили голямо значение лековъоръжените кавалерийски отреди, съставени от стрелци с лъкове, които обсипвали неприятеля с град от стрели.

Рим и Партия в първата половина на I в.

Проникването на изток докарало римляните в непосредствен досег с партите. След преговорите на пратениците на Митридат II със Сула неговият приемник Фраат III търсел съюз с Лукул, като искал от римляните да признаят претенциите му върху всички области на изток от реката Евфрат. След като получил устното съгласие на Лукул и на сменилия го Помпей за тия условия, Фраат, като римски съюзник, нападнал арменския цар Тигран Велики. Но отношенията на римляните с Партия скоро се променили. След бягството на Митридат VI Евпатор, Помпей признал Тигран за приятел на римския народ. По искане на римския командуващ, въпреки всички договори и предишни обещания, Фраат III трябвало да опразни заетата от него територия. Партите дълго помнели тая двойствена игра на римските пълководци.

Около 57 г. Фраат III бил убит от синовете си Ород и Митридат, между които възникнала война за престола. Митридат избягал в Сирия и потърсил подкрепа от Авъл Габиний, известен привърженик на Помпей, който управлявал тогава тая провинция; цар на Партия станал Ород II. Габиний почнал енергично да се готви за поход, но не осъществил плана си и вместо опасния поход срещу партите предпочел лесната и доходна експедиция в Египет. Това начинание било осъществено въпреки волята на сената. Изгоненият от населението цар Птолемей Авлет бил отново покачен от Габиний на египетския трон, а съперниците му, жестоко наказани. Когато се върнал в Рим с богата плячка, Габиний бил даден под съд; подкупените съдии го оправдали, но това предизвикило недоволството на опозиционните групи; делото преминало в комициите и Габиний бил осъден.

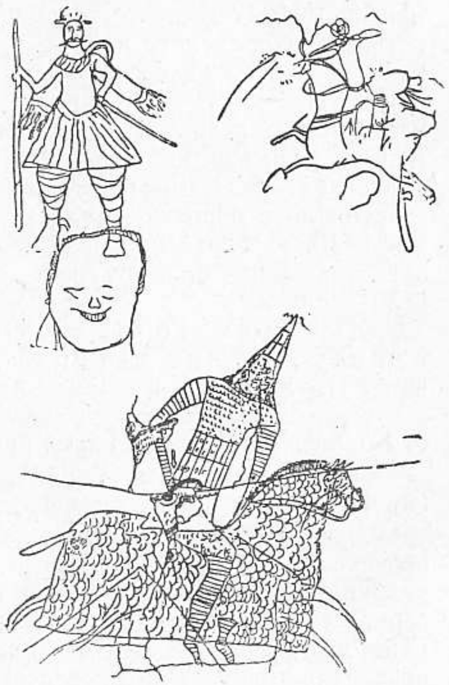

Фиг. 76. Партски войници. Рисунки из Дура Европос.

Експедицията на Крас

Още при сключването на спогодбата в Лука, Крас имал предвид да предприеме поход против партите, който му се струвал примамливо и лесно начинание, обещаващо военна слава и богата плячка. В 54 г. той нахлул в Месопотамия и завзел редица градове, но за зимата извел армията си в Сирия. В 53 г. Крас отново тръгнал против партите. Римляните не били свикнали с природните условия на Месопотамия; водачите им били несигурни. Отначало партите не приемали сражение; най-после около Каре, Крас срещнал партската войска, състояща се от отлична кавалерия, която обсипала противника с град от стрели. В това сражение загинал синът на Крас, били убити и попаднали в плен голям брой римляни; в ръцете на партите преминали римските знамена (сребърни орли), а сам Крас, който в момента на отстъплението приел предложението на партите да започне преговори с тях, бил предателски убит. „Старите парти — казва другарят Сталин — знаели за. . . контранастъплението още тогава, когато увлекли римския пълководец Крас и войските му във вътрешността на страната си, а после преминали в контранастъпление и ги погубили.“[1]

---

[1] Ответ тов. Сталина на письмо тов. Разина („Большевик“, № 3, 1947, стр. 8).

Квесторът на Крас, Гай Касий Лонгин, сполучил да изведе в Сирия остатъците от римската войска. Цяла Месопотамия се намерила в ръцете на партите. В 51 г. те дори преминали Евфрат и въпреки упоритата съпротива на римляните останали в пределите на Сирия, като заплашвали с нападения римляните и техните съюзници. Само вътрешните вълнения в самата Партия ги принудили в 50 г. да изведат войските си назад, отвъд реката Евфрат. Към средата на I в. всички по-големи държави на елинистичния Изток загубили самостоятелността си. Само партското царство, което израснало и закрепнало в борбата с елинизма, запазвало своята независимост. До началото на I в. Рим и Партия нямали досег. Битката при Каре била първото сериозно сблъскване на двете велики сили.

От времето на похода на Крас партският въпрос започва да играе главна роля във външната политика на Рим на Изток.

6. Борбата на Цезар в Галия през периода 55—50 г. пр. н. е.

През зимата на 56—55 г. Цезар водил война с германските племена, които преминала Рейн. Те смятали да се затвърдят в Галия. След като влязъл с тях в преговори, Цезар неочаквано ги нападнал. Повечето германци били избити и само конницата сполучила да се оттегли зад Рейн. Преследвайки германците, Цезар пръв от римските пълководци преминал Рейн и останал 18 дни на десния му бряг. Преминаването през Рейн трябвало да демонстрира мощта на римското оръжие.

Походът на Цезар в Британия

Друго начинание през 55 г. бил походът на Цезар в Британия. Тя била населена от келтски племена, които били свързани с континенталните си съплеменници чрез обща религия, обичаи и език и неведнъж им помагали в борбата срещу римляните. Цезар направил в Британия десант с два легиона, и победил племената, действуващи против римляните, но неблагоприятното годишно време, избрано за експедицията, го принудило да сключи мир и да се върне назад. Цезар енергично се подготвил за нова експедиция и през следващата 54 г. се прехвърлил в Британия с по-голяма войска, подкрепена от галска конница. Той проникнал във вътрешността на острова, преминал Темза, но успехите му в края на краищата не били много големи. При все това, независимо от резултатите си, експедицията в Британия, малко позната страна, за природата и населението на която римляните имали най-фантастични представи, направила в Рим голямо впечатление.

Антиримското движение в Галия

През време на британския поход между галите се засилило антиримското движение. Римската политика не намирала съчувствие всред мнозинството на галското население. Галските отреди били принудени да се сражават на страната на римляните, задължителните предавания на храни и други продукти, необходими за издръжката на римските войски, постоянно се увеличавали. Римляните се месили във вътрешните работи на галските племена, подкрепяли една партия против друга или издигали едно племе и унижавали друго. Политиката на Цезар не се различавала от политиката на другите завоеватели. Недоволството и стремежът да се изгонят от страната чужденците обединили всички слоеве на галското общество — от друидите и племенните водачи до разорените и обеднели гали. Движението се почнало между белгийските племена. Един от римските гарнизони бил напълно избит. Друг римски лагер, гдето бил легат братът на Цицерон, Квинт, бил обграден от галите и държан в обсада дотогава, докато в помощ на Цицерон се явил сам Цезар.

Въстанието на Верцингеториг

Тия избухвания били прелюдия за голямото галско въстание от 52 г. В това време Цезар се намирал в Цизалпийска Галия и будно следял ония бурни събития, които се развивали тогава в Рим. Но тия събития не останали незабелязани и от галските водачи, които се готвели за действия против римляните. Начело на антиримското движение стоял младият, но даровит водач на арверните Верцингеториг, който се отличавал с храброст и имал влияние както между съплеменниците си, така и сред съседите си. Към въстаналите се присъединили дори ония племена, които по-рано били на страната на Рим.

Цезар се намирал далече от войската си, пръсната из цяла Галия. Верцингеториг имал за цел да откъсне Цезар от северните му войски и отчасти сполучил в това. Но Цезар действувал твърде решително; след като събрал значителна част от отредите си, той ги засилил с наемна германска конница. С въстаналите той се разправил необикновено жестоко. В град Аварик, който Цезар завладял след продължителна обсада, били избити около 40 хиляди души, между които имало и жени, и деца. Но нападението на Цезар върху Герговия, гдето се укрепил Верцингеториг, завършило с пълна несполука. Въстанието станало всеобщо; срещу римляните се обявили дори едуите. Галските племена избрали Верцингеториг за водач в борбата с Рим. Римляните били заплашени от опасността да бъдат отрязани от Цизалпийска Галия, която можела на свой ред да се подложи на галски нахлувания. След несполуката си при Герговия Цезар се съединил със своя легат Лабиен в северна Галия и се насочил на юг, но из пътя трябвало да издържи нападението на Верцингеториг. Благодарение на германската конница Цезар все пак сполучил да отблъсне атаките на галите. Верцингеториг трябвало да отстъпи и да се подслони в укрепения лагер в Алезия, като създаде всички условия за продължителна отбрана. Римляните обсадили крепостта от всички страни и Верцингеториг бил отрязан от галското опълчение, което напразно се мъчело да помогне на своя водач. Гладът накарал в края на краищата Верцингеториг да се предаде. Той се надявал на милостта и великодушието на победителя, но надеждите му не се оправдали: галският водач бил откаран във вериги в Рим. До триумфа на Цезар го държали в едно подземие, а след това той бил екзекутиран.

Падането на Алезия било тежък удар за бунтовниците. Единната им организация се разпаднала, но въстанието още не било окончателно потушено. Много племена продължавали борбата с Рим, и последните битки се водели още в 51 г. Племената, които преминавали на страната на Рим, получавали прошка и за разлика от първата година на въстанието Цезар демонстрирал своето милосърдие (clementia).

Галия под римско господство

„Косматата Галия“ (Gallia Comata) станала римска чак до Рейн. Но тя не била обявена за провинция. Галските племена формално се смятали в съюзни отношения с Рим и се намирали под наблюдението на управителя на Нарбонска Галия. Те били длъжни да плащат всяка година известна сума, която достигала общо взето до 40 милиона сестерции. За разлика от другите провинции, данъкът (tributum) бил събиран не от публикани, а от представители на отделните племена. Това било едно от съществените нововъведения на Цезар, което избавило новозавоюваните области от прекалена експлоатация от страна на римските закупвачи на данъка, които разорявали провинциите и често пъти давали поводи за бунтове.

В римската история галската война е извънредно важно събитие, което ускорило разлагането на Републиката и образуването на Империята. Галските походи разкрили пред Цезар нови перспективи. Те съдействували за радикални промени на политическото положение в Рим.

В ръцете на Цезар паднала грамадна плячка. Обогатявайки се сам, Цезар не забравял и своите приятели и сподвижници. Мнозина от тях забогатели и станали магнати. Галската плячка дала възможност на привържениците на Цезар да развият широка демагогска политика. С галски пари се покривали разходите за уреждане на зрелища, празненства, за раздаване на храни, подаръци и подкупи.

Наскоро след завоюването на свободна Галия там били основани римски колонии. Галските земи, които преминали към едрите римски притежатели или останали в ръцете на местната аристокрация, почнали да се обработват интензивно. Засилила се твърде много размяната между разните италийски и галски области. Някои градове в Цизалпийска Галия и Етрурия произвеждали стоки, които се пласирали в транзалпийските области. Но и в самата Галия почнало да се развива производството както на селскостопански произведения, така и на занаятчийските изделия. Няколко десетилетия по-късно продуктите на галското производство успешно конкурирали италийските стоки.

Макар Галия неведнъж да проявявала недоволството си от римското господство, романизацията все пак правела бързи успехи. Най-големите галски селища се превръщали в римски градове, гдето се развивала гало-римска култура, която се отличавала със своеобразие, и изиграла голяма роля в историята на възникването на западноевропейската цивилизация.

ГЛАВА XXI

БОРБАТА МЕЖДУ ЦЕЗАР И ПОМПЕЙ. ДИКТАТУРАТА НА ЦЕЗАР

1. Политическият живот в Рим в края на 50-те години на I в. пр. н. е.

Докато Цезар водел войни в Галия, в Рим ставали събития, свидетелствуващи за задълбочаването на политическата криза, преживявана от Републиката още от началото на I в. пр. н. е. Партията на оптиматите продължавала борбата си против триумвирите. Политическите процеси, главно по дела за злоупотребления в провинцията, разкривали най-невероятни злоупотребления от страна на римските администратори и финансисти в подчинените на Рим области. Но подкупните съдии оправдавали дори ония, за престъпността на които не можело да има съмнение. Борбата през време на изборите за магистрати стигала до необикновена острота, предизборните събрания преминавали във въоръжени сблъсквания из улиците на Рим.

Убийството на Клодий

В 53 г. за консулските места се водели същински битки, така че консулите не могли да бъдат избрани. Отредите на Клодий, съставени от лумпен-пролетарски елементи и роби, се сражавали със също такива отреди на Милон, изтъкнат от оптиматите. Милон претендирал за консулство, а Клодий искал да стане претор. В началото на 52 г. те двамата се срещнали случайно близо до Рим, над Апиевия път. И единият, и другият били придружавани от въоръжени хора. Станало скарване, което преминало в сбиване и в което Клодий бил убит от хората на Милон.

Убийството на Клодий предизвикало в Рим вълнения. Тълпата, в която освен плебеи имало много роби, възбудена от речите на трибуните, приятели на Клодий, тържествено пренесла неговия труп на Форума в Хостилиевата курия (мястото на сенатските заседания), гдето била запалена погребална клада; от това избухнал пожар, през време на който изгоряла курията. Тълпите народ искали отмъщение за смъртта на Клодий. В столицата се създало положение, опасно за господствуващите класи.

Извънредните пълномощия на Помпей

Сенатът дал на Помпей извънредни пълномощия, като му възложил да потуши движението и да възстанови реда в Рим. Въпреки обичаите Помпей бил избран за 52 г. за консул без колега (sine collega). От тоя момент се оформява сближението на Помпей с оптиматите, което довело в скоро време до скъсването му със Цезар. Помпей съсредоточил в ръцете си разни магистратури (консулство, проконсулство в испанските провинции, извънредни пълномощия за снабдяването на Рим с продоволствие). Това съсредоточаване на длъжности било необикновено за предшествуващите периоди на римската история, но то станало прецедент за събитията на бъдещето. Помпей прокарал строги закони против провинените в насилие и подкуп; ревизирани били и списъците на съдиите. Оптиматите трябвало да пожертвуват Милон. Съдът над него ставал в твърде напрегната обстановка. Защитителната реч на Цицерон нямала успех. Милон бил осъден и бил принуден да замине в изгнание.

Същата година Помпей прокарал ред закони, които засилвали наказанията за подкуп, регулирали реда при изборите за висшите длъжности и установявали нова система за разпределяне на провинциите. Тия закони затруднявали продължаването на пълномощията на Цезар и задочното му избиране за консул за 48 г. А да се яви в Рим като частно лице и да положи сам кандидатурата си било рисковано за Цезар, тъй като противниците му можели да го привлекат към съдебна отговорност, като го обвинят в злоупотребления в неговата провинция. Поводи за обвинения имало доста много; не липсвали и хора, които биха могли да почнат процес против Цезар. По настояването на Цезар и на неговите привърженици Помпей направил уговорката, че личното участие в изборите не се отнася до Цезар, но тая уговорка не била утвърдена от комициите и новите закони създавали условия за нападки срещу Цезар.

Главни противници на Цезар били ръководителите на сенаторската партия — оптиматите, най-ревностен от които бил Катон Младият, а идеолог на цялото направление бил Цицерон. В 51 г. излязъл неговият трактат „За държавата“ (De republica). Подобно на Полибий, Цицерон смята за забележително онова „смешение на формите“, „равновесие на властите“, което се наблюдава в Рим, гдето властта е разпределена между народното събрание, сената и магистратите. Най-интересна, е мисълта на Цицерон за идеалния държавник, „почти божествен мъж“, който в тежкия за държавата момент е управител (rector) и омиротворител (moderator) на държавата. Облечен с особени пълномощия, той се разпорежда еднолично в съгласие с най-добрите хора в държавата, т. е. с оптиматите. Цицерон не посочва кого има предвид, когато говори за идеалния мъж. Напълно е възможно да е идеализирал Помпей, но същевременно Цицерон, както изглежда, не е забравял и себе си, като е загатнал за своите действия през време на борбата с катилинариите.

Съюзът на Помпей с оптиматите засилил позициите на враговете на Цезар. От 51 до 49 г. за консули били избирани крайни негови противници.

2. Гражданската война между Помпей и Цезар

Триумвиратът се разтурил фактически, когато загинал Крас и от съюза на тримата могъщи мъже останали само двамина; за охладяването на личните отношения между Цезар и Помпей съдействувало и това, че малко преди това време умряла дъщерята на Цезар, Юлия, за която Помпей се бил оженил наскоро след образуването на триумвирата.

Крайните оптимати против Цезар

Голяма роля в скъсването на отношенията между Помпей и Цезар изиграли крайните оптимати, най-консервативните представители на сенаторското съсловие.

Консулът за 51 г., Марк Клавдий Марцел, демонстративно се обявил против това, че Цезар широко давал права на римско гражданство на жителите на Цизалпийска Галия. Едного от новите граждани Марцел подложил на телесно наказание и казал, че той може да се оплаче на самия Цезар. Противниците на Цезар искали той да се откаже своевременно от пълномощията си. Помпей, който отначало криел истинското си становище спрямо Цезар, в края на краищата застанал на тяхна страна. Но Цезар имал и доста много привърженици. Между неговите приятели по онова време особено изпъквал Гай Скрибоний Курион, избран за 50 г. за народен трибун. Курион бил по-рано познат като привърженик на оптиматите, но Цезар го подкупил, като платил огромните му дългове. За да прикрие преминаването си на страната на Цезар, Курион започнал демонстративно да държи речи и против Помпей, и против Цезар. На едно от сенатските заседания той предложил Цезар и Помпей едновременно да сложат пълномощията си. При такива условия печелил Цезар, който разполагал с огромната галска плячка и имал широки връзки между римските плебеи. Съвсем неочаквано предложението на Курион било прието от сената с огромно мнозинство, но консулът вдигнал заседанието с думите: „Побеждавайте, за да получите в лицето на Цезар деспота.“[1] Решението на сената не било оформено. Но тоя инцидент тласнал крайните оптимати, привърженици на гражданската война, към решителни действия. Из Рим се пръснали слухове, че Цезар потеглил срещу Италия, а това дало повод на привърженика на оптиматите, консула Гай Марцел, да възложи на Помпей командуването на войските.

---

[1] App., De bell. civ., II, 30.

След като съсредоточил войските си в Транзалпийска Галия, Цезар се намирал с един легион в Цизалпийската провинция, като се мъчел да покаже, че с всички сили гледа да предотврати войната. Отначало той предложил на сената да му остави два легиона и Цизалпийската провинция с Илирик. Когато това предложение било отхвърлено, той се съгласил да разпусне армията си при условие, че и Помпей ще направи същото. Тоя въпрос се обсъждал в заседанията на сената през януари 49 г., Цицерон, който малко преди това се върнал от Киликия, гдето бил проконсул, се мъчел да намери пътища за примирение. Но победили крайните оптимати, към които се присъединил Помпей. Сенатът издал постановление Цезар да сложи пълномощията си и му назначил приемник. Тогава привържениците на Цезар, народните трибуни Марк Антоний и Квинт Касий, наложили на това решение на сената своето „veto“. Но оптиматите не поискали да държат сметка за правата на трибуните, които били принудени да избягат при Цезар

Цезар преминава Рубикон

На 10 януари 49 г. Цезар с един легион преминал реката Рубикон, която отделяла галските провинции от Италия. „Жребият е хвърлен“ (Iacta alea est)[1] — били думите, с които той започнал да прехвърля войските си през реката. С това се почнала гражданската война. Появата на проконсула в Италия с войска била противозаконна. Цезар мотивирал действията си с отмъщение за поруганите права на народните трибуни, като се опитал по тоя начин да стовари отговорността за войната върху враговете си.

Преминаването на Цезар през Рубикон било съвсем неочаквано за неговите противници. Главните военни сили на Помпей се намирали в Испания. Да спре настъплението на Цезар, Помпей не можел; той заедно с голяма част от сенаторите избягал от Рим в източна Италия и отплувал от Брундизий за Гърция. Цезар не сполучил да попречи на това заминаване; но цяла Италия се намерила в ръцете му. Останалите в Италия войски на Помпей преминали на страната на Цезар; той намерил доста много привърженици и в италийските градове. Цезар се насочил към Рим, гдето след бягството на Помпей и на консулите властите бездействували. Преди идването на Цезар някои магистрати се върнали на служба, а народните

---

[1] Suetonius, Divus Iulius, 33.

трибуни събрали останалите в Италия сенатори. Цезар се отнесъл снизходително към заловените си противници, което било нещо необикновено във времената на Марий и Сула. Той само заловил държавната хазна въпреки протестите на един от народните трибуни.

Битката при Илерда

В Рим Цезар не останал дълго време. Той се упътил за Испания, гдето били съсредоточени главните сили на противника му. С неочаквано нападение върху испанските легиони на Помпей, Цезар искал да осуети тяхното настъпление към Италия. Отначало Цезар нямал успех, но когато пристигнали подкрепленията му от Галия, той разбил при Илерда и принудил към капитулация войските на Помпей (49 г.). На връщане Цезар завзел и гръцкия град Масилия. За наказание за упоритата си съпротива Масилия била лишена от независимост и загубила значителна част от територията си. След връщането си от Испания Цезар бил провъзгласен за диктатор, но останал на тая длъжност само 11 дни. Той окончателно възстановил правата на всички прискрибирани от Сула, прокарал изборите за консули и сложил диктаторските си пълномощия. В края на 49 г. Цезар се упътил за Гърция и направил десант в Епир, гдето се срещнал с войските на Помпей.

Битката при Фарсал и нейното значение

Предимството било на страната на Помпей. Той имал достатъчно добре въоръжени и снабдени с продоволствие войски, както и силна флота. Армията на Цезар била добре дисциплинирана, но той не сполучил да я прехвърли цялата отведнъж — на това пречела флотата на Помпей; освен това войските на Цезар били зле снабдявани. Първите сблъсквания на Цезар с Помпей станали в Епир, при Дирахий. През време на тая кампания Цезар понесъл значителни загуби, оттеглил се в Тесалия и разположил войските си около града Фарсал. Наскоро тук се приближил с армията си и Помпей. След успехите при Дирахий намиращите се при Помпей оптимати били сигурни в победата и дори спорели кого да изберат за приемник на Цезар на длъжността велик понтифекс. На тяхната увереност в победата се поддал и Помпей, който решил да даде сражение.

Той смятал да разпръсне конницата на противника с превъзхождащите сили на кавалерията си и да нанесе удар на дясното му крило.

Предвиждайки това, Цезар съсредоточил на дясното си крило 2,000 от най-добрите си легионери. Конниците на Помпей отблъснали конницата на Цезар и почнали да отблъскват войските му от десния фланг, но тук те се натъкнали на тоя отборен отряд, не издържали неговата контраатака и избягали назад, като оголили фланга на армията на Помпей. Тогава Цезар вкарал в действие резервите си, които преминали в настъпление срещу деморализирания противник и се втурнали в неговия лагер. Битката при Фарсал (6 юни 48 г. пр. н. е.) била спечелена от Цезар. Помпей избягал от бойното поле.

Остатъците от неговата армия се предали на Цезар. Сам Помпей се укрил отначало на остров Лесбос, а оттам се прехвърлил в Египет, гдето се надявал да намери подслон и да получи помощ от младия цар Птолемей, когото по-рано покровителствувал. Но по заповед на Птолемей той бил предателски убит, когато слизал на брега.

Изходът на битката при Фарсал и последвалите я събития дават възможност да се съпоставят военните таланти на двамата съперници — Помпей и Цезар. „Помпей — пише Маркс — незаслужено спечелил слава отначало благодарение на това, че си присвоил успехите на Лукул (против Митридат), сетне успехите на Серторий (в Испания) и т. п., после на „young man“ (помощника) на Сула и т. н. Щом се опита да покаже в борбата против Цезар талантите си — той е нищожество. Цезар прави редица най-големи военни грешки, умишлено екстравагантни, за да обърка филистера, когото има срещу себе си. Всеки римски генерал, някой си Крас, би унищожил Цезар шест пъти през време на Епирската война. Но с Помпей той може да си позволи всичко.“[1]

Помпей загинал, като се сражавал в съюз с оптиматите. По-късната римска политическа традиция го представила като мъченик за свободата, за републиката, за бащините традиции. Тая представа едва ли е отразявала истинските намерения на Помпей, който много пъти променял политическите си позиции; както и Цезар, той вървял към единовластие. Пред него витаел идеалът на елинистическия герой победител. Не напразно той се смятал за нов Александър и се мъчел да подражава на македонския завоевател.

Стремейки се да заграби властта, той стоял неизмеримо по-долу от своя противник като политически деец и като пълководец.

3. Александрийската война и победата на Цезар над Фарнак

Цезар пристигнал в Александрия три дни след смъртта на Помпей. В Египет се водела по онова време династическа борба: по завещанието на Птолемей Авлет, който умрял малко време преди това, Египет трябвало да бъде управляван от по-голямата му дъщеря Клеопатра и от сина му Птолемей Дионис. Между брата и сестрата се почнала борба, която се превърнала в открита война. Клеопатра била изгонена от Александрия и Египет бил управляван от непълнолетния Птолемей Дионис. След пристигането си в Египет Цезар събрал огромните суми, които му дължал Птолемей Авлет, и поискал арбитражен съд по делото за престолонаследието. Клеопатра тайно се върнала в Александрия и проникнала при Цезар. Цезар се увлякъл по младата царица, която се отличавала с ум и с образование. Отношенията между Цезар и Клеопатра не могат обаче да бъдат сведени към една проста романтична история. Облягайки се на Цезар и на войската му, Клеопатра искала да си върне властта, а Цезар имал нужда от огромни средства, за да осъществи политическите си планове. Той провъзгласил Птолемей и Клеопатра за египетски царе, но партията на Птолемей, подкрепяна от александрийците, била недоволна от неговата политика. В Александрия се почнало въстание, което заплашвало дори живота на Цезар. Опасявайки се, че спрялата в пристанището флота може да премине към въстаналите, Цезар заповядал да я изгорят. През време на пожара изгоряла част от прочутата Александрийска библиотека. Цезар бил спасен само от военните подкрепления, които пристигнали навреме от Сирия. В сражението край Нил римляните спечелили победа. Цезар се върнал в Александрия като победител и възстановил правата на Клеопатра.

---

[1] Письмо Маркса Энгельсу от 27 февраля 1861 г., Сочинения Маркса и Энгельса, т. XXIII, стр. 15.

Престоят на Цезар в Александрия дал възможност на враговете му да съберат сили. Синът на Митридат VI Евпатор, Фарнак, завзел съюзните и зависими от Рим царства, и дори Витиния, която принадлежала на Рим. С необикновена бързина Цезар пристигнал от Египет в Азия, без особена мъка победил Фарнак и лаконично съобщил в Рим за победата си: „Дойдох, видях, победих“ (veni, vidi, vici).[1]

Фарнак избягал в Пантикапей, гдето бил убит от пълководеца Асандър, който в негово отсъствие управлявал Боспорското царство. Победата над Фарнак сложила начало на римската намеса в работите на Боспорското царство. Макар че опитът на Цезар да утвърди в Боспор свой кандидат завършил с несполука: новият претендент загинал в борбата с Асандър.

След като уредил азиатските работи, Цезар се върнал в Рим.

4. Социалните движения в Рим през 48—47 г.

Въпросът за дълговете през 49—48 г.

Икономическото положение на Рим през време на гражданската война се влошило. Стойността на парите падала, животът поскъпвал и поради това въпросът за дълговете се изострил. Лозунгът за касация на дълговете отново ставал актуален. В 49 г., както изглежда, под влияние на градския плебс, който настоявал да се анулират дълговете, Цезар прокарал следните мерки: лихвите се прихващали за сметка на дълга, имуществото, което постъпвало за сметка на взети в заем пари, трябвало да се приема по оная цена, която съществувала преди гражданската война. Освен това било постановено, никой да не може да държи на ръка повече от 60 хиляди сестерции.

---

[1] Suet. Iul., 37,2.

Предложенията на Целий Руф

Това разрешение на въпроса не задоволявало нито длъжниците, нито кредиторите, и през 48 г., когато Цезар бил на изток, преторът Марк Целий Руф отначало предложил да се отсрочи плащането на всички дългове за шест години, а когато това предложение срещнало съпротива, внесъл в народното събрание законопроект, с който се касирали всички дългове и наемателите се освобождавали от плащане на наем за проживяното време. Цезарианският сенат уволнил Целий от длъжност. Тогава той заминал за южна Италия, гдето заедно с върналия се от изгнание Милон, образувал от помпеянци, гладиатори и роби, на които обещал свобода, отреди и подготвил въстание, но въстаническите отреди били разпръснати от пратените от Рим войски, а Целий и Милон били убити.

Движението на Долабела

На следната 47 г. народният трибун Публи Корнелий Долабела подновил законопроекта за касация на дълговете и за освобождаване на наемателите на жилищата от наем. Долабела вдигнал въстание, в което взели участие плебеи и освободени роби. Марк Антоний (който бил трибун за 49 г.), оставен от Цезар в Италия, потушил движението.

Социалните реформи на Цезар

Връщането на Цезар в Рим съвпаднало със засилването на помпеянците в Африка; сред нобилитета и оная част на конничеството, които симпатизирали на Помпей, отново възкръснали надеждите за поражение на Цезар. Поради това Цезар се принудил да търси опора между плебса. Цезар не изказал недоволство от мерките на Антоний, но не скъсал и с Долабела. Без да приема цялата програма на последния, той прокарал отменяването на дълговете по жилищния наем за една година за ония, които в Рим плащали 2 хиляди, а в италийските градове — 500 сестерции. В интереса на длъжниците било постановено лихвите да се прихващат за сметка на дълга.

За да повдигне италийското селско стопанство, Цезар прокарал задължителен заем и продал на търг имуществото на противниците си, загинали през последната гражданска война. Същевременно той с голяма мъка сполучил да потуши бунта на легионите, недоволни от това, че не им се изплащало обещаното възнаграждение.

Редът в Рим бил възстановен. Пак били избрани консули а сенатът бил попълнен с нови членове, между които имало доста много центуриони на Цезар.

5. Последният етап на борбата на Цезар с помпеянците

Битката при Тапс

Докато Цезар се намирал на Изток, а след това уреждал работите в Рим, помпеянците отново съсредоточили силите си в Африка. Те сполучили да съберат голяма войска. Нумидийският цар Юба я снабдявал с продоволствие и дал на помпеянците спомагателни отреди. В края на 47 г. Цезар се упътил за Африка. По численост войската му отстъпвала на армията на противника, но въпреки това през април 46 година в кръвопролитната битка при Тапс, на помпеянците било нанесено решително поражение. Всички градове на Африка се предали на Цезар.

Защитата на града Утика била възложена на Катон Младия. Смятайки, че е безнадеждно да оказва съпротива на Цезар, той се самоубил. Така слязъл от сцената най-убеденият привърженик на старата аристократична Република, който най-последователно бранел нейните принципи. Догматичното увлечение от републиканските традиции докарвало Катон до политическо късогледство. Борбата му излязла безплодна. Неговата честност и праволинейност, както и смъртта му, се възхваляли впоследствие от римските републиканци и в по-късните периоди Катон имал доста много почитатели.

В тая война загинал и нумидийският цар Юба, след което Нумидия била превърната в римска провинция под името Africa Nova.

Битката при Мунда

Цезар се върнал в Рим и отпразнувал четири триумфа по повод победите си в Галия, Египет, Азия и Африка. Но синовете на Помпей, Гней и Секст, се утвърдили в Испания и отново събрали голяма войска. В битката при Мунда (45 г.) те били разбити. По-старият, Гней, бил убит, а Секст сполучил да избяга в северна Испания. Сега тържеството на Цезар било пълно. Той бил едновластен управител на Рим.

6. Борбата за военна диктатура

Гражданската война през 49—45 г. била последица от кризата, преживяна от римската държава. Класовата борба в Рим навлизала в нова фаза. Решаващо значение добивала борбата за военна диктатура, преминаването към която ставало за Рим неизбежна необходимост. Робите, въстанали под водачеството на Спартак, били разбити, открити акции на робите оттогава нямало, но акцията на Целий Руф показала, че в Рим, както и в късна Гърция, робите можели да подкрепят движението на свободната сиромашия, което минава под лозунга за касация на дълговете, като заплашва мощния в Рим лихварски капитал.

Римското устройство се създавало в онова време, когато Рим бил сравнително малък град-държава. Основните принципи на римския политически строй оставали непроменени, макар че римската държава включвала сега обширна територия — на нея били подчинени почти всички страни на Средиземноморието. Новото положение не намерило нужното отражение в римската политическа система. Провинциите се разглеждали не като части на едно цяло, а като имения на римския народ (praedia populi Romani), области, върху които се разпростира неговата власт (imperium).

Безмилостната експлоатация на провинциите, която докарвала някои области до пълно разоряване, предизвиквала въстания, заплашващи господството на Рим над подвластните му територии. Римското законодателство предвиждало строги наказания за злоупотребленията в провинциите. Съдебните дела, които често възниквали в тая епоха, имали предвид не интересите на римските поданици, а били само средство за борба между отделните представители на господствуващите групи.

Обективна необходимост било преминаването към такъв политически строй, който да промени методите и формите на експлоатацията на провинциите. Нобилитетът се показал безсилен да прокара в държавния строй изменения, отговарящи на обективното положение на нещата — превръщането на Рим от град-държава в световна велика сила. Конничеството в средата на I в. пр. н. е. не играело самостоятелна политическа роля. Отделни негови представители подкрепяли сенаторските групировки, а други се мъчели да запазят неутралитета си и да останат извън политиката. Заедно с обедняването на селяните и разлагането на демокрацията изчезвали предпоставките за по-нататъшната демократизация на римския политически строй. Сред градския плебс били още живи традициите на партията на популярите, но демократичните лозунги губели реалното си съдържание.

В хода на борбата между разните робовладелски групировки, както се вижда от примерите на Марий, Сула, Катилина и на самия Цезар, представителите на господствуващите класи се обръщали към свободната сиромашия и дори към робите, което до известна степен пречело на потушаването на революционното движение на робите и на долните слоеве на свободното население. Опитът на класовата борба в следсулանския период на римската история показал, че преминаването към военна диктатура е неизбежно. Цезар бил по-последователен от Помпей, който искал да постигне еднолична власт и същевременно да запази господството на нобилитета, бранещ старорепубликанските принципи.

Цезар и римските демократични кръгове

Цезар се явил на политическата арена като ръководител на демократическата партия, партията на популярите. Лозунгите на популярите запазвали значението си и в покъсните периоди на неговата дейност. Така, преминаването през Рубикон и началото на войната с Помпей той оправдавал с необходимостта да отмъсти за оскърбяването на народните трибуни, представители на плебса.[1] У самия Цезар и близките нему хора срещаме отзвуци на идеите на стоическата философия, която говори за първоначалната простота на хората и за всеобщо равенство. В „Бележки за Галската война“ той идеализира германските аграрни порядки. В извършваното всяка година у германците разпределяне на земите Цезар виждал желанието да се осуетят имущественото неравенство и страстта към парите. Близкият до Цезар историк Салустий го канел в писмата си към значителни социални реформи; той предлагал дори да се отменят парите, които пораждали лукса — главния порок на римското общество. Салустий препоръчвал на Цезар да прокара реформата на нравите, за която ратували не само цезарианците; към нея призовавал и Цицерон. Говорейки за ония мерки, които биха могли да възродят някогашната римска простота на живота, Салустий съветвал Цезар да се откаже от системата на безплатно снабдяване на римския плебс с жито.

Цезар намалил безплатното раздаване на жито, но все пак през време на цялата си дейност запазвал популярност всред римския градски плебс, който напразно очаквал от него радикални реформи. Но подкрепата на римския плебс не могла да бъде трайна и достатъчна, толкова повече, че и противниците на Цезар имали между плебеите многобройни клиенти Доста много привърженици имал Цезар и измежду жителите на италийските муниципии. Мнозинството на муниципиите било на негова страна през време на войната му с Помпей. Между жителите на муниципиите имало предприемачи, които извличали полза от провинциалната политика на Цезар, новите италийски колонисти получавали от него земи, от италийските жители се комплектували цезаревите легиони. Но враждебните на Цезар групи също имали в градовете подкрепа, почиваща върху същите клиентски връзки.

Около Цезар се групирали някои могъществени римски финансисти, свързани тясно с провинциите; в техен интерес било създаването на такива условия, които да затвърдят търговските връзки. Цезар се стремял да привлече на своя страна господствуващите групи на провинциалното население и така да разшири социалната си база. Той щедро раздавал права на римско гражданство не само на отделни лица, но и на цели градове. Общините на Цизалпийска Галия получили от него права на римско гражданство. Наскоро след смъртта на Цезар Цизалпийска Галия престанала да се смята за провинция и почнала да се третира като част от Италия.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 314.

Права на римско гражданство били дадени на отделни испански градове, както и на много жители на новозавоюваните области на свободна Галия. Широко разпространение добива латинското право, дадено на разни градове на Нарбонската провинция, на много испански общини, на сицилийските градове и на някой градове на Африка. За романизацията на западните области трябвало да съдействува основаването на римски колонии в разните провинции. Заселища на италийски колонисти възникнали и в източните провинции — на южния бряг на Черно море и в Сирия. Всички тия мероприятия увеличавали броя на привържениците на Цезар в подвластните на Рим области, но в политическо отношение провинциалните му привърженици били малко влиятелни.

Цезар и нобилитетът

Господствуваща група в държавата продължавал да бъде нобилитетът; наистина и между римската аристокрация имало привърженици на Цезар. През време на борбата с Помпей в неговия лагер се намирали доста много *млади нобили*, повъзрастните роднини на които се сражавали на страната на Помпей. За разлика от Сула, Цезар се отнесъл милостиво към противниците си. Конфискувано било имуществото само на Помпей и на най-последователните му привърженици. Мнозина от предишните противници на Цезар получили амнистия. След победата над враговете си Цезар ясно тръгва по пътя на помирение със старата аристокрация. Той обсипва с милости видни аристократи, предишни привърженици на Помпей. Те биват избирани за висши държавни длъжности, пращани в провинцията, получават в дар владения. За социалната политика на Цезар е характерен стремежът да намери опора в разни социални групи, което се отразява в многобройните прокарани от него реформи.

Законодателството на Цезар

Последните години от дейността на Цезар били ознаменувани с антидемократични реформи, прокарани в духа на оптиматите и на ония цезарианци, които споделяли възгледите на Салустий: броят на плебеите, ползуващи се от правото да получават от държавата безплатно жито и някои други продукти, бил намален от 320 до 150 хиляди. Бил издаден закон, който отново забранявал колегиите, възстановени малко време преди това от Клодий. За да се намали броят на римската бездомни и безработни бедняци, Цезар изселил 80 хиляди градски пролетарии в колониите.

От мерките, прокарани в интереса на *италийските жители*, особено значение имал *законът на Юлий за муниципиите*, значителна част от който ни е позната от един запазен до наше време надпис. Тоя закон, предложен от Цезар, но прокаран, както изглежда, в 44 г., след смъртта му, давал на градовете автономия при разрешаването на местни въпроси, установявал правила за избор на градски магистрати, давал привилегии на ветераните, но същевременно ограничавал правото на сдружаванията. В дух на антиплутократични тенденции били прокарани закони, охраняващи личността на длъжниците. Редица мерки трябвало да съдействуват за повдигането на селското стопанство. Един закон, ограничаващ сумите, които можели да остават на ръка у отделни лица, трябвало да увеличи средствата, влагани в поземлените владения. На Цезар принадлежат широките проекти за пресушаване на блатата, за дренаж на почвата и за прокарване на пътища, които били осъществени само частично. В интереса на италийския пролетариат той постановил, че поне една трета от овчарите работещи в латифундиите, трябвало да се състои от свободно родени.

Още в 59 г., в годината на консулството си, Цезар прокарал строг *закон против изнудванията в провинциите* (lex Iulia de repetundis), който в основните си черти запазил значението си през цялото време на съществуването на Империята. По-късно се *въвежда ред в данъчната система*: ограничава се и се поставя под контрол дейността на публиканите; откупуването на косвените данъци се запазило, а преките данъци в някои провинции почнали да се внасят на държавата непосредствено от представителите на общините.

Редица мерки трябвало да съдействуват за *развитието на размяната*. В Италия било изкопано по-дълбоко пристанището на Рим, Остия, а в Гърция било проектирано прокопаването на канал през Коринтския провлак. От времето на Цезаря започнали да се секат златни монети. Римският денарий окончателно става единна монета за целия Запад. Но Изток си запазвал предишната пъстрота на монетните системи.

Цезар прокарал и *реформата на календара*. С помощта на египетския математик и астроном Созиген от 1 януари 45 г. се въвежда онова летоброене, което преживяло с няколко века Римската империя, а в Русия съществувало до началото на 1918 г. (тъй нареченият юлиански календар). Цезар смятал да кодифицира римското право, нещо, което било осъществено едва в епохата на късната Римска империя.

Цезар сполучил да осъществи само малко нещо от онова, което набелязвал. Цялата система на неговите реформи трябвало да въведе ред в разнообразните отношения и да подготви сливането на Рим и на провинциите в монархия от елинистически тип. Рим трябвало да запази значението си само като главен град на римската световна велика сила, резиденция на монарха. Впрочем, за Цезар се разправяло дори, че смятал да пренесе столицата в Александрия или Илион.

За Цезар е характерно, че в реформите и проектите му се съчетават традиционните принципи на партията на популарите, монархическите идеи, разпространени в страните на елинистическия Изток, и някои положения на римските консерватори. В духа на последните той издал или преднамерявал да издаде забрана на разкоша и на разврата. В интереса на най-влиятелните кръгове на нобилитета някои сенаторски семейства били причислени към патрициите (lex Cassia).

Властта на Цезар

Облягайки се на армията, Цезар сполучил да спечели слава и богатство; с помощта на легионите си той успял да получи властта в държавата. Между войниците популярността на Цезар, даровит стратег и щедър пълководец, била необикновено голяма, но това не премахвало опасността от войнишки въстания, при потушаването на които Цезар проявил също такава изобретателност, както и през време на военните походи. След победата си над Помпей той станал едноличен господар, но тая власт все пак се изразявала в традиционните републикански форми. Подобно на Сула, Цезар си послужил с титлата диктатор. За пръв път той бил назначен за диктатор в 49 г., след връщането си в Рим от Испания; диктаторската власт му била връчена тогава за свикване на изборни комиции. След като бил избран за консул, Цезар сложил диктаторските си пълномощия. След битката при Фарсал той бил наречен диктатор за неопределено време, а след битката при Тапс получил диктатура за десет години. Най-после в 44 г. сенатът му дал титлата на доживотен, „вечен“ диктатор (dictator in perpetuum). Наред с диктатурата Цезар имал и други пълномощия. Той вървял по пътя на Помпей, който в 52 г. съсредоточил в ръцете си длъжности, несъвместими от гледище на обикновените римски правни норми. В 48 г. Цезар получил доживотна трибунска власт (tribunicia potestas), от 46 г. му била възложена префектурата на нравите (praefectura morum), което фактически било равно на пълномощията на цензорите. Още в 63 г. Цезар бил избран за велик понтифекс. Той получил титлата баща на отечеството (parens patriae); титлата император влязла в състава на името му и сочела личната му връзка с войската. Наред с това Цезар имал върховното право на война и мир, правото да определя кандидати за магистрати, да се разпорежда с обществената хазна. Сборът на всички тия пълномощия му давал доживотна монархическа власт.

Народните събрания в периода на диктатурата на Цезар послушно приемали всички негови предложения. Той широко се ползувал от правото си да препоръчва кандидати (ius commendationis), и изборите фактически били заместени от назначаване. Сенатът бил реорганизиран. Броят на членовете му

бил увеличен до 900. В състава му Цезар вкарал свои офицери и дори бивши освободени роби.

Броят на разните магистрати бил увеличен (преторите — до 16, едилите — до 6 и квесторите — до 40). Това било предизвикано от разширяването на държавните функции; освен това на голям брой хора била дадена възможността да напредват по йерархическата стълба. Цезар не се ограничавал с това, че обединявал в ръцете си разни пълномощия и подчинявал на властта си висшите държавни учреждения. Подобно на елинистическите династии той се стремял да намери религиозно оправдание на своята власт. Като велик понтифекс той стоял начело на римската религия. Неговата статуя е сложена в храма наред с боговете, в някои надписи, които наистина имат частно значение, той е наречен божество. Цезар се явява навсякъде в пурпурна одежда, каквато носели триумфаторите и каквато съгласно традицията имали римските царе. Провъзгласяването на Цезар за цар трябвало да завърши политическите му мероприятия. След победата си над помпеянците той разработвал план за поход срещу партите. В Сибилинските книги било намерено предсказание, което гласяло, че победа на Изток можел да спечели човек, който имал царска власт. В началото на 44 г. приятелят на Цезар, Марк Антоний в деня на празника на Луперкалиите поискал пред грамадна тълпа в театъра да сложи върху главата на Цезар царска диадема, но Цезар демонстративно отстранил диадемата и това предизвикало гръм от ръкопляскания, тъй като у мнозинството от римското население все още имало републикански настроения.

Мартенските иди на 44 г.

Между представителите на римския нобилитет оставали доста много противници на Цезар, които били недоволни от нарушаването на републиканската конституция, от отстраняването си от държавни длъжности и търсели случай да отмъстят на Цезар за всички обиди и оскърбления. Срещу Цезар бил съставен заговор, в който участвували повече от 60 сенатори. Главни съзаклятници били: Гай Касий Лонгин, Марк Юний Брут и Децим Юний Брут.

Гай Касий Лонгин бил отначало помпеянец, а после преминал на страната на Цезар и получил от него длъжността претор. Касий бил виден пълководец. Като квестор той участвувал в похода срещу партите, с голямо изкуство прокарал отстъплението на оцелялата част от разбитата армия на Крас[1] и организирал отбраната на Сирия. Втори виден участник на заговора бил Марк Юний Брут. Възпитан в аристократически дух, поклонник и роднина на Катон Младия, Брут смятал, че е потомък на полулегендарния Брут, който изгонил от Рим Тарквиниите. Той се отличавал със строг живот, бил познат с любовта си към философията. Брут бил последовател на Платон и на стоиците; изучаването на най-добрите образци на гръцката философия било любимото му занятие. Това обаче не попречило на Брут да бъде на младини лихвар. Жителите на кипърския град Саламин получил от него заем с 48% годишна лихва и заемът бил изискан след това от близки на Брут лихвари с необикновена жестокост. През време на Фарсалската битка Брут бил на страната на Помпей, Цезар проявил необикновени грижи за него и заповядал да го щадят, докато той бил в лагера на противника, а сетне на драго сърце го взел при себе си. Известно време Брут бил управител на Галия, гдето спечелил уважението на провинциалите, а в 44 г. бил претор. Той отначало не се съгласявал да вземе участие в заговора, но семейните традиции и влиянието на приятелите му го склонили на страната на враговете на Цезар. След като се присъединил към съзаклятниците, Брут с последователността на доктринер се заловил за осъществяването на плановете им.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 307.

Голяма роля в организацията на заговора играел и Децим Юний Брут. Участник в галската война, много добър пълководец, той се присъединил към противниците на Цезар, когато антирепубликанският характер на управлението на последния започнал да се проявява особено рязко. Доста много сенатори взели участие в заговора от чувство на мъст за оскърбленията, които Цезар нанесъл на тях и на близките им.

Планът на покушението срещу Цезар бил подробно разработен и съзаклятниците се надявали, че убийството на Цезар ще бъде последвано от възстановяване на стария ред и на господството на сенаторската аристокрация. Като ден на покушението били избрани мартенските иди (15 март). То трябвало да стане в курията на Помпей, гдето за тоя ден било насрочено заседанието на сената. В съседната сграда съзаклятниците настанили отряд от въоръжени гладиатори и роби, които трябвало да им окажат помощ, ако заговорът претърпи несполука. Цезар не знаел нищо за готвещото се срещу него нападение. Когато влизал в курията, някой му връчил писмо, съдържащо предупреждение за заговора, но той го оставил неразпечатано. В заседателната зала Цезар бил заобиколен от съзаклятници, един от които се обърнал към диктатора с молба да амнистира брат му и когато получил отказ, хванал Цезар за тогата, което било условен знак за нападението. Върху Цезар се нахвърлили съзаклятниците, въоръжени с мечове и ками, и му нанесли много рани. Цезар паднал мъртъв пред статуята на Помпей . . .

7. Характеристика на Цезар

Цезар бил на около 60 години, когато бил убит от съзаклятниците. Той се прославил като виден пълководец на древността, извънредно голям политически деец, дипломат и администратор. Изворите говорят за необикновената му енергия. За него се разправяло, че могъл едновременно да слуша, да чете и да диктува писма. Стигналите до нас изображения на Цезар и описания на външността му го представят като строен човек, с висок ръст, слаб, със заострени черти на лицето. Цезар не се отличавал с добро здраве. Но това не му пречело през време на галските походи да понася заедно с войниците всички лишения на тежката кампания. През време на Александрийската война само необикновеното физическо напрежение спасило Цезар от гибел. Представител на висшия слой на нобилитета, страстен любител на разкоша и на изяществото, той харчел грамадни средства за своите вили, картини и статуи. За неговия разврат пеели песенчици дори и преданите нему войници. Държането на Цезар с хората се определяло най често от политически мотиви. През време на Галската война той неведнъж проявявал жестокост и вероломство, но в същото време знаел да смайва и с великодушието и милосърдието си. Цезар бил един от най-образованите хора на своето време. Но само с лични таланти и дарби не може да се обясни цялата му дейност. Те му помагали по-добре, отколкото на другите представители на неговата класа, да разбере задачите, възникнали пред римското робовладелско общество и да набележи пътищата за тяхното разрешаване. Аристократ по произход, той действувал като възстановител и ръководител на партията на популарите, а в края на дейността си се мъчел да покаже, че се грижи за интересите на всички групи на свободното население на Римската империя.

Но Цезар надценил силите си, своя авторитет и положението си. Вековните републикански традиции оставали още жизнеспособни, макар Републиката и да преживявала криза.

8. Гледища за дейността на Цезар в новата историография

Дейността на Цезар, нейният характер, както и съдбата му, предизвикали различно становище както в античната, така и в новата историография.

В ново време въпросът за ролята на Цезар предизвиквал особен интерес в Наполеоновата епоха. Сам Наполеон I високо ценял военните дарби на Цезар и оставил труд, посветен на галските войни. Наполеон III в предговора към своята тритомна история на Цезар пише: „Провидението издига такива хора, като Цезар, Карл Велики, Наполеон, за да начертаят за народите пътя, който трябва да следват . . . Тежко на ония, които не ги признават и им се противят!“ [1]

В Германия пръв от цезариански настроените историци е Друман, който възторжено се отзовава за Цезар и остро порицава неговите противници. Но особено голяма роля в историографията на Цезар изиграл третият том от „Римската история“ на Момзен. Момзен споделя гледището, че Цезар е демократичен монарх, и го прославя като идеален герой не само на римската, но и на цялата световна история.

Концепцията на Момзен среща доста много възражения. Нич, признавайки личния талант на Цезар, го сочи като един от виновниците за падането на римската демокрация. Един от най-решителните противници на Момзен е Фереро. Той не иска да признае на Цезар някаква изключителна роля; според Фереро, не бивало да се смята, че цялата дейност на Цезар е подчинена на някакъв определен план. Фереро нарича Цезар „велик авантюрист“ и „гениален неудачник“. Постъпките на Цезар зависели от стечение на случайни обстоятелства, той търпял много поражения и несполуки, а успехите му бивали често пъти резултат на случайност. Цезар не сполучил да осъществи целите, които си поставил, тъй като, по мнението на Фереро, не държал сметка за реалната обстановка.

В 1918 г. излиза голямата монография на Едуауд Маейр под заглавие „Монархията на Цезар и принципат на Помпей“. Подобно на Момзен, Майер смята, че монархията на Цезар била надкласова. Той признава, че дейността „на Цезар била подчинена определена програма, но плановете му узрели не от първите дни на излизането на политическата му арена, а се създали към края на политическата му дейност. Цезар се стремял да осъществи преминаването на Рим към световна монархия от елинистически тип, в която да се разтвори и самият град Рим. Признавайки личните достойнства на Цезар, Майер смята тия планове за преждевременни. Те могли да бъдат осъществени чак след няколко столетия, във времето на Константин Велики. Много по-реална била дейността на Помпей. Той бил истински основател на принципата, при който лицето, заемащо особено положение, охранява властта на аристокрацията. Рим продължава да играе изключителна роля в съдбините на Империята, а Италия заема привилегировано място. В политическо отношение Август продължавал политиката не на Цезар, а на Помпей.

Книгата на Майер упражнява влияние върху разработката на историята на последните десетилетия от Републиката. Някои историци приемат основните положения на теорията на Едуард Майер, но в историческата литература на неговата концепция се противопоставят и други възгледи.

---

[1] Наполеон III, История Юлия Цезаря, т. I, 1865, стр. VI.

Според съвременните английски историци (между които трябва да се спомене Едкок, автор на статии за Цезар в „Кембриджската стара история“, и Сайм, който издаде в 1939 г. монография под заглавие „Римската революция“), няма причини да се твърди, че Цезар се стремял да създаде монархия от елинистически тип.

Нищо общо с истинската историография няма фалшификацията на историята на Цезар от страна на фашистките „историци“, които обясняват успехите на Цезар с това, че той бил истински ариец.

Буржоазните историци са изследвали разните етапи от дейността на Цезар и предлагат редица обяснения на тия или ония събития от неговата епоха. Но главното им внимание е насочено към въпроса за ролята на личността на Цезар, а не към изследването на съотношението на класовите сили и към характеристика на социалната му политика във връзка с това съотношение. Тоя недостатък бе подчертан още в 1908 г. от руския историк Р. Ю. Випер, който се стреми да свърже дейността на Цезар с римската колониална политика и със засилването на магнатството. Историята на издигането на Цезар е дадена в книгата на Р. Ю. Випер върху фона на най-ожесточената класова борба в Рим.

От най-новите западни историци въпросът за социалната основа на властта на Цезар се поставя най-ясно от Сайм. Според него, Цезар бил подкрепян преди всичко от италийските градове, отгдето излизали неговите войници и офицери — главната опора на неговата власт; на страната на Цезар бил също така и римският плебс и деловите римски кръгове. Всички тия елементи действуват като партия на Цезар, която си поставя за цел образуването на правителството на „Национална концентрация“. В изследването на Сайм има доста много ново и интересно, но в изводите си той модернизира събитията на римската история, пренася в миналото ония понятия и лозунги, които са характерни за историята на капиталистическите държави от последните десетилетия.

От съветските историци на характеристиката на дейността на Цезар отделя най-много място професор В. С. Сергеев в „Очерки по историята на стария Рим“. Авторът широко е използувал източниците и литературата за Цезар, когото смята за основател на монархия от войнишки тип, в известна степен предшественик на Северите. В. С. Сергеев дава подробна характеристика на политическите планове и на социално-икономическата политика на Цезар.

ГЛАВА XXII

ГРАЖДАНСКИТЕ ВОЙНИ СЛЕД СМЪРТТА НА ЦЕЗАР

1. Рим в първите дни след убийството на Цезар

За съзаклятниците била ясна само първата точка от плана им — убийството на Цезар. Те действували под лозунга на борбата с тиранията и на възстановяването на „бащиния“ начин на управление. Но сенаторите вместо да приветствуват възстановяването на свободата се разбягали в паника. Станалото в курията на Помпей предизвикало най-разнообразни слухове и в града се създало извънредно напрегнато положение. Обградени от гладиатори и роби, на които била обещана свобода, съзаклятниците с викове, че са убили царя и тирана, се упътили към Капитолия и се укрепили там.[1]

---

[1] За робите и гладиаторите говори Николай Дамаски. Nicol. Damasc., Vita Caes, 25, 26. (Fragmenta historicorum graecorum, ed. Müller, vol., III).

Антоний и Лепид

Безпомощността и липсата на перспектива за понататъшни действия са характерни както за съзаклятниците, така и за цезарианците, възглавявани от Марк Антоний и Марк Емилий Лепид. Антоний бил от познат сенаторски плебейски род. В 54 г. той се присъединил към Цезар и се сражавал заедно с него в Галия. В 49 г. бил народен трибун, а на следната година се сражавал на страната на Цезар при Фарсал. В 44 г. Антоний бил консул и по-активно от другите подкрепял монархическите стремежи на Цезар.

Антоний бил храбър и опитен пълководец. Той бил твърде смел и решителен човек, който се отличавал заедно с това с неуравновесеност на характера и недостатъчна последователност в постигането на политическите си цели. Още на младини поради неумерения начин на живота си и огромните си разходи направил големи дългове. Благодарение на близостта си с Цезар, Антоний спечелил голямо състояние, но прекомерните разходи не го избавяли от кредиторите. Антоний не знаел нищо за подготовката на заговора срещу живота на Цезар, събитието в сената било за него пълна изненада.

Втори виден цезарианец бил Марк Емилий Лепид, представител на стар патрициански род и син на едноименния консул за 78 г., който се борел със суланците. Аристократическият произход бил главното достоинство на Лепид, човек, посредствен и ограничен. Споменът за дейността на баща му вероятно подбудил Цезар да го приближи към себе си. В 44 г. Лепид бил началник на конницата, т. е. заемал второ място след диктатора. През мартенските дни на 44 год. Лепид пръв заговорил за отмъщение за смъртта на Цезар; и тоя лозунг в скоро време спечелил сред известни кръгове голяма популярност.

В първите дни след смъртта на Цезар положението на Антоний и на Лепид не било здраво. Настроението на плебса било неопределено, ветераните и войниците тепърва още се събирали в Рим, между близките до Цезар лица царували разногласия. Всичко това накарало Антоний да пристъпи към компромис.

Помирението между цезарианците и съзаклятниците

На 17 март, два дни след убийството на Цезар, в храма на богинята на Земята (Tellus) се състояло едно заседание на сената, свикано от Антоний. На това заседание съзаклятниците липсвали, но имало много хора, които били на тяхна страна. Внесено било предложение да се обяви Цезар за тиран и да се гласува благодарност на неговите убийци. Това предложение не минало. Сенаторите се съгласили с компромисното предложение на Цицерон. Решено било да се признаят за действителни всички действия и разпореждания на Цезар и същевременно да се оставят безнаказани неговите убийци. Наред с това било решено погребението на Цезар да стане на държавни разноски; освен това било постановено да бъде обнародвано неговото завещание.

От обнародваното завещание станало известно, че един от убийците на Цезар (Децим Брут) бил между неговите наследници. В завещанието се казвало, че римският плебс трябвало да получи по 300 сестерции на човек, освен това огромните градини на Цезар отвъд Тибър се давали за обществено ползуване.

Погребението на Цезар станало няколко дни след решението за амнистия. Антоний произнесъл кратка реч, в която напомнил за заслугите на Цезар. В тълпата, присъствуваща на погребението, имало доста много ветерани и легионери на Цезар, негови клиенти и провинциали, които се намирали под негово покровителство. Трупът на убития диктатор бил изгорен на Форума, след което възбудената тълпа тръгнала да разрушава къщите на съзаклятниците. Погромът и пожарите били предотвратени с голяма мъка.

Лъжемарий

На онова място, гдето се намирала погребалната клада, бил сложен жертвеник, посветен на Цезар, и около него се събирали, както изглежда, ония, които доскоро вземали участие в движенията на Целий Руф и на Долабела. Някой си Херофил, грък по произход, се нарекъл внук на Марий и призовавал към отмъщение за смъртта на Цезар. Така възникнал култът на Цезар, обожествен от римската тълпа. В Рим и Италия отдавна прониквали елинистичните религиозни вярвания, между които обожествяването на владетеля и на видни пълководци било нещо обикновено. Това движение било заплашително за господствуващите класи. Особено опасно било то за съзаклятниците и близките към тях лица. Марк Брут и Касий Лонгин напуснали Рим и след като прекарали лятото в Италия, заминали за Изток. Заминал от Рим и Цицерон.

Но първоначалното движение на Лъжемарий накарало Антоний и другите цезарианци временно да се сближат със сенаторската партия. Антоний арестувал Лъжемарий и без съд го предал на смърт. А окончателно това движение било потушено от колегата на Антоний, Публий Корнелий Долабела. Той поел консулската длъжност наскоро след смъртта на Цезар и жестоко отмъстил на ония, начело на които действувал няколко години преди това срещу лихварите и стопаните на жилищата.

2. Политическата дейност на Октавиан

Наследникът на Цезар

В завещанието си Цезар осиновявал и обявявал за главен свой наследник сина на братовчед си, Гай Октавий. Бащата на последния произхождал от италийската муниципална аристокрация и стигнал до претура главно затова, защото встъпил в брак с племенницата на Юлий Цезар. В момента на смъртта на Цезар, Октавий се намирал в Аполония, гдето били съсредоточени войските на Цезар, предназначени за партския поход. Когато научил за осиновяването си, Октавий се упътил за Италия и през април пристигнал в Брундизий, гдето бил възторжено посрещнат от войниците. Въпреки младостта си Октавий проявил необикновен такт и предпазливост. Приемайки приветствията на ветераните, той същевременно започнал преговори с представители на нобилитета.

В Рим Октавий заявил, че иска да встъпи във владение на наследството на Цезар. Той почнал да се нарича Гай Юлий Цезар Октавиан и говорейки пред плебса, казвал, че смята за необходимо да изпълни волята на баща си и да изплати сумите, които той завещал на народа. Антоний се отнесъл към Октавиан високомерно, като казал, че е още млад и неопитен, за да встъпи във владение на наследството на Цезар. Тогава Октавиан започнал против Антоний агитация, като го обвинявал в помирение с убийците на Цезар и напомнял на плебса неговата жестокост в 47 г.[1] Агитацията на Октавиан подравяла авторитета на Антоний.

Фиг. 77. Октавиан на младини. Мраморен бюст.

Законодателството на Антоний

Последния проявил голяма енергия, като се мъчел да запази влиянието си между разните групи на населението. Той прокарал закон, премахващ за вечни времена диктатурата, нещо, което било отстъпка спрямо сенаторската аристокрация. По предложение на Антоний сенатът също така издал постановление, с което на Секст Помпей се гарантирала личната безопасност и се връщали конфискуваните му имоти. Но отношенията между Антоний и сенаторската аристокрация в скоро време отново се изострили. Представителите на висшия нобилитет се стремели към пълното освобождаване на държавата от влиянието на цезарианците. А пък Антоний се стремял да заздрави положението си, като се обляга на войските и ветераните на Цезар. В техен интерес били прокарани няколко закона, от които особено значение имал аграрният закон, предложен от брата на Марк Антоний, народния трибун Луций. Тоя закон предвиждал раздаване на земи на ветераните.

Особено обтегнати станали отношенията между сената и Антоний след като в комициите бил прокаран законът за „промяната на провинциите“ (lex de permutatione provinciarum), по който на Антоний се давала имащата голямо стратегическо значение Галия, гдето тогава бил наместник Децим Брут.

Сенатът и Октавиан против Антоний

Опозицията против Антоний в сената била възглавявана от Цицерон, който се върнал в Рим. В края на 44 г. и в началото на 43 г. Цицерон държал 14 речи, които сам, по подражание на Демостен, нарекъл Филипики.

---

[1] Вж. по-горе стр. 318.

В първата реч се признавали известни заслуги на Антоний, но той се обвинявал, че нарушил римската конституция и ония начала, на които станало помирението на 17 март. В по-нататъшните си речи Цицерон изброявал истинските или мними престъпления на Антоний, искал борба с него, обединение на всички здравомислящи елементи на римското общество: сенаторското съсловие, конничеството, италийската муниципална аристокрация. Победата на Антоний той рисува като тържество на разюздана солдатщина, заплащваща бащините огнища и светилищата. Той се мъчел да убеди слушателите си, че победата на Антоний ще бъде последвана от грабежи и насилия, че войниците по правото на войната ще получат къщите и ще извършат ново разпределение на земята.

Въпреки годините си Цицерон действувал необикновено енергично. Той принадлежал към оная група сенатори, която искала скъсване с цезарианците и водела работите към гражданска война. В таен съюз с Цицерон действувал Октавиан, чиято агитация имала успех сред ветераните и войниците. Обръщайки се към тях, той обещавал да отмъсти за смъртта на Цезар и да даде голямо възнаграждение на всички, преминали на негова страна. Към края на 44 година работата стигнала до открита борба. Враждебният на Антоний Децим Брут не напуснал управляваната от него провинция Галия и се укрепил в града Мутина. Към тоя пункт насочил войските си Антоний и обсадил града.

3. Мутинската война

Всички опити за помирение на сената с Антоний излезли безплодни и срещу него били пратени войски под командата на консулите Хирций и Панса, както и легионите на Октавиан, който получил званието на пропретор и imperium. С особено сенатско постановление било обявено извънредно положение.

Битката при Мутина

През април 43 г. близо до Мутина станало решително сражение, в което Антоний претърпял поражение. Той бил принуден да вдигне обсадата на града и отстъпил с остатъците на войските си на северозапад. Известието за изхода на боя при Мутина било посрещнато в Рим с възторг. По предложение на Цицерон, Антоний бил обявен за враг на отечеството.

Сенатът и Октивиан след Мутинската битка

Ръководителите на сенаторската партия мислели, че Антоний е разбит окончателно, а цезарианската партия унищожена, и затова не сметнали за необходимо да изпълнят ония обещания, които били дадени на деветнадесетгодишния Октавиан. Но тържеството на оптиматите не траяло дълго. Октавиан не отишъл да преследва Антоний и не обединил легионите си с войските на Децим Брут. Отношенията между Октавиан и сената се изострили. Сенатът оставил незадоволено неговото искане да бъдат щедро възнаградени войниците, които се сражавали при Мутина, а предложението на изпратените в Рим центуриони да бъде избран Октавиан за консул било посрещнато в сената с възмущение.

Между това Антоний, свободен от преследване от страна на противниците си, се упътил на северозапад и се съединил с Лепид в Нарбонска Галия, която Лепид управлявал още от 44 година.

Сенатът нямал възможност да се бори с тая коалиция, толкова повече, че и с Октавиан работата стигнала до пълно скъсване. Отказът на сената да го избере за консул станал повод за решителни действия. Наследникът на Цезар повел легионите си срещу Рим и без всякаква борба завладял столицата. Сега той лесно прокарал своя избор за консул и специален закон за наказване на убийците на Цезар.

4. Вторият триумвират и проскрипциите

Във войските на Антоний и на Лепид както и в легионите на Октавиан служели главно войници и ветерани на Цезар, които били за установяване на съгласие между неговите приемници и за наказване на убийците му. Те с нетърпение очаквали момента, когато ще бъдат уредени всички сметки и всички те ще получат ония земи, които им били обещани от Цезар.

Tresviri reipublicae constituendae

Държейки сметка за настроението на войниците, Октавиан отменил сенатските постановления, с които Антоний и Лепид били обявени за врагове на отечеството. Скъсването със сената и натискът на войските принудили Октавиан да търси сближение с приятелите на Цезар. Преговорите с тях завършили със спогодба, която била сключена в началото на ноември 43 г. близо до града Бонония и е позната в историята под името втори триумвират. Триумвирите трябвало да съберат сили за борба с републиканците. Те трябвало да задоволят исканията на войниците и ватераните. Триумвирите поделили помежду си западните провинции; освен това те решили да прибягнат към системата на проскрипциите. Новината за това била посрещната в Рим с ужас. В края на ноември триумвирите влезли в Рим и прокарали през народното събрание постановление, с което се признавала тяхната власт. С особен закон Антоний, Октавиан и Лепид в качеството си на триумвири за устройството на държавата (tresviri reipublicae constituendae) получили извънредни пълномощия.

Проскрипциите

Обнародването на списъка на проскрибираните било едно от първите мероприятия на триумвирите. Проскрипциите на вторите триумвири по броя на жертвите си, по жестокостта и безцеремонността, с която те се прокарвали, далече задминали дори и проскрипциите от времето на Сула. Те засягали не само сенаторите — активни противници на цезарианците (повечето от тях по това време били напуснали Италия), в списъците били внесени лица, познати с богатството си. По тоя начин загинали около 300 сенатори и 2 хиляди конници. Между загиналите бил и Цицерон, внесен в списъците по настояване на Антоний.

След известието за проскрипциите Цицерон решил да бяга от Италия, но не можал да понесе морското вълнение и слязъл на брега. Той бил познат и издаден от един занаятчия, който служел някога в дружините на Клодий. А един центурион, който на времето си спечелил едно дело благодарение на Цицерон, му отсякъл главата и я донесъл в Рим на Антоний. Така загинал един от най-големите римски дейци. Цицерон бил от „новите хора" и се издигнал не поради знатния си произход или богатството си, а преди всичко поради личните си качества. Въпреки криволичещия път, характерен за неговата кариера, Цицерон загинал за убежденията си в борба против узурпацията и явното господство на военщината. Неговият „пъстър, морално смътен живот се украсил и преобразил чрез трагичния си край."[1]

Обявявайки проскрипциите, триумвирите обещавали голяма награда на ония, които издават внесените в списъците. Изворите разправят много случаи, как близки на осъдените хора, даже децата и жените им доносничели срещу бащите и мъжете си, за да получат наградата и да вземат преди време наследството. Триумвирите апелирали и към робите, на които обещавали свобода, граждански права и голяма парична награда, ако издадат осъдените си господари. Доста много роби се възползували от това предложение, макар и да имало примери на вярност, отбелязани в разните извори. Апелът към робите, не ще съмнение, разклащал устоите на римското робовладелско общество. Подравял се авторитетът на бащата на семейството, нарушавал се традиционният принцип, върху който почивало римското робовладение: господарят има право на живот и на смърт над роба си. В Италия безнаказано действували банди от всякакви авантюристи, които залавяли свободните и ги правели роби; същевременно бягството на робите взело невиждани по-рано размери. Правителството на триумвирите, заето с проскрипции и подготовка за нова гражданска война, оставяло всичко това безнаказано.

5. Битката при Филипи и Перузинската война

Докато триумвирите в Италия разчиствали сметките си с действителните и мнимите си врагове, републиканците енергично се готвели за борба против цезарианските водачи. В Сицилия се затвърдил Секст Помпей. Сирия, Азия, Гърция и Македония преминали в ръцете на Брут и Касий, които жестоко се разправили с привържениците на цезарианците. Непосилните данъци, налагани на градовете, им дали средства, които им позволили да създадат силна армия. Всяка съпротива се потушавала жестоко. Васалните царства били задължени да дадат големи средства и да пратят спомагателни войски.

---

[1] Р. Ю. Виппер, Очерки истории Римской империи, стр. 290.

Поражението на републиканците

Смъртта на Касий и Брут

Военните сили на Брут и Касий били съсредоточени в Македония и близо до Филипи бил създаден укрепен лагер. Натам насочили армиите си и триумвирите. Начело на войските застанали Антоний и Октавиан. По брой армията им не отстъпвала на войските на противниците им, но се снабдявала значително по-зле. Брут и Касий се въздържали от сражение и смятали да победят триумвирите с изтощение. Но те не сполучили да осъществят тоя план. През есента на 42 г. в две сражения при Филипи републиканската армия била разбита, а водачите ѝ се самоубили. Победите при Филипи нанесли удар на републиканската партия. Загинали последните най-видни и активни нейни ръководители. Но победата на триумвирите не означавала още край на гражданската война.

Фиг. 78. Монета (денарий) на М. Юний Брут. На лицевата страна е изобразен Брут. На опакото — фригийска шапка (символ на свободата) между два кинжала с надпис: „Мартенски иди".

След битките при Филипи триумвирите наново разпределили провинциите помежду си. Антоний отишъл в източните провинции, Октавиан се върнал в Италия, където му предстояло да разреши поземления въпрос и да снабди ветераните със земя.

Но целият поземлен фонд в пределите на Апенинския полуостров бил изчерпан.

Подялбата на италийските земи

Триумвирите решили да разселят ветераните в колониите, основани върху територията на шестнадесет италийски града. Това били стари и най-значителни градове главно на северна и средна Италия (Анкона, Аримин, Капуа и др.). Земите, принадлежащи на гражданите, се конфискували, жителите се изгонвали от земята, а новите стопани получавали обработената земя заедно с робите и с живия и мъртъв инвентар.

С мирните италийски жители ветераните се държали като завоеватели. Ветераните избирали най-добрите земи, те заграбвали много работи извън онова, което им се полагало, и веднага влизали във враждебни отношения със съседите си измежду старите стопани.

Вълненията в Италия

Недоволството на италийското население било използувано от близки до Антоний хора: брат му Луций, който в 41 г. заемал длъжността консул, и жената на Антоний, Фулвия. Луций Антоний и Фулвия повели сред италийското население агитация срещу Октавиан. Те стоварвали върху него отговорността за насилията, вършени във връзка с разселването на ветераните върху земите на италийските жители, и противопоставяйки на Октавиан Антоний, твърдели, че Антоний щял да сложи извънредните си пълномощия и да възстанови свободата, щом се върне от източните провинции. Агитацията се водела и между войниците. Противниците на Октавиан сполучили да наберат войски измежду недоволните италийски жители, а главно измежду войниците и ветераните, каквито имало много във всички области на Италия. Вълненията ставали почти навсякъде, но Марк Випсаний Агрипа, който фактически командувал войските на Октавиан, сполучил да локализира борбата с въстаналите в етруския град Перузия.

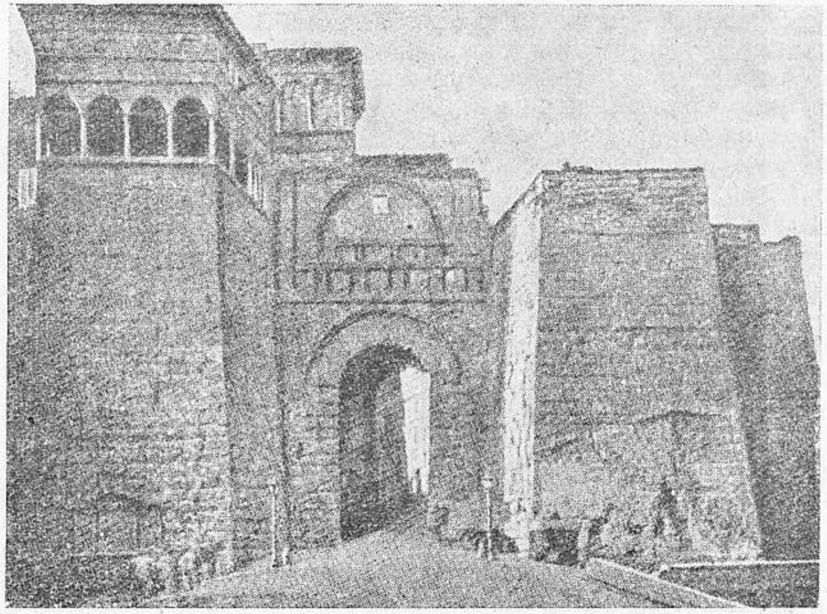

Фиг. 79. Портите на Перузия. Сегашното им състояние.

Перузинската война започнала в края на 41 г. и свършила през пролетта на 40 г. с победата на Октавиан. Гладът принудил въстаналите да се предадат. Фулвия избягала в Гърция, гдето наскоро след това умряла. Луций получил прошка, а войските му били приети на служба при Октавиан, но жителите на Перузия, както и сенаторите и конниците, които държали страната на въстаналите, били жестоко наказани.

Перузинската война не спряла снабдяването на ветераните със земи. Голяма част от тях получила земя. Не всички я запазвали, много ветерани, несклонни към тежкия селски труд, продавали участъците си и напускали местата на новите си заселища. При все това известна част от тях останала и по тоя начин в най-важните италийски градове се образувал един тънък социален слой, верен на водачите на цезарианската партия, особено на Октавиан.

Антоний на Изток

След войната при Филипи, Антоний се насочил на Изток. Там той смятал да събере средства, за да се разплати с войниците, както и да уреди отношенията в източните провинции. Антоний наказвал градовете, които подкрепяли Брут и Касий, награждавал и давал привилегии на ония, които им противодействували, извършвал династически промени в древните, зависими от Рим царства, а при това събирал огромни данъци.

В Тарс при Антоний пристигнала египетската царица Клеопатра, за да се оправдае от обвинението, че подкрепяла Касий. Антоний я последвал в Александрия, гдето прекарал зимата на 41/40 г. като гост на Клеопатра.

Докато в Италия се водела гражданска война, а срещу източните провинции почнали настъплението си партите, Антоний прекарвал времето си в безкрайни пиршества и увеселения. Чак през пролетта на 40 г. той напуснал Египет и след като посетил източните провинции, се упътил за Италия. Тук Антоний влязъл в споразумение със Секст Помпей. В южна Италия неговите войски дори се сблъскали с войските на Октавиан; обаче наскоро след това се състояло общо помирение: войниците не искали междуособна война, а при това умряла жената на Антоний, Фулвия, която настоявала за решителна борба с Октавиан.

Спогодбата в Брундизий

В Брундизий била сключена спогодба, по която била направена нова подялба на провинциите: на Октавиан били дадени западните провинции заедно с Илирия, Антоний получил Изток, а Лепид запазил Африка. И Антоний, и Октавиан добили правото да набират войници в Италия: първият за война с Партия, вторият за борба със Секст Помпей. Договорът бил закрепен с династически брак: Антоний се оженил за Октавия, сестрата на Октавиан, която малко време преди това овдовяла.

Италия пострадала още през време на Мутинската война. Поделбите на земи между ветераните разорили доста много цъфтящи градове. От италийските жители, които по-рано не плащали данъци, се събирали непосилни военни данъци, те били призовавани във войската. Флотата на Секст Помпей пречела на подвоза на продукти от провинциалните области. Връзката със отвъдморските области била накърнена. Измъчени от войните, италийските жители се надявали, че спогодбата в Брундизий ще бъде последвана от мир за дълги времена.

Това намерило израз в поетическите произведения, обнародвани по онова време. В IV еклога на Вергилий се говори за раждането на младенец (потомък на боговете), при който трябвало да се тури край на всички злини и да настъпят щастливи времена. Мечтите за мир се оказали неосъществими и друг млад талантлив поет, Хораций, в XVI епода се оплаква, че вече второ поколение преживявало граждански войни. Поетът не вижда в бъдещето нищо светло: Рим щял да бъде завоюван от варварите, които щели да осквернят косите на прадедите. Той съветва хората да оставят родните си места и да отидат отвъд морето. Там, далеч, имало острови на блажените, скрити от Юпитер и приготвени за благочестивите хора.

Спогодбата в Путеоли

В Сицилия при Секст избягали от проскрипциите аристократите; едновременно с това при него се събирали и избягали роби, които Помпей приемал на служба във флотата и войската. Помпей заплашвал спокойствието на Италия и затруднявал предвижването на корабите, отиващи за Рим.

Италия жадувала за мир, в Рим нараствало недоволството против триумвирите, тъй като поради господството на Секст Помпей по море мъчно било да се осигури докарването на продукти. Всичко това допринесло, за да сключат триумвирите през 39 г. в Путеоли спогодба със Секст Помпей.[1] Последният бил признат за командуващ всички морски сили, нему се давала Сицилия и Сардиния, които той имал и по-рано, той получавал управлението на Пелопонез, а освен това било обещано да му се плати обезщетение за конфискуваното имущество на баща му. Ония, които се спасявали при Помпей от проскрипциите, получавали прошка, робите, които избягали при Секст Помпей и служели във войските му, се признавали за свободни.

Наскоро след спогодбата в Путеоли Антоний отново се упътил на Изток. Той се надявал да осъществи плановете на Цезар и да отмъсти на партите за поражението, понесено от Крас. Освен това партската война, според неговите планове, трябвало да има за него онова значение, което галските войни имали за Цезар — тя могла да заздрави влиянието на Антоний в Рим и в Италия.

Партите сполучили да използуват вътрешното положение в Римската държава. В 42 г. те обещали подкрепа на Брут и Касий, а в 40 г. нахлули в пределите на Римската държава, завзели Сирия и редица малоазиатски области. Римляните били принудени да отстъпят; много малоазиатски градове преминали на страната на партите. Едва в 39 г. пълководецът Антоний Вентидий Бас сполучил да разбие партите и да върне обратно завзетите от тях области; през следната година били отблъснати опитите на партите да започнат ново настъпление.

6. Борбата на Октавиан със Секст Помпей

Политиката на Секст Помпей

Договорът на триумвирите със Секст Помпей излязъл нетраен. Флотата на Помпей затруднявала движението на корабите за Италия; освен това Помпей продължавал да приема избягали роби.

---

[1] Тая спогодба обикновено се нарича Мизенска. Но това не е точно. Тя била сключена в Путеоли, Вж. Gardthausen, Augustus und seine Zeit II, 1891, S. 105; J. Carcopino, La paix de Misène et la peinture de Bellori, Revue Arch. XXII, 1913; R. Sciama. A propos de la paix de Pozzuoli, Revue Arch. XXIII, 1914, p. 340.

Бягството на робите вземало толкова застрашителни размери, че девите-весталки в молитвите си молели боговете да избавят хората от това зло.[1] През първите години след смъртта на Цезар мнозина се надявали, че Секст Помпей ще освободи Италия от господството на триумвирите и ще възстанови Републиката. Но тия надежди не се оправдали. Помпей водел също такава самодържавна политика, както и триумвирите, и постъпвал самовластно с намиращите се в неговия лагер сенатори. След спогодбата в Путеоли повечето аристократи се върнали в Италия; близки на Помпей хора оставали освободените роби на баща му. Господствуващите кръгове на италийското робовладелско общество почнали да се отнасят сега към Секст Помпей като към пират. Тия настроения били използувани от Октавиан, който се опитвал да представи войната със Секст Помпей като общоиталийско дело. Независимо от Антоний, Октавиан започнал борба със Секст Помпей.

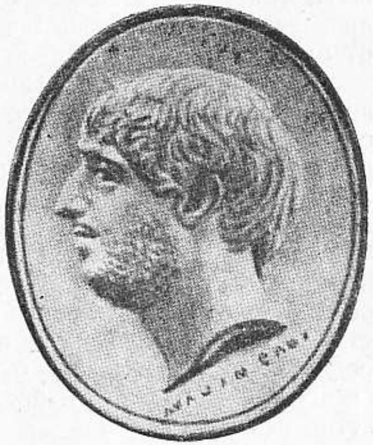

Фиг. 80. Секст Помпей. В знак на траур за баща си Помпей е изобразен с брада. Медалион.

Спогодбата в Тарент

Но началото на войната било несполучливо и това накарало Октавиан да търси с Антоний нова спогодба, която била сключена в 37 г. в Тарент. След като получил от Антоний кораби за война със Секст Помпей, Октавиан му дал в замяна няколко легиона за похода против партите.

Победата на Октавиан над Секст Помпей

А в Италия били почнати усилени приготовления за по-нататъшна борба със Секст Помпей. Флотата на Октавиан била попълнена с голям брой нови кораби, построени по последните образци на елинистическата техника. Начело на флотата бил поставен Марк Випсаний Агрипа, който проявил дарбите си още през време на Перузинската война. В 36 г. отначало в битката при Миле, а после в битката при Навлох Секст Помпей претърпял решително поражение и избягал в Азия, гдето на следната година бил убит от приближените на Марк Антоний.

---

[1] Cass. Dio., XLVIII, 19, 4.

Емилий Лепид, колега на Октавиан и на Антоний по триумвирата, в продължение на много години оставал в сянка. По искане на Октавиан той влязъл в борба със Секст Помпей, а когато последният бил победен, направил опит да завземе властта над цяла Сицилия. Но Октавиан сполучил да привлече на своя страна войските на Лепид, който бил лишен от власт и след това нямал вече никакво политическо влияние.

Войските на Секст Помпей били пръснати по разни провинции, управителите на които получили нареждане да разоръжат и да изпратят в Италия всички избягали роби. Въпреки спогодбата в Путеоли и всички обещания на Октавиан, 30 хиляди роби били върнати на предишните им господари, а няколко хиляди по заповед на Октавиан били наказани със смърт. Октавиан и неговите привърженици изобразявали по-късно войната със Секст Помпей като борба с пиратите и с избягалите роби. Изброявайки деянията си, Октавиан писал: „Морето очистих от пирати. След като взех в тая война около 30 хиляди роби, които бяха избягали от господарите си и вдигнали оръжие срещу държавата, аз ги предадох на господарите им за съответно наказание.“[1]

7. Последният етап на гражданската война

Борбата между Октавиан и Антоний

Разгромяването на Секст Помпей повдигнало в Италия престижа на Октавиан, но опората върху наемните войски не му стигала и Октавиан търсел подкрепа между господствуващите класи, като се мъчел да подчертае миролюбието си и своето уважение към някогашната конституция. След като Лепид бил лишен от власт, Октавиан станал фактически единовластен господар на Запада, а на Изток продължавал да господствува Антоний, при което отношенията на Октавиан с него всяка година се влошавали.

Източната политика на Антоний

След като сключил спогодбата в Тарент (37 г.), Антоний отишъл в Азия, където отново се срещнал с Клеопатра и въпреки всички римски обичаи отпразнувал брака си с нея, без да скъса с Октавия. В 36 г. Антоний потеглил начело на голяма армия в поход срещу партите. Вътрешните събития в Партия като че ли способствували за начинанието на Антоний. Възшествието на Фраат IV на престола се придружавало от династическа борба; Антоний се надявал на подкрепата на зависимите от Партия царе. Държейки сметка за опита на Крас, Антоний предпочел пътя през планините на Армения вместо пустинния път през Месопотамия. Той сполучил да стигне до столицата на Мидия—Атропатена Фрааспа, и да почне обсадата ѝ, но спомагателният му отряд, който карал обсадните машини, бил унищожен. Жителите на града се оказали подготвени за обсада. В същото време партските войски безпокоели армията на Антоний откъм тила. Поради всички тия несполуки Антоний трябвало да се върне обратно, като загубил при отстъплението множество войници. В 34 г. той отново тръгнал в поход, но тоя път се ограничил с действия в Армения, гдето римляните не срещали никаква съпротива. Антоний хванал в плен арменския цар и го наказал със смърт, като го обвинил в измяна. След това Клеопатра била обявена за царица на царете, а децата ѝ от Антоний получили владението на области, които се смятали за самостоятелни царства или дори за римски области.

---

[1] „Res Gestae divi Augusti“, с. 25.

И Антоний, и Клеопатра преследвали определени политически цели. Антоний се надявал, че неизчерпаемите средства на египетските царе ще му дадат възможност да организира поход срещу партите, а Клеопатра мечтаела, облягайки се върху римската войска, да възстанови царството на Лагидите в ония граници, които то имало в началото на III в.

От постъпките на Антоний не могли да бъдат доволни италийските финансисти; неговото поведение се осъждало от всички привърженици на старото и на вековните римски обичаи, нещо, което било отлично използувано от Октавиан. Скъсването между него и Антоний станало в 32 г. На привържениците на Антоний било разрешено да напуснат Рим, така че от Рим излезли около триста сенатори, в това число и двамата консули. Октавиан отворил завещанието на Антоний, което се пазело в храма на богинята Веста. В това завещание се казвало, че Антоний моли да бъде погребан в Египет заедно с Клеопатра, че признава Цезарион (сина на Клеопатра и Юлий Цезар) за истински син на Цезар и завещава на децата си от Клеопатра дарения, надминаващи всяка мярка.

Битката при Акций

Това завещание подкопало още повече авторитета на Антоний. На Клеопатра била обявена война, а същевременно Октавиан накарал жителите на Италия и на западните провинции да му се закълнат и го упълномощят да командува във войната против Антоний. Цялата 32 г. и първата половина на 31 г. минали в подготовка за война. Октавиан бил принуден да привлече имотните слоеве за построяване на флота.

Антоний събрал значителни средства от елинистичните градове на Изтока и привлякъл към участие във войната зависимите от Рим владетели. Сблъскването на въоръжените сили на противниците станало на 2 септември 31 г. край бреговете на западна Гърция, при нос Акций. В началото на сражението Клеопатра напуснала полесражението и насочила кораба си обратно; тя била последвана от Антоний. Известно време войските на Антоний се сражавали без пълководец, а след това преминали на страната на Октавиан.

Победителят бил принуден да тръгне веднага за Италия, за да потуши бунта на ветераните. В Италия той отново почнал да надарява ветераните със земя, но тоя път били поделени не конфискувани, а купени с пари земи на италийските градове. След това Октавиан се упътил на Изток, посетил гръцките и малоазиатските градове, прехвърлил се в Сирия, която минала на негова страна, и след като осигурил тила си, започнал настъпление срещу Египет (30 г. пр. н. е.).

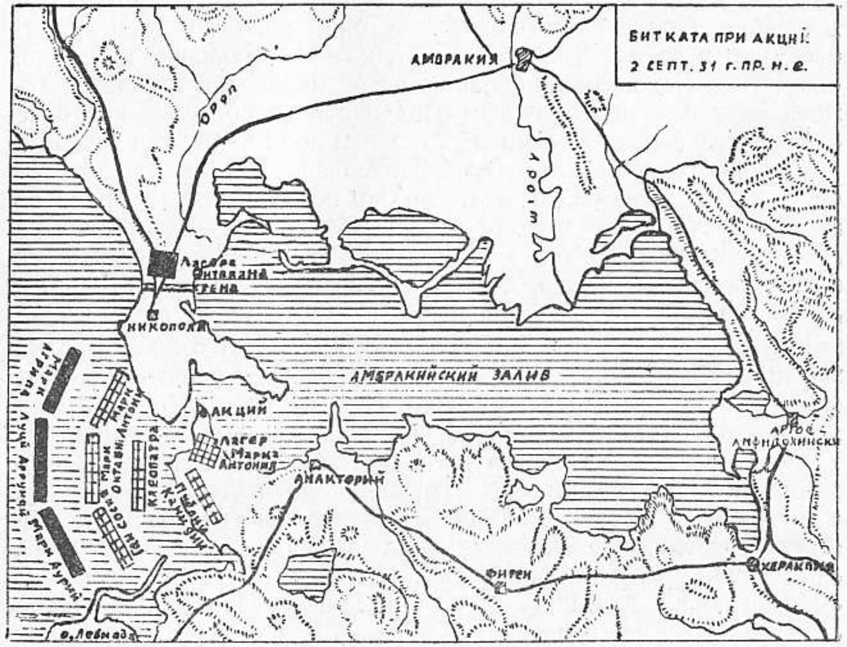

Карта на битката при Акций.

Завоюването на Египет

Съпротивата на Антоний и Клеопатра била сломена без голяма мъка. Тъй като не се надявал вече на победа, Антоний се самоубил. Клеопатра се опитала да спаси положението си, като премине на страната на Октавиан, но след като се уверила, че победителят се кани да я изпрати в Рим, за да я води в триумф, също се самоубила. Според преданието, тя умряла от ухапване от змии, които ѝ били донесени тайно. Цезарион и мнозина привърженици на Антоний били наказани със смърт. Египет окончателно загубил самостоятелността си и бил присъединен към Рим.

Завоюването на Египет дало на Октавиан огромна плячка: в неговите ръце минали хазната и огромните богатства на египетския двор. Октавиан добил възможност да награди щедро войниците си и да плати всичките си дългове. Той станал върховен собственик на цялата египетска земя и оттогава египетските храни почнали да играят голяма роля в снабдяването на населението на града Рим.

В 29 г. Октавиан се върнал в Рим и отпразнувал три великолепни триумфа. Наследникът на Цезар станал неограничен господар на цялата римска държава.

Резултатите от гражданските войни

Гражданските войни след смъртта на Цезар били заключителен етап от историята на Римската република. Преминаването към монархия било последица от класовата борба и външната експанзия на Рим. Републиката преживявала криза от началото на I в. пр. н. е. Гражданските войни подготвили окончателното тържество на монархическите порядки в Рим. В хода на гражданските войни загубил значението си оня тънък слой на нобилитета, който особено упорито отстоявал републиканския строй, свързан с безразделното господство на римската олигархия. Гражданските войни се придружавали от проскрипции, конфискации на земи, непосилни данъци, принудително набиране на войници, бягството на роби и липса на лична сигурност. Особено страдало от гражданската война населението на Италия. Стремежът на господствуващите групи към мир и ред съдействувал, не ще съмнение, за затвърдяването на монархията, която се облягала на военна сила, толкова повече, че поради новите разпределения на земите станали промени в италийската поземлена собственост. Хора, близки на Октавиан, били владетели на грамадни латифундии; в същото време добили по-голямо значение, отколкото преди, стопаните на средните по големина поземлени участъци. Това били ветерани на Цезар, заселени в пределите на италийските градове и задължени във всичко на наследника на Цезар. Всички тия промени в социалните отношения намерили отражение в идеологията на онова време. Жаждата за мир, стремежът за връщане към някогашните обичаи, отказът от активната политическа борба — всичко това действувало за идеологичното оправдание и обосноваване на римската монархия. Наистина в Рим и в Италия оставали доста много привърженици на републиканската форма на управление, мнозина били убедени, че е необходимо страната да се върне към идеалните порядки на отдавнашното минало. Откритото преминаване към абсолютната монархия, както показал примерът на Юлий Цезар, било неприемливо за Рим, поради което след гражданските войни се създала една своеобразна политическа форма, която добила името принципат.

ГЛАВА XXIII

РИМСКАТА КУЛТУРА ПРЕЗ КЪСНОРЕПУБЛИКАНСКАТА ЕПОХА

1. Битът и нравите на римското общество в I в. пр. н. е.

Бурните събития на II и I в. пр. н. е. не спрели онова културно движение, което се почнало в епохата на борбата на Рим за хегемония в Средиземноморието. В последното столетие на Републиката и в първия век на Империята се приключва синтезът на старинните италийски културни основи и на ония многообразни течения, които идели откъм развитите елинистически страни.

Главни носители на новите културни течения били представители на висшите слоеве на римското общество.

Източниците дават сведения за живота, гледищата и настроенията на привилегированите групи на населението. Колкото за културното равнище и културните нужди на римската сиромашия и на средните слоеве на римското население, както и на жителите на италийските муниципии, за тях се знае сравнително малко. Разкошът на господствуващите класи и нищетата на малоимотните слоеве на населението стигнали в тая епоха до крайни предели. Непосилните разходи често докарвали представителите на аристокрацията до разоряване, задължняването на нобилите (особено на младите) ги тласкало към всевъзможни политически авантюри.

Семейството

В течение на много векове римското общество запазвало ясно изразени черти на патриархалния ред. Но променените социални и икономически условия, влиянието на гръцките обичаи и на елинистическите културни течения действували разлагащо и здравото семейство оставало по-скоро социален идеал, отколкото действителност.

При сключване на бракове голяма роля играели политическите мотиви и финансовите сметки. Обикновено явление били разводите. Най-широки размери взела по това време проституцията. Любовните приключения на дамите от висшето общество били познати на всички и само в изключителни случаи (както например срещата на жената на Цезар с преоблечения в женски дрехи Клодий през време на празника в чест на Добрата богиня) привличали всеобщо внимание.

Променено било положението на римските жени от висшите кръгове. Те добили голяма самостоятелност в семейния живот, както и в разпореждането с имуществото си. Много от тях получавали солидно образование, а за някои се знае, че са играли определена роля в политическия живот. Античните автори се изказват положително за Корнелия, дъщеря на Сципион Стария и майка на Гракхите. Дъщерята на Гай Гракх, Семпрония, била замесена в движението на катилинариите. Сервилия, майка на Марк Юний Брут, въодушевявала сина си за борба с цезарианците. Порция, дъщеря на Катон Младия, жена на Марк Юний Брут, също вземала участие в политиката. Тя не понесла смъртта на мъжа си и се самоубила. Фулвия, жена на Марк Антоний, ръководела движението, което завършило с Перузинската война. Еманципацията на жените имала и отрицателни страни. В речите и писмата на Цицерон например доста често се споменава Клодия, сестра на Клодий, трибун през 58 г., която се прославила с похожденията си и била подозирана дори в престъпления от углавен характер (в отравяне на мъжа си).

Раздорите между родителите и децата били нещо обикновено. Надеждата за богато наследство карала децата да желаят по-скорошна смърт на родителите си. Особено много примери в това отношение дава историята на проскрипциите от 43 г.

Разлагането на патриархалния семеен живот предизвиквало протеста на консервативно настроените представители на аристокрацията. Някои от тях били убедени, че със строги закони могат да бъдат върнати старите патриархални нрави и да бъде поправено по тоя начин съвременното тям общество. Салустий например критикува съществуващите порядки и предлага на Цезар да прокара ред реформи, които трябвало да възстановят нравите на ранния републикански период, които му се стрували идеални.

Общественият живот на онова време е изпълнен с очебиещи противоречия. Ние можем да посочим доста много случаи на продажност и на измяна на политическите убеждения, а също така и примери на проява на истинско самопожертвуване и героизъм.

Римската религия в края на Републиката

Тия противоречия са характерни и за духовния живот на висшата класа на римското общество от оная епоха.

В официалната римска религия от края на III в. пр. н. е. не станали някакви съществени промени.

Празнували се традиционните празници, всяко по-голямо действие в политическия живот се придружавало от жертвоприношения и ауспиции, в чест на новите победи се уреждали богати многодневни тържества. При все това традиционната религия не играела вече предишната си роля. Между образованите римляни имало доста много рационалисти и скептици, които макар и да се интересували от националната религия и да я изучавали, били далече от искрената вяра. В по-малка степен били засегнати от рационализма и скептицизма семейните култове, но и те се изпълнявали по-скоро по традиция, отколкото по искрено убеждение.

Гръцко-тракийският култ на Дионис, египетският култ на Изида и Серапис, култовете на малоазиатската Ма-Белона, фригийската Велика богиня и дори юдейския Яхве намирали доста много почитатели в разни слоеве на обществото. Новите култове били донасяни от посетилите далечните страни войници, търговци и всевъзможни „негоциатори“; голяма роля играели в това отношение робите. Заедно с тях източните вярвания прониквали дори в къщите на знатните римляни; пуснатите на свобода жители на елинистическия Изток се претопявали между градския плебс и разпространявали своите религиозни възгледи всред римската сиромашия.

Разпространението на философските системи

Най-много привърженици на новите религии имало между долните и средните слоеве на населението, а за горните класи на римското общество от I в. пр. н. е. е характерно увлечението от рационалистическите философски системи.

Най-голям успех имало учението на стоиците. Отвлеченият идеал на мъдреца, който е строг към себе си и към хората, се слял с представата за римлянина от стария тип, въплотяващ вековните римски добродетели (мъжеството, справедливостта, благочестието и др.). Едновременно с това стоицизмът спомагал за разпространяването на космополитизма. Учението за разума, царуващ в целия свят, за равенството на хората, за разумната справедливост намерило отражение и в политическите идеи, и в правните норми на онова време. Известно разпространение добило и учението на Епикур. Познаването на философията е един от белезите на римската образованост.

Трябва да се отбележи, че в тая епоха никой от римляните не създал оригинална философска система. Еклектизмът е една от характерните черти на римската философия в края на Републиката.

Кръгът на лицата, които получавали образование, станал към края на Републиката значително по-широк. Голяма роля в развитието на римската култура изиграли преселниците от разните италийски муниципии. След Съюзническата война постепенно почнала да изчезва съществуващата дълго време затвореност на италийските градове и области. Децата на муниципалната аристокрация получавали образование в Рим и влизали в кръжоците на римската аристократическа младеж. Между тия млади италийци, „нови хора“ (homines novi), както ги наричали в Рим, имало доста много таланти, които по-късно добили широка известност.

Римското образование

Обучението в Рим започвало от седемгодишна възраст. В привилегированите семейства децата на тая възраст били обучавани от роб-педагог, обикновено от гръцки произход. Но по-често децата от седемгодишна възраст тръгвали на училище, гдето се учели на четмо, писмо и смятане. От дванадесет до шестнадесетгодишна възраст римските младежи посещавали обикновено училищата на граматиците, организирани по елинистични образци. Главен предмет била литературата заедно с граматиката. Освен това в училищата преподавали логика, аритметика, геометрия, астрономия и някои елементи от музиката. На шестнадесет години младежът обличал мъжка тога и пристъпвал към специални занятия по реторика под ръководството на гръцки оратори или пък на латински учители по красноречие. Реторичното образование се попълвало с изучаване на римското право под ръководството на видни юристи. Някои знатни римляни завършвали образованието си в гръцките културни центрове (в Атина, Родос, Пергам, както и в Масилия).

2. Реториката

В основата на цялата система на образованието лежала реториката. Развитието на ораторското изкуство било в тясна връзка с обществените и политически условия на римския живот от II и I в. пр. н. е. Изкуството да се държат публични речи определяло често пъти успеха в народните събрания и в предшествуващите ги сборове (contiones), в заседанията на сената и в съдебните комисии. Пълководецът трябвало да знае да държи речи пред войниците си.

Римските оратори не внесли много нещо ново в територията на красноречието; те разработвали само принципите, формулирани вече от гръцките им предшественици, но имитирайки техните примери, те създали видни образци на латинското красноречие.

Апий Клавдий и Гай Гракх

Като най-стар образец на римското ораторско изкуство се смятала сенатската реч на Апий Клавдий Цек, в която се отхвърляли мирните предложения на Пир. Виден оратор бил Гай Гракх. Цицерон, който осъждал политическите убеждения на Гракх, признавал неговите необикновени ораторски способности. По красноречие той, по думите на Цицерон, нямал равен.[1]

Ораторските похвати се усъвършенствували и усложнявали. Теоретиците на ораторското изкуство смятали, че е недостатъчно ораторът да говори добре латински. Той трябвало да знае да разсъждава и да поучава, да докарва хората в трепет: аудиторията трябвало да му се чуди, „да го смята един вид бог между хората.“[2]

Характерът на римското красноречие в края на Републиката

Но социалната действителност наложила отпечатъка си върху римското красноречие. Ораторското изкуство се развивало в ущърб на простотата, искреността и правдивостта. В съдебното красноречие например юридическата истина отстъпвала на заден план. „Мами се много оня — казва Цицерон, — който търси в произнесените от нас в съдилищата речи, отражение на нашите убеждения. Тия речи носят отпечатък на самите съдебни дела и обстоятелства и не изразяват истинските гледища на хората и на патроните.“[3]

Ораторът се грижел не да бъде неговото положение вярно, а да изглежда то правдоподобно. Обикновен похват в политическите речи била инвективата: политическите противници се рисували в неблагоприятна светлина, ораторите използували всякакви слухове и клюки, те спекулирали с лековерието и дори суеверието на своите слушатели.

Какво значение имало красноречието в обществения живот, показват думите на Цицерон: „Има две изкуства, които могат да издигнат човека на най-високото стъпало на почестите: едното е изкуството на пълководеца, другото — изкуството на добрия оратор.“[4] Ораторското изкуство в края на Републиката било тясно свързано с живота. То черпело съдържанието си от римските частни и държавни отношения. Въпреки известна изкуственост, то се обличало в такава форма, която била достъпна за мнозинството. В тая епоха то носело до известна степен народен характер.

Ролята на реториката не може да се сведе само към изкуството да се съставят речи. Елементи на реториката се срещат в разнообразните публицистични творби на онова време, в римската историография и в художествената литература; реториката е оказала известно влияние и върху разработването на римското право. Ораторското изкуство съдействувало за развитието и усъвършенствуването на латинския език, тъй като се давало голямо значение на правилността и точността на изразите, както и на пластичността, елегантността и звучността на речта.

Азианизмът и атицизмът

Виден оратор от края на II и началото на I в. бил Марк Антоний, дядо на бъдещия триумвир, консул през 99 г., убит в 87 г. от марианците. Друг голям оратор на онова време бил Луций Лициний Крас.

В първата половина на I в. в римското ораторско изкуство добило значение онова течение, което носи името азианизъм. То възникнало в Мала Азия наскоро след смъртта на Александър Македонски. Характерни негови черти били маниерността, пристрастието към външните ефекти, патетичността, любовта към надутите фрази. Противоположно течение бил атицизмът. Неговите привърженици настоявали за връщане към простотата, краткостта и яснотата на старите атински оратори.

---

[1] Cic., Brutus, 33, 125.

[2] Cic., De oratore, I, 24, 155.

[3] Cic., Pro Cluent., 50, 139.

[4] Cic., Pro Murena, 14, 30.

От римските оратори от азианска школа особена известност добил Квинт Хортензий Хортал (114—50 г., един от главните съперници на Цицерон. Оратори от атическата школа били Гай Юлий Цезар и Марк Юний Брут.

Марк Тулий Цицерон

Един от най-големите политически дейци от края на Римската република, Марк Тулий Цицерон, изиграл изключително голяма роля и в развитието на римската култура; не напразно понякога се говори за цицероновска епоха и дори за цицероновска култура. Речите, трактатите и писмата на Цицерон още през времето, когато авторът им бил жив, се смятали за признати образци на латинската проза; с философските си творби той съдействувал за популяризирането на елинистичните философски системи; в политическите му трактати са намерили отражение идеалите на сенаторската аристокрация, а неговата кореспонденция, която дълго време се смятала за образец на епистоларен стил, ни въвежда във всекидневния живот на висшите кръгове на римското общество. Цицерон получил реторично образование. Той се възпитавал под ръководството на най-добрите римски оратори — Антоний и Крас. В Атина, Родос и малоазиатските градове той усъвършенствувал ораторските си похвати и изучавал философията.

Цицерон спечелил известност с големите си съдебни речи; а политическите му речи му затвърдили славата на най-добър оратор. В първия период от дейността си Цицерон се намирал под влияние на азианското красноречие, но влиянието на елинистичните учители и изучаването на най-добрите образци на гръцкото ораторско изкуство му помогнали да се освободи от крайностите на азианския стил и да съчетае в речите си неговите елементи със суров атицизъм. Грижливо подготвените речи на Цицерон се отличават със стройна композиция, той е един от най-добрите майстори на латинската периодическа реч.

Цицерон е привърженик на патетичното красноречие. За да възбужда слушателите си, ораторът трябва да действува върху чувствата им, което може да се постигне с различни похвати.

С аргументацията си Цицерон преследва една цел — да убеди на всяка цена в справедливостта на своята мисъл. Ораторът допуска преувеличения, понякога изопачава хода на събитията, служи си с непроверени слухове. Инвективата (повдигане на всякакви обвинения) е един от съществените похвати на Цицерон. Затова Верес във „Верините“, Катилина в „Катилинариите“ и Антоний във „Филипиките“ не са реални дейци на епохата; те са образи, създадени от обвинител и политически противник.

Речите на Цицерон привличали огромен брой слушатели, за които Цицерон държал сметка. В края на дейността си, заемайки антидемократична позиция, той не признавал на римската тълпа способността за разумни решения, но дори и тогава твърде държал за нейното умение да цени ораторските речи. Като достойнство на речите си Цицерон смятал изобилието от думи и мисли. Но това не винаги било достойнство. На речите му липсва краткост, той често пъти се повтаря, а неговите отстъпления понякога са посветени на неумерено самовъзхваляване.

Цицерон е автор на редица трактати по теорията на ораторското изкуство и на редица философски произведения. Без да е оригинален философ, Цицерон е отличен популяризатор на гръцките и елинистическите философски системи. Неговите философски трактати имали особено значение за установяване на латинската философска терминология, която дотогава била неразработена и неопределена.

3. Римската проза и научната литература

Гай Юлий Цезар

Видно място в римската литература от края на Републиката заема и Гай Юлий Цезар. Той има славата на втори след Цицерон римски оратор. Забележителни и по форма, и по съдържание са неговите военни спомени, познати под името „Бележки за Галската война“ и „Бележки за гражданската война.“ Той бил автор и на други, недостигнали до нас творби. Като оратор Цезар спадал към атицистите. Речите му не са се запазили, но Цицерон ги нарича красиви и говори за изкуството на Цезар да се държи на трибуната[1]; те били произнасяни, както казва друг източник, с оня жар, с който Цезар водел войните[2].

Спомените на Цезар преследвали политически цели. „Бележките за Галската война“ оправдавали неговите войни в Галия и изтъквали значението на новите завоевания. „Бележките за гражданската война“ стоварвали цялата отговорност за войната върху противниците на Цезар и изтъквали военната им неспособност.

Разказът на Цезар поразява със своята последователност и яснист. Съжденията му за собствените му действия се отличават със сдържаност, той никъде не дава коментарии на ония свои постъпки и мероприятия, за които разказва. На живия и непринуден разказ отговаря простият и обработен език. Цицерон намирал „Бележките“ на Цезар прекрасни; според него, те били лишени от изкуствени похвати и били един вид оголени.

Оня жанр, към който спадат „Бележките“ на Цезар, намерил свои подражатели. Хирций (консул за 43 г., загинал при Мутина), близък до Цезар негов офицер, продължил труда на Цезар и написал осмата книга на „Бележките за Галската война.“ Хирций и други участници във войните описали и други походи на Цезар.

Гай Салустий Крисп

Приближавали се до мемоарната литература и историческите творби, посветени на отделни събития от римската история. От историците на онова време особено се прославил Гай Салустий Крисп, привърженик на Цезар. Неговите творби „За заговора на Катилина“, „Югуртинската война“ и дори Писмата до Цезар“ са не само важни исторически източници, но и значителни литературни произведения.

Марк Теренций Варон

Един от най-плодовитите писатели на онова време бил Марк Теренций Варон (116 — 27 г.). Той смайвал читателите си с разнообразието на сюжетите, засягани в неговите произведения, и с количеството на всичко което, написал.

---

[1] Cic Brutus, 71, 251; 75, 261, 262.

[2] Quintilianus, Jnstitutiones orationae, X, 1, 114.

Творбите на Варон обхващат едва ли не всички клонове на знанието. Но Варон е не само прозаик, той е автор и на ред поетически произведения. Известност спечелили неговите сатири. Въз основа на достигнали до нас откъслеци можем да кажем, че те са преследвали определени политически и дидактични цели. На безплодните философски разсъждения например се противопоставя римската житейска мъдрост. Варон засягал и злободневни политически въпроси. След установяването на първия триумвират той издал една сатира, озаглавена „Триглаво чудовище“.

4. Римската поезия от I в. пр. н. е.

Последният век на Републиката е отбелязан не само с разцвета на латинската проза, но и с големи успехи в областта на поетичното творчество. Стихотворството се изучавало в училището и умението да се съчиняват стихове било белег на добър тон.

В римската поезия от онова време се борели две течения: едното се стремяло да намери нови поетични форми, да използува многообразните поетични похвати, култивирани от елинистическите, особено от александрийските поети; другото отстоявало традиционната форма на стихосложението, идеща от Ений. За привърженик на тая форма се смятал Цицерон; към същото течение принадлежал и Тит Лукреций Кар, автор на прочутата философска поема „За природата на нещата“.

Тит Лукреций Кар За живота на Лукреций ние не знаем много нещо. Поемата си той посвещава на претора Мемий, като се обръща към него като към равен. Възможно е поради това да е принадлежал към висшето общество, макар че някои са наклонни да го смятат за човек от демократичен произход. Християнският писател от IV — V в. на н. е. Иероним казва, че от употребяване на любовно питие Лукреций загубил ума си, че пишел поемата си само в ония моменти, когато идвал в съзнание, и че сам сложил край на живота си. Но в поемата няма никакви следи от болезненост на съзнанието; тая версия произлиза, както изглежда, от по-късен период и е съчинена от противниците на философията на Лукреций.

Поемата „За природата на нещата“ е философска творба. Авторът е използувал ритмичната реч и многообразните форми на поетичното излагане, за да направи предмета на своята творба достъпен за читателя. Излагайки своето учение „в звучни и сладки стихове“, той постъпвал, според собствените му думи, като лекар, „който намазва с мед ръбовете на чашата, когато дава на децата горчиво лечебно питие.“[1]

Лукреций е убеден привърженик и страстен проповедник на учението на Епикур, което, според него, трябва да избави хората от суеверие и да им даде щастие.

Поемата започва с химн към всеблагата Венера, олицетворение на единната и вечно жива природа. В първата книга се формулира законът за вечността на материята като основа на учението за всичко съществуващо: от нищо не произлиза нищо, а всичко се ражда и пораства от най-дребно

---

[1] Lucretius, De rerum natura, I, 936, IV, 11.

първични тела (principes), от които се състоят всички тела. На развитието на тая мисъл е посветена голяма част и от следната книга.

В книга трета се разглежда въпросът за живота и смъртта. Лукреций отрича безсмъртието на душата. Ду́хът и душата на човека се раждат и умират заедно с тялото. Затова смъртта е неизбежен край на съществуването. В книга четвърта се установява, че нашите усещания са основният извор за познаването на нещата. В книга пета е развита величествената картина на вселената. Светът е възникнал поради разнообразните сцепления на отделни тела. Светът не остава в своето положение, всичко е променливо, природата вечно се изменя. Лукреций излага историята на образуването на земята и на появата на живи същества върху нея. Той скицира развитието на първобитното общество. Първите хора приличали повече на животни, те нямали закони и правила за общежитие, между тях царувало насилието. Но постепенно хората станали господари на силите на природате, те се научили да правят огън, почнали да си служат с кожите на животнита, възникнало семейството, в резултат на договор се явило и обществото. В книга шеста се обясняват разните природни явления: бурите, земетресенията, колебанията на температурата, епидемичните болести.

Поемата разкрива един цялостен, в основата си материалистичен и механистичен мироглед. Авторът ѝ е не само рационалист мислител, но и поет; той не само изучава природата, но се и прекланя пред нея.

Някои описания (на бурята, на облачността) свидетелствуват за силата на поетическото възприемане на природните явления от страна на автора. Една от основните задачи на Лукреций е да освободи хората от страха от смъртта и суеверията. Естествената картина на света не оставя място за божествена намеса. В съгласие с Епикур, Лукреций казва, че боговете водели безгрижен живот и не се месели в хорските работи. Безсилието на човека пред природата, неговата безпомощност да обясни нейните явления били причина за религиозни заблуди, които можели да бъдат източник на всякакви злини.

Идеал на Лукреций е мъдрецът, който е познал законите на живота и на природата. Освободил се е от суеверията, оттеглил се е от тревогите и се наслаждава на душевното си спокойствие. Епикурейската етика в основата си е аполитична. Тя оправдава индивидуализма, оттеглянето на човека от обществения живот.

Вместо живота, пълен със суетни грижи, отдалечен от природата и обременен от борба, той предпочита живота на първобитното общество. Но Лукреций е чужд на песимизма. Преклонението пред природата и вярата в нейните неизчерпаеми сили се съединяват у него с апологията на човешкия разум, който прониква в най-дълбоките тайни на вселената и е извор на истинска мъдрост. В това е силата на Лукрециевия оптимизъм.

По думите на Маркс, Лукреций е бил „свеж, смел, поетичен господар на света . . .“[1] Поемата „За природата на нещата“ е едно от най-великите произведения на световната литература; тя продължава да смайва с дълбочината на мисълта си и неведнъж е била извор на творческо вдъхновение.

Лукреций облича в традиционната латинска поетична форма своето учение, което по същността си се намира в противоречие с много явления на римския обществен строй, изпълнен с обредност и суеверие. Той следва не александрийските образци, а римския поет Ений, към когото се е отнасял с голямо уважение.

---

[1] Маркс и Энгельс, Соч., т. I, стр. 462.

Извършената от Лукреций реформа на Ениевия стих имала значение за по-сетнешните поети, особено за Вергилий.

Още към 100 г. пр. н. е. се явяват латински стихотворения, писани под влиянието на александринизма. Това течение възникнало при двора на Птолемеите и за него са характерни следните черти: 1) подчертана ерудиция на автора (особено по въпросите на митологията); 2) изящество и изисканост на формата; 3) изключително внимание към личните преживявания, особено към любовните. В края на първата половина на I в. александринизмът става мода и в Рим. Той намира доста много привърженици, главно между аристократичната младеж. Хората от консервативното течение били за стария Ениев стих и Цицерон пренебрежително наричал новите поети неотерици („младежи“, „новатори“).

Гай Валерий Катул

Първо място между новите поети се пада не ще съмнение, на Катул. Гай Валерий Катул (около 87—54 г. пр. н. е.) бил роден в транспаданския град Верона. След като се заселил в Рим, той се сближил с представителите на аристократичната младеж, между която имало доста много талантливи хора.

Катул добре познавал гръцката и елинистическата поезия. Много негови стихотворения са писани в чисто александрийски дух („Сватбата на Тетида и Пелей“, две брачни песни — епиталамии и др.).

Катул платил данък на оная подчертана ученост, която се изисквала от поета от александрийската школа, но същевременно дал верни, пълни с реализъм характеристики на човешките чувства и страсти. Особено значение добили в световната литература лиричните стихове на Катул, главните от които той посветил на възлюбената си Лесбия.

Под това измислено име се криела, както било установено още в старо време, аристократката Клодия, сестра на видния трибун от 58 г., неведнъж споменавана в стихотворенията на Цицерон. Стиховете на Катул ни запознават с перипетиите на целия роман: Катул говори за своята страст, която го карала да бъде плах. След първото увлечение и радостта на сполуката настъпило разочарование: у Катул възникват подозрения, които предизвикват ревност и които скоро се потвърдяват. Катул преживява противоположни чувства, които с особена сила изразява в двустишието, започващо с думите: „Макар и да мразя, обичам.“[1]

В края на краищата Катул скъсва с Клодия и това скъсване предизвиква у него нещо като вцепеняване. Той моли боговете да го избавят от любовната болест[2]; той е разочарован от любовта и по-късно не иска да се върне при предищната си възлюблена.[3]

---

[1] Catullus, Carmina, 85.

[2] Ibid., 76.

[3] Ibid., 87.

Любовта към Клодия не е едничкият мотив на лирическите творби на Катул. Той пише стихове и за смъртта на любимия си брат[1] и многобройни и разнообразни стихотворения, които посвещава на приятелите си. Забележителни са стиховете на Катул за природата. Стихотворението, посветено на родния му полуостров Сирмион, е написано от поета след връщането му от Витиния; родните места са по-скъпи за Катул от всички други „полуострови и острови, тинийски и витински полета“[2].

По тоя начин лириката на Катул отразява сложната гама на личните преживявания на поета. Той бил повлиян не само от александрийците, а се е намирал под влиянието и на ранните гръцки лирици (особено Сапфо и Архилох). Катул сполучил да намери необикновени по сила и красота думи, за да изрази сложните човешки преживявания, и той може с пълно основание да се смята за пръв голям римски лиричен поет.

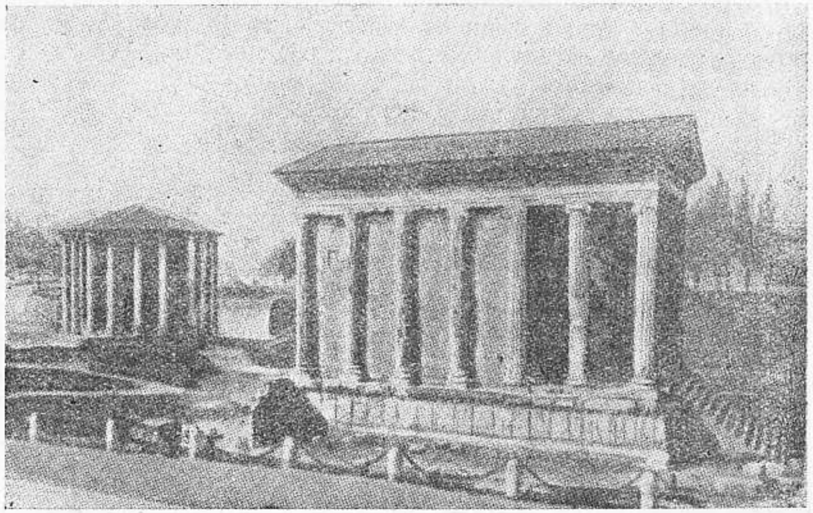

Фиг. 81. Римски храмове от края на Републиката. На пръв план храм в йонийски стил; на втори план — тъй нареченият храм на Веста, възпроизвеждащ фасадата на староиталийски кръгъл храм. Съвременно състояние.

В лиричните произведения на Катул е отразено най-силно развитието на индивидуализма в римското общество.

Катул не бил чужд и на политически мотиви. Баща му се смятал за приятел и гост на Цезар, а сам Катул се движел в кръга на антицезарианската младеж; той е автор на няколко остри епиграми по адрес на Цезар и особено по адрес на любимеца на последния, Мамура. Все пак в едно от стихотворенията си Катул се възхищава от успехите на Цезар в Британия.

В края на разглеждания период почнали да пишат видните поети от началото на Империята — Вергилий и Хораций, но творбите им, издадени в годините на последните граждански войни, са неделими от цялото им творчество, което е тясно свързано с политическите и социални отношения от времето на принципата на Август.

---

[1] Catullus, Carmina. 101.

[2] Ibid., 31.

5. Архитектурата и изобразителните изкуства

Развитието на изобразителните изкуства и на архитектурата в последния век на Републиката продължава в същата насока, както и в предшествуващата епоха. Известна част от ония огромни богатства, които се стичали в Рим, се влагала в постройки и съоръжения, както обществени, така и частни, които преобразявали външния изглед на града, който през тая епоха постепенно ставал най-голям световен център.

Архитектурата на II — I в. пр. н. е.

През последните десетилетия на II в. пр. н. е. били построени два нови водопровода. Градът се украсява с каменни арки, с великолепни частни строежи. Особено се прославили с нови строежи Сула, Помпей и Цезар. Напълно е допустимо предположението, че престоят на Изток породил у Сула мечтите да преустрои Рим по образеца на големите елинистически центрове. Времето на Сула е един от моментите на най-интензивното въздействие на елинистическите форми върху римското изкуство и това намира отражение в архитектурата на онова време.

Помпей издигнал огромен каменен театър, който побирал 10,000 зрители. Сградата била облицована с мрамор, смайвала с необикновената си здравина и невижданите си размери. Много други обществени сгради, построени от Помпей, украсили римските площади.

Фиг. 82. Октавия, сестра на Октавиан. Базалт.

Грандиозни били плановете на Юлий Цезар за преустройството на Рим. В негово време Старият форум бил павиран, на север от него били положени основите на друг форум, в центъра на който трябвало да се намира храмът на Венера-Прародителка (Venus Genetrix), направен изцяло от мрамор. Смъртта попречила на Цезар да изпълни всичките си планове. Част от замисленото и започнатото от него било завършено по-късно от Август, а много работи останали само в проект. Проектите на Цезар в известна степен предопределили по-нататъшния ход на развитието на римската арихитектура. От негово време започва изменението на плана на града чрез постройка на нови форуми; той е инициатор на превръщането на Рим в „мраморен" град. За разлика от суланския период, архитектурата от времето на Цезар се връща към италийските образци, като увеличава машабите на сградите и въвежда ново архитектурно оформяване. От времето на Сула новите сгради

се украсяват с гръцки статуи, барелефи и вази. По тоя начин скулптурните изображения играят декоративна роля. Те се слагат в сградите и в градините. Необикновено високо се ценят статуите на гръцките майстори. В Рим пристигали цели кораби, натоварени с гръцки старини. Същевременно в Рим се явили майстори, които изработвали копия от гръцки и елинистически образци. Изкуството на копирането стигнало до високо равнище, макар че се пускали на пазара и доста много долнокачествени работи.

Скулптурата

Римляните продължавали да бъдат самостоятелни в изкуството на реалистичния портрет. В епохата на Сула и в тая област се засилило влиянието на елинистическото изкуство, но в периода, настъпил след неговата смърт, т. е. в 70--60-те години на I в. пр. н. е., вече се наблюдава реакция. Така например скулптурният портрет на Помпей (вж. фиг. 68) се отличава с грижливо изработване и отлично оглаждане на повърхността на фигурата (скулпторът е използувал в това отношение похватите на високо развитата елинистическа техника), но, изобразявайки лицето, художникът в духа на римската традиция се е стремял да предаде всички индивидуални черти. Той е далеч от идеализацията, свойствена на гръцките и елинистическите скулптори. В духа на своите етруско-римски предшественици художникът е подчертал природните недостатъци на изобразявания човек. Той е представил едно неподвижно месесто лице с тесни, малко изразителни очи, мъничък вирнат нагоре нос. . .

Фиг. 83. Римски барелеф от края на Републиката, изобразяващ жертвоприношение.

Като един от най-добрите образци на портретното изкуство на онова време може да се смята бюстът на Цицерон (вж. фиг. 69). И в него елинистическата техника на обработката на материала и похватите на обобщено изобразяване са съединени с римския реализъм. Цицерон е представен като доста възрастен човек с малко натежало лице, открито чело и остър поглед; на устните му играе лека, иронична усмивка. Пред нас не е един обикновен човек, а мислител и обществен деец. Една колосална статуя, която е създадена в по-късно време, но възлиза към оригинал от времето на Цезар, се отличава с твърдост на линиите в изобразяването на индивидуалните черти на Цезар, представен като вече не млад, суров човек със силна воля (вж. фиг. 70). Въз основа на това можем да съдим, че за края на изучавания период е характерна реакцията, стремежът за връщане към предишните италийски образци.

Художниците от времето на Републиката обърнали вниманието си към предаването на индивидуалните черти на лицето: фигурата, облечена в тога, се изобразявала почти винаги стереотипно. Наред с мъжкия портрет в тоя период се явява и женският индивидуален портрет, чийто разцвет настъпва през императорската епоха.

Големи успехи се постигат в тоя период в релефните изображения. И тук виждаме съчетание на елинистически и римски черти, което наистина на първо време е еклектично. Един барелеф например е съединение на митологични сцени, елинистически и по сюжет, и по техника на изпълнение, с изобразяване на римско жертвоприношение след ценза (вж. фиг. 83), което е дадено в традиционння римски реалистичен стил.

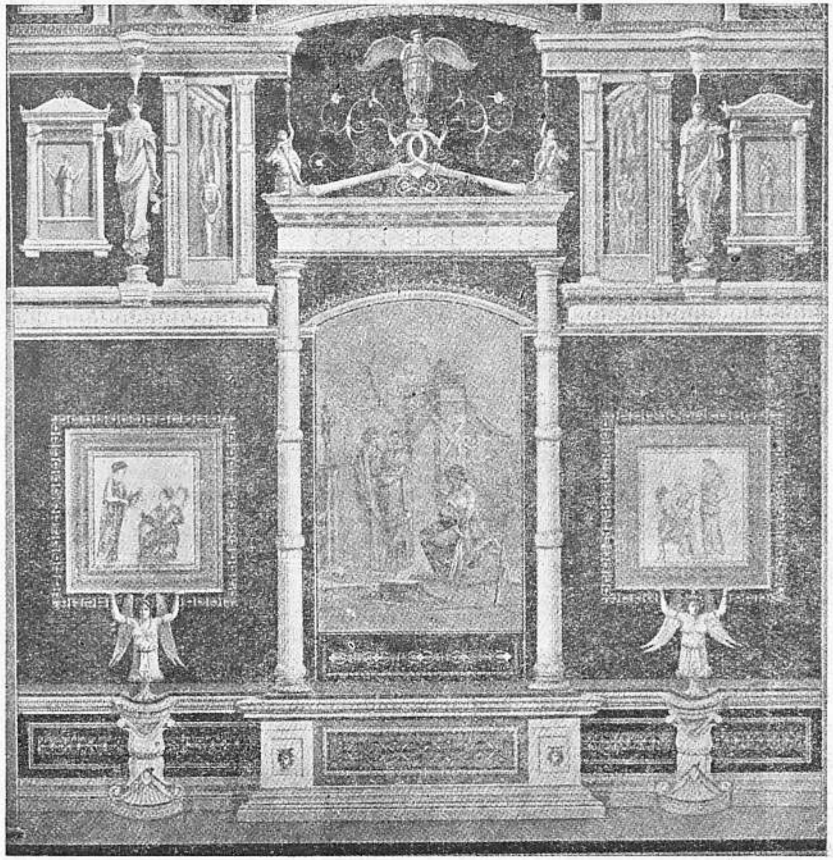

Фиг. 84. Образец от помпеанска стенна живопис от времето на началото на Империята.

Релефите от епохата на Цезар, както и другите паметници на изкуството от онова време свидетелствуват за опити за синтез на двата изобразителни стила.

Живописта

Живописта през I в. все повече и повече служи за декоративни цели. В това време се създават разните стилове на стенната живопис, прекрасни образци от която са стигнали до нас в Помпей.

6. Развитие на римското право

Литературното развитие на епохата, създаването на образцова латинска проза оказва благотворно влияние и върху разработването на римското право. Римските юристи използували постиженията на римската проза и в оная епоха се създава оня ясен и точен език, на който са писани видните произведения на юридическата литература от епохата на Империята.

В епохата на ранната Република били положени основите на гражданското право. То се отличавало с формализъм и регулирало отношенията само между римски граждани. Поради войните и променените социални отношения в обращение между гражданите постъпвали много ценности. Римските граждани били принудени да влизат в разни отношения с провинциалните жители и с поданиците на други държави.

Всичко това предизвикало нуждата от нови юридически норми и нови правила. Към новите отношения се нагаждали старите форми. Едновременно с това върху римското право упражнили влияние юридическите норми на другите народи, преди всичко гръцкото и елинистическото право, а върху самите принципи на разработването на правото въздействували както елинистическата философия, така и гръцката реторика. Достигналите до нас юридически паметници се отнасят към късни периоди, поради което е невъзможно да се датира точно появата на тия или ония правни отношения и юридически понятия. Принудени сме само да набележим общия ход на развитието на правото.

Ius gentium

Огромно значение имало учредяването на длъжността на втори претор, което станало в 242 г. пр. н. е. Той се наричал praetor qui inter peregrinos ius dicit, или просто praetor peregrinus. В негово ведомство били главно ония дела, които възниквали между чужденци или пък между чужденци и римляни. В тия дела нормите на старото гражданско право били неприложими, тъй като те се отнасяли само за римски граждани. Невъзможно било да се съди и по някакво чуждестранно право, тъй като можело да възникне дело между поданици на разни държави или пък между чужденци и римляни. В резултат на това наред със старото гражданско право постепенно се изработват нормите на тъй нареченото общонародно право (ius gentium). Тия норми биват заемани отчасти от общите обичаи на международната търговия, от правните учреждения на другите народи и от самото гражданско право, но те се отличават с по-голяма простота и гъвкавост: в общонародното право формализмът престанал да бъде господствуващ принцип. Индивидуализмът, присъщ на епохата на късната Република, намерил отражение и в гражданското право; той спомогнал за усложняването на отношенията между отделните хора, съдействувал за превъзмогването на формализма и за утвърдяването на новите начала в разрешаването на юридическите въпроси, били те общи или частни. Главно внимание се обръщало не на формата на сделките, не на обредите и произнесените думи, а на същността на отношенията, на намеренията на страните. В правото се въвежда понятието за равенство и справедливост (aequitas) и добросъвестност (bona fides) на лицата, които извършват всевъзможните сделки, като основно начало на всички имуществени отношения. Сред юристите възниква мисълта, че съществува някакво право, общо за всички народи, състоящо се от правила, признавани от всички (родинството, почитане на родителите, борбата с престъпленията). Под влиянието на стоическата философия общонародното право (ius gentium) се сближава с понятието за естествено право (ius naturale), диктувано един вид от самата природа. Общонародното право упражнявало влияние и върху гражданското право, т. е. върху ония правила, които трябвало да регулират отношенията само между римски граждани.

Преторското право

Голяма роля в развитието на римското право от тоя период изиграл *преторският едикт*. Подобно на другите длъжностни лица преторите имали право да издават едикти, т. е. постановления, засягащи въпросите, които се намирали в тяхно ведомство. В едиктите си преторите сочели от какви правила ще се ръководят при разглеждането на тия или ония дела. Отначало преторските едикти си поставяли за цел само да използуват старото право, „да помогнат на това право“, но сетне те почнали да внасят поправки и в резултат наред със старото гражданско право изникнало особено *преторско право*.

Реформата на съдопроизводството

Юриспруденцията в изучаваната епоха излязла от сферата на компетенцията на понтифексите. Тя станала особена дисциплина, изучавана и разработвана от специалисти. Правното занятие се смятало в Рим за почетно; видните юристи били представители на знатни римски семейства. Те изказвали своето мнение по един или друг въпрос, съставяли образци за разните сделки, давали съвети на съдещите се за начина на действията им в съда. В самото съдопроизводство към 150 г. пр. н. е. станал истински преврат. След тая реформа съдът продължавал да се състои от съдопроизводство in iure и съдопроизводство in iudicio. Но при старата система магистратът само наблюдавал дали страните действуват правилно, дали спазват обредите, предписани от разните legis actiones. В новото съдопроизводство магистратът почнал да играе активна роля. Той изучавал делото и съставял формулата, т. е. документ, в който накратко излагал претенциите на ищеца и възраженията на ответника; в тоя документ се давали също така упътвания към съдията какво решение трябва да изнесе, ако се окаже, че има право едната или другата страна. Например водел се спор кому принадлежи даден роб. Магистратът изучавал делото и пишел: „Октавий да бъде съдия. Ако се окаже, че робът Стих е собственост на Авъл Агерий, тогава ти, съдио, обвини Нумерай Нугидий в полза на Авъл Агерий; ако не се окаже, оправдай го.“ Заклетият съдия (или съдии) разглеждал делото по същество и произнасял онова решение, което се предвиждало във формулата. Тоя тъй наречен формуларен процес позволявал да се обхващат такива отношения, които не се побирали в рамките на старото гражданско право. Преторът и юристите разработвали разни форми на искове както имуществени, така и лични.

Собствеността и владението

В областта на гражданското право в тая епоха станали съществени промени. Едно от най-важните нововъведения на тоя период било установяването на разлика между *собствеността и владението*. Собствеността (dominium) е *правото* върху дадена вещ, но това право не винаги може да се съединява с фактическото притежаване на вещта (например, когато вещта е дадена в залог, под наем и т. н.). Владението (possessio), съгласно римското право е фактическото притежаване на вещта, съединено с разумния стремеж за господство над нея. Преторското право признавало, че владението в ред случаи може да не съвпада с правото на собственост и установило определени форми на защита на владенията от незаконни посегателства. Едни от старинните видове владения били участъците земя върху общественото поле. Поземлена собственост по римското право можело да има само в Италия, а в провинциите земите можели да се намират само във владение.

Бонитарната собственост

Едно от най-важните явления в историята на гражданското право била появата на нов вид собственост, наречена бонитарна или преторска. Старата квиритска собственост можела да възникне само в резултат на определени формални действия (преди всичко манципацията). Ако ли пък някоя вещ се предавала по друг, непредвиден от гражданското право начин, тя не можела да се смята за собственост. Преторите не разширявали начините на придобиване на квиритска собственост, но в ред случаи почнали да защищават владетеля като собственик и по тоя начин възниквал нов вид собственост. Появата на бонитарната собственост била свързана с промените в гражданския оборот. Възникнали случаи, когато res mancipi се предавали не чрез манципация, а чрез проста покупко-продажба. Изказано е предположението,[1] че за възникването на бонитарната собственост съдействувала търговията с роби. Робите се купували на големи партиди, поради което било затруднително да се извършва над всеки роб действието манципация. Ако ли пък по-късно продавачът или друго някое лице искало връщането на бившия си роб поради това че той не бил манципиран, преторът смятал за свой дълг да защити купувача.

През същата епоха възниква учението за разните начини за придобиване на собственост (например окупация, т. е. завземане на вещ, която не принадлежи никому: придобиване на „плодовете от вещта“ и т. н.). В ранната епоха на римското обществено развитие „собствеността — по думите на Маркс — е собственост квиритска, римска; частният поземлен собственик е такъв само като римлянин, но като римлянин той задължително е частен поземлен собственик“[2]. Това положение се запазва и в сетнешната епоха, но с развитието на икономическите отношения понятието за собствеността се усложнява.

„Римляните — казва Маркс — в същност първи разработиха *правото на частната собственост*, абстрактното право, частното право, правото на абстрактната личност. *Римското частно право* е класически завършено *частно право*...

Правото на частна собственост е ius utendi et abutendi, право на *произволно* постъпване спрямо вещта. Главният интерес на римляните е насочен към развитието на определянето на ония *отношения*, които са *абстрактни*, отношения на частната собственост. Същинското основание на частната собственост, *владението*, е *факт*, *необясним факт, а не право*. Само благодарение на юридическите определения които обществото дава на фактическото владение, последното придобива качеството на право владение, на частна собственост.“[3]

Последователното разработване на правото на частна собственост се отнася към императорската епоха, но основите на това учение били сложени в края на Републиката.

Измененията в облигационното право

Новите форми на отношенията предизвикват изменения и в облигационното право. Дори в старата форма на договорите се вмъква уговорката за добросъвестността (bona fides). Възникват нови видове договори. Например смятат се за законни такива контракти, които почиват върху простото споразумение. Към тях спадат например покупко-продажбата (emptio-venditio), наемът (locatio-conductio).

Измененията в областта на семейното право

Измененията в областта на семейното право се състоят в постепенното намаляване на правата на бащата на семейството. Още в ранната епоха възрастните деца се радвали на политически права. Но в действията си те, както и по-рано, били свързани с родителската воля; случаи, когато бащата се опитвал да принуди сина си към едни или други политически действия, имало и в разглеждания период, но те се смятали за анахронизъм. Но в имуществените отношения децата продължавали да остават във властта на бащата на семейството и не можели самостоятелно да се разпореждат с имуществото. Настъпило обаче отслабване на властта на мъжа над жената. Под влиянието на ред причини става известна еманципация на жената; бракът, който не се придружава от установяване на властта на мъжа (matrimonium sine manu mariti), става не изключение, а правило. В края на Републиката бива установено, че разводът е възможен по взаимно съгласие и по едностранно решение както на мъжа, така и на жената. Променят се и имуществените отношения между съпрузите. Юристите разработват въпроса за имуществото на жената, специално за зестрата, която са отличава от другото имущество на жената; тя се намира във властта на мъжа, но в известни случаи може да бъде взета обратно от жената или от баща ѝ.

---

[1] Appelton, Histoire de la propriété et de l'action publicienne 1889, v. I, ser. 2.

[2] Маркс, Формы, предшествующие капиталистическому производству, „Пролетарская революция“, № 3, 1939, стр. 155.

[3] Маркс и Энгельс, Соч., т. I, стр. 613.

В наследственото право в интереса на най-близките роднини се ограничава до известна степен свободата на завещателя.

Преторското право създава цяла нова система на преминаване на имуществото по наследство, която съществува редом със старата, цивилната. Упростена била формата на завещанията, определени били сроковете, когато пред римския магистрат можело да бъде изискано владението на имуществото на умрелия; установена била приемственост между категориите и степените на наследниците, при което към наследяване били допуснати и когнатите.

II и I в. пр. н. е. са епоха на необикновено интензивно и плодотворно разработване на правото. Рим станал световен център, той възприел правните системи на другите народи. Преработвайки своето вековно, тъй наречено цивилно (гражданско) право, римските юристи си служели с похватите на гръцката реторика и се опитвали да осмислят основните въпроси на юридическата теория, ползувайки се от заключенията на елинистическата философия. Основните положения на римското право, което действувало в продължение на векове, а след падането на Рим оставало дълго време образец на юридическата мисъл, били формулирани в тая епоха.

Сетнешната епоха била време на по-нататъшна теоретизация на общите въпроси на правото, на разрешение на разните спорни случаи. Направени били опити да се приведе правото в определена система „. . . първото световно право на обществото състоящо се от стокопроизводители, т. е. римското право с извънредно тънка разработка на всички съществени отношения на простите стокопритежатели: покупката и продажбата, заема, дълга, договора и другите задължения.“[1]

Характерът на римската култура в края на Републиката

Прегледът на историята на римската култура през последния период на Републиката ни дава право да направим заключението, че въпреки външните и вътрешни усложнения на онова време, културното развитие не е спирало, че и литературата и изкуството често пъти ставали средства за класова и политическа борба. Началото на културното развитие на Рим спада към оная епоха, когато културата в някои области на Италия, в Гърция и в страните на Изтока стояла на сравнително високо равнище. Рим заемал и преработвал готови вече форми. Особено значение имало влиянието на високо развитата елинистическа култура, но римската култура запазила и доста много самобитни черти, отразяващи разните италийски културни традиции, възлизащи понякога към най-отдалечено минало. Често пъти римляните само пренасяли на своя почва готовите форми; в други случаи натрупаният преди това опит се оползотворявал и старите културни традиции се преобразявали. След периоди, характерни само с подражание на готови образци, често пъти идва реакцията, която се изразява в стремеж за връщане към старовремските форми и традиции. Тая борба на традиционното и новото („неотеризма“) не е случайна. Тя в известна степен отразява оная борба, която била водена между новаторите и консервативните елементи, и в някои моменти стигала до необикновена напрегнатост . . .

Във всички области на културата от края на Републиката оставила доста нещо еклектично, непреработено. Пътят на културното развитие не е завършен. Това развитие ще продължава и в епохата на Империята. Културата на римското робовладелско общество била достъпна на малцинството. Тя била последица от оня засилен приток на богатства, с който се придружавало завоюването на нови земи. Но известни елементи на културата стават достояние на всички свободни слоеве на римското население. След Съюзническата война нараства културното значение на италийските муниципии. Още преди това римската култура почнала да прониква и в завоюваните от Рим варварски области. Но тоя процес се отнася главно към сетнешните периоди, той е характерен за културното развитие на императорската епоха.

---

[1] Маркс и Энгельс, Соч., т. XIV, стр. 672.

ОТДЕЛ VI

ЕПОХАТА НА РАННАТА ИМПЕРИЯ

ГЛАВА XXIV

ПРИНЦИПАТЪТ НА АВГУСТ

1. Установяването на Империята

След дългогодишните граждански войни, придружавани от проскрипции, конфискации на земи, принудителни данъци, набори в армията, бягство на роби и господство на солдатщината, италийското общество се стремяло преди всичко към мир, към възстановяване на нормалния живот. „Pax romana“ (римският мир) бил лозунгът, обединяващ разните групировки на робовладелското общество. Най-активните противници на Октавиан загинали в гражданските войни. Останалите живи представители на антицезарианските групировки били в политическо отношение отслабени и деморализирани. За да запазят положението си, те били готови да окажат подкрепа на Октавиан или във всеки случай да се споразумеят с него. Бунтовете и войните спомогнали да се популяризира идеята за миналите щастливи и мирни времена, за простия живот на благочестивите прадеди. Октавиан, не ще съмнение, държал сметка за тия настроения и след връщането си в Италия той се стреми преди всичко да подчертае, че са настъпили мирни времена и че почва връщането към добрите обичаи на стария Рим. Едно от първите действия на Октавиан била реставрацията на старите храмове, гдето, по думите на поета, „паякът тъчел паяжината си“[1], и осветяването на нови. От 31 г. нататък Октавиан бил избиран всяка година за консул; в 29 г. той получил цензорски пълномощия, въз основа на които в 29—28 г. съставил нов списък на членовете на сената и прокарал ценза, който не се прокарвал в продължение на четиридесет и две години. Броят на сенаторите по онова време стигнал до хиляда души. Цезар и триумвирите въвеждали в сената свои привърженици, главно измежду конниците и центурионите. Октавиан изключва от сената ония, които по произхода си не могли да принадлежат към висшето съсловие. С това се подчертавало, че той се грижи за достоинството на сенаторското звание; същевременно това му давало възможност да изключи от сената привържениците на Антоний. В новосъставения списък името на Октавиан било сложено първо, откъдето произлязла и неговата титла princeps senatus. В републиканската епоха тая титла била почетна, но никакви особени пълномощия и привилегии, освен правото да дава пръв мнението си, принцепсът нямал. В епохата на борбата на Рим за надмощие в Средиземно море принцепси ставали авторитетни хора, които упражнявали несъмнено влияние върху вътрешната и външна политика (Квинт Фабий Максим, Сципион Старият и др.). След Сула принцепсите загубили предишното си значение. Слагайки своето име първо в списъка на сенаторите, Октавиан един вид възстановявал предишното значение на принцепса на сената.

---

[1] S. Propertius, Elegiae, II, 6, 35.

Фиг. 85. Император Август. Статуя в Прима-Порта.

На 13 януари 27 г. Октавиан сложил извънредните си пълномощия и провъзгласил възстановяването на старата Република[1], като заявил, че иска да се оттегли в частния живот. Тоя отказ бил, не ще съмнение, външен, както и настойчивите молби на сенаторите да запази властта в държавата. Същия ден Октавиан приел ред пълномощия, които фактически му осигурявали върховната власт. На 16 януари с. г. той получил почетния прякор Август (Augustus), което значи „умножен“ или „възвеличен“ (от божеството). Тоя епитет се давал по-рано само на сакрални обекти (някой храм, осветено място); сега той бил придаден към името на принцепса, първия човек в държавата. Октавиан променя името си. Той се нарича сега: Император Цезар Август, син на божествения (Imperator Caesar Augustus, divi filius).

Възстановяването на храмовете, съставянето на нов сенатски списък, цензът с придружаващите го очистителни жертвоприношения, възстановяването на Републиката, сменяването на името му — всичко това трябвало да обозначава края на периода на гражданските войни и началото на нов век. Август излязъл на политическата арена като осиновен от Цезар и негов наследник. Но установявайки властта си, Октавиан не забравял съдбата на своя предшественик. Той не взел нито титлата цар, нито титлата диктатор, отказал се от магистратурите, противоречещи на обичаите. И все пак *възстановяването на Републиката било само привидно. Август станал единовластен управител на държавата.*

2. Римският политически строй в началото на Империята

Властта на Август

Системата на извънредните магистратури, която се развивала в Рим в процеса на усложнението на задачите на класовата борба и на външната политика, подготвяла в известен смисъл установяването на монархическа власт. И Помпей, и Цезар едновременно държали по няколко пълномощия. По същия път вървял и Август. Неговата власт почивала върху съединяването на разни магистратури, несъединими в годините на класическата Република. В негови ръце се намирала висшата военна власт — imperium; той я има от 31 до 23 г. като консул, а в 23 г. получава imperium maius, която се разпростира върху всички провинции, от 19 г. той запазва до живот знаците на консулското достоинство. По тоя начин Август има висша военна и гражданска власт. Той командува войската и има власт над провинциите. С някои от провинциите (императорските) Август се разпорежда по свое усмотрение. Над други (сенатските) той има от (23 г.) правото на висш контрол.

---

[1] По-късно сам Октавиан характеризирал това политическо събитие последния начин: „През шестото и седмото си консулство, след като потушиха гражданските войни, облечен по всеобщо доверие с извънредни пълномощия, аз предадох властта над държавата в разпореждане на сената и на римския народ“ (R. g. d. A., 34).

Още в 36 г. (след победата над Секст Помпей) Октавиан получил доживотна трибунска власт (tribunicia potestas). От 23 г. tribunicia potestas се обозначава в неговата титулатура. Положението на трибун давало на Август най-широки пълномощия, то правело особата му свещена и същевременно един вид символизирало демократическия произход на цялата власт на Август, която той наследил от Цезар, който някога действувал като водач на популарите. *Висшата военна власт (imperium) и трибунската власт (tribunicia potestas) били по тоя начин юридическата основа на властта на Август.* Титлата принцепс, която Октавиан взел още в 29—28 г. (след съставянето на новия сенатски списък), добива по-друго значение, отколкото в републиканската епоха. Под нея се подразбира не само първият сенатор, но и първият човек в държавата. Променя се и значението на титлата „император“. В републиканско време войската я давала на пълководеца-победител, който я запазвал от победата до триумфа. Но Сула вече я запазил до живот. Август я включил в състава на името си, а в официалната му титла освен това се обозначавало колко пъти е бил провъзгласяван за император. С това се подчертавала особената му лична връзка с войската, и титлата император постепенно почнала да означава висшата военна власт. В историографията здраво се е затвърдила традицията да се наричат всички римски монарси императори. Това не отговаря напълно на юридическите норми от времето на ранната Империя, но не се намира във фактическо противоречие със самото положение на нещата. Освен тия постоянни функции Август се нагърбва и с извънредни. Въз основа на особени пълномощия той подобно на републиканските цензори три пъти през време на управлението си прокарвал ценза и съставял сенатски списъци. През реме на гладната 22 г. му било възложено снабдяването на столицата с храна.

Властта на Август по образец на елинистическите монархии добива и религиозна санкция. Тя се подразбира както в самата титла „Август“, така и в обозначението „син на божествения (Юлий)“; освен това в 12 г. в необикновено тържествена обстановка при стечение на народ от цяла Италия Август бил избран за велик понтифекс (pontifex maximus) и по тоя начин станал глава на римската религия. Личната му връзка с цялото римско гражданство била подчертана в титлата „баща на отечеството“ (pater patriae), която била дадена на Август през 2 г. пр. н. е. За положението си в държавата сам Август се отзовава по следния начин: „Аз надминавах всички по авторитет (auctoritas), а власт имах не повече, отколкото другите, които бяха мои колеги по магистратурата“ (. . . auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt).[1]

Auctoritas — висшият авторитет — бил, по тоя начин, по думите на самия Август, основа на неговата власт.

Auctoritas е понятие от старото римско право. В държавния живот auctoritas имал сенатът; в семейното право от auctoritas се ползувал опекунът; в обикновения говор било прието да се говори за авторитета на влиятелни в обществото лица (пълководци, видни сенатори). Август бил най-влиятелният човек в римското общество. Неговият авторитет (auctoritas) се дължал на това, че той дал вътрешен мир на римското общество, което било готово да се отрече от политическата свобода само за да добие спокойствие. Не напразно pax Romana (римският мир) бил официален лозунг, който намерил израз в особен религиозен култ. Тоя авторитет се крепел с това, че Август продължавал да бъде военен вожд.

Войската дала на Август победата, тя била истинският извор на неговото могъщество, на неговия авторитет. „*Материална* опора на правителството — казва Енгелс — била войската, която вече много повече приличала на армия от наемници, отколкото на староримската селска войска, а *морална* опора — всеобщото убеждение, че от това положение няма изход, че ако не тоя или оня император, то все пак почиващата върху военно господство императорска власт е неизбежна необходимост.“ [2]

Сенатът

Старите римски държавни учреждения продължавали да съществуват и *формално* не претърпели съществени промени. Сенатът и през времето на Август се смята за висш орган на държавата. Върху сената минават някои функции на народното събрание, той добива законодателна и съдебна власт. Август прокарва редица реформи, които слагат ред в сенаторските заседания.[3] Броят на сенаторите е установен на 600 души. Решението на сената придобива силата на закон. В деня на установяването на принципата, на 13 януари 27 г., станала подялбата на провинциите. Пограничните провинции (Сирия, трите галски провинции, северните области на Испания и др.) били признати за императорски. Старите, омиротворени провинции (Африка, Бетика, Нарбонска Галия, Македония, Азия) се смятали за сенатски и се управлявали от проконсули или пропретори, назначавани от сената. Поделени били и имперските финансии. Наред със старата хазна — ерарий (aerarium), с който се разпореждал сенатът, се слагат основите на особена императорска хазна —

---

[1] R. g. d. A., 34.

[2] Энгельс, Бруно Бауэр и раннее христианство, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XV, стр. 606.

[3] Сенатските списъци били съставяни три пъти от самия Август, който получил специални пълномощия за това.

фиска. В ерария постъпвали приходите от сенатските провинции, а във фиска — от императорските. Сенатската хазна сечела медни монети, императорската — златни и сребърни. Фактически и ерарият се намирал в зависимост от императора, който го попълвал със свои вноски.

Юридически пълновластно учреждение, сенатът послушно приемал предложенията на Август, които се разработвали обикновено в съвета на принцепса (consilium principis), избиран по жребие измежду сенаторите. От 23 г. към Август преминало ръководството на всички външнополитически работи.

Народните събрания

Във времето на Август продължавали да се събират и народните събрания. В комициите се приемали закони по предложение на самия Август (leges Iuliae) или на други магистрати. В комициите се избирали магистрати. Но тия избори не били свободни: гласувало се за ония, които били посочени от Август по силата на тъй нареченото ius commendationis — правото на препоръка. По тоя начин комициите във времето на Август са послушно оръдие в ръцете на принцепса. Те загубили политическо значение. Наскоро след смъртта на Август, от 14 г. на н. е., изборните комиции съвсем престанали да се събират. Законодателните комиции били свиквани понякога и по-късно, но нямали почти никакво значение.

Магистратурите

Във времето на Август били запазени всички магистратури. Консулатът продължавал да бъде оная длъжност, към която се стремели хората от сенатското съсловие, и за да се задоволи честолюбието на повече лица, за една година се избирали не двама, а няколко консули; двама от тях встъпвали в длъжност на 1 януари и давали на годината своето име (consules ordinarii), а след тях по ред поемали управлението други двойки (consules suffecti), Цензурата загубила предишното си значение. Цензът и съставянето на сенатските списъци се извършвали от самия Август. Броят на преторите бил намален до десет; функциите им били разширени. Установена била строга последователност в заемането на магистратурите. Но цялата им дейност зависела от волята на принцепса. Неговото влияние се простирало и върху съдебните инстанции. Най-важните углавни престъпления се разглеждали от постоянни съдебни комисии (quaestiones perpetuae). Сам Август по силата на своето imperium maius разглеждал в Рим углавните дела и произнасял смъртни присъди. По някои дела апелационните жалби се подавали до императора, като висша съдебна инстанция. На съд при него се изпращали от всички провинции римските граждани, обвинени в тежки престъпления.

Зараждане на императорския бюрократически апарат

Наред със старите учреждения от времето на Август почнал да се развива бюрократическият апарат, който придобивал все по-голямо значение. При създаването на тоя апарат Август използувал на първо място личните си връзки. Императорските чиновници, зависими отначало лично от принцепса, постепено придобиват общодържавно значение. На висшите длъжности се назначавали лица, принадлежащи към висшите съсловия. Измежду сенаторите се избирал префектът на града. Според преданието, тая длъжност била създадена още в царските времена, но в републиканско време префекти не били назначавани. Основната функция на префекта на града е запазването на реда в Рим (custodia urbis). Във времето на Август длъжността на префекта се заемала нередовно. При неговите приемници префектът на града добил голямо значение. Измежду представителите на сенатското съсловие като наместници на императорските провинции се назначавали легати с пропреторски ранг (такъв наместник носел титлата legatus pro praetore).

Голямо значение придобили в императорската бюрокрация конническите длъжности. Венец на кариерата на конниците била длъжността командуващ преторианската гвардия — префект на преторията. Преторианските кохорти охранявали особата на Август и следели за реда в Рим и в Италия, гдето били разквартирувани. Измежду конниците се назначавал префектът на Египет, който управлявал тая провинция като собственост на императора. Голямо значение добили прокураторите, на които се възлагало събирането на данъците, управлението на малки провинции; те изпълнявали различни стопански функции. Прокураторите се назначавали измежду конниците, както и измежду освободените роби. От императорските освободени роби и роби се комплектували долните чинове на императорската бюрокрация, която по-късно добила извънредно голямо значение в държавата.

Такъв бил политическият строй на Рим през времето на Август. Още в старо време той получил името принципат, поради това че републиканските учреждения остават, но властта принадлежи на принцепса — първия сенатор и първия човек в държавата. По този начин принципатът бил особен вид монархия в Рим.

3. Законодателството на Август

Законите за семейството и брака

„С новите закони, приети по моя инициатива, аз върнах забравените вече в нашия век обичаи на прадедите“[1] — така определя Август насоката на своето законодателство. То се намирало в тясна връзка с настроенията, характерни за господствуващите робовладелски групи. Италийското общество жадувало за мир, погледите на мнозина били обърнати към миналото. Говорело се за упадък на римските нрави (mores maiorum), за изчезване на традиционната вярност (fides) и благочестие (pietas). Още Юлий Цезар набелязал ред реформи, целещи повдигането на обществената нравственост. Август взел редица мерки в тая посока още в 28 г., но главните закони били прокарани в 18 г. пр. н. е. Целта им била да заздравят семейството и да увеличат броя на римските граждани. За лица от сенаторското и конническото съсловие се установявало задължителното встъпване в брак (lex de maritandis ordinibus); със специални закони против разврата (leges Iuliae de adulteriis coërcendis) били въведени строги наказания за нарушаване на съпружеската вярност. Мъжът и бащата на жената, виновна в прелюбодеяние, били длъжни без друго да привлекат виновната и нейния любовник към съдебна отговорност; и двамата се подлагали на сурово наказание. Законът от 9 г. на н. е. (lex Papia Poppea) внасял разграничение между невстъпилите в брак и бездетните. Имуществените права и на едните, и на другите били в известно отношение ограничени; едновременно с това били установени определени предимства за лицата, които имали деца. В робовладелското общество семейството било основна клетка на социалния живот. Заздравяването на семейството означавало и заздравяване на традиционните обществени устои, разклатени през време на гражданските войни.

---

[1] R. g. d. A., 8.

В духа на староримската традиция Август прокарал един закон за ограничаване на разкоша.

Законодателството на Август било в центъра на общественото внимание. За него пишели в своите творби поетите, за него говорели публицистите и историците. Въпросите, свързани с него, били предмет на сенатски заседания. Колебанията на общественото мнение по тия въпроси са изразени най-добре от историка Тит Ливий: „Ние не можем да търпим нито пороците си, нито средствата за поправянето им“ (nec vitia nostra, nec remedia pati possumus).[1] На това законодателство съчувствували, както изглежда, консерваторите; то е било навярно популярно в италийските муниципии, гдето били запазени старите семейни връзки. От строгото прилагане на законите били недоволни конниците, които търсели начини да ги заобиколят.

Сам Август бил принуден да приложи закона за прелюбодеянието отначало към дъщеря си (Юлия По-старата), а сетне към внучката си (Юлия по-младата).

Законодателните мерки, засягащи робите

Август прокарал ред мерки, които трябвало да подчертаят границата между робите и свободните. През периода, който предшествувал принципата, властта на господаря над робите била разклатена. Но римското законодателство нямало нужда от особени допълнения, утвърдяващи правата на робовладелците. Римското право винаги казвало, че господарят имал власт над живота и смъртта на своя роб. И Август си поставял за цел да потвърди непоколебимостта на тоя принцип.

Изброявайки деянията си, той изтъквал като своя заслуга, че през време на робската война (bellum servile), под която подразбирал борбата със Секст Помпей, заловил 30 хиляди роби и ги предал на господарите им за надлежно наказание.[1] Дион Касий разправя, че бащата на един млад сенатор, осъден за опит да организира заговор против Август, възнаградил и пуснал на свобода роба си, който помагал на сина му при несполучливото му бягство, и разпънал на кръст оня роб, който разкрил заговора. Август оставил тая постъпка ненаказана. С това един вид се подчертавало, че принцепът не се меси в отношенията между робите и господаря им.

В годините на гражданските войни се намирали хора, които залавяли по пътищата минувачите и ги правели роби. Някои граждани, за да избягнат повикването в армията, фиктивно се пишели роби, но предприемчиви хора превръщали тая фикция в действителност, и свободните ставали роби. За борба с това явление по заповед на Август била извършена ревизия на ергастулите.[2]

Август се стремял да ограничи освобождаването на робите.

Законът на Елий Сентий (4 г. на н. е.) установявал, че господарят можел да освобождава робите си само при определени условия; предвиждала се възрастта на господаря и на освобождавания роб. Законът на Фуфий Каниний (2 г. пр. н. е.) ограничавал броя на робите, освобождавани по завещание.

В 10 г. на н. е. с особено сенатско постановление бил потвърден старият републикански закон, по който в случай на убийство на господаря се осъждали на смърт всички роби, намиращи се в къщата.

В коментариите към това постановление, писани в по-късна епоха, се казвало: „Тъй като нито една къща не може да бъде предпазена по друг начин, освен като се принудят със страх от смъртно наказание робите да пазят господаря си от опасност, както от страна на домашните му, така и от страна на чуждите, бяха въведени сенатски постановления за отговорността на всички роби, принадлежащи на граждани, загинали от насилствена смърт“.[3]

Смъртта от ръката на домашните роби винаги била реална опасност за робовладелците. Държавата вземала мерки да опази господарите от покушения от страна на многобройните му домашни слуги. Не била изчезнала и опасността от масово въстание на робите. Тацит разправя, че на префекта на града се вменявало в дълг да обуздае дързостта на робите и на ония неспокойни граждани, които се подчиняват само на силата.[4]

По тоя начин законодателството на Август трябвало да заздрави устоите на римското робовладелско общество, разклатени през време на гражданската война.

---

[1] Liv., I, praef., 9.

---

[1] R. g. d. A., 25, 27.

[2] Ергастул — помещение за провинени роби, които работели във вериги.

[3] Digesta, XXIX, 5, 1.

[4] Tacit., Ann., VI, 11.

4. Социалната политика на Август

Установените през време на Август политически порядки означавали приключване на кризата, преживявана в продължение на десетилетия от римската държава. Те били тържество на военната диктатура и на развиващия се бюрократизъм. Засилването на императорската власт, заздравяването на армията и създаването на бюрократически апарат са неизбежна последица от превръщането на Рим от град-държава в империя, включваща почти всички страни на Средиземноморието. Времето на Август е отбелязано със стопански подем, преди всичко на Италия, която постепенно се съвземала от жестоките опустошения, понесени през време на гражданските войни. След установяването на Империята престават гражданските войни и се въвежда ред в управлението на провинциите. Новите политически отношения се отразяват благоприятно и върху стопанското развитие на провинциите. За тях времето на Август означава завой в развитието на стопанския и културния живот. На запад романизацията прави големи успехи, а в източните области окончателно се заздравява римското господство, в което са заинтересовани висшите слоеве на местното население. Новият политически режим съдейства за заздравяването и развитието на много области. Това са, не ще съмнение, прогресивните му страни, които са намерили отражение както в икономиката, така и в културата на Августовата епоха.

В становището на Август към разните слоеве на свободното римско население ще намерим доста много черти, общи със социалната политика на Юлий Цезар: и за Август е характерно лавирането между разните социални групи, но през време на дългото си управление той проявява по-голяма предпазливост, стреми се да подчертае своя консерватизъм и да покаже, че в римския живот не е настъпило нищо ново, а се възстановяват старите, бащини порядки.

Август и сенаторското съсловие

Това е характерно преди всичко за взаимоотношенията му със сенаторското съсловие. Последното не оставало непроменено. През годините на гражданските войни слезли от сцената доста много видни представители на знатните римски родове. В сената имало много „нови хора“. Август окончателно установил за членовете на сената ценз от един милион сестерции. Съставът на сената се установявал от самия принцепс, който по силата на особени пълномощия три пъти ревизирал списъците на сенаторите. Официална цел на съставянето на новите списъци било да се изключат от сената „недостойните“ хора, но, не ще съмнение, от сената били изгонвани най-подозрителните му членове, предишни противници на Август. Ревизията на сенатските списъци била мярка, малко популярна между сенаторите; на заседанието за ревизия на състава на сенаторите в 18 г. Август присъствувал в броня и с меч под дрехата; сенаторите се доближавали до него един по един и предварително били подлагани на претърсване.

Представителите на старите семейства заели в сената почетно място. Те се избирали за висшите длъжности, на тях се давало управлението на провинциите. Подобно на Цезар, Август увеличил броя на патрицианските родове. Но същевременно Август се стремял да подчертае, че привилегированото положение на старата аристокрация зависи от благоволението на принцепса. Той оказвал материална помощ на обедняващите аристократи, видни сенатори изпълнявали негови поръчения като негови „приятели“ (amici), придружавали го като „спътници“ (comites). Без разрешение от принцепса никой от сенаторите не можел да напусне Италия. Август не допускал никой сенатор да спечели популярност, по-голяма от неговата. Един от сенаторите, в качеството си на едил, организирал за своя сметка гасенето на пожарите. Август издал разпореждане, според което гасенето на пожарите било организирано на държавна сметка. На сенаторите се забранявало да дават игри повече от два пъти в годината, а и броят на гладиаторите в тия игри не бивало да надминава определено количество двойки. Официално това била борба с прахосничеството, а в действителност с това се подчертавало, че никой не бива да надминава принцепса с блясъка и мащаба на зрелищата.

Оказвайки внимание на хората от старите семейства, Август въвежда в сенаторско достойнство „нови хора“, главно произхождащи от италийските градове. Той въвел в сената „цвета на италийските колонии и муниципии“, както казал по-късно за него император Клавдий.[1]

В отношенията между принцепса и сената през дългото управление на Август се наблюдавали колебания. Между сенаторите имало доста много хора, които били задължени на Август и го подкрепяли. Но оставали и противници на новия политически режим. Опозицията вземала разни форми. Против Август били съставени няколко заговора, участниците на които принадлежали към видни сенаторски семейства; но тия заговори по нищо не приличали на заговора срещу Цезар: броят на съзаклятниците бил незначителен, заговорите били лесно разкривани и виновниците в повечето случаи понасяли сурови наказания. В заседанията на сената почти винаги се приемало онова, което се предлагало от самия Август или се внасяло на разглеждане по негова инициатива, макар че разискванията понякога бивали бурни. Опозиционността се изразявала в разни реплики и забележки, в загатвания за загубената предишна свобода. Към края на управлението на Август опозиционните настроения се засилили; пръскали се анонимни памфлети и пасквили; някои сенатори били заточени в островите.

---

[1] Corpus Inscriptionum Latinarum, v. XIII, p. I, f 1, n. 1668.

Но сенаторската опозиция била малко активна. Идеалите на сенаторите се намирали в миналото. Увлечението от римската старина, която им се струвала „златен век“, възхваляването на старите републикански доблести, преклонението пред последните републиканци — Катон Младия, Брут и Касий — ето кръгът от идеи, характерни за политическия мироглед на римската аристокрация, както през времето на Август, така и по-късно. Най-ясен израз тия идеи намерили в римската историография от времето на Империята. Но след като загубило политическата сила, сенаторското съсловие още запазвало всичките си предимства в икономиката. Преходът към монархията не променил основите на римския обществен ред, а една от главните черти на тоя ред било едрото, почиващо върху робски труд земевладение, което, въпреки сътресенията от времето на гражданските войни, продължавало да остава предимно сенаторско. Едрото земевладение създавало на сенаторското съсловие известна независимост и това водело към конфликти между императора и сенаторското съсловие. Но възстановяването на мира и на привилегированото положение на сенаторите карало римската аристокрация да признава и да поддържа властта на императора.

Конничеството през времето на Август Второ място след сенаторското съсловие заемало конничеството. Август установява за конниците ценз от 400 хиляди сестерции; той смята конничеството за съсловие (ordo), всяка година се уреждат паради, в които участвуват всички конници до тридесет и пет годишна възраст. Август ревизира списъците на конническото съсловие, на недостойните му членове се налагат наказания. Всичко това трябвало да повдигне престижа и значението на конниците в римската държава.

В състава на конническото съсловие могат да се отбележат два елемента: старото, „наследствено“ конничество, свързано с римската аристокрация, и новото, състоящо се от отличили се по служба военни, най-видни представители на италийската муниципална аристокрация, забогатели освободени роби. В края на Републиката конниците не играели вече особена роля в политическия живот и вместо участие в политиката предпочитали собственото си обогатяване. През времето на Август новите елементи на конничеството добили господствуващо значение. Известни са случаи на недоволство на конниците от законите за задължителния брак, опитите им да се отклонят от военна служба, но в основата си тоя тънък слой бил опора на принципата. В ръцете на конничеството останали разните търговски и лихварски операции. Август се стремял да използува деловия опит на конниците. Той им давал най-различни стопански задачи, в провинциите те били назначавани за прокуратори. Конничеството постепенно добивало значение на чиновническо съсловие.

Римският плебс Спрямо римския плебс Август довел до логичен край системата на раздавания, началото на която било сложено от Гай Гракх. Повече от 200 хиляди граждани всеки месец получавали безплатно зърнени храни; освен това Август неведнъж раздавал на малоимотни граждани пари, при което всеки получавал до 400 сестерции. Наистина, когато тълпата поискала вино, Август отговорил, че Агрипа прокарал добър водопровод и че в Рим нямало липса от вода.[1]

Голямо внимание отделял Август на организацията на зрелища. Изброявайки деянията си, той разправя, че през време на гладиаторските игри, които давал на народа, на арената се сражавали общо взето до 10 хиляди гладиатори, избити били до 3.500 африкански диви животни. С особено богатство се отличавали тъй наречените секуларни (вековни) игри, уредени в 17 г. пр. н. е. Тия мерки задоволявали плебеите, които искали „хляб и зрелища“ (panem et circenses), като се помирявали със загубата на политическата свобода. Могат да се посочат само два случая, когато се появила политическата активност на плебса. В 22 г., през време на глада, народът искал от Август да приеме диктатурата. Август, който, изглежда, се опасявал, че това може да доведе до конфликт с аристокрацията, на колене молил да го освободят от тая чест и се ограничил с извънредни пълномощия по снабдяването на Рим с храни. В 19 г. Август отсъствувал от Рим и в столицата при избора на консулство се подновила борбата, както във времето на Републиката. Особен успех имал Марк Егнатий Руф. Това принудило Август да се върне в Италия. Той предпочел кандидата от сенаторската среда, а Егнатий Руф загинал в тъмница. Тия събития сочели опасността от въстания на плебса; Рим се пазел от преторианска гвардия, градски кохорти и отреди нощна полиция. По тоя начин Август лишил римския плебс от предишното му политическо значение. Раздаванията и зрелищата трябвало да отвлекат градското население от политиката. Същевременно били взети всички мерки, за да се осуетят вълненията на свободното беднячество.

Италийската муниципална аристокрация Италийската муниципална аристокрация, някога недоволна от политиката на триумвирите, се примирила с Октавиан още преди окончателната му победа. Заселените в градовете ветерани образували оня социален слой, който безрезервно подкрепял Август. А и другите представители на господствуващите градски групи му оказвали подкрепа. Италия пострадала от последните граждански войни, но италийските дейци запазили привилегировано положение в провинциите. „Римският мир“

---

[1] Suet., Aug., 42, 1; Cass. Dio., LIV, 11, 7.

спомогнал за прииждане на богатства и развитие на размяната; в много градове (особено в Кампания, както и в северната част на полуострова) се развили занаятите и италийските изделия се явили в много провинции. Епиграфските данни и сведенията на литературните извори показват, че италийски търговци, ползуващи се от привилегиите на римски граждани водели търговия в най-отдалечените кътчета на обширната римска държава. Видни представители на италийските градове получили коннически и сенаторски ранг. За настроението на долните слоеве на италийското население не се знае много нещо, но, не ще съмнение, във времето на Август муниципалният живот бил далече от упадък и в изборите на местните магистрати вземали активно участие всички слоеве на свободното население.

Политиката на Август спрямо провинциите

Във времето на Август стават значителни промени в управлението на провинциите. Разделянето на провинциите на сенаторски и императорски било едно от първите действия при установяването на принципата (на 13 януари 27 г.). Пограничните провинции били дадени на императора, а старите, успокоени провинции оставали официално в разпореждане на сената. В пограничните провинции били държани войски, които, както и след победата над Антоний, оставали изцяло в разпореждане на Август.

Разделянето на провинциите съвсем не означавало пълния отказ на императора от намеса в работите на сенатските провинции. Сенатът назначавал там проконсули или пропретори, но Август им пращал свои нареждания. В Киренайка напр. той по своя власт въвел нов ред на съдопроизводството[1]. На Август принадлежал съдът над римски граждани, обвинени в сериозни престъпления. У него постъпвали апелативните жалби срещу решенията на местните съдилища дори в ония случаи, когато тия решения били произнасяни от свободни градове.

В провинциите Август не само бил смятан за висше лице в държавата, но му се отдавали и религиозни почести. Почти във всички провинции се изграждали храмове, посветени на богинята Рома и на Август. При главния храм на провинцията се събирали всяка година жреци от разните градове за тържествено молебствие. Това събрание (concilium) не само извършвало богослужение, но и отправяло до императора молби във връзка с местните работи. Култът на Август и на богинята Рома се намирал в ръцете на местната привилегирована аристокрация и бил израз на лоялността на провинциалното население и средство за пропаганда в полза на Август. Политиката на Август спрямо провинциите не била еднаква. Старите провинции получавали в негово време привилегии. Въвеждал се ред в данъчната система. Закупуването на данъците не било окончателно унищожено, но загубило предишното си значение, тъй като много данъци се събирали направо от прокураторите, назначавани от Август. В отделни провинции, например в Киренайка, привилегировани групи от местното население получавали наред с римляните правото да участвуват в съдилищата при разглеждане на наказателни дела, предвиждащи смъртно наказание; само от провинциали били съставени там съдилищата за разглеждане на граждански дела. С особено сенатско постановление бил създаден опростен ред за разглеждане на делата за изнудване в провинциите; приемали се и се изслушвали делегации от градовете, които често пъти се оплаквали от управителите на провинциите. Всички тия мерки трябвало да съдействуват, за да се създаде в провинциите слой, заинтересован в запазването на римското господство и подкрепящ Империята. Енгелс казва: „. . . империята не само не премахнала тая експлоатация (на провинциите — Н. М.), а напротив я превърнала в система.“[1] Един от моментите на тая система се състоял в това, че към тази експлоатация се допускал и привилегированият тънък слой на местното население. Друго било положението в новозавоюваните провинции. Жестоката и безсрамна експлоатация на местното население предизвикала въстания в Испания (24—19 г. пр. н. е.), Панония (6—9 г. на н. е.) и Германия (9 г. на н. е.).

След покоряването и след потушаването на въстанията към новите провинции се устремявали римски и италийски финансисти, там се закарвали колонии на ветераните. Римските селища отначало съществували обособено, но с течение на времето римляните и италийците, съставящи привилегирования слой на населението, се сливали с местната аристокрация, която усвоявала латинския език и римската култура. В новите области се внасяли италийски стоки, оттам се изнасяли разни селскостопански произведения и суровини; Испания и крайдунавските райони, особено Норик давали метали.

От новите източни области особено значение добил Египет. Юридически Египет заемал по-друго положение от останалите провинции: той се смятал за собственост на императора и се управлявал от префект от конническото съсловие. Август действувал в Египет като приемник на Лагидите и ако в другите провинции му се покланяли наред с богинята Рома, то в Египет го почитали като бог и спасител, вечно живия възлюбен на Пта и Изида. При последните Птолемеи били задръстени напоителните съоръжения. Затова една от първите мерки на Август била очистването на каналите. При последните Птолемеи в ущърб на централната власт се засилило жречеството. Наскоро след покоряването на Египет по заповед на Август била извършена конфискация на земите, на първо място на храмовете. Това, както и засилването на данъчния гнет, предизвикало сред населението възмущение, потушено от първия префект на Египет, Корнелий Гал. Императорът получавал от Египет огромни приходи. Една трета от всички потребни за града Рим зърнени храни постъпвала от Египет. Египетските храни давали на императора възможност да снабдява с хляб римския градски плебс.

---

[1] Едиктите на Август били намерени на мястото на някогашна Кирена в 1925 г. Преводът и коментариите им вж. Н. А. Машкин, Эдикты I Августа из Киренайки, „Вестник древней историй“ № 3 (4), 1938, стр. 180.

[1] Энгельс, Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XVI, ч. I, стр. 125.

По тоя начин от времето на Август се променя политическата роля и политическото значение на провинциите. Във времето на Август още било запазено предимственото положение на Рим и на Италия. Запазени били в негово време и създалите се в хода на продължителното политическо развитие особености на отделните провинции. Но постепенно тия различия се заличават. От придатък към града-държава, от „имения на римския народ“ (praedia populi Romani) римските провинции стават части на едно единно политическо цяло. Август сложил основите на провинциалната политика, която била развита от неговите приемници.

5. Армията във времето на Август

Във времето на втория триумвират главна роля в живота на държавата играела армията. В течение на късо време армията се противопоставяла почти на цялото гражданско население. Тя станала опасна дори за самите управници, които се облягали на нея.

Август реорганизирал армията по такъв начин, че облягайки се на нея, да може да господствува над Империята.

Командният състав бил подчинен на Август. Цялата армия трябвало да съзнава, че се управлява от самия Август и че само от него зависи кариерата на всеки воин. Значителен брой войски бил уволнени. Мнозина войници получили земя в новооснованите колонии, други — големи парични възнаграждения, и се върнали в родните си муниципии.

Във времето на Август станало окончателното преминаване към постоянна наемна армия. Редовната армия била разквартирувана и из пограничните провинции. Към края на царуването на Август тя се състояла от 25 легиона, наброяващи общо около 150 хиляди души. Легионите се попълвали с римски граждани, предимно италийски жители. Още във времето на Август попълването на редовните войски създавало мъчнотии. Доброволци се намирали все по-малко и по-малко, в изключителни случаи ставало нужда да се прибягва до принудителен набор и дори да се набират в легионите освободени

6000

роби, надарени с право на гражданство. В източните провинции войските се комплектували главно от заселените там римски граждани. Наред с основните войски имало и спомагателни, придавани към отделни легиони. Спомагателните войски се комплектували главно от провинциали. Легионът бил подчинен на легата със звание на пропретор (legatus pro praetore), управляващ провинцията, или бил командуван от особен легат (legatus Augusti legionis). Към висшия команден състав спадали военните трибуни. Легатите и военните трибуни се назначавали измежду лица от сенаторското съсловие; префектите, които командували спомагателните отреди и в чието ведомство били оръжието, лагерите, снабдяването на армията и т. н., били от конническото съсловие. Към средния команден състав спадали центурионите, които се назначавали измежду войниците с по-продължителна и добра служба. За особени заслуги центурионите можели да се надяват да бъдат причислени към конническото съсловие и да получат по-нататъшно повишение по служба.

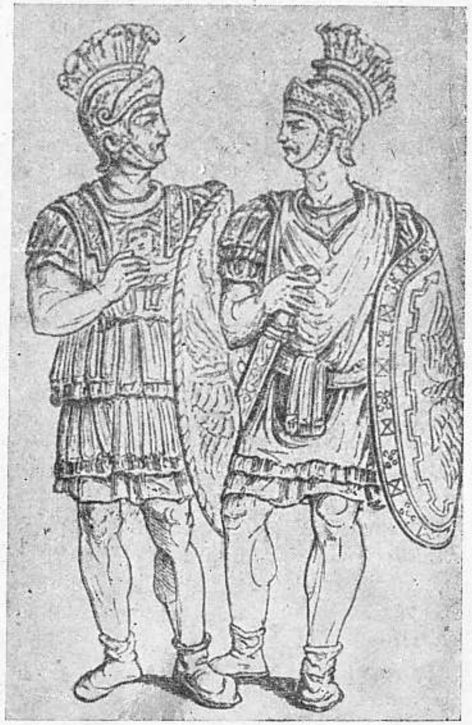
Фиг. 86. Преторианци. Детайл от мраморен релеф.

Простите легионери постъпвали в армията на 17 до 20-годишна възраст. Службата траяла продължително време — от 25 до 30 и дори до 40 години. Всеки постъпващ във войската бил свързан с клетва за вярност на Август. Дисциплината се поддържала със строги мерки: телесни наказания, изпращане на тежка работа, преместване на цели части в други провинции; премествашията и изпращанията на тежка работа били средство за борба с прекомерно развития корпоративен дух, който особено се засилил в годините на гражданските войни и често пъти спомагал за войнишките бунтове и метежи.

В привилегировано положение се намирали преторианските корти, разквартирувани в самия Рим и в Италия за охрана на особата на императора и за поддържане на вътрешния ред.

Преторианците получавали по-голяма заплата и служели по-малко време, отколкото другите легионери. Особени кохорти носели полицейската служба в Рим (cohortes urbanae и cohortes vigilum).

Армията, дисциплинирана и реорганизирана, образувала материалната опора на властта на Август. Тя била предмет на постоянните грижи на императора. Вземали се всички мерки, за да се плаща редовно заплатата на войниците: за обезпечаване на ветераните била уредена специална каса, която плащала на ветераните уволнителни пари (aerarium militare); но тъкмо в привилегированото положение на армията се криели и опасни за императорската власт моменти. В първите десетилетия назначаването на новите императори зависело от преторианците. По-късно, по думите на Тацит, била открита тайната на императорската власт (arcanum imperii); императорът могъл да бъде назначаван от войските не само в Рим, но и в провинциите.[1]

6. Външната политика на Август

Официалната външнополитическа програма на Август, отразена в изброяването на неговите деяния, възвестявяла траен мир, осигурен чрез победи на сухо и по море. Три пъти във връзка с временното прекратяване на войните Август затварял храма на Янус, докато преди него тоя храм бил затварян само два пъти. Обществените слоеве, близки на август, виждали в неговото лице наследника на победоносния Цезар, очаквали от него победи и разширение на римската територия, но за разлика от осиновителя си, Август проявява във външнополитическите въпроси известна сдържаност и предпазливост. Историята на външната политика на Август може да бъде разделена на два основни периода: от 27 г. пр. н. е. до 6 год. на н. е., когато ставало заграбването на някои територии на Запад и римляните постигнали дипломатически успехи на Изток, и от 6 г. до 14 г. на н. е., когато римляните били принудени да преминат към системата на отбранителната политика, характерна почти за целия сетнешен период на Римската империя.

Войните в Испания

В първия период на своето царуване Август водел завоевателни войни на Запад, като се стремял да докара римските граници до естествени предели. Наскоро след установяването на принципата било завършено покоряването на Пиринейския полуостров. Срещу Рим се вдигнали кантабрите и обединили съседните племена, от които по храброст и многобройност особено изпъквали астурите. В 26 г. пр. н. е. в Испания отишъл сам Август, за да съгласува военните действия против неприятеля. Тая война била особено тежка за римляните, тъй като те трябвало да воюват в непозната и тежка обстановка срещу храбър и смел враг. В 25 г. пр. н. е. астурите и кантабрите били покорени от легатите на Август, но наскоро отново въстанали, като се борели срещу римляните с извънредно голямо ожесточение и били окончателно подчинени от Агрипа чак в 19 г. пр. н. е.

Оттогава целият Пиринейски полуостров се намирал във властта на римляните. В стремежа си да сломят съпротивата на астурите и на кантабрите, римляните не само преследвали целта да преместят границите до морето и да осигурят испанските провинции от нападения от страна на свободните племена, но били привличани и от богатите златни кариери, намиращи се в северозападния ъгъл на Испания.

Първите две десетилетия от управлението на Август се характеризират с настъпателни военни действия и по северните граници на Римската империя.

Алпийските и крайдунавските области

До времето на Август много райони от Алпийските планини, както и крайдунавските области били независими от Рим; сухопътният път за Испания, северните граници на Италия и на Македония не били запазени от нападения от страна на разни племена. В средата на I в. пр. н. е. римляните сполучили да установят протекторат над тракийското царство, разположено на изток от Македония, но от времето на Цезар явна опасност за североизточните римски владения представяло дакийското царство, несигурно било и положението в Илирия. Юлий Цезар, когато управлявал Галия, и Октавиан след победата си над Секст Помпей водели тук войни и постигнали известни успехи, но провинцията Илирия съвсем не била успокоена страна. Борбата по северните граници на Римската империя започнала наскоро след края на гражданските войни; сблъскванията стават на разни места и понякога се разрастват до големи кампании, на които се придава голямо значение. В тия войни вземал участие Агрипа, голяма роля играели заварените синове на Август, Тиберий и Друз.

В Западните Алпи в 25 г. пр. н. е. била извършена жестока разправа с келтското племе саласи, които отчасти били изтребени, а отчасти продадени в робство. От 16 г. започва покоряването на областите, разположени в Източните Алпи и по-нататък — по горния Дунав; римляните затвърдяват властта си в Реция и Норик. Областта на Илирия била по тоя начин разширена и укрепена; затова съдействували победите над панонците. В 10 г. пр. н. е. била образувана отделна провинция Панония. Римляните неведнъж отблъсвали нападенията на племената, заселени по средното и долно течение на Дунав, неведнъж нахлували във враждебната територия. Римски пълководци преминавали Дунав и стигали до Днестър; след продължителна борба римляните наложили границата на Империята да върви сега по Дунав. Протекторатът над Тракия бил заздравен; тая област била управлявана от династи и зависими от Рим. Към края на управлението на Август била образувана нова провинция, Мизия.

Войните с германците

Наскоро след края на гражданските войни в югозападна Галия била сломена съпротивата на някои непокорни келтски племена и по тоя начин било завършено делото на Цезар. Но римляните срещнали съществени мъчнотии по североизточните граници на Галия, гдето били в досег със свободните германски племена, които нападали римските области и често пъти намирали подкрепата на галите, недоволни от римското господство. В 16 г. римляните претърпели поражение от нахлулите германски племена, но в 12 г. римските войски, предвождани от заварения син на Август, Друз, започнали вече настъпателни действия срещу германците и заселените в устието на Рейн германски племена били принудени да признаят властта на римляните. Войната срещу германците била водена и през сетнешните години. В 9 г. пр. н. е. Друз сполучил да стигне до Елба, но същата година той умрял. Войната срещу германците продължила и след неговата смърт. Особено значение имали походите на по-големия му брат Тиберий. Към 5 г. на н. е. римляните като че ли здраво се закрепили в областта, разположена между Рейн и Елба, гдето била създадена новата римска провинция Германия.

---

[1] Tacit., Hist., I, 4.

Но в скоро време след това на римските завоевания в крайрейнската област бил сложен край. На юг от новата провинция било образувано голямото Свевско царство, управлявано от цар Маробод, енергичен държавник, добре запознат с римските военни порядки. За да осигури от неговите нападения провинцията Германия, Август решил да започне срещу него поход, и към Свевското царство трябвало да тръгнат две армии: една от Рейн, друга от Дунав. Но тоя план не сполучил.

Панонското въстание

В 6 г. на н. е. избухнало въстание в Панония. То било предизвикано от прекомерно големите данъци, събирани от римляните, а непосредствен негов повод било набирането на войски за борба с Маробод. Въстанието започнало с избиване на римски граждани. Пострадали търговците и разположените в Панония гарнизони. Източниците сочат, че броят на въстаналите стигал до 800,000 души. Те нападнали Македония и заплашвали дори Италия.

В Рим били взети извънредни мерки: призовани били ветераните, заможните граждани трябвало съобразно с имуществото си да представят роби, които се пускали на свобода и се зачислявали в армията. В заседанието на сената сам Август казал, че ако не се вземат извънредни мерки, враговете ще бъдат след десет дни край Рим.

Както и във всички други тежки случаи, особени пълномощия получил завареният син на Август, Тиберий, който в продължение на три години бил принуден да води упорита борба. Тиберий не се решавал да нападне въстаниците в открит бой; той укрепил отделни райони, от които започнал настъпление. Въстаниците се борели с ожесточение. На мъжете помагали жените, които предпочитали смъртта пред робството. В края на краищата водачите на въстаналите били принудени да се предадат. Когато на един заловен в плен водач на въстанието бил зададен въпросът, защо са въстанали неговите сънародници, той, по думите на Дион Касий, отговорил: „Вие пращате при стадата си не кучета и не овчари, а вълци.“ [1]

В 9 г. въстанието било потушено, но то оказало, не ще съмнение, голямо влияние и върху вътрешното положение на Рим, както и върху външната му политика. Войната с панонците, изтъква Дион Касий, струвала „много хора“, но давала

---

[1] Cass. Dio, LVI, 16, 3.

малко плячка. В самия Рим възникнали продоволствени мъчнотии, цените на продуктите се покачили. Дори такава една лоялна група, като конничеството, изказвала недоволство от законите на Август за брака. Изострили се отношенията между принцепса и сенаторското съсловие. Най-после панонската война разкрила порочността на политиката на Август спрямо новозавоюваните племена. Окупацията се придружавала с непоносими данъци и доставки, новите поданици били вербувани за спомагателните отреди. Покорените трябвало да издържат римската войска. Произволът на наместниците и злоупотребленията на войниците оставали ненаказани. И всичко това водело към въстание.

Битката в Тевтобургската гора

Отслабването на римляните през време на потушаването на панонското въстание било използувано от жителите на провинцията Германия, които не искали да се подчинят на римските порядки. Наместник в Германия бил Публий Квинтилий Вар, който почнал да въвежда римски порядки, специално римски съдилища. Това предизвикало въстание, ръководено от вожда на племето херуски, Арминий, който принадлежал към знатен род, бил на служба у римляните и дори бил причислен към конническото съсловие. Въстанието започнало в една от отдалечените области, при което Вар нямал представа за същинския характер на движението и решил, че лесно ще се справи с него. Въстаналите подмамвали римските войски в вътрешността на страната, докато три римски легиона влезли в Тевтобургската гора, гдето варварите, добре запознати с местността, нападнали римляните, уморени от поход и движещи се бавно в разстроени редици. В тая битка и трите легиона били унищожени.

Сам Квинтилий Вар се самоубил, защото не можел да понесе позора на поражението. В Рим поражението на Вар направило потресаеще впечатление. Както пише Светоний, Август дълго време носел траур и неведнъж повтарял; „Квинтилий Вар, върни легионите.“ [1] В Рим и в Италия бил обявен принудителен набор. С голяма мъка властта сполучила да набере войници, които да попълнят загиналите части.

Въстанията от 6—9 г. на н. е. била израз на вътрешна и външно-политическа криза. Но Римската империя била още дотолкова силна, че в скоро време сполучила да започне ново настъпление срещу германските племена.

В Германия бил изпратен Тиберий, а сетне синът на Друз, Германик. Макар римските войски, които унищожавали всичко по пътя си, да показали, че римската армия може да настъпва, Август все пак се отказал от по-нататъшни предвижвания и казвал, че римската граница трябва да върви по Рейн. Промяната на римската политика може да се обясни не само с поражението в Тевтобургската гора, но и със страшното панонско въстание, което го предхождало. На Рейн и Дунав се намирали повече от половината от всички въоръжени сили на Рим (15 легиона от 25). По-нататъшното уголемяване на числеността на армията било и прекомерно обременително за римската хазна и почти невъзможно при съществуващите начини на комплектуване на легионите, в които се зачислявали само римски граждани.

---

[1] Suet., Aug. 23, 2.

Отбранителната политика на Запад е характерна и за сетнешните периоди на Римската империя.

Източната политика

От самото начало на царуването си Август се отказал от завоюване на Изток. Главна роля играл тук партският въпрос. Поетите призовавали Август да организира поход срещу партите и да отмъсти за оня позор, който лежал като неизтрито петно върху римляните от времето на Крас. Но Август бил далече от агресивните планове на Крас, Цезар и Антоний. Той преди всичко се стремял да разреши спорните въпроси по дипломатически път. И в партския въпрос римските дипломати постигнали във времето на Август огромни успехи. Успехите на римската политика били подпомогнати от вътрешнопартските отношения. Фраат IV (38/37 г. — 3/2 г. пр. н. е.), погълнат от борбата със съперниците си, бил далече от завоевателните намерения на своите предшественици. След дипломатически преговори в 20 г. пр. н. е. римляните сполучили да го накарат да върне знамената, оставени от Крас и Антоний и заловени от партите през време на настъплението им в 40 г. Върнатите от Партия знамена били сложени в един от капитолийските храмове. В чест на това тържество в Рим били установени празненства, които да стават всяка година, издигната била арка и били насечени монети изобразяващи сцени от предаването на знамената. Победата на Август била възпявана от близки нему поети.

Между Рим и Партия били установени отношения, спомагащи на развитието на търговията. Редовната керванна търговия била поддържана и от партите, и от римляните, тя съдействувала на стопанското издигане както на римска Сирия, така и на партска Месопотамия.

Важна роля в дипломатическите отношения между Рим и Партия играел арменският въпрос, който оставал актуален в продължение на цялата епоха на ранната Империя. Партите не могли да допуснат в Армения римското влияние, тъй като то би било заплаха за партското господство в Месопотамия и в западните сатрапии. От своя страна римляните не могли да се примирят с господството на Партия над Армения, тъй като то пречело на връзката с източната Черноморска област и създавало постоянна опасност за Сирия и Кападокия. Август полага всички усилия Армения да бъде управлявана от римски агент. Това сполучила да постигне в 20 г. пр. н. е. същата мисия, която получила от партите знамената. Но романофилският управник на Армения не се закрепил за дълго. Несполучливи излезли и по-късните опити на Август да затвърди на арменския престол римски кандидат. За защита на своето протеже римляните били принудени да започнат в Армения военни действия. Изходът на кампанията бил неблагоприятен за тях. По тоя начин в Армения тържеството на политиката на Август излязло недълготрайно, но и партите не могли да се закрепят здраво в тая страна.

Фиг. 87. Монета с изображение на Август: на опаката страна надпис „Armenia capta“ (покорена Армения).

Друго било положението в малките малоазиатски и сирийски княжества. В Понт, Кападокия, Комагена и Боспорското царство управлявали династии, зависещи от Рим. Някогашното Галатско царство било обърнато в провинция; Ирод Велики, който получил властта в 40 г. пр. н. е. и бил много задължен на Антоний, сполучил да запази властта над Юдея и над съседните области и във времето на Август. След смъртта на Ирод юдейската държава била поделена между синовете му, а след това главната ѝ част, Юдея, влязла в състава на провинцията Сирия и била управлявана от прокуратор.

В 25 г. пр. н. е. Август изпратил от Египет войски в Щастлива Арабия (Arabia Felix). Тая експедиция, която, не ще съмнение, имала за цел да установи контрол над търговските пътища, водещи за Индия, завършила с пълна несполука. В Киренайка и провинцията Африка, Август бил принуден да отблъсва нападенията на южните племена.

Нумидия, завоювана от Цезар, била дадена на Юба II, син на едноимения противник на Цезар, който се възпитавал при двора на Август и бил женен за дъщеря на Антоний и на Клеопатра. В 25 г. пр. н. е. Нумидия била присъединена към провинцията Африка, а Юба II получил управлението на Мавритания.

Римската империя във времето на Август се радвала на несъмнено голям престиж. Август два пъти приемал пратеничества от индийските царе, както и от свободните народи, които живеели в областите край Черно море.

7. Династическата политика на Август

Преминаването на властта по наследство е един от обикновените белези на монархическата власт. Във времето на римската империя не е имало каквито и да било законодателни актове, установяващи реда на престолонаследието, но от фактическото признаване на монархията произтичало и признаването на правото на императора да предава властта по наследство. Победата на самия Август била обусловена отчасти от това, че той се явил на политическата сцена като приемник на Цезар. В официалната си титла Август подчертавал, че е „син на божествения“ Юлий и на свой ред проявявал грижи за наследник. Животът на императорското семейство се намирал в центъра на общото внимание. На лицата, които принадлежали на това семейство, се въздавали особени почести: те получавали магистратури преди определения срок, на тях се възлагали най-важни военни и дипломатически мисии.

Семейството на Август

Август нямал преки мъжки наследници. Той бил женен три пъти. Първият му брак бил сключен наскоро след установяването на втория триумвират. Тоя брак преследвал политически цели. Август се оженил за Клодия, заварена дъщеря на Антоний, дъщеря на народния трибун Клодий и Фулвия. Но наскоро след това той се развел с Клодия и след известно време се оженил пак по политически съображения за Скрибония, роднина на Помпей. От тоя брак се родила дъщерята на Август, Юлия. Същият ден, когато тя се родила, Октавиан пратил на Скрибония развод и отново встъпил в брак с Ливия Друзилия, която трябвало да се разведе с Тиберий Клавдий Нерон, ожесточен противник на триумвирите, помилван наскоро преди това. Тоя брак бил бездетен, но Ливия имала от първия си мъж два сина — Тиберий Клавдий Нерон (бъдещия император) и Нерон Клавдий Друз, рано загиналия победител на германците. В династическата политика на Август виждаме постоянни колебания между преките му роднини и децата на Ливия. Наскоро след връщането си от Изток Август приближил до себе си сина на сестра си Октавия, Марцел, който встъпил в брак с дъщерята на Август, Юлия, и неофициално бил набелязан за наследник. Но в 23 г. пр. н. е. Марцел умрял. По желание на Август, Юлия встъпила в брак с неговия приятел, прочутия пълководец Агрипа. Агрипа получава извънредни пълномощия, както и трибунска власт (tribunicia potestas). Той действувал като съуправител на Август. Като зет на принцепса Агрипа бил естествен негов приемник. Но и Агрипа не преживял Август. В 12 г. пр. н. е. той скоропостижно умрял. Юлия била омъжена за по-големия заварен син на Август, Тиберий, който обаче тогава не станал наследник. Август осиновил синовете на Агрипа и на Юлия — Гай и Луций Цезар. Те се възпитавали при императорския двор; по-рано, отколкото било предвидено по закона, получили правото да присъствуват в сената, преди време били избирани за високи длъжности и въпреки младата си възраст били натоварвани с извънредно важни мисии. След предивременната смърт отначало на Луций, а сетне на Гай, Август осиновил Тиберий (4 г. на н. е.), който почнал да играе голяма роля в политическия живот. Ливия по завещание била осиновена от Август и оттогава започнала да се нарича Августа.

Фиг. 88. Ливия.

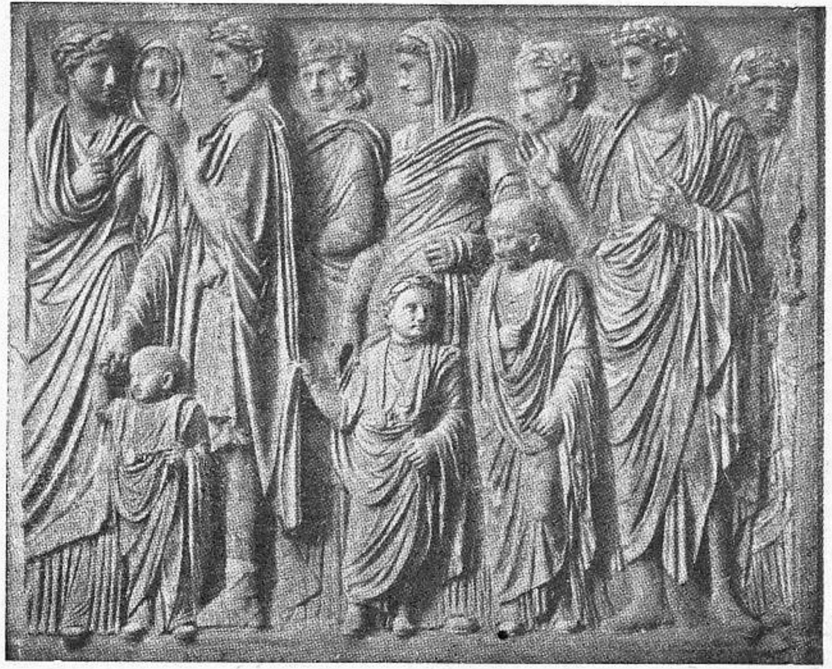

Фиг. 89. Семейството на Август в жертвена процесия. Барелеф върху „Олтара на Мира“.

По тоя начин династическите въпроси и на първо място въпросът за престолонаследието добиват във времето на Август особено значение, което явно сочи монархическия характер на неговата власт.

Приятелите и спътниците на Август

В политическия живот на Рим през времето на Август играели голяма роля не само неговите роднини, но и „приятелите“ (amici), както и „спътниците“ (comites) му; не напразно по-късно терминът comes ще се прилага за обозначаване на определено официално положение. Август бил много задължен на Агрипа, който сполучил да спечели победи над политическите противници на осиновения син на Цезар. Сам Агрипа също оставал лоялен към Август. Той бил по природа войник, храбър и решителен, същевременно малко груб в навиците си. Агрипа имал грамадно състояние и похарчил много средства за издигане на импозантни здания (водопровода, храма Пантеон и т. н.).

Голяма роля при двора на Август играел и **Гай Цилний Меценат**. Меценат бил от виден коннически род. Макар и близък до Август, той не получавал магистратури, но все пак във времето на втория триемвират вече изпълнявал редица важни мисии. Почти всички договори, сключени от Октавиан в тоя период, били подготвени от Меценат. Още по-голямо значение имали усилията на Меценат да спечели на страната на своя покровител общественото мнение. Меценат оценил влиянието на изкуството върху общественото мнение. Той привлякъл поети и по тоя начин вербувал на новия режим талантливи привърженици, които го възпявали в своите творби.

Източниците споменават и за други приятели на Август, които били предимно незнатни хора. Те оказвали на Август големи услуги, но при това и сами печелели значителни богатства. Не винаги талантите и способностите обясняват успехите на това или онова лице. Упадъкът на обществения живот, засилването на бюрокрацията се проявяват и в това, че произволът на принцепса, протекцията на членовете на неговото семейство отварят пътя на новия човек, спомагат за бляскавата му кариера. Това проличава особено ясно в сетнешния период.

Август съвсем нямал способностите на Цезар, а бил по-скоро среден човек. Той бил лош пълководец, а една морска битка, която се опитал да ръководи, показала пълната му неспособност като адмирал. Но още от първите стъпки на Август на политическата арена се проявили неговите дипломатически способности. В бурните години, настъпили след смъртта на Цезар, той изкусно лавирал между борещите се групи, не се спирал пред никакви средства за постигане на главната си цел — заграбването на властта. Той бил жесток и алчен през време на проскрипциите, търсел помирение с републиканците и им оказвал милости, когато това е било необходимо. Август знаел да привлича хората, да избира способните и изкусните, които успешно изпълнявали най-разнообразни негови поръчения. Източниците го рисуват като човек предпазлив и Светоний разказва, че дори с жена си Ливия той водел разговори на особено важни теми по предварително съставен конспект.[1] Август не се мъчел да излезе на първо място, той търсел компромис, когато това било необходимо, жертвувал формата за същността на работата. В мероприятията си Август не бил новатор, но знаел да долавя настроенията на господствуващите групи. И републиканската външна форма на новия държавен строй и реставрационните тенденции в законодателството — всичко това отговаряло на изискванията на момента.

Смъртта на Август

Август умрял в кампанския град Нола на 76-годишна възраст. Както съобщава Светоний, малко време преди смъртта си той попитал дошлите при него негови приятели как мислят те, добре ли е играл ролята си в комедията на живота, и веднага добавил заключителен стих: „Ако пиесата ви се е харесала, ръкопляскайте, и всички ни изпратете с веселие.“[2]

На Август било уредено богато погребение; със сенатско постановление той бил признат за божествен (divus).

8. Историографията на Август

Въпросът за ролята на Август в историята на Рим е разглеждан неведнаж от френските историци и публицисти на XVIII в. На пръв план в онова време стои характеристиката на личността. В придворните кръгове във Франция Август е прославен като милостив монарх. Опозиционно настроените писатели дават за него рязко отрицателни отзиви. „Човек без сърце, без вяра и чест“, „чудовище изкусно и щастливо“ — казва за него Волтер. Редът, установен от Август, е наречен от Монтескьо дълготрайно робство. Морализираща преценка на Август намираме на пръв план и у Гибон. Август, според него, „искал да измами народа с призраци на гражданска система на управление“.[3]

---

[1] Suet., Aug., 84.

[2] Suet.. Aug., 99.

[3] Э. Гиббон, Историйя упадка и разрушения Римской империи, ч. I, 1883, стр. 99.

Особена актуалност добива въпросът за принципата след излизането на втората част на втория том на „Римското държавно право“ на Момзен, гдето се поставя проблемата за публично-правните основи на властта на Август. Принципатът се разглежда от Момзен като особена магистратура, подчинена на закона и почиваща върху общите принципи на римското държавно право. Тъй като сенатът в епохата на ранната Империя бил юридически най-високото държавно учреждение, а императорът официално споделял властта с него, Момзен нарича политическия строй на ранната Империя диархия, т. е. двувластие. Това положение е прието от някои историци-юристи, но предизвиква много възражения. В течение на дълго време в центъра на вниманието на изследвачите стои въпросът, към кой вид държавно устройство трябва да се отнесе принципатът на Август. Едуард Майер определя принципата като република. Цялата пълнота на властта принадлежи на сената, а негов пазител и защитник е първият гражданин на републиката, принцепсът. В същата посока разрешава въпроса и Фереро. Според него, Август наистина възстановил републиката, но абсентеизмът на аристокрацията въпреки неговото желание довел до засилването на императорската власт. В най-новата историческа литература гледището, че принципатът е република, е развита от американския изследвач Хамонд. Недостатъкът на всички тия построения се крие във формалното пристъпване към разрешаването на въпроса. Анализът на юридическото положение на Август има, не ще съмнение, голямо значение, но той трябва да играе подчинена, а не първенствуваща роля. Мнозина изследователи сочат, че няма причини да се отричат монархическите основи на властта на Август. Тоя възглед се прокарва от Гардтхаузен, автор на една обширна монография за Август и за неговото време. Той сочи, че от самото начало на политическата си кариера Август се е стремял към еднолична власт и в края на краищата постигнал осъществяването на тоя идеал. Властта на Август, според Гардтхаузен, била „необикновено съединение на обикновените републикански магистратури“. Други изследвачи (Керст, Пьолман и др.) сочат влиянието на елинистическите монархии. Подобно на елинистическите владетели Август се стремял да намери религиозно обосноване на властта си, елинистическите традиции влияели върху развитието на бюрократическия апарат.

На принципата на Август е посветен трудът на руския учен В. И. Герье, в който авторът запознава руските читатели с основните трудове по принципата, излезли в западноевропейската литература. Друг руски учен, Е. Д. Грим в „Изследвания по историята на развитието на римската императорска власт“ сочи неисторичността на юридическата конструкция на Момзен. Императорската власт, според Грим, се е развивала постепенно и той разглежда отделните етапи на това развитие. Р. Ю. Випер е един от първите, който поставя въпроса за класовата природа на принципата на Август. Политическият строй, създаден в 27 г., бил според Випер, компромис между един извънредно голям колониален владетел, какъвто бил императорът, и „старата владетелска класа“ — сенаторската аристокрация.

Голямо значение за изследването на историята на принципата изиграва намирането на нов (антиохийски) вариант на „Списъка на политическите деяния на Август“ (Res gestae divi Augusti). Благодарение на него е могла да бъде възстановена официалната преценка, която сам Август дава на своето положение в държавата. Той подчертава, че превъзхожда всички магистрати със своето влияние, с авторитета си.[1]

Въз основа на тоя текст другояче се характеризира властта на Август, подчертава се нейният монархически характер (изследванията на Хайнце, Гаже и Премерщайн).

На социалните отношения през времето на принципата е посветено голямо внимание в труда на Сайм „Римската революция“. Принципатът, както смята Сайм, изразявал резултат на една дългогодишна революция, която променила състава на римската олигархия. Старата аристокрация (nobilitas) губи предишното си значение. Август е подкрепен от сенатори измежду „новите хора“ от италийската муниципална аристокрация и от армията. Трудът на Сайм представя значителен интерес, макар че е спорно даденото от него определение на събитията от 60—27 г. пр. н. е. като революция, а в анализа на социалните размествания той игнорира робовладелския характер на социалните отношения на онова време.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 365.

В италианската фашистка историография Август се идеализира като омиротворител на Италия и създател на римската мощ. Лозунгите от времената на принципата се разглеждат като прецедент за порядките, въведени от Мусолини. Германските фашисти отнасят Август към „властническите натури“, „нордически тип“; тия фашистки изопачавания нямат нищо общо с историческата наука.

За разлика от буржоазните трудове, в съветската историография въпросът за принципата на Август е поставен в тясна връзка с революционното движение на робите и на свободната сиромашия. Особено значение имат „Очерките“ на В. С. Сергеев, който отделя нужното внимание на социално-икономическата политика на първия принцепс.

9. Културата в епохата на Август

Фиг. 90. Пантеонът в Рим.

Епохата на Август е период на разцвета на римската култура. В негово време са създадени такива творби на литературата и изкуството, които добиват световно-историческо значение и в течение на дълги векове остават образци. Тия творби са резултат на многовековното развитие на римската култура, но едновременно с това те изразяват ония идейни течения, които са характерни за епохата на Август.

Към времето на управлението на Август спада разцветът на римската поезия. Гражданските войни не прекъснали оная линия на развитие, началото на която се отнася към средата на I в. пр. н. е. Поетите от епохата на Август продължавали традициите на Лукреций и на Катул. Несъмнено значение имал установеният от Август мир, който бил особено благоприятен за привилегированите слоеве на италийското общество. Не напразно всички поети са италийци по произход. Италия дала на Рим таланти, които направили римската поезия безсмъртна.

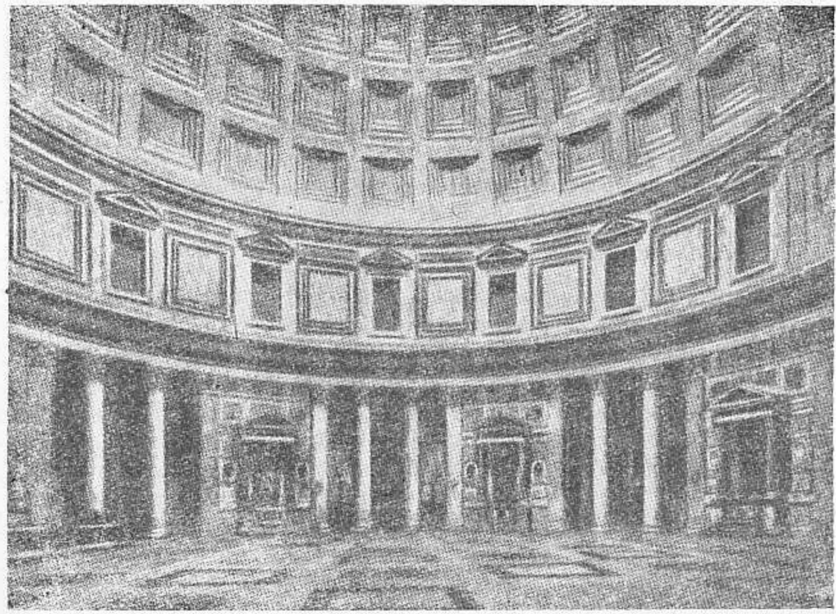

Фиг. 91. Детайл от вътрешността на Пантеона.

За художествената проза от онова време е характерен историческият жанр. Видно произведение на епохата е „Историята“ на Тит Ливий. Други исторически творби от епохата на Август не са стигнали до нас. Много от тях, ако се съди по ония оскъдни сведения, с които разполагаме, както изглежда, са имали публицистичен характер.

Литературният живот в епохата на Август

Упадъкът на красноречието

Дълбоките промени в политическия живот се отразили и в римската литература. Векът на Цицерон е разцвет на римското красноречие. Реториката запазва значението си и в епохата на Август; тя се преподава в училищата и упражнява влияние върху най-различни литературни родове. Но ораторското изкуство започнало да запада, обществените условия не спомагали за неговото процъфтяване. Тацит обяснява това явление така: „Продължителното спокойствие, непрекъснатото бездействие на народа, постоянната тишина в сената и най-много строгите порядки на принцепса омиротворили и самото красноречие, както и всичко останало.[1]

Едновременно с това епохата на Август е време на творчеството на най-добрите римски поети. По-възрастните от тях — Вергилий и Хораций — почнали поетичната си дейност още през времето на гражданските войни.

Вергилий Публий Вергилий Марон (70—19 г. пр. н. е.) бил роден в северна Италия, близо до града Мантуа, в семейството на богат земевладелец. Той добил добро образование, изучавал литература, реторика, бил запознат с епикурейската философия. Бурните събития от епохата на гражданските войни се отразили и върху съдбата на Вергилий. Малкото му имение трябвало да премине в ръцете на ветерани. Но той бил спасен чрез застъпничеството на приятели пред Октавиан. Тоя път Вергилий запазил земята си, но все пак бил принуден да я загуби при следната подялба. Обаче с помощта на Меценат (в чийто кръг влязъл Вергилий) той станал собственик на друго малко имение.

Вергилий спечелил известност със своите „Буколики“. Те се състоят от десет стихотворения, еклоги, писани под влиянието на Теокрит, гръцки поет от III в. пр. н. е. В ред еклоги Вергилий изобразява пастири, които на лоното на природата се състезават в поетическо творчество. Те възпяват околната природа, стадата си. В някои еклоги има любовни мотиви; отделено е значително място и на разните митологични образи. Както и у Теокрит, действието на някои еклоги става в Сицилия, а в други то се развива в родната на поета северна Италия. В тия творби, посветени на природата, на мирните стада и селския живот, са отразени и съвременни на автора политически мотиви. В деветата еклога се говори за безбожните воини, които заграбват земята. В първата еклога (писана вероятно по-късно от другите) един от пастирите е принуден да напусне родната си нива, а друг обещава да възнася молитви в чест на новото божество, което се намира в Рим и под което Вергилий разбира, не ще съмнение, Октавиан

Малко отделено стои четвъртата еклога, писана в 40 г., след Брундизийския мир. В нея авторът предсказва раждането на божествен младенец, който ще донесе на земята мир и щастие на хората. Тая еклога не прилича на другите; тя има характера на тържествено пророчество. Още в старо време се е спорило по въпроса, кого Вергилий е имал предвид под предвечния младенец, чието раждане предсказва. Коментаторите виждали в него сина на Азиний Полион, консул през 40 г., известен обществен деец и писател, комуто е посветена еклогата. Но по всяка вероятност тая творба е създадена под влиянието на източните пророчества, които по онова време добили широко разпространение под името Сибилински книги.

Около 29 г. пр. н. е. излиза нова творба на Вергилий — „Георгики“. Те са дидактична творба, която дава наставления

---

[1] Tacit., Dialogus de oratoribus, 38.

на селския стопанин. Тая поетична творба е писана по инициатива на Меценат; в нея се насърчава почетният труд на земеделеца и се възпява Италия. Достоинството на „Георгиките“ се състои в това, че не са сух трактат за селското стопанство, написан в стихове. Разните отклонения, битовите сцени, описанията на природата, звучните стихове, изкусното използуване на образните средства на речта — всичко това позволява да се причислят „Георгиките“ към високохудожествените творби. Вергилий поетизира Италия, сатурновата земя, най-плодородната и най-добрата в света. Със славното минало на Рим трябва да се гордее цяла Италия. Доста много редове са посветени на прослава на Октавиан.

Главното поетично произведение на Вергилий носи по името на легендарния прадядо на рода на Юлиите, Еней, заглавието „Енеида“. То е създадено по образеца на великите гръцки поеми — „Илиадата“ и „Одисеята“.

В началото на поемата се описва как бурята тласнала към африканските брегове троянеца Еней, който напуснал запаления град Троя. Царица Дидона оказала на Еней радушен прием. На пиршеството, дадено от Дидона в чест на неочаквания гост, Еней подробно разказва за гибелта на Троя и за своето пълно с приключения пътуване. Състраданието на Дидона към Еней се превръща в любов. Но Юпитер заповядва на Еней да напусне Африка и да отплува за Италия, както това му е било предопределено по-рано. Дидона не може да понесе раздялата и се самоубива. На път за Италия Еней се спира в Сицилия, гдето през време на дългите си скитания е принуден да погребе баща си Анхиз. Еней почита паметта му с игри и се удостоява с възможността да се срещне с него в подземното царство. Там Анхиз пророкува за съдбата на Еней и за славното бъдеще на мощната римска държава, на която е съдено да бъде основана от потомците на Еней. Във втората част на поемата се разказва как Еней затвърдява господството си в Лаций. Той е принуден да води войни с местните племенни водачи, които имат значителни сили, но Еней е закрилян от боговете и борбата му с противниците завършва с пълна негова победа.

Замисълът и основната идея на „Енеидата“ отговаря напълно на политическите тенденции на Август. Вергилий възпява неговия легендарен прадядо, който постига успех не само поради храбростта си, но и благодарение на благочестието (pietas), което проявява както спрямо божествата, така и спрямо близките си. В образа на благочестивия Еней е даден идеалният римлянин, чието поведение трябва да служи за пример на потомците.

Поемата има религиозно-дидактичен характер. Тя трябва да възстанови старото римско благочестие, уважението към боговете, страха пред тях, вярата в поличбите, и да подбужда към изпълняване на заветите на благочестието и на религиозните обреди.

Многобройни отклонения са посветени на идеализацията на римската история. Най-ясно това е изразено в пророчеството на Анхиз:

„Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
Parcere subiectis et debellare superbos.“

„Това, римлянино, ще ти бъде изкуството. Помни, че си длъжен да управляваш народите, да им установяваш мир, да щадиш слабите и да укротяваш горделивите.“[1]

Върху щита, който е подарен на Еней от майка му Венера, са изобразени прочути в римската история битки. Последна е представена битката при Акций, както и триумфите на Август.

„Енеидата“ трябвало да покаже, че от момента, когато Август установил римския мир, започнал нов щастлив век.

Авторът на „Енеидата“ следвал определени образци. Като такива му служили не само Омировите поеми, но и разни творби от епически жанр излезли през елинистическата епоха. От римските писатели Вергилий подобно на Лукреций е избрал за образец Ений.

Многостранните и многообразни влияния не са превърнали „Енеидата“ в суха антикварна творба. Поетическият талант на автора, любовта му към Рим и към Италия — всичко това е съдействувало за създаването на едно извънредно голямо поетично произведение. За силата на емоционалното му въздействие говорят вече античните източници. Така например, разправя се, че когато Вергилий четял стиховете, съдържащи пророчеството за преждевременната смърт на племенника на Август, Марцел, майката на последния, която присъствувала на четенето, паднала в несвест. „Енеидата“ получила почти всеобщо признание наскоро след създаването ѝ. Поетът работил над нея дълги години. Той ходел в Гърция и отишъл след това на мястото на Троя, родината на легендарния му герой. Но в Гърция той се разболял и заедно с Август се върнал в Италия, гдето наскоро след това умрял. Вергилий смятал „Енеидата“ за недовършено произведение и забранил да я обнародват, но по заповед на самия Август тя все пак била издадена.

В историята на римската литература творчеството на Вергилий е един от най-важните етапи. Вергилий познавал александрийската школа; александринизмът упражнил влияние върху творчеството му, но при все това Вергилий създал чисто римски поетични творби.

Творчеството на Хораций

В кръжока на Меценат влизал и друг виден поет от времето на Август — Квинт Хораций Флак (65—8 г. пр. н. е.).

Хораций бил син на освободен роб и се родил в южна Италия, в града Венузия. Бащата на Хораций бил заможен човек и можал да даде на сина си добро образование. Хораций се учил отначало в Рим, после в Атина. Заедно с аристократическата младеж, която се намирала там, Хораций въпреки младата си възраст постъпил в армията на Марк Юний Брут, стигнал до званието на военен трибун и взел участие в битката при Филипи, през време на която той, според собствените си думи, оставил „щита, позорно захвърлен“[2]. След победата на триумвирите Хораций се върнал в Италия, гдето подобно на Вергилий загубил земята си през време на новата подялба на италийските земи. И той бил принуден да постъпи на служба (като квесторски писар). Към това време спада началото на поетичната му дейност. Младият поет се сближил с Вергилий, който го въвел в кръжока на Меценат. Хораций получил от тоя покровител на художниците и на поетите имение от средни размери, което се намирало в някогашната земя на сабиняните.

---

[1] Vergilius, Aeneis, VI, 851—853.
[2] Horatius, Carmina, II, 7.

Чрез Меценат, Хораций се запознал с Октавиан. След смъртта на Вергилий Хораций един вид заел мястото на официален поет и в 17 г. му било възложено да напише химна, който се пеел през време на секуларните (вековните) игри. По едно време Август предлагал на Хораций да го направи свой секретар, но поетът, който ценял най-много свободата и независимостта си, отклонил това предложение.

Едни от ранните творби на Хораций били сатирите. Хораций следва примера на Луцилий, но повече от последния обръща внимание върху красотата на формата. Хораций порицава пороците и недостатъците на заобикалящите го хора: съперничеството, надутостта, прекомерния разкош, жаждата за наследство. Той осъжда бездарните поети, забогателите първенюта. В стиховете му няма горчивина и негодувание. Сатирите са писани в тежките времена на господството на вторите триумвири; с това се обяснява може би, защо авторът не споменава нито имена, нито обществени групи.

Политическите си настроения Хораций изразил в „еподите“, които, както и сатирите, са писани в ранния период на творчеството му.

В седмата епода Хораций се обръща с гняв към войниците, които отиват на междуособна война и готвят гибел на Рим. Безнадеждност и отчаяние звучат в шестнадесетата му епода. Политическите симпатии на Хораций явно клонят към Октавиан: деветата епода е прослава на победата при Акций. Авторът си спомня и за друга победа, спечелена от Октавиан, победата над „сина на Нептун“, Секст Помпей, който, по думите на поета, искал да сложи върху римляните веригите, свалени от робите.

Най-добрите произведения на Хораций са безспорно неговите оди. И в тях е намерил отражение политическият живот на онова време.

В една от одите авторът сравнява римската държава (както изглежда от времето на гражданските войни) с кораб, лишен от кормило и заплашен от гибел.[1] Друга ода[2] е писана по случай победата на Октавиан над Клеопатра. В много стихове, отнасящи се към времето на принципата, Хораций пропагандира официалното гледище върху задачите на законодателството: мъдрият управник трябва да поправи разклатените нрави, да накаже порока, да насърчи добродетелта, да възстанови старото римско благочестие. Хораций приветствува строгите закони на Август, засягащи семейния живот, и намира, че те са дали вече явни плодове. Някои оди прославят външната политика на Август, като го представят като могъщ завоевател, който покорява за Рим далечни народи. Мъчно е да се каже доколко поетът е бил искрен, когато е възхвалявал Август. Най-ясно Хораций може би е изразил своето становище и становището на мнозина представители на господствуващите в Рим класи в думите: „Нито от метеж, нито от насилствена смърт не се боя, докато Цезар управлява страната.“[3]

Но главното в одите на Хораций не са политическите теми. Подобно на Катул, Хораций е лиричен поет. Той проповядва умереност, но едновременно с това и разумното ползуване от насладата. Carpe diem — „използувай деня“[4] — ето неговият лозунг.

---

[1] Hor., Carm., I, 14.
[2] Hor., Carm., I, 37.
[3] Hor., Carm., III, 14.
[4] Hor., Carm. I. 11.

Отначало Хораций бил привърженик но епикуреизма, а сетне бил поклонник на стоицизма. Но той бил далеч от ригоризма. Почти във всички въпроси той е привърженик на златната среда (aurea mediocritas). Тематиката на стиховете му е многообразна: послания до приятели, спомени за миналото, лирически стихове. В тях постоянно срещаме един мотив, който най-добре е изразен в деветата ода на първата книга:

„За туй, което ни очаква, не мисли,
Вземи като печалба деня, дарен
От съдбата и не страни, приятелю,
Ни от обреди, ни от любовни милувки“.[1]

В прочутото си произведение, което е познато под името „Паметник“ и е предизвикало по-късно доста много подражания, Хораций казва, че името му ще се почита дотогава, докато съществува Рим, тъй като той е прелял еолийския напев в италийска песен.[2]

В края на живота си Хораций написал послание (epistolae), адресирани до отделни лица и по мотиви, напомнящи ранните му сатири. Към посланията спада и неговото „Ars poetica“, голямо стихотворно произведение, посветено на разсъждения за поетичното творчество.

Тибул и Проперций

Едновременно с Вергилий и Хораций пишели двама поети-елегици Албий Тибул (54 — 19 г. пр. н. е.) и Секст Проперций (около 49 — 15 г. пр. н. е.).

Тибул бил син на римски конник. Той влизал в кръжока не на Меценат, а на Марк Валерий Месала Корвин, републиканец, който по-късно преминал на страната на Октавиан. Върху Тибул се е отразило влиянието на александрийските поети. Най-добрите си творби той посветил на любовта си към Делия (следвайки примера на александрийските поети, Тибул избрал за любимата си име от гръцката поезия). За разлика от Вергилий и Хораций, Тибул нито веднъж не споменава името на Август, но и той проклина войната, алчността и разкоша, възпява тихия селски живот. Щастливи били първобитните хора, когато нямало собственост, вражда и хората без труд получавали даровете на самата природа.

Проперций бил роден в град Асизи в Умбрия. Повече от другите писатели той се намирал под влияние на александрийските поети и с гордост сам се наричал римски Калимах.

Любовта към Цинция — даровита жена, която пишела стихове и била изкусна в музиката, е главната тема на Проперций. Пред читателя минават всички перипетии на романа, от зараждането на чувството до изневярата на Цинция и скъсването с нея. В духа на александрийската школа елегиите на Проперций са пълни с всевъзможни реминисценции от гръцката и римска митология. Проперций влизал в кръжока на Меценат и платил данък на официалната тематика. В ред стихове той възпял римската старина.

Овидий

Най-млад поет от епохата на Август бил Публий Овидий Назон.

Той произлизал от стар коннически род и се родил в Сулмон, град в страната на пелигните. В Рим и Атина Овидий получил добро образование. Като поет той бил близък на Тибул и като него се радвал на покровителството на Валерий Месала. В творбите си Овидий в много отношения зависи

от предшествениците си; но той няма дълбочина и в стиховете му има повече изкуственост, отколкото у тях. Овидий бил роден в 43 г., следователно не е могъл да помни ужасите на гражданските войни, които довели хората до искрена възхвала на новите порядки, даващи на хората мир и спокойствие. За Овидий тия възхвали са форми и щампи, които трябва да се следват. Върху творчеството на Овидий са сложили отпечатък александринизмът и реториката. Но поради необикновената сила на таланта си той сполучил да създаде изящни творби, които обезсмъртили името му.

Ранните творби на Овидий са посветени на любовна тематика.

Първата творба на Овидий били любовните елегии („Amores“). Поетът възпява възлюблената си Карина и подобно на предшествениците си дава цялото развитие на любовния роман. Наскоро след любовните елегии излязла друга творба, „Heroïdes“, съдържаща послания на познати в митологията героини до възлюблените им (на Пенелопа до Одисей, на Елена до Парис, на Дидона до Еней и пр.).

В основата на всяко послание са сложени известни от митологията сюжети. Но той понижава популярните митологични образи, дава им своя трактовка, която понякога граничи с иронията. Неговата Пенелопа е беззащитна жена, която се опасява за верността на мъжа си. Посланията на Дидона са обикновени ревниви укори, отправени към любовника ѝ, който я е напуснал. В двете произведения има доста много общи разсъждения за любовта и нейното значение, за отношенията между влюбените. Тия разсъждения, не ще съмнение, противоречат на идеите, от които е проникнато законодателството на Август за семейството и брака. Тоя разрив се задълбочава още повече в поемата на Овидий „Изкуство на любовта“ (Ars amatoria). Овидий дава на влюбените съвети, как да постигнат успех пред предмета на любовта си и как трябва да се държи влюбеният, за да запази разположението на възлюблената си. Отделна глава дава съвети на влюбените девойки. Поемата е писана с изящни стихове, в нея има много остроумни положения, но и много фриволни пасажи. В известни отношения тя е пародия на законодателството на Август против прелюбодеянието. По-късно Овидий се оправдавал с това, че в поемата му ставало дума за възлюбени от долните класи, за куртизанки, до които не се отнасяли законите на Август. Но дори и повърхностното запознаване с това произведение показва, че авторът има предвид римските дами от висшето общество.

По-късно Овидий се обърнал към митологични сюжети. Той пише „Фасти“, в които се излагат обредите и преданията, отнасящи се до римските празници. Овидий възхвалява Август и често губи чувството за мярка.

Една голяма творба на Овидий носи заглавието „Метаморфози“, т. е. „Превръщания“.

Овидий избира от митологията разни разкази за превръщането на хора в животни, растения, камъни, съзвездия. Но показвайки своята ученост, той остава все същият безгрижен, а понякога и лекомислен автор на еротични произведения. На боговете и героите не само са свойствени всички човешки страсти, те по мислите и навиците си не се различават от съвременните на Овидий римляни от висшето общество.

В „Метаморфозите“ Овидий плаща данък на ония общественополитически концепции, които се пропагандирали и от другите поети. Първата книга започва с описание на царството на Сатурн, златния век, когато хората живеели без всякакви закони, когато природата давала всичко най-добро за живота. Поемата завършва с разказа за превръщането на Юлий Цезар в звезда и с прослава на Август.

---

[1] Hor., Carm., I, 9.
[2] Hor., Carm., III, 30.

В 8 г. Овидий в някаква връзка с делото на по-младата Юлия бил изпратен на заточение в града Томи, на западния бряг на Черно море.

Предполага се, че причина за това била неговата поема „Изкуство на любовта“. Пътуването за тая далечна земя, която се сторила на Овидий сурова и неприветна, траело повече от година. На своето оправдание и на тъгата за Рим Овидий посветил две произведения: „Tristia“ (Скърби) и „Писмо от Понт. Въпреки скръбта си за родната земя, Овидий остава майстор на иронията, а митологическите мотиви по тоя или оня повод са разработени от него с предишния блясък, понякога и лекомислие. Овидий живописно рисува местната природа и нравите на туземците. Жалбите на Овидий не постигнали целта си. Август оставал глух към молбите му. Овидий не намерил прошка и у приемника на Август и умрял към 17 г. на н. е.

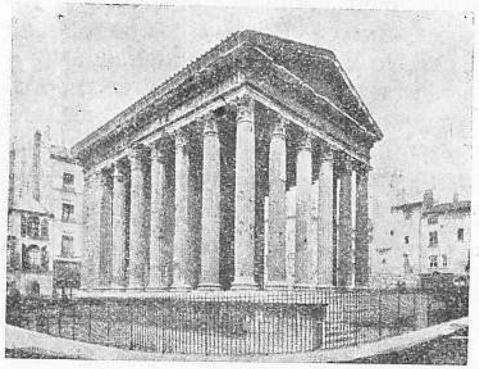

Фиг. 92. Тъй наречената „Maison carrée“ — храм в Ним (Немаузус), построен от Август. Съвременно състояние.

Овидий е последният голям поет от Августовата епоха. В произведенията му личи влиянието на реторическата школа, обаче живият му и силен талант прави тия творби едни от най-добрите образци на римската поезия.

Религиозната политика на Август

Реставрационните тенденции са характерни в тая или оная степен и за литературата, и за историческите произведения, но особено личат в религията.

В края на Републиката горните класи на римското общество се отнасяли безразлично или дори скептично към въпросите на религията. През време на гражданските войни станала една своеобразна реакция, която намерила отражение в религиозните реформи на Август. Август реставрира старите храмове и строи нови. Възстановяват се някогашните обичаи и празненства. В религиозния живот добиват голямо значение разните колегии, възникването на които се отнася към най-старите времена. Благодарение усилията на Август били назначени лица за ония религиозни магистратури, които по разни причини оставали вакантни в продължение на дълго време. За римския живот от най-стари времена било характерно проникването на разни източни култове. Особено много привърженици тия култове имали между долните и средните класи на населението. Август отдавал дължимото на гръцките божества и старите гръцки религиозни обичаи, но се отнасял отрицателно към източните култове. Забранено било например в пределите на града да се издигат храмове, посветени на египетските богове.

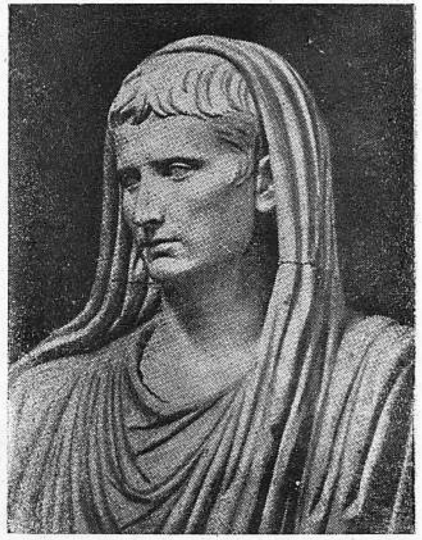

Фиг. 93. Август. Бюст от музея при Термите.

Религиозно-реформаторската дейност на Август преследвала не само реставрационни цели. Необходимо било да се даде религиозно обосноване на новия политически строй, религиозна негова санкция. На по-голяма почит, отколкото преди, се радват божествата, които покровителствуват рода на Юлиите — Марс, Аполон и Венера. Издигат се храмове и се създава култът на такива божества, като „Августовият мир“ (Pax Augusta), „Фортуна на завръщането (на Август)“ и т. н. Едновременно с това се пропагандира мисълта за религиозна обнова, за настъпването на нов век. Най-силно отражение това намира в тъй наречените секуларни игри, празнувани в 17 г. пр. н. е.

Представата за века като за време на живота на поколението на едновременно родените хора възлиза към етруските вярвания. Секуларните игри отдавна се празнували приблизително всеки сто години, но в края на Републиката времето на тия тържества съвпаднало с борбата между Цезар и Помпей и игрите не били уредени. Август използувал това обстоятелство и с помощта на всевъзможни пресилвания било установено, че игрите трябва да се празнуват в 17 г. Тържествата траели три дни и се отличавали с необикновен разкош. В последния ден тържественото богослужение било извършено на Палатин, гдето се намирал дворецът на самия Август. След жертвоприношение на Аполон и Диана хор от младежи и девойки изпял един химн, съчинен от поета Хораций. В химна се прославяло величието на Рим, най-добрия град на земята, разправяло се за настъпването на нов век, означенуващ тържеството на най-добрите човешки качества — верността, честта, свенливостта и доблестта. В химна се прославяла външната и вътрешна политика на Август.

След смъртта на Лепид, някогашен триумвир, който имал сан на велик понтифекс, Август бил тържествено избран за тая длъжност (12 г. пр. н. е.) и станал по тоя начин признат глава на римската религия.

Опитът и примерът на елинистическите монархии оказал явно влияние и върху официалната идеология на Римската империя. В Рим и в Италия бил почитан геният на Август, чието изображение било слагано наред с най-почитаните семейни божества — ларите. Освен това център на всеки район на града Рим бил параклисът, посветен на ларите, между които се намирал и геният на Август. За култа на ларите се грижели особени избирани всяка година магистри. Голямо значение добил императорският култ в провинциите. Верността към Август била закрепена с особена клетва, образец на която е намерен в Пафлагония на мястото на град Гангра. Заклеващият се кълне в Зевса, земята, слънцето и самия Август да прави само добро на Август и на неговото потомство и призовава върху главата си всевъзможни нещастия, ако наруши тоя обет. В елинизираните области култът на императора бил продължение на вековните традиции; на запад той получил широко разпространение и станал израз на лоялността на местните жители.

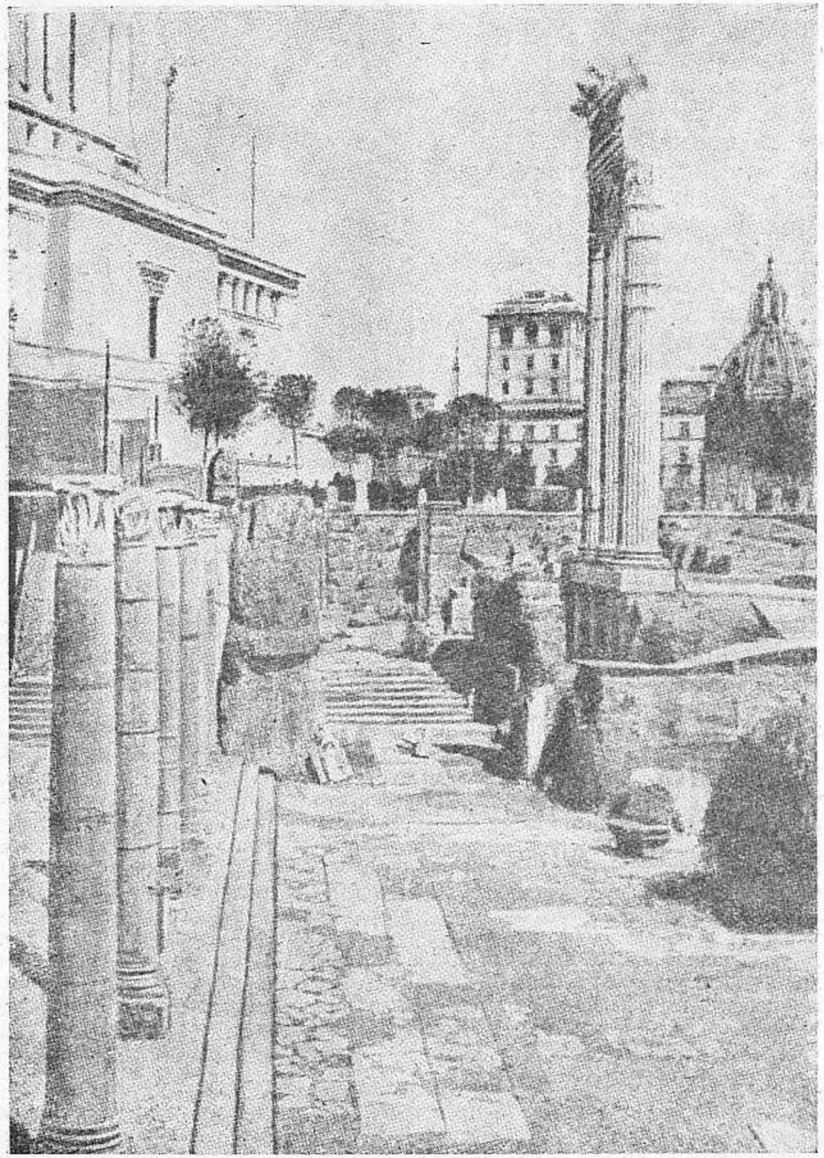

Фиг. 94. Форумът на Юлий след разкопките.

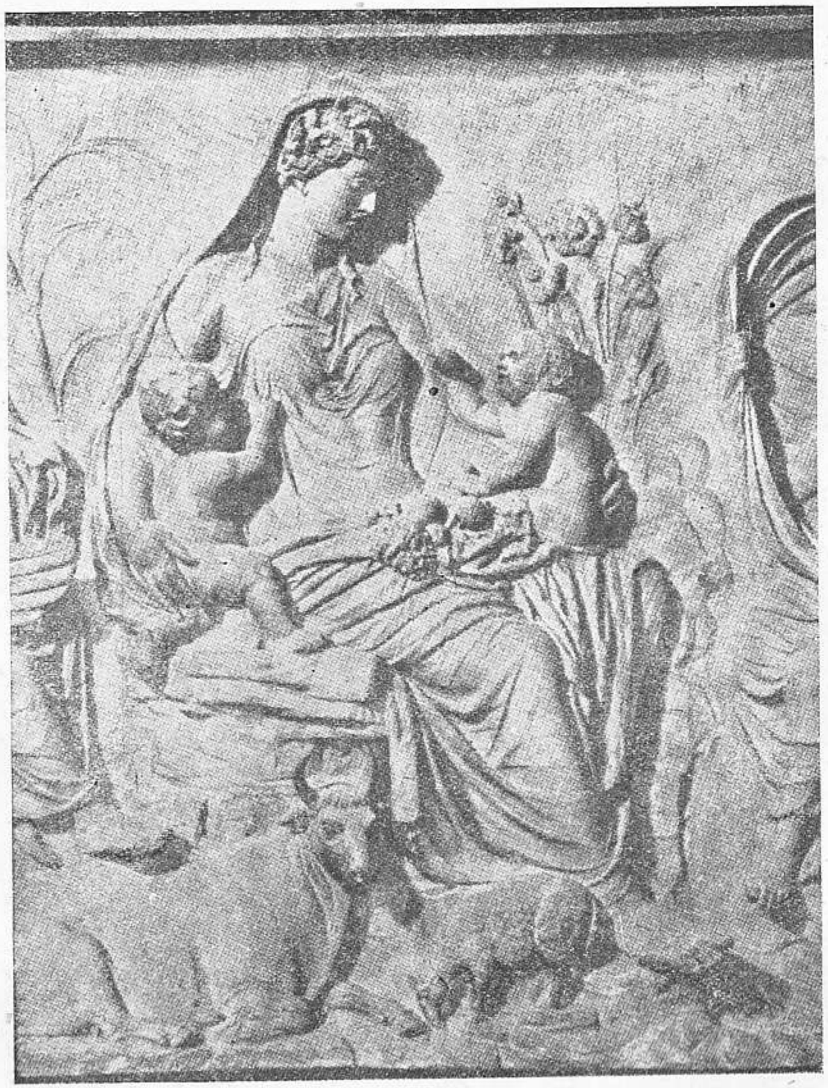

Фиг. 95. Италия (или Майката-Земя). Барелеф върху „Олтара на Мира“.

Архитектурата и изобразителните изкуства

Архитектурата и изобразителните изкуства се развивали във времето на Август в същата насока, както и поезията; Рим бил изграден наново, от тухлен, той, според думите на старите историци, станал мраморен[1] Новите архитектурни сгради и паметници на изкуството трябвало да свидетелствуват за римското величие, за настъпилия мир и благоденствие, за връщането към добрите обичаи на прадедите, за заслугите на самия принцепс, пръв гражданин и син на божествения Юлий. Главен помощник на Август е Агрипа, с чието име са свързани много монументални сгради. Август издигнал театър, който нарекъл в чест на племеника си театър на Марцел; той реставрирал и облицовал с мрамор театъра на Помпей. Агрипа прокарал водопровод, издигнал великолепни терми, построил обширния по размери Пантеон — храм, посветен на боговете-покровители на рода на Юлиите.

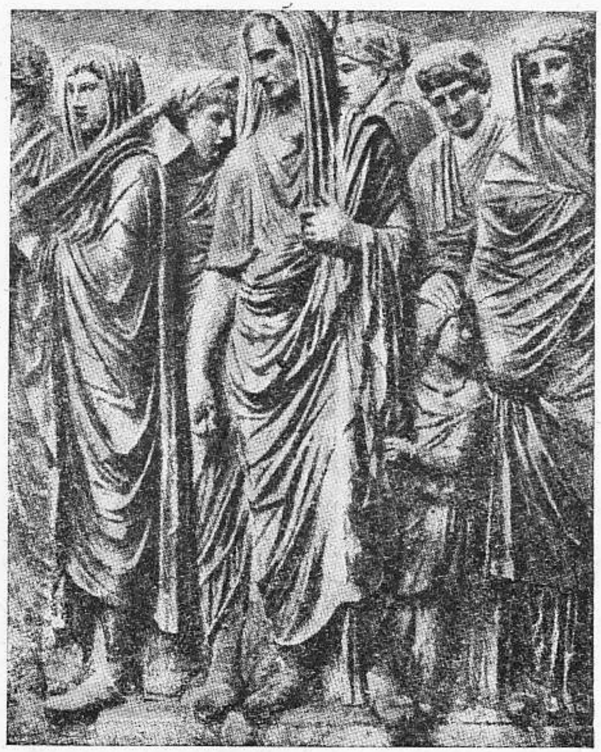

Фиг. 96. Жертвена процесия. Барелеф от „Олтара на Мира“.

За римския архитектурен стил от времето на началото на Империята трябва да се смята характерен мавзолеят на Август. Източно-елинистическа по идеята си, тая сграда била облечена в традиционна италийска форма (тя напомняла етруски надгробен паметник). За архитектурата от епохата на Август е характерно също така връщането към класическите образци. Пример за

---

[1] Suet., Aug., 52; Cass, Dio, LVI, 30; Aurelius Victor, De Caesaribus, Augustus.

такъв паметник е храмът в галския град Немаузус (Ним), построен в коринтски стил и отличаващ се със симетрия, простота и съвършенство на детайлите (вж. фиг. 92).

Във времето на Август било завършено започнатото още при Цезар преустройство на римския форум, разширен и украсен с нови сгради. Построен бил окончателно и форумът на Юлий, а откъм север към него бил присъединен нов форум, форумът на Август, на който личели статуите на множина видни дейци от римското минало. Сграда, изразяваща основната насока на политиката на Август, била „Олтарът на Мира“ (Ara Pacis), издигнат между 13 и 9 г. пр. н. е. Тоя паметник не е запазен изцяло, но са намерени отделни негови фрагменти, както и негови изображения върху монети. Простотата и хармонията са се съчетавали в него с масивността. Той бил прост четириъгълник, заобиколен с ограда, украсена с орнаменти и барелефи. Орнаментът бил стилизирано съчетание на плодове и листа, което трябвало да сочи благополучието и благоденствието на Италия. Същата тема била трактувана и от някои барелефи. Олицетворената Италия била дадена в образа на кърмеща жена, заобиколена от символи на плодородието (вж. фиг. 95). Други барелефи изобразявали жертвоприношенията на Еней, легендарен прадядо на Август, както и семейството на Август в религиозна процесия (вж. фиг. 89). Цялата композиция трябвало да свидетелствува за благоденствието на Италия и за връщането на римското общество към старовремските нрави. Всичко това се свързвало с дейността на Август и на рода на Юлиите.

Барелефите върху олтара продължават традициите на „последователно повествователния стил“. Художникът, който се е погрижил за портретната прилика на действуващите лица, издържа реалистичния стил, но е далече от натурализма, присъща му е стилизацията в духа на класическите гръцки паметници. Тая стилизация се стреми да изрази по-ясно идеята на цялата композиция.

Най-внушителен паметник на портретното изкуство е статуята на Август в Прима Порта (вж. фиг. 85). Тя е направена вероятно в 20 г. пр. н. е. във връзка с успехите на източната политика. Август е представен като пълководец, който държи реч на войниците. Статуята като цяло прави на зрителя впечатление на спокойствие, сила, простота и величие. В Август като че ли са въплотени чертите, с които Вергилий е надарил Еней. Подобно на легендарния си прадядо Август е представен като човек, изпъкващ с „благочестие и оръжие“ (pietate insignis et armis)[1].

По-малко значение имала стилизацията в портретното изображение на частните лица, което се отличавало от творбите на предшествуващия период с елегантност на изработката. Към времето на Август спада развитието на женския реалистичен скулптурен портрет, предаващ индивидуалните черти. С живост се отличават и изображенията на децата в ония процесии, които са представени в „Олтара на Мира“.

Живописта в епохата на Август, както и по-рано, се използува за декоративни бели. Нейни образци намираме в Помпей; освен това тя е представена с картините по стените на тъй наречената вила на Ливия.

В историята на римската култура епохата на Август заема особено място. Тя е „златен век“ на римското изкуство и литература. Творбите от онова време прославяли и пропагандирали политиката на Август, но в същото време в изкуството се превъзмогвали елинистическите влияния, проявявани с особена сила през времето на Сула; продължавало връщането към италийските и класическите гръцки образци, което започнало още във времето на Юлий Цезар. От тия елементи, в които италийските традиции получили преобладаващо и преобразуващо значение, се създава оня класически римски стил, който оказал огромно влияние върху сетнешното развитие на европейската култура.

---

[1] Verg., Aen., VI, 403.

ГЛАВА XXV

ИМПЕРАТОРИТЕ ОТ ЮЛИЕВО-КЛАВДИЕВАТА ДИНАСТИЯ

1. Тиберий (14—37 г. на н. е.)

Политическата система, основана от Август, излязла трайна, тъй като била сполучлив компромис между разните групировки на римското робовладелско общество, гарантирала господството над робите и давала възможност да се бранят римските граници. Тая система била свързана с имената на Цезар и на Август, с рода на Юлиите, и затова, макар и да нямало правителствени актове за реда на престолонаследието след смъртта на Август и след смъртта на неговите приемници, властта преминава към членове на семейството му (Юлии-Клавдиите). Идването на власт се санкционирало от сената с особено постановление, имащо силата на закон. След смъртта на Август властта преминала към заварения му син Тиберий Клавдий Нерон (след осиновяването си — Тиберий Юлий Цезар), който управлявал от 14 до 37 г. (като император той се наричал Тиберий Цезар Август).

Фиг. 97. Император Тиберий.

Август не хранел симпатия към заварения си син. На Тиберий неведнъж били давани важни мисии, които той изпълнявал успешно, но все пак Август предпочитал отначало племенника си Марцел, после Агрипа, а след неговата смърт — осиновените си внуци Гай и Луций Цезар. Чак в 4 г. на н. е. той осиновил Тиберий, но, както изглежда, не го смятал равен на другите безвременно загинали наследници и дори писал в завещанието си: „Тъй като жестоката съдба ми отне синовете Гай и Луций нека бъде мой наследник Тиберий Цезар. [1]

---

[1] Suet., Tiberius, 23.

Характеристика на Тиберий

Второстепенното му положение при двора, не ще съмнение, се е отразило върху характера на Тиберий. Той бил над петдесет години, когато взел властта. Той бил опитен пълководец и дипломат, лично запознат с положението на много области от Римската империя.

Подозрителност и лицемерие, жестокост и недоверие към околните — ето чертите, с които Тацит характеризира Тиберий. Но върху съжденията на Тацит е повлияла, не ще съмнение, обстановката от времето на Домициан, в която живял историкът. Образът на императора-тиран бил пренесен в миналото.

След богатото погребение на Август сенатът, според Тацит, се обърнал към Тиберий с молба да стане приемник на Август. Тиберий отначало отговорил на тая покана с отказ. Но преминаването на властта към Тиберий било вече предрешено и неговият отказ бил проста формалност, знак на уважение към сената.

Политиката на Тиберий спрямо Сената

Тиберий неведнъж подчертавал, че следва по отношение на сената политиката на своя предшественик. Едно от първите му мероприятия било засилването на властта на сената.

След смъртта на Август избирателните комиции престанали да се събират и изборът на магистрати преминал върху сената. По тоя начин формално сенатът става не само висше законодателно, но и висше избирателно учреждение.

Първите години управлението на Тиберий се характеризират със съгласие между принцепса и сената, но по-късно то се нарушава.

Въстанието на панонските и рейнските легиони

На времето си Август взел всички мерки да съсредоточи в свои ръце неограничената власт над армията и същевременно да се избави от постоянния контрол на всесилната войска. Той сам командувал армията, която трябвало да стане сигурна опора на неговата власт. Легионите били разположени в пограничните провинции за охрана на границите. Ветераните получили земи. Но наскоро след смъртта на Август избухнало въстанието на панонските легиони (14 г.). То било предизвикано от тежкото положение на редниците-легионери.

Исканията на войниците имали професионален характер: те настоявали преди всичко да се увеличат заплатите им, да се съкрати срокът на службата, да бъдат уволнени в оставка изслужилите срока си ветерани. В Панония отишъл синът на Тиберий, Друз; той потушил въстанието, като използувал всички средства дори дотам, че неговите агенти тълкували лунното затъмнение като поличба, неблагоприятна за въсталите.

Почти едновременно и по същите причини въстанали и рейнските легиони. След поражението на Вар за попълването им били пратени римски плебеи и освободени роби, които били главни подбудители към вълненията. Те предявили искания, подобни на исканията на панонските легионери. Войниците искали да провъзгласят за император своя пълководец, популярния сред войската Германик, племенник на Тиберий. Но Германик не намирал за възможно да приеме властта от ръцете на въстаналите. Той задоволил исканията на войниците и ги убедил да възстановят дисциплината и да предадат инициаторите на въстанието.

Тиберий и Германик

След това Германик предприел ред походи срещу германците. Но в скоро време той бил отзован в Рим и походите отвъд Рейн спрели. Тиберий не искал да продължат активните действия, тъй като за тях трябвали големи средства. За решението на Тиберий може би са играли роля и лични моменти. Германик се радвал на голяма популярност както в армията, тъй и в столицата. Опасността от династическа борба била реална още от първите дни на управлението на Тиберий. Наскоро след идването на власт на Тиберий бил убит заточеният от Август по-млад син на Юлия и Агрипа. След известно време един от робите на убития почнал да се представя за загиналия си господар и привлякъл на своя страна доста много привърженици, докато Тиберий сполучил да се справи с него. След връщането си от Запад Германик бил отстранен от Рим, възложени му били важни мисии на Изток. Германик покачил на арменския трон римския кандидат и уредил отношенията между римляните и партите. След приключването на тия работи Германик отишъл в Египет, а сетне се върнал в Сирия. В 19 г. в Антиохия той неочаквано се разболял и умрял. В Рим възникнало подозрението, че е бил отровен от наместника на Сирия не без знанието на императора. Тялото на Германик било пренесено в Рим. На погребението му присъствувал грамаден брой народ. Във всички слоеве на римското население съжалявали за смъртта на младия пълководец.

След смъртта на Германик отношенията между Тиберий и сената се влошили. Сенаторското съсловие се заякчило в последния период от управлението на Август. Не били вече на сцената ония, които помнели проскрипциите и вземали участие в гражданските войни. Римската аристокрация макар и да не запазила предишното си политическо значение, все пак се радвала на влияние и на известна независимост. Старите политически традиции се оказали жизнеспособни. За идеологията на сенаторското съсловие все още било характерно преклонението пред републиканските герои. Сенаторската опозиция се проявила още в първите дни от управлението на Тиберий,

който наред с ласкателствата бил принуден да изслушва и доста много иронични забележки. Израз на опозиционните настроения били дълбоката скръб за Германик и необикновеното внимание към вдовицата му Агрипина По-старата. Така или инак тая опозиция отслабвала императорската власт и военната диктатора, когато обективната обстановка изисквала заздравяването им.

За това свидетелствували въстанията на легионите.

Въстанията в провинциите

Не били спокойни и провинциите. В 21 г. започнало движение в Тракия, която се намирала в положението на зависима държава. Същата, 21, г. избухнало в Галия въстание, предизвикано от тежестта на данъците. Главна роля във въстанието играели племената едуи и тревери; към тях почнали да се присъединяват други племена. Движението заплашвало да обхване цяла Галия. Въстаналите разчитали на обединяването на Италия, на несигурността и слабостта на римските войски. Но римляните не допуснали обединяването на всички въстаници, въстанието било потушено със съдействието на някои водачи на галските племена. Много по-мъчно било за римляните да потушат въстанието в Нумидия. Начело на това движение стоял нумидиецът Такфаринат, който по-рано служил в римската армия. Въстанието почнало в 17 г. Проконсулите на Африка дълго време водели срещу въстаниците военни действия. Силите на Такфаринат нараствали, към него се присъединявали все по-нови племена. Римляните били принудени дори да пратят един легион от Панония. Чак в 24 г. движението било окончателно потушено.

В 24 г. войникът от преторианските кохорти Куртизий подготвял въстание на робите в южна Италия, където върху огромните пасбища имало много пастири, които, по думите на Тацит, били „диви и неустрашими роби“[1]. Квесторът Куртий Луп, който се намирал в тия места, сполучил да потуши движението в самото му начало.

Финансовите мъчнотии

Римската държава изпитвала финансови затруднения още в последните години на управлението на Август. Тиберий, особено в първите години на царуването си, се показал необикновено пестелив. Във връзка с това политиката му към плебса била по-друга от политиката на Август. Обикновените раздавания били запазени, но затова пък по-рядко и с по-малък разкош се уреждали театрални зрелища, което неведнъж предизвиквало протестите на римската тълпа в театрите и шумни ръкопляскания по адрес на ония актьори, които произнасяли някоя сполучлива епиграма за Тиберий.

---

[1] Tacit., Ann., IV, 27.

Стопанските затруднения били предизвикани от липса на монета в обращение. Вносът в Рим и в Италия надминавал износа, италийската търговия имала пасивен баланс и поради това скъпоценните метали отивали в източните провинции, а оттам — дори извън пределите на Империята. В сената се повдигал въпросът за засилване на мерките за борба с разкоша. Но Тиберий отказал да вземе такива мерки, защото ги смятал за малко ефикасни. Финансовата криза стигнала до особена острота в 33 г. във връзка със следното обстоятелство: решено било въз основа на старите закони да се започне борба с лихварството. Уплашените кредитори поискали връщане на заемите, поради това монетата почнала да изчезва, а тъй като мнозина от длъжниците почнали едновременно да продават земите си, цената на земята паднала; вследствие на всичко това били разорени доста много семейства. Кризата спряла, когато Тиберий за подкрепа на валутата внесъл в сарафниците 100 милиона сестерции.

Политиката на Тиберий в провинциите

Въпреки липсата на средства, Тиберий не се съгласявал да увеличи данъците, когато го съветвали да направи това. „Добрият овчар — казвал той — стриже овците, но не одира кожата им.“[1] Във времето на Тиберий доста много управители на провинциите били привлечени към отговорност за изнудвания и злоупотребления с власт. По думите на Тацит, Тиберий изтъквал в сената, че Рим и Италия не могат да живеят без редовна подкрепа от страна на провинциите.[2]

Последните години от управлението на Тиберий

Вътрешната и външна обстановка на Империята налагала засилването на военната диктатура. Но Тиберий не искал да приеме никакви нови титли и пълномощия. Титлата император не влязла в състава на името му, той отклонил почетното звание на баща на отечеството. Тиберий позволявал само на робите да го наричат господар. Той се възмущавал от ласкателството и раболепието, и веднъж на излизане от курията извикал: „О, хора, създадени за робство!“ Външно, особено в първите години на управлението си, Тиберий гледал да подчертае своята лоялност към сената. Той влизал в сената без свита, подлагал на обсъждане важни въпроси, допускал несъгласие със своите мнения. Но вече в 15 г. се дава ново тълкование на стария закон за оскърбление на величеството. По-рано по тоя закон се привличали към отговорност ония, които с измяна, с подбуждане на плебса към въстание, с лошо управление на държавата намалявали величието на римския народ. Във времето на Тиберий за оскърбление на величеството почнали да обвиняват отначало ония, чиито постъпки или думи оскърбявали паметта на Август, а сетне под тоя закон почнали да се подвеждат и всякакви непредпазливи бележки по адрес на Тиберий.

Тъй като не се осланял на околните си, Тиберий приближил до себе си префекта на преторианската гвардия, конника Луций Елий Сейан. Сейан постепенно добил извънредно голямо влияние при двора и държавата. Обзет от честолюбиви замисли, той отровил сина на Тиберий, Друз. Против видни сенатори се почнали процеси, които свършвали с осъждане и конфискация на имуществото, с изгнания и смъртни наказания. От времето на Тиберий в ръцете на императора се образувал чрез конфискации значителен фонд от поземлени владения в Италия и в западните провинции.

Между пострадалите имало и близки на императора хора. Заточени били, а сетне загинали хората, свързани с Германик: съпругата му Агрипина, дъщеря на Агрипа и на Юлия, енергична жена, която не криела становището си спрямо Тиберий и стояла начело на придворната опозиция, както и децата й — Нерон и Друз.

В 26 г. Тиберий напуснал Рим и отишъл в Кампания, а на следната година — в остров Капри, гдето водел затворен живот, като управлявал Империята и ръководел сената с писма. Удар за Тиберий било разкриването на заговора, подготвен срещу него от Сейан, който искал да се облегне върху преторианската гвардия. Сейан бил наказан със смърт; жестоко били наказани и неговите съучастници. Това събитие засилило недоверието и подозрителността на стария император; по негова заповед по най-различни поводи били сурово осъждани ония, които му се стрували с нещо подозрителни. Тиберий умрял в 37 г. По твърденията на Тацит, вече през време на агонията си той бил удушен от Макрон, преторианския префект, който заместил и Сейан.

2. Гай Цезар (Калигула) (37—41 г.)

След смъртта на Тиберий властта преминала в ръцете на сина на Германик, Гай Юлий Цезар, наречен Калигула[1]. Популярността на бащата преминала и върху децата му. Калигула започнал с това, че амнистирал всички осъдени през времето на Тиберий, чиито разпореждания били признати за недействителни. Доносчиците били наказани, законът за оскърбление на величеството престанал да се прилага. Било позволено да се използуват книгите, забранени във времето на Ав-

---

[1] Suet., Tib., 32; Cass. Dio, LVII, 10, 5.

[2] Tacit., Ann., III, 54.

---

[1] Caligula — „ботушче“. Син на Германик и на внучката на Август, Гай Цезар живеел в лагерите на рейнската армия между войниците и поради детските си военни ботушки по войнишки образец получил тоя прякор.

густ и на Тиберий. За разлика от пестеливия Тиберий, Калигула харчел огромни средства за театрални представления и за строеж на нови сгради. Първият период от управлението на младия император се характеризирал със съгласие между него и сената. Но скоро господствуващите кръгове на Рим били принудени да се разочароват. Младият император почнал да проявява стремеж към злоупотребление с властта. Започнали се преследвания, преди всичко на лица от сенаторското звание. Произволът стигнал до такива предели, че някои постъпки на Калигула могат да се обяснят само с душевно разстройство. Подобно на елинистическите царе Калигула се смятал за неограничен монарх. Той настоявал да го наричат господар, искал за себе си божески почести. Някои го приветствували като Юпитер Лациарски. Калигула установил особен церемониал, ниски поклони, целуване на нозете и пр. Големите средства, събрани от пестеливия Тиберий, били в скоро време изразходвани. Тогава Калигула прибягнал към най-разнообразни похвати, за да попълни хазната: конфискувало се имуществото на осъдените, правели се принудителни публични продажби, провинциите трябвало да плащат непосилни данъци.

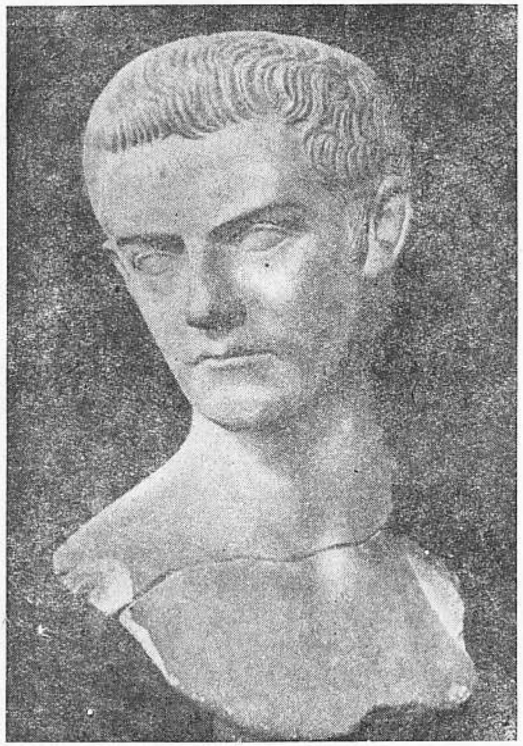

Фиг. 98. Император Гай Цезар (Калигула).
Мраморна статуя.

Спрямо провинциите Калигула бил далече от политиката на предшественика си. Поради монотеистичната си религия юдеите по-рано били освободени от участие в императорския култ. Но Калигула, който претендирал за божески почести, не признавал никакви изключения. По негова заповед в Иерусалимския храм трябвало да бъде сложена една грамадна статуя на императора. Калигула не се смущавал от това, че изпълнението на тая заповед можело да доведе до открито въстание, което наистина се подготвяло и било осуетено само от неговата преждевременна смърт.

Политиката на Калигула спрямо юдеите в Александрия предизвикала юдейски погром, организиран от елинизираното население на града с подкрепата на правителствената администрация. При Калигула била пратена делегация от юдеите, в която влизал философът Филон. Едновременно с нея изпратили делегати и александрийците. На двете страни било позволено да се изкажат пред императора, който подвърдил предишните си заповеди.

Тираничният начин на управение на Калигула и даденото на робите позволение да правят доноси срещу господарите си предизвикали недоволството само на сената, но и сред командния състав на преторианците. Против Калугула бил образуван заговор, и на 15 януари 41 г. той бил убит от преторианския военен трибун Касий Херея.

3. Клавдий (41—44 г.)

Началото на управлението му

Убийството на Калигула било посрещнато от сенатските кръгове като освобождение от тиранията. Едни от сенаторите замисляли да провъзгласят република, други искали да изберат принцепс от своята среда. Тия вътрешни спорове и колебания на сенаторите неочаквано били прекъснати от преторианските войници, които провъзгласили за император Тиберий Клавдий Нерон Германик, чичо на Калигула и брат на Германик.

Клавдий бил роден в 10 г. пр. н. е. и никога не се готвел за политическа дейност. Той не се отличавал със силно здраве и отделял много време на научни занимания. Клавдий бил познавач на гръцкия и етруския език, поклонник на римската страна, автор на многобройни компилативни трудове по старините.

Фиг. 99. Император Клавдий.

В семейството си той не се ползувал нито с внимание, нито с авторитет. Август говорел за него иронично. Тиберий не му давал никакви длъжности. Калигула наистина го направил консул, но неведнъж го унижавал и карал да понася оскърбления.

Провъзгласяването на Клавдия показало каква сила има преторианската гвардия. След плахи опити да провъзгласи република, сенатът бил принуден да утвърди онова, което било вече решено от преторианците, всеки от които получил от Клавдий по 15,000 сестерции награда.

Политиката спрямо сенаторското съсловие и плебса

Клавдий започнал управлението си като дал амнистия и отменил разпорежданията на своя предшественик. В много работи той се мъчел да следва политиката на Август. На първо време новият император се стремял да управлява в съгласие със сената. Но опитът за въстание на войниците в Илирия в 42 г. на н. е., подкрепен от някои сенатори, го накарал да промени политиката си спрямо аристокрацията. Спрямо плебса Клавдий продължавал политиката на Август. Той харчел големи средства за устройство на игри и подобно на Август уредил секуларни игри, макар че от 17 г. пр. н. е. не били изминали още необходимите сто години.

В Рим и в Италия във времето на Клавдий се правят нови съоръжения: строи се нов водопровод, прокарват се пътища, преизгражда се Остия, която става главно италийско пристанище. За напоителни цели във времето на Клавдий били пуснати водите на фуцинското езеро, които трябвало да напоят значителна площ.

Нарастването на бюрокрацията

Императорската бюрокрация значително се разраснала през годините на принципата и във времето ра Клавдий тя била поделена на ред ведомства. Отделени били следните най-важни императорски канцеларии: ab epistulis, която се занимавала с разпорежданията на императора, a libellis, която приемала и разглеждала оплакванията, и a rationibus — ведомство за управление на императорското имущество. В императорските канцеларии работели освободени роби. Освободени роби, които имали необикновено голямо влияние, стояли и начело на всяко ведомство. Тия учреждения зависели лично от императора и играели голяма роля в държавния живот. Разширени били правата на прокураторите, които получили правото да произнасят съдебни решения. Подобно на Август, Клавдий действувал като поборник на традиционната римска религия. В Галия той забранил религията на друидите, а в самия Рим се опитвал да ограничи свободата на източните култове. Така например той изгонил от Рим юдеите.

Политиката спрямо провинциите

Във времето на Клавдий била набелязана и нова политика спрямо провинциите. В самото начало на царуването си той взел мерки, за да тури край на борбата между юдеите и елинизираните жители на Александрия. Запазен е един папирус, съдържащ писмото на Клавдий до александрийците. Императорът препоръчва на последните да турят край на всички раздори с юдеите, както и да не нарушават правата им, но и юдеите на свой ред не бивало да претендират за ония привилегии, които били дадени на елините. Отменена била заповедта на Калигула за поставяне на статуята на императора в Иерусалимския храм. Юдея за известно време била отново превърната във васално царство, цар на което Клавдий наравил своя приятел Ирод Агрипа, който съединил в ръцете си почти всички земи на Ирод Велики. Но след смъртта на Ирод Агрипа, Юдея отново станала прокураторска провинция. Особено важни били мероприятията на Клавдий спрямо галските провинции. В 48 г. императорът предложил на сената да даде ius honorum (правото да бъдат избирани за сената) на жителите на Галия [1]. Първи били въведени в сената едуите. Новото постановление засягало само Галия, но то сложило начало на практиката да се привличат в сената богати и знатни жители на другите провинции.

Сенатът и засилването на императорската власт

По тоя начин много мероприятия на Клавдий съдействували за централизацията на властта, заздравяването на военната диктатура, нещо, което не е могло да не доведе до изостряне на отношенията със сенаторското съсловие, чиито представители искали след смъртта на Калигула да провъзгласят Републиката; затова и във времето на Клавдий по най-различни поводи били произнасяни смъртни присъди на лица, заподозрени в опозиционни настроения.

Изворите обясняват изострянето на отношенията със сенаторското съсловие с личните качества на Клавдий. Той е представен като слабохарактерен човек, склонен повече към книжни занятия, отколкото да управлява държавата. Клавдий се рисува като човек пасивен и непостоянен, неумерен в храната и в употребата на спиртните питиета. Същевременно се говори за неговата жестокост. В тая характеристика има доста много пристрастие. Въпреки тия твърдения, ние имаме всички основания да направим заключението, че Клавдий дейно се е занимавал с държавните работи. Достигналите до нас епиграфски и папирологични документи носят отпечатъка на неговия стил и сочат, че или са съставени, или са редактирани от самия император. По тоя начин, макар и в характеристиката, дадена на Клавдий от Тацит и Светоний, да са схванати вярно някои черти на характера му, много работи все пак са преувеличени.

Обективно борбата с опозиционно настроените сенатори била последица от засилването на императорската власт:

---

[1] Голяма част от речта на Клавдий в сената, произнесена по тоя повод в сената, е запазена във вид на надпис в града Лион. C. I. L., XIII, 1668

конфискацията на имуществото на осъдените засилвала фиска, уголемявала императорския поземлен фонд, който съдействувал за осъществяването на същата основна цел — засилването на императорската власт.

Със засилването на властта на римския монарх все по-голямо значение добива в господствуващите робовладелски кръгове императорският двор. С това може да се обясни необикновеният интерес, който източниците от онова време показват към живота на императорския двор, към интригите на роднините и фаворитите на императора.

Цяла редица скандални истории е свързана с името на жената на Клавдий, Месалина, която известно време упражнявала голямо влияние върху императора. Месалина стигнала дотам, че в отсъствието на Клавдий решила да отпразнува тържествено бракосъчетанието си с един млад сенатор. Това било съобщено на Клавдий, по чиято заповед Месалина и нейните съучастници, близки към нея хора, обвинени в опит да извършат държавен преврат, били принудени да се самоубият.

Голяма роля играели във времето на Клавдий всесилните освободени роби, между които особено изпъквали Нарцис и Полант. Те не само управлявали императорските канцеларии, но и вземали дейно участие във всички придворни работи. Наскоро след смъртта на Месалина Клавдий встъпил в брак с племенницата си Агрипина Младата, дъщеря на Германик. Римските закони забранявали такива бракове и станало нужда сенатът да издаде специално постановление, с което разрешавал брака между чичото и племенницата. Властолюбивата Агрипина отстранила редица неприятни ней лица. Клавдий имал роден син Британик, но по настояване на Агрипина осиновил нейния син Луций Домиций Ахенобарб, който взел името Нерон Клавдий Цезар. Стремейки се да осигури властта за сина си, а тя самата да запази влиянието си в държавата, Агрипина отровила мъжа си и постигнала най-после желаното: преторианските войски провъзгласили младия ѝ син за император и това решение без всякакви мъчнотии било санкционирано от сената.

Фиг. 100. Златна монета с изображение върху едната страна на Клавдий, а на другата — Агрипина.

Царуването на Клавдий оставило, не ще съмнение, доста дълбока следа в историята на развитието на римската императорска власт. Клавдий продължавал политиката на Август; едновременно с това в неговите мероприятия можем да различим такива черти, развитието на които имало значителни последици през II в.

4. Външната политика на Калигула и Клавдий

Политиката спрямо германските племена

Докато Тиберий през последните години от царуването си прокарвал предпазлива отбранителна политика на западните граници, неговият приемник се опитвал отново да тръгне по пътя на завоеванията. Походът на Калигула против германците нямал никакви съществени резултати и само дал на императора повод да отпразнува шумен триумф. Неосъществени останали плановете на Калигула да изпрати експедиция в Британия.

Във времето на Клавдий римляните не допускали обединението на германските племена, като раздухвали споровете между тях и династическата борба, водена вътре в самите племена. С фризите в продължение на няколко години била водена война, която нямала съществено значание. В земята на убитите в 50 г. била основана colonia Agrippina (бъдещият Кьолн), която в скоро време станала средище за поримчването на германците.

Завоюването на Британия

За завоюването на британците мечтаели още поетите от епохата на Август, но само Клавдий сполучил да завладее значителна част от Британия. Походът в тая страна бил организиран в 43 г. Начело на експедицията стоял отначало Авъл Плавтий, а сетне в нея участвувал и сам императорът. Племенните водачи на британците в южната част на острова признали над себе си властта на римляните и им оказали помощ в борбата с другите британски племена. Но със северните племена римляните били принудени да водят продължителна и упорита война. В завоюваната част била основана колонията на ветераните Камулодун (днешният Колчестер), която заедно с търговския град Лондиний (днешният Лондон), гдето се заселили много римски граждани, станала с време център на римската цивилизация.

Завоюването на Мавритания и присъединяването на Тракия

Още Калигула извикал в Рим мавританския цар Птолемей, син на Юба II, и го принудил да се самоубие. Но римляните не сполучили да завладеят веднага царството му. В страната избухнало въстание и покоряването на Мавритания било привършено едва в 45 г. Завоюваната област била разделена на две императорски провинции (Мавритания Тингитанска и Мавритания Цезарийска), управлявани от прокуратори.

Във времето на Клавдий престанало да съществува и Тракийското царство (46 г.). Една негова част била присъединена към Мизия, а другата образувала прокураторска провинция. Легионите, разположени в Мизия, били управлявани от легат, който трябвало да охранява страните край долния Дунав от нахлуване на варварите.

Рим и Партия

В римско-партските отношения продължавал да играе голяма роля арменският въпрос. Римляните използували партските междуособици и временно сполучили да затвърдят влиянието си в Армения с помощта на съседните кавказки племена. Но в края на царуването на Клавдий положението се променило, властта в Партия преминала в ръцете на Вологаз I, който поставил на арменския престол брат си Тиридáт. Клавдий, зает с вътрешните работи, не можал да се намеси активно в работите на Изток.

5. Царуването на Нерон (54—68 г.)

Сенатът и принцепсът в първите години на царуването

Нерон започнал царуването си, като възвестил с една декларация в сената зачитането на правата на сената, който трябвало да решава всички най-важни държавни работи. Нерон запазвал за себе си само управлението на провинциите, в които имало войски. До 62 г. Нерон се намирал под влиянието на префекта на претора Секст Афраний Бур и философа Луций Аней Сенека, които през тоя период насърчавали добрите отношения между принцепса и сената. Но още от първите години на царуването на младия император започва придворната борба. Стремежът на майката на Нерон, Агрипина, да играе видна роля в държавата предизвикал реакция от страна на сина ѝ, енергично подкрепян и поучаван от Бур и Сенека. В края на краищата Агрипина загубила предишното си значение при двора; родният син на Клавдий, Британик, когото Агрипина искала да противопостави на своя син, бил отровен, а сетне Нерон сметнал, че интригите на майка му са опасни за него, и пратил убийци и при нея.

Политиката спрямо аристокрацията след 62 г.

В 62 г. умрял Бур, а Сенека загубил влиянието си и се оттеглил в частен живот. Тяхното място било заето от нов фаворит—префекта на преторианците Офоний Тигелин, който насърчавал жестокостите и долните страсти на императора. Нерон се оженил за Попеа Сабина, за която Тацит казва, че „тая жена имала всичко освен честна душа“[1]. В резултат на всичко това във времето на Нерон продължили преследванията по закона за оскърбяване на величеството, срещу сенаторите били повдигани обвинения, водещи към строги наказания и конфискация на цялото имущество. Често пъти богатството и знатният произход били истинската причина за осъждането на тия или ония лица. „Шестима господари владеели половината от Африка, докато не били наказани със смърт от принцепса Нерон“[2] — казва на едно място Плиний Старият. Но преследването на аристокрацията не може да бъде обяснено само с личните качества на монарха, то било едно от средствата за борба със сенаторското съсловие, което не загубило значението си в римското общество и обективно пречело за заздравяването на императорската власт. А чрез конфискациите се подравяла социалната база на римската аристокрация и пръв и най голям земевладелец ставал римският император. Опозиционните настроения на сенаторското съсловие намерили израз в заговора на Гай Калпурний Пизон (65 г.), в който участвували най-видните сенатори и свързаните с тях преториански командири. Програмата на заговора не била подробно разработена, в него вземали участие и привърженици на възстановяването на републиката, и хора, които се надявали, че властта ще бъде заграбена от нов, по-подходящ претендент. За определен ден било назабелязано убийството на Нерон, но заговорът бил разкрит. Мнозина от участниците му били наказани със смърт, а други се самоубили. Пизон си прерязал вените. Самоубил се по заповед на Нерон и бившият му възпитател философът Сенека. Турил край на живота си поетът Лукан, загинал и други видни лица. Преследванията на аристокрацията след това се засилили.

---

[1] Tacit., Ann., XIII, 45.

[2] Plinius, Nat. hist., XVIII, 35.

Нерон и широките слоеве на римското население

Във времето на Нерон имало случаи, когато широките слоеве на населението открито изказвало недоволството си. В 61 г. в Рим бил убит от свой роб префектът на града Педаний Секунд. По стария закон[1] трябвало да бъдат осъдени на смърт всички роби, които в момента на убийството се намирали под един покрив с господаря си. Тая работа стигнала до сената, гдето се чули гласове, че някогашното постановление трябва да бъде отменено, като излишно, жестоко. Но повечето сенатори държали за запазването на предишното правило. Старите робовладелски принципи, възтържествували, но когато поискали да изпълнят присъдата и да отведат на смърт 400 роби на Педаний Секунд, събрала се голяма тълпа, която протестирала против смъртното наказание. Императорът бил принуден да издаде строг едикт, с който осъждал поведението на тълпата, и да прати силен ескорт, който завел арестуването до лобното място.

Фиг. 101. Император Нерон. Мраморна статуя.

---

[1] Вж. по-горе, стр. 368 — 369.

Нерон харчел грамадни средства за зрелища и раздавания, и това му създавало известна популярност между римския градски плебс. Императорът бил страстен любител на театралните зрелища и сам излизал на сцената като певец или на арената на цирка като водач на кола. Шумните одобрения на императорските излизания на сценатата се заплащали щедро, а невнимателното отнасяне към тях се наказвало.

Голямо нещастие за римското население бил в 64 г. пожарът, който траел цели девет дена.

Значителна част от Рим изгоряла, грамаден брой хора останали без покрив и подслон. Имало слухове, че виновник за това страшно бедствие бил сам императорът, който бил заповядал да подпалят Рим, защото искал да го преустрои и препланира по нов образец. Някакви действителни доказателства за тая версия източниците не дават и дори Тацит, който се отнася отрицателно към Нерон, се съмнява в правотата на тия обвинения. Нерон подложи на жестоки наказания представителите на една от юдейските секти, „ония — казва Тацит, — които били наричани от тълпата християни“.[1]

След пожара Рим бил изграден отново. С особено богатство се отличавал разкошният, заемащ огромно пространство „златен дворец“ (Domus aurea) на императора.

Финансовото положение на империята

Зрелищата, които Нерон уреждал често, и новите постройки изисквали огромни средства. Данъците, налагани на провинциите, се увеличавали. Това предизвикало недоволството на провинциалното население. Едновременно с увеличаването на данъците Нерон в първия период от дейността се опитвал да тури ред в управлението на провинциите: няколко наместници били осъдени за злоупотребления; въведени били нови ограничения на дейността на закупвачите, а също така били до известна степен подобрени условията за търговията в провинциите. Нерон искал дори да отмени всички косвени данъци, но тоя проект бил отхвърлен от сената, като подкопаващ мощта на Империята.

Фиг. 102. Монета с изображение на Нерон

Въстанието в Британия

Обаче тия мерки, вземани от Нерон, нямали съществено значение. Недоволството в провинциите се увеличавало. Римляните срещнали сериозни затруднения в Британия. След нейната окупация през времето на Клавдий борбата там не спирала.

В края на 59 г. Британия била управлявана от Гай Светоний Паулин. Той организирал експедиция за остров Мона, който продължавал да бъде

център на друидизма — националната келтска религия, забранена през времето на Клавдий. В отсъствието на Светоний Паулин избухнало въстание в самата Британия. Царят на племето ицени умирайки оставил за свой наследник римския император, а за негови сънаследници — двете си дъщери. Но след смъртта на царя центурионите почнали да опустошават страната, а в къщата му за всичко се разпореждали императорските роби. Произволите на римляните надминали всички граници: царицата Боудика била подложена на телесно наказание, а дъщерите ѝ били изнасилени. Знатни ицени били лишени от богатството си и обърнати в роби. Боудика призовала съплеменниците си и другите британци към мъст. Използувайки това, че главните военни сили отсъствували от Британия, въстаналите нападнали римските провинциални центрове (Камулодин, Лондиний, Веролумий), жителите на които не били в състояние да окажат съпротива. Около 70 хиляди римляни били избити.

Чак след връщането на Светоний Паулин в Британия въстанието било жестоко потушено (61 г.).

Началото на Юдейската война

На Изток една от най-неспокойните провинции била Юдея. В 66 г. един местен конфликт между юдеите и гърците станал причина за въстание, на което римските власти отначало не отдали голямо значение, но след като легатът на Сирия претърпял поражение при опита си да завземе Иерусалим и въстанието се разпространило в цяла Юдея, за потушаването му бил пратен консулът за 66 г. Тит Флавий Веспасиан, познат с военните си успехи в Британия. Веспасиан се сблъскал в Юдея със силен и опасен противник.

Източната политика на Нерон

Още в началото на царуването на Нерон римляните почнали отново да се месят в арменските работи. В 55 г. в Армения бил пратен Домиций Корбулон, който действувал заедно със сирийския легат. За късо време в Армения се затвърдило римското влияние, но наскоро след това римският кандидат бил принуден да напусне Армения и на арменския престол отново се затвърдил Тиридат, брат на партския цар Вологаз.[1] След несполучливата кампания през 61—62 г. римляните на следната година постигнали извеждането на партските войски от Армения и мирна спогодба, основана върху компромис: римляните признавали Тиридат за арменски цар, но той получавал знаците на царското достоинство в Рим от ръцете на римския император.

За тая цел Тиридат трябвало да предприеме пътуване до далечната Италия и в 66 г. при тържествена обстановка Нерон сложил върху главата на коленичилия Тиридат диадемата, а народът приветствувал Нерон като победител; императорът занесъл лавровия венец в Капитолий и заключил вратите на храма на Янус. Това не било само демонстрация. Коронуването на арменски цар от партска династия от римския император било компромисно решение на арменския въпрос, което запазило значението си до началото на II в.

---

[1] Tacit., Ann., XV, 44.

[1] Вж. по-горе, стр. 414.

В края на царуването си Нерон мечтаел за походи на Изток, против кавказките племена и против Етиопия. Тия походи трябвало да го прославят като нов Александър Македонски. Но работата не отишла по-далеч от шумно обявени планове.

От Мизия била предприета срещу обсадилите Херсонес варвари експедиция, ръководена от пълководеца Плавтий Силван, който се отличил по-рано в Британия. Към времето на Нерон спада и окупацията на опорни пунктове в Боспорското царство и в Таврика. Там били разположени римски гарнизони, но северното крайбрежие на Черно море никога не било направено римска провинция и с изключение на отделни райони римската власт нямала особено влияние върху вътрешния строй на тия области.

Същевременно Нерон продължавал политиката на Клавдий за превръщане на васалните царства в провинции. В негово време било присъединено васалното царство Понт (източната част на понтийските владения на Митридат VI).

Паданетo на Нерон

И във вътрешната, и във външната политика Нерон се проявил като човек, който се увличал, склонен към нереални, фантастични планове. Лишен от сдържащи влияния, той водел разюздан живот, осъждан от господствуващите кръгове, които външно пазели почит към императора и раболепно съдействували на прищевките му. Увлечението от артистична дейност, граничещо със самовлюбеност, преминава всички граници и в 66 г. Нерон тръгва да пътува из Гърция, като се надява, че елините ще оценят по заслуги неговото изкуство.

Като благодарност за ония похвали и почести, на които гърците съвсем не се скъпели, на гръцките градове била дадена свобода и освобождаване от всички данъци. „Другите управници — казва Нерон в речта си, произнесена в Коринт на Истмийските игри — давали свободи на отделни градове: Нерон дарил свобода на цялата провинция.“[1] Обеднелите градове на Гърция не печелили много от тия права. Нерон мечтаел да прокопае канал в Коринтския провлак, но това било един от многото му неосъществени проекти. В 68 г. той се върнал в Италия и отпразнувал своите победи в гръцките състезания. В Рим Нерон влязъл със същата колесница, с която някога празнувал триумфа си Август.

Зает с артистичните си успехи, Нерон отделял малко внимание на вътрешния живот на Империята: в провинциите нараствало антиримско движение, много недоволници имало и в Рим, не били сигурни дори и преторианците. Пръв въстанал наместникът на Лугдунска Галия, Гай Юлий Виндекс; той бил подкрепен от галските племена, обременени от непосилни данъци, както и от управниците на други провинции (Тараконска Испания, Лузитания и Африка). Нерон пратил против Виндекс войските, разположени в горна Германия. Виндекс бил разбит и се самоубил. Но тая победа не спасила Нерон. Против него въстанали преторианците и императорът бил принуден да избяга от Рим. Последните си часове Нерон прекарал във вилата на един свой освободен роб. С помощта на тоя освободен роб (който тласнал ръката на нерешителния император) той се самоубил. „Какъв артист загива“[1] — повтарял Нерон малко време преди смъртта си. Заедно с Нерон слязла от сцената династията на Юлиите — Клавдиите. Главна нейна опора била армията; пак армията я свалила от трона.

---

[1] Тая реч е запазена в един надпис, намерен в 1881 г. Вж. Dittenberger, Sylloge inscriptionum Graecarum, ed. III, II, 814 = Dessau, II, 2, 8794.

6. Гражданската война през 68—69 г.

Царуването на Галба

Испанските и галски войски провъзгласили за император легата на Тараконска Испания, Сервий Сулпиций Галба, престарял сенатор, произлизащ от знатен род, опитен пълководец и държавник. Изборът на войниците бил утвърден от сената. Галба пристигнал в Рим, но царуването му било недълготрайно. Той не можал да спечели популярност дори между членовете на сенаторското съсловие, на което принадлежал. А особено недоволни от него били войниците. Във времето на Нерон хазната била опустошена. Галба се стремял да ограничи разходите и поради това бил обвинен в скъперничество и алчност. Той отблъснал от себе си преторианците с това, че отказал да изплати обещаните от неговите привърженици парични подаръци, а освен това уволнил някои преториански командири, които му се сторили подозрителни. Недоволни от Галба били и провинциалните войски, както и населението на източните и южните области на Галия.

Фиг. 103. Галба. Изображение върху златна монета.

Фиг. 104. Император Отон. Изображение върху монета.

Борбата между Отон и Вителий

Първа се отцепила армията на горна Германия, подбуждана от околните жители; тя била последвана от долногерманските легиони, които провъзгласили за император своя легат Авл Вителий, признат и от другите войски. А в Рим преторианците провъзгласили за император Силвий Отон. Последният, като управител на Лузитания, поддържал Галба, но когато Галба осиновил друг претендент за императорската власт, Отон почнал да интригува против него между преторианците и постигнал целта си. На 15 януари 69 г. Галба и осиновеният му син Луций Калпурний Пизон били убити на Форума. Отон давал воля на преторианците, следвайки примера на Нерон, при двора на който изпъкнал. Той бил признат от дунавските войски и източните провинции, но германските армии, както и легионите, разположени в Галия и Британия, били на страната на Вителий. Войските на последния потеглили за Италия, прехвърлили Алпите и завзели Транспаданската област. Отон, без да дочака идващите му на помощ илирийски легиони, нападнал армията на Вителий при Бедриак (близо до Кремона), претърпял поражение и се самоубил. Войниците му преминали на страната на Вителей, който бил признат от сената за принцепс.

---

[1] Suet., Nero, 49, 1.

Вителий не вземал никакви мерки, за да възпира войниците си. Неговата армия се хранела за сметка на жителите на ония места, през които минавала, войниците му пускали на свобода чужди роби, ограбвали и убивали ония, които се опитвали да им окажат съпротива. Но Вителий не обръщал внимание на това и вземал на шега оплакванията от грабежите и насилията. Неговото царуване било недълготрайно.

Провъзгласяването на Веспасиан и победата му над Вителий

На 1 юли 69 г. в Александрия бил провъзгласен за император командуващият армията в Юдея Тит Флавий Веспасиан. Той бил подкрепен от легионите, намиращи се в Сирия и Юдея. Наскоро след това го признали и войските, разположени в Панония и Мизия. Антоний Прим, който командувал панонските войски, потеглил срещу Италия и около Кремона, близо до онова място, гдето няколо месеца преди това ставала битката между войските на Отон и на Вителий, станало ново сражение, в което вителианците били разбити. Антоний Прим потеглил срещу Рим, гдето вече се водела борба между Вителий и привържениците на Веспасиан. Градът бил превзет с щурм. Вителий бил убит, а Рим подложен на грабежи и пожари. В края на 69 г. Веспасиан бил признат от сената, а през лятото на 70 г. той пристигнал в Рим, като предал на сина си Тит командуването на войските, които се сражавали в Юдея.

Гражданската война през 68—69 г. показала какво значение има армията. Отделни армии се борили за своите пълководци, за да им осигурят императорска власт, а на себе си — онова привилегировано положение, в което във времето на Юлиите-Клавдиите се намирали преторианците. Събитията на тия години имали голямо значение за историята на Рим, тъй като „била открита — по думите на Тацит — тайната на императорската власт, това че принцепс човек може да стане не само в Рим, но и на друго място“.[1] Гражданската война, както и в предшествуващата епоха, разкривала противоречията на римското общество, които се проявили преди всичко в отношенията между Рим и провинциите. Виндекс намерил подкрепа у галските племена; на страната на Галба без голяма съпротива преминали много испански градове. Веспасиан срещнал съчувствието и подкрепата на населението на елинизираните градове и на влиятелните източни династии. В същото време в разни места на Империята избухнали въстания на долните слоеве на провинциалното население срещу римското господство. Но римляните имали доста много привърженици. Не възбуждала голям протест, особено между аристокрацията на провинциите, и императорската власт. Това личи от факта, че в някои места се явили самозванци, които се представяли за Нерон и намирали привърженици. В края на краищата гражданската война през 68—69 г. не разколебала римското господство. Нейната същност не може да бъде сведена към борба между центъра и провинциите: тя била борба между разните претенденти за императорския престол, изтъквани от отделни армии, но тая борба разкрила едно от съществените противоречия на римската действителност. Вълненията в провинциите показали, че преобладаващото политическо значение на Италия вече не отговаря на обективното положение на нещата. Събитията от 68—69 г. разкрили, че Италия имала сега по-малко значение в съдбините на Империята, отколкото в епохата на войните след смъртта на Цезар. В живота на Италия през това време станали съществени промени, за които не може да не се държи сметка, когато се изучава историята на Римската империя.

ГЛАВА XXVI

ИТАЛИЯ ПРЕЗ ВРЕМЕТО НА ЮЛИЕВО-КЛАВДИЕВАТА ДИНАСТИЯ

1. Градът и градският живот

В епохата на Юлиите-Клавдиите Италия запазвала привилегированото си положение в Империята. Краят на I век пр. н. е. и първата половина на следното столетие се характеризират с растежа и развитието на отделни области на Италия. Още във времето на втория триумвират в състава на Италия била включена Цизалпийска Галия и оттогава италийските области се простирали чак до самите Алпи.

---

[1] Tacit., Hist., I, 4.

Една от основните черти на развитието на Италия е нарастването на градовете, броят на които, по някои данни стига до 1200. Преобладавали малките градове, чиито жители запазвали връзката си със селското стопанство. Общият брой на италийското население в I в. на н. е. се изчислява приблизително на 14 милиона души[1].

Всеки от италийските градове се радвал на определена автономия.

В първия век на Империята имало още градове, които запазвали следи от някогашното предиримско устройство. Надписите сочат, че някои градове се управлявали от претори, диктатори (един град имал дори двама диктатори); имало градове, начело на които стояли само квестори, или градове, управлявани от трима едили. Но тия особености се запазили главно в затънтените и незначителни градски общини. Колкото за мнозинството градски селища, в тях се установява повече или по-малко еднообразен муниципален строй. Градовете спадат или към разреда на муниципиите, или на колониите.

В началото на принципата известна роля играели народните събрания, в които се избирали магистратите. Но постепенно те губели значението си и функциите им преминали към градските сенати (ordo decurionum).

В пределите на Италия останал само един град, който имал особено, гръцко устройство — Неапол. Цялото деловодство в него се водело на гръцки език; длъжностните лица носели гръцки имена.

За разлика от самия Рим, в италийските градове през I в. кипял муниципален живот. За това свидетелствуват много помпейански надписи. Изборът на магистратите, който в столицата станал празна формалност, в италийските градове привличал твърде много вниманието на местните жители. Запазените надписи по стените говорят за оживена предизборна агитация. Някое видно в града лице, съседите по квартал, клиентите, другарите по занаят или по професия апелирали да се гласува за тоя или оня кандидат, при което в надписите се възхвалявали щедростта и други положителни качества на бъдещите магистрати.

Членовете на градските съвети, декурионите, образували привилегирован слой на населението на италийските градове, муниципалната аристокрация. Характерна черта на италийските, както и изобщо на античните градове е, че те не били изолирани от селското стопанство. Предимственото положение винаги принадлежало на едрите и средни земевладелци, чиито имения се намирали в околността: те били собственици и на най-добрите градски къщи, влизали в местния съвет, заемали градските магистратури, упражнявали влияние върху хода на целия градски живот. В течение на цялата тая епоха на Империята най-видните декуриони — „цветът на италийските колонии и муниципии", както казвал император Клавдий,[2] могли да се надяват и за сенаторско звание.

---

[1] Frank, An Economic Survey of Ancient Rome, V, 1940, p. 1.

[2] C. I. L., XIII, 1668.

2. Търговията и занаятите

Наред с едрите земевладелци в живота на италийските градове играели известна роля търговските елементи, между които видно място заемали и богатите освободени роби. Промишлеността и търговията, като общо правило, не били диференцирани; търговците често пъти били и стопани на работилници.

В стопанско отношение Италия не била еднородна. Занаятите играели голяма роля в много градове, особено в северна Италия и Кампания; важни промишлени центрове имало и в Етрурия. В северна Италия се развивала главно керамичната промишленост, чиито произведения се изнасяли в съседните области. Лампите от града Мутина се продавали отначало в Галия, а сетне в крайдунавските провинции и по-натък дори до областите край Черно море. На запад североиталийските изделия се разпространявали чак до Британия.

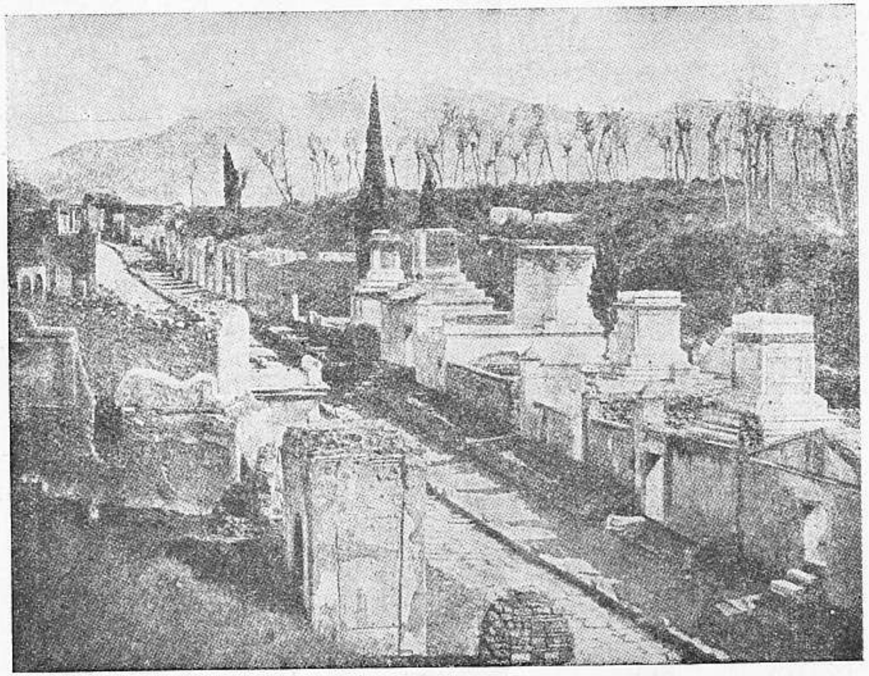

Фиг. 105. Некрополът в Помпеи. Съвременно състояние.

В Етрурия голяма роля играел Ареций, прославен с цветна керамика с пластични изображения, както и с метални изделия. В кампанските градове се развивали много клонове на промишлеността. Бронзовите и железни изделия, които във времето на Катон Стария се продавали само на местния пазар, в епохата на Империята се изнасяли в провинциите. Лампи, огледала и метални съдове, изработвани в Кампания, биват намирани от археолозите далече вън от ония области, които са влизали в състава на Римската империя. Кампанските градове произвеждали също така и стъклени изделия и вълнени тъкани, които задоволявали не само местните нужди, но и нуждите на далечните пазари.

Италийските работилници работели главно с внасяни суровини. Апенинският полуостров никога не е бил богат с метали; запасите, съществуващи в началото на римското развитие, постепенно се изтощавали, поради което металите трябвало да се докарват от други места.

Произведенията на италийската промишленост се разпространявали главно на Запад. Изток нямал нужда от италийски стоки, защото занаятите там били отдавна развити.

Началото на Империята се характеризира с усъвършенствуването на занаятчийската техника в почти всички области на италийското производство. Както се вижда от изображенията в Помпей, в някои предприятия се прилагало разделението на труда и всеки работник изпълнявал определен производствен процес. Броят на лицата, заети в предприятията, достигал понякога до няколко десетки.

Изделията на металургичното и керамичното производство говорят за художествен вкус и за високо развито умение; но оръдията на труда и в тая епоха оставали примитивни, а механизацията на труда се прилагала в най-минимални размери, които в края на краищата не оказвали влияние върху резултата на производството. Наистина техническата мисъл направила сравнително голям напредък, но механизмите се прилагали в театрите и амфитеатрите, използували се понякога в храмовете, но не се насаждали в производството. Робът не бил заинтересован в повдигането на производителността, не могло да става и дума за въвеждането на сложни и изискващи грижливо отнасяне оръдия на труда. Пласментът на изделията бил ограничен и масовото производство било невъзможно.

В занаятчийските работилници работели главно роби, но известна роля играели и дребните свободни занаятчии. За техния живот се знае сравнително малко. Доста голяма роля между тях са играли, вероятно, освободените роби.

3. Селско стопанство

Въпреки развитието на отделните клонове на промишлеността, в Италия никога не е преобладавало занаятчийското производство. В течение на цялата антична епоха тя останала

селскостопанска страна, но аграрните отношения претърпели разни промени. За състоянието на селското стопанство в първия век на Империята дава представа трактатът на Колумела, писан във времето на Нерон.

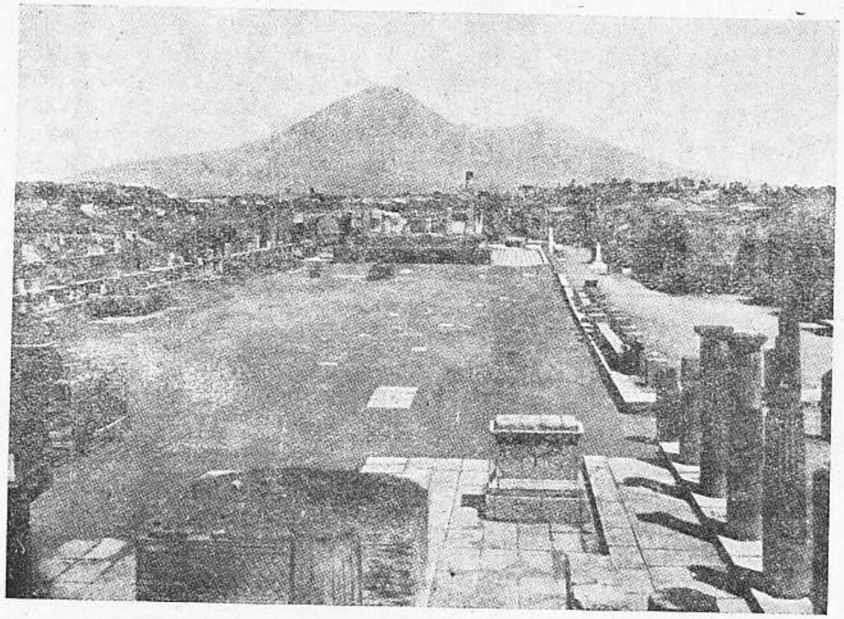

Фиг. 106. Форумът в Помпей. Съвременно състояние.

Луций Юний Модерат Колумела бил роден в Испания, но дълго време живял в Италия и добре изучил нейното стопанство. Неговият труд има предвид главно италийското селско стопанство. Той започва трактата си като разглежда ония оплаквания, с които хората се опитвали да обяснят упадъка на селското стопанство в Италия. Едни се оплаквали от състоянието на атмосферата, други сочели изтощението на италийската почва, но всички тия обяснения били несъстоятелни.

„Аз мисля — казва Колумела, — че посочените явления са предизвикани съвсем не от недостатъците на климата, а по-скоро от собствените ни пороци. Обработването на земята всъщност ние сме възложили на най-лошите роби и като че ли сме я дали за наказание на палача, когато най-добрите от прадедите ни сами са се трудили над нея с най-голяма грижа.“ [1]

По-нататък Колумела говори за земеделието като за вечно римско занятие. На воденето на селското стопанство човек трябва да се учи. Оня, който се занимава с науката за земеделието, трябва да съединява изучаването на природните условия с практическия опит на селския стопанин.

Колумела е привърженик на интензивното стопанство. В това отношение той продължава традициите на Катон и Варон. Но ако съдим по полемичните бележки, срещани в неговия трактат, можем да заключим, че тоя тип стопанство не бил едничкият в пределите на Италия: имало селски стопани, които поддържали друг принцип на водене на стопанството: те се стремели да засеят колкото е възможно повече, макар това да бъде свързано с недостатъчна обработка на земята [1]. Тъкмо против тях се обявява Колумела.

---

[1] Columella, Res rustica, I, prael. 3.

През I и II в. на н. е., не ще съмнение, са съществували и двата типа стопанство — интензивното и екстензивното. Интензивното стопанство продължавало да култивира разни сортове грозде, както и маслинени дървета. Италийските вина и в първия век на Империята запазвали господствуващото си значение на целия западен пазар; от Италия се докарвали и най-добрите видове маслинено масло. Но от трактата на Колумела излиза, че най-добрите сортове грозде почнали да се изместват от по-долнокачествени, които давали недоброкачествено вино, но затова пък искали по-малко гледане; същото ставало и с маслинените дървета; наблюдавало се и друго явление, противоположно на онова, което било във времето на Катон Стария: някои земевладелци предпочитали земеделието пред культури като гроздето.

Това означавало преминаване към екстензивни типове на водене на стопанството. Тая тенденция била предизвикана от дълбоки причини. Голяма роля, не ще съмнение, играела тук конкуренцията на провинциите. Отначало Италия доставяла вина и маслинено масло в почти всички западни провинции: в Испания, Галия, крайдунавските области. Но плодородната почва на тия провинции също позволявала да се култивира гроздето и да се отглеждат маслинени дървета. Там почнали да изработват свои сортове вино, някои от които по качество не отстъпвали на италийските, а други били извънредно евтини. Търсенето на италийски вина намалявало, пласментът им се стеснявал и отглеждането на високи сортове лозя, изискващи големи грижи, ставало неизгодно. Същото било и с маслинените дървета.

Така, конкуренцията на западните провинции е една от главните причини на започналия се упадък на италийското селско стопанство.

4. Трудът на робите в Италия в I в. на н. е.

За упадъка на италийското селско стопанство имало и друга, не по-малко важна причина. Външната политика през епохата на Империята била главно отбранителна. Императорите се отказали от големи завоевателни войни; поради това намалявал притокът на роби. Най-после вътрешният мир, установен от Август, бил свързан със засилване на безопасността на морските пътища. Пиратството било почти съвсем унищожено, а в миналото то играело доста голяма роля в попълването на пазара за роби. Нуждата от работна ръка обаче не намалявала, а растяла, докато броят на робите, изкарвани на пазара, ставал по-малък. В Рим и в Италия пристигали главно северни варвари: келти, германци, британци. На тях било невъзможно да се възлага обработването на лозята и на маслинените градини, които имали нужда от грижливо гледане. В това отношение тия роби се различавали от робите от Изтока, докарвани в Италия през времето на Републиката. Последните още в отечеството си свиквали с работата в лозята и в маслинените гори. Така намалението на притока на робите и промяната на етническия им състав ставали причина за известни изменения в селското стопанство.

---

[1] М. Е. Сергеенко, Два типа сельских хозяйств в Италия в I в. н. э., „Известия Академии наук СССР" № 6, VII серия, 1935, стр. 573—598.

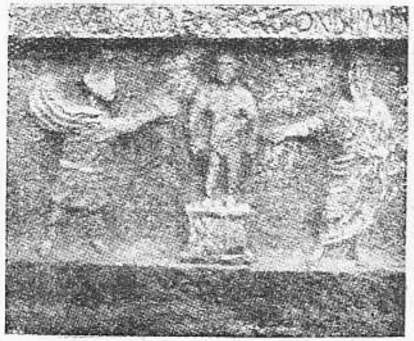

Фиг. 107. Търговия на роби. Надгробен паметник от Капуа.

Най после робите съвсем не били само говорещо сечиво, както ги наричал Варон. Колумела се оплаквал от лошата работа на робите, като отбелязва:

„Робите нанасят на нивята най-голяма вреда. Те дават воловете под наем на други хора. Пасат ги, както и останалия добитък, лошо. Лошо орат земята; при сеитбата показват много по-голям разход на семена от действителния; не се грижат хвърленото в земята семе да поникне добре, а когато го откарат на хармана, дори намаляват количеството му през време на вършитбата било чрез укриване на част от него, било с небрежна работа, защото те и сами крадат храните и лошо ги пазят от други крадци. Най-после, когато приемат храните, те невярно показват количеството им в отчетната ведомост." [1] Това може да се нарече своеобразна обструкция на робите. Въстанията на робите били жестоко потушени още в I в. пр. н. е., но съпротивата им било невъзможно да се сломи. Борбата на робите с робовладелците в отделните стопанства не спирала и ставала причина понякога за такива ексцеси, като убийство на господарите, а понякога се изразявала в пасивна съпротива и в причиняване на материални щети на господарите. Всичко това карало робовладелците да търсят изход от набелязващата се стопанска и социална криза.

---

[1] Colum., Res rust., I, 7, 6—7.

На това се дължи и посочената по-горе тенденция за преминаване към екстензивни типове на водене на селското стопанство и по-голямото отпреди внимание към робите, израснали в къщата. Колумела предлага да се дават награди на робините, които имат потомство. Според него, те трябвало да се освобождават от работа, а многодетните дори да се пускат на свобода. Домораслите роби (vernae) играели по онова време по-голяма роля, отколкото преди, когато навсякъде преобладавали купените роби.

5. Възникване на колоната

В трудовете на Колумела намираме указание и за друг опит да се потърси изход от затрудненията с работната ръка, изпитвани от земевладелците. В отдалечените или разположени в нездрава местност имения Колумела смятал за по-изгодно да се раздробява земята на дребни участъци, които да се дават под наем. Наемателите се наричали колони. Отначало думата colonus обозначавала всеки земевладелец, който със свой труд обработвал земята: кохони се наричали и заселниците в колониите. Със значението на дребен наемател на земя понятието colonus се среща в края на републиката. Даването на земя под наем на колони добило доста голямо значение във времето на Август.[1] А от трактатите на Колумела може да се заключи, че в средата на I в. пр. н. е. колонатът е разпространено явление. В агрономическите трудове на онова време се обсъждал въпросът за доходността на именията, дадени под наем на колони. Колумела говори за колони, „които преминали един вид по наследство на собственика на земята“. Същият автор различава два вида колони: едни от тях са местни жители, те обработват земята със своя труд; другите са градски жители, които пращат на работа на нивите робите си. Колумела предпочита първите и се изказва за дългосрочен наем на земята, защото честата смяна на наемателите била неизгодна за господаря на земята. Наемната плата, според описанието на Колумела, била парична, но колоните били обременени и с някои натурални повинности, като например доставката на дърва. Още в онова време задължеността на колоните била една от чертите, характерни за техните отношения със собствениците на именията. Колумела препоръчва да не се настоява за точното спазване на падежите на дълговете. Задължителността на колоните била в известно отношение изгодна за собственика на земята, защото приковавала дребните наematели към земята.

Разпространението на колонатните отношения било един от симптомите на наближаващата криза на робовладелския начин на производство в Италия.

---

[1] Гревс, Очерки по истории римского землевладения, I, 1899, стр. 118.

6. Тържество на едрото земевладение

Ако времето на Август е период, когато до известна степен било спряно нарастването на едрите владения, то тоя период е бил извънредно кратък. Колумела неведнъж споменава за стремежа на едрите земевладелци да разширяват безгранично владенията си; в сатиричната творба на онова време — „Сатирикон“ на Петроний — се разправя, че един богаташ измежду освободените роби владеел толкова много земя, че „соколът не може да я прелети“[1].

Че стопаните на именията безмерно разширяват границите си, съобщава Сенека. Плиний Старият изрично казва, че латифундиите погубили Италия (latifundia perdidere Italiam)[2]. Всички тия автори вярно отбелязват една определена тенденция в развитието на аграрните отношения. Но в твърденията на античните автори има и доста много преувеличения. Дребното и средното селско стопанство продължавали още да играят значителна роля в живота на Италия, преди всичко на север, в Крайпаданската област, както и в средна Италия, особено в Кампания. Характерно за тия две области продължавало да бъде интензивното, средно по размери селско стопанство.

Кризата се усещала преди всичко в южните и югоизточните италийски области, положението на които било тежко още във времето на Републиката. Те не се съвзели и в първия период на Империята. Там придобиват все по-голямо значение едрите, предимно скотовъдни стопанства, а в същото време продължава процесът на изтласкване на дребните стопанства.

Обстоятелството, че Италия се радвала на известни предимства в политическо отношение, отчасти забавяло развитието на кризата. В Италия се стичали във вид на данъци доста много свободни средства и родените италийци, както и някои богати провинциали се стремели да вложат в италийски земи парите, спечелени в провинциите. Но онова стопанско благополучие, в което Италия се намирала във времето на Август, страната не могла да запази в следващите периоди.

---

[1] Petronius, Satiricon, 37.
[2] Plin., Nat. hist., XVIII, 35.

ГЛАВА XXVII

ВЪСТАНИЯТА В ПРОВИНЦИИТЕ НА ИМПЕРИЯТА В 60-те ГОДИНИ НА I В. ОТ Н. Е.

1. Юдейската война

Социалната борба в Юдея

След смъртта на Ирод Агрипа, Юдея, която влязла в състава на провинцията Сирия, била управлявана от римски прокуратори, но римското правителство държало сметка за религиозните традиции на юдеите. Те били освободени от военна служба и не участвували в култа на императора. В Иерусалимския храм ставали традиционните богослужения; синедрионът (висшето юдейско религиозно-политическо учреждение) запазвал значението си и заемал почетно положение. Въпреки това конфликтите между римските власти и населението не спирали почти никога, като възниквали по най-разнообразни поводи. Населението на Юдея, както и на другите провинции, страдало от данъците, главната тежест на които падала върху селяните; на жителите на провинцията тежал чуждестранният гнет и те се опасявали за свободата на религията си, отличаваща се с изключителност и недопускаща намесата на друговерци, толкова повече, че далече не винаги римските управници (прокураторите) и настанените в Юдея войници зачитали религиозните привилегии на юдейството.

В самата Юдея не спирала вътрешната борба, която отразявала социалното разслояване на юдейското население. Главните юдейски политически групировки възникнали още в предримската епоха; традиционните разногласия между тях били задълбочени от различното становище спрямо римското господство. Римляните се облягали върху привържениците на династията на Ирод — садукеите, партия на висшето юдейско духовенство, чиито видни представители били едри земевладелци. Садукеите не се радвали на популярност всред широките маси на населението. Още в I в. пр. н. е. в Юдея добили голямо значение тъй наречените фарисеи — ревнители на строгото спазване на обредите и на ритуалната чистота. Фарисеите били донякъде популярни между висшите и средни слоеве на градското население и се отнасяли отрицателно към селяните. Наред с тия групировки имало и други течения, които придобили особено значение в хода на въстанията.

Началото на въстанието

Бунтът започнал в града Кесария, след като юдеите били отстранени от участие в градското самоуправление. Това предизвикало въоръжено сблъскване между елинизираното население на града, подкрепяно от властите, и юдеите; в края на краищата последните напуснали Кесария. В отговор на това избухнало въстание в Иерусалим, за възникването на което доста много съдействували злоупотребленията на прокуратора на Юдея, Гесий Флор. Римският гарнизон бил избит. Наместникът на Сирия, Гай Цестий Гал, се опитал да завземе Иерусалим, но претърпял поражение, след което въстанието обхванало цяла Юдея.

Ходът на военните действия

Положението ставало застрашително. Нерон бил принуден да изпрати в Юдея нови войски под командата на Флавий Веспасиан. Римската армия срещнала упорита съпротива, макар че въстаналите заемали не настъпателна, а отбранителна позиция. Мнозина от фарисеите, уплашени от размаха на въстанието, били готови да капитулират пред Рим. Така например изневерил на въстаналите и преминал на страната на римляните военачалникът Йосиф, познатият по-късно историк Йосиф Флавий. Веспасиан успешно водел войната и когато се получило известието за смъртта на Нерон, оставали незавоювани само градът Иерусалим и няколко крепости.

Обсадата на Иерусалим

В самия Иерусалим се водела борба между разните групи на въстаналите, които премахнали висшето духовенство и избрали нови първосвещеници. Фарисеите, които отначало се ползували с влияние, били готови за компромис с римляните. Голямо значение придобили представителите на демократическите групи — зелотите, които имали привърженици между дребните търговци, занаятчии и селяни, и сикариите — по произход роби и обеднели селяни и образуващи радикалната група.

Фарисеите, които отначало били на власт, били сменени. Ръководителите на крайните групи, зелотите и сикариите, прокарали радикални реформи и организирали отбраната. На робите била дадена свобода, първосвещеникът бил избран по жребие, храмът — превърнат в крепост. Главни ръководители на въстанието били Иоан от Гискала, Елеазар и Симон, син на Гиора. Между водачите се водела борба, но все пак те продължавали да се борят заедно срещу римляните. В града липсвали продукти, населението гладувало, но геройски понасяло обсадата.

След като бил провъзгласен за император, Веспасиан предал командуването на сина си Тит, който продължил обсадата на Иерусалим.

Победата на римляните

С големи усилия римляните сполучили да превземат градските стени, но храмът оставал непревземна крепост. Тогава били изгорени галериите му, а сетне бил предаден на огън и самият храм. След това в продължение на месец из улиците на града се водела борба, която приключила едва през септември 70 г. Храмът бил разрушен и изравнен със земята. В 71 г. Веспасиан и Тит отпразнували съвместен триумф по повод победата над юдеите.

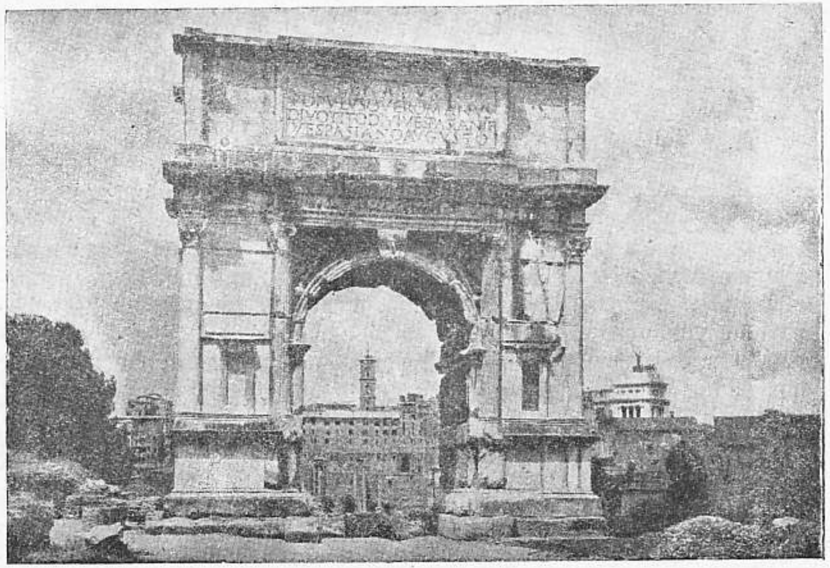

Фиг. 108. Арката на Тит, построена в чест на победата над юдеите. Съвременно състояние.

2. Въстанието на Цивилис

През време на гражданската война от 68—69 г. избухнало друго опасно за Рим въстание — в Галия. По североизточната галска граница живеело германското племе батави, които били прочути с войнствеността си и служели в римските войски. Във времето на император Нерон били арестувани двама знатни батави, братята Юлий Павел и Юлий Цивилис, обвинени, че готвели въстание против римляните. Павел бил наказан със смърт, а Юлий Цивилис — държан от римляните в затвор. След смъртта на Нерон, Цивилис бил освободен и се върнал в отечеството си. В това време римляните събирали войници между батавите. Користолюбивите римски чиновници вземали старци и слабосилни, за да получат пари за освобождаването им. Всичко това предизвикало възмущението на батавите. В резултат те отказали да дадат войници на римляните. Под предлог на пиршество Цивилис събрал представителите на своето племе, на които държал реч, като казал, че римляните не ги смятали вече за съюзници, а ги приравнявали към робите. Римляните се намирали, както казвал той в тежко положение и ако батавите въстанели, въстаниците щели да бъдат подкрепени от свободните германци и от подчинените на римляните гали. Цивилис сполучил да привлече на своя страна знатните гали Класик и Тутор, които служели в римските войски. В римските военни части имало много гали, недоволни от командирите си, и те преминали на страната на Цивилис. Въстаналите мечтаели за създаването на силна, независима от Рим Галска империя.

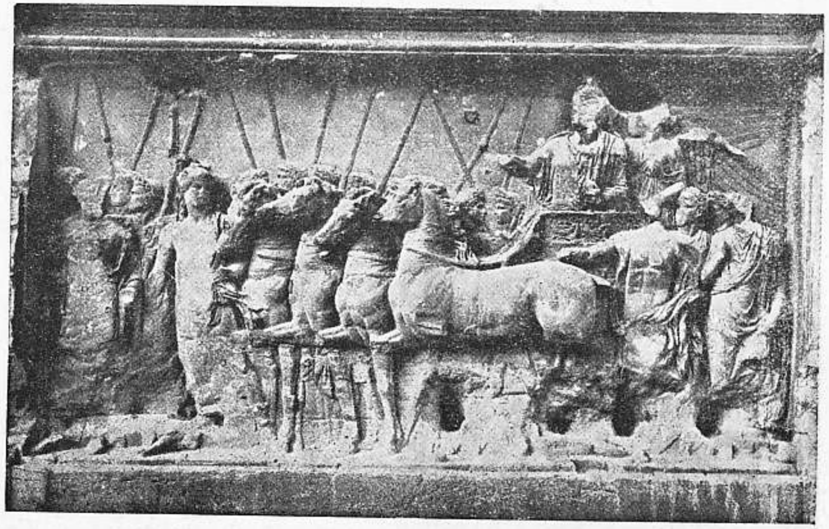

Фиг. 109. Барелеф от арката на Тит, изобразяващ триумф.

Но галските водачи не намерили нужната подкрепа у сънародниците си. Галските робовладелци били тясно свързани с Рим; народното движение ги плашело. Римското влияние било вече здраво затвърдено в галските градове. На едно събрание в града Реми мнозина представители на галските общини заявили, че предпочитат да останат под римско господство, вместо да се борят в съюз с германците. По-голямата част от галската аристокрация преминала на страната на Рим. Движението било потушено; но все пак Цивилис сполучил да си издействува правото да отиде при германците. Батавите били освободени от данъци, но трябвало да останат в подчинение на римляните.

ГЛАВА XXVIII

ДИНАСТИЯТА НА ФЛАВИИТЕ (69—96 г.)

1. Веспасиан Флавий (69—79 г.)

Положението на Веспасиан след идването му на власт

Потушаването на въстанието на Цивилс в Галия и благополучното за Рим привършване на Юдейската война съдействували за затвърдяването на властта на Веспасиан. Но положението на новия император било, не ще съмнение, тежко. Извънредно големите непроизводителни разходи на Нерон и на предшествениците му и гражданската война от 68—69 г. опустошили императорската хазна. Дисциплината в армията била разклатена, взаимоотношенията между новия император и сенаторското съсловие не били уредени.

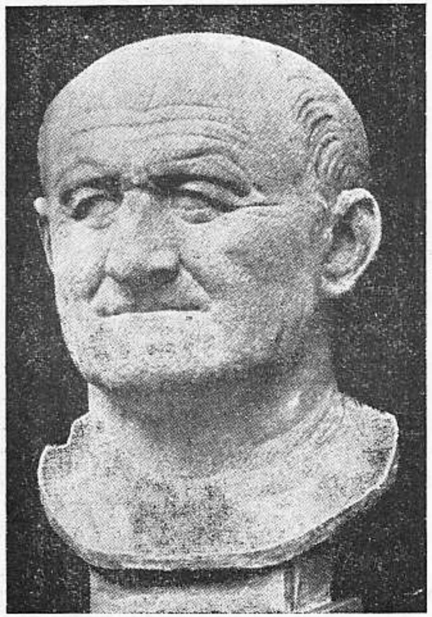

Фиг. 110. Веспасиан. Мраморен бюст.

За разлика от предшествениците си, Веспасиан не принадлежал към римската аристокрация. Той произлизал от средните италийски слоеве. Роден бил в Сабинската земя, близо до града Реате. Дядо му на времето си служил като центурион във войските на Помпей, а баща му бил данъчен бирник в Азия. Сам Веспасиан сполучил да се издигне до висшите магистратури. Той заемал видни командни длъжности, управлявал провинция и бил близък до двора на Клавдий и на Нерон, но все пак до края на живота си запазил навиците на жител на малко италийско градче. Той бил чужд на стремежа за разкош и великолепие, характерен за предшествениците му. Източниците го рисуват като човек енергичен и строг, прост и достъпен, практичен както в държавните работи, така и в частния си живот, пестелив и дори алчен.

Веспасиан правел всичко, за да заздрави императорската власт. Но това не му пречело да се отнася иронично към религиозното ѝ осветяване. „Уви, аз като че ли ставам бог“[1] — забелязал той, когато почувствувал наближаването на смъртта,

като загатнал за очакващото го обожествяване. До последните си дни той запазил природния си хумор. Увлечението от външната тържественост му било чуждо: той искрено се оплаквал от умората, която изпитвал през време на триумфа по случай приключването на Юдейската война. За римската аристокрация Веспасиан дори и след като бил избран за император продължавал да бъде „нов“ човек.

Lex de imperio Vespasiani

Той вземал всички мерки, за да управлява в съгласие с висшето имперско съсловие. Един от първите законодателни актове на сената било постановлението за върховната власт на Веспасиан (lex de imperio Vespasiani).[1] По това постановление Веспасиан получавал същите права, каквито имали и предшествениците му (Август, Тиберий и Клавдий); за всички било задължително изпълнението на неговите разпореждания, които можели да отменят действуващите по-рано закони. Пълномощията на принцепса се разширявали, но това ставало чрез законодателен акт, а не с проста узурпация. Обаче и Веспасиан посвещавал големи грижи на династическите интереси. По-големият му син Тит бил провъзгласен за император, получил трибунска власт и вземал участие в управлението.

Почти всяка година Веспасиан бил избиран за консул, което трябвало да подчертае ролята му в сенаторската среда; въпреки скромния си произход, той бил не само принцепс на сената, но и най-високият от магистратите. В 73 г. Веспасиан взел пълномощията на цензор.

Обновяване на сената

Прокаран бил нов ценз и съставът на сената бил обновен. Веспасиан вървял по пътя, набелязан от император Клавдий. В състава на сената той въвел не само представители на италийската муниципална аристокрация, но и жители на романизирани римски провинции. Новият елемент в сената, близък на самия император, спомогнал да се промени начина на живота на висшето съсловие. „Новите хора от муниципиите и колониите и дори от провинциите, които често били приемани в сената — казва Тацит, — внасяли в домашния живот пестеливост; макар мнозина от тях благодарение на сполуката и на трудолюбието да станали на стари години богати, характерът им все пак оставал предишният.“[2] При все че според сенаторската традиция Веспасиан бил сметнат за „добър“ император, все пак между сенаторите имало опозиция и в онова време макар тя да нямала предишното значение. Властта си Веспасиан дължал на войниците. Той взел всички мерки, за да

---

[1] Suet., Divus Vespasianus, 23, 4.

---

[1] Това постановление е запазено във вид на надпис: вж. Bruns, Fontes iuris Romani antiqui, ed. VII, 56.

[2] Tacit., Ann., III., 55.

повдигне военната дисциплина. Повечето от войниците на Вителий били уволнени, а на собствените си привърженици Веспасиан платил само определените суми, без да задоволи техните претенции за извънредни награди.

Политиката спрямо провинциите

Времето на Веспасиан означава началото на нов етап от римската провинциална политика. Императорите се стремят да намерят подкрепа между романизираната провинциална аристокрация, за която се отваря достъп дори във висшето сенаторско съсловие. На особено покровителство на императора се радват западните градове; специално всички ония испански градове, които нямали правото на римско или латинско гражданство, получили последното. Особени муниципални устави (leges) определят реда на управлението и вътрешния живот на тия муниципии.[1] Бившите им магистрати стават римски граждани. По-видни от тях попълват римското конничество.

Фиг. 111. Веспасиан. Изображение върху монета.

Друго било положението в източните области. Гръцките градове били лишени от автономията, която им дал Нерон. Може би отчасти на това се дължи опозицията на гръцките философи към династията на Флавиите. За нейния характер ние знаем сравнително малко. Както изглежда, в своите речи — беседи (диатриби), произнасяни насвякъде, философите-циници нападали всяка власт и развивали антидържавни идеи; представителите на други философски течения проповядвали, че истинската монархия се различава от тиранията. Вероятно Веспасиан смятал, че тия речи са опасни за него. В 71 г. философите били изгонени от Рим заедно с астролозите.

Веспасиан посвещавал големи грижи на управлението на провинциите. Представителите на новата аристокрация се отнасяли към задълженията си по-другояче от старите аристократи, за които още не било чуждо гледището, че провинциите са плячка на римския народ. Положението на съкровището изисквало възстановяването на старите и въвеждането на нови данъци. Светоний дава редица анекдоти, които говорят за истинска изобретателност при въвеждането на нови данъци и заздравяването на финансите. Авторът разказва, че Веспасиан въвел данък върху заходите в Рим и когато Тит почнал да го кори за това, той поднесъл на сина си една монета, като го попитал, долавя ли някаква неприятна миризма.[2] Конфискуваните земи на сенаторите, осъдени във времето на императорите от предишната династия, образували извънредно голям фонд, нерентабилен поради царуващите в тия имения неуредици. Организацията на тия имения също станала задача на императорите от новата династия. Веспасиан сполучил да уреди държавните финанси и да попълни държавното съкровище, така че, въпреки пестеливостта си, намерил за възможно да похарчи големи суми за реставрацията на Капитолий, който пострадал през време на гражданската война, както и за други сгради.

---

[1] C. I. L. II, 1963, 1964; I. L. S., 6088, 6089 = Bruns, Fontes, ed. VII, 30, 31.

[2] Suet., Vesp., 23, 3.

2. Приемниците на Веспасиан

Царуването на Тит

Веспасиан бил наследен от сина си Тит (79—81 г.). Сенаторската традиция смята Тит за един от най-добрите императори. Това намира отражение в разказите за неговия живот и царуване. Характерен е например следният епизод, привеждан от Светоний. Веднъж във време на обед Тит си спомнил, че през целия ден не бил извършил нито едно благодеяние, и извикал: „Приятели, аз загубих деня!“[1] Спрямо висшето съсловие Тит продължавал политиката на баща си, годините на неговото царуване се характеризират със сговор между сената и императора. Възстановените от Веспасиан финанси позволявали на сина му да харчи значителни средства за раздавания и увеселения. В негово време била завършена постройката на грамадния амфитеатър, наречен Колизей.

Фиг. 112. Тит. Мрамор.

В царуването на Тит станало едно стихийно бедствие; в 79 г. при изригването на вулкана Везувий загинали три града — Помпеи, Херкуланум и Стабий.

Домициан

След смъртта на Тит царувал брат му Домициан (81—96 г.), провъзгласен за император от преторианците и утвърден от сената. Във времето на Домициан се засилват абсолютическите тенденции: той взел титлата на постоянен цензор. Подобно на Калигула, Домициан изисквал да го наричат господар (dominus) и бог (deus)[1].

---

[1] Suet., Divus Titus, 8, 1.

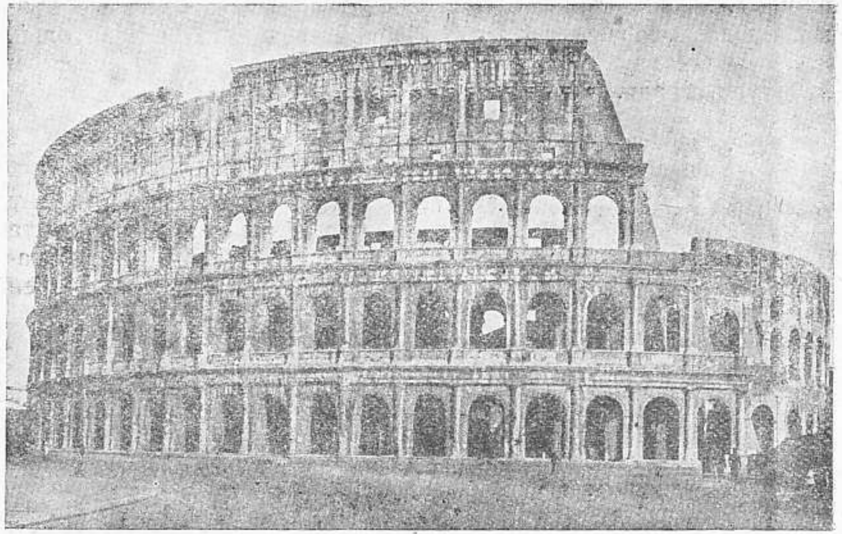

Фиг. 113. Развалините на Колизея.

Фиг. 114. Златна монета на Домициан.

След дванадесетгодишно споразумение между императора и сената отново възникнала борба. Това е особено характерно за последните години от царуването на Домициан. В 89 г. легатът на Горна Германия, Антоний Сатурнин, бил провъзгласен от войските си за император. Въстанието било потушено, но то дало повод да се преследват подозрителните сенатори. Отново добили значение доносчиците (delatorēs), услугите на които били щедро възнаграждавани от императора. Държавните финанси, заздравени от Веспасиан, били отново разклатени от Домициан, който харчел грамадни средства за постройки, зрелища и раздавания, издигащи престижа на императора и спомагащи за неговата популярност всред плебса. Домициан отделя голямо внимание за заздравяването на бюрократическия апарат. Спрямо провинциите той следвал примера на баща си. Западните провинции се радвали на по-голямо внимание от източните области на Империята. За да се заздрави италийското селско стопанство, било забранено да се отглежда гроздето в провинциите. Тая мярка трябвало да премахне конкуренцията на провинциалното винарство. Но тя никога не била строго прилагана.

Абсолютистката политика на Домициан съдействувала за засилването на тъй наречената философска опозиция, привържениците на която намирали явна подкрепа между господствуващите групи на източните градове. Но най-активните противници на Домициан се намирали в Рим, гдето на репресии се подлагали дори и близки на императора лица. Против Домициан бил съставен заговор и в 96 г. той бил убит от един освободен роб на жена си.

3. Външната политика на Флавиите

Въстанието на Цивилис показало опасността от обединяването на германците, заселващи римската територия, със свободните им съплеменници. След потушаването на въстанието били взети мерки да се измести напред римската граница на средния и долен Рейн. Присъединена била областта между Рейн и Дунав, наречена Декуматски полета[1]. Отделни военни експедиции осигурили безопасността на римските граници. Домициан организирал поход срещу хатите (83 г.); в крайрейнските области били укрепени римските граници и била създадена система от кастели (укрепени пунктове), които имали малки гарнизони. Благодарение на всички тия мерки безопасността на римските територии край Рейн била осигурена за един значителен период.

Сериозна опасност възникнала на североизток. Край долния Дунав отново се засилило Дакийското царство, начело на което стоял енергичният цар Децебал. От районите на днешна Бесарабия върху крайдунавските области нахлували сармати и роксалани, както и маркомани. Римляните търпели поражения и Домициан тръгнал със значителни сили срещу дакийския цар. Римляните сполучили да постигнат известни успехи, но по мирния договор (89 г.) те се задължили да плащат на Дакия всяка година известна сума. Обстоятелствата, които принудили Домициан да направи такива отстъпки, не са напълно ясни. По всяка вероятност условията на мирния договор били продиктувани от нахлуванията на варварски племена, борбата с които изисквала значителни сили. В Британия римляните продължавали да укрепяват позициите си. Особена известност добили походите на Юлий Агрикола (77—83 г.), чиято дейност съдействувала за романизацията на страната.

---

[1] Наистина ние не срещаме тия титли в официалните документи (надписите), но творбите на Марциал показват, че съвременниците му си служели с тях, когато се обръщали към императора.

[1] Agri decumates. Срв. Tac., De Germania, 29. Значението на термина decumates не е точно известно. Смятало се е, че той произлизал от думата decuma — десетина, а най-новите изследвания (срв. Norden, Alt-Germanien, 1934, стр. 137—169) смятат, че думата decumates е от келтски, а не от латински произход.

Спрямо източните васални царства Веспасиан продължавал политиката на последните Юлии — Клавдии. Окончателно били присъединени към Империята Комагена, Малка Армения и редица дребни княжества.

ГЛАВА XXIX

РИМСКАТА ИМПЕРИЯ ВЪВ II В. ДИНАСТИЯТА НА АНТОНИНИТЕ

1. Нерва (96—98 г.)

След смъртта на Домициан за император бил провъзгласен Марк Кокцей Нерва (96 – 98 г.). В момента на провъзгласяването му за император Нерва бил на около 66 години. Той произлизал от стар сенаторски род и избирането му символизирало настъпването на нова епоха на сговор между сената и принцепса. Началото на царуването на Нерва било ознаменувано с прекратяване на процесите за оскърбление на величеството, връщане на заточените и наказването на delatores — доносчиците, които играели голяма роля във времето на Домициан. Между римските плебеи бил разпределен обикновеният конгиарий. Макар войските да получили обичайните при смяната на царуването подаръци, във военните кръгове имало недоволни от избирането на сенаторски император. Недоволни имало и между преторианците. За да намери опора в армията, Нерва осиновил наместника на Германия Марк Улпий Траян, който се радвал на популярност между войниците.

Фиг. 115. Златна монета на император Нерва. На лицевата страна неговото изображение. На опаката страна две съединени ръце и надпис: „Concordia exercitum“ („Съгласие на войските“).

От мерките на Нерва, засягащи вътрешната политика, трябва да се отбележи аграрният закон, по който между найбедните граждани били разпределени земи на стойност от 60 милиона сестерции. Но особено значение имало учредяването на тъй наречения алиментарен фонд, развитието на който спада към времето на приемниците на Нерва.

2. Траян (98—117 г.)

Приемникът на Нерва, Марк Улпий Траян (98—117 г.), бил роден в испанския град Италика. Той бил популярен пълководец и имал връзки в сенаторските кръгове.

Външната политика на Траян. Войната с Дакия

С царуването на Траян е свързана преди всичко промяната на римската външна политика. От времето на Август римската политика на изток и на запад била предимно отбранителна. Царуването на Траян било ознаменувано с широки настъпателни действия на римляните. Тоя прелом не може да бъде обяснен само с воинствените планове на новия император. Римската външна политика зависела не от волята на тоя или оня император, а била диктувана от обективните условия. В областите, погранични с римските, били създавани държавни обединения; варварите възприемали римските обичаи. Военното им изкуство се усъвършенствувало под влияние на римляните, и това, не ще съмнение, заплашвало спокойствието на римските граници.

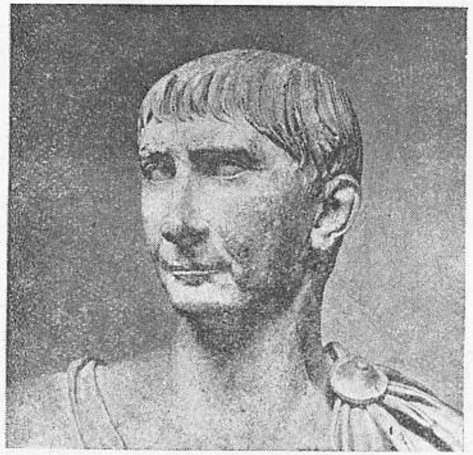

Фиг. 116. Траян. Мраморен бюст

След отстъпките, направени от Домициан, особено опасно станало Дакийското царство. Децебал влязъл в преговори с партския цар за съвместни действия, поради което източните провинции на Империята били изложени на удар.

За да предотврати възможната опасност, Траян предприел в 101 г. поход срещу Децебал, който бил разбит и принуден да сключи мир, като предаде на римляните оръжието, военните материали и занаятчиите, дадени му от Домициан. Част от територията на Дакийското царство преминала към римляните, а освен това Децебал се задължил да помага на Траян в бъдещите му походи. За да ознаменува успешната си война, Траян взел титлата Dacicus (Дакийски).

В 105 г. започнала нова война с Дакийското царство; тя завършила с присъединяването на цяла Дакия към Рим. Децебал не можал да понесе поражението си и се самоубил.

Завладяването на Дакия имало голямо стратегическо и икономическо значение. Римляните се избавяли от един опасен съсед и си създавали удобен плацдарм за отблъскване на нападенията от североизток; освен това в Дакия имало златни мини; най-после тая област била удобна за колонизация — там още във времето на Траян се заселвали колонисти, главно от Мала Азия.

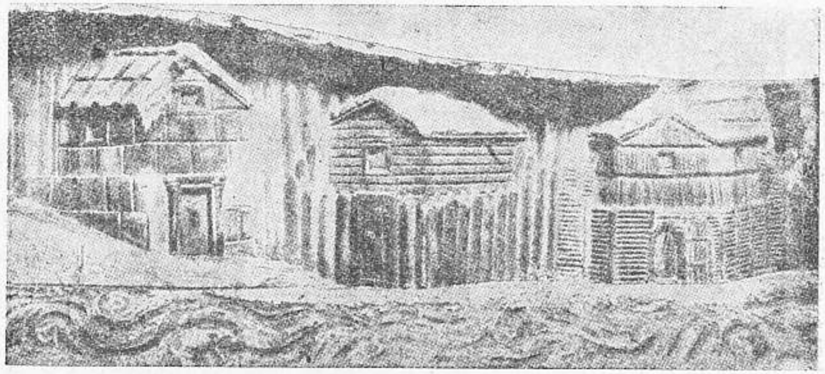

Фиг. 117. Римски стражеви постове край Дунав. Барелеф от Трояновата колона.

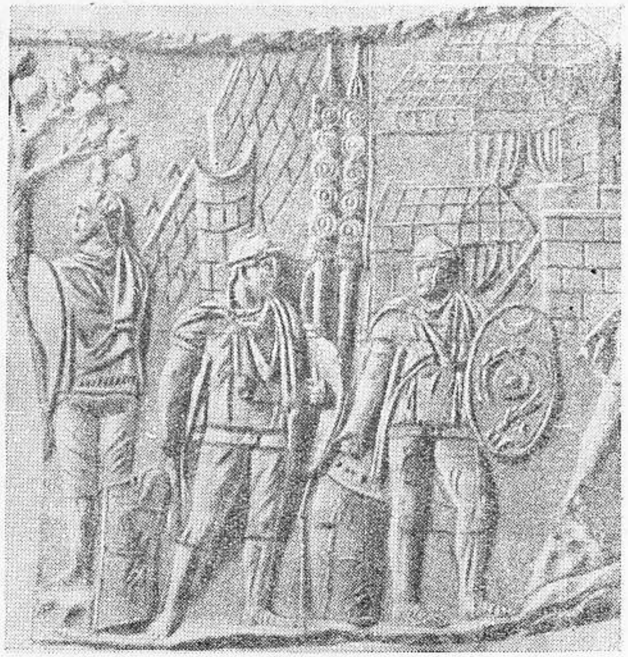

Фиг. 118. Римски воини от времето на Траян. Барелеф от Трояновата колона.

След дакийската война било обърнато голямо внимание на укрепяването на границите. Траян създал оная система на погранични укрепления, която образувала тъй наречения limes. На известни разстояния били издигани малки укрепления — кастели. Те били съединени помежду си с пътища, удобни за предвижване на войски. Така била създадена една преграда, която трябвало да пречи на възможното настъпление на варварите.

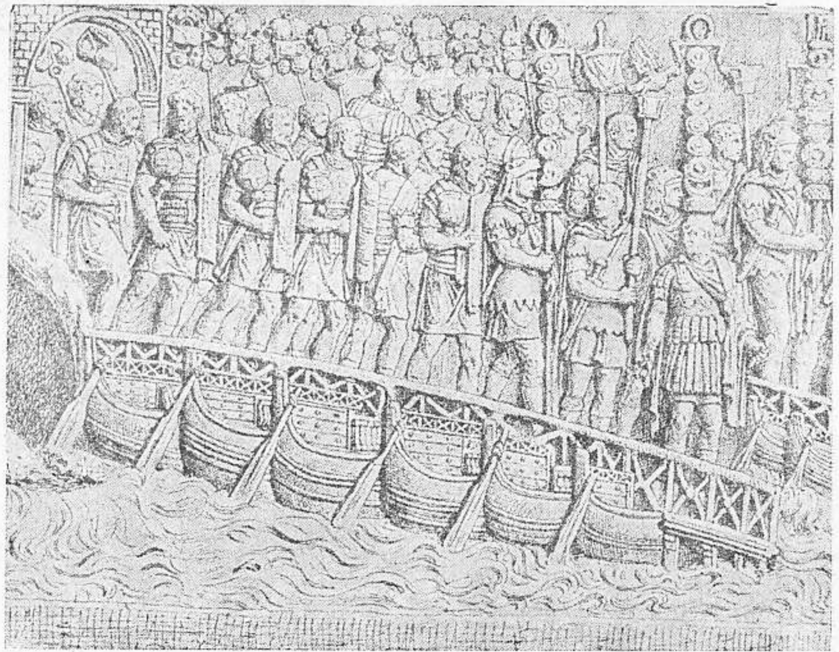

Фиг. 119. Римските войски по времето на Траян на Дунава.

Източната политика на Траян. Походът срещу партите

Завладяването на Дакия спомогнало да се заздрави римското влияние в Боспорското царство. Наскоро след това се засилила римската агресия и на Изток. В 106 година било присъединено Набатейското царство, което се намирало в Арабия, в областта на Бостра и Петра, а няколко години по-късно почнала войната с Партия.

За възникването на новото военно сблъскване между Рим и Партия голяма роля изиграл арменският въпрос, който от времето на Август не губел своята актуалност. През царуването на Нерон било постигнато компромисно разрешение. Положението обаче се променило, когато Партия почнала да бъде управлявана от Хозрой, който заздравил властта си в самата Партия и свалил арменския цар, признат от Рим. Тъкмо това дало повод за римската намеса. На 27 октомври 113 г. Траян потеглил от Рим. Още преди императора да пристигне на театъра на военните действия, римските войски с помощта на кавказките народи покорили Армения и цялата територия на арменското царство била превърната в римска провинция.

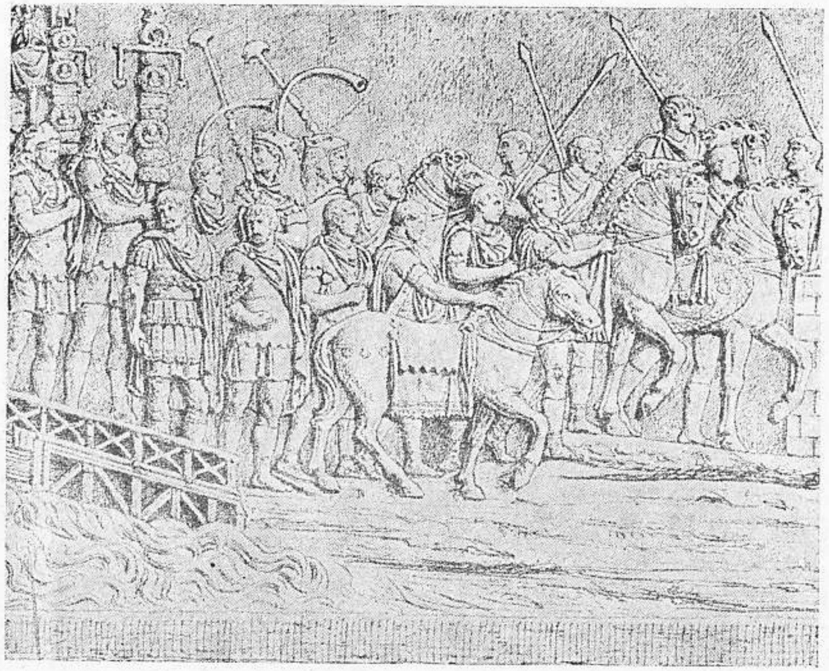

Фиг. 120. Римските войски по времето на Траян минават Дунава.

В 115 г. под ръководството на самия Траян римляните започнали успешно настъпление срещу партите, които оказали слаба съпротива. Римляните преминали реката Тигър. Те завоювали Адиабена, Вавилония, а след това била превзета столицата на Партия, Ктесифон. Траян възкачил на партския престол свое протеже като васален цар.

Подражавайки на Александър Македонски, Траян, след като стигнал Персийския залив, започнал да мисли за поход към Индия. Но тези воинствени намерения не било съдено да се осъществят. В 116 г. Траян трябвало да спре настъпателните си действия, тъй като в Месопотамия ставали вълнения; в Киренайка още в 115 г. юдеите вдигнали въстание, което намерило отзвук в Египет и на остров Кипър. В 117 година въстанията били потушени както в Месопотомия, така и в източните римски провинции, но средства за продължаване на настъпателната война срещу Партия нямало. Болестта принудила императора да се упъти за Италия, но по пътя (в Мала Азия) той умрял.

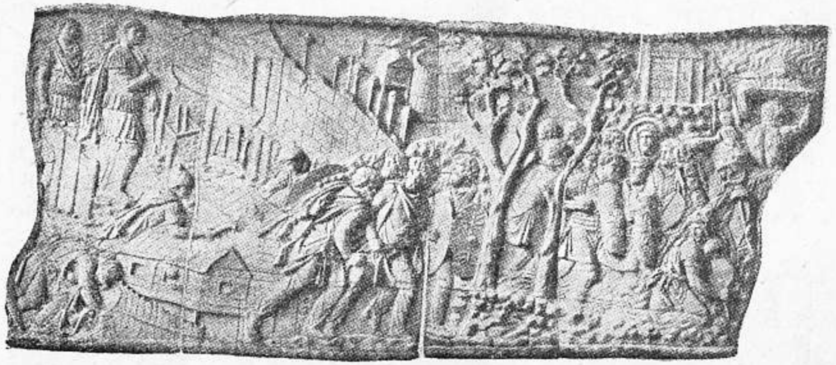

Фиг. 121. Сцени от действията на римската войска на Дунава по времето на Траян.

Теоретическо обосноваване на монархическата власт

За вътрешната политика на Траян е характерно по-нататъшното заздравяне на императорската власт. То намерило отражение и в опитите за теоретическото ѝ обосноваване.

Това обосноваване почива върху ония принципи, които получили широко разпространение в гръцката философия и публицистика още през първите векове на елинизма. Тоя въпрос добил особена актуалност през времето на Флавиите, когато била преследвана така наречената философска опозиция. Един от пострадалите бил Дион Хризостом (Златоуст). Той бил изгонен не само от Рим и от Италия, но и от родния си град Пруса, във Витиния. След смъртта на Домициан Дион получил прошка, върнал се в родната си Пруса, а в 100-та година посетил Рим, бил при двора на Траян и произнесъл четири речи за царската власт, като дал в тях теоретическо обосноваване на неограничената монархия. Дион Хризостом прави разлика между монархия и тирания. Истинската монархия е служба на обществото. Носителят на върховната власт, чийто първообраз бил синът на Зевс, Херакъл, притежава високи морални качества. Той е справедлив, не се бои от труд и обича законите. Не ще съмнение, че гръцката политическа теория е повлияла и върху римската публицистика. Близък по съдържание към речите на Дион Хризостом е „Панегирикът“ на Плиний Младия, гдето Траян е представен като справедлив монарх, спазващ старите римски традиции.

Провинциалната политика на Траян

Траян бил не само добър пълководец, но и опитен и разумен администратор. Представа за принципите на неговото управление можем да добием въз основа на кореспонденцията му с един от неговите приятели сътрудници, Плиний Младия. Плиний бил назначен за управител на провинциите Понт и Витиния, отгдето пращал писма на император Траян и получавал отговори на тях. Цикълът въпроси, които Траян разрешава, е необикновено разнообразен. Той се грижи за уреждане на финансите на местните градове, за постройките, за градската охрана, за гасенето на пожарите, за правата на разните градове. В писмата се разглеждат въпроси от гражданското и углавното право. От времето на Нерва и Траян имперското правителство се стремяло да вземе под своя опека градското управление, да регулира общинските финанси, което ставало чрез провинциалните наместници, освен това в градовете били назначавани особени чиновници, градски куратори (curatores rerum publicarum), на които било възложено да контролират и да привеждат в ред местните финанси.

Фиг. 122. Битка на Траян с даките. Изображение върху Констатиновата арка.

Грижи за Италия

Ред мероприятия на Траян имали за цел да подобрят положението на Италия. Една от главните мерки било *развитието на алиментарните институти*, основани от неговия предшественик. Същността на алиментацията се свеждала към следното: от определен паричен фонд, учреден от държавата с незначителна лихва (обикновено 5%), се давала помощ на дребните и средни земевладелци; лихвите от тези помощи отивали за възпитание на малолетни сираци, както и на деца на бедни родители. До настъпването на пълнолетието на момчетата се давали месечно по 16, а на момичетата по 12 сестерции.

Тая мисъл не била нова и частни учреждения от подобен род били създадени още в преходния период[1]. Ново било това, че алиментарният фонд се учредява от държавата и алиментацията била прокарана в цяла Италия в сравнително широки размери. Както се вижда от релефните изображения и от изображенията върху монетите, правителството рекламирало алиментациите като израз на щедростта на императора и на грижите му за населението. Не ще съмнение обаче, че тая мярка била палиатив, който не можел да спре нито разорението на средните и дребни земевладелци, нито пауперизацията на градското население.

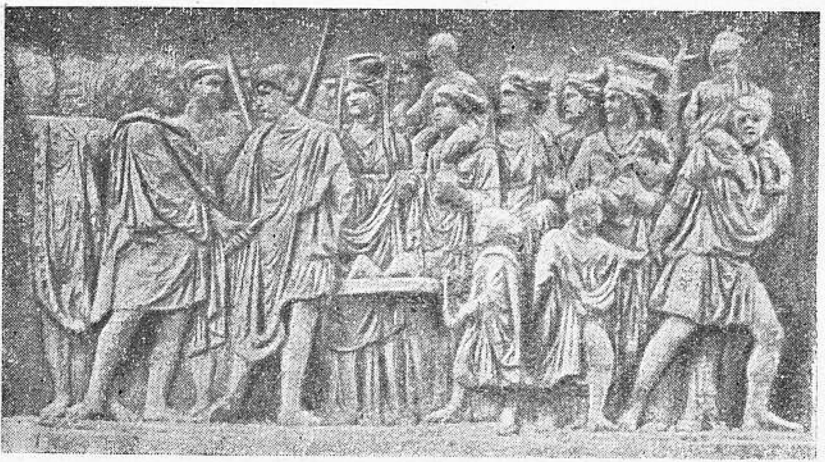

Фиг. 123. Алиментациии. Алегорична сцена, която изобразява благодарността на италийските градове за учредяване на алиментите. Релеф от Траяновата арка в Беневент.

Населението на някои италийски градове било увеличено поради заселване на ветерани. Освен това Траян издал заповед, с която задължил всеки сенатор да влага една трета от имуществото си в италийски земи. Това мероприятие трябвало да повдигне стойността на италийските земи. Във времето на

---

[1] I. L. S., 977.

Траян били прокарвани нови пътища и поправяни старите нещо, което също съдействувало за развитието на италийското стопанство.

В Рим били издигани нови сгради, поразяващи със своята грандиозност и същевременно отличаващи се със стройност и съразмерност в частите.

Зрелища и раздавания

Освен обикновеното раздаване на хляб на бедните римляни, Траян три пъти разпределял конгиарий, при което в два случая били раздадени по 75, а един път дори по 500 сестерции на човек. По брой и по разкош на зрелищата Траян надминал най-щедрите от своите предшественици. След сполучливото привършване на дакийската война зрелищата продължавали 123 дни, на сцената се сражавали 10,000 гладиатори и били убити 11,000 диви зверове. Богатата дакийска плячка позволила на Траян да бъде разточителен. Но към края на царуването му, през времето на Партската война, положението на финансите било вече напрегнато.

Траян и сенаторското съсловие

Траян се радвал на популярност. Плиний Младият казва, че във времето на Домициан Траян споделял нещастията с другите представители на висшето съсловие. Продължавайки политиката на своя осиновител, Траян запазвал добри отношения със сенаторите. Той обещал под клетва да не наказва и да не изпраща на заточение никой сенатор. От произведенията на Плиний може да се заключи, че Траян държал сметка за всички формалности, останали от републиканските времена. Сенаторската традиция причислява Траян към добрите императори. Приживе той получил титлата optimus (най-добрия) и по-късно, когато в сената връчвали властта на новия принцепс, казвали: „Бъди по-щастлив от Август и по-добър от Траян“ (felicior Augusto, melior Traiano).[1]

И във времето на Траян обаче продължавала да се развива бюрократичната система на управление на Империята. Изпълнението на всички по-важни мероприятия било възлагано на лица, назначавани специално от императора. Във времето на Траян префектът на претория, който в известни отношения бил второ след императора лице в държавата, имал поголямо значение, отколкото по-рано.

3. Адриан (117—138 г.)

След смъртта на Траян сирийските войски провъзгласили за император неговия земляк и роднина Публий Елий Адриан[2]

---

[1] Eutropius, VIII, 5, 3.

[2] Въпросът, дали Адриан е бил осиновен от Траян, бил разискван още в античните източници. Несъмнено е едно: дори и да е бил осиновен, това е станало малко време преди смъртта на Траян и не е било надлежно оформено.

Започнал рано служебната си кариера, Адриан, подобно на своя предшественик, бил опитен пълководец, но за разлика от него, съсредоточил главното си внимание върху осигуряването на границите и запазването на мира.

Външната политика

На партския цар били върнати завоюваните от Траян области, защото новопокорените и съвсем неомиротворени територии мъчно можели да бъдат запазени без крайно напрягане на силите. Велика Армения от провинция станала отново царство, начело на което бил поставен цар, зависим от Рим. Адриан запазил обаче придобивките на Траян в Арабия, както и в Дакия, която римляните продължавали да колонизират с преселници, главно от източните провинции.

Становището му към сенаторското съсловие

Още в самото начало на царуването на Адриан, преди той да пристигне в Рим, четирима консулари, бивши пълководци на Траян, организирали заговор, с цел да убият императора. Тоя заговор бил разкрит и по постановление на сената съзаклятниците били наказани със смърт. Подобно на предшествениците си, Адриан дал клетва, че не ще

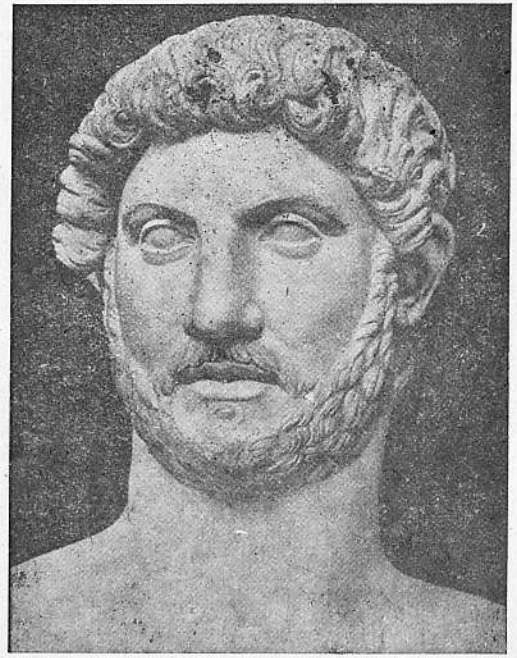

Фиг. 124. Адриан. Мрамор.

наказва със смърт без сенатско постановление нито един сенатор. В продължение на дълги години между сената и принцепса продължавали да съществуват добрите отношения, характерни за предшествуващото царуване. Едва в края на живота на Адриан тоя мир бил нарушен и неколцина сенатори били наказани със смърт.

Засилване на императорската власт

Дейността на Адриан била насочена към по-нататъшното заздравяване на императорската власт и към развитие на бюрократичния апарат. В тая посока той прокарал редица важни реформи. Съветът на принцепса (consilium principis), който възникнал още във времето на Август, станал сега постоянно и официално учреждение, при което наред със сенаторите в него били въведени и конници. Голяма роля в императорския съвет играели юристите. Членовете на съвета получавали определена заплата (solarium), а самото звание член на съвета се смятало за определено служебно положение. Членовете на този съвет свободно изразявали мнението си, което императорът в зависимост от своето желание възприемал или не възприемал. Във времето на Адриан била изработена нормата, изразена впоследствие от римските юристи, а именно — *волята на принцепса е закон*.[1]

Фиг. 125. Монети (денарии) на Адриан. Върху лицевата страна е бюстът на императора.

Вместо освободени роби, начело на императорските канцеларии били поставени конници. По тоя начин императорските учреждения добили общодържавно значение.

Броят на разните императорски чиновници бил значително увеличен. Особено внимание било посветено на заздравяването на финансовото управление.

Важно мероприятие на Адриан било издаването на тъй наречения „Вечен едикт“ (Edictum perpetuum).

Още от републиканско време на преторите било дадено правото да усъвършенствуват и променят гражданското законодателство. По нареждане на Адриан най-видният юрист на онова време, Салвий Юлиян прегледал преторските едикти и избрал от тях и систематизирал онова, което още имало значение за това време. Тая кодификационна работа завършила с издаването на „Вечния едикт“. В него били съединени едиктите на градския претор и на претора на перегрините. Накрая бил даден едиктът на курулните едили. Първата част на едикта засягала съдопроизводството пред магистрата, втората — формулите и исковете, а третата част съдържала постановления за съдебните решения и тяхното изпълнение.

Пътуванията на Адриан. Политиката му спрямо провинциите

Голям брой надписи, отнасящи се до времето на Адриан, свидетелствуват за вниманието му към провинциалния живот. През царуването си той посетил почти всички провинции. Пътуванията му преследвали най-разнообразни цели. До известна степен Адриан се стремял да задоволи личната си любознателност. Той се изкачил на Етна, посетил гробовете на героите при Илион, ходил на гроба на Помпей в Пелузий, в Египет, и пак там отишъл нагоре по течението на Нил. През време на тая експедиция се удавил неговият любимец Антиной, и на мястото на гибелта му, на брега на Нил, бил създаден нов град, наречен по името на загиналия Антинопол.

Фиг. 126. Монета на Адриан.

Пътуванията на Адриан имали преди всичко политическа цел. Привърженик на мирната политика, той се грижел много да повдигне отбранителната способност на Империята. Пограничните линии (особено в Западна Европа) били укрепени. Императорът лично следял за създаването на укрепените граници. Не само в Европа, но и в далечна Британия бил издигнат пограничен вал. Той полагал големи грижи за повдигане на военната дисциплина. В северна Африка е намерен надпис, съдържащ откъслеци от речта, държана от Адриан при един военен преглед; в нея се подчертава значението на военната дисциплина и на маневрите, които приучвали войската към бойна обстановка[1]. Особено значение имала промяната на реда за комплектуване на войските. До II в. основните войски (легионите) се попълвали с римски граждани. От времето на Адриан в легионите започнали да се приемат провинциални жители, независимо от това, дали имали право на гражданство. Резултатите от тази реформа се проявили в III в. Контингентите на новобранците се увеличили, но армията се провинциализирала и варваризирала.

Благодарение на пребиваването на императора на Изток опасността от нова партска война била предотвратена по дипломатически път. Във всичките си пътувания из провинциите и из Италия Адриан отделял голямо внимание на живота на гражданското население. Тази политика способствувала за развитието на градския живот. Много градове получили висши права, разни селища добили градски права, в разните области на империята били създадени нови градски центрове. Любим град на Адриан бил Атина. Той украсил тоя град с нови сгради и се гордеел, че е атински архонт. Той създал общоелинския съюз, цялата дейност на който се свеждала до постановления, изразяващи преданост и благодарност на императора. Във времето на Адриан се обръщало голямо внимание и на аграрния въпрос: правителството опитвало да регулира отношенията между наемателите на императорските земи и местната администрация. В Италия Адриан продължава политиката на алиментации. Управлението на Италия останало в ръцете на сената. Адриан предал съда по гражданските дела в Италия на четирима консулари.

---

[1] Digesta, I, 4, 1.

[1] C. I. L., VIII, 2532—18042 — I. L. S., I, 2487, 9133—9135.

Характеристика на Адриан

Адриан бил добър пълководец, опитен и енергичен администратор и в същото време горещ поклонник на изкуството и на философията. Той пишел стихове, знаел да моделира и да рисува. За Адриан са характерни стремителността, бързата смяна на настроенията и някаква неуравновесеност. Иронията и остроумието, отбелязани от неговия биограф, били съчетани у него с високомерие. Заобиколен с учени и художници, той се стремял да бъде пръв между тях и не напразно един от неговите съвременници забелязал, че по неволя за най-образован трябвало да бъде признат оня, който командувал тридесет легиона.[1]

Той бил елинофил, познавач и поклонник на гръцката култура. За мирогледа му е характерен неговият космополитизъм и разногласията му със сената се обясняват не толкова от политиката му, колкото от невниманието му към римските обичаи. Адриан бил човек, чужд на старите традиции. На властта си той се мъчел да предаде космополитичен характер Не напразно в гръцките области му били давани епитети, присъщи на висшите гръцки божества (Олимпийски, Освободител и др.). В Рим на подбив го кръстили грък (дори с умалителното име graeculus). Един негов съвременник казва, че почитал и се боел от Адриан, като от страшно божество, но не го обичал. . . В характера на Адриан има доста много черти, присъщи на епохата му, на епохата на започващия упадък на античния свят. Неговият мироглед не е цялостен: рационализмът се съчетавал у него с мистицизма. В края на живота си Адриан издигнал в Тибур вила, в която били представени всички стилове. В това се проявил неговият еклектизъм, присъщ на много хора от онова време.

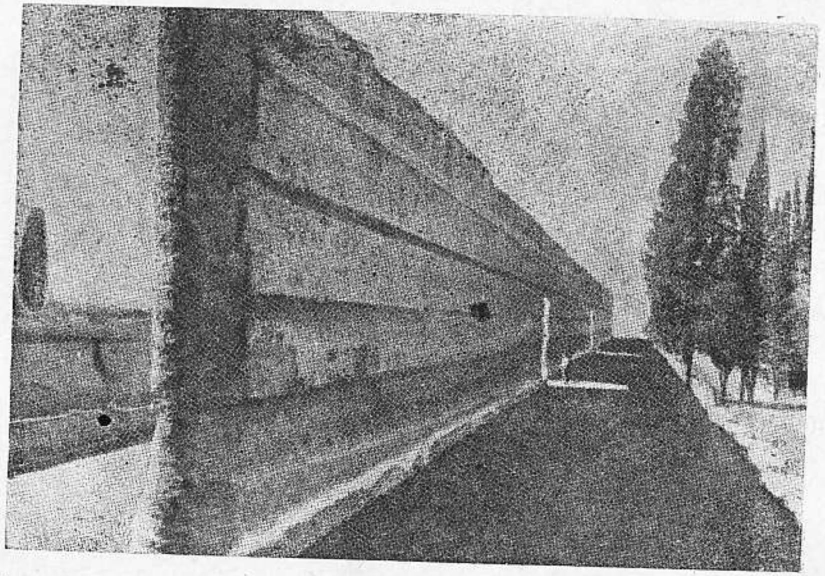

Фиг. 127. Стена от вилата на Адриан в Тибур. Съвременно състояние.

Във времето на Адриан римското правителство имало подкрепата на провинциалната аристокрация, която заела привилегировано положение в сравнение с долните слоеве на населението. Рязката граница между римляните и провинциалите започнала да изчезва. Богатството и личните заслуги пред императора (а не произходът) добивали все по-голямо и по-голямо значение.

Въстанието на Бар-Кохба

Но политиката на Адриан не била в състояние да задоволи всички слоеве на населението. Неговото царуване било отбелязано с едно сериозно въстание в Юдея (132—135 г.). Повод за това въстание бил опитът да бъде издигнат на мястото на разрушения Иерусалим градът Елия Капитолина. Там, гдето бил Иерусалимският храм, трябвало да бъде издигнат храм на Юпитер Капитолийски, под чието име трябвало да се създава поклонение на самия Адриан. Начело на въстаналите застанал някой си Симон, наречен Бар-Кохба (син на звездата), който се провъзгласил за Месия. Въстаниците завладели мястото, гдето някога се намирал Иерусалим, и се съпротивлявали с голяма упоритост, така че станало нужда да бъдат употребени значителни военни сили. Това било последното голямо въстание на юдеите, след което дори им било забранено да живеят на територията на Юдея.

Смъртта на Адриан

Адриан умрял в 138 г. след мъчителна болест, придобита през време на пътуванията. Разногласията със сенаторското съсловие през последните години от живота му се изразили в отказа на сената да го провъзгласи за божество. За да постигне това за своя приемен син и наследник, Адриан трябвало да положи усилия. След тържествено погребение прахът на умрелия бил сложен в мавзолея на Адриан — монументална сграда, която съществува и до днес под името „Замък Сан Анджело“.

---

[1] Scriptores historiae Augustae, Vita Hadriani, 15, 13.